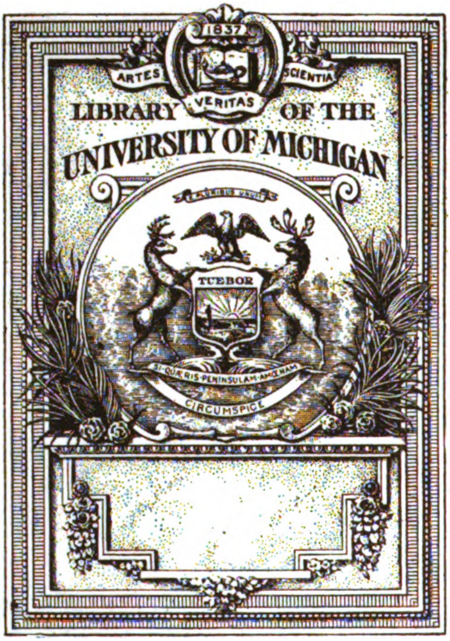

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

Nederlandsche Zendelinggenootschap.

UITGEGEVEN DOOR

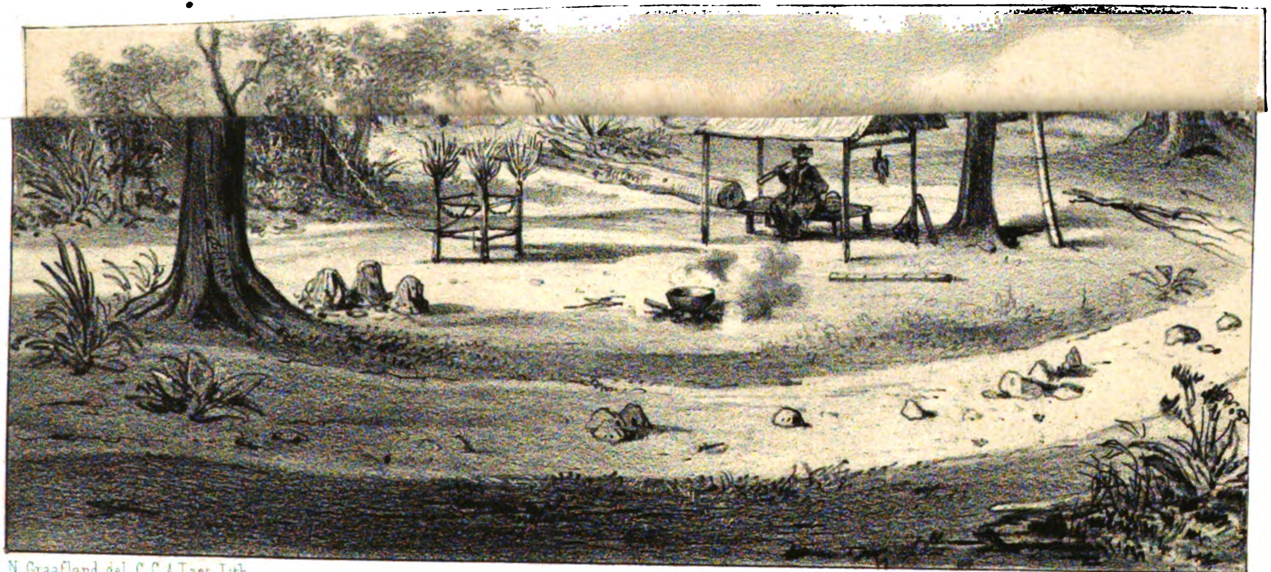
BESTUURDERS VAN DAT GENOOTSCHAP.

NEGENDE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WIJT & ZONEN,
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
1865.

INHOUD.

Bladz.

N. Graafland. del. C. C. A. Last. lith.

Steend. v. P. Blommers, 's Hage.

HEILIGE BOOM, STEENEN EN OFFERPLAATS VAN DEN ALIFOER HEIDEN, MINAHASSA.

EVANGELISATIE OP JAVA.

(Onderzoek naar de tot hiertoe gevolgde Methode, voornamelijk met betrekking tot het oprigten van Gemeenten.)

DOOR DEN ZENDELING

W. HOEZOO. (1)

Men zou het christendom weinig eer aandoen, wanneer men beweerde, dat zijne juiste opvatting en getrouwe beoefening onder het bereik gelegen zijn van ieder volk, op wat trap van verstandelijke, zedelijke of maatschappelijke ontwikkeling ook geplaatst. Maar aan de andere zijde zou men evenzeer den waren aard des christendoms voorbijzien, wanneer men ontkende, dat het de aanleiding en voorwaarde bevat, om, tot de volken komende, ook de zoodanigen, die nog ver beneden het peil zijns geestelijken levens zich bewegen, allengs daartoe op te voeren, en al onderwijzende en opvoedende, hen tot zijne regte waardering en betrachting bekwaam te maken.

In de meer of minder heldere bewustheid of overtuiging van dit opvoedend karakter des christendoms zijn wij er reeds voor lang toe geleid, om ook onder de

(1) Het zal eenige verwondering baren, dat het hier volgende stuk eerst nu in ons Tijdschrift wordt opgenomen. De verklaring daarvan ligt in de behandeling van de zaak der zending op Java, naar aanleiding van de overkomst van den zendeling S. E. HARTHOORN, waarvan wij het uitvoerig verslag in een' vorigen jaargang mededeelden. Gaarne erkennen wij echter, dat onze lezers reeds vroeger regt op het thans geleverde stuk hadden. Wij bevelen het, in verband tot het verder over Java medegedeelde, der overweging aan van de vrienden des Javaans. (RED.)

Javanen christengemeenten op te rigten, die schoon in ieder opzigt nog verre achter staande bij onze vaderlandsche gemeenten, toch bij voortdurend bestaan en doelmatige verpleging, onder Gods zegen, langs zoo meer kunnen en zullen komen tot de kennis van CHRISTUS, en daarmede tot deelgenootschap aan het goddelijk leven, in en door Hem geopenbaard en verwezenlijkt.

In mijn jongste jaarverslag (1) heb ik de methode, bij de evangelisatie op Java gevolgd, in zoo verre de oprigting van gemeenten aangaat, in algemeene trekken geschetst. Immers sprak ik daar van „het ook elders toegepaste systeem, waarbij het stichten van gemeenten meer als voorbereiding tot — dan als vrucht van het christendom wordt beschouwd." „Zoo worden," schreef ik daar, „langs onderscheidene wegen, de menschen — zij het bij aanvang ook slechts uiterlijk — aan de gemeente verbonden; om, eenmaal daarin opgenomen, onder den meer bestendigen invloed der prediking tot geloof en bekeering te worden gebragt. Trouwens dit laatste blijft in ieder geval het hoofd- en einddoel. Doch juist om daarop met te meerder hoop op goed gevolg onder de menigte te kunnen werken, stelt men aanvankelijk overtuiging en besliste keuze niet streng tot voorwaarde bij den Doop; maar beschouwt veeleer dezen laatsten, met wat daaraan verbonden is, als een middel om allengs tot het begeerde christelijk leven te geraken."

Bij mijn tegenwoordig schrijven, heb ik mij ten doel gesteld in een beoordeelend onderzoek te treden omtrent gezegde methode; waarbij ik trachten wil, eenige vragen te beantwoorden, alsmede eenige bedenkingen op te lossen, van verschillende zijden in het midden gebragt; een en

---

(1) Opgenomen in de »Mededeelingen" 7den Jaarg. 2de St. RED.

ander naar aanleiding van den strijd, die over doelmatige wijze van evangeliseren in onzen kring is ontstaan.

Eene eerste vraag, die ten opzigte der tot dusverre door ons gevolgde methode kan en mag gedaan worden, is zeker deze: Zoo het besef of gevoel van de hooge waarde en onmisbaarheid des Evangelies nog bij de menschen ontbreekt, welke zijn dan de prikkels of drijfveeren, waardoor zij tot aansluiting bij de christelijke gemeente worden bewogen?

Deze prikkels of drijfveeren kunnen verschillend zijn, al naar mate van den toestand der bevolking en de omstandigheden, waaronder de zendeling werkzaam is. Voor zoo ver ik die op Java heb waargenomen, werden ze reeds elders, o. a. ook gedeeltelijk in mijn jongste verslag vermeld. Ik laat ze hier nogmaals beknoptelijk volgen:

Aanmoediging van meer of minder invloedrijke personen (in de eerste plaats: Europeanen);

al of niet gepaard met:

Uitzigt op vermeerdering van stoffelijke welvaart;

Neiging tot gelijkstelling met Europeanen;

Zucht tot navolging in het algemeen (vooral blijkbaar onder bloedverwanten);

Huwelijksverbindtenis;

Vermeende of wezenlijke overeenstemming van het christelijk onderwijs met reeds vroeger begeerde of gezochte elmoe;

al of niet vereenigd met

Een streven naar zedelijkheid; of met

De erkenning van iets duidelijkers of beters in christelijke leer of gebruiken;

in verband met

Afkeuring van de leer of het gedrag van eigen goeroe's of priesters;

Zelden vrij van

Bijgeloovige denkbeelden aangaande den Doop;

waarom dan ook wel, als naaste aanleiding,

Het doen van eene gelofte.

Maar is het bestaan van eene gemeente uit zulke elementen zaamgebragt, te regtvaardigen? Verdient zij nog langer eene christelijke gemeente te heeten?

Zeker niet als ideaal van hetgene wij ons zoo gaarne onder dien naam voorstellen.

Ook niet als eene vereeniging, die scherp tegenover het Islamisme, of de haar omringende javaansche wereld in het algemeen wordt geplaatst.

Maar wel als eene kweekschool in die wereld, waar de zedelijk–godsdienstige gedachten, die het christendom behelst, naar de bevatting der leerlingen worden verspreid en aanbevolen; en zulks bij voorkeur of meer bijzonder onder de mededeeling des Evangelies, d. i. van het leven en onderwijs van JEZUS, zoo als dat in de Evangeliën is nedergelegd.

Men ontkent de doelmatigheid van zulk oprigten van gemeenten, en wenscht, dat zij uit het volk zelf zullen ontstaan, nadat de noodige voorbereiding daartoe heeft plaats gehad.

Hierop dient ten antwoord, dat zelfstandig christelijk leven te wekken eveneens het doel is van de methode, die wij voorstaan. Bij welslagen daarvan verwachten ook wij, dat in de toekomst het volk zelf die gemeenten zal handhaven, nadat juist daardoor het begeerde christelijk leven zal zijn tot stand gebragt.

Is ons oprigten van gemeenten thans – ook waar de Javaan daarbij nog lijdelijk en volgzaam is – geen ge-

schikt middel daartoe? Kan men ontkennen, dat daarin zoowel stimulant als voorbereiding tot het ontstaan van zelfstandige gemeenten is gelegen?

Zeker, waar zelfs de zoo evengenoemde motieven niet, of slechts flaauwelijk werken, of wel in meer of min onoverkomelijke hinderpalen eene belangrijke tegenwerking vinden; m. a. w., waar de zendeling zelfs in het stichten van voorbereidende gemeenten niet slagen kan, daar is van de bedoelde methode ook geen heil te wachten. Waar men echter gelukkig genoeg is aanvankelijk gemeenten te kunnen oprigten, en die langzamerhand zich te zien uitbreiden, daar is ons voorshands de aanleiding gegeven, om op het begeerde doel ons onderwijs te rigten, en zou ik in waarheid geene andere manier van werken willen aanbevelen.

Waarom hechten wij nog steeds aan die zoo zeer gelaakte gemeenten-vorming? Waarom bestond er tot dusverre zulk eene treffende overeenstemming op dit punt tusschen alle zendeling-vereenigingen? Bepalen wij ons eens bij het tegenwoordige en tot den kring van ons genootschap.

Door het oprigten van gemeenten stichten wij vereenigingen, geven aan die vereenigingen een bepaald godsdienstig karakter, en vorderen van een ieder, dien wij daarin opnemen, onder de toediening des Doops, eene plegtige en openlijke verbindtenis of belofte, die van de opregtheid zijner toetreding getuigenis moet geven.

Wat is nu met het daarstellen van zulke vereenigingen gewonnen? Allereerst het regt van godsdienstige zamenkomst, benevens de vrijheid tot openlijke en gemeenschappelijke belijdenis, een en ander onder bedoelde vormen door den Staat ons niet betwist. Bij en gedurende die zamenkomsten eene gewenschte gelegenheid tot

prediking en onderwijs. Dat onderwijs mede uitgestrekt tot de jeugd: naast de kerk, de school. Voorts eene hoog gewaardeerde toenadering tot den zendeling bij meerdere aaneensluiting onderling, gevoed en onderhouden door herhaalde ontmoeting. Deswegens aanleiding tot onderling hulpbetoon, opwekking en vermaning. En, waar den zendeling eene meer dan bloot morele positie verzekerd is, ook de weg tot andere nuttige instellingen of verordeningen, die zoowel stoffelijke als zedelijke verheffing moet uitwerken.

Aan welke verkeerdheid maken wij ons nu op deze wijze schuldig? Dat wij de menschen zamenbrengen? Maar bij welk ander plan van werkzaamheid zou men daarvan kunnen afzien? Dat we daarbij van de nieuwelingen onder zekere vormen eene openlijke verklaring vragen, ten bewijze, dat het hun met hun toetreden wezenlijk ernst is? Maar dat is toch niet in strijd met het gewigt der zake. Wat dan? „Dat gij al aanstonds eene christengemeente wilt oprigten; dat gij doopt; in één woord, dat gij proselieten maakt."

Ziedaar dan de groote steen des aanstoots; de grieve, waarmeê het werk van alle zendelingen en zendelingvereenigingen zonder eenig voorbehoud veroordeeld wordt.

Een proseliet is nu eenmaal iemand, die als zoodanig geen algemeen crediet heeft; en een proselietenmaker, d. i. immers een aanwerver van zulke verdachte wezens, kan dus ook geen algemeene sympathie vinden. Het zij zoo. Hebben ervaring en geschiedenis, hier of daar niet ten onregte, een' kwaden dunk omtrent de evangelisatie doen ontstaan of in de hand gewerkt, wij moeten ons dit getroosten; – wij verzoeken alleen, dat men den welgemeenden en belangeloozen arbeid des zendelings niet met het laag bedrijf van een' ronselaar of zielverkooper gelijk stelle.

Doch dit in het voorbijgaan. Moeten wij echter voortaan ook bij onze vrienden den altijd dubieusen naam van proselietenmakers dragen, men wete dan voor het minst, welk beginsel wij in dezen zijn toegedaan, en hoe wij trachten dat in toepassing te brengen.

Daar is een proselitismus, dat wij onvoorwaardelijk afkeuren en veroordeelen. Het is niet alleen dat, hetwelk te vuur en te zwaard zijne zoogenaamde bekeerlingen maakt en de weerlooze bevolking des noods naar eene rivier zou jagen, om ze daar met honderdtallen gelijk te kunnen doopen; maar ook ieder bekeeringssysteem, dat zijne kracht ontleent aan zekere pressie, waardoor de menschen meer uit schrik en vrees tot de gemeente gedreven, dan door aanvankelijke toegenegenheid en belangstelling tot haar geleid worden. Wij laken dus ook iedere bedreiging met Gods straffend oordeel, gerigt tot diegenen, die de aansporing om zich te laten doopen met stilzwijgen of tegenspraak beantwoorden. Zelfs met de zoodanigen kunnen wij ons niet vereenigen, die bij hun' bekeeringsijver meer strijdlust dan liefde aan den dag leggen: in zooverre zij alle niet-christenen kortweg als ongeloovigen brandmerken, en onder de nog niet gedoopten niets dan zonde en dwaling willen zien, zich zelven en de hunnen tot modellen verheffende. Eene dergelijke polemiek vinden wij, niet minder dan ieder stelsel van intimidatie, den zendeling onwaardig, en in strijd met den geest van CHRISTUS, tot wiens aanprijzing en aanbeveling wij geroepen zijn.

In plaats daarvan trachten wij, uit zuivere liefde, de menschen voor onze bedoelingen te winnen, en hunne eigene belangstelling in ons onderwijs op te wekken. Laten wij daarbij, zoo mogelijk, ook een stoffelijk of zedelijk overwigt gelden, wij handelen alzoo slechts in overeenstemming met de natuurlijke voogdij, die jegens

onmondige of onbeschaafde volken aan meer ontwikkelden is opgedragen. Terwijl wij daarbij ons zóó ver verwijderd houden van dwang of geweld, dat wij niemand in de gemeente opnemen, dan die zich zelven daartoe aanmeldt, en van wien wij met grond gelooven kunnen, dat zijn verlangen meer dan eene voorbijgaande opwelling mag heeten.

Meent men nu, bij alle réservaties, nog het stichten van gemeenten te moeten veroordeelen, men zie toe, geene beschuldiging te werpen op den Heer der gemeente zelven, die in den tijd zijner omwandeling op aarde nog „meer discipelen maakte en doopte dan JOHANNES," („hoewel JEZUS zelf niet doopte maar zijne discipelen"); en die als zijn' uitersten wil verordineerde, dat zijne Apostelen zouden heengaan, om al doopende alle volken tot discipelen te maken, terwijl die Apostelen, getrouw aan den ontvangen last, heinde en ver gemeenten hebben opgerigt, en hunne leerlingen en vrienden hen ook daarin zijn nagevolgd.

„Zeer doelmatig" – zegt men misschien – „in dien tijd. De door JEZUS bedoelde volken waren op de prediking des Evangelies genoegzaam voorbereid. De gemeenten, onder hen ontstaan, hebben de uitbreiding van het Godsrijk veelszins bevorderd. Maar gij, die thans reeds de Javanen wilt doopen, kunt daarvan in uwe gemeenten die vrucht nog niet oogsten, terwijl gij daarbuiten al aanstonds de menigte tegen u inneemt."

Wat dit laatste aangaat, zijn wij zoo vrij hier op te merken, dat iedere vereeniging uit den aard der zake hare eigene afsluiting medebrengt. Is ten gevolge daarvan, onder het oprigten van gemeenten, eene zekere verwijdering bij de nog niet gedoopten nimmer geheel te voorkomen, middelerwijl wordt de aandacht der menigte

ook zooveel te eerder tot ons onderwijs getrokken, en ontstaat daar soms navraag, vergelijking en nadenken, zeker niet overal door medeaansluiting, maar ligt hier en daar door aanvankelijke toestemming of goedkeuring gevolgd. Wordt daarentegen door de bedoelde openbaarheid bij anderen wrevel of misnoegen opgewekt, wij zijn de eersten die dit betreuren, om huns zelfs en der gemeente wille. Wij hebben dit bezwaar nimmer gering geacht. Maar hoe? als de vrede, dien wij boven alles begeeren, slechts van het kruis des Heeren afdaalt! Als het koningrijk Gods nu eenmaal niet anders komen kan, dan onder inwendigen strijd en uitwendigen tegenstand! Gij vreest voor haat en vijandschap? Nog eens wij bespotten die vreeze niet. Maar zou die haat en vijandschap nog grooter kunnen zijn, dan juist in den tijd der eerste gemeenten? Nog erger dan door den Heer zelven voorzien, en door Hem, zijne Apostelen en de eerste Christenen is ondervonden? Genoeg, zoo wij dien strijd niet noodeloos uitlokken, door onbedacht en liefdeloos op het bestaande in te houwen, en roekeloos af te breken, waar wij allereerst tot opbouwen geroepen zijn. Genoeg, zoo wij uit den drang van heilige overtuiging het nieuwe weten aan te prijzen, zonder te veroordeelen of te verstooten, die nog aan het oude gehecht blijven; en zelfs, waar wij het christendom door doelmatige vormen of instellingen wenschen in te leiden of te vestigen, nimmer voorbijzien, dat het welslagen van onzen arbeid allermeest van onafgebroken prediking en onderwijs moet worden verwacht.

„Als of ook niet tegen den inhoud van uw preken en onderwijs een ernstig bezwaar van ondoelmatigheid en ontijdigheid gerigt ware!”

Welaan! dat wij ons dan ook daarop verantwoorden.

Geen gemeenten? zelfs geen evangelieprediking? Ook geen evangelisch onderwijs? Hoe zal zonder dat alles de christelijke zending nog waardiglijk hare taak vervullen?

Toch hebben wij hier den handschoen niet opgenomen tegen een' vijand of tegenstander, die, om welke reden dan ook, zoowel het doel als den arbeid dier zending minacht of veroordeelt; maar spreken allereerst tot een' vriend en voorstander, die de waarde der missie niet alleen ongedeerd laat, maar ook hetgeen zij beoogt met warmte verheft, en dat niet anders voorstelt, dan als bevordering van licht, liefde en leven in christelijken zin en geest. Voorwaar! geen zendelinggenootschap, dat iets anders zou kunnen bedoelen, zonder ontrouw te worden aan den lastbrief, waarmeê het optreedt, om toegang, vertrouwen en medewerking te vragen; geen zendeling, die iets anders kan najagen, zonder den Heer te verloochenen, op wien hij zich als zijn' grooten en verheven zender beroept. „Echt menschelijk leven in den goddelijk verheven zin des woords!" Heerlijk uitzigt! geen ander is het einde van den weg, ook door ons met biddend verlangen te gemoet gestreefd. Doch juist daarom – en zie hier dan in éénen onze verdediging – juist daarom hebben wij van den beginne aan ons beijverd, en beijveren wij ons nog steeds, om het Evangelie bekend te maken, d. i. CHRISTUS, die daarvan de ziel en het middelpunt is. Acht men dit ondoelmatig, men zegge dan, of het bedoelde leven ons een ander zijn kan, dan dat, hetwelk geopenbaard is in den mensch JEZUS CHRISTUS, en sinds met eeuwigen en onovertroffen glans blijft schitteren in Hem, als het vleeschgeworden Woord! Hier althans geen phantasie, geen droombeeld, dat slechts in de wolken zou huizen. Dit reeds, dat wij gelooven aan echt menschelijk leven in den goddelijk verheven zin des

woords, is alzoo, omdat wij de verwezenlijking daarvan in JEZUS van Nazareth hebben aanschouwd, in Hem, die, hoewel Zoon des menschen, zich bij uitnemendheid Gods Zoon kon noemen. Wat men dàn spreke van licht, liefde en leven, het is alles verpersoonlijkt in Hem, in dien éénen grooten Middelaar Gods en der menschen. En gelijk hare boden zelven, door Hem bezield en geheiligd, in zijne gemeenschap telkens en telkens weêr kracht vinden in den strijd tegen het rijk der duisternis, waaruit liefde en leven voor eeuwig gebannen zijn; zoo voeren zij ook anderen telkens en telkens weêr tot die onuitputtelijke bron, waaruit aan een ieder, die gelooft, dat onvergankelijk heilgoed der menschheid in rijke stroomen tegenvloeit.

Zou zulk eene CHRISTUS–prediking niet in den geest en naar het voorbeeld zijn van JEZUS en de Apostelen? Wij meenen inderdaad, dat JEZUS zelf het heil, door Hem aan de wereld geschonken, innig verbonden heeft aan de kennis van- en het geloof in Hem, en dat ook de Apostelen in overeenstemming daarmede hebben geëvangeliseerd. Of is niet zoo menige beeldspraak en gelijkenis, uit zijn onderwijs genomen, op die innige gemeenschap met Hem gerigt, waardoor het leven, dat in Hem is, ook den zijnen moet toestroomen en hen vervullen tot eene goddelijke volheid? En levert niet de prediking der Apostelen in woord en geschrift den trouwen naklank van die leer, gelijk hun leven en arbeid het zegel daarop drukt? Wij zelven, voor zoover we ons verblijden mogen, den geest van CHRISTUS te bezitten, hebben we daaraan wel anders deel bekomen, dan door de geloovige aanschouwing van Zijn heerlijk beeld, zoo als dat in de Evangeliën bewaard is, onder gemoedelijke overgave aan Hem, en door Hem aan den Vader die Hem gezonden heeft?

Zoo kan dan de christelijke zending, met het verklaarde doel om zoo mogelijk de gansche menschheid dien geest van CHRISTUS deelachtig te maken, geen' anderen handwijzer volgen, dan dien, waarop met gulden letteren geschreven staat: „Ik ben de weg, de waarheid en het leven; niemand komt tot den Vader dan door mij." Dàn, en dan alléén vat zij den lastbrief des Heeren, die van onderwijzen en evangeliepredikon gewaagt, op in Zijn' geest en naar Zijne eigene uitlegging, wanneer zij zich opmaakt om van Hem te getuigen (Hand. I: 8.) Daarom zegt zij op het voorbeeld der Apostelen: „de zaligheid is in geenen anderen," en roemt luide in Hem, „die ons geworden is wijsheid van God, en regtvaardigheid, en heiligmaking, en verlossing." Daarom wenschen dan ook wij „geen ander fondament te leggen, dan hetgeen gelegd is: hetwelk is JEZUS CHRISTUS; en terwijl wij bij het bouwen ons door zijn' geest en voorbeeld laten leiden, nimmer te vergeten, dat Hij zelf in zijne leer en zijn leven, in zijn lijden en zijne verheerlijking ons de bouwstoffen heeft aangewezen, waarmede de menschheid tot een' grooten en heiligen tempel wordt hervormd en Gode toegewijd.

Men versta ons wel. Veel en velerlei zeker is het onderwijs, dat de christelijke zending behoeft, om het echt menschelijk leven te bevorderen en voort te planten; en geene enkele leerstof mag zij versmaden, die daartoe nuttig of doelmatig is bevonden. Doch waar zij gedachtig blijft aan haren verheven oorsprong, en dat zelfde leven niet anders wil opvatten, dan in de goddelijk verheven beteekenis des woords, daar kan zij niet anders dan den Christus der Evangeliën de eerste en hoogste plaats toekennen. Tracht zij de sporen van dat leven ook al elders te ontdekken en aan te wijzen, Hij is de toets-

steen, waarmeê zij het gehalte daarvan bepaalt; Hij het zegel, waarmeê zij dat bestempelt en aanbeveelt. Hoort zij ook al gaarne wat God voortijds door de profeten gesproken heeft, om zijn rijk op aarde te vestigen, boven alle profeten en leeraars wijst zij op Hem, dien zij huldigt als den Koning van dat rijk. In Hem ziet zij de zon der geregtigheid, eenmaal verrezen om der gansche menschheid ten zegen te zijn. Daarom is zij gedrongen, zijne komst als Zaligmaker der wereld tot eene mare van groote blijdschap te verheffen. Daarom predikt zij zijne verschijning als eene openbaring Gods, die andere Godsstemmen eerst regt verstaanbaar maakt en bevestigt; terwijl zij alle in kracht en nadruk overtreft. Daarom roemt zij in Hem bij uitnemendheid zoowel Gods heilige liefde jegens zijne zondige menschenkinderen, als de liefde van den menschenzoon tot God; eene liefde, die, volmaakt gehoorzaam tot den dood, Hem verheft tot den geheiligden vertegenwoordiger van ons geslacht, en dus tot eene oorzaak der eeuwige zaligheid voor allen, die Hem aannemen als hunnen Leidsman en Heer.

Zie, zoodanig van Hem te getuigen, zijn heerlijk beeld in al die bekoorlijke trekken als voor de oogen af te schilderen, dat achten wij dan ook bij uitnemendheid de taak van den evangeliebode. Eerbied, bewondering, ingenomenheid te wekken voor wat Hij sprak en leerde niet alleen, maar ook voor wat Hij was en deed tot verlossing der menschheid, dat, meenen wij, is boven alles de roeping des zendelings; òf er ook eenigen mogten komen tot het geloof in Hem, tot dat geloof, dat JEZUS onderwijs gaarne aanneemt, zijne belofte gemoedelijk en hoopvol verbeidt, en zijne geboden uit liefde en dankbare navolging tracht te gehoorzamen.

Men betwist het doelmatige van zulk eene CHRISTUS–

prediking voor een nog onontwikkeld volk als de Javanen.

Met regt, zoo het Evangelie niet op hunne behoefte berekend, of niet geschikt is, om ook hen te brengen op den weg van licht, liefde en leven als door des Heeren Geest. Maar zou dat werkelijk zoo wezen? Zou het niet langer waarheid behelzen, dat het christendom op verschillende trappen van beschaving zijn' heilzamen invloed oefenen kan, en ook voor nog minder ontwikkelde natiën zijne eigene aanbeveling medebrengt? „Niet voor de Javanen" zegt men. Maar zou het dan ook voor hen niet wenschelijk en noodzakelijk zijn, dat het onderwijs, hetwelk de elementen bevatten moet van het beoogde leven, al aanstonds op een' godsdienstig historischen grondslag wordt bevestigd? En kan dit beter en doelmatiger beproefd worden, dan door het Evangelie in CHRISTUS werkelijk geschiedt? Immers hier geen zamenstel van leerstukken of zedelessen, geen bespiegeling of redenering, die het verstand vermoeit en het hart niet aandoet; maar feiten vol beteekenis, met leerrijke parabelen doorweven; geschiedenis, die daarom vooral het gemoed kan treffen, wijl Hij er het middenpunt van uitmaakt, die door God is gezonden, om Diens Naam aan de menschen te openbaren. Hier geen eenzijdigheid, die afleidt van het doel, maar eene vereeniging van licht, liefde en leven, zoo harmonisch en volkomen, als zonder wederga; en daarom sprekend tot den ganschen mensch, niet minder om zijn verstand te verhelderen, dan om zijn gevoel naar het schoone en zijn' wil tot het goede te rigten. Inderdaad wij kunnen niet anders zien, of de prediking van CHRISTUS en het Evangelie bevat de even voortreffelijke als onmisbare aanleiding, om, naast zoo menig ander volk, ook den Javaan te verheffen en te veredelen; gelijk dan ook alles ons dwingt om te

gelooven, dat de zegeningen des christendoms ook voor hem zijn bestemd.

Daarom houden wij niet op, hem dit te verzekeren, opdat hij vooral hierdoor zich leere beschouwen als een voorwerp der goddelijke liefde, en dus het gevoel van menschenwaarde bij hem worde opgewekt; als een heilzame teugel der zinnelijkheid en een prikkel tot liefde jegens den naaste, zoowel als tot wederliefde jegens God, die zich in CHRISTUS ons aller Vader betoond heeft. Wie zou den Javaan ook een ander godsbegrip willen brengen, dan dat door JEZUS in dien schoonen Vadernaam is omvat? En wat zou dienstiger zijn, dan dat, ter bestrijding van een grillig noodlot of nog grilliger schimmen en geesten, waarvan de Javaan zijn lot en zijn leven afhankelijk acht? Hebben wij hem ook tegenover zooveel weet- en werkheiligheid, als waarmeê hij zijn geluk tracht te verzekeren, te vermanen tot opregtheid in het binnenste, zullen wij hem dan niet leeren, dat God alleen in geest en waarheid wil vereerd zijn? En zoo wij hem dat leeren, waarom hem dan niet gezegd, dat en hoe wij zelven dit van CHRISTUS gehoord hebben, en aanschouwd in Hem, die in den schoot des Vaders zijnde, ons God heeft geopenbaard?

Men wil toch den Javaan bij het onderwijs van „hem bekende of nog te kennen zaken" den historischen Christus niet geheel onthouden? Wie dat wenschen kon, hij zou op zijn minst genomen, een' magtigen hefboom verwerpen of ongebruikt laten, wiens werking op zoo verschillende trappen van ontwikkeling gebleken is, even gewenscht als beproefd te wezen. Zag men ook in JEZUS niet meer dan eene proeve van dat godmenschelijk leven, dat men zich ook als het eind van den weg heeft voorgesteld, ook dan nog moet men zich gedrongen voelen,

om dat geheel éénige toonbeeld den kweekeling voor te houden, ten einde ook daarmeê hem te bezielen en op te wekken, tot hetgeen waar, en rein, en loffelijk is. Of zal men hem aan de historische werkelijkheid van dit ideaal vreemd laten? Hem zelfs met de mogelijkheid daarvan niet bekend maken? Geeft men dan den leerling — zij het ook een' pas beginnende — bij voorkeur het gebrekkige en onvolkomene te aanschouwen, om alleen het volkomene voor hem te verbergen?

We zouden dat heerlijk beeld bij ons onderwijs niet willen missen; ware het ook alleen, om bij het licht, dat daarvan afstraalt, eens te doen lezen in eigen gemoed, en daar een heilzaam schuldgevoel te wekken, tot dusverre zoo vreemd aan het maar al te ligt bevredigde bewustzijn; — hoeveel minder, nu wij, daar waar de Heer zich in al den glans zijner heiligheid vertoont, ook op de zonde in al hare afschuwelijkheid kunnen wijzen, en dus onder de prediking van Gods liefde, van JEZUS' kruis de driedubbele roepstem mogen overbrengen tot bekeering, naast de belofte van vergeving, verzegeld in zijn' dood. En nu sprak ik nog niet van JEZUS verheerlijking, als zijne zigtbare en feitelijke zegepraal, waarmeê het geloof aan onsterfelijkheid, voor den Javaan nog van even weinig waarde als inhoud, eerst regt bezield wordt, en ook hem moet leeren, het leven met zijn' strijd te verbinden aan de toekomst, op eene wijze, die rijk is in vertroosting, in waarschuwing, en in opwekking tot al wat Gode welbehagelijk is . . . „Alles schoon en verheven," zegt men; „het zaad, dat gij wilt uitstrooijen, is voortreffelijk; doch de aarde is nog niet toebereid. Voor den Javaan is dat alles nog veel te hoog en te diep; hoe kunt gij u vleijen het onder zijn bereik te brengen?"

Zeker niet zonder het hem bekend te maken; maar

juist onder en door de prediking, tot hem sprekende in zijne taal, en afdalende tot zijne bevatting.

„Maar de toestand van den Javaan" — zegt men weder, — „en de gesteldheid van volk en maatschappij is van dien aard, dat in den tegenwoordigen tijd op Java eene persoonlijkheid als die van JEZUS niet kan begrepen worden."

Zoo zullen wij ons dan beijveren, iets bij te dragen, om de vatbaarheid daarvoor ook hier op te wekken of te bevorderen; maar wederom langs denzelfden weg, bij prediking en onderwijs ons rigtende naar de eischen des tijds, en van den gegeven toestand of de bestaande omstandigheden, zooveel mogelijk gebruik makende. En moeten wij ons daarbij ook noodzakelijk beperken, we zijn indachtig, dat de Heer zelf ook bij zijn afscheid aan zijne meest bijzondere discipelen nog niet alle dingen zeggen kon (Joh. XVI: 12.).

Kunnen de Javanen eene persoonlijkheid als die van JEZUS thans nog niet begrijpen, ze ontvangen van die persoonlijkheid toch al vast een' zekeren indruk, die onder voortgezet onderwijs gedurig gelouterd en veredeld, hen zelven meer geschikt en vatbaar maakt voor de inwerking van CHRISTUS geest. Zoo ontvangt de oningewijde van een prachtig schilderij aanvankelijk slechts eene onbestemde aandoening, om eerst aan de hand des meesters op schoonheid en harmonie, trek voor trek, opmerkzaam geworden, eindelijk zelf iets te gevoelen van den gloed, waardoor de kunstenaar werd bezield. En zoo heeft ook de Eeuwige, Onbegrijpelijke in de stoffelijke natuur zich aan alle menschenkinderen te zien gegeven, opdat zij door de aandachtige beschouwing zijner volmaaktheden, voor zoo ver ook daar ten toon gespreid, allengs meer zich bewust zouden worden van hunne betrekking tot

Hem, en bekwaam tot zijne vereering, als het leven van onzen geest. Zeker, wanneer die geest zoo gebonden en verduisterd ons voor oogen treedt, als onder de massa van het Javaansche volk, moeten wij wel toegeven, dat hij eene persoonlijkheid als die van JEZUS nog bij geen mogelijkheid begrijpen kan. Waar echter ook een blik op die massa ons het vermoeden geeft, dat die geest zich nog beweegt en werkt; waar zelfs de sporen niet geheel ontbreken, dat hij zich losmaken en verhelderen kan en wil, dáár zijn wij niet geheel zonder hope, dat ook hier het schoone woord zijne bevestiging vinden zal: „de ziel is Christin van nature," en rekenen dus ook onder de Javanen op een hooger orgaan, als geleider dier hoogere waarheid, waarvan CHRISTUS en Hij alleen, de volkomene uitdrukking is. Laat dat orgaan ons voor het tegenwoordige nog slechts bij weinigen in het oog vallen of te gemoet treden, het zal ons een wenk en eene aansporing zijn, om voor de groote menigte thans vooral nog de eerste beginselen te behartigen; eene waarschuwing zelfs, om geen vaste spijs te verstrekken, waar het pas ontluikende leven nog steeds met melk moet worden gevoed. Zoo zeker echter als ook op die eerste beginselen het Evangelie zijn eigenaardig licht doet afstralen, zoo zeker, als wij ook die eerste beginselen in de leer en verschijning van JEZUS terug vinden, en dus ook daarmeê die aanbevelen, verklaren en toepassen, zoo zeker waarborgen wij Hem al aanstonds zijne plaats als leeraar en leidsman, en bereiden aldus de Javanen voor, om met zijne geheel éénige persoonlijkheid ook zijn hooger en meer bijzonder onderwijs te kunnen verstaan.

Zouden wij dan liever de evangelisatie tot eene onbepaalde toekomst verschuiven, zonder te denken, dat ook onder en door de prediking zelve de gewenschte voor-

bereiding wordt verhaast of bevorderd, en werkelijk tot stand gebragt? Wij behoeven waarlijk niet te vragen: „hoe zullen ze in Hem gelooven, van wien ze niet gehoord hebben? En hoe zullen ze hooren, zonder die hun predikt?" Maar wij wijzen op de ervaring, die getuigt, dat God het hart opent dergenen die hooren, dat ze acht nemen op hetgeen gesproken wordt, of, wil men liever, dat de prediking zelve de kracht en het vermogen bezit, om met de behoefte aan– en het verlangen naar–, ook de vatbaarheid voor het Evangelie daar te stellen of te verhoogen. En opregt gesproken, hebben wij zelven CHRISTUS dan wel anders leeren begrijpen en liefhebben? Is het niet vooral onder en bij de gedurig herhaalde voorstelling van zijn goddelijk beeld, zoo als het door de Evangelisten is afgemaald, en door prediking en onderwijs ons veelszins is aanbevolen? En wat op die wijze van het individu geldt, is dat zelfs niet op de gansche kerk van toepassing? 't Is waar, CHRISTUS kwam in de volheid des tijds; doch ook vóór zijne verschijning was en werkte zijn geest in de profeten, bereids getuigende van zijn lijden en zijne heerlijkheid, (1 Petr. I: 10, 11). En toch – in de volheid des tijds gekomen, – hoe ver was het er van daan, dat zijne persoonlijkheid algemeen begrepen werd! Immers Hem zelven was een kruis bereid; en zijnen apostelen – o! zooveel teleurstelling en lijden, waarin zelfs de vrucht van hun werk soms zoo weinig bemoediging hun schonk. Ja, zij hebben onder Jood en Heiden gemeenten opgerigt, uit gansch andere elementen, dan ons hier zijn aangeboden; en wie zal ontkennen, dat hunne prediking rijk was gezegend en weêrklank vond in veler gemoed? Doch ook van dien eersten christentijd hebben wij onze illusiën reeds lang moeten opgeven. Wij hebben gevraagd naar de geschie-

denis, de ontwikkeling, den bloei en den duur dier gemeenten, waarin de christelijke kerk haren oorsprong heeft genomen. En waar wij ons verplaatsten in dien tijd, tot aan, tot in de middeneeuwen, hebben wij geleerd, dat ook die volheid des tijds zoo min eene volledige en algemeene sympathie, als eene onmiddellijke en duurzame zege aan het christendom heeft verzekerd. Niet dat wij wagen zullen, den Javaan van heden ook maar in de verte met den Jood of Griek en Romein van weleer gelijk te stellen; maar wat wij willen opgemerkt en behartigd hebben is dit, dat het christendom ook bij die volken, tot wie het 't eerst en later gekomen is, een' moeijelijken kamp gehad heeft; dat het zelfs onder zijne belijders op lang na niet overal eene gewenschte aanneming of behoorlijke waardering mogt vinden; dat het integendeel zelf heeft medegewerkt, om, langzaam de volken ontwikkelende, hen allengs tot eene rigtige opvatting en waardeering van zijnen inhoud en zijne beteekenis te leiden; en dat dit laatste niet anders geschied is, dan onder de voortgaande bekendwording of prediking van het Evangelie, als daartoe door den Heer zelven bestemd en aangewezen.

Bij zulke gegevens valt het verwijt van ontijdigheid ons niet moeijelijk te dragen; kunnen wij ons zelfs verzoenen met het feit, dat het christendom zich voor het bewustzijn der massa nog maar door eenige uiterlijkheden onderscheidt, gelijk zelfs bij onze leerlingen de CHRISTUS aanvankelijk slechts door zijn' uitwendigen glans zich kenbaar maakt. Wij mogen ons zelfs niet anders voorstellen, dan dat het christendom onder de Javanen menige opvatting zal doorleven, eer het bij hen de juiste beschouwing en waardering van zijn' eigenaardig geestelijken inhoud vinden kan. Maar wat wij van den arbeid der zending niet minder verwachten is, dat, onder het lang-

zaam in- en doordringen van dien inhoud, het koesterend licht des Evangelies ook hier allengs bezielen zal tot liefde en leven, en alzoo dat Evangelie langs zoo meer zich betoonen zal gelijk het waarlijk is, „eene kracht Gods tot zaligheid voor een ieder, die gelooft." Wij beseffen zeer goed, dat er jaren en eeuwen verloopen moeten, vóór het christendom onzer zendinggemeenten eenig degelijk gehalte bekomen kan. Wie ook onder de Javanen al aanstonds een geloof verwachte, dat zich openbaart in heldere, welgevestigde of bezielde en regt practische overtuiging; wij in geenen deele. Wij achten ons gelukkig, aanvankelijk hier en daar die toeneiging des harten te bemerken, die in getrouwe bijwoning van, of duurzame belangstelling in ons onderwijs zich uit. Doch willen wij alzoo niet maaijen, waar nog niet gezaaid is, in het verlangen naar den oogst, houden wij ook het zaad niet achter, waaruit de gewenschte vrucht moet rijpen. En bedenkende, dat de mate van zedelijke ontwikkeling, vereischt, om eene persoonlijkheid als die van JEZUS in waarheid te begrijpen, alleen door en in het christendom zelf wordt gekweekt, gaan wij voort met de prediking van CHRISTUS en het Evangelie, als het middel waardoor ook onder de Javanen de verlangde sympathie moet ontstaan of worden opgewekt.

Met dat uitzigt en in dat vertrouwen hebben ook andere zendelingen onder het oprigten van gemeenten het Evangelie verkondigd; en, wat men ook zeggen moge, hier en daar met eene uitkomst, waaraan vriend en vijand ter gunste van hunnen arbeid getuigenis geven.

Immers hoezeer wij ook aannemen, dat omtrent de vruchten der nieuwere zending menige verkeerde en overdreven voorstelling gegeven is; hoezeer wij zelven op dergelijke overdrijving ten opzigte der gemeenten alhier tot

ons leedwezen opmerkzaam hebben moeten maken; zoo staat dit toch bij ons vast, dat in menige zendinggemeente de sprekende bewijzen voorhanden zijn, dat de evangelieprediking tot het voorgestelde doel heeft geleid of begint te leiden; in zooverre de doopelingen, zoowel in hun bijzonder als gemeentelijk leven doen blijken van dat geloof in CHRISTUS, waarop ons onderwijs is gerigt, of althans hunne opregte ingenomenheid met dat onderwijs aan den dag leggen.

Met dankbare ingenomenheid staart ons genootschap steeds op Menado, vanwaar zoovele en zoo veelzijdige berigten, die, schoon betwijfeld, tot dusverre nog niet weerlegd zijn, ons in de zoo even uitgesproken overtuiging moeten versterken, om thans van andere zendingposten en andere genootschappen niet te gewagen.

't Kan zijn, dat de Alfoer in zijn' heidenschen toestand meer geschikt is tot de aanneming van het Evangelie; wij zijn geneigd, op grond dier zelfde berigten, dit als zeker te stellen, gelijk wij ook de gunstiger omstandigheden, waaronder hij met het christendom is bekend gemaakt, gansch niet voorbij zien. We betwijfelen echter, of men op het standpunt, dat wij thans bestrijden, ook de Alfoeren van Menado vóór ruim dertig jaren tot het ontvangen der evangelieprediking zou hebben aanbevolen. Is desniettegenstaande tot stand gekomen, wat nog onlangs een wetenschappelijk bezoeker (prof. DE VRIESE) kon doen getuigen, „dat de namen van RIEDEL en SCHWARZ, als die van de hervormers der alfoersche bevolking van de Minahassa en als grondleggers der godsdienst van geloof, hoop en liefde onvergetelijk zijn,” dan is dit vooral te danken aan de ijverige en getrouwe prediking van CHRISTUS en het Evangelie, door die zendelingen en zooveel anderen onder de Alfoeren gebragt.

Hebben wij hier op Java, ook maar ten opzigte van ééne enkele residentie, aan zulk een resultaat reeds voor lang leeren wanhopen, verre van daar echter, dat wij om die reden meenen zouden, geheel vruchteloos gewerkt te hebben. Blijft het uit den aard der zake verborgen, wat in het belang der menigte thans reeds door de evangelisatie wordt gedaan of voorbereid, wij vertrouwen, dat de verspreiding der heilswaarheid met al de heerlijke feiten en gedachten, die zij inhoudt, ook in dezen hare vrucht niet zal missen. Voor zooveel de gedoopten betreft, mogen wij ons thans reeds verblijden, door onze geheel eigenaardige verhouding tot hen, het javaansche volk op godsdienstig terrein meer en beter te hebben leeren kennen, dan langs anderen weg het geval zou zijn geweest. En welk eene schoone gelegenheid tot uitbreiding en verheldering dier kennis blijft nog steeds geopend voor den zendeling, die den noodigen tact en de gaven daartoe bezit. Aan den anderen kant zijn ook zij, die ons het naast omringen, onder gemeenzamen omgang, bij zamenspreking en onderwijs, tot nadenken over zich zelven en hunne omgeving geleid, en is daardoor de begeerte naar meerdere kennis bij sommigen verhoogd en opgewekt. Was dit in wijderen kring minder het geval, ook daar zijn boeken verspreid; en hebben jong en oud eene nieuwe en kostelooze gelegenheid gevonden, om lezen te leeren, waarvan dan ook reeds door menigeen met vrucht is gebruik gemaakt. Over het geheel kan men zeggen, dat – mede door hulpbetoon van onze zijde – reeds meer vertrouwen en toenadering ontstaan is, als het gewenschte voermiddel, om christelijke kennis en beschaving aan te bevelen, terwijl bij velen blijkbaar het geloof in javaansche goeroe's is verzwakt of hun gewaande invloed aan proef en kritiek wordt onderworpen. In dezelfde

mate wordt ook hier en daar reeds eenig bijgeloof bestreden of openlijk ten toon gesteld, waar men vroeger blindelings zich daaraan overgaf, of daardoor al te gewillig zich liet leiden. En mag in naauw verband hiermede niet genoemd worden, dat ook de vraag naar zedelijk goed en kwaad meer dan vroeger wordt ter sprake gebragt, en hier en daar beantwoord in christelijken zin en geest, met het oog op ontvangen onderwijs of vermaningen? Zij overigens de standaard van het zedelijk leven der gedoopten nog niet boven dien der groote massa verheven, ook daarop zullen openbare prediking en bijzonder onderwijs langs zoo meer een' heilzamen invloed doen gelden, en wie kan betwijfelen, dat daarvan ook in dezen bij sommigen reeds eenige vrucht zich vertoont? Mogen wij hier ook al niet spreken van die zeer enkelen, die ons den wensch ontlokken: „dat ze allen zoo waren!" wij behoeven toch niet te zwijgen van anderen, schoon ook nog weinigen, toch minder schaarsch, wier getrouwe deelneming in ons onderwijs, bij goed gedrag, eveneens het streelend vermoeden wekt, dat zij door opregte heilbegeerte worden geleid. Men kan tegenwerpen, ja! dat bedoelde personen zich ook zonder onze tusschenkomst in hunne mate onberispelijk zouden gedragen hebben; en het verleden van sommigen schijnt ook wel grond tot die bewering te geven. Bij anderen is dit echter zeer zeker het geval niet. En ook omtrent die goeden en braven (die dan toch ook onder de Javanen gevonden worden) mag immers wel gezegd worden, dat hun in de kennis van CHRISTUS het middel geschonken is tot aankweeking en versterking van een' beteren zin, die, moge hij ook al vroeger bij hen ontwaakt zijn, toch buiten het Evangelie niet de ware bevrediging zou gevonden hebben. Onder voortgaande

bekendmaking des Evangelies zullen deze goeden en voortreffelijken steeds meerder geestverwanten vinden; gelijk zoo in het algemeen de zegen des christendoms zich zal vertoonen in allengs meer bevredigenden zin. Wordt slechts de gelegenheid ons langs zoo meer open gesteld, om het aangevangen werk voort te zetten; mogen wij dat doen met de immer frissche kracht der christelijke liefde, met eene kennis van het volk, die den weg tot het gemoed weet te vinden, en met een bezit zijner taal, die dat gemoed boeit en vermeestert; en is daarbij ons gansche zijn en doen eene aanbeveling van ons woord, geen twijfel of dat woord zal vruchten dragen; onze arbeid zal niet ijdel wezen in den Heer! Is die arbeid uit zijnen aard aan vele teleurstellingen onderhevig, bij welke methode zou men zich daartegen kunnen vrijwaren? Wij verbloemen het voor niemand, allerminst voor ons zelven, dat „de toestand van den Javaan en de gesteldheid van volk en maatschappij" der evangelisatie voor als nog de grootste hinderpalen in den weg stellen. Doch is het doel grootsch, waarnaar wij streven, geen wonder! zoo de bezwaren, die wij op den weg derwaarts ontmoeten, daaraan gansch evenredig zijn. — Voorts — wij staan niet alleen. Hij, die gesproken heeft: „Ziet! ik ben met u al de dagen tot de voleinding der wereld!" heeft evenmin zijne laatste belofte als zijn jongste bevel tot de Apostelen allééн kunnen rigten. Hebben wij alzoo in Hem een' geestelijken bondgenoot, even bereid als in staat om ons te ondersteunen en te bekrachtigen, wij verwachten dan ook „in dit teeken" zeker te zullen overwinnen. En daarbij versmaden wij ook anderer medewerking niet! Geen zendelinggenootschap, dat zich geroepen kan wanen, met de taak der beoogde hervorming als bij uitsluiting belast te zijn. Wie op dit terrein wil

monopoliseren, is zeker zoo min met de geschiedenis, als met den geest des Heeren te rade gegaan. Wie is dan de zelfgenoegzame, die de hulp niet zou begeeren, waarmeê kerk of staat zijne pogingen begunstigen kan! Hij beklage zich niet, wanneer hij weldra naar zijn' wensch alleen staat, zoo maar niet geheel alleen. Wij voor ons waarderen iedere tegemoetkoming, die regtsstreeks of zijdelings ter aanbeveling van ons werk kan strekken. Kunnen wij ons al niet vereenigen met hen, die in de bevordering van nijverheid en welvaart, of ook van vrijheid en communicatie even uitsluitend het middel zien tot veredeling van den Javaan; moeten wij ons zelfs bedroeven, wanneer men soms bloot eene goede policie, soms weder alleen vermeerdering van stoffelijke behoeften voor de evangelisatie in de plaats wil stellen; wij erkennen de waarde en beteekenis van elk dier middelen in het bijzonder, of van allen vereenigd; en wij zullen die op prijs stellen, zoo lang de arbeid der missie daarmeê niet overbodig wordt verklaard. Wij wenschen zelfs, waar het pas geeft, onze zwakke stem te verheffen, ten einde al die elementen eener gewenschte beschaving aan te prijzen; om niet te zeggen, dat wij al evangeliserende in onze mate ook ter bevordering daarvan werkzaam zijn. Des te vaster is dus onze hoop, dat de thans vooral zoo zeer besprokene ontwikkeling onzer koloniën niet slechts tot meerdere productie van den grond blijve bepaald, maar ook op Java aan het waarachtig welzijn der bevolking worde dienstbaar gemaakt. Terwijl wij, – mag het ons gebeuren, onder de onmisbare bescherming der Regering, kunst en wetenschap, naast landbouw, handel en industrie te zien bijdragen tot de stoffelijke en zedelijke verheffing der Javanen, – ons deswegens hartelijk verblijden zullen niet alleen; maar ook daardoor worden

aangemoedigd, om met het Evangelie in de hand die kennisse Gods en die beginselen van waarachtige zedelijkheid te verspreiden, die de bedoelde beschaving als haar hoofdbestanddeel moet opnemen, om in waarheid ook voor Java ten zegen te zijn.

Waar wij echter al evangeliserende wenschen voort te gaan met de uitbreiding der bestaande gemeenten en de oprigting van nieuwe daarnevens, en in overeenstemming met onze methode van het toenemend getal doopelingen onzen arbeid veelszins afhankelijk moeten achten, is het van het grootste belang te onderzoeken, of ons in de naaste toekomst een bevredigend uitzigt op vermeerdering van gemeenteleden geopend is.

Het is bekend, dat ons Genootschap eenige jaren geleden hieromtrent de meest gunstige verwachtingen koesterde. En bedenkt men, welke eene medewerking het destijds in dit opzigt van meer dan ééne zijde vinden mogt, dan kan men niet anders zeggen, of het had daartoe wel eenigen grond.

Weinigen echter waren zoo min omtrent den vermoedelijken duur, als aangaande den waren aard dier medewerking genoegzaam ingelicht; en velen bekommerden zich om het een noch het ander, bij de onbestemde hoop, dat de gemeenten, eenmaal tot stand gekomen, die medewerking weldra zouden kunnen ontberen: immers ook zonder die zich zouden bestendigen en uitbreiden. En zeker waren de berigten, omtrent de gedoopten zelven van deze of gene zijde meêgedeeld, ook wel geschikt om zulk een vermoeden te wettigen, of daaraan voedsel te geven.

Thans echter omtrent den waren toestand der gemeenten in verband met haren oorsprong en hare geschiedenis

beter ingelicht, en dus ook tot het inzigt gekomen van hare behoefte aan voortdurende aanmoediging en ondersteuning van buiten, kunnen wij niet anders dan betreuren, dat eene duurzame begunstiging van dien aard aan ons werk op Java tot hiertoe niet is te beurt gevallen; ja, dat in plaats daarvan menige directe of indirecte tegenwerking de evangelisatie in het algemeen, en dus nog meer de oprigting van gemeenten bemoeijelijkt of verijdelt.

Wij beklagen ons hierover te meer, omdat de medewerking ons tot dusverre door Europeanen verleend, hoezeer wij geleerd hebben, die hier en daar op hoogen prijs te stellen, uit haren aard slechts tijdelijk en afwisselend kan wezen; en vooral op plaatsen, waar zij al te zeer van bijzondere personen afhankelijk is, ook met de verwijdering of het terugtreden van dezen noodzakelijk weêr moet ophouden.

Ten opzigte van de Soerabajasche gemeenten in het bijzonder, heb ik in mijn jongste verslag nog onlangs vermeld, dat in het algemeen de prikkels van vroeger niet meer bestaan; daarmeê doelende op hetgeen in der tijd door den heer COOLEN (als Landhuurder), wijlen den heer DAENDELS (als Assistent-resident van Modjokerto), alsmede de vrienden te Soerabaja, met name den heer GUNSCH (als Landheer), meer bepaald tot de oprigting en uitbreiding van gemeenten is bijgedragen.

Hoedanig in dezen de ervaring mijner medebroeders is, en over welke tegemoetkoming van Europeanen zij zich voor het tegenwoordige mogen verblijden, laat ik liefst aan hunne eigen mededeeling over, terwijl ik hier alleen nog aanstip, dat ook ter hoofdplaats Samarang, in de eerste oprigting en latere uitbreiding der gemeente, de zijdelingsche en regtstreeksche medewerking van Europeanen dankbaar moet worden erkend.

Overigens zal wel niemand mij van overdrijving beschuldigen, als ik beweer, dat de onder de Europeanen hier algemeen heerschende geest het werk van ons Genootschap gansch niet gunstig is. Waar men op zijn eigen lidmaatschap van de christelijke gemeente weinig of geen prijs stelt, verlangt men dit ook niet voor anderen, en allerminst voor de Javanen. De Javanen Christenen maken! De combinatie, hiermeê uitgesproken, is voor de meesten nog zoo vreemd, – en schijnt wel voor velen zoo ongerijmd te wezen, dat men hem, die het ernstig daarmeê meent, op zijn zachtst genomen, wel als de dupe van kwalijk geplaatsten ijver beschouwen moet. En ongelukkig ligt daarbij niet zelden eene voorstelling van den Javaan ten grondslag, even verlagend voor hem, als weinig vereerend voor dengene, die zich zelven zooveel verhevener acht. – Boven hadden wij gelegenheid, te spreken van de zoodanigen, die meenen, dat het doel langs geheel andere wegen moet bereikt worden; en onder dezen worden er gevonden, die jegens de evangelisatie op Java bepaald ongunstig zijn gezind. Hetzij wij echter hunne bedenkingen moeten verklaren uit afkeer van proselytisme in het algemeen, of wel uit onbekendheid met den aard van onzen arbeid in het bijzonder; hetzij daarbij slechts antipathie tegen bepaalde personen zich laat gelden, de eenmaal opgevatte opinie blijft bestaan, en vindt des te gereeder ingang, naarmate het publiek ook andere gronden voor een zeker wantrouwen in ons werk meent te kunnen aanvoeren. Hoe pijnlijk is hier de herinnering aan den afval van VAN DER VALK en GANSWIJK, eerlang welligt door het aftreden van HARTHOORN gevolgd! Weten wij ons over zulke bedroevende ervaringen ook al te troosten, te vergeefs zouden wij trachten, ons zelven of het Genootschap diets te maken,

dat de reputatie van ons werk daardoor niet had geleden, of niet verder lijden zal bij het algemeen.

En hierbij valt wel te bedenken, welke houding tot dusverre door het Gouvernement tegenover de evangelisatie op Java is aangenomen. Eene houding niet ten onregte gekarakteriseerd als „groote voorzigtigheid," en ligt verklaarbaar uit de bekende staatkunde der Regering, om invloedrijke personen onder de Javanen te ontzien, waar 't kan (men vergeve mij de Indische uitdrukking) hen lekker te maken, in overeenstemming met het gansche stelsel van bestuur, dat tot hiertoe op Java wordt toegepast.

In dat regeringsstelsel, – wij moeten dit toegeven, – heeft het Gouvernement geen' enkelen zendeling op Java noodig. – „Gaat naar de Zuidwester-, naar de Sangie-eilanden, des noods naar de Papoea's op Nieuw-Guinea," – heeft men gezegd, – „wij zullen u derwaarts vrije passage bezorgen, en nog eene geldelijke toelage bovendien" (1). En het ligt ook voor de hand, dat het Gouvernement nog wel eenigen europeschen invloed gebruiken kan, op plaatsen, waar het overigens in het geheel niet, of slechts zeer gebrekkig wordt gerepresenteerd.

Belast de Regering zich zelve dan op Java met de taak, die zij elders wel door zendelingen wil zien vervuld? 't Is waar, zij heeft in den jongsten tijd ook onder de Javanen scholen opgerigt, doch met geen ander

---

(1) Ofschoon ik voor de woordelijke aanhaling niet kan instaan, meen ik toch zeker te weten, dat de Minister van kolonien, MIJER, in der tijd in dezen geest heeft gesproken, en dat het Ind. gouvernement later ook in overeenstemming daarmede gehandeld heeft. Ook het Barmer genootschap ondervond te Bandjermassing ondersteuning en tegemoetkoming van het Ind. gouvernement. Misschien mag hier ook naar de Ambonsche eilanden verwezen worden.

doel, dan om daardoor in hare eigene behoefte aan geschikte inlandsche ambtenaren te voorzien. Ofschoon dus zoowel stof als omvang van het onderwijs op die scholen door het aangewezen doel evenzeer beperkt als beheerscht worden, heeft het Gouvernement desniettemin zelfs voor ander schoolonderwijs den weg gesloten, of de gelegenheid daartoe tot de groote hoofdplaatsen bepaald (1).

Door den drang der omstandigheden eenmaal genoopt tot de toelating van zendelingen op Java, verklaart de Regering dan ook luide, dat zij de vestiging van deze almede liefst alleen op die hoofdplaatsen ziet, en heeft zij ten gevolge daarvan reeds meer dan eenmaal eene nederzetting daar buiten geweerd, mij zelfs tot het bloote toedienen des doops ter hoofdplaats Banjoemas de noodzakelijke toestemming geweigerd (2).

Vraagt men naar de overwegingen, die tot zulke afwijzende beschikkingen een en andermaal hebben geleid, voor zooveel daarvan bekend werd, kan men die zonder schroom terug brengen tot bovengenoemde politiek, die het zeker raadzaam maakt, bij verzoeken van bedoelden aard het advies van de betrokken javaansche hoofden in te winnen, en bij een eventueel besluit op dat advies te letten.

Ziedaar dan het terrein van onzen arbeid op Java,

(1) De bepaling, op dit laatste betrekkelijk, wordt aangehaald in »Het volksonderwijs onder de Javanen door BRUMUND", pag. 119. Uit mijne eigene ervaring kan ik ter bevestiging daarvan bijvoegen, dat mijn rekwest, om eene school te mogen oprigten voor kinderen van javaansche Christenen te Salatiga, in der tijd is gewezen van de hand. Ook het Bijbelgenootschap is in zijn plan ter oprigting van scholen op Java niet beter geslaagd. (BRUMUND, pag. 49.)

(2) De billijkheid vordert hier bij te voegen, dat de bedoelde toestemming onder het bestuur van een' ander' Resident (den tegenwoordigen) vóór eenigen tijd aan Br. KRUIJT is verleend.

voor verreweg het belangrijkste gedeelte, beheerscht door den preventieven invloed van javaansche ambtenaren, als de onmisbare tusschenpersonen voor ons Gouvernement: menschen, uit den aard hunner betrekking, meer of minder aan de belijdenis en de handhaving van den Islam verbonden, (1) voor een groot gedeelte met de europesche wereld gaarne meêgaande; waar zij godsdienstig zijn, niet zelden, onder den invloed van priesters, in een het christendom vijandigen geest, en overigens genoeg bekend met de bedoelingen der Regering, om te begrijpen, dat zij zelve de uitbreiding van het christendom op Java niet verlangt.

Het ligt niet in ons plan, hier in eene beoordeeling te treden van de wijze, waarop het Gouvernement zich tot hiertoe ten opzigte der evangelisatie op Java heeft doen kennen. Voor het tegenwoordige is het ons genoeg, vooral daarop te wijzen, als een allergewigtigst bezwaar, dat voor de naaste toekomst van ons werk maar weinig goeds belooft, gelijk het ook op het verleden ongetwijfeld van geen' gunstigen invloed is geweest.

Welk een verschil met de ervaring onzer broeders in de Minahassa! Behoefden zij dáár er geen geheim van te maken, dat het Gouvernement het toetreden van inlanders tot het Christendom gaarne zag (zie „Mededeelingen", 4e deel, pag. 296), hier moeten wij tot ons leedwezen ondervinden, dat de Regering de plaatsing van zendelingen beperkt, hunnen arbeid belemmert, en de pogingen van ons Genootschap afwijst, met beroep op de inlandsche Hoofden; terwijl het juist deze zijn, van wie men in de

(1) Ik zeg „meer of minder," omdat uit hunne verhouding tegenover de inlandsche bevolking wel eenige verpligtingen ter zake zijn af te leiden; doch in hunne instructie of hun' ambtseed geene daarvan hun door het Gouvernement wordt opgelegd.

allerlaatste plaats ingenomenheid met onzen arbeid verwachten kan.

Zullen wij hierbij nog gewagen van den invloed, door die javaansche grooten geoefend op de menigte, tot wie de evangelieprediking komt? Maar hoe daarvan eene voorstelling te geven aan hen, die onder de liefelijke zon der vrijheid geboren, en in hare koesterende stralen levende en zich verkwikkende, den killen adem van het despotisme nimmer in zijne verstijvende of doodende kracht hebben gevoeld! Wie kan zich eene voorstelling vormen van dien slaafschen eerbied, dat kruipend ontzag, dat gansch en al zich zelf wegwerpen en vernietigen, dat volgen tot in het onredelijke, wie kan zich dat alles voorstellen, die het hier of elders niet met eigen oogen gezien, of met eigen ooren gehoord heeft?

Wij koesteren weinig twijfel aangaande de uitwerking van het „ôdjô mèloe mèloe!" (gij moet volstrekt niet volgen!) in den mond van geringer of aanzienlijker javaansche Hoofden. En wij weten, dat in grooter of kleiner kring, dit verbod met het oog op de zendelingen meer dan eenmaal is uitgegaan.

Het is gebeurd, dat die Hoofden door den overgang hunner onderhoorigen werden verrast. In zulke gevallen heeft het ook aan repressieve maatregelen niet ontbroken; en waren de belanghebbenden van hunnentwege niet zelden aan bedreigingen en kwellingen, soms zelfs aan mishandeling blootgesteld. (1) En ofschoon daardoor het doel niet altijd geheel bereikt werd, men kan er toch vast op gaan, dat, gelijk het gezigt of het gerucht daarvan reeds menigeen van de Christenen heeft verwijderd, zoo ook uit vrees voor de Hoofden nog steeds menig ander van de gemeente wordt teruggehouden.

---

(1) Zie een voorbeeld hiervan: Maandberigt 1857, n°. 7, p. 102.

Trouwens wat den grooten hoop aangaat, – en dit is zeer karakteristiek in den beschreven' toestand, – deze ontleent reeds aan het niet toetreden der aanzienlijken een tastbaar bewijs tegen het deugdelijke onzer bedoelingen. En helaas! dat dit wantrouwen ook niet op andere wijze wierd gevoed of versterkt! Maar het geldt hier immers Nabiné Londô (den profeet der Europeanen), door de Bongsô Londô (de Europeanen) gebragt, niet alleen als vreemdelingen en baatzuchtige overheerschers, van oudsher met argwaan bespied en bejegend; maar ook – gelijk eene talrijke priesterschaar daar zoo gereedelijk bijvoegt, – als de Bongsô Kapir (ongeloovigen, onbesnedenen), wier leer en gebruiken door het ware geloof reeds voor lang zijn veroordeeld en voor altijd afgeschaft. Het is dan ook geen wonder, dat door de menigte juist aan het een en ander eene aanleiding tot bespotting of minachting der javaansche Christenen wordt ontleend (1). En hoe leelijk inzonderheid Kapir ook voor den Javaan moet klinken, kan men nagaan, als men weet, dat volgens de leer van Kadji's en Santri's het uitschot der natie bij Allah nog boven een' onbesnedene genade vindt!

Men denke zich nu zoo mogelijk de vereenigde kracht van al deze omstandigheden, gelijk wij inderdaad onder den vereenigden invloed daarvan onzen arbeid hebben voort te zetten; en beslisse dan of wij geen' grond heb-

(1) »Mèloe Londô" (hij volgt de Europeanen), »mèloe kapir" (hij volgt de onbesnedenen) wordt den javaanschen Christen schimpend nagegeven. Voor niet weinigen is zijn overgang tot het Christendom dan ook een »mĕlĕboe Londô" (Europeaan worden). De spotter begroet hem daarom ook wel met »Toewan géndjah (een vroege, vroegrijpe Toewan) of »Toewan mikool tomblo'k" (een Toewan lastdrager of sjouwer), terwijl een ander niet minder satirisch daarbij voegt: »Londô woeroong, Djôwô tanggoong" (een Europeaan kan hij niet worden, en een Javaan is hij ook niet meer!)

ben tot de klagt over directe en indirecte tegenwerking, die bij iedere schrede hier de evangelisatie belemmeren of verijdelen.

Wat hebben wij op het oogenblik tegen die magt van bezwaren over te stellen? Onze uitwendige positie, van alle gedaante en heerlijkheid ontbloot? Onzen rang van Panditô tjilik (1), onvatbaar voor verheffing of bevordering? Onze schrale bezoldiging? Onze armoedige reismiddelen? Ons volslagen gemis van eenig distinctief? Men gevoelt: niets van dat alles is in staat, hier ook maar het geringste tegenwigt te verschaffen. Wat rest ons dan? „Iets anders, iets beters, iets veel voortreffelijkers," hoor ik zeggen; ja, zoo de menigte maar oog daarvoor had. Nog eens: wat kan ons resten?.... Mij hier niets, dan de stille hoop, dat de thans reeds gedoopten ons getrouw blijven, en aldus zoowel in hunnen kring als daar buiten langzamerhand zich uitbreiden, onder de werking der motieven, die wij in den aanvang van dit schrijven hebben opgesomd.

Zij echter tot dusverre op die wijze het doorloopend nummer in ons doopboek door het opnemen van volwassenen en kinderen jaarlijks al hooger gestegen, die vermeerdering was niet in die mate, dat het totaal der aanwezigen daardoor in den jongsten tijd is toegenomen. Wij vreezen zelfs, dat eene naauwkeurige berekening dergenen, die toonen, hun lidmaatschap van de gemeente nog steeds op prijs te stellen, een ongunstig verschil met vroegere statistieke beschrijvingen zou opleveren. Immers ook de voorbeelden van afval waren en zijn nog niet zeldzaam. En hierbij houde men in het oog, dat weleer meer of minder streng gehandhaafde verordeningen en-

(1) Kleine leeraar, tegenover de predikanten, als groote leeraars.

bepalingen menigeen met den ban der uitsluiting hebben getroffen, gelijk daarin dan ook nog steeds de aanleiding gelegen is, dat sommigen zelfs zonder dien ban van de gemeente zich terugtrekken. Zeker is in dit opzigt sedert eenigen tijd eene belangrijke verandering voorbereid, of werkelijk reeds tot stand gekomen; doch blijft het nog altijd te vreezen, dat de herinnering aan de vroeger nog al eens toegepaste excommunicatie zoowel sommigen in de gemeente van haar zal verwijderen, als velen daar buiten van haar terughouden.

Al mogten echter de naweeën der evenbedoelde tucht voortaan zich niet meer doen gevoelen, de aanleiding tot afval blijft ook op andere wijze bestaan, en wordt door de thans voorhanden aansporing tot toetreden ligt niet overal opgewogen. Weshalve wij met een' blik op de ervaring in de jongste jaren opgedaan, en meer bijzonder met het feit der betrekkelijk weinige overgangen voor oogen, ons niet vleijen mogen, dat in de naaste toekomst belangrijke uitbreiding zal plaats hebben, tenzij dan,... dat daartoe weder eenige impulsie van buiten gegeven worde, die, als begunstiging of ondersteuning van onzen arbeid in het algemeen ook daarop een' gewenschten invloed mogt oefenen.

Wat ons aangaat, wij achten ons boven zulk eene impulsie dan ook in het minst niet verheven; wat meer zegt, wij schatten die hoog; wij bekennen openlijk daarnaar te verlangen, en dat zoo veel te ernstiger, sinds wij hebben ingezien, dat ons succes daarvan veelszins afhankelijk moet worden geacht.

Mogt iemand dat verlangen onbillijk noemen, hij toont daardoor, der zendinggeschiedenis nog slechts een' oppervlakkigen blik te hebben waardig gekeurd; of wel hij was misschien nimmer in de gelegenheid, tot hare bij-

zonderheden door te dringen. En het moet ook gezegd worden, dat de zendingberigten niet juist altijd van dien aard zijn, dat zij de kennis der hier bedoelde détails gemakkelijk maken. Waar zij echter daartoe gelegenheid geven, zou het dunkt ons wel der moeite waard zijn, eens opmerkzaam na te gaan, hoedanig op verschillende plaatsen, onder Heidenen en Mohammedanen, christengemeenten zijn tot stand gebragt. Wij maken ons sterk, dat zulk een onderzoek hier en daar verrassende bewijzen zou opleveren, dat het toetreden van eerstelingen, en ook later daarop gevolgden, niet heeft plaats gehad zonder velerlei aansporing of aanmoediging van buiten, waardoor de anders overal bestaande slagboomen zijn opgeheven, of althans die wederkeerige toenadering is bevorderd, die anders nog lang zou uitgebleven zijn.

In de jaarboeken van ons Genootschap kan dit dan ook reeds lang geen geheim meer zijn. Ons Bestuur moet de waarde en beteekenis van zulk eene uitwendige stimulatie bij ervaring kennen, en het zou niet wel doen, wanneer het daaraan niet openlijk regt wedervaren liet. Spraken wij reeds boven van „gunstige omstandigheden" te Menado, wie zou als zoodanig niet op prijs stellen, het onthaal, dat der missie aldaar van gouvernementswege is te beurt gevallen? (1) Of wie zou de stoutheid hebben te beweren, dat men ook zonder die begunstiging tot hetzelfde resultaat zou gekomen zijn?

Vrij opene men de gansche kerkgeschiedenis, die van

(1) Zie ter zake de »Mededeelingen", o.a. 4e dl., pag. 267, 268, noot 3. (a)

(a) Ofschoon het Bestuur, waar het ondersteuning vond, dit steeds erkend heeft, en, bij de groote openbaarheid, die het in de laatste jaren aan zijne handelingen gaf, ook in geschriften daarvan heeft doen blijken, zoo moet het toch opkomen tegen eene beteekenis, als in den jongsten tijd aan den invloed van buiten gegeven is. In Indië veranderen de toestanden dikwerf en snel; wie onpartijdig wil oordeelen, moet niet ongelezen laten, wat o.a. de zendeling ROOKER nog onlangs mededeelde. (Zie Meded. VIII, blz. 381, e. v.). Men zal dan kunnen oordeelen, wat er soms was van dat onthaal. RED.

ons eigen vaderland ingesloten, overal vindt men de sporen van hetgeen uitwendige invloed vermag tot vestiging en instandhouding van gemeenten. (1) En wat ook de nieuwere zending bewere van hare vermeende onafhankelijkheid in dezen, in tegenstelling met de staatskerkelijke missie van weleer, die onafhankelijkheid bestaat alleen in théorie, en kan slechts geloof vinden bij hen, die nog nimmer tot de bijzonderheden zijn ingegaan. (2) De korte tijd van het bestaan der missie op Java heeft dienaangaande dan ook reeds voor lang uitspraak gedaan; en het is aan de hand der ervaring, zoo wel hier als elders verkregen, dat wij er toe komen moeten, om uit te zien naar alles, wat onzen arbeid in het oog der menigte kan releveren, of daaraan die aanbeveling verschaffen, die zoo noodig is ter bereiking van ons doel.

Vraagt men in welken vorm wij die aanbeveling op Java begeeren? Ik beken, het antwoord daarop is zoo spoedig niet gereed, tenzij wij ons bepalen, met kortweg te wijzen op de middelen, die bereids gepast en doelmatig bevonden zijn, in zooverre zij vrij van dwang aan de eene, en ook verre van omkooping aan de andere

---

(1) Zelfs de wonderen, waarmede de prediking van JEZUS en de Apostelen gepaard gingen, hebben ook in dezen hunne beteekenis gevonden.

(2) Het is wel jammer, dat Christenen gemeend hebben, of nog meenen, zich van de wereld te kunnen en te moeten afzonderen: het is eene dwaling, die van bekrompenheid getuigt. Wie wat wil tot stand brengen hier op aarde versmade geene hulp, geene middelen, die der zaak niet onwaardig zijn, aan welke hij zich wijdt. Hoe ons genootschap over methode gedacht heeft is op te maken uit zijne Jaarverslagen en uit dit Tijdschrift, is uiteengezet in „Geschiedenis tegenover kritiek, door J. C. NEURDENBURG"; bij de uitgevers dezes (blz. 216, e.v.) Het komt er maar op aan, dat de zendelingen zelven hun standpunt in eenvoudigheid en tevens met waardigheid handhaven; dat zij hunne roeping goed begrijpen en opvolgen. Dan kan hun volkomen vrijheid gelaten worden, de middelen aan te grijpen, die zich voordoen. RED.

zijde een' prikkel daarstellen, op het belang der doopelingen in algemeenen zin berekend. Welke echter de meest gewenschte middelen hier onder de Javanen zouden wezen, en langs welken weg wij tot de toepassing daarvan het best zouden kunnen geraken, zou nog altijd een punt van hoog ernstige overweging blijven, waaromtrent ik mijne gedachten eerst dan met vrijmoedigheid zal kunnen blootleggen, wanneer ik ten opzigte van het voorgestelde doel op de vereischte sympathie van ons Genootschap rekenen mag. (1) Intusschen zin ik onder voortgaanden arbeid over hetgeen te dezen eventuëel in aanmerking zou kunnen komen, en waag ik het reeds thans deze aangelegenheid ook in de zeer opzettelijke bepeinzing en bespreking van Bestuurderen op te dragen.

Het zal mij niet verwonderen, wanneer, in weerwil van hetgeen reeds boven in het voordeel van meerdere begunstiging of ondersteuning van buiten is opgemerkt, toch nog menige bedenking wordt geopperd tegen mijn' wensch, dat zoowel het Genootschap in het algemeen, als de zendelingen in het bijzonder, er naar streven, om de bedoelde impulsie hier en daar uit te lokken, of zoo mogelijk daartoe zelf bij te dragen. Van zulk eene medewerking gebruik te maken, waar zij bestaat of wordt aangeboden, daarin zal men welligt geen bezwaar vinden. Maar die op te zoeken, ter erlanging daarvan zelfs bijzondere moeite aan te wenden, dat acht men misschien buiten de roeping van ons Genootschap.

---

(1) Wat reden toch, om aan die sympathie te twijfelen? Het Genootschap, het Publiek verlangen licht. Wat men ook van onze toestanden moge zeggen, hoeveel gevaarlijks of althans bedenkelijks daarin moge liggen: wie bevoegd is wordt gaarne gehoord. Br. HOEZOO heeft dit sedert zoo goed begrepen, dat hij aangevangen is met de ontwikkeling zijner denkbeelden. Wij zullen die gaarne later openbaar maken. RED.

Hierop zou ik antwoorden met de vraag: of men de gezegde medewerking voor goed en nuttig hield, ja, dan neen? Is men in het laatste geval verpligt, die overal af te wijzen; in het eerste zie ik niet in, waarom wij er niet naar zouden trachten, op plaatsen, waar zij nog geheel ontbreekt of nog slechts in zeer geringe mate aanwezig is.

„Maar leidt dat niet af van ons doel?" vraagt een ander. „En zoo dat doel zuiver geestelijk is, hebben we dan ook de bereiking daarvan niet bloot en alleen van geestelijke drijfveeren of beweegredenen te verwachten?"

Den zoodanigen zij herinnerd, dat wij reeds ter aanbeveling van den inhoud onzer prediking en van ons onderwijs, de behoefte aan zamenwerking van allerlei hulpmiddelen hebben uitgesproken, en dus vriendelijk opgemerkt, dat wij die hulpmiddelen evenmin kunnen ontberen, waar het op den vorm als de gelegenheid tot prediking en onderwijs aankomt. Inderdaad is ons doel dan ook niet zuiver geestelijk, althans niet in zoo verre wij gemeenten willen oprigten; schoon wij ook daarin slechts een middel zien, om te kunnen beantwoorden aan eene hoogere roeping en taak. Bovendien, wat is „zuiver geestelijk" in het bedoelde verband? En hebben degenen, die met het oog daarop hier bezwaren maken, wel bedacht, dat zelfs in 't vaderland in het geestelijk belang der menigte van zeer materiële prikkels wordt gebruik gemaakt, dat zelfs daar de gemeenten, naar het uit- en inwendige, niet zonder die prikkels bestaan?

„En toch," — zoo verbeeld ik mij het Genootschap te hooren spreken, — „komt het ons voor, dat gij wel deedt, van drijfveeren of beweegkrachten buiten de prediking, u zoo min mogelijk afhankelijk te maken, en in verband daarmede de voorwaarden tot doop en aanneming

meer dan vroeger te verbinden aan geloof en bekeering. En immers zijn daaronder de door u opgegevene motieven tot aansluiting bij de gemeente, die van meer zedelijken inhoud, – misschien van godsdienstig karakter zijn. Wat de overigen betreft, zij kunnen er waarlijk niet op door. Herinnert u, wat wij u opdroegen in uwe Instructie § 12. Wat wij daar aan het slot zeiden, herhalen wij nog: „Het Genootschap wenscht wel biddend de toebrenging van velen, maar van geene anderen, dan die de opregtheid van hun geloof en hunne bekeering in hunnen wandel openbaren."" (1)

Wat kunnen wij hierop antwoorden? In ernst en opregtheid niets anders, dan dat de naauwgezette behartiging van deze vermaning, op onze instructie gegrond, er ons op Java noodwendig toe leiden moet, om van de oprigting van gemeenten voor onbepaalden tijd af te zien.

Wij denken op verre na niet zoo ongunstig over de Javanen, als HARTHOORN in zijn meer bedoeld opstel. (2) Wij hebben reeds van ter zijde gewezen op lichtpunten, die bij ons werk ons bemoedigen en hoop geven. Wij brengen ook niet voor rekening van de Javanen, als

---

(1) 't Geen in bedoelde paragraaf vooraf gaat luidt aldus:

„De zendeling zal geene Heidenen tot leden der christelijke gemeente aannemen, dan na alvorens hunne beginselen en oogmerken te hebben onderzocht, en van de opregtheid van hunne overtuiging en de eerlijkheid van hunnen wandel verzekerd te zijn. Zich van hunne opregtheid overtuigd hebbende, zal hij hen na plegtige belijdenis van hun geloof doopen. Niemand, die ongeregeld wandelt of de ware bedoeling van 's Heeren gedachtenismaal miskent, wordt tot hetzelve toegelaten. Het Genootschap wenscht wel biddend" enz.

(2) Men denke hier niet aan het later verschenen geschrift „de Evangelische zending en Oost-java." Het bovenbedoelde stuk werd door Bestuurders ernstig overwogen, en gaf aanleiding tot de opdragt van het nadere onderzoek naar de toestanden op Java, vermeld in het verslag voorkomende Med. VII, blz. 467, 471 e.v. RED.

volk, wat blijkbaar aan vreemden en overheerschenden invloed moet worden toegeschreven. Van dien kant bezien achten wij de evangelisatie gansch niet wanhopig. En gaarne zullen wij dit een en ander bij eene volgende gelegenheid uit een zetten.

Wat wij in dezen strijd echter niet kunnen volhouden, wat wij zelfs reeds in den loop van dit schrijven ontkend hebben, is, dat de tegenwoordige Javaan reeds eene zoodanige prédispositie tot de aanneming des Evangelies zou bezitten, dat hij, op de bloote prediking, daarin, – en daarin bij uitsluiting, – den weg des heils zou kunnen erkennen. Neen, we moeten hier zelfs zeer positief zijn, en toegeven, dat de Javaan van heden, de geestelijke heilgoederen, hem meer bijzonder door CHRISTUS aangeboden, evenmin verlangt als behoorlijk op prijs stelt. „Bij de groote menigte ontbreekt de begeerte naar verlossing” schreef JELLESMA (Maandberigt 1856, nº. 12, pag. 179); en wie, die al evangeliserende de Javanen leerde kennen, zou hem dit niet nazeggen? Kunnen wij dan in dien toestand hopen, al aanstonds eene gemeente onder hen tot stand te brengen, waarvan ook maar de kern uit waarlijk geloovige Christenen zou bestaan? Zelfs de beproefd getrouwe en wezenlijk belangstellende gemeenteleden durven wij nog niet als zoodanig aanwijzen. Men beroepe zich niet op die zeer enkelen, schoon ook te regt reeds meer dan eenmaal met groote ingenomenheid vermeld. Zoo geïsoleerd, als zij daar staan, kunnen zij slechts aan onze bewering te meerder kracht bijzetten. Les exceptions prouvent les règles.

Maar wat rest ons onder zulke gegevens anders, dan gebruik te maken van de elementen, die werkelijk aanwezig zijn, of ons bij aanvang worden aangeboden? Dat daaronder de zoodanige zijn, waaraan men juist geen

godsdienstig karakter kan toeschrijven, valt zeker niet te loochenen, doch wij verzoeken toch te bedenken, dat onder de door ons opgegevene motieven van toetreding (pag. 3) op het standpunt der Javanen geen enkel onbepaald is af te keuren, of als onedel te verwerpen; — dat ook geen enkel in andere zendinggemeenten geheel en al vreemd kan zijn; en — dat, sedert het apostolisch tijdvak ligt al deze of dergelijke beweegredenen in meerdere of mindere mate op de daarstelling, instandhouding en uitbreiding van gemeenten hebben gewerkt, of nog voortgaan te werken.

Veroordeelen wij dan ook hier de genoemde drijfveeren niet, en trachten wij uit gezegde elementen, ook op Java, den Heer eene gemeente te bouwen, het is waarlijk niet omdat wij ieder, dien wij doopen of aannemen, al aanstonds zalig spreken, of enkel met de oprigting van gemeenten zonder meer, onze taak als zendeling reeds meenen volbragt te hebben; maar, het zij hier nogmaals herhaald, omdat wij eene beschouwing van gemeenten zijn toegedaan, waarbij de door ons gestichte niet als gevolg of einde van, maar veeleer als middel of aanleiding tot het verlangde christelijk leven eene plaats moeten vinden. — En zeker, met die beschouwing moet men zich vereenigen, om niet terug te treden, waar reeds thans van het oprigten van Christen-gemeenten onder de Javanen sprake is.

Het is dan ook bekend, dat Br. JELLESMA een groot voorstander was van die leer, waarvan de toepassing op Java hem eigenlijk reeds was voorafgegaan, om niet te spreken van andere antecedenten elders, niet slechts van andere genootschappen, maar ook van ons eigen.

Wat mij in het bijzonder aangaat, ik had te Samarang ook van zeer nabij de tegengestelde beschouwing leeren

kennen, de zoodanige namelijk, die in de nieuwe gemeenten uit Heidenen of Mohammedanen opgerigt, zoo niet de geheele, – althans de gedeeltelijke voltooijng van het zendingwerk zien wil. Immers de Baptisten–broeder BRÜCKNER had daar vóór mij reeds een aantal jaren geëvangeliseerd, en ging daarmede zelfs nog voort gedurende onze aanvankelijke kennismaking. Maar met welk resultaat? Dat, volgens 's mans eigen verklaring, van eene toekomstige gemeente onder de Javanen, toen nog zelfs in de verte geen spoor was te zien. Heeft de ervaring zijne opinie omtrent dit belangrijk punt misschien later gewijzigd? Zooveel kan ik verzekeren, dat hij mij nimmer hard gevallen heeft over de aanneming der zoodanigen, die hij vroeger ongetwijfeld zou hebben afgewezen. Alleen van onze Doopsgezinde broeders moest ik weleens regtstreeks of van ter zijde hooren, dat ik met de voorwaarden tot den Doop het zoo naauw niet scheen te nemen. Al geef ik echter Br. JANSZ gaarne toe, dat wij te dezen een geheel verschillend standpunt innemen, zoo is mij toch uit zijne verslagen nog niet gebleken, dat het gehalte zijner gemeente een ander is, dan dat der onze, schijnbaar uit elementen van zooveel minder kwaliteit te zamen gebragt.

Zoo lijdt het dan geen' twijfel, of, wanneer Bestuurderen in weerwil van zoo veelzijdige getuigenissen, ons nog steeds willen houden aan § 12 van onze instructie, wij de een na den ander ons gedrongen zullen gevoelen, van doopen en gemeentestichten ons te ontslaan, en eene nieuwe methode voor te stellen, waarbij het een noch het ander langer van ons gevraagd of verwacht wordt. In het begin geen gemeenten op Java, of – vrede met de aanvankelijk bestaande, zoowel in oorsprong als gehalte – ziedaar het dilemma, zoowel ons Genootschap in het al-

gemeen, als zijnen zendelingen in het bijzonder gesteld.

Heeft HARTHOORN zich aan de ééne zijde onbewimpeld voor het eerste verklaard, wij doen dit even rond en open voor het laatste. Aan het Bestuur zij de uitspraak verbleven, waaraan de toekomst van ons werk op Java verbonden is. Bij die uitspraak echter andermaal aan te dringen op individualisatie, zou in strijd zijn met de gansche geschiedenis van ons Genootschap, met den arbeid van al zijne zendelingen. Wij zoeken nog te vergeefs naar de plek, waar zulk een systeem in al zijne gestrengheid wordt toegepast, en het is ons geen geringe voldoening, hier te kunnen bijvoegen, dat het reeds in de dagen der Apostelen is bestreden en veroordeeld. Moeten wij het bovendien nog herinneren, dat, daar het Bestuur van ons Genootschap, niet zonder ingenomenheid, het berigt levert van tienduizend doopelingen te Menado in één jaar, (Maandberigt 1858, n°. 1, pag. 14) het daar zelf openlijk onze instructie naar de hier voorgestane methode gewijzigd heeft? Ook daar immers ligt het denkbeeld ten grondslag, volgens hetwelk de door ons gestichte gemeenten geenszins als doel, maar veeleer als middel te voorschijn treden. Ook daar heeft men geen hoofdelijk onderzoek ingesteld naar „beginselen en oogmerken"; althans van „opregte overtuiging bij eerlijken wandel" het lidmaatschap der gemeente niet afhankelijk gemaakt. Maar men heeft zich verblijd over nieuwe gelegenheid en nieuwe aanleiding, om onder die massa het Evangelie bekend te maken, en alzoo christelijke gedachten te verspreiden, als het zaad, waaruit „opregte overtuiging en eerlijke wandel" ontkiemen en wassen kan. Genoeg dan, zoo daartoe vooreerst de weg is geopend, en de zendeling er in slagen mag, met velen zich in duurzame verbindtenis te stellen. Moet daar

zijn eigenlijke arbeid ook eerst nog een' aanvang nemen, hij heeft toch reeds veel gewonnen, en dit eerste succes is hem een waarborg, dat ook het doel van zijn streven in het eind zal worden bereikt. Want zelfs als het blijken mogt, dat er bij de doopelingen aanvankelijk van „opregt geloof en bekeering" in bovenbedoelden zin nog geen sprake kan wezen, staat ons vertrouwen vast, dat allengs bij hen die snaren des gemoeds zullen getroffen worden, wier trilling aan het Evangelie getuigenis geeft, en dat het alzoo onder voortdurende prediking en onafgebroken onderwijs, tot „opregt geloof en bekeering" langs zoo meer komen kan en zal.

Hiermede heb ik voorloopig het voornaamste gezegd, wat ik naar aanleiding van het gerezen geschil in het midden wenschte te brengen. Ik heb daarbij niet getracht, ons zelven of het Genootschap te verdedigen op eene methode, die, zoo het iemand der zendelingen op Java daarmede ooit waarlijk ernst geweest is, toch door niemand onzer immer in toepassing is gebragt. Nu reeds „gemeenten van vrije geloovigen" op Java te willen stichten, beantwoordende aan de voorstelling die men onder de zendingvrienden zoo gaarne daarvan maakt!.... Tegen zulk een' arbeid moet men optornen; – en dat zij eene ernstige waarschuwing voor een ieder, hetzij hier of in het Vaderland, die nog ééne enkele illusie dienaangaande voedt! Wij wenschten wel, dat geen zendeling naar Java werd afgevaardigd, zonder dat hem dit zoo openhartig mogelijk was voorgehouden; opdat hij, hier komende, tegen eene grievende teleurstelling mogt zijn gevrijwaard, waarvan de gevolgen zelfs voor zijn eigen christelijk geloof en leven schokkend en verstorend kunnen zijn.

Zou men daarom beter doen naar elders te gaan, waar

die idealen te verwezenlijken zijn? Maar van welk land of volk heeft men reeds zulke berigten ingewonnen, dat, „de velden zijn er wit om te oogsten" in dien zin daarop toepasselijk zou zijn? – Gij bezint u, gij zoekt, gij wilt er uwe ethnographiën nog eens op nazien. Maar acht gij dan waarlijk uwe taak in het oogsten gelegen? Wij herinneren ons inderdaad, dat zulk eene opvatting van het zendingwerk vroeger ook ons zoo vreemd niet was. Reeds voor lang echter hebben wij ervaren, dat ook op dit arbeidsveld aan den oogt een zaaitijd moet voorafgaan; en waar ons dit ieder oogenblik zoo nadrukkelijk herinnerd wordt, daar kunnen wij niet anders, dan het oogsten voor altijd uit het hoofd stellen, om slechts dankbaar de gelegenheid aan te grijpen, die ons tot zaaijen geschonken is. Moeten wij onder dat zaaijen zelfs ons nog menigmaal bedroeven over de gesteldheid des akkers, wiens distelen en doornen zoovele zijn, diezelfde gelegenheid opent ons den weg, om aan zijne toebereiding naar vermogen werkzaam te zijn. Maar ziedaar dan ook in deze woorden onzen ganschen arbeid omvat: ons preken of spreken, ons vermanen en onderwijzen, alles, waartoe onze betrekking tot de gemeente ons aanleiding geeft, zaaijen, planten, besproeijen en wieden, met ploegen en eggen nog veeltijds afgewisseld; alles in het vertrouwen, dat God den wasdom geven, en te zijner tijd ook vruchten zal doen zien.

Boven hebben wij uiteengezet, wat beteekenis wij bij zulk een' arbeid hechten aan het bestaan van gemeenten, en aldus verklaard, hoe wij reeds onder het ploegen en zaaijen daarop den hoogsten prijs blijven stellen. We hebben daarmeê echter niet gezegd, dat deze beschouwing van zendinggemeenten onder ons steeds in al hare consequentiën zou zijn begrepen; of, waar dit misschien

het geval was, ook in al die consequentiën is toegepast. Wat mij persoonlijk betreft, wil ik zelfs niet verhalen, dat ik eerst gedurende mijn verblijf alhier daartoe langs zoo meer ben geleid. Ofschoon dus bedoelde consequentiën in het bovenstaande liggen opgesloten, en hier en daar zelfs met den vinger zijn aangewezen, wil ik mij van eene nadere uiteenzetting daarvan niet ontslagen rekenen. En ga ik daartoe thans te gereeder over, omdat ik mij vlei, ook op die wijze iets te zullen bijdragen tot eene meer juiste beoordeeling onzer methode; en dus ook nieuwe gelegenheid te vinden tot hare verdediging en aanbeveling.

Een eerste eisch onzer tegenwoordige manier van werken, en zeker niet van deze alleen, reeds boven genoemd, en hier slechts herhaald, omdat hij inderdaad de conditio sine qua non daarvan inhoudt, is:

Aanbeveling of ondersteuning en tegemoetkoming van buiten.

Zonder die is het tegenwoordige niet tot stand gekomen, blijft het zelfs niet bestendig, en breidt het zich nog minder uit. Dankbaar gebruik maken dus niet alleen van alle uitwendige hulp, die als aanmoediging geschikt en geoorloofd is, maar ook die hulp verder uitlokken, of zelfs daarstellen, moet ons allen om het zeerst ter harte gaan.

Geen nieuwe vestiging worde dan ook ondernomen, waar de bedoelde aanbeveling nog ganschelijk ontbreekt; tenzij dan dat de positie des zendelings van dien aard ware, dat hij eene gewenschte toenadering der hem omringenden niet allereerst en alleen van zijn onderwijs behoefde te verwachten. Dat overigens gezegde toenadering in ieder geval door de persoonlijkheid des zendelings moet en kan bevorderd worden, zal wel geen opzettelijk betoog behoeven.

Worden onder gunstige omstandigheden op die wijze echter aanvankelijk gemeenten tot stand gebragt, de invloed of ook de arbeid van één' zendeling zal slechts luttel kunnen bijdragen ter opwekking van christelijk geloof en leven. Immers dit laatste werkt op tijd, en kan eerst onder vereenigde en duurzame werkzaamheid van velen tot stand komen.

Een andere eisch der tegenwoordige methode, – en zeker niet van deze alleen, – luidt daarom dus:

Vermeerder het getal zendelingen! Zorg, dat voor 't minst in iedere vacature onmiddellijk worde voorzien, en verspreid ook niet te zeer het personeel, opdat de zendelingen elkander steunen en zich bij elkander aansluiten kunnen.

Hoe lang reeds was ons getal op Java buiten verhouding tot den werkkring ons geopend, immers altijd in verband met de elementen, waaruit die werkkring bestond! Wat kostelijke tijd en krachten zijn daardoor met reizen en trekken te loor gegaan! Terwijl dat zweven en bewegen weinig meer kon uitwerken, dan eene voorstelling aangaande den zendeling te doen ontstaan, die zijn' arbeid bepaalt tot doopen, avondmaal houden en het inzegenen van huwelijken! Zoo moest het waarlijk wel den schijn hebben, als of hij zelf het doel om het middel voorbij zag, en met den blooten vorm zich kon te vrede stellen, waar aan den inhoud nog zoo veel – ja, nog schier alles ontbrak. Waar bleef hem de tijd om te onderwijzen, anders dan op de plaats zijner vestiging? Waar vinden wij dien elders nog bij een oponthoud, dat om verschillende redenen soms tot één' enkelen dag moet worden begrensd?

„Staak dat gedurig reizen!" zegt ons de tegenwoordige methode; „al kondt gij 't voortaan ook met postpaarden doen: zelfs voor dat geldelijk verlies kunt gij 't genootschap op die wijze geen vergoeding bieden."

„En de buitengemeenten, laat zij die dan aan haar lot maar over?" Vraag liever of zij buitengemeenten oprigt? Zeker geen andere dan op zulke plaatsen, met welke de zendeling zelf eene voldoende gemeenschap onderhouden kan, en waar hij, met het uitzigt op meer bevredigende hulp, voorloopig door geschikte inlandsche medehelpers wordt bijgestaan.

Wij zijn genaderd tot het punt, medehelpers; en denken daarbij in het algemeen aan zoodanige personen, die meer dan anderen voor onze bedoelingen gewonnen, in hunne mate ons onderwijs bij de menigte meer opzettelijk aanbevelen. Welke methode zou zulke tusschenpersonen niet verlangen? Welke den invloed van zoodanige medehelpers niet met vrucht kunnen aanwenden? Is echter op dit punt veel te begeeren, te verwachten is er voor het tegenwoordige nog maar weinig; immers zoo de ware medehelpers – gelijk wij reeds vroeger beweerden – niet minder dan de ware zendelingen meer gevonden dan gemaakt moeten worden. De behoefte aan deugdelijke hulp van dezen aard moge ons allen scherpziende maken, om hier en daar zulke personen op te sporen, die in bovenbedoelden zin op de eene of andere wijze ons tot hulp en steun kunnen zijn of worden. De zoodanigen ieder in onzen kring meer dan anderen aan ons te verbinden, hen ook meer bijzonder te onderwijzen, blijve ons allen opgedragen. Het Genootschap kome ons daarbij voor de noodzakelijke uitgaven te gemoet. En waar het ons gelukt, aan onze privaat-leerlingen hier of daar een' bepaalden werkkring te openen, geschiede dit nimmer dan onder ons voortdurend toezigt en hunne eigene voortgezette vorming.

De betrekking van inlandschen voorganger bij de gemeenten blijft op deze wijze bestaan; schoon het getal

voorgangers eerst met dat der gemeenten, en dus ook niet anders dan met dat der zendelingen zelf, kan toenemen. Op deze omstandigheid worde dan ook bij het aannemen van kweekelingen tot dat doel gelet. Waar ons voor het tegenwoordige zoo weinig uitzigt geschonken is, om adspirant–voorgangers in die betrekking te kunnen gebruiken, zou eene kweekschool, als vroeger hier bestaan heeft, voor 't minst niet op hare plaats wezen.

Dan eerst zal eene „kweekschool ter opleiding van inlandsche medehelpers" ernstig ter sprake kunnen komen, wanneer wij er in slagen mogen, scholen op te rigten voor de jeugd, die dan ook wederkeerig voor de kweekschool het beste personeel zullen leveren. – En hiermede hebben wij wederom een' eisch onzer methode – en zeker niet van deze alleen – uitgesproken. „Besteed alle zorg," zoo spreekt zij, „aan het opkomend geslacht." Tracht waar gij kunt, de kinderen – jongens en meisjes – tot scholen of schooltjes te vereenigen, en stel die open voor iedereen, gedoopt of ongedoopt. Laat uw onderwijs daar in algemeenen zin nuttig en zedelijk–ontwikkelend wezen. En vindt gij bovendien gelegenheid tot meer opzettelijk christelijk–godsdienstig onderrigt, laat die inzonderheid niet ongebruikt voorbijgaan! Bezorg uwe scholieren de vereischte leermiddelen, boeken en boekjes vooral, en daaronder ook de zoodanige, die buiten de school de belangstelling kunnen opwekken; ook dezulke, welker zedelijk godsdienstige inhoud de nog ongedoopten niet behoeft af te schrikken!"

Het valt echter in 't oog, dat onze methode ook hier gebruik moet maken van diezelfde hulp en ondersteuning, waaraan overigens haar gansche bestaan zoo zeer verbonden is. Zelfs waar wij er toe overgingen, om op

aanbeveling van Bestuurders ieder eenige kinderen bij ons aan huis te nemen, ten einde met dezen een begin van schoolonderwijs daar te stellen, zou dit toch niet kunnen geschieden, dan met afzonderlijke vergoeding voor hun onderhoud, om thans van andere, door het Genootschap werkelijk reeds verstrekte uitgaven, tot aankoop van schoolbehoeften, enz. niet te spreken.

Het zij echter Bestuurders op deze omstandigheid zijn bedacht geweest of niet, ook deze eisch onzer methode blijft onveranderlijk. Buiten scholen voor de jeugd kan zij niet; ze zijn haar het voornaamste middel, om de aanvankelijk opgerigte gemeenten langs zoo meer gehalte en inhoud meê te deelen, en voor die gemeenten zelven de weg, om tot zelfstandigheid te komen, en dus niet ten eeuwigen dage van uitwendige prikkels afhankelijk te blijven. Wel verre, dat wij daarom de ouderen verwaarloozen of voorbijzien, trachten wij zelfs door de kinderen nog op vader en moeder te werken. Doch daar wij billijk vreezen moeten, dat de oude stam maar weinig vruchten meer bieden zal, rust onze hoopvolle blik te eerder op de jeugdige spruiten.

Van het tegenwoordig geslacht nog maar weinig vruchten; van het naastvolgende iets meer, en – altijd onder gunstige omstandigheden – van het daarop volgende weêr wat meer; en dus door lengte van tijd telkens en telkens toenemende, ziedaar dan den weg, dien wij met deze methode opgaan; d. i. langzaam maar zeker tot het doel. Zou dat een bezwaar tegen deze manier van werken wezen? Zouden we die daarom moeten opgeven, om eene andere te beproeven, waarbij de gelijkenis van het mostaardzaad of zuurdeeg wierd gelogenstraft?

Zeker, dat klinkt vrij wat anders, dan dat reeds thans onze gemeenteleden met „een opregt geloof” en eene „be-

sliste overgave des harten" den Heer zouden aanhangen. Maar waar wij thans die wonderboomen van vroeger betreuren, zouden wij daar aan onze vrome illusiën nogmaals toegeven, en wederom andere luchtkasteelen gaan oprigten, waarvoor de werkelijkheid ons geen bouwstoffen biedt?

„Maak geen vruchten!" riep het Bestuur ons in de jongste dagen een en andermaal toe. Maar zoo het ons gansche Genootschap ernst is met die vermaning, dan vrage het zijnen zendelingen op Java nog in geene eeuw naar resultaten, die slechts bij en van een welgevestigd christendom kunnen worden verwacht. Dan verzoene het zich met de gedachte, dat zoowel de qualiteit als de quantiteit der vruchten, ook op dit arbeidsveld, afhangt van de gesteldheid des akkers, en niet minder van weêr en wind. Dan prente het zelf zijnen zendelingen in, dat zij tot zaaijen en niet tot oogsten uitgaan; en dat de Heer ook voor ons de spreuk: „een ander de zaaijer en een ander de maaijer!" als een waarachtig woord bestempeld heeft.

Inderdaad is ditzelfde woord des Heeren slechts eene krachtige aanbeveling van een' vriendelijken wenk, ons door onze methode zelve – en wederom niet door deze alleen – aan de hand gedaan; een' wenk, nimmer genoeg behartigd of te behartigen voor wie met onbezweken moed en rusteloozen ijver wil bezig zijn in de dingen van het Koningrijk Gods.

Zouden wij op Java thans reeds het oogstlied over onze gemeente willen aanheffen? Reeds nu willen roemen op vruchten des Geestes, als die daar in het vaderland wassen aan den sinds lang gewortelden boom? Maar vergeten wij dan, dat onze gemeenten nog maar aanvankelijk zijn zaâmgebragt op aansporing van buiten; dat hare leden

Javanen zijn, behoorende tot het gros des volks; dat haar bestaan nog maar een luttel tal jaren telt, en dat in dien korten tijd nog niet eenmaal eene behoorlijke verpleging aan allen ten deel viel? Men beproeve eens eene beoordeeling van het bestaande naar deze gegevens, gelijk ik in mijn jongste verslag zulks gedaan heb, en menige klagt over de gemeenten zal verdwijnen, om in biddend wenschen en in vernieuwden ijver zich op te lossen. – Spreek mij sedert niet van „gedoopte Mohammedanen!" Gedoopte Javanen zal ik u antwoorden. „Naamchristenen dan toch in ieder geval!" Het zij zoo. Ook ons vaderland heeft van het Christendom eer den naam dan de daad gehad. En gij zelf, hebt óok gij geen Christen in politieken en kerkelijken zin geheeten, vóór gij het waart, zoo als gij het thans vermeent te zijn?

Men heeft ons gewezen op het gevaar, dat wij langs dezen weg, in plaats van mohammedaansche, ligt enkel christelijke vormen verkrijgen; en ons herinnerd, dat bij eene bloote verwisseling dier vormen onze arbeid meer kwaad zal stichten dan goed. Wij zijn dankbaar voor die waarschuwing. Laten wij ons daardoor echter niet tot stilstaan bewegen; het is evenzeer omdat ons vertrouwen vast staat op de kracht der christelijke waarheid, die immers ook bij en onder die vormen wordt medegedeeld, als en vooral omdat wij ons een' anderen wenk onzer methode ten nutte maken, die bij de inrigting van gemeenten, omtrent het vaststellen van uiterlijkheden, ons de grootste spaarzaamheid en omzigtigheid, – en omtrent hare handhaving tevens de meeste toegevendheid raadt.

Jammer! duizendmaal jammer! dat men tot dusverre over het geheel het laatste zoo weinig heeft ter harte genomen. Jammer! duizendmaal jammer! dat men reeds

van den aanvang af ten dezen zulk een' verkeerden weg heeft ingeslagen, en vooral daardoor een' stand van zaken bevorderd, die tot zulke ernstige „bemerkingen" en bedenkingen heeft geleid.

Zal echter de beschuldiging, in onzen eigen kring uitgesproken, ons voor het vervolg wijsheid leeren, dan dienen wij ieder om het zeerst de vroeger gemaakte bepalingen en verordeningen te herzien; en mogen wij niet schroomen, de zoodanigen, die ons verkeerd of ondoelmatig voorkomen, op te heffen! — moet het, zelfs vroeger afgeschafte of veroordeelde gewoonten, weder in zwang te brengen.

Zoo als boven werd aangemerkt, heeft er voor een gedeelte werkelijk reeds te dien aanzien, — 't zij met of zonder toestemming der zendelingen, — eene belangrijke wijziging plaats gegrepen, en dat als een terugtreden in meer natuurlijken toestand, dan die voorheen was opgedrongen, of ook als een hernemen van regten, die vroeger waren verkracht of geschonden. Wij hebben dus in dezen slechts den geest, die reeds voor lang zich heeft doen gelden, te bespieden en — met dien geest meêgaande — hem te leiden en te rigten, waar dit der gemeente noodig en ons doenlijk is. Geen plaats van onverschillig toeschouwer mogen wij hier innemen; want in waarheid is het ons niet onverschillig, welke vormen en gebruiken de gemeente aanneemt of verwerpt. Wat meer zegt, zij zelve zal bij geschil of twijfel ons hoog (!) gezag ter beslissing inroepen, en daar ons alsdan de schijn zou ergeren, als of wij voor hare eigene beslissing moesten onderdoen, zij het onze tijdige en ernstige zorg, dat zij weten, wat wij al — en wat niet van haar vragen en verwachten.

Ik stem toe, niet altijd en overal zal dat gemakkelijk

zijn. We zullen daarbij strijd te voeren hebben tegen sommigen in de gemeente, die nu eenmaal aan vele geboden en verboden van dezen aard zijn gehecht; ook tegen onhandige vrienden, die het christendom van zekere instellingen en verordeningen onafscheidelijk achten, ja – en naar ik vrees niet het minst – ook tegen ons eigen gevoel, dat maar al te dikwijls nog zal stuiten op eene afwijking van zijn ideaal, zóó groot, dat wij er soms slechts noode toe zullen komen, om te doen en te dragen, wat de onverbiddelijke werkelijkheid ons voorschrijft of oplegt. Maar zullen wij dan liever het grievend verwijt ons waardig maken, dat wij zelven ons doel verijdelen, eene verstorende hand slaande aan ons eigen werk? Moeten we dan inderdaad voor het feitelijk bestaande de oogen maar sluiten of het onzer opmerking en ons onderzoek alleen waardig keuren, om het te brandmerken als slecht en verkeerd? Mogen wij dan medewerken, om het noodlottig denkbeeld te begunstigen, dat het hier wel niet alleen, maar toch voornamelijk eene verandering in zekere uiterlijkheden geldt, en dat de meerdere of mindere beslistheid in dezen de opregtheid van geloof en bekeering bepaalt? Zouden we dan, ook met de beste bedoelingen, niet liever ijveren met verstand, te rade gaande met onze krachten, door tijd en omstandigheden nog zoo naauw begrensd?

We zijn volstrekt niet afkeerig van vormen of uiterlijkheden in het christendom; noch van verordeningen en instellingen in het belang van ons werk. Wij achten die altijd wenschelijk en doelmatig; tot op zekere hoogte zelfs noodzakelijk. Ook waar zij nog slechts als een' uitwendigen band zich voordoen, weten wij die op prijs te stellen, als den weg, waar langs het christelijk leven zich te eerder ontwikkelen kan. En het is immers ook om die

reden, dat wij het bestaan van gemeenten onder de Javanen reeds nu verlangen en verdedigen. Ja, wij willen gemeenten oprigten: de menschen tot ons trekken, om ons verzamelen, aan ons verbinden. We roepen daartoe de hulp in van een ieder, die maar eenigen invloed daarop oefenen kan. Maar waar wij zoo met de eene hand vergaderen, zullen we daar met de andere weêr verstrooijen gaan? Moet dan dezelfde mond, die uitlokt en noodigt om in te gaan, door belofte of toezegging, ook wederom verwijderen en terugstooten door verbod of bedreiging?

Gemeenten willen wij oprigten, ook op Java. Doch hebben wij ons daarbij verbonden, den Javaan te berooven, van wat hem als volk onderscheidt, en als volk ook nog dierbaar is? Zoo ons daartoe ook al iemand had bevoegd verklaard, wat zou ons nog den moed geven, om aan zulk eene onregtvaardigheid ons schuldig te maken?

O, mijne vrome, hollandsche of europesche vrienden! of gij 't gelooven wilt of niet, gij hebt in uwen ijver onbehoorlijke dingen gedaan. Met al uwe liefde voor de goede zaak hebt gij u laten vervoeren tot onbarmhartigheid, – ja, tot wreedheid zou ik haast zeggen, – misbruik makende van het vertrouwen, dat de lijdzame Javaan in u als Mentors had gesteld. Of hebt gij hem niet zijn' naam, zijne kleeding, zijn hoofdhaar zelfs ontnomen, en – alles voor rekening van het christendom – hem verlaagd tot eene karikatuur? Is dat niet wreed? Zelfs zijne vermaken hebt gij niet gespaard. Alles van dien aard, zijne lectuur niet uitgezonderd, hebt gij veroordeeld, en voor zooveel, waaraan hij met hart en ziel gehecht is, hem niets anders in de plaats gegeven dan den Bijbel, alleen! Maar dat is eene miskenning niet alleen van

den Javaan, maar ook van den mensch – waarop nimmer Gods zegen kan rusten. Voor u moge het uitgemaakt wezen, dat zulk een uitschudden van alle nationaliteit, vermengd met zulk een dor en vreugdeloos piëtisme, door het ware christendom noodzakelijk gevorderd wordt; wij hebben van den Heer alzoo niet geleerd; en nooit zullen wij gelooven, dat dit de weg is waardoor het Koningrijk Gods op Java komen moet. (1)

Den Javaan brengen tot de kennis van den eenigen waarachtigen God en van JEZUS CHRISTUS, dien Hij gezonden heeft, ja, dat wenschen ook wij, en daartoe moeten de gemeenten ons al aanstonds eene aanleiding zijn. Maar zou ons dat verpligten, om in éénen al onze hollandsche leer- of kerkvormen op javaanschen bodem over te planten? Zelfs bij Doop en Avondmaal gebruik te maken van onze hollandsche formulieren, om het even of eene goede vertaling daarvan mogelijk zij of niet? Mogen dan onze gemeenten in het geheel niets eigenaardigs hebben? En zoo ja, moet dan de weg daartoe reeds van den beginne af worden versperd? Waarlijk als men bedenkt, dat in dit systeem zelfs de naam Ngisô als contrabande moet worden afgewezen, en de Javaan zich verpligt ziet, daarvoor het hollandsche Jezus in de plaats te stellen, waarvoor zijne spraakorganen niet eenmaal geschikt zijn dan, beseft men, dat onder zulke omstandigheden, van eene javaansche gemeente naauwelijks meer sprake kan zijn.

---

(1) Zoo het Nederlandsche zendelinggenootschap ten dezen eene fout heeft begaan, dan is het misschien, dat het zich niet krachtig genoeg in het openbaar tegen dwaasheden als bovengenoemde heeft doen hooren. Intusschen kunnen onze lezers reeds uit den eersten jaargang van dit Tijdschrift leeren welke gevoelens over dit onderwerp bij Bestuurders bestonden. De zoo onbillijk aangevallen JELLESMA dacht er niet anders over, en hij haalde zich daardoor de ontevredenheid van de vrienden te Soerabaja op den hals. RED.

Klinkt dat **Ngisô** soms te mohammedaansch? En hebben wij ons voor alles, wat maar riekt naar den Islam, wel ten zeerste te wachten? Inderdaad in dien geest heeft meer dan één voorstander der zending op Java gesproken of gehandeld; en de gemeenten, van den aanvang af tegenover het Mohammedanisme geplaatst, kunnen van den invloed dier rigting getuigenis geven. Is er intusschen veel, waaruit zich dit laat verklaren, en daaronder de belijdenis van den Islam zelven, de houding der javaansche priesters, hun oordeel over- en hun haat tegen de Christenen en het christendom; hunne gansch niet gewenschte, en toch zoo overheerschende inwerking op het volk; te verschoonen is het zeker niet, als de Christen-gemeente zich op een even laakbaar standpunt zou willen handhaven; als wij de javaansche Christen-gemeenten al aanstonds op zulk een' grondslag zouden willen optrekken. Een zoodanig exclusivisme moge den volger van Mohammed waardig zijn, den dienaar van CHRISTUS betaamt het niet. Het laat zich voor ons christelijk geloof bij geen mogelijkheid regtvaardigen, en verraadt altijd eene onkunde aangaande den oorsprong zoowel als den inhoud des Islams, die den zendeling vooral niet tot aanbeveling strekken kan. Of is het bij onze ijveraars tegen het Mohammedanisme, en wat daaraan in de verte maar annex is, reeds uitgemaakt, dat hier volstrekt geen christelijke elementen zijn te vinden? En zoo het tegendeel waar moet heeten, waarom dan niet liever naar overeenkomst en aansluiting gezocht, dan door haat of bitterheid de klove vergroot, die thans reeds onze toenadering verhindert? Wij voor ons vragen geene plaats tegenover het Mohammedanisme. Wij verlangen eene stelling daarnevens, en zullen ons daarmede voorshands gelukkig rekenen. Wij willen geen' strijd maken over

vormen en uiterlijkheden. Op een hooger en edeler doel was de komst van Gods Zoon op aarde gerigt. En wij, zijne dienaren, mogen Hem daarin niet verloochenen. Wij betwisten aan Mohammed den rang van Nabi niet, al moeten wij dan ook Ngisô verre boven hem verheffen. Laat zelfs deze onze geloofsbelijdenis een twistappel worden, wij voor ons twisten niet; of zoo ook al daartoe gedrongen, niet anders dan met wapenen van liefderijke overreding, niet allereerst op de nederlaag onzer partij, maar veelmeer op de overwinning van onzen Heer gerigt. Laat die geloofsbelijdenis al aanstonds verwijdering brengen tusschen de gedoopten en nog niet toegetredenen, wij zullen ons troosten, dat zulk eene breuk onvermijdelijk is, en regtstreeks kan leiden tot de kennis van onzen Heer. Maar in allerijl ten strijd te trekken tegen mohammedaansche instellingen en uiterlijkheden, en daarvoor een tal van christelijke vormen aan de Javanen op te dringen, dat kan aan de kennis des Heeren nimmer bevorderlijk wezen; dat is ook de roeping des zendelings niet, veeleer eene wijziging van zijn' lastbrief, waaraan de Heer zijn zegel niet heeft gehecht.

Christengemeenten willen wij op Java tot stand brengen. En het lijdt geen twijfel of de vormendienst des Islams zal daardoor vroeger of later worden getroffen en veroordeeld. Maar hoe, wanneer wij middelerwijl ons zelven aan zulk eene dienst gingen schuldig maken! Nooit vergeten wij het heilige zegelschrift, waarmeê het Godsgebouw onwankelbaar vast staat. En ook de belofte, die wij van onze doopelingen vragen, moet wel de weêrklank zijn van het woord: „Een iegelijk, die den naam van CHRISTUS noemt, sta af van ongeregtigheid!” Maar juist omdat wij ook aan onze javaansche gemeenten dit zegel tot eene banier willen geven, zijn wij billijk beschroomd, door

een tal van bepalingen daarnaast of daaromheen, dat schrift onleesbaar te maken, of de aandacht daarvan af te leiden. „Hieraan zullen zij allen bekennen, dat gij mijne discipelen zijt," sprak de Heer, „zoo gij liefde hebt onder elkander." En wij zouden Hem willen verbeteren, waar Hij alleen liefde als het wettig erkenningsteeken zijner discipelen heeft aangewezen! (1) Wij, nog eene menigte andere kenmerken daarnevens plaatsen, als die bestaan in het nakomen van dit, en het afschaffen van dat, het aannemen van het een, en het afleggen van het ander! Maar is het ons dan reeds zoo duidelijk, dat dit alles uit de „liefde onder elkander of tot den Heer" noodzakelijk volgt? En zoo dit ons al duidelijk is, is het dat eveneens voor den Javaan, zoo pas de leerschool der gemeente binnen geleid?

Thans reeds nemen wij hem op in die leerschool, en wijden hem tot het doel, waartoe de CHRISTUS op aarde kwam. Maar wanneer dat doel ook meê-brengt, dat hij zeden en gebruiken aflegge, die met het ware christendom onvereenigbaar zijn, zullen wij hem dan toch niet een weinig ten goede houden, dat hij voor het tegenwoordige daaraan nog gehecht blijft? Het schijnt wel, dat gij naar het uiterlijke eene verandering wenscht, even plotseling als zigtbaar en volledig. Maar vergeet gij dan, dat dit nieuwe nog geen innerlijken grond heeft, dien nog niet hebben kan, en dat gij toch niet op eenmaal de voorstellingen en idéen kunt wegvagen, waarin het oude geworteld, waarmeê het onafscheidelijk verbonden is? Waarom dan zoudt gij uwe gemeenteleden lasten opleggen, waaronder zij thans nog moeten

(1) Onze Broeder bedoelt natuurlijk de liefde des geloofs? RED.

gebukt gaan; of hun eischen stellen, waaraan zelfs de beste nog niet beantwoorden kan?

Ik weet wel wat gij antwoordt. Het is ook u om die uiterlijkheden op zich zelven niet te doen. Waar gij bepalingen en verordeningen maakt, hebt gij het innerlijke in het minst niet voorbijgezien. En gij stemt toe, dat juist dit innerlijke bij velen nog ontbreekt. Maar omdat ook gij eene Christengemeente wilt, en wel eene onder de Javanen, wenscht gij al aanstonds te doen zien, hoe zulk eene gemeente zich ook hier openbaren moet. En omdat gij beseft, hoeveel bezwaren en hindernissen zich daartegen opdoen, wilt gij die gemeente zoo mogelijk beschutten en beveiligen tegen de gevaren, waarmeê juist die javaansche wereld haar onophoudelijk omringt. Van daar uwe instellingen en geboden, uwe bedreigingen en straffen, uwe tucht en uw' ban, altemaal tegenover de wereld als handhaving van uw christelijk beginsel en uw christelijk doel, en voor de gemeente zooveel middelen, om haar dat beginsel in te prenten, en haar tot dat doel op te voeren.

Hoe schoon en uitlokkend gij dit echter weet voor te stellen, het lijdt toch al wederom aan hetzelfde idealisme, en is voor ons althans onuitvoerbaar. Immers gij wilt de reputatie handhaven van eene gemeente, die.... nog alleen voor uwe phantasie aanwezig is. „Neen, ook van de werkelijke," zegt ge, „waarover ik als herder en opziener ben gesteld." Maar is de goede naam van uwe gemeente dan waarlijk op te houden, door bepalingen en voorschriften, aan wier vaststelling zij part noch deel heeft, en aan wier nakoming zich de een na den ander onttrekt? „Dat zal anders worden," zegt ge weder, „en daartoe moeten en zullen die zelfde bepalingen en voorschriften bevorderlijk zijn." Uwe gemeentelijke inrigting dus een meer ingrijpend opvoedingssysteem! Het

denkbeeld heeft onzen onverdeelden bijval; maar waar het op de toepassing aankomt, hebben wij ons van den beginne af, aan alle zijden beperkt gezien. Gij wilt eene zoodanige gemeentelijke inrigting tot stand brengen? Laat uw doel onberispelijk zijn, de middelen boven alle bedenking verheven; welnu! doe wat gij kunt. Wij zullen een voorbeeld aan u nemen. Het Gouvernement nam reeds maatregelen tot vermindering van het aantal bedevaartgangers naar Mekka; wat zou u beletten, alle mogelijke Santri's en Kadji's eens voor goed van uwe gegemeente te verwijderen? Reeds werden bij verordening der policie de speelbanen opgeheven; ga gij eene schrede verder, en verban iedere kweekplaats der zonde, dié de trouw uwer leerlingen bedreigt! Gij betreurt het misbruik van den ziel- en ligchaam verdervenden opium; maar gij weet, dat de landhuurder COOLEN in der tijd geen' schuiver onder zijne opgezetenen duldde; zoudt gij dan ten minste niet met dezelfde gestrengheid te werk gaan? Wij, – niets van dat alles. En waarom niet? Omdat we slechts arme zendelingen zijn. Ja! we zouden in onze gemeenten ook wel veel kwaads willen weren, en veel goeds willen bevorderen, ware 't al niet steeds langs den weg van overreding of voorafgaand onderwijs, maar we hebben magt noch gezag. En daarom willen we ons zelven niet bespottelijk maken. Want die beveelt, moet weten zich te doen gehoorzamen. (1)

---

(1) Waarheid! Al te maal waarheid! En toch zouden wij, zelfs in dit verband, meer gelet willen hebben op de onweerstaanbare kracht der onwankelbare, zelfopofferende liefde, die de kracht der geboden verre overtreft. Omdat wij de liefde hebben, behoeven wij de geboden niet. Ontbrak het ons maar niet aan liefde! Niet tot Br. HOEZOO is dit gerigt; wij kennen hem genoeg. Wij willen ook niemand eenig verwijt doen, maar elk, die dit leest, de vraag gesteld hebben: Is er waarachtige liefde voor den Javaan in uw hart? RED.

't Valt elders misschien ligter, ook zonder magt of gezag eene zekere kerktucht te oefenen, doch daar wordt het lidmaatschap der gemeente door de belanghebbenden dan ook zeker op hooger prijs gesteld. En toch, wat al moeijelijkheden ook daar! Wat al gevaar van onbillijkheid, zelfs bij de meest gemoedelijke overweging! En gesteld zelfs, dat een onpartijdig gerigt hier altijd van de waarheid getuigenis kan geven, is het toch ook dan niet liefdeloos en stuitend voor het gevoel, een vonnis van gedeeltelijke of geheele verbanning over den schuldige uit te spreken; in den naam des Heeren niet openlijk te beschamen, maar ook persoonlijk te grieven en te vernederen? Is daar geen gevaar van verharding? En wordt de bekeering er niet moeijelijker door gemaakt? Hoe het zij, bij den toestand, waarin onze gemeenten thans nog verkeeren, zou zulk eene uitoefening van tucht, slechts aan hare algeheele oplossing bevorderlijk zijn. Vermanen, waarschuwen, opwekken, teregtwijzen, ziedaar wat ons bij deze methode in de gemeente te doen staat. Het kwaad veroordeelen, bestraffen, op de gevolgen er van wijzen; het goede aanmoedigen, verheffen, beminnelijk maken, en dat alles zoowel in het verborgen als in het openbaar, dat is de taak, die wij met biddenden ernst te vervullen hebben. Het overige zij opgedragen aan den Heer, die te zijner tijd „zijne engelen zal uitzenden, om uit zijn Koningrijk te vergaderen al de ergernissen, en degenen, die de ongeregtigheid doen." En geldt dit ten opzigte van misdrijven, die Hij zelf als zonde veroordeelen zal, hoeveel te meer van alles, wat slechts als overtreding tegen gemeentelijke verordeningen of bepalingen moet worden aangemerkt. Toegevend in de handhaving dier verordeningen, zijn wij dan van zelf spaarzaam en omzigtig in hare vaststelling. En dat niet

alleen, waar de toestand der gemeente of onze eigene positie ons daartoe noopt of dringt, maar ook waar wij ten opzigte van het een en ander in meer gewenschte omstandigheden mogten verkeeren. Ook daar sta het voorbeeld van den Heer ons steeds voor oogen, en leeren wij zelfs van zijne eigene Apostelen, dat zij bij gemeentelijke voorschriften, met een' blik op tijden en personen, slechts van „noodzakelijke dingen" gesproken hebben, en zelfs die niet anders dan met een: „zóó zult gij weldoen" hebben aangedrongen. (Hand. 15: 28, 29).

Weinig voorschriften alzoo op uiterlijkheden en vormen gerigt, en die uiterlijkheden en vormen zelven met keus, altijd ondergeschikt aan het doel, en tot dat doel leidende. Zelfs bij de onderlinge bijeenkomsten niet stéréotiep, of stijf en afgemeten, maar met betamelijke losheid, ook naar verscheidenheid getracht! Waarlijk, de Javaan heeft aan vormen geen gebrek, en hij hecht waarde genoeg aan uiterlijkheden. Van ons moet hij wat meer en wat beters leeren. Kunnen we hem dat meerdere en betere ook al niet mededeelen zonder vormen; moeten we zelfs wenschen, dat hij die andere en nieuwe vormen langs zoo meer op prijs leere stellen; het zij toch onze eerste zorg, dat hij althans met het uiterlijke zich niet vergenoege, maar al spoedig leere begrijpen, dat dit de weg moet zijn ter bevordering van hetgeen hij zelf zoo beteekenisvol als katĕmĕnan (opregtheid) weet aan te wijzen. Vorm en wezen hem zoo al aanstonds te leeren onderscheiden en te doen kennen, in onderling verband en beteekenis, dat zij onze ernstige toeleg; en hoe grooter het gevaar blijft, dat hij op zijn standpunt van ontwikkeling de vormen overschatte, en daardoor het wezen voorbijzie, des te meer zijn wij op onze hoede, dat hem de aanleiding niet ontbreke om te gevoelen, dat alleen

het laatste ons welbehagelijk maakt voor God. Zoo zullen wij het best beveiligd zijn tegen aankweeking van huichelarij of dwaze zelfverheffing, onder alles aandringende op waarheid in het binnenste, als het begin, het midden en het einde van ons onderwijs. In dat onderwijs overvloedig zijnde, en in alles wat uiterlijk is, spaarzaam, omzigtig en toegevend, binden of bezwaren wij den geest dan ook niet andermaal, maar verheffen hem te eerder tot het waarachtige goede. Zoo werpen wij het oude dan ook niet onbesuisd omver; maar helpen den weg bereiden tot eene meer bevredigende hervorming van zeden, al naarmate de gemeente onder de prediking van CHRISTUS met zijn' geest langs zoo meer doordrongen, of voor diens inwerking meer vatbaar wordt. En zoo wordt die gemeente zelve, aanvankelijk slechts door ons te zaam gebragt en uiterlijk verbonden, zich gedurig meer haar bestaan en hare roeping bewust, om in het eind zich zelf te handhaven, niet als eene anti-javaansche, ook niet als een hollandsch-gereformeerde, ook niet als een anti-mohammedaansche, maar als eene javaansch-christelijke, waarin onder oude en nieuwe vormen het christelijk leven zich op javaansche wijze uit, en de javaansche geest door het christendom is beschaafd en veredeld.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk genoeg, dat wij met de prediking des Evangelies ook geene ontijdige emancipatie bedoelen. Zijn de zendelingen daarvan hier en daar wel verdacht geworden, op Java is dat vermoeden reeds voor lang en feitelijk weerlegd. Trouwens ook het Regerings-reglement verzet zich zeer bepaald tegen zulk eene emancipatie, waar het eenmaal heeft uitgesproken, dat „de inlandsche Christenen ten opzigte van regten, lasten en verpligtingen blijven gelijk gesteld met de natie, tot welke zij behooren." En die bepaling behoeft

ons bij de beschrevene methode voor het tegenwoordige ook nog volstrekt geen zorg te geven. Wie zou zelfs onvoorwaardelijk verlangen, dat de Javaan blootelijk door zijn toetreden tot de gemeente aan sommige lasten en verpligtingen zich kon onttrekken, waarmeê het algemeen is bezwaard; of regten kon doen gelden, alleen op grond van den Doop, waarvan de voorwaarden door den staat niet zijn vastgesteld, en ook de toediening door den staat niet wordt gecontroleerd. Gaarne geven wij toe, dat een der evangelisatie gunstig gezind Gouvernement bij eene eventuele herziening van gemeld artikel, daarin wel iets zal te wijzigen of te veranderen vinden; doch voor onze gemeenten op Java verzoenen wij ons gereedelijk met de gedachte, dat deze zaak eerst van latere zorg en bemoeijenis kan zijn.

Verlangen wij aldus op dit oogenblik voor de javaansche Christenen geen enkel voorregt, dat wij niet tevens voor de andere Javanen begeeren; met des te grooter vrijmoedigheid vragen wij, dat hun dezelfde vrijheid worde verzekerd, bij hetzelfde Regerings-reglement aan allen toegekend: de vrijheid van godsdienstige belijdenis onder geen andere restrictiën, dan die de wet voor allen bepaalt (art. 119).

Wij spreken thans niet andermaal van mishandelingen, waaraan de doopelingen soms van wege de inlandsche Hoofden hebben ten doel gestaan. Wie zou niet wenschen, dat de herhaling van zulke tooneelen in het vervolg onmogelijk wierd gemaakt! Immers, dat is eene schending van het beginsel der vrijheid, die het Gouvernement om zijne eigene eer niet dulden kan, eene bespotting van de admissie des zendelings, waarmeê de Regering wordt getrotseerd, en hare eigene christelijke belijdenis (die zij immers voor den inlander nog heeft)

wordt aangerand. Dat is de dood voor iedere methode, die op zulk eene belijdenis is gerigt of berekend!

Troosten wij ons tegenover zulke herinneringen, dat door het feitelijk bestaan van gemeenten al vast bewezen is, dat de Javaan ook van Regeringswege openlijk CHRISTUS belijden mag, dat hem in het houden van openbare zamenkomsten geen opzettelijke verhindering wordt in den weg gelegd; en ook, dat de quaestie, of hij, hoewel lid der gemeente, tot het voldoen van sommige verpligtingen jegens de priesters, of ook tot het deelnemen aan mohammedaansche plegtigheden kan worden geforceerd, hier en daar in zijn voordeel beslist is.

Immers ook dit laatste achten wij grootelijks in het belang der goede zaak. Niet dat wij den Christenen willen verboden hebben, eenmaal 's jaars een weinig rijst aan den priester te brengen, (1) of waar zij zelfs nog willen deelnemen aan mohammedaansche feesten hen daarover hard vallen of hun verwijtingen doen. We zouden het een noch het ander met onze methode kunnen rijmen. Toch stellen wij er prijs op, dat zij leeren begrijpen, hoe de verpligting tot deze en dergelijke zaken alleen kan aangedrongen worden, op grond van betrekking tot en belijdenis van den Islam en diens profeet, en daarom zouden wij het betreuren, wanneer geweld kon tusschen beiden treden, in het belang van djĕkat, pitrah, malĕm, moelood, en wat dies meer zij; — of liever in dat der personen, die zich met de handhaving daarvan achten belast.

Zelfs den nog ongedoopten Javaan zouden wij om zulk een' dwang beklagen; hoeveel te meer den gedoopten,

---

(1) Hiertoe bepaalt zich de groote menigte, schoon de Pitrah (5 of 6 Katie's rijst) dan ook getrouw wordt opgebragt. In andere opzigten wordt aan het voorschrift der djĕkat (verpligte gaven) maar door weinigen voldaan.

als hij de dienst der priesters niet meer vraagt of noodig heeft, of begrijpt, door de geestelijken in geen enkel opzigt te worden gebaat.

We moeten er daarom op aanhouden, dat zijn regt in dezen niet worde verkort, en dat inlandsche Hoofden en Pangoeloes klagten te dier zake afwijzen, als door het Gouvernement zelf eens en voor altijd niet-ontvankelijk verklaard. De geproclameerde volkomen vrijheid van godsdienstige belijdenis moet ook in dezen hare toepassing vinden, en niet willekeurig kunnen worden beperkt, waar zij eenmaal op hoog gezag is toegestaan.

Daar is meer. De Javaan, gedoopt zijnde, kan voor den Pangoeloe niet trouwen, zonder vooraf zijne christelijke belijdenis te herroepen en af te zweren. Maar hij trouwt immers in de kerk, en voor den zendeling? In den regel ja. Doch juist dit is een ingrijpen in het bestaande, dat wij niet langer verdedigen, en waartegen wij reeds vroeger onze bezwaren hebben ingebragt. In onze tegenwoordige positie heeft ieder onzer dan ook reeds lang gevoeld, dat wij den Pangoeloe in dezen bij geen mogelijkheid kunnen vervangen, om de eenvoudige reden, dat ons de bevoegdheid daartoe van bestuurswege niet is verleend, en wij, zonder die, niet in staat zijn, te voorzien in de moeijelijkheden en geschillen, die zich gelijk overal elders, ook hier moeten voordoen. Mogt eenmaal een burgerlijke stand onder de Javanen worden opgerigt, dan zou de zendeling daarbij eene nutte taak kunnen vervullen. Thans willen wij ons vergenoegen met de verhouding, waarin predikanten in gevestigde gemeenten tegenover het huwelijk zijn geplaatst: kerkelijke inzegening, en voorts den invloed van ons woord en onderwijs, waar daartoe de weg is gebaand. Zouden wij misschien bij het Gouvernement aanzoek kunnen doen om

naar het voorbeeld van Depok...? Maar ieder plan van dezen aard stuit af op den toestand, waarin ons werk zich nog bevindt, tenzij het Gouvernement zelf hier het initiatief wilde nemen. Daar dit laatste echter voorshands niet te verwachten is, beklagen wij ons te eerder, dat reeds menige Javaan van wege zijn huwelijk voor den Pangoeloe van de gemeente afvallig is geworden, en nog menig ander voortdurend met dat zelfde gevaar wordt bedreigd.

Is daarin dan gansch geene verandering te brengen? Met het beginsel van volkomen vrijheid voor oogen, schroom ik niet te zeggen, ja! Of is de Pangoeloe op grond daarvan niet te verpligten, huwelijken van javaansche Christenen te bevestigen of aan te teekenen, zonder van hen godsdienstige formaliteiten te eischen, of hen te noodzaken tot afzwering van hun lidmaatschap der gemeente? „Maar is dat dan ook geen aanranden van het bestaande?" Neen, slechts een wijzigen en in harmonie brengen met iets anders, dat evenzeer aanwezig is, en noch door Pangoeloe's noch door het Gouvernement zonder onbillijkheid kan worden geïgnoreerd. Men zegge niet: „wat is dat andere? wat zijn die gemeenten, waaraan gij zelf nog zoo weinig of geen gehalte kunt toekennen?" Ware er ook maar één onder onze gemeenteleden, – en daar zijn er meer, – die begreep, dat het Christendom, beter en voortreffelijker is dan de Islam, dan reeds zou de aanleiding voorhanden zijn, om in dezen eene wijziging voor te stellen. De door ons bedoelde maatregel verzekert bovendien den Pangoeloe's het geldelijk voordeel, dat trouwen en echtscheiden hun oplevert, en zou, bij de langzame uitbreiding der gemeente, ook alleen nu en dan, en vooreerst slechts op enkele plaatsen, behoeven te worden toegepast. Thans

reeds ingevoerd, zou daardoor van later meer algemeene aanwending des te minder moeijelijkheid zijn te vreezen. Zou die moeijelijkheid thans zoo belangrijk zijn? Als of geen andere besluiten genomen, en geen andere bepalingen gemaakt waren, waarbij zoowel het voordeel als de invloed der geestelijken geleden had! Hoe het zij, wij kunnen niet inzien, dat ons verlangen onregtmatig zou wezen; schoon wij ons voorstel gaarne voor beter willen geven. Zoo maar op de openlijk afgekondigde volkomen vrijheid ook hier geen inbreuk worde gemaakt. Dit althans moet niemand vrij staan; allerminst den zoodanigen, wier trouw aan het Gouvernement altijd is verdacht geweest, en zeker nooit grooter kan zijn, dan die dergenen, welke wij om ons verzamelen. Onbillijk zou het zijn, onze discipelen over te laten, – ik zeg niet aan spot en schimp, – maar aan dwang en willekeur der Pangoeloe's, in eene zaak van zoo ingrijpend belang voor onze gemeenten, als het huwelijk is. Of moet die aangelegenheid maar door de Javanen onderling geregeld worden? Dat kan niemand meenen, die weet, onder welke voogdij voor het overige de Javaan is geplaatst, en aan welke beperkingen hij in ieder opzigt gebonden is. Zulk een toestand vraagt bescherming; bescherming, ook waar het gewetensvragen geldt. En het is die bescherming, die wij vragen in naam van de wet.

Onze taak spoedt ten einde. Wij hebben de methode blootgelegd, die bij ons werk ten grondslag ligt, en daarvan rekenschap gegeven. We hebben de bezwaren, aan het oprigten van gemeenten onder de Javanen verbonden, gewogen en diensvolgens al aanstonds één onafwijsbaren eisch onzer methode doen hooren. We hebben ook hare andere niet minder dringende eischen in het licht gesteld; op hare wenken opmerkzaam gemaakt, en daarbij

haar billijk verlangen uitgesproken. Zullen die eischen worden ingewilligd; die wenken opgevolgd? Zal aan dat billijk verlangen worden voldaan? Zeer veel onbevredigends blijft er voor het tegenwoordige drukken op ons werk, en die last, thans slechts door weinigen hier gedragen, moet daarom voor een ieder onzer wel des te zwaarder vallen.

Waarom heb ik mij daarover niet reeds vroeger beklaagd? Omdat ik mij eerst, gedurende mijn verblijf alhier, van de consequentiën onzer methode, helder ben bewust geworden niet alleen, maar sedert ook besef, dat de gevolgde manier van werken tot dusverre aan menige inwendige tegenstrijdigheid mank ging, en nog nimmer tot haar volle regt is gekomen.

Intusschen meen ik te mogen zeggen, dat zij te Samarang c.a. door mij zuiverder werd toegepast, dan hier vroeger het geval was. Ik zocht en vond daar dan ook op den duur hulp of aanmoediging van Europeanen; en dank ik aan hunne tusschenkomst – meer bijzonder ter hoofdplaats Samarang – dat velen aanvankelijk tot mij kwamen; dat met geringe uitzondering bijna allen getrouw bleven, zou zeker ook zonder hunne aansporing niet zijn geschied. Niet dat ik daarom aanstonds iedereen opnam, die mij door hen werd aanbevolen, of in vervolg van tijd ook zonder hun intermédiair om den Doop mij verzocht. Een proeftijd van eenige maanden ging steeds den Doop vooraf; en gelijk ik van dien tijd gebruik maakte, om mij aangaande de belangstelling der catechumenen te overtuigen, ook de gelegenheid tot voorbereidend onderwijs werd inmiddels gebruikt. Voorts vergenoegde ik mij met hun getrouw deelnemen aan dat onderwijs, bij onergelijk gedrag, als voorwaarde tot den Doop; overtuigd dat voorshands niet meer te vorderen was, en dat wij ook in den regel over niet meer kunnen

oordeelen. In denzelfden geest leidt het thans geschrevene tot het besluit, dat niemand, die verlangt, zich in de gemeente te laten opnemen, daarin moet verhinderd worden. En aan die conclusie onttrek ik mij niet, zoo min als aan andere, die uit het gezegde omtrent gemeentelijke voorschriften en bepalingen zijn af te leiden. Trouwens ook op dit punt heb ik in mijn' vorigen werkkring aan onze methode steeds meer regt laten wedervaren. Bleven van hier eenige verordeningen en gebruiken ook daar niet vreemd; sommige, aanvankelijk buiten mijn toedoen van Soerabaija derwaarts overgebragt, konden zich ook slechts met het voorbeeld van Soerabaija laten gelden, wijl ik van mijnen kant aan de handhaving daarvan mij nimmer ernstig liet gelegen zijn. Ten bewijze daarvan kan o. a. dienen, dat ik nimmer kerkelijke straffen heb toegepast, schoon daartoe naar vroeger hier gemaakte bepalingen anders wel aanleiding ware geweest. Laat mij hier echter niet verzwijgen, dat mijne gemeenteleden te Samarang door hunne betrekking tot Europeanen aan het javaansche kampongs– of dessa–leven grootendeels waren onttrokken, en dat een flinke medehelper mij daar ter zijde stond, die mij in dit opzigt volkomen begreep.

Voorts mag hier vermeld worden, dat ik, ofschoon van de gemeente te Samarang het meest mijn werk makende, toch ook aan de buitengemeenten meer tijd en zorg besteedde, dan vroeger hier geschieden kon, of mij zelven hier doenlijk is. Te Kaijoe Apoe (Koedoos) had ik zelfs een afzonderlijk verblijf, waar ik mij ter gelegenheid van bezoek, eenigszins kon inrigten. Intusschen was zoo min daar als te Salatiga in den jongsten tijd noemenswaardige uitbreiding; daarentegen wel te Samarang, waar tevens de opkomst bij de godsdienstoefenin-

gen voorbeeldig kon heeten. Te Kaijoe Apoe, waar al de belanghebbenden bijeen woonden, was die opkomst almede naar wensch, gelijk daar ook een begin met onderwijs aan de jeugd werd gemaakt. Meer geregeld bestond echter ook dit laatste te Samarang, waar mijn schooltje onafgebroken, zoowel door ongedoopte als gedoopte kinderen werd bezocht, hoewel dan ook dooreen slechts ± 20 leerlingen tellende.

Alles te zamen genomen, wil ik intusschen gaarne bekennen, dat ik, eerlang op mijne vorige standplaats terug gekeerd, na de ondervinding hier opgedaan, ook in mijn eigen werk nog veel te herzien en te verbeteren zal vinden. En dat niet alleen wat gemeentelijke inrigting en vormen, maar ook en vooral wat mijn onderwijs betreft. Trouwens voor een ieder onzer acht ik het van het grootste belang en aller noodzakelijkst, om in het een en het ander ernstig te blijven trachten naar aansluiting, als de eerste voorwaarde tot het wel slagen van onzen arbeid. Daarbij elkander voor te lichten, daarin elkander te helpen, moet ons vereenigd streven zijn. „Nieuw en oud" zij naar het woord en het voorbeeld van JEZUS (Matth. 13: 52) ook onze leuze. Het nieuwe aan het oude vastgeknoopt, – waar 't kan – zelfs uit het oude losgemaakt en ontwikkeld, en zoo het oude door het nieuwe gezuiverd, verhelderd en uitgebreid. Zoo zullen wij ook den grooten Apostel langs zoo meer verstaan en navolgen, waar hij den Joden een Jood, en den Grieken een Griek is geworden. En wat dan ook verder de gevolgen van dezen strijd mogen wezen, voor ons zelven en onze discipelen wordt hij leerrijk en ten zegen. Dat geve de Heer!

Modjo warno, October 1862.

SIWA DIENST IN ZUID CELEBES.

KARAËNG-LOWE.

(Door den zendeling A. GOUDSWAARD.)

In de „Mededeelingen," (4e deel, 4e stuk, pag. 345 en vgg.), is een schrijven van mij van 1854 opgenomen, waarin enkele bijzonderheden over Karaëng-lowe zijn vermeld. Die bijzonderheden hebben voornamelijk betrekking op zijne vereering en 's volks denkbeelden aangaande hem, maar bevatten niets omtrent zijnen oorsprong. De vraag: „wie is Karaëng-lowe?" heb ik niet eens gedaan, veel minder beantwoord. De reden daarvan was mijne toenmalige onwetendheid. Waar ik ook zocht, en wien ik ook vroeg, niemand was in staat mij eenige opheldering te geven. En daar het mij nu ten eenenmale ontbrak aan voldoende en genoegzame gegevens, heb ik de bestaande gissingen omtrent Karaëng-lowe niet met ééne willen vermeerderen, maar liever het stilzwijgen bewaard, in de hoop, dat ik later wel in de gelegenheid zou komen meer licht in dezen op te doen. Die hoop is niet geheel onvervuld gebleven. Het volgende opstel moge daarvan ten bewijze strekken. Ik geef daarin een en ander

1°. over den oorsprong, en

2°. over de dienst van Karaëng-lowe.

I.

Ik sprak daar van gissingen omtrent Karaëng-lowe. Haar getal is niet groot. Bij het naslaan van een en ander over Zuid-celebes heb ik er slechts een paar leeren kennen. Ik wil ze hier noemen, dan kan men vergelijken en oordeelen.

In de reizen door den Indischen archipel van Ds. BUDDINGH, komt in de 10e afl. pag. 17 het volgende over Karaëng-lowe voor:

„Er staat te Bonthain een oud en leelijk afgodsbeeld, Krain looi genoemd, waaraan door de bevolking offeranden gebragt worden. Krain of Karaëng is in 't Makassaarsch: groote Heer (het kiai op Java). Krain looi is dus: de groote Heer Looi. Wie die Looi is geweest, wist men mij niet te zeggen. Waarschijnlijk was hij eenmaal een boeteling of kluizenaar, dien men naderhand als een' heilige vergood heeft." – Wie dit nu leest zou op gezag van Ds. B. gaan gelooven, dat hier ter plaatse werkelijk een oud en leelijk afgodsbeeld stond. En toch moet ik betuigen, een dergelijk beeld nergens in de geheele afdeeling Bantaëng gezien te hebben; en, niettegenstaande vele onderzoekingen, nog nooit van het bestaan er van te hebben gehoord. Is op die mededeeling dus vrij wat af te dingen, op de naamsafleiding die Ds. B. geeft is aan te merken, dat Lowe geen eigennaam, maar een bijvnw. is. Het is een oud woord, dat thans weinig of niet meer in gebruik is. Het beteekent groot. Karaëng beteekent eenvoudig heer of vorst. De beteekenis van Karaëng-lowe is dus niet anders dan groote heer. Blijkt zoo uit alles, dat de Heer B. is te rade gegaan met menschen, die niets van de zaak wisten, men begrijpt dan gemakkelijk, welke

waarde men te hechten hebbe aan zijne gissing, dat Karaëng-lowe een boeteling of kluizenaar geweest is, dien men als heilige vergood heeft. Ontbloot van allen grond, mag men haar gerust als uit de lucht gegrepen beschouwen.

Eene andere gissing is van Ds. TOEWATER, van wien in het Tijdschrift voor N. I., (3en jaargang, n°. 6, 1840), een allerbelangrijkst opstel over Zuid-celebes voorkomt. Van Karaëng-lowe sprekende, zegt hij: „Deze schijnt een in oude tijden vergode koning geweest te zijn, doch dien de invloed der Mohammedanen in eenen duivel herschiep", terwijl hij eenige regels verder, na medegedeeld te hebben, dat Karaëng-lowe geacht wordt in de maand Augustus zijn' voornaamsten maaltijd te houden, en op dien tijd geen inwoner het waagt een' zeetogt te ondernemen, het vermoeden oppert, „dat Karaëng-lowe oudtijds een koning van Bonthain is geweest, die zijne landgenooten het eerst tot de zeevaart heeft aangespoord, of daaromtrent groote verdiensten heeft gehad; die echter op zekeren togt omstreeks of in de maand Augustus schipbreuk heeft geleden, en door de golven verzwolgen zijnde, als zeegod wordt vereerd." „De maaltijd," zoo gaat hij voort, „door den Krain in Augustus gehouden, waartoe men allerlei spijzen in twee kuilen werpt, die met de zee gemeenschap hebben, schijnt wel eenigszins te wijzen op eene overoude jaarlijksche viering van zijnen dood en zijne opname onder de goden."

Zoo als men ziet, is dit gevoelen niet maar eene losse invallende gedachte. Er worden gronden voor aangevoerd. Jammer maar, dat daarop het volgende valt aan te merken:

dat Karaëng-lowe naar de idée des volks niet is een duivel, maar een wezen, dat de magt bezit om geluk en ongeluk aan te brengen;

dat de voornaamste maaltijd van Karaëng-lowe (hier wordt gedoeld op het feest te Gantarang-keke, waarover straks nader) niet in de maand Augustus valt, maar plaats heeft tijdens de eerste volle maan na het eindigen der vasten in de maand Ramadhan (1); dat het zeer overdreven is te zeggen, dat geen inwoner in dien tijd een' zeetogt durft ondernemen, daar ik gedurende dat feest wel degelijk praauwen heb zien komen en gaan;

dat velen, ja, op dien tijd geen' zeetogt ondernemen, maar even zoo min een' landtogt, daar men alle reizen liefst uitstelt tot na het feest, eenvoudig omdat men aan het feest wil deelnemen, en eindelijk, dat die twee kuilen, die met de zee in gemeenschap staan, en waarin allerlei spijzen zouden worden geworpen, op de plaats van dat feest (Gantarang-keke), noch ergens in de geheele afdeeling Bantaëng te vinden zijn. Neemt men alles te zamen, dan blijkt m. i. ten duidelijkste dat TOEWATER's gevoelen niet opgaat.

Behalve van genoemde heeren zijn mij ook van Dr. C. W. M. SCHMIDTMULLER, vroeger officier van gezondheid 1e klasse te Makassar, een paar woorden over Karaëng-lowe onder de oogen gekomen. In „das Ausland" 1849, (2) deelt hij zijnen landgenooten mede, „dat hier in de nabijheid der zee een groote steen ligt, waaraan nog immer offers worden gebragt, en die volgens sommigen de zetel is waarop Karaëng-lowe 's nachts rust, volgens anderen de betooverde koning zelf." – Heb ik tot nog toe dien steen nooit te zien kunnen krijgen, zijne verzekering, dat die Karaëng-lowe-vereering klaarblijkelijk in betrekking tot de zee-

(1) Zie later in het 2e gedeelte.

(2) Zie de Globe 1851, pag. 61 en 62.

vaart staat, zoowel als zijne meening, dat Karaëng-lowe een in oude tijden vergode koning is geweest, en wat hij (1) verder van Karaëng-lowe zegt, is geheel van TOEWATER overgenomen, zoodat het onnoodig is daarover verder te spreken.

Hoe men nu aan zulke verkeerde voorstellingen is gekomen, aan dat oude leelijke afgodsbeeld, dat hier nooit is geweest, aan die twee met de zee gemeenschap hebbende kuilen, die nergens zijn te vinden, aan dien steen, die (kan het vager en onbepaalder?) hier ergens aan de kust ligt, aan de meening, dat te Gantarang-keke geen zigtbaar teeken van Karaëng-lowe zou bestaan, zoo als DONSELAAR verzekert (2), is niet moeijelijk te verklaren. Men heeft vertrouwd en gebouwd op mededeelingen van verschillende personen, die hunne onjuiste voorstellingen weder aan de oppervlakkige, soms willekeurig overdreven mededeelingen van anderen hebben te danken, zonder zich de moeite te getroosten van zelf een behoorlijk onderzoek in het werk te stellen, en aan de voornaamste offerplaatsen een bezoek te brengen. En gelijk overal, ook hier is het waar, eigen onderzoek en eigene aanschouwing gaan boven alles.

Jammer maar, laat ik er dit dadelijk bijvoegen, dat die beiden ten opzigte van deze aangelegenheid zoo moeijelijk zijn, en zoo bemoeijelijkt worden. Bij zulk onderzoek heeft men te doen met inlanders, van wie het, o! zoo lastig is eenige inlichting te bekomen. Zelven niet genoeg ontwikkeld, gunnen zij zich geen moeite om over eene

(1) Of A. J. VAN DER AA, die zijne beschrijving van Celebes hoofdzakelijk ontleend heeft uit SCHMIDTMÜLLER's Briefe über Celebes.

(2) Zie zijne beschrijving van Bonthain en Boelekomba, in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, Deel III, pag. 168 vgg.

zaak na te denken, zeggen maar wat hun het eerst voor den mond komt, of schepen u af met een schouderophalen, of met het eeuwig vervelende: „van ouds is men zoo gewoon."

Kon men nu maar geschriften over Karaëng-lowe magtig worden, dan zou men eene betere en rijkere bron voor eigen onderzoek hebben. Die schijnen er echter niet te bestaan. Hoe ik ook zoek of niet, ik heb er nog geen enkel kunnen bekomen. Nu zegt men wel, dat zoodanige bescheiden bij den regent van Bantaëng berusten, doch deze ontkent ten sterkste in het bezit van zulke stukken te zijn. De oude papieren vodden, die ik weet, dat onder de rijksornaten zijn opgenomen, moeten op iemand anders dan Karaëng-lowe betrekking hebben.

Voorts gaat het ook verbazend moeijelijk, de beide voornaamste offerplaatsen van Karaëng-lowe binnen te komen. De eene daarvan wordt niet ver (nog geen half uur) van mijne woning verwijderd in de kampong Bisampole gevonden. Zij staat onder toezigt van den Kapala kampong, terwijl de Regent er zooveel als beschermheer van is. Om er binnen te komen (Karaëng-lowe woont aldaar in een op zich zelf staand, met een hek omgeven, gewoon inlandsch huis) is de vergunning van den Regent een eerste vereischte. Bij den vorigen Regent heb ik menigmaal een verzoekschriftje ingediend, om toegang tot die woning van Karaëng-lowe, doch steeds ben ik afgewezen. „Karaëng-lowe zou boos worden, er zou een ongeluk komen over de bevolking; dus buiten zijn heiligdom blijven". Bij den tegenwoordigen Regent, die nu ongeveer 4 jaren aan het bestuur is, heb ik voor hetzelfde doel herhaalde malen eene poging gedaan, doch altijd te vergeefs. Laatst meende ik mijn doel bereikt te hebben. Bij gelegenheid van het

inlandsche nieuwe jaar, of beter gezegd het ontvastingsfeest (idoe 'l fitr), (1) bragt ik hem eene visite. Ik kwam weder op het oude onderwerp. Na lang over en weêr praten zei hij ten laatste, dat, als ik alle gevolgen voor mijne rekening nam, ik dan den volgenden dag mijn onderzoek in de woning van Karaëng-lowe mogt bewerkstelligen. Dat was evenwel maar alleen om zich van mij af te maken! Den volgenden morgen kreeg ik een paar gezanten en het hoofd van Bisampole bij mij. In naam van den Karaeng kwam men mij bezwaren maken omtrent het voorgenomen bezoek. „Niemand mogt die woning ingaan, dan over den kop van een' mannelijken karbouw." „Nu goed", zeide ik, „dien zal ik medebrengen en nog 10 gulden bovendien"!

Toen men nu niets meer wist te zeggen, nam men afscheid. Ik meende nu des middags Karaëng-lowe te zullen zien! Maar welk eene teleurstelling! Een uur later ontving ik een schrijven van den controleur, waarin hij mij op de allerbeleefdste wijze verbood naar Bisampole te gaan, en mijn voornemen ten uitvoer te brengen! Hoe Z.Ed. Gestr. daartoe kwam? Ziende, dat ik door niets van mijn voornemen was terug te brengen, en bevreesd mij te verbieden, waren de gezanten naar den controleur gegaan, om dien te verzoeken mij te verhinderen. En deze heeft zich verpligt gezien „de godsdienst der inlanders in zijne bescherming te nemen!!" Bovendien ik bragt mij in gevaar van vermoord te worden, en hoe zou hij zich verantwoorden, als ik eens om hals werd gebragt!!

De andere offerplaats, die ik bedoel, is die te Gantarangkeke, eene kampong ongeveer 3 uren van hier, waar

(1) Het inlandsch nieuwe jaar valt eigenlijk 3 maanden later; maar wordt hier altijd te gelijk met genoemd feest gevierd.

jaarlijks een groot feest ter eere van Karaëng-lowe plaats heeft. Hoe lang ook reeds hier, is het mij pas in het vorige jaar gebeurd, die plaats tijdens het feest te bezoeken. Vroeger ben ik er altijd door kennissen en vrienden van terug gehouden. Daar er op dat feest vreeselijk gedobbeld wordt, en er ten gevolge daarvan dikwijls amokpartijen voorvallen, zoo vreesde men, dat mij een ongeluk zou overkomen. Ofschoon ik nu niet tot de overmoedigen behoor, en de gedachte aan vermoord te worden mij eene rilling over het lijf jaagt, toch zou ik het er gaarne eens op gewaagd hebben, ware de tijd, waarop dat feest valt, mij maar altijd gelegen gekomen. — Dat was tot mijne blijdschap verleden jaar het geval. — Alle omstandigheden waren toen zóo gunstig mogelijk. Het feest viel juist in het begin van de Paaschweek. Na afloop van mijne dienstpligten op den 1[en] en 2[en] Paaschdag, had ik een paar dagen vacantie. Den toenmaligen gezaghebber kende ik genoeg, om te weten, dat hij mij het bezoek van Gantarang-keke niet ten kwade zou duiden, een goede kennis zou mij begeleiden, ik nam daarom een kort besluit, en ging. En ik ben blijde, dat ik er geweest ben, want alles is mij medegeloopen; ik ben in het heiligdom geweest, dat tot hiertoe voor iederen Europeaan gesloten was; ik heb het heilige der heiligen betreden; ik heb den geheimzinnigen God gezien; ik heb Karaëng-lowe in mijne handen gehad! Stelt ge er belang in die beroemde plaats en dien grooten Heer te leeren kennen, vergun mij u naar Gantarang-keke te geleiden, en te beschrijven, wat ik daar aanschouwd heb.

Gantarang-keke (klein Gantarang) (1) ligt in

(1) Keke is een oud woord, dat klein beteekent. In tegenstelling van het grootere regentschap Gantarang in Boeloekoempa, aan de

het gebergte. Er zijn voornamelijk twee wegen, die er heen voeren. De eene gaat uit de kampong Tapandjeng (1) waar ik mijne woning heb, over de kampongs Tanga-tanga, Tala-tala, Bonto-Soengoe, Aloe, (bij Mamampang) (2) en Bonto-boene; loopt aanvankelijk langs den voet van het gebergte, terwijl men in de nabijheid van Gantarang-keke een bosch heeft door te trekken. Van Gantarang-keke terugkeerende heb ik dezen weg genomen. Op den weg door bedoeld bosch is voorzigtigheid zeer aan te raden. Omgevallen boomen, laag neerhangende takken, uit den grond komende wortels maken het u zeer lastig. Of het de schuld was van Karaëng-lowe weet ik niet, maar in dat bosch was ik bijna verhoogd als de bakker uit JOZEFS geschiedenis. In gedachten met hangende teugels voortrijdende, kwam ik ongemerkt voor een' dwars over den weg liggenden boom, mijn paard wipte op, en eensklaps zat zijn berijder met het hoofd tusschen eenige boomtakken, die daar dwars en schuins over den weg hingen. Was mijn paard wat minder bedaard geweest, ik weet niet of niet meer dan mijn hoed tusschen de takken ware blijven hangen! Nu bragt ik het er met eenige schrammen aan kin en hoofd af, en ik troostte mij met de opmerking,

grens van de afd. Bantaeng gelegen, heet dan deze kampong, die in regte lijn misschien een paar uren slechts van bedoeld regentschap af ligt, klein Gantarang.

(1) Tapandjeng (ergens tegen geleund zijn), Passivum van mandjeng (ergens tegen leunen). Zoo men verhaalt, heeft men oudtijds op de plaats van deze kampong eens het lijk van een' amokmaker regt overeind tegen een' boom gezet (doen leunen), en moet deze kampong daarnaar haren naam hebben ontvangen.

(2) Daar er op Zuid-celebes, en zoo ook in de afdeeling Bantaeng, verscheidene kampongs zijn, die dezen naam dragen, is eene nadere bepaling niet onnoodig.

die mijn reisgenoot lagchende maakte, dat ik er beter was afgekomen dan wijlen ABSALOM.

Op den anderen weg behoeft men voor zoo iets minder bevreesd te wezen; maar toch blijft altijd aanbevolen, goed voor de voeten te zien, en zorg te dragen, dat men niet uit den zadel rolt, waartoe aldaar, gelijk op alle binnenwegen van Zuid-celebes, gelegenheid in overvloed wordt gegeven.

Van Tapandjeng rijdt men langs den nieuw aangelegden weg naar Boeloekoempa, voorbij de kampongs Letta, Passerongi, Loempangang en Bombong. Even voorbij de laatstgenoemde kampong slaat men een zijpad in, dat door de padivelden voert, en dat smal genoeg is, om bij een' enkelen misstap van het paard u modderruiter te doen worden. Zoo rijdt men voorbij de kampong Sorebaija, waaraan niets bijzonders is te zien, maar die ik alleen vermeld, omdat, toen Bantaëng in het jaar 1714, ten gevolge van een' twist tusschen den Karaëng van Boni, Lapataoe (na zijn dood Matinrowe ri nagaoelang (1) genoemd), en den Karaëng van Bantaëng, Daëng mamangoeng geheeten, aan het gouvernement is overgegaan, de eerste commissarissen zich een drietal jaren aldaar hebben opgehouden (2). Niet ver van daar komt men bij de groote kampong Biijangkeke, die zoo schoon is gelegen, en wier tal van tamarindeboomen zulk eene aangename schaduw bieden, dat men van zelf wordt uitgelokt, eenige oogenblikken stil te staan. Van Biijang-keke gaat het door alang-alangvelden en laag struikgewas den weg op naar Taritjo. Na een uur rijdens slaat men dien weg links af,

(1) d. i. de te Nagaoelang ontslapene.

(2) Over deze gebeurtenis spreek ik uitvoeriger in de later te zenden „Geschiedkundige bijzonderheden van de afdeeling Bantaëng."

dringt door een bamboebosch heen, en bevindt zich te Gantarang-keke.

De plaats waar Gantarang-keke is gelegen verdient den naam van schoon. Het ligt verscholen onder lommerrijk geboomte, op een' heuvel aan wiens voet de rivier van Biijang-keke tusschen groote steenen heen bruischt. Maar vond ik de natuur hier schoon, wat ik er van het werk der menschen zag, was alleronbehagelijkst. De 15 à 20 huizen, die de kampong uitmaken, waren oud, vuil en vervallen; een paar modderige karbouwen-kralen verhoogden het smerige effect, terwijl de glibberige grond bedekt was met allerlei onreinheid. Een aantal, van klapperbladen vervaardigde, lage hutten bestemd tot logies van de feestelingen, die men niet in huis kon bergen, droeg bovendien het zijne nog bij, om het walgelijke te vermeerderen. En dan die menigte, meestal vuil gekleede inlanders! Is het er op gewone tijden, gelijk in alle bergkampongs, stil en doodsch, nu op het feest was het er eivol. Alle huizen waren er onder en boven met menschen bezet, terwijl in genoemde hutten eene groote menigte, als gepakte haring, bij elkander zat of lag. Maar laat mij u niet langer met bijzaken ophouden.

Naauwelijks te Gantarang-keke aangekomen, kwamen de Tompo-boelo en de Karaëng van Gantarang-keke mij te gemoet. Met de uitdrukking der verwondering op de lippen: „Mijnheer ook hier!" heetten zij mij welkom, en noodigden mij, na de zorg voor mijne paarden aan hunne onderhoorigen te hebben opgedragen, om bij den Karaëng van Gantarang-keke (1) op te gaan. Wij gingen het huis binnen, maar om het dadelijk weder te

(1) De afdeeling Bantaëng is verdeeld in 2 regentschappen, waarvan het grootste onder den Regent van Bantaëng, het kleinere onder den onderregent staat. Naar zijn gebied, dat den naam van Tompo-boeloe

verlaten. De afgrijselijke lucht van de menigte menschen, maakte het mij onmogelijk, het er uit te houden. Buiten had ik onder een' grooten boom eene baroega (1) gezien. Ik verzocht de beide vorstelijke personen daarheen mij te begeleiden. Gaarne volgden zij. Weldra had mijn bediende het eenvoudige ontbijt, dat ik had medegenomen klaar gezet. De radja's namen er met genoegen deel aan, en toonden dat het hollandsche brood, met kippenvleesch en een glas wijn, hun beter smaakten, dan de oude zure kaloling (2) en de drooge visch, die zij mij hadden willen voorzetten. Onder het drinken van een glas wijn, spraken wij over allerhande onderwerpen; voorts over het feest, tot dat ik eindelijk met het doel mijner komst voor den dag kwam. Nu zette men groote oogen op, schudde bedenkelijk het hoofd, sprak over Karaëng-lowe's toorn, van het ongeluk, dat over de bevolking zou komen, enz. enz. Maar al hun tegenstribbelen hielp niets; ik bleef bij mijn voornemen, en toen men nu haast zou geweigerd hebben, zeide ik den Regent van Tompo-boeloe, dat, als hij mij een' vergeefschen togt had laten doen, ik hem nooit weder zou aanzien, er bijvoegende, hoe hij toch wel wist, dat ik niets zou doen, dat Karaëng-lowe boos kon maken. Dat werkte. Ik kreeg verlof het huis van Karaëng-lowe binnen te gaan. Nu werd de priesteres ontboden. Weldra zagen wij haar verschijnen, in de gestalte van eene oude tandelooze vrouw, met rimpelig

draagt, heet de laatste de Karaëng Tompo-boeloe, ook wel kortweg de Tompo-boeloe. Gantarang-keke behoort tot het regentschap Tompo-boeloe, het hoofd der kampong, elders Kapala kampong, Galarang of Djannang genoemd, draagt hier den titel van Karaëng.

(1) Eene soort van bamboezen gebouwen, tot het houden van vergaderingen en huisvesting van vreemdelingen bestemd. RED.

(2) Wat kaloling is wordt in het 2e gedeelte gezegd.

gelaat, ingevallen wangen, uitstekende kin, grijze haren, gekleed in een vuile sarong en een baadje, dat eens wit was geweest. Over het hoofd had zij zich, in den vorm van eene nonnenkap, een' rooden doek geslagen, die niet weinig bijdroeg, om het spookachtige van hare gedaante te vermeerderen. Op mijne uitnoodiging zette zij zich bij ons.

Spoedig liep het gesprek over Karaëng-lowe. Zoodra zijn naam werd genoemd, bragt zij beide handen voor het gelaat, om een soemba te maken. De Karaëngs vroegen haar, of zij er geen bezwaar tegen had, dat ik Karaëng-lowe bezocht. Ik schrikte, toen ik de vraag hoorde, want ik begreep terstond wat er zou volgen. Niet één' maar vele bezwaren werden nu ingebragt, zoodat ik nu nog even ver was als vroeger. Eindelijk echter kreeg ik toch mijn' zin, en ging onder geleide van de priesteres en de beide Karaëngs naar het heiligdom van Karaëng-lowe. Na een oogenblik wandelen zag ik de woning voor mij. Het was een geheel nieuw gebouw op palen, in alle opzigten gelijkende op eene gewone inlandsche woning. Ik schat de breedte er van op 6, de hoogte op 10, de diepte op 8 ellen. Rondom het huis stond een zeer gewoon houten hekwerk, ongeveer 10 ellen breed en 12 à 14 ellen lang.

Het erf tusschen het hek en het huis gelegen, zoo mede de grond onder het huis waren zorgvuldig schoon gemaakt, zoo dat er geen grasje of blaadje op was te vinden. Denkt nu nog aan de voorzijde van het hek, bij den ingang, een wachthuisje, denkt u rondom het huis een aantal hooge boomen, in wier schaduw eene menigte koffijboomen welig opgroeijen; dan hebt ge eene voorstelling van het uitwendige van Karaëng-lowe's woning. Langs een' zeer gewonen trap, met sporten van dikke boomtakken, geplaatst aan de linkerzijde van het huis,

gaat men naar boven. Boven komende, had ik moeite mijne bevreemding niet te kennen te geven over hetgeen ik zag, en dat zoo geheel in strijd was met hetgeen ik had verwacht. Ik had gemeend een net, rein huis te vinden, en het was mij, als of ik in een groot kippenhok kwam. De kale wanden waren zoo slordig van bamboe gevlochten, dat men er overal doorheen kon zien, en op de dasar (den vloer) waren de bamboezen zoo wijd van een gebonden, dat men den voet dwars er over moest zetten, om er niet doorheen te trappen: alles even ligt en digt. Voorts zag alles daar zeer onoogelijk uit. Hier zag men eenige bossen padi, potten en pannen liggen; daar waren hanen, kippen en kuikens aan den vloer gebonden; ginds lagen eenige smerige, siri pruimende kerels (helpers van de pinati) te ronken en te geeuwen, en aan den zijkant in het midden zag ik de gewone inlandsche keuken met toebehooren. Niet ver over het midden-gedeelte van het huis stonden aan de linkerzijde twee schermen van bamboe-karisa, die met de achter- en zijmuur een kamertje vormden van 1½ el breed en 2½ el lang. Dat kamertje was de verblijfplaats van Karaëng-lowe. Wij werden er binnen geleid. Ook daar was alles even onordelijk en slordig: allerlei huiselijke gereedschappen lagen er links, en regts, verward door elkander. In het midden van dat kamertje stond een miniatuur huisje, een namaakseltje van eene vorstelijke woning, voorzien van een vorstelijk trapje. Om dat huisje heen was een klamboe gespannen, die eenmaal wit had geheeten, en voor hingen er verschillende pabongka setang (1) aan. Met gespannen verwachting zette ik mij voor dat paleisje. De gordijn werd geopend, en ik zag

(1) Voorwerpen tot verdrijving der booze geesten.

er niets in dan een langwerpig kistje, in den vorm van eene gewone tamelijk groote speeldoos. Nu plaatste de pinati zich voor het trapje, maakte een soemba, en toen pas durfde zij dat kistje opendoen, en mij toestaan den inhoud er van voor den dag te halen en te beschouwen. Wat er in was? Niets dan vier voorwerpen, en wel twee blaauwe beschadigde japansche porceleinen pullen, waarvan de eene half met water en de andere voor een vierde gedeelte met olie was gevuld; en dan twee zwarte steenen, die ik nader beschrijven moet. De eerste steen was langwerpig, ongeveer twee palmen lang, beneden dikker dan aan het boveneinde, geheel in den vorm van een grooten peenwortel, waarvan men de punt heeft afgesneden. De andere steen was plat, ovaal rond, de grootste lengte er aan was ongeveer 1½ palm; de grootste breedte 1 palm. In het midden was die steen iets ingedrukt, en voorzien van eene gleuf, die er blijkbaar met een scherp werktuig was in gemaakt.

Na dat ik nu die steenen lang genoeg had bekeken, om deze beschrijving er van te kunnen geven, werden zij door den Karaëng van Gantarang-keke op de meest onverschillige wijze weder in het kistje gelegd, de pinati plaatste zich andermaal voor het huisje, andermaal maakte zij een soemba, en sloot toen met het devootste gezigt van de wereld het heiligdom toe.

Hiermede weet gij nu, wat ik te Gantarang-keke gezien heb. Niet veel bijzonders! hoor ik u zeggen. En toch moet ik u bekennen, dat ik mij de moeite der reis er dubbel door beloond zag. Het is waar, het zijn maar twee steenen, waarvoor ik die reis heb gedaan, maar die beide steenen juist zijn de zinnebeelden waaronder Karaëng-lowe wordt vereerd; zij zijn het, die mij de verklaring hebben gegeven van hetgeen mij jaren lang

is duister gebleven; zij zijn het, die mij op den weg hebben gebragt, het antwoord te vinden op de vraag, „wie Karaëng-lowe is?" die ik jaren lang niet te beantwoorden wist. Sta mij toe, u dit nader uit een te zetten.

De stof waaruit die steenen bestaan (graniet), doet niets ter zake. Hun vorm is de hoofdzaak. Uit dien vorm toch blijkt het, wat zij hebben te verbeelden. Wat dat is springt terstond in het oog, en, het behoeft na de gegeven beschrijving naauwelijks te worden opgemerkt, dat zij dienen om de genitalia voor te stellen. Dat ik mij hierin volstrekt niet vergis, zou ik klaarlijk kunnen bewijzen, door u eene vertaling te geven van de opheldering die de Karaeng's en de pinati mij ongevraagd en lagchende hebben geschonken. Gij weet echter, hoe onkiesch en plat inlanders zich over dergelijke zaken kunnen uitdrukken, en zult dat bewijs mij dus gaarne schenken. Maar zou die vorm der steenen hier misschien toevallig zijn? Onmogelijk; want dan zou men op andere plaatsen niet hetzelfde terug vinden. Behalve Gantarang-keke heeft men elders nog andere offerplaatsen, waar zigtbare teekenen van Karaëng-lowe bestaan, maar overal vindt men, dat die steenen zulk een' vorm bezitten, dat zij iemand van zelf aan het bovengenoemde doen denken. Te Karampoewang in het Boeloekoempasche, in de nabijheid van het strand, vond ik als vertegenwoordigers van Karaëng-Lowe twee kalksteenen, die den bedoelden vorm zeer duidelijk voorstelden.

Dezelfde voorstelling bestaat ook te Tjelindo-lindo (1), een plaatsje in het gebergte, waar in een schilderachtig dal, onder hoog geboomte, naast een' waterval van on-

---

(1) Vroeger heb ik dat plaatsje foutief Tjelindong genoemd. Zie 4e dl. p. 365 v. d. Meded.

geveer 25 voet, eene grot wordt gevonden, die, als de verblijfplaats van Karaëng-lowe vele bezoekers naar dit oord henen lokt. Vroeger heb ik in die grot niets anders gezien, dan een' grooten steen met afgeronden kop en een paar kleinere daarnevens, en met DONSELAAR (1) hield ik eerstgenoemden voor Karaëng-lowe's vertegenwoordiger. In den laatsten tijd is mij echter gebleken, dat wij ons daarin hebben vergist. Bij een later bezoek aan Tjelindo-lindo ben ik de grot dieper dan vroeger ingekropen, en heb haar, ten koste van de rust van een paar vleermuisjes, die alleronvriendelijkst mij tegen het aangezigt vlogen, naauwkeuriger geïnspecteerd. Nu heb ik aan het einde van de grot aan de regterzijde een hoekje gevonden, dat, als men vooraan in de grot zit, door een' grooteren steen voor het oog bedekt blijft, en waar het zoo donker is, dat men zijne oogen eerst wat digt moet doen, om er iets te kunnen waarnemen. In dat hoekje nu steekt uit een' anderen steen, een langwerpige steen, in eenigszins schuinsche rigting naar beneden, die 3 spannen lang, van achteren 1½ span in omvang is, en van voren dunner wordt, en waaraan men blijkbaar gehakt heeft, om hem eene meer spitse punt te geven, dan hij oorspronkelijk had. Gelijk nu ieder inlander weet, is die steen de ware vertegenwoordiger van Karaëng-lowe. Wie dan ook in die grot komt offeren, zal niet vergeten voor dat hoekje zijne brandende kandjolies (2) te plaatsen, zoodat ieder, die de grot bezoekt, daarvan steeds overblijfsels in menigte dáár kan vinden. Dat men een' vreemden bezoeker op dat hoekje

(1) Zie zijne beschrijving van Bonthain en Boelekomba.

(2) Soort van inlandsche kaars, bestaande uit een dun gemaakt bamboesje, waartegen men boomwol met fijngestampte trĕmiri- of sapirinoot heeft aangeplakt. (Makass. Woordenb.) RED.

niet opmerkzaam maakt, geloof ik eensdeels aan vrees, anderdeels aan schaamte te moeten toeschrijven.

Hoe dit echter ook zij, zooveel is zeker, dat de steen, dien ik u beschreef, het teeken is van Karaëng-lowe, waaruit dus blijkt, dat wij hier hetzelfde terug vinden wat te Gantarang-keke en te Karampoewang bestaat.

Nog van eene andere plaats heb ik te spreken, van het in den aanvang genoemde Bisampole. Gelijk te Gantarang-keke zoo heeft men ook daar eene afzonderlijke woning, met een hekwerk om het erf, voor Karaëng-lowe gebouwd. Tot nog toe is het mij niet mogen gelukken, in dat huis binnen te treden. Wat ik dus van Karaëng-lowe aldaar weet, heb ik niet bij eigen aanschouwing, maar door mededeeling van een ander, doch dien ik mijn volle vertrouwen schenk, daar hij geen reden heeft mij te bedriegen, en hij door zijne familiebetrekking met de pinati wel in de gelegenheid is, de waarheid te weten te komen. Volgens dezen persoon dan heeft men in de woning van Karaëng-lowe eene kleine kamer, en daarin even als te Gantarang-keke een klein huisje, waaromheen een gordijn is gehangen, en waarin een gouden (denkelijk verguld) beeldje ligt van 2 plm. hoog. „Dat beeldje heeft eene gedaante gelijk een mensch; maar de genitalia zijn van onevenredige grootte.” Ook hier treft men dus weder hetzelfde verschijnsel aan.

Alles nu te zamen vattende, blijkt duidelijk, dat de zigtbare teekenen, waaronder Karaëng-lowe wordt vereerd, niets anders zijn, dan de genoemde.

En is dat nu waar, dan dunkt mij, ligt het voor de hand, dat men hier aan niets anders kan denken, dan aan het symbool van de scheppende kracht der natuur, aan het symbool van den God „der lebendigen Zeugung”. Maar hoe is men nu aan dat denkbeeld gekomen? Dat

het eene idée van eigen vinding zou wezen is volstrekt onaannemelijk; naar het tegenwoordige geslacht te oordeelen moet het voorgeslacht alhier daartoe te dom en te onwetend zijn geweest; bovendien zou dan de overeenkomst met hetgeen elders bestaat volstrekt onverklaarbaar blijven. Onwillekeurig wordt men daarom heen gewezen naar het land der Linggadienst, en de steenen, die ik u beschreef, wijzen als van zelf op de voornaamste der symbolen van Siwa en Doerga, de lingga en joni, terwijl dan Karaëng-lowe de scheppende kracht is in de natuur, en zijne vereering een overblijfsel is van de Siwadienst, die in haren eenzijdigen vorm, als Linggadienst, voor vele eeuwen hier moet zijn bekend geworden.

De Karaëng-lowe-vereering een overblijfsel van vroegere Siwadienst! Behalve de overeenkomst in de symbolen, zijn er voor deze meening nog eenige andere bewijzen bij te brengen. Gelijk daar straks werd gezegd, is het te Bisampole niet geoorloofd de woning van Karaëng-lowe binnen te treden, anders dan over den kop van een' mannelijken karbouw, en gelijk ik hierbij opmerk, ziet men voorbij den trap van Karaëng-lowe's woning te dier plaatse steeds eene menigte horens van mannelijke karbouwen; is dat niet een terugslag op Siwa, wien de stier is gewijd, en wiens goddelijk scheppingsvermogen in den stier vereerd wordt? (1) Bij het jaarlijksche feest te Gantarang-keke wordt het offer aan Karaëng-lowe hem altijd in den nacht van volle maan gebragt; is dat niet eene heenwijzing op Siwa, wien de maan in hare „Befrüchtungsfülle" toebehoort? (2)

Men verwacht van Karaëng-lowe geluk en ongeluk;

---

(1) Zie P. F. STUHR, Die heidnischen Religionen des Orients, p. 107 en 116.

(2) Zie STUHR, pag. 107.

leven en dood beschouwt men als in zijne magt te staan: de zieke, die herstelling, de moeder die een kind, de handelaar die fortuin, de dobbelaar die winst, de landman, die een' goeden oogst verlangt, allen wenden zich tot Karaëng-lowe, en doen hem de belofte van hem dit of dat te zullen geven, als hij zoo goed wil zijn hunne wenschen te vervullen. En heeft men zijne begeerte verkregen, niet gaarne zou men nalaten de gedane belofte te vervullen; Karaëng-lowe toch zou boos worden, en door het toezenden van ziekte of ongeluk zijn' toorn openbaren. Maar als dan nu Karaëng-lowe, naar 's volks idée, de God is van leven en dood, de God dien men ten zeerste vreest, maar dien men toch weder op allerhande wijzen tracht voor zich in te nemen, ligt daarin dan niet eene heenwijzing op Siwa, den God der verwoesting en van den dood, maar den God tevens, die al wat op aarde leeft tot aanzijn riep? Nog meer. De priesteressen of pinaties te Gantarang-keke en te Bisampole moeten altijd bejaarde vrouwen zijn, of anders zoogenaamde bissoes. Is dat niet mede eene heenwijzing op de vereering van Siwa, dien men niet zelden vindt voorgesteld onder beelden, die het dubbele karakter vertoonen? (1) De Ganges is aan Siwa gewijd, en de sage laat uit zijn hoofd dien stroom ontspringen. Is het niet opmerkelijk, dat al de rivieren rondom Gantarang-keke, de rivier van Kaloling, van Biijang-keke, van Nipa nipa, als het eigendom van Karaëng-lowe worden aangemerkt?

Ziet, zoo zouden er nog meerdere voorbeelden zijn aan te voeren, maar ik vertrouw, dat het gezegde voldoende zal wezen, om de overtuiging te schenken, dat de

---

(1) Zie STUHR, pag. 64.

meening: „Karaëng–lowevereering een overblijfsel van Siwadienst" niet van degelijke gronden ontbloot is.

Weet men zoo, wie Karaëng–lowe is, men wil dan ook ingelicht worden omtrent zijne herkomst, en vraagt hoe, wanneer, door wien de Siwadienst hier is ingevoerd? Op die vraag echter is het mij niet mogelijk een beslist en zeker antwoord te geven. Welken inlander gij ook spreekt, zelfs de meest ontwikkelde weet er geen jota van. Schriftelijke bescheiden, die daaromtrent eenige opheldering zouden kunnen geven, ontbreken ten eenenmale, en overblijfselen van oude tempels, die ten dezen zeker veel licht zouden kunnen verspreiden, bestaan er op Zuid-celebes volstrekt nergens, wat CRAWFURD, en, in navolging van hem ook STUHR (1) beweren mogen. Onder zulke omstandigheden is men dus genoodzaakt zijne toevlugt tot gissingen te nemen. Laat mij er een paar vermelden. Zoo als men weet hebben in de vroegste tijden hindoesche zendelingen den Indischen archipel doorreisd, en zelfs de afgelegenste eilanden bezocht. En zijn er nu zelfs sporen van Siwaïsme op Nieuw–guinea aan te wijzen (2), en duidt eene papoesche overlevering op het bezoek van een' hindoeschen priester (3), welke voor vele eeuwen in die streken moet zijn geweest, dan zou het zeker zoo heel onwaarschijnlijk niet wezen, dat dergelijke zendelingen zich voor korteren of langeren tijd ook te Bantaëng hebben opgehouden, en de domme bevolking, zoo goed en kwaad als dat kon, met hunne leerstellingen hebben bekend gemaakt.

Is dit niet onmogelijk te achten, ik voor mij zou bij

---

(1) Zie STUHR, pag. 65.

(2) De roem'slam te Dore is stellig een overblijfsel van dien aard. Zie mijn boekske » de papoewas van de Geelvinksbaai, pag. 69.

(3) Zie aldaar pag. 88.

de invoering van de Siwa-vereering toch liever aan invloed van Java denken. Gelijk bekend is heeft het rijk Môdjôpahit zijne heerschappij behalve over Sumatra en Borneo, ook over Celebes uitgestrekt, en hebben zich gedurende den bloei van dat rijk onderscheidene javaansche volkplantingen over de verschillende eilanden van dezen archipel verbreid.

Daar nu destijds, gelijk bewezen wordt door de ruïnen van Môdjôpahit, waarop slechts beelden van Siwa, Doerga en Ganesa worden aangetroffen, het Siwaïsme op Java de overhand had, is de gissing zeker niet al te gewaagd, de invoering van die Siwa-dienst toe te schrijven aan dergelijk eene volkplanting, die zich hier (misschien wel ter plaatse waar de kampong Sorebaija ligt), onder aanvoering en bestuur van een' javaanschen prins of groote gevestigd heeft. Wat aan deze gissingen eenige waarschijnlijkheid te meer geeft, is eene legende, die aan velen hier bekend is, en betrekking heeft op het ontstaan van zeven der offerplaatsen van Karaëng-lowe. Men achte het niet ongepast, dat ik die legende hier invoege. Zij luidt, bijna woordelijk vertaald, aldus:

„In vroegeren tijd waren hier zeven gezusters. Daar hare ouders overleden waren nam de oudste het opzigt over de zes jongere, en wees ieder de taak aan, die zij in de huishouding te verrigten had. Aan de jongste, een meisje van ongeveer 8 jaren, werd opgedragen, om iederen morgen naar het bosch te gaan, en dood hout te halen. Getrouw vervulde zij jaren achtereen hare niet bijzonder aangename bezigheid. Op zekeren dag nu in de rivier badende, ving zij eene djoeloeng-djoeloeng (zekere visch), en bragt die in de kom voor de grot van Tjelindo-lindo, om die daarin op te kweeken. Al wat zij kon, deed zij, om dien visch goed te verzorgen.

Iederen morgen ging zij naar de kom, om hem de helft van hare rijst te geven. Als zij daar kwam, dan zong zij: „djoeloeng-djoeloeng! kom boven; eet rijst uit een steenen bord, dat gewasschen is met melk”, en pas na haar gezang kwam de visch boven, om het hem aangeboden voedsel te gebruiken. Zoo nu deed zij iederen morgen, tot dat de visch de grootte had van een hoofdkussen. Daar zij nu de helft van hare rijst aan haren visch gaf, vertoonden zich weldra de blijken, dat zij niet genoeg at. Iederen dag werd zij magerder. Dit viel hare zusters in het oog. Toen besloten zij hare zuster eens na te gaan, om te zien wat zij toch deed, en nu bleek het, dat zij de helft van hare rijst iederen morgen bewaarde. Op zekeren dag nu zeiden de zusters: „Boengko! (d. i. jongste zuster) gij moet geen hout meer gaan halen van de plaats, waar gij gewoon zijt; maar gij moet daarvoor naar een ander bosch gaan.” Terwijl nu Boengko naar een ander bosch ging, gingen hare zusters naar de kom om dien visch te vangen. Nadat de zesde driemaal het gewone liedje van Boengko had gezongen, kwam eindelijk de visch boven, werd door de zusters gevangen, dood geslagen, en naar huis gebragt. Toen nu Boengko kwam, om haren visch eten te geven, merkte zij tot hare groote droefheid, dat hij er niet meer was. Schreijende ging zij nu naar huis, alwaar zij zich op hare mat nederlegde, hoofd en voeten verbergende onder een sarong. Terwijl zij daar lag, kraaide de haan en zeide tot haar: „de graten van uwen djoeloeng-djoeloeng zijn verborgen onder de keuken.” Nu stond zij spoedig op, groef de graten op van haren visch, liep naar Tjelindo-lindo, en begroef die aldaar in de aarde, digt bij de kom, waarin haar visch geweest was. Onder het begraven der graten zeide zij: „gij moet opwassen tot

een' boom, en uwe bladeren moeten vallen op Java en de koning van Java zal u oprapen." Die graten groeiden ook op tot eenen boom, waarvan de stam ijzer, de bladeren tjinde (1), de doornen naalden, de bloesems goud en de vruchten diamanten waren.

„Toen de boom groot was, gebeurde het, dat een blad er van op Java viel. Dat blad werd aan den koning van Java gebragt. Toen hij het zag, zeide hij: „ik wil den boom zien waarvan dat blad is." Nu maakte hij zich gereed, en zeilde herwaarts. Hier aangekomen begaf hij zich ter jagt, en kwam nu toevallig bij den boom, waarvan de stam ijzer, de bladeren tjinde, de doornen naalden, de bloesems goud en de vruchten diamanten waren. (2)

„Nadat hij dien had bezien en bewonderd, riep hij alle bewoners van Bantaëng onder dezen boom bijeen, om zoo te weten te komen, wien of wie die boom toebehoorde. Allen kwamen. Ook de zes zusters van Boengko verschenen voor den vorst. Maar niemand wist den eigenaar van den boom te noemen. Nu ging de koning bij de vergaderden rond, om te vragen, of er nog geen andere menschen in het land waren. Overal ontving hij ontkennend antwoord. Eindelijk kwam hij bij de zes gezusters. Aan deze vroeg hij, of zij dan nog niet eene zuster hadden. Zij antwoordden bevestigend, maar voegden er bij, dat die de jongste was, en het huis moest bewaken. Nu liet de koning die Boengko halen. Zoodra zij ver-

(1) Eene soort van zijden stof. Zie verder het Makass. Woordenboek op tjinde.

(2) In eene Alfoersche legende uit de Minahassa groeit een dergelijke wonderboom op de plek, waar de beenderen van een kekekon (soort van vogel) waren begraven. De kekekon werd onderhouden door de jongste van drie weesmeisjes. RED.

scheen, bogen de takken zich naar beneden, zoo laag, dat kleine kinderen de bladeren er van konden afplukken. Nu bleek den vorst van wie die boom was. Boengko bood hem nu eenige bladen en vruchten er van aan, en daarover was hij zoo getroffen, dat hij haar tot zijne vrouw nam. Gehuwd zijnde, bragt hij haar met hare zusters naar Java, maar om zeer spoedig herwaarts terug te keeren, en zich blijvend hier te vestigen. Hier teruggekomen, besloten de zusters van elkander te scheiden. Dat geschiedde. De oudste vestigde zich te Gantarangkeke; de 2e ten huize van den Karaeng te Bantaëng (1) de 3e te Bisampole, de 4e te Bontorappo in Binamoe, de 5e te Karang-batoe, de 6e te Karampoewang en de 7e te Tjelindo-lindo. Bij het scheiden besloot men, dat de oudste eenmaal 's jaars een feest zou geven, maar dat dan door alle menschen moest worden bijgewoond, terwijl de zes anderen zouden toelaten, dat de menschen tot haar kwamen zoo dikwijls zij zelven dat goed vonden."

Ziedaar bedoelde legende. Is het moeijelijk, uit te maken, wat de waarheid is, die er bij tèn grondslag ligt, klaarblijkelijk toch wijst zij op javaanschen invloed, en geeft zij grond tot het vermoeden, dat die invoering van de Siwadienst hier uit Java is geschied, en wel door een' vorst of groote, die aan het hoofd van eene grootere of kleinere volkplanting is herwaarts gekomen. Kan ik het dan ook al niet met zekerheid bewijzen, als ik alles te zamen neem, zou ik het zeer waarschijnlijk rekenen, dat tijdens Môdjôpahits bloei eene javaansche volkplanting met een voornaam javaansch persoon

(1) Hier wordt gedoeld op het gouden beeldje, dat tot de rijkssieraden van de Bantaengsche vorsten behoort, dat mede als Karaëng-lowe wordt bewaakt, en waaraan offers gebragt worden.

aan het hoofd zich hier heeft gevestigd. De Karaëng-lowe-dienst zou dan gedurende 5 eeuwen ongeveer hier bestaan, en het bestaan dier vereering alhier, zou dan, beschouwd in betrekking tot het niet bestaan er van in Bone en Gowa, misschien tot bewijs kunnen strekken, dat van Zuid-celebes Bantaëng de eenige plaats is geweest, alwaar zoodanige volkplanting zich heeft neergezet (1).

(1) Tot staving van mijne meening omtrent de identiteit van de Karaëng-lowe- en Siwa-dienst, en de invoering dier vereering hier, zou ik wenschen mij nog te kunnen beroepen op den oorsprong van den naam Karaëng-lowe, waarmede Siwa hier genoemd wordt. Tot nog toe echter ben ik dien niet te weten kunnen komen, en is het mij duister, waarom Siwa, die op Bali en op Java Batara-goeroe wordt geheeten, hier Karaëng-lowe, en niet mede Batara-goeroe wordt genoemd. Wel is de naam Batara, en die van Batara-goeroe hier als naam voor het Opperwezen aan enkelen bekend, wel worden zij ook in kelongs en sinrili's gebruikt, om er de godheid mede aan te duiden, doch voor Karaëng-lowe worden zij nimmer gebezigd. Is nu waar, wat sommigen beweren, dat het bewezen is, dat Batara-goeroe niemand anders is dan Boeddha, dan laat zich dat eenigszins verklaren; maar altijd blijft mij dan toch duister, waarom Siwa hier Karaëng-lowe heet; wel zoodanig, dat ik geen' enkelen grond weet, waarop eene eenigszins aannemelijke gissing zou zijn te bouwen. Wel lees ik in de Makassaarsche chrestomathie van den heer MATTHES, pag. 140 en 175 enz., van twee zonen van den gowaschen koning Toe-natangka lopi, Batara gowa en Karaëng-lowe genaamd, waarvan de laatste, ten gevolge van een' twist met zijn' broeder, naar Java is gegaan, om later van daar weder naar Zuid-celebes (bepaaldelijk Tello) terug te keeren; maar daar aangaande dien Karaëng-lowe niets naders wordt berigt, zou ik het te gewaagd achten, om op grond van de naamsovereenkomst, en van de bijzonderheid, dat hij naar Java is geweest, te gissen, dat hij in de invoering der Siwa-dienst hier de hand zou hebben gehad, en Siwa van hem zijn' naam zou hebben ontleend. — Ook in dezen zal ik maar weder van de toekomst licht wachten. (a)

(a) Men houdt het er thans vrij algemeen voor, dat Batara-goeroe dezelfde is als Siwa. Deze heet overigens ook dikwijls in het Sanskrit Maheswara = groote heer = Karaëng-lowe. RED.

NASCHRIFT VAN DE REDACTIE.

Onder het nazien der drukproeven van bovenstaand opstel, gewordt ons het treurig berigt van het afsterven van den schrijver. Hij, die gedurende zijn elfjarig verblijf te Bonthaën steeds eene vaste gezondheid genoot, bezweek op 1 December ll., binnen weinige uren aan een' aanval van cholera, terwijl drie dagen later zijn 8 jarig, veel belovend zoontje aan typhus en verscheidene zijner huisgenooten kort na hem ten grave gesleept werden.

Wordt ons door dit verlies het uitzigt benomen op nadere mededeelingen, zoo noodig voor de kennis der Makassaren, is daardoor een onderzoek afgesloten, dat beloofde zoo belangrijk te worden, veel grooter is het verlies, dat de zending, en vooral het indische schoolwezen, in A. GOUDSWAARD getroffen heeft.

Als geordend zendeling door ons Genootschap afgevaardigd, werd de ontslapene bestemd, om den zendeling OONSELAAR ter zijde te staan, en zich vooral met het schoolonderwijs te belasten. Zijne innemende hartelijkheid, zijn onverflaauwde ijver, zijn liefderijke omgang met zijne leerlingen, de tact, dien hij bij zijn onderwijs openbaarde deden hem bij uitnemendheid slagen. Aanvankelijk voor de kinderen van europesche afstammelingen werkzaam, mogt hij weldra kinderen van makassaarsche grooten, die

zijn onderwijs leerden kennen, op zijne school zien. Door zijne kennis van het Makassaarsch was hij de regte man, om aan zulke leerlingen een onderwijs naar hunne behoefte te geven, en blijkbaar werd dit ook gedurig meer op prijs gesteld, daar het getal derzulken toenam.

Gedurende de vacature door het vertrek van Br. DONSELAAR veroorzaakt, werd GOUDSWAARD door de Regering met de predikdienst te Bonthaën, Boelecomba en Saleijer belast. Zonder aan zijne schoolpligten te kort te doen, vervulde hij deze taak, gerust mogen wij het aannemen, tot algemeen genoegen. En dat ook zijne studiën daarbij niet geleden hebben, de opstellen, die hij ons toezond, geven daarvan genoegzaam het bewijs.

De afgevaardigde van het Bijbelgenootschap, Dr. B. F. MATTHES, die aan ons Bestuur het berigt van GOUDSWAARD's overlijden mededeelde, kan naauwelijks woorden genoeg vinden om het werk van GOUDSWAARD te prijzen. De Regering toonde sedert jaren zijn' arbeid te schatten. Op zijne geschiktheid en bekwaamheid bouwende, kon zij plannen ontwerpen, waarvan de uitvoering weldra het onderwijs voor inlanders op Zuid-celebes op een' goeden grondslag zou hebben opgebouwd. De dood van GOUDSWAARD zal de uitvoering geruimen tijd stremmen, indien maar niet in rook doen opgaan. Niet een gewoon onderwijzer, allerminst een, die onbekend is met de volkstaal kan zich met de moeijelijke taak van het opleiden van inlandsche onderwijzers belasten. Moet men nog beginnen met het aanleeren der taal, hoe veel jaren worden er vereischt, om haar genoegzaam magtig te worden! Moet een geleerde zich met het onderwijs belasten, zonder den tact van den volksonderwijzer te bezitten, wat zal er dan worden van het onderwijs? Hoe zal het dan den Makassaren smakelijk kunnen gemaakt worden?

En wat ten slotte niet het minste voor ons geldt, GOUDSWAARD was een man van eenvoudigen en toch helderen christelijken zin, die meer nog door voorbeeld dan door leer CHRISTUS predikte, die juist wist wat kinderen en onmondigen behoeven, om hun liefde en achting voor de christelijke godsdienst in te boezemen, om door de elementen der christelijke opvoeding voor het Christendom te vormen, zonder het in zijne leerstellingen te verkondigen. Waar vinden wij den man, die hem vervangen kan?

GOUDSWAARD's verlies weegt zwaar, en kunnen wij Gods wegen nooit doorgronden, meer dan ooit staan wij voor de vraag: waarom werd deze, juist nu opgeroepen? Even als de overledene wenschen wij Gode te zwijgen, en vast te staan in de overtuiging, dat goed is, al wat de Hemelsche vader verordent.

19 Februarij 1865.

DE NATUUR EN EENE OFFERPLEGTIGHEID IN DE MINAHASSA. (1)

(*Fragment.*)

(Met een plaatje.)

.... De bamboestoel en de kalapaboomen zijn gemakkelijk te herkennen, door ieder, die uit beschrijvingen of teekeningen, eenigszins met de indische natuur vertrouwd is geworden. Eveneens de pisangstoelen. Maar minder is bekend, dat er vele palmen zijn, die op den kalapa eenigszins gelijken. De nibong of wanga verschilt alleen in korter bladen, die zich ietwat ligter buigen, en heeft daarenboven een' tros vruchten, wat van de kalapa zoo niet kan gezegd worden, omdat zijne vruchten rondom zijne kroon tusschen de steelen der bla-

(1) Zal het werk over de Minahassa van Br. GRAAFLAND in het licht komen? Niemand kan zulks meer verlangen, dan steller dezes, bij zijne gevestigde overtuiging, dat ons publiek daarin een onderhoudend en nuttig boek in handen zou krijgen. Maar noch Uitgevers, noch Genootschap mogen daarbij toeleggen. En het getal inteekenaars is nog ver van voldoende. Is het, omdat men weinig belang stelt in een gewigtig gedeelte van onze koloniën? Of omdat een zendeling daarover schreef? Of omdat het boek te duur is? Het kan zijn, dat deze en andere redenen de inteekening tegenwerken. Het thans hier opgenomene kan nog eens als eene kleine proeve dienen, van wat de Minahassa te leeren geeft en hoe de schrijver zijn onderwerp behandelt. Prijzen zijn betrekkelijk, en dat de uitgave beantwoorden zal aan den prospectus, daarvoor is de soliditeit van onze Uitgevers borg. Die prospectus werd ruim verspreid, maar is nog op franco aanvraag bij de Boekverkoopers M. WIJT & ZONEN te verkrijgen.

deren afhangen, ook wel trosgewijze, maar niet aan een' enkelen tros. Men vindt de kalapa in negerijen en tuinen; de nibong en wanga alleen in bosschen. In de bosschen vindt men ook de wilde pisang, die dikwijls in enkele stammen voorkomt. In de negerijen en bosschen vindt men ook de pinang of areka, tam of wild. Het verschil uitwendig is zeer gering: het geldt meer de vruchten. De vorm is gelijk de nibong in het klein. – De waaijerachtige wokapalm is ligt te herkennen. Zietdaar eenige toelichtingen omtrent de boomen op bijgevoegd plaatje. Maar ook de figuren vorderen toelichting.

Als men van Kombij naar Toulian kitjil gaat, en door het bosch reist, ontmoet men een woud in den nog ongerepten staat. Men wordt tot eerbied gestemd door die reuzenstammen, die hunne kruin naar de wolken verheffen, en daaronder en daar tusschen boomen van kleinere afmeting, als onder de beschutting van die woudvorsten, met nog al kleiner hout daar beneden; en verder met die menigte palmen van onderscheiden soort en grootte, van de 60 en meer voeten hoogen wanga tot den dunnen pinang, die slechts 8 à 10 voet lengte heeft, en daarneven alweder die menigte naaldboomen, – casuarina – van 50 voet en meer, zoowel als van 5 voet en minder hoog, – en varens tot eene hoogte van 12 voet en meer, groote en kleine, geheele familiën en geslachten bij elkander; en nog al verder groote en kleine wilde pisangstammen, enkel of bij stoelen, en wier vruchten meest een voedsel voor apen en vogels zijn, hoewel de mensch ze ook kan gebruiken. Zij heeten pisang jaki (mal.), saüt ne woldi (alf.), apen-pisang, zooals men ook spreekt van pinang jaki, die zeer wrang, en padi jaki, die zwartachtig is:

naar die boschbewoners en hunne gewoonten zijn zeer vele zaken genoemd. Eindelijk, wat al verscheidenheid van honderden heesterplanten; – kleinere boomen, die het bosch later als stammen zullen sieren; – naaldachtige uitspruitsels voor wordende palmen, die reeds bij het eerste uitschieten den grond versieren en bedekken met hunne waaijervormige bladen; doornachtige rotan-planten, die met hare lengte van twee en drie honderd voet het bosch doorkruisen, u den weg versperren, alles aan één hechten; lianen in menigte; grassoorten van bijzonderen vorm; parasieten allerwege; klimop en hang-af – mag ik dien term eens smeden? – waar uw oog zich wendt. Wat al pracht! Wat al grootheid! Wat al rijkdom! – Zie, dat bosch is uit één stuk. Een prachtig geweven gordijn, doorkruist van de meest bevallige guirlandes, los en vrij wiegelende en schommelende op den wind, die daar speelt door het woud, hecht de grootste stammen aan een, zet zich voort in verschillende rigtingen, daalt en rijst op korte afstanden, en omstrengelt alles tot één heerlijk en stout geheel. Zie, die kleurenpracht in de schakeering van licht en donker groen, van grootere en kleinere bloemen, kleine nederige juweeltjes, bij duizenden verspreid over den grond, of gehecht aan prachtige boomstammen, en zelfs aan naakte rotsklompen of verspreide steenen, veelkleurige klokjes, die prijken in het decoratiekleed van het bosch, en scharlakenkleurige kelken van de meest verschillende en verbazingwekkende grootte. Dat ongerepte bosch, met zijnen prachtigen aanblik, zijne grootsche majesteit, zijne plegtige stilte, alleen afgewisseld door geheimzinnige geluiden, zware zuchten, melancholische echo's, – dat bosch maakt eenen diepen indruk op uwe ziel. Gij gevoelt u onwillekeurig aangegrepen door eene stemming van eerbied, –

gij ontbloot het hoofd, en gij aanbidt... zonder woorden! Dat is de indruk van den tempel der natuur; de schepping Gods! Voorwaar, het verwondert mij niet, dat onze vooronders hunnen Wodan aanbaden in het woud, en dat de Alifoer zijn tampat fosso, offerplaats, oprigtte bij die prachtige boomstammen, waarin zij hunnen goden een verblijf hadden toegedacht.

Zulk een bosch in teekening terug te geven gaat mijne krachten te boven. Ik wil mijnen lezers er slechts iets van laten zien: een gedeelte van het bosch, zoo als het vroeger door den Alifoer gebruikt werd voor zijne offers. Het bijgevoegde plaatje kan de beschrijving verduidelijken. Ziedaar dan een' heiligen boom, die zich alleen onderscheidt van andere boomen door grootte en pracht. Beneden aan den boom steken drie steenen uit den grond, en dat zijn heilige steenen, en daarbij nu zet een priester zijn tampat fosso (mal.), paposanan (alf.), offerplaats. Die bestaat uit vier bamboe-paaltjes, van p. m. drie voet hoog; zij zijn in den grond gegraven, en aan elkander gehecht met bamboe-latjes, zoodat het geheel een vierkant rakje gelijkt. Aan die stijltjes wordt eene keten van gevlochten wokabladeren (van reepen van dat blad gescheurd) gehangen, en in de openingen van de bamboekokers worden woka-bladeren en dawon dusta, (mal.) leugenblad, tawaän (al. – van vragen of onderzoeken) gestoken, terwijl daarin ook straks de rijst en gekookte kip of varkensvleesch en sagoweer zal geofferd worden aan de goden. Opdat zij daarvan op de uitnoodiging van den priester echter gebruik zullen kunnen maken, is eene lijn van rotan of gevlochten wokareepen gehecht aan den eersten tak van den boom, en nederdalende tot en verbonden aan de offerplaats. Langs dien trap worden de goden soms aangewezen te willen

nederdalen tot op de paposanan. Tot meerdere verduidelijking van de gedachte aan de nabijheid der goden, plaatst men in het Sondersche zelfs eene pop van goemoetoe boven op den eersten tak. Eerbied is er zelden. Soms worden de goden vrij lomp toegesproken: „komt, goden! eet en drinkt, allons!" (Mei mo ĕmpoeng! koemàn wo mĕllĕp - ôté!) De priester heeft eene kleine hut opgeslagen; hij zit daarin op zijn bamboebrits of bank, en drinkt soms van zijn sagoweer. Naast hem staat een lotto - mand - met wat rijst; schuins voor hem is de rijstpot, waarin hij het maal voor zich zelven kookt: voor de goden is een kleiner pot bestemd. De kip, die schuins achter hem hangt, zal hij plukken, in stukken snijden, en in een' bamboekoker stoppen, die hij tot dat doel heeft medegebragt, en die buiten de hut op den grond ligt. Met wat water, zout, ritja (spaansche peper) en geurige bladeren daarbij, zet hij de bamboe over het vuur, en kookt hij de kip. Dat is eene zeer gewone wijze van toebereiding. Hij zal daarvan straks ook iets afzonderen voor de goden. Eindelijk zal hij straks ook den sagoweerboom, daar achter hem, beklimmen, langs de geledingen van den bamboe met uitstekende zijtakjes, en de sagoweer overgieten uit dien bamboekoker, die daar hangt aan den boom, en waarin het vocht gedropen is. Ook van die sagoweer zullen de goden een weinig hebben. Na het offer keert de priester huiswaarts, en laat de tampat fosso staan.

WOORDENLIJST

VAN EENIGE DIALECTEN DER LANDTAAL OP DE AMBONSCHE EILANDEN.

(Ingezonden door A. VAN EKRIS, zendeling te Kamarian op Ceram.)

(*Vervolg en slot van bladz. 336 des vorigen Jaargangs.*)

rusi, zekere roofvogel (T. R. Kr.)
rusu rib, (T. R. N. H. W. K.) – lusu (P. Ht.) – dusu (A.) – lepet (Kr.)
rutu, weeken (T. R. H. W. K.) – puli (Ht.) – puri (T. R. N.) – leme (P. A.)
rutu, de vischfuik doen zinken (T. R. Kr. H. W. K.) – lutu (Ht.) – rutu, ruu (N.)
rutu, verzamelen, vergaderen, digt bijeen [van vele voorwerpen] (T. R. Kr.) – luue (Ht. N.) – arupu (H. W.) – parupu (K.) – palupu (P.) – dupuke (A.)
rutun, zekere vrucht [Ml. djambu hitam] (Kr.) – kamukel (T. R.) zie kamuker.
ruma, sommigen, elkander (T. R. K. H. W. K. N.) – luma (P. Ht. A.)
ruu, loeren (Kr.) – uru (T. R. H. W. K.) – kulu (P.) – kudu (A.) – loko (Ht. W.) – nouo? (N.)
rua, braken (T. R. Kr.) – muta (Ht.) – mumuta (N. H. W.) – mamuta (K. P.) – mumua (N.) – kisarale? (A.)

rua, twee (T. R. Kr. N. H. W. K.) – lua (P. Ht.) dua (A.)
reu, soort van lange korf waarin men kanarivruchten bewaart (T. R.) – leu (Ht. H. W. K.) – koko (P.) – sual (N.) – mole (Kr.)
riti, schenken, gieten (T. R. Kr. Ht. W. K.) – liti (Ht. P.) diti (A.) – wani (Ht. W. K. R) – husonai (N.)

S.

saa, stijgen, klimmen (T. R. H. W. K. P. A. Ht. N.) – raa (P. A.) – kaa (Kr.) – sata (N.)
sahe, koopen (T. R. H. W. K. P. Ht. N.) – sabe (A.) – kahe (Kr.)
sahi, naaijen, (T. R. Kr.) – pasanati (Kr.) – asanapi (Ht. N.) – asanau (H. W. P.) – pasanau (K.) – sau (K.) – tilahua (K. P.) – bodi (A.)
sahoar, aardhoop [door eene krab opgeworpen] (T.)
sahoi, arm (T. R.) – sohoi (H. W.) – sooi (K.) – sawoi (P. A.) – masawoi (Kr.) – meletjene (A) – paloko (H.) – palokeu (N.)
sahu, voorbijgaan, overgaan (T. R. H. W. K. P. Ht. N.) – sabu (A.) – kahu (Kr.)
saenere, } wat (T.) – salo (Kr. Ht. N.) – samá (P.)
saeni, } wat (T. H. W.) – sela (K.) – sale (R.) – saisa (A.)
sakeke, aan of onder den arm dragen (K. P.) – sikeke (H. W.) – saee (T. R.) – kaee (Kr.) – papi (Ht.) – tene (N.) – kaeke (A.)
sala, brandnetel (T. R. Kr. H. W. K. P.) – salal (Ht.) – salatol, salaol (N.)
sala, vastzitten [een vaartuig] (T. W.)
sala, koken [olie] (T. R.)
sala, nog (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – saa (A.)

salahatu, brandnetel met kleine bladen (T. R. Kr.)
salapolot, brandnetel met groote bladen die hevige jeukte veroorzaakt (T. R. Kr.)
salai, vegen (T. R. K.) – sala (Ht. N. P.) – asalai (H. W.) – kalai (Kr.) – sarai, ewua (A.)
salapia, soort van djambu [Ml. djambu ajer] – sapia (T. R.)
salat, staart [van een haan] (T. R.)
salau, groot aarden vat [Ml. tampajan] (Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – rupe (T. R.) – rupul (N.)
saloha, uitstroomen [van een straal water] (T.) – tiha (R.)
saloha maturu, uitstroomen zonder ophouden (T.) – karina (Kr.)
salopa, vat of bak van de pinangschede gemaakt (T. R. Kr.) zie lopar.
sama, deelen, verdeelen (T. R. Ht. N. H. W. K. P.) – kama (Kr.)
samuru, houtsoort voor heggen gebruikt [Ml. kaju pagar] (T. R. H. W. K.) – samulu, kamulute (P.) – pekapt (Ht.)
sana, tak (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P. A.)
sanamau, gedeelte (T. R. Kr.)
sanamanae, schaamdeel.
sanaru, bovenste dwarsbalk in den voor- en achterwand (T. R. Kr.)
sanasa, een span (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – sinasa (Ht. N.)
sanawaru, zeker zeegewas [Ml. bintang laut] (T.)
sane, een (T. R H. W. K.) zie isae.
sanelat, naauwe tusschenruimte, enge doorgang (T. R. Kr.) – paleri (Kr.)
sanoko, werpspies (T. R. Kr.) – sanoka (K.) – sasalo (N.) – oi (A.)

sanurat, strepen [in doek] (T. R. Kr.)
sapala, koken [olie] (T. R.) – asamoa (Ht. W.) – samoa (K. P. A.)
sapan, klein vaartuig (T.)
sapipi, op de armen dragen (T.) – sapiri (Kr.)
sapoe, draaijen (T. R. Ht. N. H. W. K. P. A.) – kapoe (Kr.)
sapopa, tusschen de handen rollen (T.)
sapuri sapoe, leugenachtig en bedriegelijk (T. R. Kr.)
sapuu, ring (H. W. K.) – sapauu (T. R. Kr.) – sapauul (Ht. N.) – sapautul (N.) – sapakoku (P.) – sapuku (A.)
sare, zeker kruid (Ml. salea] – saleane (T. R.) – salee (Kr.) samakerat? (H. W.)
sare, scheppen met losse riemen (T. R. Kr. H. W. K.) – sai (P.) – saelo (Ht. N.)
sarei, wand, de wanden optrekken – salei (T. R.) – selei (H. W. K.) – saeel (K.) – sakekel (P.) – lalosot (Kr.) – losot (Kr. Ht. N.) – leset (A.) – sakelen (P.)
sareisin, pagaairiem (T. R. Kr. H. W. K.) – sai isin (P.) – sae isinjo (Ht. N.)
sareka, groef, reet, ruimte tusschen tanden, vingers, teenen – saleka (T. R. Kr. H. W. K.)
sarentalai, bergkloof – sanoale (T. R.) – waelodin? (Kr.)
sarena, roosten – salena (T. R.) – kalena (Kr.) – salena (H. W. K.) – rakola (P.) – sadena (A.)
sarer, iets tegen iets anders zetten om het te doen staan – salel (T. R.) – kalel (Kr.)
sare*u*, leunen – sale*u* (T. R.) – kale*u* (Kr.)
sari, schouderblad (T. R. Kr.)
sari, overvallen, overmeesteren (T. R. N. H. W.) – sali (Ht. P.) – sadi (A.) – kari (Kr.) tala (K.)
sarimu, opvangen [iets in vlugt of val] (T. R.) – karimu (Kr.)

sari, blaffen bij het vervolgen van herten [een hond] (T. R.)
sarisa, zekere vrucht [Ml. katapan] (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – salisa (P.) – sadina, diakwe (A.)
saruinai, insekteneijeren (T.)
sarut, goot, waterloop (Kr.) – sarutol (Ht. N.) – saruol (N.)
saruterun, zie saruinai.
sasira, verroest [van ijzer] (T. R. Kr. Ht. N. W. K. A.) – sasila (P.)
sasiri, tusschen iets ingeschoven zitten (T. R. K.) – warili (P.) – sidikele (A.)
saua, zeker vogeltje [Ml. matamejrah] (T. R. Kr.)
saun, rond spits toeloopend gevlochten hoofddeksel [Ml. toedong] (Kr.) – lasa (T. R.) – lasal (Ht. N.) – sahamata (H. W. K. P. A.)
sauna, afschrappen [visch] (T. R. Kr.) – sauno (Ht. N.) – nuna (H. W. K. P. A.) – kauna (Kr.)
saurinawal, soort van hagedis (T. R. Kr.)
sawa, zee (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N. A.)
sawai, draaijen (T. R. Ht. N.) – kawai (Kr.)
sawel, mosterd (Kr.) – sasawen (T. R.) – sasawea (K. P.)
sehi, ruwe gember (T. R. Kr. H. W.) – sehil (Ht. N.) – pusu (K. P.) – seku (A.)
sei, wie (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P.) – isia (A.)
sein, wien (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
seit, mes (T. R. Kr.) – seitol (Ht.) – seiol (N.) – itana (H. W. K.) – opit (P.) – satjianai (A.)
seke, opstroopen [de mouwen.]
sela, tusschen anderen doorgaan (T. R.)
selaka, zilver (T. R. Kr. H. W. K. P.) – saraka (A.)
sepe, drukken (T. R. H. W. K. P. A.) – lota (K.) – lepe (P. N.) – kepe (Kr.)

sepep, dikwijls (T. R. Kr. H. W. K. P. A.)
seret, ziekte – selet (T.)
seri, betalen (T. R. H. W. K. N.) – seli (P Ht) – sedi (A.) – keri (Kr.)
seriha, groote sarong als slaapkleed gebruikt [Ml. selimot] (T. R. H. W.) – sariha (K.) – saliha (P.) – sadiwa (A.) – kariha (Ht. N.) – keriha (Kr.)
seru, zekere visch [Ml. sako] (T. R. Kr. H. W. K.) – selu (P. Ht. N.)
serukaeu, den hik hebben (T. R. Kr.) – esenue (H. W.) usenuu, (K.) – kusenu (P.) – kasele (A.)
seruaru, zekere visch [Ml. ikan lajar] (T. R. Kr.) – serewaru (H. W. K.) – selewalu (P. Ht. N.)
sese, met den duim drukken (T. R.)
seu, eene kniebuiging maken, zich voortdurend zoo bewegen (T. R. Ht. N.) – keu (Kr.)
si, aanhechtsel ter aanduiding van het pers. vnw. hen en het bez. vnw. hun (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
sia, kat (T. R. Kr.) – sial (Ht. N.) – mau (H. W. K. P. A.)
sia, naar, tot (T. H. W.)
siara, metaaldraad (R. H. W.)
siasaen, waarom (T. H. W.)
sie, een lek stoppen (T. N.) – kie (Kr.) – ori (R. Kr.) – heniki (H. W.) – haniki (K.) – haniri (P.) – kasole (A.)
siha, openen (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.) – siwa (A.) – kiha (Kr.)
sihi, voor iemand op zij gaan (T. R.) – kihi (Kr.)
sii, schuin wegkijken (T. R. Kr. Ht. N.) – siri (H. W. K.) – sili (P.) – sidi (A.)
siko, schuiven, voortduwen (T. R.) – koa (Kr.) – siko, kiko (Ht. N.) – sure (H. W. K.) – sume (P A.) – sisa (P.)

siko, het eene been heen en weer slingeren – nuna (R.?)
sio, o, ach, och (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P. A.)
sipa, omwroeten [varkens] (T. H. W. K. Ht. N.) – nupe (R. Kr.) – nua (A.) – panua (P.)
sipa, tusschen iets insteken (T. R. Kr. P. Ht. N.)
sira, ijzerroest (T. R. Kr. Ht. N. K. W. A.) – sila (P.) taatain (H.)
sira, kloven [hout] (T. R.) – sila (Ht. N.) – teta (H. W. K. P. A.)
sipir, paardenvlieg (T. R. Kr.)
sire, zij, hen, zie esi – sile (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
siri, verbindtenis met een eed (T. R.) – enoake (Ht.?) tosi (A.)
siri, tusschen iets insteken (T. R. N. H. W. K.) – sili (Ht.) – sidi (A.) – rili (P.) – kiri (Kr.)
siri, uitwijken, zijwaarts afgaan (T.)
siri, verbod voor een bepaalden tijd om vruchten in te zamelen [Ml. sasi] (T. R. Kr. Ht. N.)
sirihalat, zeker gewas [Ml. daun ambon p] (T. R. Kr.)
sirin matai, opening boven aan den zijwand, doordien de atap den hoek die het dak maakt niet vult (T. R. Kr. H. W. K. N.) – silinmatai (P. Ht.) – sidinmatai (A.)
sirit, straal [van water] – sirin (T. R. Ht. N.)
sirit, spruit (T. R. Ht. N.)
siru, opscheppen (T.) – simu (Ht. N.) – tipa (R. H. W. K. P. Ht. N.) – ripa (P.)
siru, slorpen – loe (Kr.) – mole (T.)
sisa, fijn hakken (T. R. Ht. N. K. P.) – lapa (Ht. N.) – sapi (H. W. K. P. A.) – luu (P.) – kisa (Kr.)
sisa, uit den weg gaan, achteruit gaan (K.) – sesee (Kr.) – kehii (Kr.) – sei (Ht.) – seri (N.)

sisasar, vlechtsel [van een tagalaja, een soort van platte korf (T. R.)

sisi, openen [den mond] (T. R. H. W. K.) - ii (N.) - pera (P.) - betjak (A.) - mawa (Kr.)

sisi, afschillen [hout] (T. R. Ht. N. K.) - kisi (Kr.)

siso, wannen, ziften (T. R. Kr.) - sele (K.) - tje (A.)

siuti, hoek (T. R. Kr. H. W. K.) - siutil (Ht. N.) - sipaa (P. A.)

siwa, negen (T. R. Kr. Ht. N. P.) - sikwa (A.) - sia (H. W. K.)

siwa, voeren [een kind] (T. R.) - kiwa (Kr.) - sopa (H. W. A.) - paa (K.) - ropa (P.) - bitju (A.)

soa, achteruitgaan, wijken (T. R.) - koa (Kr.)

soair, zekere vogel [Ml. kondo] - soail (T. R. Kr. H. W.) - sou (P. A.) - soe (K.) - soel (Ht. N.)

soait, spies (T. R.) - tupa (Kr.) - tupal (Ht. N.) - taporu (H. W. K.) - tapolu (P.)

soar, gevlochten doos [Ml. epop] (T. R. Ht.) - sool (Kr. H. W. K. P.) - sokol (A.) - soolo, sotolo (N.)

soha, gieten, begieten (T. R. H. W. K. P.) - soba (A.) koha (Kr.) - sola (Ht. N.)

soi, zekere vogel [Ml. soki] (T. R.)

soka, aaneenhechten, zamenvoegen (T.) - atu (H. W.) - patu (K.) - patanatu (P.) - asanedi (A.)

soo, beletten, verhinderen (T. R. Kr.)

soea, de nanacht (T. R.)

soomata, kom, kopje (T. R.) - pikasaha (H. W. K. P.) - pikoa (A.) - sahaputil (Ht.) - sahapuil (N.)

soot, hoog water (T. R. Kr. H. W. K.) - lupenu (P.) - sootol (Ht. N.) - soool (N.)

soot penu, zie soot (T. R. Kr.) - sootponu (H. W. K. Ht. N.)

sootmelaten, springvloed [vooral die in Maart] (T. R.

Kr. H. W. K. P.) – sootmulatono (Ht.) – sootmulaono (N.)

sopa, vloeken, zweren (T. R. Kr. H. W. K. Ht. N.) – senopa (P.) – tosi, tasi (A.)

sopa, op reis gaan [ter zee] (T. R. Kr. H. W. K. P.)

sori, baden (T. R.) – soli (Ht. N.) – sosuu (N.) – ahoi*u* (Kr.) – pahoi*u* (K.) – ohui (H. W.) – pahoi (P.)

sosa, wrijven (T. R. Ht. N. H. W. K. P. A.)

sosar, gespleten, aan elkaar gelegde bamboe die voor zitting dient, ook aan elkaar gebonden bamboestrooken voor een voorhang (T.) – larurum (Kr.)

sosae, ergens aangaan, aandoen [eene plaats], aanleggen (T. R. Ht. N. H. W.) – kosu (Kr.) – sele, hutu (K. P.)

sosue, slaperig (T. R. H. W.) – kosuu (K.) – sunie (N.) – akakua (K.) – kararua (P.) – sakwau (A.)

sou, mond, taal, bevel, gesprek, geding (H. W. K. P. A.) – nuku (Kr. T. R. Ht. N.)

sou, opsluiten, in een hok zetten (T. R. H. W. K. A. Ht. N.) – soa (P.) – kou (Kr.)

sou malaha, zekere visch [Ml. ikan tikus] (T. R.) – nukumalaha (Kr.)

sou akei, een kort gezegde, een paar woorden (T. R. Ht. N. Kr.)

sourahai, bijzit (T. R.) – soulahano (Ht. N.) – mauun (Kr.)

suha, eene blaar – katihola (T.) [zie kahola] – kasiso (R.) – pahosu (Kr.) – pilosoe (N.) – kapopa (P.) sapopa (A.)

suituni, verhaal (H. W. T. A.) – suitomup (K.) – hetutuni (R.) – tundeta (Kr.)

sui, volgen, meegaan met (T. R. N. A.) – suui (H. W. K. P.) – kui (Kr.) – akakui (Ht.)

sua, soort van groente [Ml. genemo] (T. R. Kr. K. P.) – sual (Ht. N.) – kael (K.) – kuaile (P.) – tjamal (A.) – papi (H. W.)
sua, uitpeuteren [de tanden] (T. R. Kr. H. W. K. A.) – rua (P.) – kepei (H. W.)
suerone, waarheen.
sui, verhalen (T. R. H. W. K. A.) – tundeta (Kr.)
sunkau, mier – suma (T. R.) – usaperi (Kr.) – wateno (Ht. N.)
sunu, zekere visch [Ml. ikan papua] (T. R. K. P. H. W.) – iameten (Kr.) – pae (P.)
sunu arinan, zekere visch [Ml. ikan kapas] – sumurarina (Kr.) – pasuru (T.)
supi, toonen, wijzen (T. R. Ht. N.) – kupi (Kr.) – tiru (H. W.) – tiduke (A.) – pastiru (K.) – pastilu (P.)
supit, kleine vleermuis (T. R. Kr. H. W. K. P.) – supitol (Ht. N.) – jekwadi (A.)
supu, vinden (T. R. Ht. N. H. W. K. P. A.) – kupu (Kr.)
sura, voetangels [van bamboe] (T. R. Kr.)
suru, kittelen (R.) – siri (T.) – kolop (Kr.) – siri (H. W.) – rili (P. A.) – kirip (Ht. N.)
suru, aaneenrijgen [van atap] (T. R. Kr. N.) – sulu (Ht.) – susu (H. W. K.) – rusu (P.) – tjoro (A.)
suun, broodvrucht [Ml. sukon] (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – suuno (Ht. N.)

T.

taalasi, soort van korf [Ml. tagalaja] (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K.) – takalasi (P.) – takarasi (A.)
tae, dekken [een huis] (T. R. Kr. H. W. K. P.) – tjaike (A.) – ato (Ht. N.) – ao (N.)
taenu, lijk zonder hoofd [van een gesnelde] (T. R. Kr.)

taeri, zekere visch [Ml. ikan kakatuah ketjil] (T.) - riki (Kr.)

taha, steken, werpen (T. R. H. W. K. P. Ht. N.) - kaha (Kr.) - tjawa (A.)

taha, neen, niet (T. R. Kr. H. W. K.) - tuai (P.) - tau (Ht.) - au (N.) - mo (A.)

tahaea, niet meer (T. R. Kr.) - taunia (Ht.) - aunia (N.) - tahauma (Kr.) - tahalou (H. W.) - tuaiuli (P.) - moneka (A.)

tahait, landwind (T. H. W. K.) - moral (P.) - morol (Kr.) - suaur (R.) - suauilo (Ht. N.) - anihoho (K.)

tahinan, oude vrouw (T. R. Kr.) - tahinal (Ht. N.) - ahinal (N.) - matahinan (H. W. K.) - matabinan (A.) - nahata (P.)

tahirolo, aan de boomtakken hangen [vledermuizen] - itirolo (T. R.)

tahoat, deining [aan de kust] (K.) - laloa (H. W.) - nalo (N.)

tahuri, trompetschelp (T. R. Kr. H. W. K.) - tahuli (P.) - tahulo (Ht.) - tahuljo, ahuljo (N.) - tabudi (A.)

tai, drek, droes, afval, excrement (T. R. H. W. K. Kr. P. A.) - taio (Ht. N.)

tairan, raadsgebouw in de negerij [Ml. baileo] (T. H. W. K.) - tailan (P.) - sisin (A.) - asari (R. Kr.) - usale (Ht. N.)

takar, kleine drooge inhoudsmaat [Ml. tjupah] - takal (T. R. Kr. H. W. K.)

tala, praauw (T. R. H. W. K.) - talal (Ht. N.) - alal (N.) - haka (P.) - sapoo (Kr.)

tala, ophalen [de vischfuik] - tira, nala (H. W. K.) - tila (P. Ht.) - nala (P.) - tira (N.) - loi (H. W. K. P.)

talai, lubben [van houden] (T. R.)

talai, tusschen, in 't midden (H. W.) zie hatalai.
talaiser, de amandelen [in de keel] – tala isel (T. R.)
talapesi, baard (T. R. Kr. H. W. K. P. N.) – taropesil (Ht.) – tarapesi (A.)
talohi, bedekken, toedekken – taleha (T. R. Kr. H. W. K. P.) – tiliha (Ht.) – tilaha (N.) – sou (A.) – lohi (R. Kr.) – kaleha (Kr.)
talohi ruti, geheel bedekken – taleha ruti (T. R.)
tamaela, oudste, onderhoofd in de negerij [Ml. kapalasoa] (T. R. H. W. K. P.) – ia (Kr.) – aial (Ht. N.)
tamata, mensch (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – tumata (Ht. N.) – umaa (N.)
tamarikin, zekere visch [Ml. ikan kakatuah] (T. R.) – lalama (Kr. Ht. N.) – talaka (H. W.) – ponomala (K. P.)

tame,
tamen, } ander, andere – tameil (Ht.) – olet (Kr.) – makete (A.) (T. R. N.) – saete (H. W. K. P.) amen (N).

tamerin, donder – tamelen (T. R. Kr. H. W.) – tameman (K. P.) – pakuku (P.) – taraa (A.) – ulo (Ht.) – oulo (N.)
tamola, tin, lood (T. R. Kr. H. W.) – tumolaol (Ht. N.) umolaol (N.) – supikai (K. P. A.)
tamori, wat niet aangeraakt of gebruikt mag worden [Ml. poso] (T. R. Kr.) zie mamori.
tana, nemen, halen (T. R. Kr. H. W. K.) – tjana (A.) – rei (P.) – piri (N.) – pili (Ht.)
tanala, het hoofd achterover houden (T. R. Kr.)
tanama, plas (T. R. H. W. A.) – tinama (N.) – kanama (Kr.) – ranama (P.) – mamano (Ht.)
tananer, hetgeen geplant is, plantsoen – tananina (T. R. Kr.) – tananen (H. W. K. P. A.) – tinamau (Ht. N.)

taneter, lijk zonder hoofd (T.) zie taenu.
tane, planten (T. R. H. W. K. P. A.) – tano (Ht. N.) – kane (Kr.) – teha? (H. W.)
tanei, werk, arbeid, goederen (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – taneil (Ht. N.)
tanitar, berg (T. R. Kr.) – tinital, inial (N.) – urat (H. W. K. A.) – ulat (P.) – ulatil (H.)
tantana, knijpschaar om den baard uit te trekken (T. R. H. W. K. P. A.) – patap (Kr.) – tatapala (Ht. N.)
tanutat, de [eetbare] pitten van durian, naugka en tjampedak – tamutat (T. R.) – mutau (Kr.)
taoa, verbieden (P. A.) – tooa (H. W. K.) – soa (T. R. N.) – koa (Kr.) – toto (Ht.)
tapan, plankje in het topspel gebruikt (T. R.)
taparerun, deining op zee – tapalerun (K.)
tapat, van bamboebast geschilde strooken om te binden [Ml. loleba] (T. R. H. W. K. P.) – kwarakwa (A.) – aulo (Ht.) – nupaljo (N.)
tapi, zeker kleedingstuk [Ml. sarong] (Kr.) – arun (H. W. K. T. R.) – alun (P.) – aruno, taruno (N.)
tapi, bewaren – paia (Kr.) – taru (H. W. K. N.) – talu (Ht.) – pakalele (P.)
tapurinai, aardworm (T. R.) – taarinai (Kr.)
tapuri, omhelzen, omvatten (T. R.) – tupuri (H. W. K. N.) – tupuli (Ht.) – kapuri (Kr.)
tapuu, omwikkelen, inpakken (T. R.) – tupu (Ht. N.) – kapùu (Kr.) – tuma (H. W. K. P.) – katuma (A.)
tarangan, zuid (T. R. Kr.)
tareu, sluiten [de deur] (T. R. Ht. N.) – kaleu (Kr.) – anawa (H. W.) – paneawa (K.) – kale, ruleku (P.) – kwara (A.)
tari, aanpunten, een punt aan iets snijden (T. R. Kr. H. W. K.)

tarii, knijpen (T. R. H. W. N.) – tii (K. Ht. N.) – kii (Kr.) – titi (N.) – nuki (P.) – tjadiki (A.)
tarina, oor (T. R. Kr. H. W. K. N.) – talina (P. Ht. A.)
tariri, toespeling, insinuatie (Kr.) – masara (P.)
taruur, zekere visch [Ml. ikan tola] – taruri (R.) – tolaol (Ht. N.)
tase, oorveeg.
tasi, zout (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – tasiol (Ht. N.)
tata, wijd uit elkaar staan [takken, hoornen] – kata (T. R.)
tatai, vuil – paatai (T. R.) – maanini (H. W. K. P. A.) paanini (Kr.) – tatai (N.) – putanee (Ht.)
tatane, weenen (T.) – tane (H. W. K.) – kane (Kr.) – kakane (R.) – hahai (P.) – tjane (A.) – apa (Ht.) – kalua (N.)
tatere, strot – tatele (T.) – tatolo (K.) – tahola (R.) – muanjo (Ht. N.)
tati, laten zakken, van de hoogte naar de laagte brengen (T. R. H. W. K. P. A. Ht. N.) – kati (Kr.) – tai (N.)
tatoti, gekookt (T. R. Kr.) – tuturoo (H. W.)
tatou, laten zien – atetu (H. W.?)
tatu, kookplaats (T. R. Kr. Ht. N.) – sitiene (H. W.) – sariene (K.) – saliene (P.) – sadiene (A.)
tatu, op het vuur zetten (T. R. Kr. Ht. N.)
tatunu, geroost (T. R. Kr. H. W. K. P.) – tutunu (Ht. N.)
tatupa, gezeten, zittende (T. R. H. W. K.) – tutupa (Ht.)
tatur, eeu touw door een bamboe gehaald en daarmede zoo aan den hals bevestigd, dat het einde van de bamboe er tegen aanzit; deze handeling verrigten (R.)
tau, vol (T. R. Kr. K. P. Ht.) – au (N.)
tau, groote grove aarden kom [Ml. sempej] (T. R. Kr. H. W. K.) – kaloma (P.) – hanal (Ht. N.)

tauraka, zekere aarden of ijzeren pan [Ml. tadjela] (T. R. H. W. K.) – urelaka (Kr.) – lakal (Ht. N.) – tamapl (N.)

tausa, nog niet (Kr.) – tasala (T. R. K.) – tausala (Ht. N.) – ausala (N.) – tasaa (H. W.) – mosaa (A.) – tuaisaa (P.)

tawari, lang, langdurig, oud (T. R. Kr. H. W. K.) – tawali (P.) – tuwari (Ht. N.) – takwadi (A.)

tawarianai, straks (H. W.) – tawalianak (P.) – talawanai (T. R.) – haumoi koip (Kr.) – amanae (Ht.) – kanansei (K.) – punamaiti (N.)

tawaritaha, aanstonds (T. R. H. W. K.) – takwadi mo (A.) – taumanewase (Kr.) – tawali tuai (P.)

tawaritahaea, niet lang meer (H. W. K. T. R.) – tawali tuaiea (P.) – malepatahaea (K.) – takwadi mo neka (A.) – tatawarisea (Kr.)

tee, wannen (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K.) – leru (H. W. K.) – letu (P.) – tjee (A.)

tehan, balk die den onderrand vormt van den wand van een gabap huis (T. H. W. K. P. A.) – hatuai (R.) – aruran, sanoot (Kr.) – mahita aa runo (Ht.) – mahiti lolosotol m. lolosool (N.)

tehe, slaan [op de tifa] (T.) – toho (Ht. N.) – hea (T. R.) – heha (Kr.) – riki (T.) – titi (H. W. K. P. A.)

tehu, suikerriet (T. R. P.) – tohu (H. W. K. Kr. Ht. N.)

tehu, breken (T. R.) – kehu (Kr.)

tei, knarsen [met de tanden] (T. R.) oto (Kr.)

teloon, baai (T. R.) – loon (H. K.) – nama (W. P.) – namal (Ht. N.) – soka (P. A.) – silaotil (N.)

tenu, proeven, beproeven (T. R. Ht. N. H. W. P.) – kenu (Kr.) – temie (K. A.)

tenu, een krijgsdans uitvoeren [Ml. tjakalele] (T. R.) – kenu (Kr.)

tenuanai, pas, zoo even (T. H. W.) – tenumina (R.)
tepa, snijden [tabak] (T. R.) – rasa (Kr.) – tepa (Kr. H. W. K. P.) – tjepa (A.)
teriela, soort van bamboe [Ml. bulu patong] (T. R. H. W. K.) – tetiela (P.)
terin, soort van bamboe [Ml. bulu djawa] (T. R. Kr.) – terihahu (H. W. K.) – telihahu (P.) – teribabu (A.)
terin tehuri, eetbare bamboe [Ml. sajor rebon] (H. W.) – terin uhuri (T. Kr.) – terihusur (R.) – terin osoi (K.) – telin osoi (P. A.) – tumurulo (Ht. N.)
teru, drie (T. R.) – telu (P.) – toru (H. W. K. Kr. N.) – tolu (Ht.) – tedu (A.) – oru (N.)
teta, uittrekken, uitrukken.
tete, snijden (T. R. P. A.) – toto (H. W. K. Ht. N.) – koto (Kr.) – lasa (H. W. K. P. A.) – too (N.)
tetu, tak, takken kappen (T. R. P.) – totu (H. W. K. Kr. Ht. N.)
tetu, kaap (T. R. P.) – totu (H. W. K. Kr. Ht. N.) – soaljo (N.)
tetur, soort van mand [Ml. tembel] (T. R. Kr. H. W.) – late huin (H. W. K.) – pikahuli (P.) – huria tol (Ht. N.) – huriaol (N.)
teu, leegscheppen, uitscheppen (T. R.) – keu (Kr.)
teup, schepvat (Kr.) – tateur (T. R.)
tewa, weten (T. R. P.) – tetewa (Ht. N.) – kewa (Kr.) tjekwa (A.) – tea (H. W. K.)
tia, buik (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – tehu (Ht. N.) – ehu (N.)
tian, vijand (T. R. Kr. H. W. K.) – tikan (P.) – tikale (A.)
tiari, eene vlecht [gamoeto] zie nawa (Kr.) – tiai (T. R.)
tibak, jagen, door op wild te loeren [van een persoon] (T.) – sina (R. Ht. N.) – kina (Kr.)

tiha, zijde, overzijde (T. R. Kr.)

tihar, inlandsche trom [Ml. tifa] – tihal (T. R. Kr.) – tihel (H. W. K. P.) – tiwal (A.) – tihalo (Ht. N.) ihalo (N.)

tihi, afbreken [touw, keten, enz.,] afsnijden [nagels] (T. R. H. W. K. Ht. N.) – kihi (Kr.) – lata (P.) – tewe (A.)

tii, snijden, plukken [van padi] (T. R. Ht. N.) – iri (H. W.) – parui (K.) – lulu (P.) – udu (A.) – titi (N.) – kii (Kr.)

timur, soort van watermeloen [Ml. pateka] – timul (T. R. H. W.) – samaka (W. K.) – samanka (P. A.)

tinan, soort van bamboe [Ml. bulu tui] (T. R. H. W. K.) tinat (P. A.) – tinano (Ht. N.) – inano (N.) – tapir (H. W. K.) – tenatuni (Kr.)

tiri, pis (T. R.) ook nieren.

tiro, oorsmeer (T. R. Kr. H. W. K.) – tilu (P.) – totidu (A.) – kakul (Ht. N.)

tita, wortel boven den grond – lisa? (T. R.) – kisa (Kr.)

titan, brug (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – tital (Ht. N.)

titi, besprengen, begieten (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – sola (Ht.) – tahu (N.)

toan, stutten, stut, stok (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – toano (Ht. N.) – kakokal (K.)

toha, teeken, kenteeken (T.) – tenal (R. H. W.) – etan (W. K. P. A.)

toho, wasschen (T. R.) – patanou (Kr.) – antaneta (H. W.) – pataneta (K.) – reta (P.) – atanoja (Ht. N.) – tetake wawosi (A.)

toho, met de vlakke hand slaan, in de handen klappen (T. R.) – koko (Kr.) – sapala (H. W. K.) – teta (P. W. A.) – suala (Ht. N.)

tohorosi, zekere vogel [Ml. radja udang] – toholesi

(H. W.) – manu tasi (K.) – manu lamiat (P.) – manu maalaku (T. R.) – manu matatar (Ht.) – manu matatial (N.)

tohu, loskoopen, lossen [een pand] (T. R. H. W. K. P. Ht. N.) – kohu (Kr.) – tjowu (A.)

toi, trekken (T.)

toi, zie tatur – tue (T.)

toi, indoopen (T. R. H. W.) zie hohu – koi (Kr.)

tokop, kakelen [van kippen] (T. R.)

tolo, steken [een fijn voorwerp] (T. R.) – kolo (Kr.) – kaku (H. W.) – susu (K.) – rusu (P.) – kotjo (A.)

toma, duwen, voortduwen (T. R. Kr.) – suree (H. W. K.) – sume (P.) – toma (Ht. N.)

toma, stutten, ondersteunen, schragen (T. R. Kr. Ht. N. H. W.) zie toan.

toma, koken [olie] (T. H. W.)

tomor, soort van bamboe [Ml. bulu sawanggi] – tomol (T. R. Kr. H. W. K.) – tomolo (Ht. N.) – omolo (N.) – teliuete (P.) – kwewerane (A.)

tomousi, soort van bamboe [Ml. bulu baduri] – tomoruri (H. W. K.) – banggeha (P. A.) – tomopakaha (Kr.)

tomup, zekere vrucht [Ml. tomip] (H. W. K. A.)

tontain, slijk (T. H. W. K. P.) – tapeltain (A.) – tona (Kr. R.) – tonal (Ht. N.)

tope, zwaaijen [met vuur of wapenen] (T. R.)

toper, mikken (R.) – meta (T. Ht. N.) – pamanisa (Kr.) – tori (H. W.) – amasori (K.) – watake (A.)

torere, schuin – para (Ht. N.) zie rere.

torun, zekere vrucht [Ml. terong] (T. R. Kr. H. W. K.) – tolun (P. A.) – teruno (Ht.) – toruno (N.)

tosir, zekere boom [Ml. pohon langej] (T. H. W. K. A.) – sosir (R.) – sosilo (Ht.) – tosil (P.) – kosir

(Kr.) - kosilo (N.) - elan (H. W. K. P.) - toreran (A.)
toti, koken (T. R.) - koti (Kr.) - asamoa (H. W.) - samoa (K. P. A.) - nuuai (P.) - amasa (Ht. N.)
toti, bij de tifa zingen terwijl men hand aan hand in een kring rondgaat (T. Kr.)
toturain, kaap (T. R. Kr.) zie tetu.
tou, zien (T. H. W. K. N.) - akou (R.) - alawahi, wahi, kou, nau (Kr.) - mee (P. A.) - noro (Ht.) - seru (A.) - keru (Ht.)
tuhat, blaaspijp (T. R. Kr.)
tuhu, duiken (T. R. Kr. H. W. K. P. Ht. N.)
tuhu, uitspruiten, jong blad, spruit (T.) - aule (R.) - aiuhuti (Kr.)
tuip hosai civet (T. K.) - tikurun asai (H. W.) - osa (W. P. A.)
tune, trappen, met den voet stampen, hiel (H. W. K. P. A. T. R. Ht. N.) - tala (H. W. K. N.) - rala (P.) - latju (A.)
tunu, branden, verbranden, schieten (T. R. H. W. K. Ht. N.) - kunu (Kr.) - runu (P.) - tjunu, para (A.)
tupa, zitten (T. R. H. W. K. Ht.) - kupa (Kr.) - tjuwe (A.) - tuo (N.) - rola (P.)
tupere, petola slang.
tupi, koralen (T. R. Kr. H. W. K. P.) - tupiol (Ht. N.) upiol (N.) - potjol, porol (A.)
tura huai, stok waarmeê men gaten in den grond maakt om de te planten padi in te leggen (T. R. Kr.)
tura matai, het daarmeê gemaakte gat (T. R. Kr.)
turap, soort van vogel [Ml. tjui] - supit? (H.W. K.P.)
turar, hanekam (T. Kr.) - tulal (R.)
ture, geluid geven (T. R. H. W. K.) - tule (P.) - kalehee (P.) - sinadi (A.) - kahaleke (A.)

turen, zekere boomvrucht [Ml. durian] (T. R. Kr. H. W.) – torian (K.) – tolian (P.) – tureno (Ht. N.) – torane (A.)

turu, dalen, naar beneden komen (T. R. H. W. K. N.) – tulu (Ht.) – rulu (P.) – tjudu (A.) – kuru (Kr.)

turukeku, kraaijen (T. K. P.) – kokotoo (H. W.) – totorae (A.) – kenu (R. Kr.)

tutu, kloppen, platslaan, hameren, stampen, slaan [op de gong] (T. R. H. W. K. Ht. A. N.) – rutu (P.) – kutu (Kr) – loso (A.)

tutu, pikken, oppikken (T. R.) – kutu (Kr.)

tutueru, opgehangen doek waarin men een kind te slapen legt – tutuheru (T. R.) – tatuelu (Ht. N.) – tihitenuti (H. W.) – titeru (K.) – tepoite (P.)

tutuhatu, bij de tifa zingen (T. R. Kr. H. W. K. P.)

teta, ingekrompen.

U.

u pers. vnw., *mij* bez., *mijn* (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)

uheti, kist – bueti (T. R.)

uha, ongewone stank (T. R. Kr.)

ui, drukkkende pijn, vooral in de beenderen – teta (R.) – keta (Kr.) – urup (T.) – tarii? (R.)

ui, pudendum muliebre (Kr.) – hui (T. R.)

uka, rijp [van kanarie- en bintangor-vruchten (T. R. Kr.)

uki, pisang, utji (A.) – huki (T. R.) – tema (H. W. K. P.) – kura (Kr.) – kulal (Ht.) – telewal (N.)

uki haunpisangabu h. haun (T. R. k. h. Kr. Ht. t. h. N.) – utji aun (P.) – tema aun (H. W. K. P.)

uki kokin, pisang djarom (h.k. T. R. k.) – rusu (Kr.)

uki kura, pisang sawanggi h. wataela (T. R. k.) – hatele (Kr.)

uki soirahat, pisang gabap (h. s. T. R. k. s. Kr.)
uki tanala, pisang tongkat langit (T. R.)
uki wanat, pisang medja h. haruri (T. R.) – kura haruri (Kr.)
uku, spits, punt, uiteinde (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
uku, eene krab (T. R. Kr.) – ukul (Ht. N.) – uru (K.) lilu (P.) – keriku (H. W.) – kudikwe (A.)
uku huran putin, soort van krab [Ml. katam bisan trang] (T. R. Kr.)
uku huut, soort van krab [Ml. katam pantat baduri] (T. R.) – uku maakoku (Kr.)
uku lamanu, soort van krab [Ml. katam ikan besar] (T. R.) – uku manu (Kr.) – lilu lamanu (P.)
uku talan, soort van krab [Ml. katam ikan] (T. R.) – uku saramantu (Kr.)
ulahee, naakt – urelahe (Kr.) – ulalahe (Ht.) – tulalahe (N.)
umalani, zekere plant [Ml. daun songa] (T. R. Kr.) – umuren (H. W.) – kamureu (P.) – pulono (N.)
uman, kleine schelpkrab [Ml. kuman] (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) – umano (H. N.) – tumano (N.)
ume, aarde, grond (T. R. Kr.) – umel (Ht. N.) – tona (H. W. K. P.) – tapel (A.)
umelain, zand – lasan (T. R. Kr.) – lasano (N.) – lahono (Ht.) – tonasir puti (H. W.) – seiputi (K.) – seai (P.)
umu, kaf van padi (Kr.) – imu (T. R.)
umut, eene muskiet (T. R. Kr.) – sonot (H. W. K. P.) – momul (A.)
una, doen (T. R. H. W.) – puna (K. P. Kr.) – ono (A.) – apie (N.)
una, afval, afschrapsel (T. R. Kr. Ht. N.) – lahu (H. W. K.) – mohu (P.) – ebudi? (A.)

unin, zekere plant [Ml. kuning] (T. R. Kr.)
unipaeai, zeker gewas [Ml. banggelej] (Kr.) – sunipaeai (T.) – soure (R.)
unu, tros [van vruchten] (H. W. K. P. A.) – hunu (T. R. Kr. Ht. N.)
upu, heer (T. R. Kr. Ht. N. H. W. K. P. A.)
uran, regen (T. R. Kr. H. W. K. A.) – ulan (P.) – kial (Ht. N.)
urat, paddestoelen (T. R. Kr.)
uren, aarden vat [Ml. balanga] (T. R. Kr. H. W. K.) – ulen (P. A.) – ulono (Ht. N.)
urit, zekere plant met zure bladen (T. R. Kr.)
urip, heen en weer wentelen (T. R. Kr.)
uru, hoofd, zoon, rang (T. R. Kr. H. W. K. N.) – ulu (Ht. P. A.)
uru, kruipen (T. R. Kr. H. W. K. N.) – ulu (Ht.) – kulu (P. A.) – kakulu (P.)
uruaha, zekere visch [Ml. ikan kakatuah hitam] (Kr.) – talaka meten (H. W.) – wakohi (K. P.) – ea (T.)
urue, gladde zeepaling (T. R. H. W. K.) – uruol (N.) – kulu (P.) – apaian (Kr.)
urun, nachtuil (T. R. Kr. H. W. K.) – ulum (P.) – aono (Ht. N.)
urut, het gedeelte van den palmtak dat om den boom sluit (T. Kr.) – hale (R.)
urut, dik [van inkt], gestold – hatu (T.) – atopu (R. Kr.)
uruoun, huiskrab [Ml. katam rumah] (H. W.) – uloun (K. P.) – ukuroun (T.) – ukupatol (N.)
urup, aandrang tot lagchen (T.) ook kittelen.
usar, duizend – usat (T. R. Kr. K. P. A.) zie rihuni.
usa, vel (T. R. H. W. K. P. A.) – urit (Kr.) – uritol (Ht. N.)

usa, punt, stip (T. R.)
use, navel (T. Kr. H. W. K. P. A.) - huse (R.) - oso (N.)
usi, geheel, te gader (T. R. Kr.) - posi (A.)
usi, citroen, limoen [Ml. lemau] (Kr.) - usil (Ht. N.) - musi (H. W. K. A.) - ausi (P.) - ahusie (T. R.)
usi lepia, soort van limoen [Ml. lemau papeda] (Kr.) - ahusi lepia (T. R.) etc.
usi meten, soort van limoen [Ml. lemau sawanggi] - usi hokanaru (Kr.) - ahusi kanaru (T. R.) - usi suhukol (N.)
usi woku, soort van limoen [Ml. lemau karbau] (H. W.) - usi tahui (K.)
uta, zullen, willen - huta (R. Kr.) - hita (T.) - hata (P.)
utahau, zekere plant [Ml. paku ajer] (T. R.) - wau-puti (Kr.)
utamanu, zeker kruid [Ml. sajor ajam] (R.)
utan, groente (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - utano (Ht. N.) - uano (N.)
utet, merg, hersenen (T. H. W. A.) - ute (K. P.) - hute (Kr.) - ite? (R.)
uti, membrum virile (T. R. Kr.)
ute, bamboe (T. R. Kr. H. W. K. P.) - ole (A.) - pa-molo (Ht.) - aholal (N.)
utu, luis (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - utul (Ht. N.) - uul (N.)
utum, honderd (T. R. Kr. H. W. K. P. A.) - utunjc (Ht. N.)
ututi, tros [van jonge klappers aan den boom] (T. R. Kr.)
uur, suizen [in de ooren], gonzen, levenmaken - uul (T. R.)
ua, gelaat (T. R. Kr. H. W. K. P. A. Ht. N.)
ue, geboomte (Kr. H. W. K. P. A.) - hue (T. R.) - wono (Ht.) - wonjo (N.)

uet, vischnet [Ml. djaring] (T. R. Kr. H. W. K. P.) – wotol (H. N.) – wool (N.)

uet maahiku, werpnet [Ml. djala] (T. R. Kr. H. W. K. P.)

ue ruru, treknet [Ml. redi] (T. Kr. H. W. K.) – uelelihi (P.) – reti (R. Ht. N.)

urakel, soort van worm? [Ml. ular darah putih] (T. R. Kr. H. W. K.) – uraka (P.)

W.

waa, aan, voor, naar, tot (T. R. Kr. H. W. K. P.) – latu (A.) – waa (Ht. N.)

waa, oudere broeder (T. R. Kr. H. W. Ht. N.) – aa (K.)

waat, zekere strandboom [Ml. manggip] (T. R. Kr. P.) – aat (H. W. K.) – halatal (N.)

waawesi, zekere visch [Ml. sagoluhu] (T. R.) – wesip (Ht.) – wewesi (N.) – hehesi (H. W.) – hahesi (P.) – onat (H.)

wae, bamboeraampje, waartusschen men visch rookt en bewaart (T. R. Kr.) – waa (Ht. N.) – awa, awahuin (H. W. K.) – kandale (P.)

waer, water – wael (T. R. Kr. P.) – waelo (Ht. N.) – kwael (A.) – ael (H. W. K.)

wahun, boschduif – ahun (H. W. K. P. T. R.) – ahuno (Ht. N.)

wai, draaijen (T. R. Kr. P. H. W. K. Ht. N.)

waku, knikken, knikkebollen (T. R.)

wala, een blad [papier b. v.] – wata (P.)

wala, juist, precies [hoog water] (T. R.)

wala, een draad [garen] (T. R. Kr.)

wanat, soort van bamboe [Ml. bulu sero] (T. R. Kr.) – anat (H. W. K.) – wawanutol wawanuol (N.)

waret, touw – walet (T. R. Kr.) – walit (P.) – alet (H. W. K.) – walotol (Ht. N.) – walool (N.)
waret apapi, zekere slingerplant [Ml. daun kopop]
waret matei, zekere slingerplant [Ml. tali babungi] (T. R. Kr.)
wari, jongere broeder (T. R. Kr.) – wali (P.) – ari (H. W. K.)
waru, zekere visch [Ml. djulong] (T. R. Kr.) – waloi (K. P.) – walu (Ht. N.) – waru (H. W.)
waru, acht (T. R. Kr. N.) – walu (Ht. P.) – aru (H. W. K.) – kwadu (A.)
wasasa, prevelen, fluisteren – asasa (T. R. P. Ht.) – pasasa (Kr. K. N.) – hasap (H. W.)
wasi, bosch (T. R.) – wasiraloi (Kr.) – mutuwonjo (Ht. N.)
watin, bladsteel (T.)
waar, wortel – waal (T. R. Kr.) – aat (K.) – wakoo (P.) – waalo (Ht.) – waaljo, wataljo (N.) – lamut (H. W.)
waun, zekere visch [Ml. lalosi] (T. R. Kr.) – wauno (Ht.) – waunjo (N.) – puri (H. W. K.) – puli (P.) – kamahua (P.)
waupika, zekere visch [Ml. sardinja] (T. Kr.) – maasira (R.)
wau, op het hoofd dragen [zand, aarde] (T. R. Kr.)
wei, boom van welks bast olie gestookt [Ml. kulit lawan] (T. R. Kr. K.) – salaal (P.)
wela, heen en weer zwaaijen, kwispelen (T. R. Kr.)
weka, reiskost (T. R. Kr. Ht. N.) – eka, aieka (H. W. K.) – aiera (P.) – etja (N.)
weri, strooijen, zaaijen (T. R. H. W. K.) – weli, sahuli (P.) – huhu (Ht.) – weu (N.) – rihu (Kr.)
wesi, verheffing van de huid [bij blaren] – poku (R.)

wetau, niet willen (T. Kr.) - weuta (R.)
wira, hoeveel (T. Kr.) - waira (R.) - waila (Ht. N. P.) - ira (H. W. K.)
wiri, met vuur of een brandhout zwaaijen om het in vlam te krijgen (T. R. Kr.)
wisi, achterkleinkind.
woku, blind (T. R. H. W. K. P. Ht. N. Kr.)
wosi, kleinkind - upu (Ht. N. T. R. Kr.) - osi (K.)
wowolo, volgen (T. R.)
wuku, haai - woku (T. R. Kr.) - wokul (Ht. N.) - oru (H. W. K.) - weu (P.)

TOELICHTING.

Nadat deze woordenlijst reeds gedeeltelijk was afgedrukt, kreeg een lid der redactie een' brief van den heer VAN EKRIS, waaruit wij hier het volgende ter toelichting overnemen:

„Wat de uitspraak der ambonsche taal aangaat, daarover het volgende: peke moet worden uitgesproken pèkè. De *e* luidt hierin zoo wat als in de eerste lettergreep van lezen, zoo als een gelderschman dat zou uitspreken. Dat is steeds zoo als op de *e*, in de volgende lettergreep nog eene *e* volgt. De *i* of *u* (= oe) in de laatste lettergreep verscherpt ook de *e* in de laatstvoorgaande. Omtrent de *o* geldt hetzelfde als omtrent de *e*. Potu klinkt bijna als pottu, olo olo haast als olloh. Opmerkelijk is de uitspraak der woorden van de Uliassers welke op llo, ljo en njo eindigen b.v.: waallo, en waaljo en amanjoi. De top van de tong wordt bij het uitspreken der eerste *l* eenigzins sterk tegen het voorste gehemelte geslagen en de articulatie een oogenblik aangehouden en dan volgt lo of jo zeer kort uitgesproken. Ook de eerste *n* wordt sterker gearticuleerd en iets aangehouden, zonder sterk nasaal te worden en no en jo aan 't einde zijn eveneens zeer kort. Deze uitspraak (en ook de woordvorm) behoort thans op Saparoea en Noesalant. Eene breedvoerige bespreking van dit punt is hier minder op zijne plaats. Ik zal daarover, als ik wat beter ben, in mijne reeds begonnen schets der grammatica handelen.

Geschriften bestaan er in de ambonsche taal zoo ver ik weet niet. (1) Tot nog toe is het mij niet gelukt pantons magtig te worden. 't Is daarmeê, geloof ik, op Ceram armoedig gesteld, en op de Uliassers, waar de taal reeds hier en daar begint uit te sterven, is het nog veel erger. Ik heb wel enkele kleine opstellen door mij zelven vervaardigd en herhaalde malen herzien, maar ik acht ze nog niet betrouwbaar genoeg om ze als voldoende taalvorm te beschouwen.

Het volksgezang bestaat, voor zoo ver mij bekend is, uit het aanhoudend uitgalmen van een en denzelfden regel, zoo zingt men bij het mako en makeputi spel den ganschen nacht door: „tural anai rua, manu tural anai rua tita hen hen oh = twee hanen, twee hanen, blijft op een rei en balanceert onderling!" De laatste aanmaning geldt niet de hanen (waar die te huis hooren weet ik niet), (2) maar de spelende personen, die zich naast elkaâr op één been in evenwigt moeten houden.

(1) In de bibliotheek der leidsche akademie is een klein gedicht in een Ambonsch dialect met Maleische vertaling. Dit MS. is geschreven naar aanleiding van eene zware aardbeving die het eiland Amboina geteisterd heeft. RED.

(2) Op Ceram zijn hanengevechten bij de Alfoeren ongebruikelijk of althans zeldzaam. RED.

P. S. In de woordenlijst staat verkeerdelijk rikuet. Het moet zijn: riki rue, Ml. pohon dingin of bron der koude, omdat het in de dusgenoemde maand op Ceram zeer koud is. De Alfoeren, zegt men, hebben namen voor alle maanden, maar de strandbewoner die alleen zooveel Alfoersch kent als voldoende is om ruilhandel te drijven, weet die namen niet.

DE HOEKOEM BESAR VAN TONSAWANG.

(EEN TAFEREEL UIT HET ZENDINGWERK IN DE MINAHASSA).

DOOR

den zendeling J. N. WIERSMA.

Toen mij in November 1862, nu juist 2 jaar geleden, door Br. V. D. LIEFDE de werkkring werd overgegeven, reden wij ook te zamen naar Tonsawang, daar dit deel vroeger aan dien broeder had toebehoord. Hij stelde mij, zooveel in hem was, van alles op de hoogte, wees mij onder de hoofden de zulken aan, waarvan hij goed vertrouwen had, vooral het tweede hoofd; maar waarschuwde mij tegen den Hoekoem besar, als een' bepaalden tegenstander, die ons echter gaarne in zijn huis ontving. Wij logeerden dan ook den eenen nacht, dien wij te zamen te Tonsawang doorbragten bij den Hoekoem besar, omdat zijn huis wel haast het eenige geschikte voor dat doel genoemd kon worden. Ik was dan van toen af zendelingleeraar ook van Tonsawang, en begon mij zooveel mogelijk met de menschen bekend te maken; veel was er, dat mij aantrok en nog aantrekt. Korten tijd daarna bezocht ik weder die gemeenten, — er zijn er vier in dat district, — vergezeld van mijne vrouw. Deze stelde zich natuurlijk meer met hare kunne in aanraking, en vernam van de Njonja

Hoekoem besar (des Hoekoem besars vrouw), dat de verhouding tusschen haar en haren man alles behalve gunstig was. Zij, de weduwe van den vorigen Hoekoem besar was eene vrouw, die men, wat haar uiterlijk aanbelangt, gerust leelijk kon noemen, voor 't overige eene goede vrouw, die ijver toont in 't christendom, en door mijn' voorganger als lidmaat was aangenomen. Hij, de Hoekoem besar, had naar het schijnt die vrouw meer genomen met het oog op het ambt, dan uit genegenheid. Overigens was ook hij een Christen in naam, welligt ook vroeger niet zonder belangstelling, maar door verleiding geheel tot het kwade gebragt. Mijne vrouw vernam dan ook al spoedig van de zijne, dat hij te Loboe, eene nabij gelegen negerij, in ongeoorloofde betrekking met een vrouwspersoon leefde, natuurlijk een doorn in het oog zijner vrouw. Toen ik van dit feit kennis kreeg, besloot ik eene poging te doen, om hem van het kwade af te brengen; immers hij was een mijner schapen, die op de kudde grooten invloed uitoefende. Toen ik dan, ik meen in Februarij 1863, weder derwaarts ging, vroeg ik hem onder vier oogen te spreken, dat mij gelukte. Wat ik al sprak zal ik hier niet trachten weêr te geven. Ik vermaande, ik drong, ik smeekte hem bijna, den weg des verderfs te verlaten, en gebruikte daartoe alle de mij ter dienste staande drangredenen. Hij deed geen enkele poging om het kwaad voor mij te verbergen. En toen ik mij zelven had uitgeput, en hem vroeg, of hij mij nu beloofde, dit vreeselijk kwaad te zullen nalaten, wilde hij geen toestemmend antwoord geven, en bleef een hardnekkig stilzwijgen bewaren. (Beloven doet anders de inlander nog al spoedig). Maar hij had de zonde lief, het zaad des ongeloofs had in zijn hart een' vruchtbaren akker gevonden. Wat zou ik doen? ik kon niet anders dan alle gemeenschap met hem afbreken,

opdat althans het geweten der gemeente, waarin zoo vele zedelooze tooneelen hadden plaats gehad, werd wakker geschud. Ik zeide hem dan ook aan, dat ik, indien hij niet anders wilde leven, niet meer in zijn huis kon overnachten, en trachtte hem te doen begrijpen, dat ik voor het heil der gemeente tot dien stap gedwongen was. Er kan nu eenmaal geen gemeenschap bestaan tusschen Christus en Belial, en schoon ik wist, dat die man mij veel kwaad kon doen, moest ik toch ook hier mij wachten voor den schijn des kwaads. Ik logeerde van toen aan bij den meester; wel deed de Hoekoem besar naderhand pogingen om mij daar te krijgen, wel bragt ik hem om der wille zijner vrouw, eene visite, als ik daar was; maar logeren deed ik er niet meer. Evenwel nu en dan heb ik hem later weder noodig gehad, als b.v. Zr. SCHWARZ met eene harer dochters, of broeder en zuster VAN DE WAL met mij een reisje door mijnen werkkring ondernamen, dan was ik genoodzaakt voor hen logies bij hem aan te vragen, waarop hij zeer gesteld scheen; wij namen dan jegens elkaar de burgerlijke beleefdheid in acht. In de kerk kwam hij nooit, dan nadat hij van de zijde van een aanzienlijk man daartoe was aangespoord, die hem ook vermaande van zijnen zondigen wandel afstand te doen. Het laatste deed hij niet, maar het eerste durfde hij niet nalaten. Hij liet toen den meester roepen; dit was in December 1863, en vertelde dezen, dat men hem over zijn gedrag had onderhouden. Hij zou dan nu ter kerk komen, natuurlijk niet elken zondag, maar nu en dan, en verzocht den meester, dan toch vooral niet lang te preeken. De meester zeî natuurlijk, dat dit wel schikken zou, en verblijdde zich, om der gemeente wil, dat de Hoekoem besar in de kerk zou komen. Hij kwam dan ook, en zelfs ik kreeg hem een' enkelen keer onder mijn gehoor.

Overigens bleef onze verhouding dezelfde, en in 't geheim werkte hij tegen, zoo veel hij kon; de opkomst der schoolkinderen durfde hij niet tegenwerken, want dan had hij met den Resident en den Controleur te doen gekregen, en de gemeente bleef in bloei toenemen; maar toch verhinderde hij, dat de meestgevorderde schoolkinderen buiten de schooluren godsdienstig onderwijs kregen.

Zoo stonden de zaken in Februarij dezes jaars, toen de Hoekoem besar ziek werd. Ik hoorde van die ziekte, toen ik er in Maart was, maar kwam hem toen, uithoofde van de vele werkzaamheden, waardoor ik maar eene korte visite aan zijne vrouw maakte, niet te zien; ook vermoedde ik niet, dat de ziekte van zulk een' ernstigen aard was, als mij later bleek. Kort daarna ging ik wederom derwaarts, ditmaal in gezelschap van Broeder VAN DE WAL, die pas uit Holland gekomen, eene week of drie met zijne vrouw bij ons was. Ik wilde hem een en ander van mijnen werkkring laten zien, en besloot dus ook naar Tonsawang te gaan; de dames konden dan elkaâr gezelschap houden. Ik vroeg nu voor Broeder VAN DE WAL belet bij den Hoekoem besar, dat mij gemakkelijk werd toegestaan. Daar gekomen, vond ik hem nog altijd ziek; maar nu toch deed hij moeite om buiten te komen en den nieuwen Pandita, die in zijn huis zou logeren, te ontvangen. Ik verschrikte op het gezigt van den man, zoo was die goed gevulde gestalte, als tot een geraamte uitgeteerd; de man, die het hoofd zoo hoog en fier plagt te dragen, liet het thans lusteloos hangen. Daar zat ik nu tegenover mijn' bepaalden tegenstander, van wien ik weldra geen' last meer zou hebben, althans zoo kwam het mij voor. Maar hij was niet alleen mijn tegenstander, hij was een afgedwaald schaap mijner kudde. Wat zou ik doen? Hem met mijne zedepreeken lastig vallen? Maar moest ik dan niet op hem den indruk maken,

als van een' vijand, die zich op zijn' weerloozen tegenstander wil wreken? En kon dit iets anders dan wrevel ten gevolge hebben? Bovendien, was er nog veel voor hem te hopen? Kon een geest, tot hiertoe buiten God levende, thans, terwijl hij met zulk een ziek ligchaam tobde, bij mogelijkheid den Vader vinden? Zou ik dan maar zwijgen? – Maar ik was Leeraar, ook zijn Leeraar, en hij de zieke had dus regt, in welken vorm dan ook, antwoord van mij te verwachten, en zou dan ook niet mijn zwijgen onwil bij hem opwekken? Was het dan niet, als of ik hem onwaardig achtte mijn woord te ontvangen? Gij zegt: De troost des Evangelies behoeft niemand onthouden te worden. Maar ik weet toch, dat er aan dien troost voorwaarden verbonden zijn, namelijk, dat men vatbaarheid moet hebben, om door dien troost vertroost te kunnen worden. En wat zou hier het „geloof" baten, indien er geen „bekeer u" was voorafgegaan? Wat maakte ik van het Evangelie der Genade anders, dan een oorkussen der zonde, indien ik het dezen man zonder voorbehoud voorspiegelde?

Dergelijke gedachten doorkruisten mijne ziel, toen ik tegenover den zieken man zat. Mijn besluit was, dat ik spreken moest, dat ik hem zijn' toestand moest voorstellen, als zeer gevaarlijk; dat ik hem afkeer van zijn' zondigen wandel moest inboezemen, om het berouw in zijn hart te wekken. Ik sprak dan, en daar den lezer bekend is, wat er in mijn binnenste omging, zal men wel begrijpen, dat ik al het mogelijke deed om niet te kwetsen, maar te sterken, om niet af te breken, maar op te bouwen; dat ik zoo kiesch mogelijk de zaken behandelde. En met welk gevolg vraagt gij? Ja, lieve lezer! alle uitkomsten zijn niet even bemoedigend. Lang naderhand, ik vertel u later bij welke gelegenheid, vernam ik van

den meester, dat een paar dagen daarna de Hoekoem besar tot hem gezegd had, sprekende over mijne woorden: „Als mijnheer nog eenigen tijd zoo had voortgegaan, had ik hem van de trappen willen gooijen." Gelukkig, dat ik dit niet dadelijk vernam, want dan ware mijne verhouding tegenover hem moeijelijker geworden. Doch wij keeren tot ons verhaal terug. Er was destijds een Arabier, zoo als er hier enkelen worden aangetroffen, niet in mijn' werkkring maar te Menado en Amoerang, welke te Tonsawang was gekomen, alleen om over den Hoekoem besar te praktiseren. Ik vroeg hem, of hij de ziekte kende, en of hij wist, welke middelen daarvoor aan te wenden; maar hij antwoordde zeer algemeen: „Wij moeten alles beproeven, en het verder aan God overlaten." Hij probeerde dus het eene middel na het andere. Bij het heengaan zeî ik aan den Hoekoem besar: „Als de Arabier u opgeeft, geef dan aan mij kennis, dan zal ik u iets geven." Ik had echter ook weinig hoop den man te genezen. Mijn voorslag scheen echter een gunstig gehoor te vinden; althans binnen eene week kreeg ik een verzoek van den Hoekoem besar om geneesmiddelen. Het trotsche hoofd was gebogen. Ik zond dadelijk de gewone borstmiddelen, en wilde er nu ook aan doen, wat er aan te doen was, en ging die ziekte in alle hare eigenaardigheden, in haar ontstaan en ontwikkeling in de boeken bestuderen. Toen ik daar meê klaar was, moest ik ook weten hoever de ziekte in dit geval was gevorderd, en dus den persoon bestuderen. Nog heb ik vergeten te zeggen, dat ik bij mijn vertrek van Tonsawang den meester had opgedragen, den Hoekoem besar dikwijls te bezoeken.

Deze voldeed daaraan in zoover, dat hij nu en dan zich bij den Hoekoem besar liet vinden, en wel met uiterlijk goede gevolgen. Althans kort daarna kreeg ik van

den meester een' brief, waarin mij werd kennis gegeven, dat de Hoekoem besar verzocht had onder de leerlingen tot lidmaat te worden opgenomen. Ook vroeg hij den meester het godsdienstig onderwijs voortaan in zijn huis, in plaats van in de kerk, te willen houden. Tot beide gaf ik mijne toestemming, ofschoon ik zeer wel begreep, dat dit leeren voor den zieke niet veel zou worden, gelijk dan ook is uitgekomen. In het begin van Junij begaf ik mij, nu expresselijk om den Hoekoem besar, schoon ik 's avonds kerk hield, weêr naar Tonsawang. Ik was er reeds des morgens vroeg, en begaf mij dadelijk naar den zieke; ik werd met blijdschap ontvangen, onderzocht de ziekte, en vroeg naar allerlei kleine omstandigheden, en praatte over een en ander; beloofde even na den eten weêr te komen. Ik had intusschen mijn werk in de school, en kwam dan op den bepaalden tijd weêr, dat ik 's avonds na de kerk herhaalde. Ik had daardoor gelegenheid de ziekte behoorlijk waar te nemen, en uit alles bleek mij, dat zij reeds haar derde of laatste tijdperk was ingetreden. Wij konden dien dag veel te zamen spreken, ook over geestelijke belangen; hij herhaalde het verzoek om lidmaat te worden, en betuigde zijn verlangen, om nog voor het volgende avondmaal te worden aangenomen, dat nu eerlang stond gevierd te worden. Ik toonde hem aan, dat de viering van het avondmaal of het lidmaat zijn den mensch nog niet nader brengt tot zijnen God, zonder de verandering des gemoeds. Ook weerhield ik mij niet, hem open en duidelijk te verklaren, hoe het met zijn' geestelijken toestand geschapen was. Ik vergeleek dien bij dien van een' jongen, die volstrekt niet naar school ging, en ten slotte, toen hij reeds 15 jaar was, de keus kreeg tusschen de school en de gevangenis. Hij koos de school, maar moest nu

dan ook met de kleine kinderen beginnen het A B te leeren; voor de kleinen ging dat gemakkelijk, maar voor hem ontzettend moeijelijk. Zoo was het nu ook met den Hoekoem besar; hij moest, wilde hij den hemel ingaan, als een klein kind beginnen te leeren; niet alleen vragen en antwoorden moest hij leeren, maar wat heel wat moeijelijker was: gelooven en liefhebben. Evenwel een goed meester heeft geduld, ook met den leerling, die zijn' tijd verwaarloosd heeft; hij wil er nog van maken, wat er van te maken is, en verblijdt zich, dat de jongen, al is het zoo laat, toch nog maar op school komt; zoo ook wil onze Hemelsche vader elk verwaarloosd kind met geduld opleiden en onderwijzen, als het maar tot Hem komt; maar dàt moet dan ook geschieden. Hij hoorde mij meestal stilzwijgend, maar toch oplettend aan; of hij mij altijd begreep weet ik niet. Zijn verstand was anders zeer goed, ook kon hij lezen en schrijven; maar de zinnelijke mensch begrijpt niet de dingen van Gods Geest. Toen ik des avonds nog eens tot hem kwam, om afscheid te nemen, moest ik vreezen, hem hier niet weder te zullen zien. Ik meende hem daar niet onkundig van te moeten laten. Ik zeide dan, na over zijne ziekte en zijnen geestestoestand een en ander gesproken te hebben: „Hoekoem besar ik heb nog iets te zeggen, dat u misschien zal schokken, maar ik mag het u niet onthouden. Uw toestand is zeer bedenkelijk; bij God zijn wel alle dingen mogelijk, en wij moeten de hoop op Hem niet verliezen, maar toch naar onze menschelijke wijze van zien, zal uw leven niet lang meer zijn; gij kunt welligt nog eene maand zoo voortsukkelen, maar veel langer geloof ik niet, dat men kan verwachten.” Dat strakke gelaat bleef nog altijd even strak, alleen betuigde hij, dat zoo te leven ook niet veel bijzonders was. Ik ried hem dan aan om zijne

zaken, ook zijne wereldsche zaken in orde te maken, en vooral zijn hart bij den Vader en bij CHRISTUS te bepalen, terwijl hij den meester zoo dikwerf kon roepen, als hij daaraan behoefte gevoelde. Wat zijne wereldsche zaken betreft, hij heeft in dezen mijn' raad niet in den wind geslagen; zoo zelfs dat hij eenige dagen voor zijn' dood zijne kist heeft laten maken, en voor de begrafenis alles in gereedheid heeft gebragt; ook heeft hij pogingen aangewend, om iets van hetgeen hij misdreven had, weêr goed te maken, en daarom de bedoelde vrouw te Loboe, die hij daar in een huis onderhield, weggezonden. Ook den meester liet hij een enkel maal bij zich komen; en eens verzocht hij hem een gebed te willen leeren; hij had willen bidden, maar wist niet hoe hij dit doen moest. De meester heeft hem toen een gebed op schrift gegeven, waarvan mij de hoofdinhoud ook al is medegedeeld, maar dat ik niet op schrift heb gevraagd, en nu vergeten ben, anders deelde ik het hier mede. In het begin van Julij dezes jaars werd mij een brief, door den meester in naam van de weduwe geschreven, overhandigd, waarin ik kennis kreeg, dat de lijder zijn aardsche lijden had volbragt.

In dien brief meldde mij de meester, dat het lijk des anderen daags, zijnde juist de dag, waarop ik mijne maandelijksche meesters-vergadering had aangeschreven, zou worden ter aarde besteld, terwijl hij mij vroeg wat hij nu moest doen: daar blijven, of herwaarts komen, en of ik ook de begrafenis zou bijwonen. Ik besloot tot het laatste, schreef dadelijk mijne meesters-vergadering af, of liever stelde die eene week uit, en gaf kennis, dat ik des anderen daags vroegtijdig daar zou zijn. Die andere dag was echter voor mijne reis niet gunstig; het regende den ganschen nacht tot acht ure in den

morgen, toen ik eerst van huis kon rijden. Nu is Tonsawang zoo wat 4 uren gaans (12 paal) van hier. Door de felle regens had er op een punt van mijn' weg, tot overmaat van smart ook nog eene belangrijke aardstorting plaats gehad, zoodat alleen aan den kant een heel smal paadje was; maar dat was aan den rand van een' afgrond, waar noch mijn paard noch ik mij waagde. Wij moesten dus door den modder, maar naauwelijks hadden we ons daaraan gewaagd, of mijn paard zakt met alle vier de pooten te gelijk er in. Het dier deed nu allerlei sprongen, om er zich uit te werken, dat dan ook gelukte; maar door die sprongen was het mij onmogelijk langer te blijven zitten. Voor een poos hield ik het er nog op, maar toen moest ik het opgeven, en kwam heel gemakkelijk in den weeken modder te regt. Gelukkig waren we er bijna doorgeworsteld, toen ik viel; anders zou het mij moeite gekost hebben er weêr uit te komen; nu ging het nog al; het paard bleef staan, en ik kreeg geen ander letsel, dan dat ik van top tot teen in den modder zat, waardoor de voorbijgangers een' glimlach niet konden verbergen. Ik reed er echter weêr moedig op los, en was dan ook om half elf op de plaats mijner bestemming, waar mijne kleêren reeds vóór mij waren aangekomen, zoodat ik in het huis van den meester mij dadelijk kon wasschen en verkleeden. Toen ik daarmede nog niet ten volle klaar was, kwam er al reeds een bode van het tweede Hoofd, met verzoek ten spoedigste te komen, daar alles op mij wachtte. Ik haastte mij dan naar het sterfhuis, en nog was ik daar niet binnen, of ik merkte, dat er ook reden voor die haast was, zoo vreeselijk was de lucht die mij tegenkwam. Ik besloot dadelijk mijn' spoed te verdubbelen, en men zal zich dit begrijpen, als ik zeg dat het huis

omringd en opgepropt met menschen zat. Ook de Controleur werd niet gemist. Ik beval, na een paar woorden met de weduwe en het tweede Hoofd gewisseld te hebben, dadelijk stilte; allen gehoorzaamden, zoo Christenen als Heidenen; ik sprak een kort woord en eindigde biddende. Het geheel mag niet meer dan vijf minuten geduurd hebben, want ik vreesde schadelijke gevolgen, en was toch besloten bij het graf te spreken. Ik verzocht nu het tweede Hoofd, om zoo spoedig mogelijk het lijk naar buiten te brengen, waaraan oogenblikkelijk gevolg werd gegeven. Maar nu wachtte mij een tooneel, zoo onstichtelijk en zoo eenig in zijne soort, dat ik niet weet, waar het bij te vergelijken. Zoo als gezegd is, de menschenmassa was onafzienbaar, geheel Tonsawang met zijne Hoofden en Onderhoofden was op de been. Uit die menigte werd een veertigtal gekozen of geroepen, om het lijk naar beneden of naar buiten te brengen. Natuurlijk was het lijk gekist, en dat wel in eene kist van eene zeer zware houtsoort, zoodat alleen voor het deksel 10 man waren noodig geweest, om het uit het bosch naar huis te brengen. Die zware kist nu, zonder hengsels of iets waar men haar aangrijpen kon, moest naar buiten worden gebragt. De zwaarte van het lijk kwam in geene aanmerking. Nu was goede raad duur, hoe die kist er uit te krijgen, en men kwam met touwen, haken, stokken en al zulk gerei. Daar komt dan eindelijk de kist de kamer uit; maar niet in alle stilte en eerbied, zooals men bij een' doode mogt verwachten, neen, onder een allervreeselijkst geschreeuw, dat wild en woest mij tegenklonk. De kist alleen was daarvan de oorzaak, want iedereen had zijn' raad ten beste, om hem naar buiten te krijgen; en daar ieder dacht, dat zijn raad de beste was,

wilde hij dien ook voordragen, maar werd daarin door anderen, die hem vóór waren, of te gelijker tijd hunne ideeën voordroegen, gehinderd of overschreeuwd, zoodat men ook dan wederom zijne stem kracht bijzette. Hier was er een die gevaar zag, dat een touw zou breken, een ander voorzag, dat de kist tegen den muur zou stooten, een derde vreesde, dat iemand zijne hand of zijn been zou bezeeren, een vierde voelde het gewigt te zwaar op zijn ligchaam drukken, en riep om bijstand, en ieder was verpligt zijne gewaarwordingen hard schreeuwende uit te drukken; van daar dat vreeselijk rumoer, dat ik zoo onstichtelijk vond, en waar ik toch niets aan doen kon. Eindelijk kwam de beweging tot aan den trap; maar nu ging het geschreeuw alle beschrijving te boven, want nu hieven ook de honderden, die rondom het huis op het erf stonden aan om in 't koor te deelen. 't Was regt barbaarsch, want de taal van Tonsawang is alles behalve welluidend; ja, mij dunkt het oproer te Efeze moet er nog stil en geregeld bij geweest zijn: daar riepen ze nog allen hetzelfde, maar hier riep ieder wat anders en ieder wilde gehoord zijn. Zoo kwam dan ten slotte de kist onder veel geschreeuw, geschommel en gestommel beneden aan den trap. Daar stond nu eene verschrikkelijk groote draagbaar van bamboe in gereedheid. De dragers, – ik kon ze niet tellen, – droegen ieder eene soort lossen strik om den eenen arm, eenvoudig een stuk wit katoen (4 el) tot eene groote lis gebonden, met een paar lange slippen er aan. Na de plegtigheid is dit het eigendom der dragers, die zich daarvan eene kabaai maken. De meester, die tot hiertoe op den achtergrond had gestaan, trad nu voor de baar, en verhief zijne stem, zoodat allen zwegen. Wat hij te zeggen had? Hij commandeerde eerst de dragers in goede orde hunne plaats in te nemen,

(de kist stond nu al op de baar), daarna bedankte hij in naam der weduwe, allen die de begrafenis-plegtigheid met hunne deelnemende belangstelling vereerden, en vervolgens commandeerde hij de dragers hunnen last op te nemen, en zich in beweging te stellen. De dragers, die wij, om een rond getal te hebben, nu maar op 40 zullen schatten, gehoorzaamden, en de stoet zette zich in beweging. Vraagt men nu, wat dat voor eene soort draagbaar is geweest, waaraan zooveel man konden dragen, zonder elkaar te vertrappen, dan wete men, dat men eene soort rek om de plaats waarop de kist moest staan, had gemaakt, zoodat aan weêrszijde van de kist twee rijen dragers liepen, behalve achter en voor nog eene menigte. Ik schreef, de stoet zette zich in beweging; beter is het „de massa" te schrijven, want al die honderden, die daar straks zoo'n misbaar maakten, gingen mêe. Ook wij gingen mêe; ik liep met den Controleur digt achter het lijk, en kon niets zien, dan honderden menschenhoofden digt bij een gedrongen, waarboven de zwarte doodkist zich plegtstatig verhief, prijkende met den stok met gouden knop (den regeringsstok) en een' gewonen ronden hoed, slechts wat vaal, de hoed van den overledene. Het oorvlies werd, behalve dat het gedurig geschokt werd door de geweerschoten, ook nog onaangenaam aangedaan door eene soort van inlandsche muziek, die den stoet vergezelde. Ik dacht: welnu! dat moet hier zeker alles militairement gaan; de overledene was toch een regeringspersoon. Toen ik echter pogingen deed, om eens over al die hoofden naar voren te zien, zag ik iets als punten van degens of stokken in de lucht zich bewegen, dat in verband scheen te staan met de muziek, en werkelijk ontdekte ik nu door den stoet een achttal bont gekleedde mannen, met houten degens op de maat der

muziek, allerlei kromme sprongen en gebaren makende, eene gewoonte bij de Heidenen algemeen in gebruik. Ik vroeg aan den Controleur: Wat is dat? Hij antwoordde: Dat is Kabesaran (welligt het best door eerewacht te vertalen), zij hebben mij daarom gevraagd, en ik heb het goedgekeurd. Maar dat is Heidensch, dat mag hier niet gebeuren. Maar men bewijst op die wijze eer aan den overledene. Ik begreep echter, dat de heidensche eer hier niet met de christelijke mogt te zamen gaan. Ware het slechts een onschuldige vorm geweest, ik zou er mij niet tegen verzet hebben; maar deze hier was zoo tegen elken goeden smaak, zoo in disharmonie met hetgeen ik bij eene begrafenis wenschte, „plegtigen ernst, heilige stilte", dat ik hier niet vermogt te zwijgen. Ik kon echter met den Controleur niet verder komen, maar had hem in dezen ook niet noodig. Ik wendde mij tot het tweede hoofd, die eenige passen achter ons liep, en fluisterde hem in 't oor: die ongeregeldheden moeten daar ophouden anders kan ik niet medegaan. Deze maatregel trof zijn doel: de muziek zweeg en de springers liepen; de zoo wenschelijke stilte was gehandhaafd. Zoo bewogen wij ons dan langzaam voort naar het graf, een kwartieruurs buiten de negerij gelegen. Daar gekomen moesten wij eerst weêr een woelig tooneel aanschouwen. Het was de handeling om het lijk van de baar in het graf te verplaatsen, waarbij weder een leven plaats vond, als ik boven reeds beschreef, en waarbij ik inderdaad voor ongelukken beducht was. De Tonsawangers zijn zeer luidruchtig, ik had het al lang opgemerkt, maar dien dag ervoer ik het al heel sterk. Ik wachtte geduldig tot de orde hersteld en het lijk onder de aarde was; toen besteeg ik een' kleinen heuvel, tegenover het graf, ontblootte mijn hoofd, en wenkte

stilte, waaraan onmiddellijk gevolg werd gegeven. Daar stond ik tegenover eene schare, mannen en vrouwen, zeker het getal van 1000 te bovengaande. Vele Heidenen waren onder hen. Maar ook daar stond ik bij het graf van een' vijand des Evangelies, van mijnen meest gevreesden tegenstander, bij het graf van den zinnelijken mensch, die de dingen des Geestes Gods nimmer had begrepen, bij het graf van een opperhoofd, door velen gediend en gevreesd, maar door niemand op aarde bemind. Wat zou ik zeggen? Reeds den ganschen dag had de vraag mij bezig gehouden, wat ik aan 't graf zeggen zou. Zie, ik heb van mijne kindschheid af altijd een' sterken afkeer gehad van die menschen, die gewoon zijn het eeuwig wel of wee bij de groeve uit te spreken, ik bestempelde dat met den naam van liefdeloos verdoemen, of ik dacht aan hoogmoed, die waant de verborgenheden Gods te doorgronden. En thans!? Ik was niet verre van hen; ik had toch de innige overtuiging, dat zulk een geest onvatbaar was voor hemelvreugde, en dus niet zalig kon zijn. De vorm en voorstelling moge verschillen, het wezen der zaak komt toch op hetzelfde neêr. Dat intusschen die overtuiging op mijn spreken van invloed moest zijn, hoe kon het anders? 't Is waar, ik kon nu wel in 't algemeen over dood en eeuwigheid hebben gesproken, en deed dat dan ook; maar toch ook over dezen doode, wiens leven en werken voor allen openbaar was, bij wien toch aller gedachten bepaald waren, over dezen doode mogt ik niet zwijgen. Ik vond mijne gedachten het best uitgedrukt in een vers van Ds. TEN KATE, getiteld: „Het land der keuze," voorkomende in zijne „Nieuwe dichtbloemen" (Amsterdam 1849). Den inhoud van dat vers deelde ik vertellender wijze mede, schoon zeer gewijzigd, naar

de vatbaarheid mijner hoorders, op volgenden trant:

Een rijke, die slechts voor de genoegens der aarde geleefd had, lag op zijn sterfbed, de dood grijnsde hem tegen, bange angsten folterden hem, hij vreesde voor den dood omdat zijn geweten hem aanklaagde, maar de vrees kon hem voor den dood niet bewaren: hij stierf. En zijne ziel? zegt gij. Wat werd er van zijne ziel? Ik zal het u zeggen; hoor slechts! Als wij sterven, BB. en ZZ., dan daalt, gelijk wij allen voor onze oogen zagen, ons ligchaam in de groeve, maar niet alzoo onze ziel, deze verlaat reeds bij den dood het ligchaam om naar hoogere streken te verhuizen. Zoo ging het ook met den man, waarvan ik daar even sprak. Nog maar pas had de ziel het ligchaam verlaten, of God zond een' Engel om deze ziel te vergezellen, en haar den weg te wijzen. Het was de Engel des gerigts. Toen de ziel tot zich zelve kwam, vroeg zij, – in welke taal weten wij niet, dan alleen in de taal der geesten, – aan den Engel: „Waar brengt gij mij heen?" Zij deed die vraag in groote angsten. De Engel antwoordde: „Ik breng u, waar gij zelf wilt wezen, gij hebt de keus." Door dit antwoord werd de ziel aanmerkelijk gerust gesteld en sprak: „Dat klinkt vrij wat beter, dan men mij op aarde in de ooren beuzelde, daar sprak men van een' Regter, die het vonnis over ons zou vellen.". De Engel antwoordde: „Spreek slechts, waar wilt gij, dat ik u zal brengen?" De ziel: „In de betere wereld." De Engel: „De betere wereld is het vaderhuis, waar vele woningen zijn; welke woning verkiest gij?" – „Breng mij daar, waar de grootste blijdschap woont." – „De grootste blijdschap woont bij de geloovigen, die zich verblijden in de liefde van hunnen Heer." – „Neen, de geloovigen zijn mijne vrienden niet, daar houd ik niet

van. Ik wil bij wijzen en verstandigen wezen." — „De ware wijsheid is bij JEZUS onzen Heer, te vinden." — „Neen, dien JEZUS kan ik niet verdragen, daar moet ik niet wezen. Breng mij naar de rijken en aanzienlijken." — „De ware rijkdom hier is rijk te zijn in God." — „Dien rijkdom wil ik niet; maar leven hier dan geen beschaafde menschen?" — De ware beschaving wordt alleen de discipel van JEZUS deelachtig." — „Och, alweêr die JEZUS, ik kan hem niet verdragen; breng mij dan toch naar mijns gelijken." — Tot hiertoe had de Engel met de ziel in de nabijheid des hemels omgezweefd; maar nu daalde hij in eens in de grenzenlooze diepte; op hunnen weg derwaarts zweefden zij nog eene plaats voorbij, waar onderwijs in geloof en liefde werd gegeven en ontvangen. De Engel vroeg de ziel: „Wilt gij hier vertoeven?" Deze antwoordde: „Wie wonen hier?" en het antwoord luidde: „Hier wonen zij die met een beginsel der hoop ontsliepen. Zij betreuren hier hun' zondigen levenswandel met ootmoed en berouw; zij leeren hier den Vader kennen en zijnen Zoon, en de wijze waarop zij hem moeten verheerlijken." „Neen dat kerkje houden, dat zingen en bidden lust mij niet; laat ons gaan, daar komt geloof ik al iemand om mij te bekeeren." — En dieper daalde de ziel; de Engel verzelde haar langer niet; dikke duisternis omringde haar; vloek en scheldwoorden klonken haar tegen; een vreeselijke handdruk en een honend gelach heette haar welkom; zij was bij haars gelijken. Wel riep zij nog den Engel in de verte toe: „Gij hebt mij bedrogen! Ik wil van hier!" — Maar deze antwoordde met een ernstig stroef gelaat, dat hij van haar afwendde met deernis: „De plaats uwer keuze."

Tot hiertoe in korte woorden den inhoud van 't verhaal. Ik erken 't was wat zinnelijk voorgesteld; maar

juist daardoor meer geschikt voor mijn gehoor. Ik hield even op, om mij 't zweet van 't voorhoofd te wisschen, en mij van een zonnescherm te voorzien, daar ik de zonnehitte niet meer kon verdragen. – Nu begon ik op deze wijs: En deze doode, welke keus mag hij gedaan hebben? Gewis zweeft u allen deze vraag op de lippen; welligt wenscht gij daaromtrent mijne denkbeelden te hooren. In zoover wij in dit leven tot die keus kunnen en mogen besluiten, zal ook hij niet de plaats bij de gelukzaligen gekozen hebben, die rijk zijn in God en in de volheid zijner liefde; want hij had in dit leven geen welbehagen aan de verkondiging des Evangelies. Doch misschien, – wij hopen het, – en waarom zouden wij het niet mogen hopen? misschien heeft hij voor zich de plaats gekozen derzulken, die met een zaadje van het woord Gods, met een greintje van hoop zijn ontslapen; de plaatse des berouws, maar ook der voorbereiding voor een hooger en zaliger leven. . . . . . .

En wat zal onze keus zijn, BB. en ZZ., als na korter of langer tijd de vrienden zoo langs onze groeve zijn geschaard? Gij hebt gehoord, dat die keus afhankelijk is van den toestand onzes harten. Bereidt dan uwe harten hier voor in dit leven; leert hier gelooven en liefhebben, opdat gij eens eene schoone, heerlijke keuze moogt kunnen doen. . . . . . .

Nadat ik op die wijze mijne hoorders op het hoogste doel gewezen had, verhieven wij biddend en dankend onze harten naar omhoog. Inderdaad treffend was de aanblik van dien volkshoop, daareven nog zoo ontembaar, nu zoo stil en demoedig met ongedekten hoofde in den grootschen tempel der natuur zich voor den troon des Eeuwigen scharend. Treffender werd nog dit tooneel toen straks daarop die menigte een lied aanhief, en het

„Uren, dagen, maanden, jaren vliegen als een schaduw heen," plegtstatig en dof over den half gedekten grafkuil rolde. Hierop keerden wij stil en statig huiswaarts. Op onzen weg huiswaarts sprak ik met het tweede hoofd over het onstichtelijke van zulk een vreeselijk rumoer in een sterfhuis, en over het wenschelijke, dat zoo iets niet weer mogt plaats hebben. Wij keerden nu naar het sterfhuis terug, waar wij het middagmaal zouden nuttigen. Ik zette mij naast vele der verwanten op de voorgaanderij, en had nu eerst de gelegenheid om naar een en ander betrekkelijk de laatste oogenblikken van den overledene te vragen. Ook de meester daar tegenwoordig zijnde, rigtte ik tot hem de vraag, of hij hem nog dikwijls bezocht had? – Toestemmend antwoord. Of hij nog eenige belangstelling had kunnen waarnemen? Nu volgde de mededeeling van het geschrevene gebed, waarvan ik boven sprak. Of hij bij de laatste oogenblikken tegenwoordig was geweest? Nu volgde een zeer ernstig geregeld verhaal, dat ik den meester zelven laat verhalen: „Het was op den avond van den 1sten Julij, dat de Njonja mij liet roepen, op verzoek van haren man Ik kwam omstreeks 9 uur bij het bed van den Hoekoem besar; zijne beide zonen (een daarvan was de zoon van zijne vrouw uit vorig huwelijk) waren aanwezig, zoo als zij thans hier bij ons zijn. Ik vroeg den lijder, hoe het ging, en hij antwoordde, dat hij geloofde niet lang meer te zullen leven. Ik vroeg hem daarop, of hij bereid was, dat wij zijne ziel in Gods handen zouden overgeven? Hij antwoordde: Ja! Ik vroeg daarna aan zijne vrouw, of ook zij dit goed vond, en daarna vroeg ik het ook aan de beide zonen, en allen antwoordden bevestigend. Wij knielden daarop neder, en gaven biddende de ziel over in de hand van God. Wij baden,

naar ik vertrouw, allen, en waarschijnlijk heeft God ons gebed verhoord; want toen wij het Amen uitspraken was de Hoekoem besar overleden." Dus stierf hij onder het gebed, – herhaalde ik; – en nu nam de stiefzoon (een lid der gemeente, een man van 30 jaar, die ook als dorpshoofd fungeert), die tot hiertoe met moeite gezwegen had het woord, en vervolgde: „Ja mijnheer, terwijl meester bad en allen de oogen gesloten hadden, hield ik mijne oogen op papa gevestigd; ik zag, hoe ook zijne lippen zich bewogen, en hij mede bad, tot dat meester kwam aan de woorden: „„Hemelsche Vader! wij geven de ziel van P.... M...., Hoekoem besar van Tonsawang in uwe handen"", – toen zag ik zijn gezigt pijnlijk vertrekken, en hij snikte naar den adem, daarna bewoog hij zich niet weder."

Dat dit alles met veel ingenomenheid verteld werd, behoef ik wel niet te zeggen, maar wel mag ik mededeelen, dat ik niet verantwoordelijk ben voor die deftige methode om de ziel over te geven; zij was mij even nieuw, als zij velen mijner lezers zal zijn; ik heb er echter geen woord van gesproken. Ik laat in zulke gevallen de meesters zooveel mogelijk hun' gang gaan. Hoe hij hieraan gekomen is, weet ik niet. Die stiefzoon wist mij intusschen meer van de vroomheid zijns vaders te vertellen, hierop neêrkomende, dat hij hem dikwijls biddende, en zeer bezorgd over zijne ziel had gevonden. In één woord het sterfbed was „mooi" geweest, en men luisterde met ingenomenheid naar die gesprekken;' ook ik bepaalde mij voor 't oogenblik tot vragen en hooren. Inmiddels was het middageten gereed, en wij schaarden ons rondom den disch, waarvan ik echter niets heb mede te deelen, dan dat er dien middag meer dan 200 personen aan 't sterfhuis aten. Ik at met den Controleur en

de voornaamste hoofden heel deftig, maar toen ik daarna eens rond keek, zag ik dat men op het erf een afdak had opgerigt, waaronder de menigte zat te eten. Na het eten begaf ik mij naar het huis van den meester, om een uurtje uit te rusten, en met hem nog een en ander te bespreken. Toen ik opstond verzamelde zich daar een kleine kring rondom mij, bestaande uit een drietal meesters en een paar der meest ontwikkelde hoofden. Wederom bragt men het gesprek op de wijze van sterven van het overleden hoofd, als kon men zich daaraan niet verzadigen, en bij een hunner rees de vraag: „zou die ziel nu werkelijk in den Hemel zijn, Mijnheer?" Ik zette er mij geheel toe, om die vraag te beantwoorden, en allen schoven wat nader bij, opdat zij goed mogten hooren. Ik wendde mij tot den vrager en zeî: „Hebt gij gehoord wat ik bij het graf gesproken heb?" — „Ja, maar juist daardoor twijfel ik aan zijne zaligheid." — „Wat gaf u daartoe aanleiding?" — „Nu ja, Mijnheer hoopte, dat hij misschien op de plaatse des berouws zou zijn, en wij hopen het ook, dan kan hij toch nog eens in den hemel komen." — „Laat ons nog eens over dit onderwerp spreken, opdat u duidelijk worde, hoe ik over deze zaak denk. De Hoekoem besar, wat was hij voor een man?" — „Een groot zondaar!" — „Ja, had hij iemand lief op deze wereld? Zijn volk?" — „Neen; neen; hij paste goed op zijne zaken, maar dat was om zijns zelfs wil." — „Zijne vrouw?" — „Neen." — „Zijne kinderen?" — „Neen; zelfs de deelgenoote zijner zonde had hij niet lief; hij verkeerde alleen met haar om zijne zinnelijke lust te voldoen." — „Had hij vrienden?" — „Neen." — „Was er iemand die hem lief had?" — „Waarschijnlijk niet. Neen, men eerde hem, omdat men hem vreesde, maar bemind was hij niet." — „Hij leefde

dus zonder te beminnen en bemind te worden. Hij beminde alleen zichzelven, bedoelde alleen zichzelven, leefde voor zichzelven. Wat is nu de grootste zaligheid in den hemel? Wat het nieuw gebod dat JEZUS gaf? Liefde. Zie, hier in dit leven kunnen wij dit reeds eenigermate 'begrijpen; hoe gelukkig, niet waar? als twee menschen elkander innig en hartelijk liefhebben, hoe blij zijn zij als zij elkander ontmoeten, hoe warm drukken zij elkaâr de hand, welk een aangenaam gevoel doorstroomt hunne borst! Als nu de liefde reeds hier op deze zondige aarde, waar zij nog zoo onvolmaakt is, reeds zoo veel heil verschaft, welk eene zaligheid moet het dan niet zijn, als wij in dien heiligen Hemel door de liefde met God en JEZUS en al de zaligen zijn verbonden! Wat dunkt u, is de ziel van den Hoekoem besar geschikt voor zulk eene zaligheid? Had hij lief op aarde?" — „Neen maar, misschien.....?" — „Misschien heeft zijn sterven die liefde gewerkt, meent gij?" — „Neen. Wij kunnen in dezen van den dood niets verwachten. De dood is niets dan een overgang van dit in een volgend leven." — „Wat dunkt u, indien iemand ziek lag hier in dit huis, en men bragt hem in een ander, zou dat overbrengen hem beter maken?" — „Neen zeker niet." — „Welnu zoo kan ook de dood op zichzelf niets aan den toestand van ons hart veranderen." — „Dus zou die ziel ongelukkig wezen?" — „Gelukkig is zij zeker op 't oogenblik niet. 't Is mogelijk dat de vreeze des doods eenig berouw in zijn harte heeft gewerkt, en dan kan dat berouw, hier aangevangen, als het daar doorwerkt, tot bekeering leiden; maar 't is ook wel mogelijk, dat er nog niets aanwezig was, dat naar berouw zweemde. 't Zou ook dus kunnen zijn: In gezonde dagen heeft de Hoekoem besar alleen voor zichzelven geleefd, alleen zijn eigen

vöordeel gezocht; nu werd hij ziek; ik deed hem weten, dat hij zeer waarschijnlijk sterven zou en zijn eigen toestand sprak nog luider. Hij begreep, dat hij met de wereld gedaan had, en nu zou hij ook het daar ginder gaarne niet al te slecht hebben, van daar zijn ijver in de laatste dagen om lidmaat te worden en bidden te leeren; zoo is het met een' man, die naar een vreemd land moet verhuizen, maar eerst nog moeite doet om de taal van het land te leeren, opdat hij daar niet verlegen zou staan. In dat geval is er geen zweem van bekeering, maar heeft hij zich zelven gezocht tot aan zijn' dood." En hiermede had ik de illusiën van dat vrome sterfbed den kop ingeknepen; nu komt, zeer karakterestiek, de Meester mij de scène vertellen, dat de Hoekoem besar mij, tijdens mijne eerste vermaning van den trap had willen gooijen; als of hij zeggen wilde: „ „Als Mijnheer het zoo goed begrijpt, dan mag hij ook alles weten." " Maar nu ook had ik meer dan ooit de gelegenheid om de vrienden op het hart te drukken met klem en nadruk: Heden, terwijl het nog voor hen de wel aangename tijd was, geloof en liefde in hunne harten aan te kweeken." Ik mag vertrouwen, dat dit gesprek, was het in kleiner kring, zoo al geen warmte, toch zeker wel eenig licht zal gewekt hebben. Over het algemeen hecht ik aan zulke gesprekken meer, dan aan openbare toespraken; doch niet altijd is daarvoor gunstige gelegenheid, en bovendien men kan het een doen zonder het ander na te laten. Daarom preekte ik ook dien avond voor een talrijk gehoor over den text „Dwaalt niet, God laat zich niet bespotten, zoo wat de mensch zaait, dat zal hij ook maaijen," waarin ik vooral het naauw verband van dit en het volgend leven aantoonde, en als dwaling veroordeelde, dat de mensch, die de zonde had liefgehad en

den Vader gehaat, toch nog, door het een of ander toeval op zijn sterfbed, de zaligheid zou kunnen beërven. Immers dit zou God bespotten zijn!

Doch genoeg. Ik heb mijn tafereel voltooid, en gegeven wat ik mij voorstelde. Geeft mijn schrijven tot menige aan- of opmerking gelegenheid, ik laat gaarne aan den lezer over die te maken, als mede de leeringen en toepassingen uit dit verhaal te trekken. Aanvankelijk is Tonsawang sedert den dood van dit hoofd in ijver vooruitgegaan; doch daarover welligt nader.

Ratahan, 15 November 1864.

EEN EN ANDER OVER DEN GODSDIENSTIGEN TOESTAND VAN DEN JAVAAN.

(*Uit een verslag over* 1863, *van* C. POENSEN, *zendeling te* Kediri.)

(*Vervolg en slot van blz.* 263 *des vorigen Jaargangs.*)

Met al deze feiten voor oogen, zal men eenigszins kunnen begrijpen, in hoeverre het javaansche volk een mohammadaansch volk kan genoemd worden. En toch is dat Mohammadanisme op Java niet te verachten, of als niets beteekenend aan te merken. Neen, het heeft het volk in een zeker uitwendig verband en schijnbare eenheid gebragt, en het verstand, het gemoed, gevangen genomen onder zijne allesoverheerschende magt. En dat gemoed, ach! aan welke magten is het al niet onderworpen, die het verstand tevens aan kluisters en banden legden, zoo doodend als onverbreekbaar! De Islam heeft de verblinding en zedelijke overheersching van Boeddhisme, Brahmanisme, Çivaïsme, enz. niet weggenomen, niet kunnen wegnemen; ja! hij is tot eene nieuwe magt ten verderve, nevens die andere, over de Javanen gekomen! Welke is toch de invloed van die godsdienst op dat volk? Wat zijn die scholen, die het Mohammadanisme der javaansche jeugd en jongelingschap opent? Wat zijn die leeraars, goeroe's, kjaï's, geestelijken, onder allerlei naam en bedrijf, wat zijn zij?

Komt en ziet!

Daar is een javaansch jongeling, die reeds van zijn 6de of 7de jaar op zijne desô-school bij den Kjaï modin eenig onderwijs had ontvangen. Hij behoort dus tot de bijzonder bevoorregten! In de binnenlanden van Java toch is het treurig met die javaansch-mohammadaansche scholen gesteld. Hoe menige desô heeft geen school, hoe menige school staat ledig, waar de Kjaï modin niets te doen heeft voor het onderwijs der jeugd! De reden daarvoor moeten wij zoeken, zoowel in de school en het onderwijs zelf, als bij den meester, de kinderen, de ouders, het javaansche huisgezin en den geheelen toestand der Javanen. Hoe het onderwijs op die school dan gesteld is? „Wij willen hier als antwoord laten volgen, wat ons vaak de goeroe's op onze vragen antwoordden," schrijft Ds. BRUMUND in zijn „Volksonderwijs onder de Javanen," pag. 9, en wij zullen er de meesters ook eenigszins door leeren kennen. „Verstaan de kinderen wat zij lezen?" – „De uitspraak, niet de beteekenis der woorden." – „Verstaat gij die?" – „Neen!" was dan bijna altijd het antwoord; soms zeide mij een: „een weinig, hier en daar een woord." – „Wat leeren de kinderen dan in uwe school?" – „Het lezen van den koran." – „Niets meer?" – „Als zij ouder worden, en lang blijven, leeren zij ook eenige arabische gebeden en godsdienstige waarnemingen." – „Leeren zij schrijven?" – „Neen." – „Rekenen?" – „Neen." – „Slechts alleen-lezen en bidden, hetgeen zij niet verstaan?" – „Ja!" – Wel mag er verder op volgen: „Hunne (der goeroe's) leerwijze is dezelfde als die, welke de beminnaars van beo's, kakatoe's en loerie's met hunne gevederde leerlingen aanwenden, en leidt ook geheel tot dezelfde uitkomsten!"

Onder zoodanige leiding en met zulke opvoeding, zulk onderwijs is de jongen opgegroeid en jongeling geworden; hij is gelukkig niet de minste der leerlingen geweest, en heeft langzamerhand lust in de studie en het leven van geestelijke gekregen. Hij blijft dus wat langer dan wel gewoonlijk bij zijnen goeroe; bedelt intusschen met en voor hem, om hem later te verlaten, en een zoogenaamde Pĕsantrian, de hoogeschool der javaansche geestelijkheid, te bezoeken, geschikt om het verwoestingswerk van verstand en hart, in de langgar (desô-school) aangevangen, te voltooijen, om de kluisters, dáár der volksbeschaving en veredeling gesmeed, nog meer te harden, en vaster aan te leggen (BRUM. pag. 24). Tijdens hij aldaar is, studeert hij de „ngelmoe santrian", de heilige wetenschap, het Mohammadanisme, ontleend aan koran en santri-geschriften. De inhoud van die heilige wetenschap werd in de „Mededeelingen" (4de deel, pag. 229 v.v.) opgegeven, en de bovenvermelde verhalen omtrent de schepping en den zondvloed behooren mede tot haar.

Het leven van dien jongeling als student is echter een regt nutteloos leven geworden. Om in zijn onderhoud te voorzien, bedelt hij, en gaat in den oogsttijd mede uit padi snijden, koffij plukken, enz. De goeroe geeft in den vroegen morgen, dikwijls van 6 tot 7 uur, soms ook nog wel 's avonds een uurtje, onderwijs; geheel volgens de methode van de langgar.

De studietijd duurt langer of korter, al naar des studenten welgevallen, zoolang tot hij de ngelmoe's van zijnen kjaï magtig is, waarop hij vaak nog éénen en nog éénen kjaï santri gaat bezoeken, om zich ook hunne wijsheid eigen te maken. Zoo toegerust, rijk in ngelmoe's, is hij geschikt voor geestelijke en heeft kans zich

als zoodanig hier of daar te kunnen vestigen. Men kan echter aannemen, dat de meeste santri's, zoo zij niet tot het gewone leven wederkeeren, bij den eenen of anderen kjaï santri blijven wonen. Digt bij mij woont een kjaï santri, die wel een 40tal santri's bij zich heeft; niet verre van Blitar woont een andere, die meer dan 50 santri's om zich heeft, in eene zoogenaamde priesterwijk. Onder die santri's zijn menschen op zeer gevorderden leeftijd. Van hunne werkzaamheden zullen wij straks gelegenheid hebben, eenige voorbeelden aan te halen. In het algemeen zij hier aangemerkt, dat zij de ngelmoe sarengat beoefenen, de vijfmaal daagsche gebeden vervullen, – bij geboorte, besnijdenis, huwelijk, sterfgeval en begrafenis en dergelijke plegtigheden meer, door de belanghebbenden ontboden worden, om te lezen (maos), te bidden (dowå), enz. Hierin vinden zij voor een groot deel hunne middelen van bestaan, alsmede door bedelen, voornamelijk op Donderdag, door mede te helpen oogsten, enz.

Om zich als geestelijke, bijv. modin, in eene desô te kunnen vestigen, heeft men geen diploma, geen acte, geen bewijs van noode! Eigenwijsheid en heiligheid, door de faam uitgebazuind, – op een' goeden voet staan met het hoofd of de oudsten der desô, – doen den man de achting en vereering zijner volksgenooten verwerven, en bezorgen hem eene standplaats als modin. Ja, als men de gunst en de algemeene stemmen eener desô-bevolking voor zich gewonnen heeft, en het bezoeken van langgar en pĕsantrian is daartoe niet eens een vereischte, als men maar van ngelmoe's weet, dan is men zeker van als leeraar en geestelijke aangenomen te zullen worden. Bij onderling goedvinden wordt men dan tot modin eener desô beroepen; alleen geeft men het desô-hoofd en (naar

het schijnt) ook den pĕngoeloe kennis, dat men tot modin aangenomen is; hoofdzakelijk om daardoor zekerheid van het ontvangen der djĕkat pitrah, enz. te hebben. Zoo hoor ik, dat hier een modin op den nieuwjaarsdag, (NB. den eersten dag der 10de maand van het mohammadaansch jaar), dit jaar op den 11^en^ Maart invallende, als djĕkat pitrah van ieder huis der desô, 6 katti's rijst, 25 cents en een streng (weef-) garen ontvangt. Hij ontvangt overigens nog sawah's, zonder in de heerendiensten ingedeeld te zijn. Voor een en ander moet hij de reeds genoemde en nog te beschrijven werkzaamheden als meester en geestelijke vervullen.

Naarmate nu zijne jaren, hetzij als geestelijke of als santri klimmen, en zijn invloed meer gevestigd raakt, neemt ook de vereering van zijnen persoon als heilige toe, en van heinde en ver komt men tot hem om zijn onderwijs, om zijnen zegen (idin), om zijn' raad, om hem geschenken aan te bieden. Dit alles neemt nu nog belangrijk toe, zoo hij een' pelgrimstogt naar Mekka kan ondernemen (moenggah kadji). Dan vestigt hij zich, wordt kjaï santri en krijgt eene menigte santri's om zich heen, die hij natuurlijk allen onderwijst, zoo als hij zelf onderwezen werd; en onder zijne leiding herhaalt zich met menigeen dezelfde levensloop, dien wij boven trachtten aan te duiden.

Het geheele onderwijs dus, begonnen op de langgar en geëindigd bij dezen of genen kjaï santri, is van een godsdienstig karakter, het is alles de ngelmoe santrian, de heilige wetenschap. Iedere andere tak van wetenschap blijft bij dat onderwijs buiten sprake.

In dit tijdschrift (4de deel) werd reeds uitvoerig over den inhoud van die ngelmoe santrian gesproken. Het zij ons vergund hier nog een paar staaltjes aan te voeren.

„Weet gij wel," zeide eens een santri, die de ngelmoe roh-roh-an bezit, tot eenen Javaan: „weet gij wel, hoeveel geesten (roh) er in den mensch (salĕbĕt-ing rôgô) zijn?"

„Hoe zou ik het weten!? Ik ben erg dom!"

„Nu, luister! Als gij het weten wilt, zal ik 't u zeggen! Zeven!"

„Zeven?? Hoe is dat?"

„Dat zal ik u eens vertellen – luister maar!

1°.	roh nâ batti	dat beteekent	'ati	= het hart,
2°.	roh chéwanni	» »	napas	= de adem,
3°.	roh rĕbanni	» »	woeloe	= het haar,
4°.	roh 'émanni	» »	mripat	= de oogen,
5°.	roh 'élapi	» »	tjahjâ	= de glans,
6°.	roh djasmanni	» »	gĕtih	= het bloed,
7°.	roh 'anni	» »	roh soetji	= de heil. geest. (1)

„Ziet gij – zeven zijn er!" De verbaasde Javaan is opgetogen over zóóveel wijsheid. De arme, – hij tracht 't ook te leeren, maar hij haspelt alles door elkander: de eerste wordt de laatste, de laatste de middelste, over een uur is hij alles kwijt, of wat nog slimmer is, hij maakt er weêr zeven nieuwe benamingen van, die noch Javaan, noch Arabier, noch iemand ter wereld, zelfs een santri niet eens, kan verstaan.

De speculatieve wijsheid der santri's behandelt verder allerlei vreemde, arabische of andere woorden. Zoo zijn de woorden sarengat, 'achéchat, mahripat en anderen, even als de beteekenis, krachten en eigenschappen van den naam Allah, bijzondere punten van hun onder-

(1) Deze hier door de Javanen op hunne wijze verklaarde en voor een gedeelte verbasterde arabische woorden komen in de geschriften van mohammedaansche mystieken, met name van de secten der Çoefi's, menigvuldig voor. RED.

zoek. Ook de namen en personen der bijbelsche historie nemen zij in hunne onderzoekingen op. ADAM heet de kalifat-t-ollah, ABRAHAM de kalil-ollah, NOACH de nabi-'ollah, MOZES de kalam-ollah, Ngisâ (= JEZUS) de roh-ollah, enz.

Boven hadden wij reeds de gelegenheid op te merken, hoe de santri's nog in santri lĕrĕs of santri mondoq'an en anderen onderscheiden worden, al naar den aard van hunne verdere levenswijze. Zulk een' santri mondoq'an op weg tegenkomende, zoudt gij hem er volstrekt niet terstond voor herkennen. Uiterlijk zijn zij in niets onderscheiden. Ik had er onlangs nog een bewijs van. Mijne woning uittredende, 's middags om vijf uur, half zes, komt daar een Javaan met een pakje aan een' stok op den schouder, in niets onderscheiden van eenen gewonen desô-man, naar mij toe, en gaat voor mij op den grond zitten, de voeten gekruist onder het ligchaam :

„Koelô noewoen, 'ndôrô!" (= Met uw verlof, heer!)

„Wie zijt gij?"

„Prawirâ Raït! Ik ben arm en kom eene aalmoes vragen!"

„Waar komt gij van daan?"

„Van Krompol!"

„En waar gaat gij heen?"

„Naar de westzijde der rivier! Hier achter!"

„Welk een bedrijf oefent gij uit?"

„Ik ben een santri."

„Welke santri."

„Santri mondoq'an!"

„Bij welken kjaï santri woont gij dan in?"

„Bij kjaï ....? krômô!"

„Welke is uwe ngelmoe?"

„De ngelmoe sarengat!”

„Hoe luidt die?”

En nu begon de santri verbazend vlug mij zijne ngelmoe op te zeggen, die begon met de geloofsformule van den Islam, en vervolgens eene menigte javaansch en arabisch door elkander, dat ik niet verstond. Mijne vrouw liet hem intusschen eene gift brengen in geld. Hij legde die op zijne beide handen, bekeek haar naauwkeurig, bragt daarop de geopende handen, in welke nog steeds het geld lag, op de hoogte der kin, en sprak toen weder een aantal woorden uit, zoo rad mogelijk, onder welke ik den naam „Allah,” en „lang leven” en „zegen en vrede,” enz. opmerkte. Het geheel verstond ik niet. Het scheen een gebed, een zegenbede over mij en het mijne. Om verder naar de beteekenis van hetgeen hij gezegd had te vragen, daartoe liet hij mij geen' tijd, want na het uitspreken dier bede, was het terstond: „Koelô noewoen! 'ndôrô!” „Jô!” en hij nam zijn pakje op en vertrok.

Niet alleen bij Europeanen, maar ook bij Javanen gaan deze santri's bedelen. De donderdag is daar vooral de dag voor, hoewel het zoo even beschrevene op maandag plaats had.

Hoewel de santri's en verdere geestelijken nu ook geacht moeten worden de voorstanders, onderhouders en meest getrouwe volgelingen van den Islam te zijn, moet men hen echter zamengenomen, niet als eene naauwkeurig afgeslotene kaste beschouwen, of meenen, dat zij in alles eenstemmig denken, of de mohammadaansch-godsdienstige plegtigheden stipt waarnemen. Het is daar verre van daan. Niet weinigen verwaarloozen zelfs geheel en al het verrigten der vijf dagelijksche gebeden, zeggende: „Islammé andallah, kapirré 'andannas.

Islammé 'andannas, kapirré 'andallah, terwijl zij voorgeven, dat God niet op het uiterlijke, maar op het innerlijke ziet, en Hij tevreden is wanneer de mensch innerlijk in zijn hart godsdienstig is en bidt. En zoo zou zelfs de besnijdenis onnut en onnoodig zijn.

Hierin komen zij echter te zamen overeen, dat zij zich zelven als de bij uitnemendheid beminden van God en zijne heiligen beschouwen. Hunne wetenschap is het middel, haar aanleeren en beoefenen de weg, om als heilige, hoog aangeschrevene bij Goesti Allah en Kangdjĕng Rasoel Mohammad vereerd en vermaard te worden. Zij zijn het witte volk, de bezitters van de sleutelen des hemelrijks. Wie in hunne gunst opgenomen wordt, is zeker van de gunst van Goesti Allah! Niets vreeselijker, dan zich den vloek van zulk eenen op den hals te halen!

Het volk, de leeken, houdt hen dan ook in hooge eere, en wendt zich tot hen in alle gewigtige voorvallen en handelingen des levens. Een Javaan kan niets merkwaardigs of belangrijks ondernemen, of een santri, of modin, pĕngoeloe of goeroe komt er bij te pas. Wij zagen boven reeds de bewijzen daarvan. Het mag echter geacht worden, hier aan zijne plaats te zijn, een paar handelingen op te nemen, bij welke de een of andere geestelijke zijne werkzaamheden als geestelijke te vervullen heeft.

De geboorte, met hetgeen haar voorafgaat en volgt, en de besnijdenis, die den Javaan tot Islamiet maakt, gaan wij stilzwijgend voorbij. Elders, (o. a. in BRUM. Indian., deel II, pag. 255) kan men reeds veel daaromtrent vinden.

Daar is een javaansch paar, hetwelk in het huwelijk wenscht te treden. Hoe de bruid haren bruidegom, of wel omgekeerd, de bruidegom zijne bruid krijgt, zullen

wij thans niet beschrijven. 't Werd reeds meermalen gedaan. Genoeg zij het hier op te merken, dat een jongeling dit of dat meisje niet huwt, omdat hij haar lief heeft, en beiden elkander uit eigen beweging verkoren hebben uit liefde of sympathie, maar...... omdat ouders of voogden dat zoo wilden. Zij zelven hebben in dezen geen stem of keus. Het is dan ook eigenlijk alzoo, dat een man deze of gene vrouw of meisje tot zijne vrouw neemt, om maar eene vrouw te hebben; meer niet. De gewoonte – adat – wil dat nu eenmaal zoo, en neemt al het harde, stootende of onmenschelijke in dezen voor den Javaan weg. Waar het zóó niet plaats had, zou het bespottelijk wezen. Het is dan ook alléén de man, die zich, vergezeld van den wali (zoo 't heet, als vertegenwoordiger der bruid) en eenig gevolg naar den pĕngoeloe (hoofdpriester) in de mesdjid of mĕsigit (moskee) begeeft. Eenige dagen te voren heeft de wali den bruidegom de noodige sadat's geleerd, welke hij, in de mĕsigit gekomen, voor den pĕngoeloe zal moeten opzeggen.

In de mĕsigit aangekomen, begeeft de wali zich met den bruidegom tot den pĕngoeloe, en berigt hem, dat hij hem zijnen zoon N. N. aanbiedt, om zijne sadat's te overhooren, en vervolgens met N. te trouwen, met bijvoeging der volgende formule:

„Sri kawiné selåkå poetih awrat sataïl, sampoen kjaï koelå pasrah, sampejan tampenni wåså doeålå," d. i.: „de huwelijksprijs is zwaar 1 taïl (circa ƒ 5) zilver! Ik heb gezegd, Kjaï! Ik draag het aan u over! Moge u nu de geloofsbelijdenis afnemen!" (wåså doeålå is eigentlijk 't begin der geloofsbelijdenis in verbasterd Arabisch en hier door geloofsbelijdenis vertaald.) De bruidegom betaalt den huwelijksprijs (sri kawin) somtijds

terstond, en de wali brengt ze dan aan de bruid. Anders verzoekt men om uitstel, om ze later te voldoen bij eventuele echtscheiding. Wordt in zulk een geval de sri kawin niet voldaan, dan heeft de vrouw het regt haar eisch voor den pĕngoeloe te brengen, die haar dan moet helpen.

De bruidegom zegt nu de sipat iman en de sadat op. De laatste (Arab. sjahádat) is de belijdenis, dat er geen God is dan Allah, en Mohammed zijn gezant is. Men dreunt die eerst in 't Arabisch en daarna in 't Javaansch op. Met de sipat iman, die ook eerst in verknoeid Arabisch, dan in 't Javaansch worden opgezegd, bekent men te gelooven aan Allah, zijne engelen, zijne gezanten, den dag des oordeels, en dat goed en kwaad van Allah komen. Vervolgens spreekt de pĕngoeloe den zegen uit, en de bruidegom keert in optogt huiswaarts. Hiermede is de kerkelijke plegtigheid afgeloopen.

Deze formulen, die op enkele plaatsen welligt een weinig mogen verschillen, moeten bij de dorpelingen in het algemeen door iederen bruidegom gekend en opgezegd worden. Kent hij ze niet, dan gaat hij in de djĕding, eene badkuip van den pĕngoeloe, die op eene afgeslotene plek tegen den buitenmuur der moskee staat. tot aan den hals in het water, terwijl de wali hem dan zóó lang die drie formulen voorzegt, tot hij ze kent. Men verzekerde mij, meer dan eenmaal een' bruidegom alzoo in het bad aangetroffen te hebben. Waar dit al te lang zou kunnen duren, is het vaak het geval, dat de wali zegt borg te zullen blijven voor zijnen zoon N. N., dat ook aangenomen wordt door den pĕngoeloe. Waar dit niet noodig is, en de bruidegom eindelijk de formulen kent, komt hij uit het bad, zegt ze voor den pĕngoeloe op, en het huwelijk van N. N. met de bruid N., die

t'huis bleef, is voltrokken. Dikwijls neemt men het echter zoo naauw niet. De desôman, die er tegen opziet overhoord te worden, zendt een paar dagen te voren eenige geschenken aan den pĕngoeloe, met kennisgeving van het aanstaand huwelijk. De pĕngoeloe weet de zaak dan wel in den geest van den zender te verklaren.

In zeker huisgezin stierf onlang een zoon. Vader, moeder en alle verdere leden der familie beweenden den doode. Dienzelfden dag nog werd het lijk naar de begraafplaats gedragen, vergezeld van de familie en vele belangstellenden. Den kjaï modin ziet gij vóór het lijk uitgaan, herkenbaar aan zijne kleeding, den stoet voorgaande in het opdreunen van arabische gebeden. De lijkbaar is versierd met bloemen, terwijl de moeder van den overledene voor eenig geld en rijst heeft gezorgd, die de kjaï modin op het graf legt. Is het lijk in de aarde gelegd, dan heft de kjaï modin, vóór de kuil weder gedekt wordt, zijne gebeden aan, zeggende: „Bismilah nir rah-kĕm man nir rah-chim!" d. i. „in den naam van Allah den Barmhartige, den Ontfermer." De bespottelijke verklaring van dit verbasterd Arabisch door de wijze santri's gaan wij met stilzwijgen voorbij.

Hierop volgt de sirnannipoen rôgô lan sirnannipoen soekmå, de tĕlĕkim, enz. (1) Heeft hij daarop

(1) De eerstgenoemde uitdrukking beteekent het verdwijnen van het ligchaam en het verdwijnen der ziel. POENSEN heeft die niet nader opgehelderd. Het schijnt eene formule te zijn, die men uitspreekt. De tĕlĕkim of talĕkim is een formulier van antwoord op de vragen, die den doode omtrent zijn geloof door de grafengelen gedaan worden. Het is eene verbastering van het arabische talqîn. Het is ook elders op Java bekend, o.a. in het Soerakartasche. (Tijdschr. v. N. I. V. I, p. 710. Vgl. G. K. NILMAN, Inleiding tot de kennis van den Islam, p 388). RED.

eene klappernoot en waterkruik stuk geslagen en verbrijzeld, dan keert de stoet huiswaarts.

Den zevenden dag na het overlijden van dezen jongeling was het huis weder gevuld met familie en vrienden, om voor den doode te bidden. Velen – het gebeurt wel tot veertig – santri's waren voor die plegtigheid uitgenoodigd, in het sterfhuis te komen lezen. Naar de uitdrukking van eenen Javaan ging het er toe, alsof er eene bruiloft gevierd werd. Men slagtte een' ram zonder eenig gebrek, die gereinigd en bewierookt, en door de santri's Izaäk genoemd werd, ter herinnering aan ABRAHAM's offerande van IZAÄK op Moria's top (1). Een' dag en nacht duurde de plegtigheid voort. „En waartoe dit alles?" vraagt men. Een Javaan gaf ten antwoord: „opdat hun zoon bij Goesti Allah moge aangenomen worden!"

Gelijk in de beschreven gevallen, vervult de geestelijke, hij zij santri of modin of een ander, in bijna alle gevallen en handelingen des levens, eene bepaalde rol. Geen huis zal gebouwd, geen sawah bewerkt, niets van eenig belang ondernomen worden, of een geestelijke moet er bij tegenwoordig zijn.

De invloed en magt der geestelijkheid op het javaansche volk is dien ten gevolge zeer belangrijk; zij is gegeheel in de javaansche wereld t'huis, en door haar opgenomen. In verstandelijke of zedelijke ontwikkeling overtreft zij overigens het volk niet, gelijk ook reeds uit het bovenvermelde kan blijken, en, bij eenig nadenken over den toestand des volks, ook blijken zou onmogelijk te zijn. En zoo laat het zich dan ook verder

(1) Dit klinkt tamelijk vreemd, daar de Mohammedanen meenen, dat niet IZAÄK, maar ISMAËL geofferd werd. RED.

begrijpen, hoe dit volk, in weerwil van zijnen eerbied en zijn ontzag voor deze geestelijkheid, zoo ontzettend slordig en onverschillig voor het vervullen der overige godsdienstige voorschriften van den Islam kan zijn, als bijv. het bezoeken van de moskee, het waarnemen der gebeden, enz.; zoo onbekend kan zijn met den geest en inhoud van den Islam, en bovendien nog zoo geheel overgegeven aan ongeloof en bijgeloof. Wij zagen reeds de bewijzen daarvan in de voorstellingen omtrent de godheid, onder de Javanen algemeen aangenomen, en hun geloof aan de magtige werking der ngelmoe's, enz. Ja, wij kwamen alreeds tot de overtuiging, dat het javaansch gemoed nog heidenschgezind is, nog niet doordrongen van het Mohammadanisme. Wij zouden niet gaarne beweren, dat dit altijd zoo blijven zal, want het Mohammadanisme is eene magt op zich zelve, die gesteund door de omstandigheden en zich vereenigende met andere invloeden, al meer en meer op de javaansche wereld inwerkt en zal inwerken, tot het geheel en al in het organisme van het zedelijk en geestelijk leven der javaansche wereld zal zijn doorgedrongen. Het kan thans onze taak niet zijn, dit nader aan te wijzen. Voor ons tegenwoordig doel zij het genoeg aangewezen te hebben, hoe het Mohammadanisme nu nog eene zedelijke magt is, die nog niet is opgenomen in de ziel der javaansche wereld, en hoe wij het dus te verstaan hebben, als het javaansche volk een mohammadaansch volk genoemd wordt. En hiermede meenen wij dan tevens een antwoord gegeven te hebben op de eerste der in den aanvang van dit schrijven bedoelde vragen. Alleen blijft ons thans nog over, het medegedeelde in zijn geheel te overzien, om ons in korte trekken een beeld der javaansche wereld te vormen, met bijvoeging van een en ander,

dat noodig is ter volmaking en verduidelijking, doch dat niet afzonderlijk vermeld werd.

Hoe en welke is dan de God der Javanen? vragen wij allereerst.

Enkelen gelooven, dat niets werkelijk bestaat, ook God niet, of liever, het nietzijn is hun God. Velen gelooven volstrekt niet aan het bestaan van eenige godheid. Meerderen zeggen: de wereld is God – God is de wereld! Terwijl het gros des volks onbekend is met den waren God, zoo als Hij is, en door angst en vrees voortgezweept, onderworpen is aan het geloof aan goede en kwade geesten, goden, demonen, duivelen of sétans. Onbekend met den God der liefde, der genade en der barmhartigheid, der geregtigheid en der waarheid is het noodlot die hooge magt, welke des menschen lot regelt en bepaalt, een opperste wil, die niet te weêrstaan noch te verbieden, even grillig als willekeurig en zelfzuchtig is.

De kennis van den God der Javanen geeft ons den sleutel tot de kennis der Javanen in handen. De javaansche wereld is zich van God nog niet bewust geworden. Het godsdienstig gemoedsleven der javaansche wereld verkeert nog in den toestand der gebondenheid. De godsdienst is haar nog geen levenskracht. Het godsbewustzijn is in haar nog niet ontwaakt, en ligt haar zieleleven nog gebonden in de ketenen van ongeloof en bijgeloof, dwaling en onkunde, van welke zij zich nog niet heeft kunnen losmaken. Zij kent nog geene vrijheid en persoonlijke zelfstandigheid.

Waar het innerlijk, geestelijk zijn dier wereld zich te aanschouwen geeft, en als daad openbaart, zal zij hare zedelijkheid doen kennen, als in karakter overeenkom-

stig aan haar Godsbewustzijn. Onbekend met Gods liefde vindt men ook onder dit volk geen liefde; onbekend met Gods waarheid, zijn leugen en bedrog geen misdaad, in sommige gevallen veeleer deugd. Onbekend met Gods heiligheid, is de zonde, vaak in den meest afschuwelijken vorm zelfs, geene zonde meer. Onbekend met Gods barmhartigheid, is men onverdraagzaam, hard en stug, trotsch en opgeblazen. Onbekend met Gods genade, vergeeft men nimmer, en is de wraak vaak niets meer dan pligtmatig en goed, ook dan nog, waar die door list of verraad bevredigd wordt.

In de javaansche wereld spreekt men, 't is waar, van een' heiligen, en regtvaardigen, en liefhebbenden God. Vergunt ons echter op te merken, dat men daarvan even zoowel spreekt als van den Éénigen God, Allah kang sawidji, kang sĕdjati, kang moelijå, de waarachtige, de hoogheerlijke! En wij hebben gezien in hoeverre de God der javaansche wereld één is, en waarachtig en hoogheerlijk!"

Maar wat men algemeen en feitelijk in God erkent, is „zijn willen." Dit is het hoogste, waartoe men opklimt. En dat „willen Gods" – 't is natuurlijk – wordt gekarakteriseerd door de voorstellingen, die in de ziel der javaansche wereld leven. Het is het willen van eenen despoot. Het is het noodlot. Van daar de gedurig terugkeerende term: „sakarsanne Goesti Allah!" of „mongsô bodowô Goesti allah!" (1)

En zoo is ook in de javaansche wereld de wil de hoofdzaak. Het eigen, zelfzuchtig, heerschzuchtig, hoogmoedig, willekeurig, zondig willen, zich ook als nuk, lust, gril, luim vertoonende, regeert den Javaan. Een

(1) D. i.: Het zij zoo als Allah wil! Het zij aan Allah overgelaten! RED.

krachtige wil, bestuurd door verstandig overleg en ernstig nadenken, bedoelende het edelste, reinste en beste, dat te bereiken is in gegeven omstandigheden, is begeerlijk, edel, eerbiedwaardig! Maar verre van dit ideaal staat nog het willen der javaansche wereld! Gelijk God wil, omdat Hij zóó en zóó wil en niet anders, is het ook den Javaan als aangeboren, alles aan zijn willen te onderwerpen. Het is de grondslag der leer van het despotisme, en in alle verhoudingen en betrekkingen der javaansche wereld en zamenleving erkenbaar, in vorm gewijzigd naar de verschillende omstandigheden. Despoot is de meerdere voor zijn' ondergeschikte, en de mindere kruipt voor zijnen meester, spreekt niet tegen, keurt schijnbaar alles goed, en acht genoeg gedaan te hebben, zoo hij den wil, het bevel van zijnen meester heeft volbragt. En die mindere, die daar even zoo laag kroop, is straks weder despoot voor degenen, die hij beneden zich acht, als man voor zijne vrouw en kinderen, als kind vaak jegens zijne ouders, vooral jegens de moeder, en als broeder jegens zijne jongere broeders of zusters.

Het onderscheid der taal in ngoko, madijô, krômô, krômô inggil, bôsô kadaton, enz. mag daarin zijn' grond hebben. Vergissen wij ons daarin, 't is toch ongetwijfeld waar, dat het een bepaald beletsel is voor vertrouwelijkheid, gemeenzaamheid en hartelijkheid. Krômô gebruikt de prediker in zijn gebed, en als hij amin gezegd heeft, gaat hij dadelijk zijne hoorders in ngoko, laat 't dan ook een deftig ngoko zijn, toespreken. Sadoeloer (broeder), noemt de zendeling zijne Christenen in het vertrouwelijk gesprek, en diezelfde sadoeloer spreekt van zijne sadèrèq's (broeders. Kr.) tot den panditô. Ngoko spreekt de man tot zijne vrouw en kinderen; deze spreken madijô of krômô tot den man en

vader. Verschijnt men voor eenen vorst, geen krômô is voldoende, neen! niet eens hoog, deftig krômô, de bôsô kadaton (hoftaal) moet men spreken. (1) Dit verschil in taal kan voor bijbelvertalers de vraag doen opkomen: „moeten wij den Heer JEZUS, staande voor KAJAPHAS en PILATUS, krômô of ngoko laten spreken?" en dergelijke meer.

Hier en overal hoort men de stem des gebieders en des minderen, en mag 't ook al waar zijn, dat de gewoonte veel verzacht, en van het stuitende en onaangename veel doet verdwijnen, voor ons gevoel blijft er toch altijd iets onaangenaams en stootends in, en kan het zeker niet gelijk gesteld worden met het verschil in het spreken, dat men in Europa tusschen meerderen en minderen waarneemt.

Belangrijk mag voorts de opmerking genoemd worden, dat de godsdienst der Javanen niet enkelvoudig, zuiver in karakter is. De godsdienst der tegenwoordige javaansche wereld is het product van Boeddhîsme, Brahmanisme, Çivaïsme, Mohammadanisme, enz., niet verwerkt en tot een geheel gebragt, maar alles dooreengemengd, en wonderlijk verward. De javaansche wereld heeft geen godsdienst uit overtuiging aangenomen; gelijk men ook niet kan zeggen, dat het javaansche volk een mohammadaansch volk is, in gelijken zin als wij zeggen dat de Hollanders, Engelschen, enz. christelijke volken zijn. Eene reeks van tijden en voorvallen heeft de javaansche wereld in aanraking gebragt met de belijders van verschillende godsdiensten; zij heeft van allen wat overgenomen, uiterlijk en vaak zich zelf onbewust, altijd het meeste van hen, die hunne godsdienst met het zwaard en uiterlijke vertooning wisten aan te bevelen.

---

(1) Die evenwel maar in enkele woorden van het krômô verschilt. RED.

Hoe dat mogelijk is? De geestelijke toestand dier wereld verklaart ons dit, en het wordt nog nader opgehelderd door het volkskarakter der Javanen en hunne intellectuele en aesthetische vorming en ontwikkeling.

Traag, lusteloos, ongewoon aan – ongeneigd, onbekwaam tot verstandelijke inspanning, zinnelijk, wreed, ongevoelig, zonder belangstelling in of behartiging van des naasten belangen, vreemd aan gevoel van zelfstandigheid, persoonlijkheid en vrijheid, mist men in het beeld der javaansche wereld ook de trekken van vaderlandsliefde en nationaliteitsgevoel. Het despotisme heeft het individu losgemaakt van het geheel, het ligchaam van den staat, die hier niet als een geheel, maar als uit zoo en zoo vele individuën bestaande, gedacht en gevoeld wordt. De gehechtheid aan zekere plaats of streek, die men vaak waarneemt, moet verklaard worden uit de traagheid des volkskarakters, zoowel als het gebrek aan ondernemingsgeest, die zijn' blik ook naar andere landen en volken uitstrekt. Huiselijk leven, gezellig verkeer, onderlinge zamenwerking zijn onbekende begrippen, verklaarbaar door het reeds beschrevene, zoowel als door de veelwijverij, dien kanker der maatschappij, beletsel voor allen mogelijken vooruitgang tot beschaving in het maatschappelijk en huiselijk leven. De vrouw, onontwikkeld en geringgeschat, is geheel afhankelijk van de willekeur des mans, heeft bijna geene regten, bestaat om den man, en is met hare kinderen (ongelukkig, zoo zij kinderloos mogt blijven!) het wettig eigendom des mans. Van daar de velerlei vernedering, minachting, verstooting der vrouw en gedurige echtscheiding. Zóó is het mogelijk, dat een man ten dertienden male in het huwelijk kan en durft treden.

Men herkent in al deze trekken het beeld der mensch-

heid in den toestand der gebondenheid, die geregeerd wordt door de gewoonte (adat), dien ijzeren scepter, die wet van Meden en Persen, welke niet verbroken mag worden: beletsel en tegenwerking voor al wat naar vooruitgang en ontwikkeling streeft; vergif, doodend vergif voor alle leven en streven, gevoelen en denken; het kort begrip van alle opvoeding en ontwikkeling der javaansche jeugd. En zoo wordt alle verstandelijke ontwikkeling en inspanning belet, tegengewerkt, gedood. Van daar de geringe behoefte aan onderwijs, vorming en leiding. Wat men bij instinct, door gewoonte en als van nature weet en kan, is voldoende om in de behoeften des levens te voorzien: om datgene wat men als geluk en genot beschouwt, te verkrijgen en te genieten. En waartoe zich dus ingespannen voor het aanleeren van kunsten en wetenschappen, die men, om de buffels te weiden, of het land te bewerken, een huis te bouwen of de bevelen der grooten (tijang agĕng, karakteristiek overgesteld tegen de tijang alit, den kleinen man!) ten uitvoer te brengen, niet noodig acht?

Wij hebben Javanen ontmoet – ook dit vermelden wij gaarne – die vrij goed Hollandsch, Fransch of Engelsch verstonden. Wij hebben boeken over reken-, meet- en landmeetkunde gelezen, door Javanen geschreven. Wij hebben uitstekend ontwikkelde Javanen ontmoet; ook gehoord van die zeer goed piano speelden, teekenden, schilderden, enz. Heeft Raden Saleh niet lauweren geoogst op het gebied der schilderkunst, zoodat zijne beeldtenis zelfs met eere eene plaats in fransche en andere illustraties mogt vinden? (1)

(1) Over aanleg en vatbaarheid tot ontwikkeling der Javanen zie inzonderheid Tijdschr. v. N. I. 1851, II. 274; 1852, II. 209; 1855, II. 42; 1858, I. 283; 1859, II. 119. RED.

Maar die allen, of liever die weinigen uit zoo vele millioenen, weet gij wat zij zijn? Een paar helder lichtende starren, aan eenen overigens geheel zwarten hemel. Javanen, het javaansche type niet verloochenende, maar niet behoorende tot de tijang alit in de desô der binnenlanden.

Men twist er wel eens over, of de overblijfselen van tempels en graven uit vroegere eeuwen, roerende bewijzen zijn van javaansch genie en geestvermogen of niet; of de landbouw (vooral rijstcultuur) een treffend bewijs oplevert van javaansch landbouwkundig oordeel en overleg of niet. Wij zullen ons in dien strijd niet mengen. Het heeft zijn nut te onderzoeken, wat de javaansche geest voor eeuwen is geweest, voor eeuwen heeft kunnen en willen doen. Wij hebben thans echter slechts de vraag te beantwoorden: „Wie en hoe zijn zij nu? Ten huidigen dage?" En dan is het buiten twijfel, dat de tijang alit (en dat zijn, hoevele millioenen?) geen lust, noch genie, of genoeg belangstelling in de godsvereering bezitten, om thans zulke gewrochten te doen verrijzen. En als de overheid geen verandering in de rijstcultuur brengt, zal ook daaromtrent wel niet veel van vooruitgang te melden vallen.

De staatkundige en maatschappelijke toestand des javaanschen volks levert hiervoor te veel bezwaren op. Het volkskarakter verzet zich hiertegen, de intellectueele vorming en ontwikkeling zijn onvermogend, en de idee, het scheppend genie van den vorm en de gedaante, het aesthetisch vermogen ontbreekt.

Van dit laatste kan men bijna niet anders zeggen, dan dat het geheel en al ontbreekt. Schilder- en beeldhouwkunst, toon- en dichtkunst spreek er niet van. Leelijke, fantastische gedrochten zijn die beelden der wajang met

mismaakte en ontmenschte menschengestalten, duizend-armig- en beenig, krom, gebogcheld en onnatuurlijk. Hoort de redevoeringen der dalang's bij de wajang-vertooningen, bewondert hunne kunst om zeer veel woorden te gebruiken, een' geheelen avond en nacht door, onvermoeid door, maar denkt niet er poëzij en diepe of leerrijke gedachten in te ontdekken! Indien het onkiesche, dat er vaak ten vermake der omstaande tijang alit onder gemengd wordt, u niet noodzaakt, de plaats spoediger te verlaten, dan gij voornemens waart. Poëzy in geschriften! De tijang alit voor zoover zij al lezen kunnen, houden zich nog steeds bezig met het oude en alombekende. Het reeds oude hebben de meesten nog bij lange na niet gelezen, hoe zou er tijd voor de gedachte aan wat nieuws overschieten?

Voor het overige..... maar laat ons nog het een en ander, aan onze westersche gewoonten, of smaak, of begrippen tegenovergesteld, door voorbeelden aanschouwelijk trachten te maken.

Een witte, ongeschonden rei tanden, die zich door het rood van een paar kleine lippen laten zien, wangen, gekleurd door den blos der jeugd, in al de schoonheid en bevalligheid der lagchende jonkheid, noemen wij schoon!

De Javaan vindt 't het prachtigste gezigt, als eene bruid hare tanden tot op het vleesch afgevijld, en 't overgeblevene met het tandvleesch, evenals de zeer groote lippen, vuil, afzigtelijk zwart heeft gemaakt, eene groote sirihpruim bewaart tusschen wang en kiezen, en het ontbloote bovenlijf, met het gezigt, hals, armen en handen, leelijk geel, de wenkbraauwen en oogharen zwart worden gemaakt.

Voor den Westerling is een maaltijd zonder vrouwen

onaangenaam, ongezellig; 't liefst zit hij aan tafel naast eene dame!

De Javaan vindt dat verachtelijk, bespottelijk, en zit met zijne gasten alleen te eten. De vrouw kan dienen, of achter in huis blijven!

De Europeaan danst, walst — 't is bijna een zweven; hoe losser, sierlijker en vlugger, hoe schooner!

De Javaan vindt dat akelig. Hij ziet liever eene vrouw zoo stijf mogelijk trippelen, draaijen; armen, beenen, hals, het geheele ligchaam in bogten en figuren wringen en wrikken, tot ieder lid een' knak geeft!

De Westerling zingt met maatgevoel, harmonie en uitdrukking in stem en gebaren; zijn zang is leven, is eene sprake!

De Javaan gilt, en huilt, en schreeuwt of bromt, met trillingen zonder einde of maat, zoo willekeurig mogelijk, vaak begeleid door gebom of door een valsch instrument.

De Westerling gaat naast zijn' gezel, liefst wel gearmd.

De Javanen loopen bij voorkeur achter- of ver van elkander.

De Westerling wenkt met de binnenzijde der hand naar boven gekeerd.

De Javaan wenkt met de binnenzijde der hand naar beneden gekeerd.

En wilt gij ten slotte nog eene tegenstelling, welke de zendeling bijna iederen keer kan maken, als hij een huwelijk in te zegenen heeft?

De europesche bruid en bruidegom zijn er trotsch op, vinden er een zeker welgevallen in, zich gearmd aan vrienden en kennissen te kunnen voorstellen. In de kerk, of voor den burgerlijken stand op hunnen trouwdag, zitten, of staan, of gaan zij steeds vlak naast elkander.

De javaansche (christelijke) bruid en bruidegom zijn verlegen, in het bijzijn van anderen. In de kerk, als de panditô hun huwelijk inzegenen zal, zitten zij liefst zoo ver mogelijk van elkander, en moet er wel eens dwang gebruikt worden, om ze elkander de hand te doen geven. Zij zitten dan gewoonlijk met den rug naar elkander gekeerd, liefst op het uiteinde der bank, van elkander gescheiden door andere, tusschen beiden zittende personen (1).

Mijne werkzaamheden onder de bevolking, van welke ik boven trachtte eenige voorstelling te geven, bepaalden zich in het afgeloopen jaar tot de residentiën Kediri, Madioen, benevens Malang, mij tijdelijk toevertrouwd.

In deze drie residentiën hebben zich reeds op verschillende plaatsen, vroeger, grootere of kleinere gemeenten gevormd die, onder mijn toezigt en leiding staande, verder weder toevertrouwd werden aan medehelpers of voorgangers uit de Javanen. Nieuwe gemeenten hebben zich in het afgeloopen jaar niet gevormd. Het medehelperspersoneel onderging eenige verandering, door ontslag wegens slecht gedrag van twee medehelpers, of verandering van standplaats van één' hunner. Als medehelpers staan mij dus thans ter zijde:

MARKUS te Adi Tojô, in Kediri,
SYLVANUS „ Maron, „ „

terwijl IÉSO, gewezen voorganger te Soember Gajam, (Kediri, thans onbezet) en MATTHEUS, gewezen voorgan-

(1) In de Mohamm. Jav. wereld ziet men vaak bruid en bruidegom in een rijtuig zitten, om door de plaats der inwoning rondgereden te worden, voorafgegaan en gevolgd van een' grooten optogt.

ger-loerah te Wônô Hasri, tijdelijk mij aldaar helpen, terwijl ik zelf in den regel de zondagsgodsdienstoefeningen leid. Voorts

LEONARD	in Madioen,		
ZACHARIAS	te Djĕnggri,	in Malang,	
ADRIAN	" Bandjar Rĕdjô,	"	"
IO	" Ngingit,	"	"

Ieder dezer medehelpers heeft zijne eigene gemeente, wier vertegenwoordiger hij is, en wier leiding hem opgedragen is. Wanneer ik zelf in de gemeente kom, en op de bepaalden tijden, vier malen 's jaars, als zij zich ten mijnent vereenigen, brengen zij verslag van hunne werkzaamheden en bevindingen uit.

De getalsterkte der verschillende gemeenten, volgens de laatst ontvangen opgaven, is als volgt:

In Kediri.

		M.	Vr.	J.	M.	Te zamen
	Wônô Hasri	35	43	22	20	120 zielen.
MARKUS.	Adi Tojô	19	20	16	23	78 "
MARKUS.	Soembĕr Gajam	4	4	1	2	11 "
SYLVANUS.	Maron. Geene nieuwe opgaven ontvangen. Vergelijke de laatst opgegevene.					
	Papar	5	5	1	1	12 "
						221 zielen.

In Madioen.

LEONARD.	Sélô Rĕdjô en omstreken	8	6	6	6	26 zielen.
LEONARD.	Kotta Madioen "	8	8	1	3	20 "
LEONARD.	Ngoeloeg	6	6	8	4	24 "
						70 zielen.

In Malang.

		M.	Vr.	J.	M.	Te zamen
ADRIAN.	Bandjar Rĕdjô......	9	6	2	5	22 zielen.
	Swaroe.............	6	8	7	9	30 »
	Pĕlar...............	3	3	1	2	9 »
	Bansri..............	1	1	3	1	6 »
	Rĕdjôsô.............	1	1	—	3	5 »
IO.......	Ngingit..	5	8	6	3	22 »
	Soembér Wohan....	2	2	—	1	5 »
	Mambĕng Soekô....	1	1	1	—	3 »
	Gĕnitri.............	1	1	1	3	6 »
ZACHARIAS.	Djĕnggri en omstreken	14	12	7	9	42 »
						150 zielen.

Maakt met de vorigen een totaal van........ 441 zielen.

In enkele gemeenten zijn nog kinderen van christen-ouders, maar nog niet gedoopt. Zij werden dus boven niet medegerekend.

Van die allen traden in het afgeloopen jaar, na voorafgaand, meer of minder volledig onderwijs, en daarop gevolgde aflegging van belijdenis des geloofs door den doop tot de gemeente toe, te

Kediri	Wônô Hasri	2 mannen,	2 vrouwen.
	Adji Tojô..	2 »	— »
Malang.	Djĕnggri...	— »	1 vrouw.
		4 mannen,	3 vrouwen. Te zamen 7 zielen,

terwijl ik te

Wônô Hasri......	10 kinderen,
Adi Tojô.........	3 »
Te zamen...	13 kinderen,

van christen-ouders geboren, doopte.

Hier en daar bevindt zich nog een enkel persoon, die den wensch te kennen gegeven heeft, om gedoopt te worden en daartoe thans onderwijs ontvangt van den voorganger.

De wijze, op welke die nieuwelingen met de gemeente bekend werden, en de prikkels en drijfveêren, welke hen aanspoorden en bewogen, zich aan de gemeente aan te sluiten, zijn uit andere bescheiden reeds genoeg bekend, dan dat wij er hier afzonderlijk nog bij behoeven stil te staan. Een enkel, eenigszins uitvoerig verhaal van eenen voorgenomen overgang en de aanleiding daartoe, in het afgeloopen jaar moge hier eene plaatse vinden.

Naauwelijks in het begin des jaars te Kediri gevestigd, kwam S., een Christen van Wônô Hasri, bij mij, om mij kennis te geven van het voorgenomen huwelijk zijns jongeren broeders, met het verzoek hetzelve den derden zondag in Februarij in te zegenen. Ik gaf terstond mijn woord daarvoor. S. ging naar huis, waar men aan padi-stampen ging, en verder alle mogelijke toebereidselen maakte voor de bruiloft.

Een paar dagen vóór dien derden zondag in Februarij, kreeg ik, ongelukkig, hard de koorts, die door een goede dosis kinine gestopt werd, maar mij toch fiks had aangetast. Ik gevoelde alle geneigdheid om des zondags niet naar Wônô Hasri te gaan, en de inzegening van het huwelijk nog eene week uit te stellen, wijl paardrijden mij totaal onmogelijk was. Belanghebbenden waren echter niets in hun' schik met dit voornemen. Men herinnerde mij aan al de toebereidselen reeds gemaakt, en hield zoo dringend bij mij aan, dat ik eindelijk toegaf, en besloot een rijtuig te huren om derwaarts te gaan.

Wij hadden een' vriendelijken koetsier. De man scheen vrolijk en opgeruimd te zijn. Hij vermoedde het echter zeker niet, dat hij op dien dag met zaken bekend zou worden, die van eeuwige waardij voor hem konden worden, en aan het verlangen van zijn hart en dat van anderen zouden voldoen. Want deze man – en hier moet

ik op mijn verhaal vooruitloopen, om het eerst later gehoorde thans tot opheldering terstond mede te deelen – zocht naar den parel van groote waarde, zonder dien nog gevonden te hebben. Die man met vele leden zijner familie, zocht naar eene godsdienst, die meer dan het javaansche Mohammadanisme, aan de verlangens en behoeften des harten voldoet; naar eene ngelmoe (het zijn zijne eigen woorden) die dieper, bevredigender is, en meer rust aan het hart geeft, dan die, welke den Javaan bekend zijn. Reeds lang te voren had zijn vader hem opgedragen, „zoo hij een agama of ngelmoe aantrof, beter dan die hun bekend was, hij hem daarmede bekend moest maken, om die dan zelf te onderzoeken en te beproeven!" Onze koetsier vermoedde niet, dat hij op dezen dag die agama, die ngelmoe zou leeren kennen.

Wij kwamen te Wônô Hasri. Ik preêkte, zegende het huwelijk in, en ging daarop met mijne vrouw een bezoek brengen aan de woning der jonggehuwden. Onze koetsier deed trouw in alles meê. Hij volgde in de kerk, hoorde de prediking, woonde de huwelijksinzegening bij, en zat vervolgens mede aan in de rij der bruiloftsgasten. Des middags keerden wij tamelijk opgewekt weder huiswaarts. Onze koetsier kreeg een fooitje, en ging zijns weegs.

Op eenen woensdagavond in October hield ik mijne gewone bijbellezing. Drie gasten woonden haar bij, van welken één mij wel bekend voorkwam, maar dien ik toch niet regt meer wist t'huis te brengen. Ik had echter opgemerkt, dat één der mijnen hem had binnen geleid, en vroeg hem dus, wie die persoon was, waarop ik een zeer breedvoerig, levendig verhaal kreeg betreffende..... onzen koetsier! Ik was dien man waarlijk bijna reeds vergeten.

S., die hem binnen gebragt had, nu en dan in de stad komende, had hem ontmoet; zij hadden met elkander gesproken, en werden intime vrienden. Behalve hetgeen ik boven reeds mededeelde, verhaalde S. mij nu, hoe die man op dien zondag in Februarij, door al hetgeen hij gehoord en gezien had, zóó bijzonder getroffen was geworden, dat hij er eenen diepen indruk van in zijne ziel bewaard had, en reeds berigt aan zijne familie had gedaan. Onbekend met Christen-javanen had hij al getracht en gezocht, om iemand, dien hij dien zondag had leeren kennen, weder te ontmoeten, en met hem nader over een en ander te spreken. Aan dien wensch was nu voldaan, en spoedig was zijn besluit genomen, om met vrouw en kinderen tot het Christendom over te gaan. Volgens het zeggen, zouden hem een paar broeders met zijnen vader daarin volgen. Hij kwam nu ook getrouw ten mijnent, dat hem nu nog gemakkelijker was geworden, wijl hij geen koetsier meer was. Naar zijn zeggen, had hem zijn chinesche meester loon onthouden!

In de stad woonachtig, woonde hij nu een' geruimen tijd drie malen 's weeks de bijbellezing bij; ja, bleef daarna dan dikwijls den geheelen nacht door, om met S. in den bijbel of andere boeken te lezen.

Een bezwaar is nu nog voor hem daarin gelegen, om van ééne zijner beide vrouwen te scheiden. Hoe dat zal gaan, weet ik niet. Sedert een paar maanden is hij bij Europeanen in dienst getreden, en zag ik hem niet meer de bijbellezing bijwonen. Dit bevreemdt mij wel een weinig; te meer daar niemand meer iets van hem ziet, of hoort, en het dus niet zeker is of hij bij zijn voornemen is gebleven, om met de zijnen tot het Christendom over te gaan. Ik hoop intusschen spoedig weêr iets van hem te zullen vernemen.

Deze ontmoeting is zeker veel aangenamer, dan die mij of anderen, door mij als colporteurs of evangelisten uitgezonden, om het Evangelie den mohammadaanschen Javaan bekend te maken, in den regel bejegenden. In het afgeloopen jaar werd in menige woning van Mohammadanen getracht het Evangelie te brengen, maar nergens schijnt het eenigen grond gevonden te hebben. Een enkele mogt al eens één-, tweemaal willen aanhooren, maar ten laatste weigerden toch allen. Ja, eens dreigde zelfs een Javaan geweld te zullen gebruiken, zoo die lastige bezoekers niet dadelijk vertrokken.

Mijne woning ligt te midden van verscheidene grootere of kleinere desô's. Tot allen zond ik Christenen om kennis te maken met de inwoners, en ik zelf kon een paar malen hulp verschaffen door het verstrekken van medicijnen. In zeker huis gekomen, riep de man uit, toen het gesprek eene godsdienstige wending begon te nemen: „Mijn hemel! ik ben bevreesd over Allah te spreken, of zijn' naam te noemen. Spreek er mij niet over!" „En waarom dat?" „Wel voor een paar weken heb ik mijn' zoon uitgehuwd, en toen op de bruiloft het een en ander verteld van Goesti Allah en de voorvaderen. Den volgenden dag ben ik ernstig ziek geworden, en thans zelfs nog niet eens geheel hersteld. Dat is ongetwijfeld eene straf, die ik verdiend heb, met over Allah te spreken. Daarom ben ik bevreesd over Allah weder te spreken!" Hoeveel er nu ook verder bijgebragt mogt worden, om dien kjaï nader in te lichten, en van zijne dwaling terug te brengen, het hielp alles niet met al. Hij verzocht zelfs zeer stellig en bepaald, nu ook maar niet verder met hem over deze dingen te spreken. En aangezien hij de oudste zijner desô is, volgen nu ook allen, die met hem in die desô

wonen, hem in deze redenering, waardoor het volstrekt onmogelijk werd er één woord aan toe te voegen.

De redenering van dezen man zal den lezer zeker vreemd voorkomen. En inderdaad, zij is ook eigenaardig. Zij geeft ons echter tevens eenen blik in het hart dier javaansche wereld te slaan. Trouwens zij is niet de eenige eigenaardige, of meest algemeene redenering, die men hier hoort, om zich van een geprek over godsdienstige onderwerpen af te maken. Neen; meermalen is 't: „wij zijn bevreesd voor die godsdienst der Hollanders, want 1°. volgen wij hen – de Hollanders – welligt worden wij door den God der Hollanders niet erkend! En ook niet door den God der Javanen. Zóó zijn wij Christenen geworden, menschen, in het midden zwevende! Niet in 't noorden! Niet in 't zuiden! Zoodat wij sterven, tusschen beiden in zwevende! En 2°. volgen wij hen, (door den doop, aan welken men nu en dan eene geheimzinnige kracht schijnt toe te schrijven), dan zullen wij na den dood hunne dienaren, hun volk of heir (bôlô) moeten worden!" terwijl een enkele er eens op volgen liet: „ziet ge, zoo worden wij bedrogen door de Hollanders!" En in deze meening worden zij te meer versterkt, daar „geen regent, of wĕdônô of ander voornaam javaansch hoofd nog tot het Christendom is overgegaan!" Onlangs nog zeide een Javaan rondweg: „Naar 't mij voorkomt is er onderscheid tusschen de Christenen en Mohammadanen. Ik voor mij houd het liever met de Mohammadanen, als ik let op kanjatahan (de bevestiging, het bewijs van iets, zoodat het bewaarheid wordt; het klaarblijkelijke van iets). „Wel! er zijn zeer vele Mohammadanen, die van Goesti Allah kanoegrahan, zegen, heerlijkheid, hoogheid ontvangen, zoodat zij worden wĕdônô, mantri, kangdjĕng, enz. Ziet, dit

is een bewijs, dat zij door den Heer bemind worden! Maar let ik nu op de Christenen, kijk, dan is er geen één die kanoegrahan ontvangt; een bewijs, dat zij niet bemind worden door den Heer."

De grond en verklaring dezer redeneringen is daarin te zoeken, dat de godsdienst in hunne beschouwing, geen geestelijke, persoonlijke zaak is, maar geheel en al iets uiterlijks. Hierin ligt mede de verklaring, hoe de Javaan, algemeen, een groote en alles afdoende kracht aan deze redenering kan hechten: „De Hollanders, en met hen de Javanen, die Christen zijn geworden, zijn of worden door Allah beschouwd als onbesnedenen. En onbesnedenen zijn kapir, ongeloovigen, zijn niet rein, heilig voor Goesti Allah. Zietdaar het criterium van iemands vroomheid. Besneden of onbesneden! Men moge wandelen zoo onberispelijk en vroom als maar mogelijk is, maar wees onbesneden, en men wordt niet aangenomen bij Goesti Allah! Men is nadjis, kirang rĕsiq (onrein); en het is dan ook vrij algemeen te hooren beweren: „al is de mensch nog zoo volkomen ten opzigte van Goesti Allah, besneden van harte, maar niet besneden in het vleesch, dan wordt hij toch als kapir, ongeloovige, onbesnedene, door Allah verworpen." En wederom: „al is de mensch nog zoo goddeloos, van harte onbesneden, maar besneden in het vleesch, dan wordt hij als Islam, geloovige, door Allah aangenomen en gezaligd."

Elders geldt deze zelfde redenering voor alle „varkensvleescheters". Ook zij zijn vervloekten! Karam! Niettemin wordt dit laatste door vele Mohammadanen insgelijks gedaan. Ik hoorde wel eens een' javaanschen Mohammadaan met genoegen en smaak over het lekkere van het varkensvleesch uitwijden. Alleen waar de godsdienst ter sprake komt, moet „het varkensvleescheten"

altijd als een bewijs en ernstige beschuldiging tegen de Christenen gelden.

En toch, ware zij slechts de meest gewigtige aanklagt tegen de Christenen! Maar véél ernstiger nog klinkt de vermaning, om „zich niet met die Christenen te vermengen” den Javaan in het oor, waar men er met nadruk als reden aan toevoegt: „want zij bezitten lĕngô doejoeng (eene soort olie, die men gelooft dat liefde kan verwekken), goenô (een bovennatuurlijk, betooverend vermogen), en lĕngô pèlèt (hetzelfde als lĕngô doejoeng, naar het schijnt)!” De slimme Christen, sterk door al die bovennatuurlijke gaven en krachten, zou dus den onnoozelen Javaan kunnen bedriegen, en overrompelen en voor zich winnen. Weest op uwe hoede voor die lui!”

Maar niet alleen de vrees van in der Christenen magt te geraken door hunne wonder- en tooverkrachten, weerhoudt den Javaan, zich met de Christenen te vereenigen. Neen, ook de vrees voor Gods gerigte houdt hem van het Christendom terug; want — aldus redeneert hij: „de Christenen kennen Gods wil en het oordeel Gods. Wanneer gij nu de Christenen gaat volgen, kent gij die ook. Maar als gij nu Gods wil niet volbrengt, zult gij door het oordeel Gods getroffen worden, want — gij wist Gods wil. Beter is het dus, dat gij van niets weet. Al bedrijft gij dan ook allerlei kwaad, zoo zult gij zeker door Gods oordeel niet getroffen worden, want gij wist van niets af.” (1)

---

(1) Deze redenering luidde in 't Javaansch aldus: [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

De Tijang paseq (van wien wij boven spraken) stemt deze redenering niet toe. Neen! „Wat!? de Christenen zouden Allah kennen!? De Christenen zijn gelijk aan de santri's! Zij zoeken nog steeds naar de waarheid! Zij tasten ook nog steeds als blinden in het ronde! Zij weten het ware nog niet; want waar men dat ook zoeke, men zal het wel niet vinden, behalve in zich zelven, in zijn eigen wezen of persoonlijkheid; want Allah is in mij! Ik ben papier en schrift, niet geschreven door menschenhanden. Dit is eigenlijk de werkelijkheid des levens."

Een vrome javaansche Mohammedaan gaf eens als zijn gevoelen te kennen omtrent de christelijke godsdienst, dat zij de godsdienst van Nabi Moesô was. Daarom wilde

---

[illegible]

Door een ander werd eens gezegd: [illegible] „Nu doe ik alles wat ik zelf maar verkies. Wat de dag der opstanding betreft, daar weet ik niets van af! De Almagtige zal dat wel weten! Hetzij dan, dat ik rood of zwart gemaakt worde – Hij zal het wel weten! Ik weet er immers niets af! Mits ik nu maar gelukkig kan zijn, dan is 't ook reeds voldoende!"

En een ander liet zich eens uit, toen er sprake van was om al of niet Christen te worden: [illegible] „al word ik veroordeeld, ik ben toch immers niet alleen, ik zal de eenige niet zijn! Daar zijn er immers velen! 'Wat zijn dat altemaal voor soesah's (moeiten, zorgen, beslommeringen)."

hij tot haar niet overgaan. Want de boeken van Nabi Moesô waren de torèt en djaboer (= wet en psalmen), en dezen waren reeds door den koran, het boek van Kangdjĕng Rasoel Moechammad vervangen. Het was dus betamelijk, dat de Javanen zich daaraan bleven houden.

Eenmaal vernam ik eene tegenwerping, welke mij aan koning RADBOUD denken deed. „Als ik Christen word en kom te sterven, dan zal ik in den dag der opstanding niet weder vereenigd worden met mijne voorvaderen, vrouw, broeders en zusters, en daar heb ik geen zin in.”

Eigenaardig was ook, hoe een ander te kennen gaf, dat hij geen Christen wilde worden, wijl hij bevreesd was, eenmaal gestorven zijnde, niet dood te zullen blijven in stille rust, maar met onrust. Sterft toch een Mohammadaan, dan wordt hij begraven onder geleide van den Kjaï modin. Deze bidt voor den doode, en spreekt de tĕlĕkim, eene dowô, een bezweringsgebed of formulier uit. De Javaan gelooft namelijk, dat de doode, zoodra de personen, die hem ten grave droegen, huiswaarts zijn gekeerd, terstond bezocht wordt door Djôbôraïl (Gabriël) welke hem ondervraagt. De tĕlĕkim nu schijnt men als eene soort van gebed om vergeving te beschouwen, want daardoor zal de doode met rust in het graf blijven liggen. Ontbreekt echter de tĕlĕkim, dan zal de doode steeds om en omwentelende in den kuil, zonder rust verkeeren, gelijk met de Christenen het geval is; het is als eene opstanding uit den doode, zonder het graf te verlaten. Het verband tusschen een en ander kon mij echter niet regt helder worden.

Ik informeerde mij later bij eenen gewezen santri, die het mij aldus verklaarde: Bij het sterven gaat de soekmô (= geest, ziel) des menschen op reis naar den hemel, begeleid door Djôbôraïl. De langere of kortere duur

dezer reis is afhankelijk van des overledenen meer of minder goed gedrag op aarde. De tělěkim nu is een gebed om vergeving van Allah, dienstig als licht of reisvoorraad op weg naar den hemel. Van het overige, boven verhaald, wist hij niets af. Aangezien nu die reis naar den hemel nog al lang kan duren, komt men op den 40sten dag en 1 jaar na het overlijden weder naar het graf terug, om de tělěkim nogmaals door den Modin te laten bidden, opdat Goesti Allah zich toch over den armen pelgrim naar den hemel ontfermen moge, en hem spoedig binnen late komen. (1)

Anderen hebben weêr veel op het Christen-worden tegen, wijl zij daardoor geroepen worden, tot het afstand doen van allerlei gewoonten en plegtigheden, die hen als gevangen houden in een net, gedeeltelijk door het Mohammadanisme over de javaansche wereld geworpen. En ziet hierin de voorname kracht, de éénheid van den Islam. De Javaan redeneert aldus: „word ik Christen, dan houdt de besnijdenis op, dan wordt de koran verworpen, dan moet ik de djěkat, pitrah, siděkah, roewah, rasoelan, malěm moeloed, najoeb'an, wajang'an, tělědèq'an, ěnděmměnděm'an, het geven van sělamat'an, enz., dan moet ik dit alles vaarwel zeggen. Daarover zal ik bespot, verworpen worden; gelijk men vaak zegt: die Christenen zijn even als de koentoel. (2) Hoog op den tak eens booms gezeten, of vliegende door het luchtruim zijn zij wit, maar op de sawah neergedaald eten zij kikvorschen, wormen, enz. „Onrein! onrein!" roept de zoodanige, en het meer wereldsgezinde hart, de genoegens des levens najagende,

(1) Over de tělěkim zie de noot op pag. 172. RED.

(2) Soort van ooijevaar of reiger.

geeft zich lucht in den uitroep: „o, Allah! als de mensch in dit leven geen genot en vreugde kan hebben, wanneer dan? Als hij sterft, is het immers te laat! De doode kan geen wereldsche vreugde meênemen. Hij neemt slechts zijn lijkkleed mede, en wordt beweend!" En deze soort stemt in met de overigens algemeene uitspraak: „Het is mij te moeijelijk om deze (de christelijke) agama na te leven!"

Maar reeds meer dan genoeg over al die tegenspraak van den mohammadaanschen Javaan. Toch worden er nog personen, hoe weinigen dan ook, gevonden, voor welke al deze gronden, om welke reden dan ook, niet voldoende zijn, om zich van den overgang tot het Christendom terug te laten houden. Langzaam – bijna onmerkbaar – breidt zich hier en daar het Christendom uit, worden evangelische waarheden, begrippen, zeden en gewoonten op allerlei wijze en door allerlei middelen en personen onder het volk bekend en bevestigd, en als het nu den Heer behagen mag, op ons gezaaide den milden dauw zijns hemelschen zegens, en vruchtbaarmaking des Heiligen geestes te schenken, dan zullen wij ook langzamerhand boodschappers van verblijdende berigten aan de gemeente worden.

Nu wij gezien hebben in welke mate en op welke wijze het Christendom zich in mijnen werkkring uitbreidde in het afgeloopen jaar, zullen wij wel naauwelijks behoeven op te merken, dat de waargenomen vrucht van onzen arbeid tot uitbreiding der gemeente, luttel was. Trouwens is deze werkzaamheid ook meer een arbeid der hope, en kan er nog gedacht worden aan zaadkorrels, die in den schoot der aarde zijn opgenomen, doch in de volgende jaren zich eerst als planten en gewassen boven het oppervlak der aarde zullen vertoonen.

In het vertrouwen op de verwezenlijking dezer hope gaan wij onvermoeid voort, te doen wat onze hand te doen vindt, ook tot bevestiging en opbouwing der reeds gevestigde gemeenten. Wij moeten ieder van haar thans nog een kort bezoek brengen, terwijl wij u tevens mededeelen, wat wij voor haar deden en doen.

Gelijk overal elders, zoo ook hier: prediking en onderwijs! Zietdaar onze werkzaamheid! Prediking en onderwijs – allereerst door woord, maar ook door daden. Uit- en blootlegging der heilswaarheid volgens het woord van God, een wandel, naar ons vermogen en keuze volgens datzelfde Godswoord, zich ook betoonende aan hen, die zich om hulp, raad en voorlichting, of meer stoffelijke middelen, als geld, kleederen, medicijnen, boeken, enz. tot ons wenden.

Wônô Hasri, als de digst bijgelegene gemeente (8 paal), heb ik voor mij zelven genomen, om des zondags te bedienen. Des morgens houd ik daar kerk, en mag tot mijne blijdschap opmerken, dat de prediking gaandeweg een belangstellend oor vindt. De opkomsten in het afgeloopen jaar waren zeer ongelijk, over het algemeen echter zeer bevredigend. Meestal had ik meer dan een derde, nu en dan twee derde der gemeenteleden onder mijn gehoor. Op pasardagen (marktdagen) alleen, waar die met een' zondag zamenvallen, is 't nog steeds de oude klagt. Ik vrees, dat dit wel nooit zal veranderen, zoolang pasardagen ook op zondagen blijven vallen, want het staat zoo geheel en al in verband met de javaansche huishouding. De javaansche moeder kan niet als de hollandsche des zaturdags alles inkoopen, wat des zondags noodig is, om daardoor op dien dag vrij te zijn. De javaansche maatschappij kent die winkels en winkeltjes niet, die men in Holland heeft. Alle eetwaren, toe-

spijzen en olie voor de lamp, enz. moeten van de pasar komen, en die wordt om de vijf dagen 's morgens gehouden, niet ongelijk aan onze markten. Daar zit dan een ieder met zijne waren uitgestald, waaronder ook Christenen; de markt is vol drukte en beweging, men koopt daar en verkoopt, en kan zich dus gemakkelijk voorstellen, dat de van de pasar, soms een paal ver, t'huiskeerende man of vrouw, meestal beladen met het een en ander op de pasar gekocht, vermoeid en verstrooid van gedachten, niet altijd veel lust of gedachten voor de kerk heeft. 't Is waar, als men daarom toch naar de kerk wil, dan zou men er ook om negen uur wel kunnen zijn, (en een enkele is er dan ook altijd getrouw); maar...... laat ik u liever nog meêdeelen, dat ik ook een paar maal gepreekt heb voor een gehoor, te groot voor de kerk. Zij was eivol. In den regel is het gebouw dan ook wel wat klein, zoodat wij, onlangs bij elkander zittende, gesproken hebben over den bouw van eene nieuwe, grootere kerk. Tot mijne blijdschap heeft het plan algemeen bijval gevonden, is men aan het werk gegaan, en hoop ik zelfs binnen weinige weken mijne eerste prediking in de nieuwe kerk te houden.

Niet iederen zondag was ik echter te Wônô Hasri. Nu en dan ging ik ook zaturdags naar Adi tojô, om daar dan tot den volgenden zondagavond te blijven. Het werk is daar gelijk overal elders. Preken, dezen en genen een bezoek brengen, doopen, huwelijken inzegenen, en overigens, gelijk van zelf spreekt, met dezen en genen een gesprek over allerlei aanknoopen. Gewoonlijk is er de eene of andere bijzondere aangelegenheid, die dan tevens in orde wordt gebragt, wijl alles doorgaans op mijn komen wacht. Het was mij aangenaam, hier, ge-

lijk ook elders, dikwerf een blijk van aanhankelijkheid en toegenegenheid te kunnen waarnemen.

Soembĕr gajam bleef nog steeds aan MARKUS te Adi tojô opgedragen. De toestand der gemeente werd in het afgeloopen jaar niet beter, zij verminderde zelfs in zielental. Om die reden heeft zij geen eigen voorganger.

Ook de gemeente in het distrikt Papar, voor een deel de overgeblevene van de vroegere gemeente te Waroedjaëng, heeft wegens gering zielental geen voorganger. Van tijd tot tijd gaan zij te Wônô Hasri ter kerk. Door plaatselijke omstandigheden zal er van vooruitgang dezer gemeente vooreerst wel niet veel te vermelden zijn.

Maron (Srengat) wordt sedert een paar maanden geleid door SYLVANUS. Ik moet zijnen ijver prijzen. In vorming en ontwikkeling overtreft hij allen, ook reeds blijkbaar in zijne werkzaamheden. Hij heeft een avondschooltje, in hetwelk hij niet zonder takt werkzaam is. Vóór zijn komst verkeerde de gemeente zelve in verachterden toestand. Toch schijnt er nu eenige opwekking ontstaan te zijn, die wij hopen dat vruchtbaar zal doorwerken.

In Madioen treffen wij LEONARD, nabij Paras woonachtig, aan, doch die ook van tijd tot tijd de elders zeer verspreid wonende Christenen bezoekt. De werkkring hem opgedragen, is ongetwijfeld veel te uitgebreid, maar, helaas! ik heb niemand, dien ik hem ter ondersteuning kan toevoegen.

In Malang zijn drie medehelpers, op verschillende plaatsen woonachtig, werkzaam. De gemeenten hadden daar in het afgeloopen jaar ook moeiten om des geloofs wil te verduren, doch die ik hoop, dat thans door mijne tusschenkomst als geëindigd zullen kunnen beschouwd worden. 't Is intusschen jammer, dubbel jammer! dat te Malang zelve geen zendeling gevestigd is! De ge-

meenten zijn thans zoo goed als zonder leiding, zonder opvoeding en onderwijs!

Jammer slechts, dat ik aangaande Malang, gelijk ook van Kediri en Madioen, de oude klagt moet herhalen, dat het schoolwezen alles behalve bloeit! Hier en daar, nu en dan, wordt wel school gehouden, maar over het geheel is het toch treurig gesteld! Van SYLVANUS kreeg ik eene opgave van 9 kinderen, van MARKUS van 10–12 kinderen, hoewel zij bij den laatste nog al dikwijls wegblijven. Te Wônô Hasri is het schoolgaan al zeer min. Nu sedert een paar maanden komt geen enkele leerling meer ter schole, en in Malang werd het geheele jaar door nergens school gehouden, zoo min als in Madioen.

Onder deze droevige omstandigheden is het mij eene wezenlijke blijdschap, te kunnen berigten, dat ik aan mijne eigene woning een schooltje heb kunnen bijeenbrengen. Zes leerlingen van 13–18 jaar, christen-jongelingen uit de gemeente, wonen geheel bij mij in huis, met drie meisjes tusschen de 8–12 jaar. Zij zijn nog te kort bij mij, om hier veel bijzonderheden te kunnen mededeelen. Wat de oudsten (MARKUS en JULIAAN) aangaat, heb ik alle reden tot tevredenheid, en mag ik tot mijne blijdschap merkbare bewijzen van vooruitgang en ontwikkeling waarnemen. Wat de overigen betreft, de een neemt natuurlijk meer en gemakkelijker aan dan de ander, nogtans wat ijver en trouw en goeden wil betreft, behoef ik tot nog toe over geen hunner te klagen.

Des morgens van half elf tot half één uur, en des middags van half drie tot half vijf uur hebben zij school, uitgenomen zaturdag en zondag. Javaansch lezen (SCHMIDS verhalen en anecdoten en het N. T.), schrijven (op de lei en papier, javaansch en hollandsch karakter),

rekenen (de vier hoofdbewerkingen op de lei en uit 't hoofd); de oudsten Maleisch lezen en schrijven (hollandsch karakter); voorts aardrijkskunde (N. I. Archipel), bijbelsche geschiedenis en zingen — zietdaar de vakken van onderwijs. Voorts maakt ieder elke week een opstel in het javaansch, waarvoor ik soms een onderwerp opgeef, soms ook niet, als wanneer het onderwerp aan eigen keus overgelaten blijft. Verder hield ik driemalen 's weeks des avonds bijbellezing, natuurlijk hoofdzakelijk voor hen. Gelijk vroeger reeds vermeld werd, wonen ook gasten dezelve bij.

Dat zij door hun verblijf te mijnent als zoodanig reeds veel gebaat worden, ligt buiten twijfel. Nu en dan zag ik wel eens de eene of andere gewoonte bij hen, blijkbaar van ons overgenomen, en die getuigde van den invloed welke op hen uitgeoefend was. Zij hebben ieder eene bepaalde bezigheid in huis te verrigten, zoodat zij gedurig met mijne vrouw in verkeer zijn, die daardoor in vele opzigten, vaak in zaken, die geheel mijne aandacht zouden ontgaan zijn, eenen grooten invloed op hen uitoefent.

Mag 't ons onder Gods zegen nu maar gegeven worden, te ontdekken dat zij zich gaandeweg wat ontwikkelen en opgevoed worden; bovenal een' indruk te ontvangen van christelijk geloof en leven, die hen begeerig maakt naar JEZUS, als een' volkomen Zaligmaker en opregten zondaarsvriend, dan zal ons dat een groote reden tot dankbaarheid jegens God zijn, die ons alzoo het voorregt verleende, ook een steentje te mogen aandragen tot den bouw van den tempel van Gods geest en waarheid op aarde.

Kediri, Januarij 1864.

VERBETERINGEN. (1)

Deel VII, blz. 120 moet de derde noot dus luiden: een gantang is in de Minahasse = 40 oude Amsterd. ponden bĕras (ontbolsterde rijst) of = 34 oude Amsterd. ponden padi.

Blz. 121	reg. 2 v.o.	staat:	ungkurei	lees:	ungkure
» 122	noot 1	»	piki pekian	»	pikipikian
» 123	» »	»	patakuan	»	patahuan
» »	» 2	»	wa tanu	»	wo tanu
» 124	» 3	»	no	»	wo
» »	» »	»	makasijn	»	makasijou
» 127	reg. 12	»	leilihian	»	lilihian
» 128	noot 1 reg. 2	»	nahas	»	tahas
» 129	» 2	»	amate	»	am–wate of ammate
» 130	reg. 17	»	mamasal	»	mawasal
» 132	noot 4	»	sio	»	siou
» »	reg. 1 v.o.	»	»	»	»
» 133	» 3 » »	»	Peterussan	»	Tétĕrusan
» 134	» 1 » »	»	trapt	»	kapt
» 139	noot 1 reg. 1	»	pahalampalampan-ganku	»	pahalampalampangangku
» »	» 2			»	zie palmwijn
» 140	reg. 2 v.o.	»	met bloed	»	met het bloed
» »	noot 1	»	umwaleku	»	umbaleku
» »	» 1	de dubbele punt achter rukut en 't vraagteeken achter achmut moeten wegvallen.			
» 141	reg. 18	staat:	Mahum	lees:	Muhum
» 142	noot 2	»	tumara	»	tumuru
» »	» »	»	tumuktuk tia lu-woong	»	tumutuluktuk, tia lu-mooloong

---

(1) Terwijl wij den lezer verschooning vragen voor deze breede lijst van verbeteringen vervullen wij door het plaatsen daarvan een' pligt jegens Br. WILKEN, wiens alfoersche stukken door de mistellingen bedorven werden.

Blz. 143 reg 10 v.o. staat: meer lees: mede
» 144 noot 1 » a sinuluan » an sinuluan
» » » » reg. 2 » penoroannera » pénĕroannera
» » » » » » » wea » wo
» » » » » 3 » nnem » ĕnnem
» 145 reg. 1 lees: Karondoran
» » noot 1 staat: a sinuluan » an sinuluan
» » » » reg. 2 » wana » wanang
» » » » » 3 » » » »
» » » » » 4 » impenoroan nera » impĕnĕroannera
» » » » » 5 » sijo » siou
» » » » » 7 » bale nera » balenera
» » » 2 » wana natas » wanan atas
» » » » » u sorot tunnan » nu sorot tunaw
» 146 reg. 1 van de noot lees: sera mahatangkĕlasan
» » » 1 » » » staat: u tunan, lees: a tunaw
» 147 » 5 staat: morgen » nergens
» 148 » 10 v.o. » mahakeke » mangĕngeke
» » De noot moet dus luiden: Mangĕngeke beteekent lagcher, maar wordt slechts van dezen vogel gebruikt. Van een mensch, die lacht, zegt men: mahakeke.
» 155 reg. 4 staat: wali lees: wale
» » noot 2 reg. 3 v.o. » beter » hetzij
» 157 reg. 2 lees: ilakolakon
» » moeten *of* op reg. 4 en *o rijke goden* op reg. 5 wegvallen en met reg. 5 mag geen nieuwe regel aanvangen.
» 158 reg. 4 achter *goeden weg* is in te vullen: op een' geopenden weg.
» » 4 5 staat: herwaarts lees: derwaarts
» » » 10 lees: un sakit wo u–
» » » 2 v.o. van den Alf. tekst lees: im– vóór maka
» 159 » 3 staat: Talondak » Palondok.

Deel VIII, blz. 303 reg. 2 lees, met weglating der comma's: dat daarna niet!
» 308 » 10 staat: ninaeri lees: ninaeru
» 335 » 9 » barau » baran

HET CERAMSCHE KAKIANVERBOND.

DOOR DEN ZENDELING

A. VAN EKRIS.

Het is moeijelijk over eene geheime vereeniging te schrijven, zoo lang zij nog bestaat. Is men lid daarvan, dan mag men het niet doen, en behoort men er niet toe, dan kan men het niet. Toch is er ligt het een en ander over te zeggen; wat er van bekend, wat er van uitgelekt is, kan dienen om op het spoor van het minder bekende te brengen, en door eenstemmigheid van vele getuigen komt de waarheid aan het licht. Terwijl ik de pen opvat om eenige beschouwingen en mededeelingen te berde te brengen over het ceramsche kakianverbond, stel ik mij niet voor hooge verwachtingen te zullen bevredigen. Er kan onder veel meer gevraagd worden: wat is de oorsprong van het kakianverbond? wat zijn doel? wat zijn aard en zijne inrigting? wat zijn voor- en nadeel? wat zijne toekomst? Maar ik sta er niet voor in, op alles bevredigende antwoorden te geven. Misschien zal evenwel het volgende niet geheel zonder belang zijn.

De wording van het kakianverbond staat in betrekking met het aanwezen van twee vereenigingen in dit gedeelte van den Molukschen archipel. Ik bedoel de Oelisiwa en de Oelilima. Immers de leden van dit verbond be-

hooren allen tot de eerste partij en zijn met de laatste, naar men zegt, zoo weinig ingenomen, dat ten minste het gouvernement nimmer eene zamenspanning van beide zal te duchten hebben.

De oorsprong dezer beide partijen ligt in het duister. Volgens sommigen bleven er na een' grooten watervloed op Ceram drie broeders (met hunne gezinnen?) over. (1) Op den berg Noenoesakoe scheidden zij zich van elkander. De oudste zette zich op West-ceram neder en zijne nakomelingen heetten Oelisiwa. De tweede begaf zich naar Oost-ceram, en uit hem sproten de Oelilima voort. De afstammelingen van den jongsten eindelijk bevolkten de zuidelijk van Ceram gelegene eilanden, en werden Oeliasa of Oeliate genoemd. Deze voorstelling van zaken heeft evenwel hare bezwaren. Haroekoe, Saparoea en Noesalaoet worden nog heden met den naam Oeliassers bestempeld, maar Ambon wordt daarvan bepaald onderscheiden. Bovendien vindt men op alle vier de eilanden nog sporen van eene vroegere verdeeling in Oelisiwa en Oelilima, doch van Oeliasi als bijzondere afdeeling bestaat niet het minste blijk. (2) Mag men VALENTIJN gelooven, dan zijn deze twee partijen ontstaan door het gezag dat de vorsten van Ternate en Tidore over Ceram, Ambon en de Oeliassers uitoefenden. De Oelilima zijn volgens hem onderhoorigen of cijnsbare bondgenooten van Ternate, terwijl de Oelisiwa in dezelfde betrekking tot Tidore staan. Dit is zijne doorgaande voorstelling,

(1) Deze sage wordt door anderen eenigszins gewijzigd medegedeeld. Ik geef ze zoo als ik ze gehoord heb.

(2) Ligt de offersteen (**batoe bakar** of **batoe astana**) aan de zijde van de baileo, die naar de zee gekeerd is, dan zijn de inwoners der negerij Oelisiwa; is hij landwaarts van dit raadhuis (dat altijd eene der zijkanten naar de zee keert) geplaatst, dan behooren zij tot de Oelilima; ligt hij in 't midden vlak voor 't gebouw, dan is de bevolking uit beiden zamengesteld.

doch een enkele maal zegt hij, dat de Oelisiwa onder Ternate behooren, en geeft hij zelfs een' grond daarvoor op. Hij schijnt dus op dat punt geene voldoende zekerheid gehad te hebben. Bovendien bestaat er weinig grond om Tidore voor het hoofd der Oelisiwa te houden. Deze behoorden, behalve op de kleinere eilanden, alleen op West-ceram t'huis. Tidore had toen meer gezag aan en om den oosthoek van Ceram, gelijk nog thans hier en daar in die streek zijne heerschappij wordt erkend. Alleen de westzijde van Hoamoal-stond voor een' tijd onder zijn bestuur, maar kwam weldra onder Ternate. Het laatste liet daarentegen zijne souvereiniteit over het Westen gelden, wat niet zonder hevige tegenkanting geschied zou zijn, indien Tidore daar opperheer ware geweest.

Eindelijk beweren eenigen, dat deze partijen hun ontstaan te danken hebben aan den vorst van Tarinaten (Ternate) en den radja van Sahoelaoe. Deze zouden het land onder hunne heerschappij verdeeld hebben, waarbij de Oelisiwa aan Sahoelaoe en de Oelilima aan Ternate ten deel vielen. Ook deze voorstelling heeft hare bezwaren, maar heeft ook veel te haren gunste. De eerste radja van Sahoelaoe was een vreemdeling. Zijn naam beteekent: iemand die uit de verte overgekomen, of ook wel: iemand die de zee overgestoken is. De tot voor eenige jaren voor de radja's van Sahoelaoe gebruikelijke titel kolano werd ook door de heidensche vorsten van Ternate, Tidore, Batjan en Djilolo gevoerd. Het behoeft naauwelijks opgemerkt te worden, dat volksverhuizingen, zeereizen en nederzettingen hier reeds voor de komst der Europeanen in zwang waren (1). Die neder-

(1) Behalve dat men hierover veel in VALENTIJN vindt, duiden familienamen, als Wakanno (Banda), Tarinaten (Ternate), namen met het aanhechtsel mahoe (Java), Manoehoetoe (aangedreven en gestrand), en namen

zettingen eindigden gewoonlijk daarmede, dat de vreemdelingen wel met de bevolking zamensmolten, maar ook beheerschers des lands werden. Ook veroveringszucht bragt het hare toe, om de oorspronkelijke bewoners onder het juk der vreemden te brengen (1). Nu is het niet vreemd, dat toen de Ternatanen nog heidenen waren, zich een bloedverwant van hun' vorst op Ceram heeft nedergezet, aldaar deels langs vreedzamen weg, deels door kracht van wapenen het gezag van Ternate heeft gevestigd en uitgebreid, en dat eindelijk tusschen beide vorsten eene gebiedsverdeeling heeft plaats gegrepen, waardoor een hunner, de kolano van Sahoelaoe (2) het hoofd werd van dat gedeelte der bevolking, dat den naam Oelisiwa voerde. (3) De Oelisiwa van Ambon en de Oeliassers, waarschijnlijk voor een groot deel van Ceram afkomstig, schijnen zich al spoedig onder den invloed van het europeesch bestuur aan zijn gezag te hebben onttrokken. Tegen deze laatste voorstelling zijn evenwel twee bedenkingen in te brengen. De radja van Sahoelaoe behoort tegenwoordig tot de Oelilima, en ook ten tijde van VALENTIJN werd hij daartoe gerekend. Maar dit wil tegen-

---

van negerijen, zoo als Hoetoemoeri (aan de achterzijde geland), eene afkomst uit den vreemde aan.

(1) Samaraoe en Roebohongi, achtereenvolgens krijgsoversten van de eerste islamitische vorsten van Ternate, droegen veel tot vergrooting van het gebied hunner meesters in deze gewesten bij.

(2) Op dezen titel was de laatste radja van Sahoelaoe, thans orangkaja van Poelej zeer gesteld.

(3) De radja's van Sahoelaoe hadden vroeger eene voor Ceram vrij aanzienlijke magt, en stonden somtijds de Compagnie met troepen van honderden bij, om de bevolking van Ambon en de Oeliassers te tuchtigen. De bevolking van West-ceram had tot voor eenige jaren zulk een' grooten dunk van een' Kolano, dat naar hare meening, óf onweder óf aardbeving moest ontstaan, als hij zich verwaardigde aan 't strand te komen; en het salvo, dat het Nederlandsch bestuur bij zijne aankomst pleegde te lossen, is een blijk, dat hij ook daarbij nog niet geheel de oude achting verloren had.

woordig op Ceram niets anders zeggen, dan dat hij geen lid van de kakian is, welke zin er in die dagen ook wel aan gehecht kon worden. De kakianisten maken slechts een deel der Oelisiwa uit. De radja van Sahoelaoe had onder zijn thans weinig erkend gezag oelisiwasche negerijen, en niets verhindert te veronderstellen, dat zijne voorvaderen vóór het ontstaan van het kakianverbond Oelisiwa geweest zijn. De andere bedenking is, dat hierbij de naam Oeliasa onverklaard blijft. Doch deze wordt ook wel Leiasi geschreven. Misschien is dit de oorspronkelijke benaming, waaruit de andere door verbastering is voortgekomen. Lei, gebruikelijk in plaatsnamen (Leitimor, Leinitoe) beteekent aan de zijde van, ook wel voorbij, aan de overzijde van. De zin van asi is mij onbekend. Mogt er een deel van Ceram zoo geheeten hebben (doch namen veranderen hier zoo spoedig niet), dan ware de tweede beteekenis van lei aan hare plaats, en de naam zou daardoor opgehelderd zijn.

De namen Oelisiwa en Oelilima komen van oeli (ook wel ali, ari, wali, wari) broeder, siwa, negen en lima, vijf, en kunnen dus broederschap van negenen of van vijven beteekenen; of oeli beteekent herhaaldelijk, dus negenmaal of vijfmaal herhaald, en dan heeten die afdeelingen zoo, omdat, naar men beweert, de Oelisiwa hunne schatting, hunne boete of hunnen bruidschat steeds bij negenvouden betaalden, gelijk op dezelfde wijze bij de Oelilima het vijfvoud in gebruik was. Ook zegt men, dat de oorsprong der namen de volgende is: Radja Sahoelaoe zou als kakak (oudere broeder of bloedverwant) negen deelen van het overheerde land ontvangen hebben, terwijl zijn adek (jongere broeder of bloedverwant), de vorst van Ternate, vijf deelen in bezit kreeg. Reeds bij de komst der Portugezen hier te

lande was het volk in beide partijen verdeeld. Zij schijnen dikwijls met elkander in minder goede verstandhouding geleefd te hebben. Althans VALENTIJN vergelijkt hen bij de Hoekschen en Kabeljaauwschen. Doch welligt mag men op zijne uitspraak niet te zeer drukken. Vermits evenwel bij de Oelilima de Islam heerschend was, gelijk bij de Oelisiwa het heidendom, en de Islam, waar hij niet geheel een doode vorm is, weinig verdraagzaamheid kent, kan dit eene oorzaak van mindere vredelievendheid geweest zijn. De edele Compagnie was natuurlijk met het bestaan dier factiën niet ingenomen. Wel was het „verdeel en heersch" een stelregel harer staatkunde, en was dus de partijschap op zich zelve haar niet ongevallig, maar de invloed dien Ternate daardoor in deze gewesten had, was haar een doorn in het oog. Maar hare pogingen om die factiën te ontbinden schijnen langen tijd met geen goed gevolg bekroond te zijn geweest, althans in de traktaten uit den tijd van VALENTIJN komen zij nog als bestaande voor. Thans zijn van hen op Ambon en de Oeliassers niet veel meer dan de namen overgebleven. Op Ceram evenwel bestaan zij nog in werkelijkheid. Hier heeten zij ook Patasiwa en Patalima, welligt van patan, ligchaam, corporatie, vereeniging. (1) De Patalima zijn voor het grootste gedeelte Islamieten en Heidenen, slechts weinigen hunner zijn tot het Christendom overgegaan. (2) Tot de plegtigheden om in

(1) Deze afleiding van patan, eene verbastering van het Arabisch-maleische badan, komt ons zeer onwaarschijnlijk voor. Wij denken veeleer aan het praefix pata, dat in eenige ceramsche dialecten voorkomt. Nadere kennis van taal en legenden der bewoners zal hier meer licht moeten geven. Zie Meded. VIII, p. 326. RED.

(2) Op de Oeliassers zijn de patalima meest tot het Christendom overgegaan, maar de mohammedaansche zuurdeesem heeft nog zijne kracht niet verloren.

die vereeniging te worden opgenomen, behoort het „papar gigi" (de tanden vijlen) en het „pakej kain kadoet" (zich met kadoet kleeden), welke laatste plegtigheid eenige dagen achtereen aanhoudt. Ook is, welligt door islamschen invloed, onder de Christenen de besnijdenis in gebruik. De band van vereeniging die tusschen de ceramsche Patalima bestaat, schijnt tamelijk los te zijn. Bij hunne landgenooten de Patasiwa is dat anders. Deze vormen namelijk het ceramsche kakianverbond, dat ook wel kakîhan of kakehan genoemd wordt. De beteekenis van dien naam is mij onbekend; bij VALENTIJN komt hij niet voor. De tijd van het ontstaan dier vereeniging is moeijelijk te bepalen. In den tijd van VALENTIJN (de laatste helft der 17de eeuw) was zij reeds aanwezig. Als men de doorgaande omslagtigheid van den genoemden schrijver in aanmerking neemt, zou men, dewijl hij den naam van het verbond niet vermeldt, op het vermoeden komen, dat het toen nog niet lang bestaan had.

Het is bekend, dat de vorsten van Ternate en Tidore, vooral de eersten, het gezag over Ceram aan de O. I. Compagnie betwist hebben. Het bleef niet bij betoogen over beider regt op dat land; ook feitelijk zochten de Sultans van Ternate daar hunne heerschappij te doen gelden. Op Ambon en de Oeliassers was hun gezag door den invloed der Compagnie zeer afgenomen, en de zware schattingen, die zij daar het volk plegen op te leggen, waren niet meer te innen. (1) Anders was het op Ceram. Vooral het westelijk gedeelte van dit land, en meer bepaald de zuidkust, werd door de ternataansche landvoogden gedurig bestookt en verontrust. Aan het

(1) In de 15de eeuw werden door Samarai aan de Ambonezen reeds schattingen opgelegd, en in 1621 vorderde de ternataansche kimelaha Djaja die nog van de bevolking van Hitoe.

volk werden zware boeten opgelegd (1), en door verbod en bedreiging trachtte men het te beletten voor de Compagnie diensten te verrigten. (2) Deze had voor Ceram niet veel meer over dan hier en daar een' korporaal met eenige kloeke mannen. De Ceramezen moesten dus zich zelven helpen. De Alfoeren (d. i. bergbewoners) hadden minder overlast van Ternate, maar zij wisten bij overlevering (die bij onbeschaafde volken lang bewaard blijft), dat zich ternataansche vorsten op Ceram in vroeger dagen hadden nedergezet. Er konden aanspraken op het gezag over West-ceram gemaakt worden, er waren er reeds gemaakt. Strand- en bergbevolking sloot zich dus naauwer aan een, en zoo ontstond het kakianverbond, waartoe langzamerhand alle ceramsche Patasiwa toetraden. Hoofdzakelijk was dat verbond tegen Ternate gerigt, maar men wilde niet van Ternate ontslagen zijn om des te beter de Compagnie te kunnen dienen. Integendeel werd die vereeniging een middel om allen vreemden invloed tegen te gaan. 't Was te doen om vrij te zijn, niet vrij van dezen of genen opperheer, maar van alle vreemde overheersching. Zij, die reeds niet meer geheel vrij waren, zochten zóó wat hun aan vrijheid restte te behouden. Vreemde heerschappij brengt ligt verandering in den toestand en de zeden des volks, alwaar het belang van den veroveraar het vordert. Geen volk, vooral geen onbeschaafd volk, ziet die verandering gaarne, en zoo

---

(1) In 1580 onthief Baboe, sultan van Ternate, de bevolking van Hitoe van de verpligting om cijns te betalen, en toen in 1637 de schatting weer werd geëischt en het volk van Hitoe daartegen opkwam, werd aan Ternate op den bovengenoemden grond daarop het regt ontzegd. Op Ceram werden in 1644 nog tienduizenden rijksdaalders van de bevolking afgeperst.

(2) Nog in 1637 gaven vijf ceramsche negerijen voor, dat zij, door den ternataanschen landvoogd te Loehoe, door bedreigingen waren teruggehouden om aan den Hongitogt deel te nemen.

bragt het verbond het doel mede, om den door ouderdom eerwaardigen stand van zaken te handhaven.

De kakian is dus eene staatkundige vereeniging. Des niettemin rust zij ook op een' godsdienstigen grondslag. Godsdienst en staatkunde toch zijn bij onbeschaafde, vooral nietchristelijke volken niet streng gescheiden, maar veeleer innig verbonden. De plegtigheden bij de kakian in gebruik hebben een godsdienstig karakter, en men noemt haar ook wel de oude godsdienst, in tegenstelling met den Islam en het Christendom. Zonder dat ware zij ook niet zoo lang in stand gebleven, nadat haar streven reeds voor een groot deel onnoodig was, omdat Ternate van zijn regt op Ceram afstand deed, en de Compagnie er eindelijk bijna niet meer naar omzag. 't Is waar, ook Christenen en Mohammedanen behooren tot het verbond, maar al is dit van godsdienstigen aard, het is voor hen geen godsdienst, en de onkunde van beiden, hunne gehechtheid aan het oude, hunne gedachteloosheid, die geene tegenstrijdigheden ziet, verklaren genoegzaam hoe zij in 't verbond kunnen zijn en blijven, hoe de Mohammedanen in het bosch varkensvleesch kunnen eten, en er zich in de negerij van onthouden; hoe de Christenen in de kerk God kunnen vereeren, en op den zolder hunne voorouders aanroepen. (1)

Het gebied der kakian omvat westelijk Ceram. Het schiereiland Hoamoal, vroeger zeer bevolkt, behoorde er ook toe, maar thans wonen er alleen menschen, afkomstig van de kleinere eilanden. De kakian bestaat uit drie afdeelingen. De negerijen aan de zuidkust, van

(1) De Ceramezen hebben van het Christendom en den Islam niet veel meer dan den naam en eenige vormen. Strikt genomen zijn zij Heidenen, wier veelgodendom op een' pantheïstischen grondslag rust. De naam Hindoe voor Heiden wijst ook daarop heen.

Elpapoetih tot Kaiboboe en de alfoersche negerijen der zuiderberghelling, tusschen deze twee plaatsen, maken de afdeeling Tala uit. Zes negerijen, waarvan een in 't gebergte en allen aan het westelijk uiteinde van Ceram gelegen, vormen de afdeeling Eti. De bevolking van het noorderstrand en de noorderberghelling tusschen Noeniali en de bogt van Sawai stelt de afdeeling Sapalewa zamen. Juiste grensbepalingen zijn natuurlijk niet te geven. Deze drie deelen zijn hunne namen verschuldigd aan drie groote rivieren: de Tala, die zich in de Elpapoetih-baai ontlast, de Eti, die zich, bij de negerij van dien naam, in de bogt van Piroe in zee stort, en de Sapalewa, die bij Noeniali op de noordkust uitwatert. In schaarsch bewoonde boschrijke landen bieden de rivieren bij gebrek aan wegen een meer of minder geschikt pad aan. Om in grooten getale bijeen te komen zijn dus de riviermondingen zeer geschikte plaatsen. Daar werden dan ook van ouds, en daar worden tot nog toe de vergaderingen van het verbond gehouden. Over ieder dezer afdeelingen staat een hoofd met den titel kapala saniri, of hoofd der raadsvergadering. Deze drie hoofden worden ook wel te zamen de „tiga kapala ajer," of de drie hoofden der rivieren genoemd. Zij zitten voor in den raad, als deze in hunne afdeeling gehouden wordt. Zij beslechten de geschillen tusschen de negerijen gerezen, die tot hun gebied behooren. Zij waken voor de orde en eensgezindheid der bevolking onder hun bestuur. Aan hen is de handhaving der landsgebruiken opgedragen. Hun behoort het regt schattingen te innen, boeten op te leggen en de wederspannigen te tuchtigen. (1)

---

(1) Bij VALENTIJN worden de kapala saniri niet vermeld. Het hoofd der afdeeling is bij hem de kapitan. Hierin ligt evenwel geen grond om het eerste ambt voor eene instelling van later' tijd te houden.

Iedere kapala saniri heeft te zijner beschikking een' kapitan. Deze is belast met het overbrengen zijner bevelen, en hij moet toezien, dat zij voltrokken worden. Hij moet er voor zorgen, dat de baileo's en kakianhuizen der verschillende negerijen in goeden staat worden gehouden. Schiet de bevolking daarin te kort, dan legt hij haar boete op. De drie kapitans staan heden nog bekend bij de namen, die zij in VALENTIJN's tijd hadden. Die van Tala heet Makoeresi, die van Eti draagt den naam Toepasoöe en die van Sapalewa wordt Manoemeten of Manoemiten genoemd. De beteekenis der beide eerste namen is mij onbekend. De laatste beteekent zwarte vogel, of zwarte kip. Verder heeft men in iedere afdeeling twee dignitarissen, de een met den titel saer oeë, (Ml. pohon bandera), d.i. ondereinde van den vlaggestok; de andere met den titel saer hoehoeï, (Ml. oedjong bandera), d. i. de top van den vlaggestok. De pohon bandera van Tala woont te Watoeï, die van Eti te Eti, die van Sapalewa te Nakaela. De oedjong bandera van Tala heeft zijn verblijf te Kairatoe, die van Eti te Kawa, die van Sapalewa, die sedert de expeditie van 1860 voor eenigen tijd als afgezet werd beschouwd, als vóór dien tijd, te Boeria. Uitvoerende magt schijnen zij niet te bezitten. Bij eene strafoefening tegen eene negerij moet evenwel de kapala saniri hen raadplegen, en zonder hunne toestemming mag er geene raadsvergadering gehouden worden.

In elke negerij heeft men voorts ten minste één' ambtenaar, met den titel maoeën of makaseroe. Hij houdt het kakianhuis in goeden staat, en behoort ook voor de baileo te zorgen. Aan de laatste moeten evenwel de regenten de hand houden, omdat het europeesch bestuur de negerijen inspecteert. Hij moet zorg dragen, dat ten

minste het bepaalde contingent van jonge lieden geleverd wordt, om in het verbond te worden opgenomen. Die opname geschiedt door hem en een' zijner ondergeschikten, de masaloö. Ontdekt hij, dat er in zijne negerij iemand in strijd handelt met de bepalingen van het verbond, dan moet hij daarmede den kapala saniri bekend stellen, waarna deze hem opdraagt, de boete in te vorderen of de straf te doen voltrekken. Hij belegt den raad in de negerij, als er zaken van het verbond te behandelen zijn, en hij zit bij die beraadslagingen voor. Eindelijk is hij de bewaarder van de goederen, die van tijd tot tijd als boete aan de negerij betaald zijn geworden, volgens het vonnis van den kapala saniri of van den grooten raad. De masaloö, boven reeds genoemd, is zijn bode in de negerij. Voorts vindt men daar nog den kakiai en den maätita, wier taak het o. a. is, bij de kakianfeesten orde te houden en te bedienen. Bij de ambtelooze leden van het verbond komt verder de anciënniteit in aanmerking. De oude lieden zitten bij de maaltijden boven de jongere; deze zijn hun in zeker opzigt ondergeschikt, zoodat zij verpligt zijn hun bij die gelegenheid alsmede bij andere vergaderingen kleine diensten te betoonen. Alle leden hebben, ten bewijze dat zij tot het verbond behooren, een of twee kruisen op de borst getatoeëerd. Enkelen, vooral regenten, die er niet voor uitkomen willen, hebben het op den arm. Dit kruis wordt in de landtaal pilon of pelen (Ml. tjap) genoemd. Omtrent de inwijding in het verbond is maar weinig, en dat weinige niet met zekerheid bekend. De jonge lieden, die in het verbond zullen worden opgenomen, worden door den maoeën en den masaloö naar het kakianhuis of roemah nitoe (Ml. roemah setan) gebragt. Iedere negerij heeft zulk een huis, dat in het digtst van

het bosch geplaatst is, en behalve de deur geene andere openingen heeft. De toegang voor het licht is daarbij geheel afgesloten. Niemand mag dat huis genaken, veel minder binnentreden, behalve de leden van het verbond. Sommige dier huizen hebben meer naam dan andere, b. v. dat van Elpapoetih, in welke negerij ook verscheidene maoeën wonen of gewoond hebben. Daarom brengt men de personen, die ingewijd moeten worden, ook wel derwaarts, en niet naar het huis der negerij waartoe zij behooren. – De candidaten worden nu door eene opening, die de gedaante van een' kaaimans- of kasoearisbek heeft, naar binnen geschoven. Zoo heeft, gelijk men zegt, de „setan bĕsar" (d. i. de groote duivel) hem verslonden. Daar in de duisternis gezeten verneemt hij (want er is nooit meer dan een tegelijk in het huis), door aangebragte spreekbuizen allerlei vreemde geluiden, en hoort soms het gekletter van parangs en eenige geweerschoten. Hier blijft hij eenige dagen, terwijl hij voedsel van den maoeën ontvangt. De maoeën krijgt dat evenwel eerst in ruime hoeveelheid van de familie van den ingewijde, en heeft er zelf profijt bij. Het duurt nu soms maanden, voor dat hij in de negerij terugkomt. De bewering, dat hij zoo lang uitblijft, omdat hij eerst een' kop moet snellen, is verre van bewezen. Veeleer laat zich vermoeden, dat hij en zijne medecandidaten na hunne inwijding zich naar verscheidene alfoersche negerijen begeven, en daar feestvieren. Als hij in de negerij terugkomt, kan hij noch eten, noch spreken, en slechts gebrekkig loopen. Doch binnen korten tijd is hij weer tot al die verrigtingen in staat. Dat bedrog daar onder schuilt, is onbetwistbaar, maar geheel opzettelijk gaat het niet toe. 't Is eene zielkundige waarheid, die meermalen is opgemerkt, dat het bedrog niet altijd de moeder van het bijgeloof is, maar

zeer dikwijls de dochter. – Wat hier over de inwijding in het verbond gezegd is, heb ik uit de tweede hand en niet onmiddellijk van kakianisten vernomen. De voorstelling bij VALENTIJN verschilt hiervan niet in de hoofdzaak, maar wel in eenige bijzonderheden. Volgens hem blijven de candidaten drie maanden lang in het kakianhuis, om door den maoeën in de duivelsdienst onderrigt te worden. Hij zegt, dat men uit het huis bij de inwijding een afgrijselijk gehuil en gejammer hoort opstijgen, en dat er bloedige pieken door het dak worden gestoken. Van de spreekbuizen en het gekletter van wapenen maakt hij geene melding en evenmin van den kaaiman- of kasoearisbek. Daarentegen deelt hij mede, dat de ingewijden een' witten rietstok krijgen met een snoer koperen penningen er aan, en dat zij de negerij rondgaan om kleedjes (welligt kain patola) en gongs te vragen bij hunne familie, om die met den maoeën te deelen. Het driemaandelijksch verblijf in het kakianhuis zal wel niet anders zijn dan het verblijf in het bosch en in andere negerijen, waarvan ik boven sprak. Vermits de inlijving meestal op een' leeftijd plaats heeft, dat de jonge lieden nog bij hunne ouders inwonen, kunnen zij ook moeijelijk gongs en kleedjes met den maoeën deelen, want de goederen blijven altijd in het bezit van het hoofd der familie, hoewel ten gerieve van al hare leden. 't Is ook wel mogelijk, dat de plegtigheden der inwijding niet overal dezelfde zijn. Minder waarschijnlijk is het, dat zij vroeger anders zouden zijn geweest dan nu. Bij een onbeschaafd of halfbeschaafd volk zijn de gebruiken en plegtigheden niet zoo veranderlijk. Leest men b. v. VALENTIJN over het Ambon van zijnen tijd, dan zou men nu en dan meenen, dat men eene voorstelling van den tegenwoordigen toestand voor zich had. VALENTIJN zegt

nog, dat de kakianhuizen marel of toetoewo worden genoemd. Den laatsten naam heb ik nooit gehoord. De eerste is mij slechts in de beteekenis van buidelrat bekend.

Tot regeling der zaken van het verbond worden er, gelijk boven gezegd is, vergaderingen gehouden, waarbij alle dignitarissen en zooveel mogelijk alle leden tegenwoordig moeten zijn. Ook ziet men er gaarne jonge lieden, die nog geene leden zijn, en dus niet aan de beraadslagingen kunnen deelnemen, maar door hunne tegenwoordigheid de verwachting opwekken, dat ook zij spoedig zullen toetreden, en zich dus niet zoeken uit het gezigt te houden of door den regent verborgen worden.

Behalve de drie rivieren zijn tot het houden van vergaderingen nog andere plaatsen bestemd, als Wailej en Waisarisa in de afdeeling Tala, en Waimeten in de afdeeling Sapalewa, dus geheeten naar de rivieren die zich daar ontlasten. In de afdeeling Eti is Amarali, eene kuststreek onder de negerij Piroe behoorende, tot het houden van vergaderingen aangewezen. Op al deze plaatsen zijn sagobosschen, waarvan de negerijen, die er bij liggen, het vruchtgebruik hebben. Zij behooren evenwel in eigendom aan het verbond, worden doeson tiga ajer genoemd, en moeten dienen om het vergaderde volk van levensonderhoud te voorzien. Op deze vergaderingen worden alle geschillen in het hoogste ressort beslist, en algemeene besluiten genomen. Alle leden zijn tot geheimhouding van hetgeen daar omgaat ten strengste verpligt. Wel heeft het gouvernement (mij is onbekend sedert hoe lang) zijne commissarissen bij die vergaderingen. Maar men onderscheidt de bitjara didarat en de bitjara di laoet, en bij de eerste is niemand buiten de leden van het verbond tegenwoordig. De verklaring, dat de besluiten van beide eenstemmig zijn, mag betwijfeld worden.

Zonderlinge bepalingen van het kakianverbond zijn: het verbod om zout te zieden, kalk te branden en huizen geheel of ten deele op te metselen. Voor het verbod der bereiding van zout is moeijelijk eene reden te vinden, maar het verbod om kalk te branden en te metselen zal wel daarin zijn' oorsprong hebben, dat men niet gaarne materialen leverde voor ceramsche redouten, en nog minder wenschte aan den bouw daarvan mede te werken. (1) Het metselen van het fondament van een huis en een' halven muur wordt evenwel door den kapala saniri der afdeeling vergund tegen het betalen van zekere schatting. Het bedrag der schatting regelt zich naar de grootte van het huis en de hoogte van het fundament en den halven muur. Zij bestaat uit zekere ruwe borden en schotels, veelkleurige sarongs, die om de overeenkomst hunner kleur met die eener patola-slang kain patola genoemd worden, eindelijk gongs en geweren. Het minste dat men in den regel voor het metselen van een huis betaalt is 300 borden, 30 schotels, 30 kain patola, 3 gongs en 3 geweren. Alles is hier drievoudig, omdat aan het hoofd van iedere afdeeling een derde der schatting wordt betaald. Ook wegens zoutzieden en kalkbranden opgelegde boete moet aan de drie kapala saniris betaald worden. Is er evenwel een kop gesneld, dan moet de dader of zijne negerij ook nog aan de bevolking waartoe de verslagene behoort, boete betalen. Als de eene negerij de andere in den oorlog bijstaat en daarbij manschappen verliest, moet de geholpen negerij aan de helpende dat verlies vergoeden, door aan haar eene schatting

(1) Het verdient opmerking, dat, als ik wel onderrigt ben, de alfoersche negerij Boeria, na de expeditie in 1860, zich bereid verklaarde, aan het strand te wonen, mits men er geene sterkte bouwde.

op te brengen. Wanneer de opgelegde boete of schatting niet wordt voldaan, laat de kapala saniri door zijn' kapitan nog eene laatste waarschuwing uitgaan. De laatste trekt met zijn gevolg onder het gezang of liever het gegalm van hia, hia, hoi, hoi, de negerij binnen, waar de boete betaald moet worden, tot voor het huis van hem, die ze betalen moet. Volgens sommigen dragen de volgelingen van den kapitan een' boom mede, dien zij denzelfden nacht, wanneer zij komen (want zij komen steeds 's nachts) voor het huis planten. Wordt nu nog geweigerd de boete te betalen, dan gelast de kapala saniri den kop van den weerspannige te snellen. Een last daartoe is eigenlijk nog niet eens noodig, als het maar vergund is, dat is reeds voldoende. Wanneer iemand door den raad van zijne eigene negerij beboet is, wordt de aanmaning door den maoeën en zijn gevolg verrigt.

Niet altijd wordt er aan de eischen, die eene negerij ten opzigte eener andere heeft, voldaan, hetzij omdat die eischen niet voor de saniri bĕsar gebragt, of door deze niet gewettigd zijn, of dat de kapala saniri in de handhaving der besluiten nalatig of daartoe niet bij magte is. In dat geval pleegt de eischende negerij, hetzij in weerwil, hetzij met oogluiking van den kapala saniri, haar regt te zoeken, door van de bevolking, die haar schatting moet betalen, zooveel koppen te snellen als zij maar bekomen kan. Daardoor wordt het bedrag der schatting niet verminderd. 't Is alleen een dwangmaatregel of een middel om de zaak op de saniri te kunnen brengen. Om zulke ongeregeldheden te verhinderen, is het verboden, zich van de eene afdeeling naar de andere te begeven zonder een bewijs van vergunning van den kapala saniri onder wiens ressort men behoort. Dit bewijs bestaat in een touwtje, dat de kapala saniri onder

het uitspreken eener bezwering, hem om den pols bindt door wien het verlof gevraagd is. De laatste is gehouden dat aan den kapala saniri der afdeeling waar hij heen gaat te vertoonen, en deze bindt er, ten bewijze dat hij het gezien heeft, een ander touwtje bij. Het bijgeloof is hierbij een waarborg, dat men geen bedrog pleegt. Men vertrekt veel liever zonder vergunning, gelijk thans meestal in weerwil van dat gebruik geschiedt. De vrees voor den kapala saniri houdt velen minder terug van de reis, dan de ongunstige voorteekenen op den weg ontmoet. Als er een geel blad vlak voor den reiziger op den weg valt, of als er eene slang voor hem dwars daarover kruipt, dan keert hij weer terug, en vorscht dan door „mawe" (zekere soort van wichelarij) uit, welke tijd er voor zijne reis en haar doel gunstiger is. Was ik van plan over het ceramsche bijgeloof te schrijven, ik zou hier nog verscheidene zaken kunnen opsommen, en uitvoeriger daarover handelen, maar ik heb thans met de kakian te doen. De vraag naar haar nut ligt thans aan de beurt. – Deze vraag op zich zelf is zeer onbepaald, en zoo zou dus ook het antwoord kunnen zijn. Wat vroeger nuttig was kan nu schadelijk zijn en omgekeerd; wat de een voordeelig rekent, kan in het oog des anderen een nadeel zijn. De wering van den ternataanschen invloed is voor Ceram en het europeesch bestuur beide voordeelig geweest. Thans nu dat doel reeds lang is bereikt, is het verbond in dat opzigt onnut geworden. De tegenzin der Patasiwa tegen den Islam, maakte de kakian dienstbaar ter wering van het islamitisch bijgeloof. Nergens is de Islam nuttig, dikwijls is hij schadelijk voor het gouvernement, en 't is ook geen profijt voor de Heidenen als zij Islamieten worden. Bij de Heidenen heerscht verdraagzaamheid, en de kakian heeft die door

instandhouding van het heidendom bevorderd. Moge zij in den grond domme onverschilligheid zijn, zij is verre te verkiezen boven fanatisme. De kakian is Christenen en Mohammedanen niet vijandig, zoolang hunne godsdiensten geen' inbreuk maken op de regelen van het verbond. De gehechtheid aan het oude is dikwijls een ziekelijk verschijnsel. Getrouwheid der leden van het verbond jegens elkander is minder wenschelijk voor het gouvernement, en de hulp die zij elkaar bij een' opstand verleenen, is eene misdaad voor het europeesch bestuur, maar op zich zelf beschouwd is dit alles tot op zekere hoogte lofwaardig te noemen. Het koppensnellen is zeker een groot kwaad, maar de controle der kakian onderwerpt het aan regelen, en belemmert het daardoor eenigszins. Eindelijk is het niet zonder belang voor het gouvernement, dat de kakianisten nooit gemeene zaak met de Patalima zullen maken.

Tegenover dat weinige nut staan evenwel groote nadeelen. De instandhouding van het heidendom is geen zegen voor het volk, geen voordeel voor het bestuur. Het christendom kan niet bloeijen in de dompige atmospheer van het bijgeloof. Zoolang de Mohammedaan bij de kakianfeesten medeëet, zoolang de Christen de roemah setan bezoekt, laat men beide wat zij zijn, maar als zij trachten zich naar hunne godsdienstleer te gedragen, komen zij in botsing met het verbond. Zij mogen wel doen wat deze hun voorschrijft, maar zij mogen niet nalaten wat deze hun verbiedt. De koppensnellerij, hoewel in zekere mate georganiseerd, blijft als lafhartige sluipmoord een groot misdrijf. Dat oproerigheid en zamenspanning, hardnekkig vasthouden aan het oude, afsluiting van vreemden, beschavenden invloed, groote nadeelen zijn voor het volk, zoowel als voor het euro-

peesch bestuur, daaraan is niet te twijfelen. De bevolking, die het gezag van het gouvernement erkent, staat daarbij onder eene dubbele regering. Geen regent durft zich een huis metselen zonder de vastgestelde schatting te betalen, en omdat die schatting zoo groot is, stelt hij zich liever met een ongemetseld huis tevreden. De bevolking zal wel in den regel te lui of te onverschillig zijn om zich gemetselde woningen te verschaffen. Zij behoeft geen zout te bereiden, want zij kan 't koopen en als zij 't niet koopen kan, dan is het beter in zeewater te koken, dan zoo'n zwaren arbeid als het zoutzieden te verrigten. Zij denkt er niet aan kalk te branden, en wordt dit door het bestuur gelast, dan weet zij zich op de eene of andere wijze aan het volbrengen van dien last te onttrekken. (1)

De maoeën heeft een' grooten invloed in de negerij, zoodat de regent daardoor in zijn bestuur belemmerd wordt. Deze moet twee heeren dienen, hetgeen meestal zonder dubbelhartigheid niet mogelijk is. Sommige regenten worden om dien misstand minder nadeelig te maken zelven maoeëns, wat meer staatkundig dan christelijk te noemen is. Maar 't is ook niet aangenaam voor heeren regenten om door den maoeën en de andere kakianisten soms als minderen behandeld te worden. – De kapala saniris dienen, hoewel het gouvernement in hunne aanstelling in groote mate de hand heeft, het daarom niet trouwer en met meer ijver. Onopregtheid, knoeijerij, knevelarij,

(1) Toen de strandnegerijen van Ceram onder Haroekoe kalk moesten leveren voor den bouw der zendelingwoning te Kamarian, kochten zij dien op de Oeliassers. Dit stond hun natuurlijk vrij, maar al moesten zij daarvoor geen' hoogeren dan den gouvernementsprijs betalen, dan zou het toch in meer dan een opzigt voordeeliger geweest zijn, als zij dat werk zelven verrigt hadden.

zijn hun lang niet vreemd, en op hunne handelingen kan maar zelden het oog gehouden worden. Voor het gouvernement zijn zij grootendeels onnut. De saniris door hen belegd, brengen meer schade aan de negerij, in wier nabijheid zij gehouden worden, dan voordeel aan het bestuur. De eerste mag na den afloop der saniri wel iets voelen van hetgeen de Egyptenaars gevoelden na de sprinkhanenplaag. – De maaltijden en drinkgelagen, die de kakianisten met elkander vieren, bevorderen onmatigheid en dronkenschap, en de nachtelijke bijeenkomsten der beide sexen onderling, werken de losbandigheid zeer in de hand. – Eindelijk de kakian bindt de bevolking aan de plaats harer woning. Waar de baileo staat, daar moet zij blijven. Eerst als deze tijdens een' oorlog verbrand is, staat het aan 't volk vrij te verhuizen, en ook dan nog gaat het daartoe ongaarne over. Daarom zetten zich de bergbewoners maar noode aan 't strand neder, wat om andere redenen, die voor hen minder gelden, toch ook niet verkieselijk voor hen is. Bouwen zij ook al huizen aan het strand, doorgaans en bij voorkeur houden zij zich in 't gebergte op. Zulk eene strandnegerij noemen zij s e l o m e ï t (letterlijk, s t r a n d- z i g t). 't Is voor hen eene soort van buitenplaats. Zij komen er nu en dan eens kijken, als er handelaars zijn of als de Assistent-resident komt inspecteren. Maar hunne eigenlijke verblijfplaats is in het gebergte, en daar is hunne voornaamste have, en bij het minste blijk, dat het gouvernement iets wil doen, dat zij vreezen of niet wenschen, zijn zij dadelijk in hunne oude negerij terug, geheel ingerigt en voorbereid op hetgeen zij verder duchten.

Met dat al heeft het gouvernement weinig van de kakian te vreezen. Zij schijnt hare beste dagen gehad te hebben. Wordt zij ook nog als een erfstuk der vaderen

in groote waarde gehouden, en is het bedenkelijk haar regtstreeks tegen te gaan, zij is verouderd, hare magt is gering, en hare bepalingen worden niet altijd gehouden. Voor hare overheden bestaat niet altijd het gevorderde ontzag. Toen de kapitan van Tala op zijne reize in 1863 den maoeën van Latoe eene boete oplegde wegens den slechten toestand der baileo, volgde hem de regent tot in de naaste negerij, en betaalde hem die boete in den vorm van eenige oorvegen. Er wordt door sommigen beweerd, dat de kakian niets anders is, dan eene inrigting om braspartijen en drinkgelagen in het bosch te houden, en de heele zaak zal alleen daarom zoo geheim worden gehouden, dat vrouwen en kinderen het niet te weten komen. Die voorstelling is zonder twijfel onjuist. Man en vrouw behoeven hier niet buiten elkanders weten te banketteren. Er is geen gevaar, dat een van beiden de boel zal opmaken. Bovendien zoowel vrouwen als mannen nemen aan de nachtelijke bijeenkomsten deel. Maar waar is het, dat eten en drinken eene belangrijke plaats onder de instellingen der kakian inneemt. En hierin ligt weder een bewijs voor haar verval, want behalve het houden van maaltijden is er niet veel anders voor de kakian te doen. De zucht om zich daarin te laten inlijven, is nog steeds in vrij hooge mate aanwezig. En de aandrang der leden om anderen daartoe op te wekken, het misnoegen als men aan die opwekking geen gehoor geeft, zijn nog blijken van leven. Kwijnend kan de kakian nog lang voort bestaan. Haar met geweld te ontbinden is niet raadzaam. Christendom en beschaving moeten haar oplossen. Zij begint in het oog van sommigen reeds belagchelijk te worden. Mogt men haar uit betere drangredenen laten varen! Die tijd zij niet verre meer!

Kamarian, Augustus 1864.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE BIJBELSCHE LEGENDEN DER MOHAMMEDANEN.

(Het javaansche geschrift Anbiô. — Geschiedenis van Nabi Ngisô (de profeet Jezus)). (1)

DOOR

den zendeling W. HOEZOO.

Onder de godsdienstige geschriften der Javanen, geheel in hunne eigene taal opgesteld, mag zeker aan de Anbiô eene voorname, zoo niet de voornaamste plaats worden toegekend. Bij het meer of minder religieuse gedeelte der bevolking staat dit werk in hooge eere; gelijk het dan ook in sommige Pĕsantren (priesterscholen) naast den Koran en andere arabische geschriften, bij het onderwijs in de godsdienst wordt gebezigd, en voor zooverre

(1) Verhalen omtrent profeten komen ook voor in geschriften van zedekundigen of anderen aard. Zoo is er in de bibliotheek van het Britsch Museum een Javaansch handschrift in Pegonschrift (Javaansch met Arabisch karakter), in den catalogus Lasmas Salatan genoemd (N°. 12, 305), waarschijnlijk te lezen: Lazmoe-s-salathina, dat voornamelijk over de pligten van vorsten handelt. Hierin komt ook een verhaal voor omtrent JEZUS, te lang en te onbelangrijk, om het in zijn geheel hier mede te deelen, doch waarvan het karakteristieke is, dat JEZUS daarin hoofdzakelijk als wonderdoener geschilderd wordt. Men leest daar namelijk, hoe hij zekeren Balikô, die door een' ongeloovig' vorst bij herhaling gedood werd wegens zijne pogingen om hem tot den Islam te bekeeren, telkens deed herleven, zelfs nadat hij verbrand en zijne asch in den wind gestrooid was. Ten slotte bekeerde deze vorst zich met al zijne onderdanen tot den Islam. RED.

dit laatste van historischen aard is, daarvan zelfs de belangrijkste bron schijnt uit te maken.

De Anbiô, ook vermeld in de „Mededeelingen", 4de deel, 3de stuk, pag. 229, behelst – gelijk reeds de naam doet vermoeden (1) – bijzonderheden aangaande de profeten (2). Van ADAM tot MOHAMMAD zijn er hunne lotgevallen en verrigtingen in gewone javaansche dichtmaat (tĕmbang môtjôpat) legendarisch beschreven; terwijl in sommige exemplaren ook de geschiedenis van de invoering des Islams op Java, bij wijze van aanhangsel daaraan is toegevoegd.

Als oorspronkelijke opstellers van de javaansche Anbiô, geeft WINTER in zijne „Javaansche zamenspraken", 1e deel, pag. 362, op: pôrô ngoelami, de geleerden of priesters; met vermelding tevens van Ngabèhi Jôsô di Poerô I, als later bewerker van dit geschrift.

Of met laatstgenoemde ook die „geleerde Javaan van Prônôrôgô" bedoeld is, dien DE HOLLANDER – op het voorbeeld van RAFFLES – in zijne „Handleiding bij de beoefening der javaansche taal- en letterkunde", pag. 249, als vervaardiger van de Anbiô aanwijst, durf ik niet beslissen. Wel komt mij voor, dat zijne beschrijving van dit werk als „eene vertaling, of liever navolging van den Koran in javaansche verzen", verre van juist mag heeten; tenzij dan – wat ik niet waarschijnlijk vind – dat hier aan een geheel ander geschrift moet worden gedacht.

Wie de „Biblische Legenden der Muselmänner"

---

(1) Anbia is het Arabisch meervoud van Nabi = profeet.

(2) Men kan Nabi door profeet vertalen, wanneer men slechts in het oog houdt, dat deze benaming onder de Javanen ook in uitgebreider' zin wordt gegeven aan alle personen, die gezegd worden met goddelijke openbaringen te zijn begunstigd.

van Prof. WEIL gelezen heeft, kan zich naar dit werk een denkbeeld maken van den inhoud der Anbiô, die daarmede dan ook in namen en zaken eene zeker niet toevallige overeenkomst aanbiedt. Voorts zie men eene gedeeltelijke vertaling van dit geschrift in het Hoogduitsch, in der tijd door den zendeling BRÜCKNER bezorgd, en opgenomen in de „Neuere Geschichte der Evang. Missions-anstalten" van Dr. H. A. NIEMEIJER, 8ter Band, 7tes St.

Daar de zoo even genoemde vertaling van BRÜCKNER, voor zooveel mij bekend is, niet is voortgezet tot Nabi Ngisô, en de Anbiô omtrent dezen Nabi sommige bijzonderheden bevat, die ik elders niet heb aangetroffen, voelde ik mij opgewekt, om door eene hollandsche vertaling van dit gedeelte eene nadere kennismaking met dit geschrift te bevorderen. De belangstellende lezer zal daarbij tevens een' blik werpen op de godsdienstige literatuur der Javanen. Vindt hij intusschen hier heel wat minder, zelfs heel wat anders, dan ons in de onschatbare Evangeliën aangaande onzen Heer en Zaligmaker is meêgedeeld, hij verheuge zich dankbaar in zijn bezit, en beklage den arme, die het meerdere en betere nog zoo moeijelijk begrijpen of waarderen kan.

De maagdelijke Dèwi (1) Marjam (MARIA), dochter van Emram (2) en nicht van Nabi Djôkôriô (ZACHA-

(1) Het sanskritsche woord Dèwi is ontleend aan de Jav.-Hind. Mythologie, waar het voorkomt als het vrouwelijk van Déwô, met welke benaming inzonderheid goden van minderen rang worden aangeduid. Gelijk hier MARIA, zoo worden ook overigens vrouwen van hoogen rang uit vroeger tijd wel Déwi genoemd.

(2) Emram, anders ook Amram, dien wij als den vader van MOZES kennen. Daar MARIA in den Koran de zuster van AÄRON genoemd wordt, denken wij ook hier te eerder aan eene verwarring met Mirjam.

RIAS), zette aan hare onthouding (tôpô) den meesten ernst bij. Als de maan – zóó schoon was zij. Doch thans bekommerd, was haar gelaat slechts gelijk deze, wanneer ligte wolkjes daar langs heen gaan, en bij wijlen haren glans doen tanen (rijĕmrijĕm) (1). Zoo ging zij op zekeren dag naar de badplaats om zich te reinigen, en deed vervolgens haar taät (gebed) (2). Na afloop daarvan ziet zij een' jonkman naderen van eene schoone gedaante. Zij treedt achteruit. Maar hij zegt: „Vrees niet, Marjam! Want ik ben eigenlijk geen mensch. Ik ben een engel, gezonden door den verheven' Hjang (3). Hjang's vrede op u, Marjam! Want Hij wil, dat gij een' zoon zult hebben; een kind, dat de Heer u in bewaring zal geven." Doch Mirjam sprak: „hoe zal ik dat maken, als ik een kind heb? Ik, zonder man! Wat zullen de menschen daarvan zeggen!" Nu antwoordde Djôbôraël (GABRIËL): „God is de magtige, en Hij wil het! Hij kan doen al wat Hem behaagt

---

(1) De javaansche woorden in parenthesi zijn de zoodanige uit mijn H.S., die in het Woordenboek of de Supplementen niet voorkomen. In curcyf wordt de beteekenis daarvan zooveel mogelijk aangewezen.

(2) Een gebed buiten de gewone vijf dagelijksche gebeden. (Zie het Woordenboek op ꦠꦲꦠ꧀ (*)

(3) Alleen het Arab. Allah heb ik door God vertaald, gelijk het Jav. Goesti en Pangéran door Heer. Waar overigens – zoo als hier en elders – in het oorspronkelijk titels of benamingen van Jav.-Hind. godheden, veelal van Batôrô Goeroe = Siwa, in plaats van Allah voorkomen, laat ik daarvan ook in de vertaling blijken. Men denke daarbij deels aan meer of minder opzettelijke navolging, deels en vooral aan de eischen van het javaansche dicht, waarbij duidelijkheid en juistheid van uitdrukking niet zelden ver moeten achterstaan. (†)

(*) Eigenlijk is tá'at een algemeene naam van gebeden, waartoe men niet volstrekt verpligt is, zooals tot de genoemde vijf dagelijksche. Meer bijzonderheden zie men bij KEYZER, Handboek voor het Moh. regt, p. 53 sq. RED.

(†) Hjang (uitspraak: jang) beteekent God of Godheid in het algemeen, en staat ook wel vóór de eigennamen van verschillende Goden. RED.

Nabi Sis had wel geen moeder (1); uw zoon zal zonder vader wezen." Hierop blies Djôbôraël op den mouw van haar kleed; en zoo drong het profetisch licht naar binnen, in het diepste van 't hart (djoemôlô).

Na eenigen tijd bemerkte Marjam, dat zij werkelijk zwanger was, en werd daarover zeer bekommerd. Doch in haren schoot sprak het kind: „Wees toch niet bedroefd, moeder! Het is de wil des Heeren, mij alzoo het aanzijn te geven."

Intusschen kwam Marjam op de tong van het Israëlitische volk. Dag en nacht sprak men onder mannen en vrouwen over niets anders, dan over het zwanger zijn van Marjam, en dat zonder man!

Toen Dèwi Marjam bespeurde, dat er op haar gezinspeeld werd (den sasimbĕr), en dat men haar dit opzettelijk liet hooren, werd zij zeer verlegen. „'t Ware welligt maar beter, aanstonds te sterven," zóó dacht zij en sprak zij overluid, „dan ben ik niet tot schande." — Daarop verwijderde zij zich des nachts. Zonder iemand bij zich trok zij door een bosch, aan den voet eens bergs gelegen. Daar ziet zij, aan den kant van een helder borrelend water, een' wijnstok en een' dadelboom, en zet zich met onrustige bewegingen (anglalawoe sarirô),

(1) Sis wordt voor den bijbelschen Seth gehouden. Zijne geboorte zonder moeder had volgens de Anbiô aanleiding in een' huiselijken twist tusschen ADAM en EVA, van wege het huwelijk hunner kinderen. De moederlijke aanspraken, welke EVA bij die gelegenheid liet gelden, om deze zaak naar haar welgevallen te regelen, maakte ADAM gansch en al krachteloos door de bewering, dat hij alleen wel in staat was, kinderen voort te brengen. Eene daarop genomene proeve had werkelijk ten gevolge de geboorte van Sis, die door de Javanen voor den stamvader van alle volgende profeten gehouden wordt; terwijl de misgeboorte, die EVA van eene dergelijke proef moest toonen, volgens de Santri's, aan de goden van het Hindoeïsme het aanzijn geschonken heeft.

leunend tegen den dadelpalm en met het gelaat naar den berg gewend, neder. Nu sprak ze bij zich zelve: „o Marjam! wilt ge nog langer leven? Sterf liever in dit bosch, dan komt ge niet in opspraak!" – Juist was de tijd harer bevalling genaderd, en kwam haar kind, een zoon, ter wereld. Widôdari's (1), uit den hemel neêrgedaald, hielpen Marjam bij het baren, en namen aanstonds het kind op haren schoot. Het was schoon van gedaante, en had een gelaat als de volle maan.

Met dat al bleef Dèwi Marjam verlegen, niet wetende wat te doen. Het kind verstooten? Dit liet hare liefde en haar medelijden niet toe. Het medenemen naar huis? Dat zou haar onvermijdelijk tot schande strekken. Daar kwam Djôbôraïl, en sprak haar toe: „Bekommer u niet over hetgeen de menschen zullen zeggen, laat dat over aan den Heer! Vraagt men u iets, zeg dan maar dat gij aan 't vasten zijt (2). En houdt men aan met vragen, dan moet moet men bij uw kind zelf maar onderzoeken" Daarop nam Marjam het kind op en bragt het naar huis.

Het duurde niet lang, of velen der Israëliten kwamen om haar te zien. Blijkbaar om haar zijdelings te gispen of openlijk beschaamd te maken, ondervraagde men

(1) Widôdari of Widjôdari gaan door voor hemelsche wezens van het vrouwelijk geslacht, uit kostelijke edelgesteenten geschapen. Ofschoon onder dezen naam niet aan den Islam ontleend, komen zij volgens MARSDEN (Mal. Nederd. en Fransch Woordenboek) „nagenoeg overeen met de hoerie's van MAHOMEDS paradijs." In de Jav. vertaling van den Koran worden dan ook aan de geloovigen in het paradijs eene menigte jonge en schoone Widôdari's toegezegd. (*)

(2) Ter opheldering hiervan zie men de Sonna-voorschriften bij het vasten in de „Inleiding tot de kennis van den Islam", enz. door G. K. NIEMANN, pag. 400.

(*) Het woord is Sanskrit en beteekent in de hindoesche mythen eene soort van luchtgeesten. RED.

haar beurtelings met bedwongen of luiden lach. „Marjam," zoo ging het, „hoe komt gij aan dat kind? — Ge hebt daar een' zoon; maar wie is er de vader van? Dat is voor 't eerst, dat we zóó iets zien. Ge hebt nog geen' man en krijgt een kind. Hoe anders dan door overspel! Van wie hebt ge dat gezien? Uwe voorvaderen waren brave menschen, leeraars (Panditô) van strenge onthouding. Ge maakt uwe goede familie te schande, en u zelve ontziet ge niet. Schoon moge uw uitzigt wezen; maar uw gedrag is leelijk. Beken het maar, Marjam! en loochen niet. Met wien hebt ge overspel bedreven?" — Bedaard antwoordde Dèwi Marjam: „Ge moet mij niets vragen; want ik ben aan 't vasten. Vraagt mijn wichtje zelf!" — „Dat is immers eene ongerijmdheid," hernamen de Israëliten, „dat een pas geboren kind zou kunnen spreken! Ge zijt wel listig, Marjam! Voorgevende te vasten, wilt ge, dat wij een klein kind zullen ondervragen; als of dat het zeggen kon!" — Daar was echter een bejaard man, die zeide: „Ge kunt het toch eens vragen, om te zien, wat er van aan is." Fluks vraagde men nu: „Kind, wie is uw vader, met wien uwe moeder overspel begaan heeft?" — Op bevel van Hjang antwoordde het kind onmiddellijk: „Ik ben een dienaar Gods. Mijne moeder Marjam is rein. Zij heeft geene hoererij bedreven. Mijn naam is Ngisô (1). Ik heb werkelijk geen' vader. En dat is zoo de wil van den grooten Hjang. Gelijk weleer Adam's zoon Sis zonder moeder was, zoo heeft Hjang mij het aanzijn gegeven zonder vader. Hebt dus berouw jegens den verheven Hjang! Ge hebt u jegens

(1) Volgens Jav. spelling en uitspraak. Gelijk ook in andere woorden wordt de ع met de Jav. ꦔ (ng) teruggegeven.

hem bezondigd door uwe kwade gedachten. Hebt ook berouw jegens mijne moeder Marjam, en vraagt haar vergiffenis voor de groote beleediging haar aangedaan." — En nu stonden allen verbaasd en verlegen, die het kind hoorden spreken.

Toen Nabi Ngisô nu 17 jaar oud en volwassen was, ontving hij eene openbaring van den verheven' Hjang; waartoe Djôbôraël tot Hem gezonden werd. Zich bij Ngisô neêrgezet hebbende, sprak hij op zachten toon: „de vrede des grooten Hjangs op mijnen Heer Ngisô, den verhevene! Een Kitab (heilig geschrift) wordt u geschonken (1): de Kitab Indjîl (Evangelie); dat moet gij verbreiden. Beveel uw gansche volk Israël, deszelfs instellingen (saréngat) te volbrengen. Leer mannen en vrouwen uwe godsdienst (agômô) navolgen. Laat hen allen zeggen: Allah is mijn Heer! Nabi Ngisô is mijn leidsman en voorganger" (Panoetan).

Nabi Ngisô spoorde nu het volk hiertoe aan; maar zij zeiden: „Wij volgen geen zoo zonderling mensch als gij: iemand zonder vader. We moeten u verwerpen, bij alles wat ge zeggen moogt." — Vruchteloos zocht Nabi Ngisô hen te leeren; daar was niemand, die hem gehoor gaf: zóó groot was het wantrouwen. — Toen begaf hij zich naar de dorpen, en trof daar eens waschlui aan. Tot dezen sprak hij: „gij daar wascht kleêren; ge moest liever u zelven wasschen" (2). Vriendelijk gaven deásschers ten antwoord: „Wat bedoelt gij dan met die

(1) Ook openbaringen aan andere profeten en godsgezanten worden voorgesteld als in en door de hun van Gods wege geschonken heilige geschriften meêgedeeld. Sommigen moeten zelfs met een aanzienlijk getal van zulke Kitab zijn belast geweest. Volgens de Anbiô ontving Adam 10, Seth 50, Henoch 30, Abraham 10 Kitab.

(2) De woordspeling met masoeh = wasschen kon ik in de vertaling niet beter terug geven.

zelfreiniging?" — „Wel," hervatte Bagéndô (1) Ngisô, „dat gij uitspreekt: Allah is mijn Heer, en Nabi Ngisô is mijn Profeet, de gezant van Hjang Soekmô. (2) 't Is God, die aarde en hemel heeft gemaakt, en die ziekte en gezondheid geeft." Zoo namen dan de waschlui aanstonds het geloof aan, en volgden de godsdienst. En ze waren twaalf in getal.

Op zijne reizen ontmoette Nabi Ngisô eens visschers (wong warigaloeh). Tot dezen zeide hij: „zoo gij volmaakt wilt worden in deze en de toekomstige wereld, moet gij het geloof aandoen." Maar de Joden (wong djoehoed) voegden hem bescheidenlijk toe: „De profeten van vroeger' tijd konden ook wonderen doen; en daarom werden zij in hunne godsdienst door de menigte gevolgd. Zoo gij dat insgelijks kunt, verlangen wij het bewijs. Waar is uw wondervermogen? Hier is een oud man, die niet zien kan. Geef dien het gezigt eens weder!" Nabi Ngisô bad daarop tot den verheven Hjang, en wederom daalde de gezant des Heeren, Djôbôraël, tot hem neder, met den vredegroet des grooten Hjangs. Het gebed van Nabi Ngisô was verhoord, en hij ontving wonderkracht. Hij blies op den blinde, en hersteld was zijn gezigt. Ook melaatschen liet men hem gezond maken. Hij blies op hen, en aanstonds waren ze genezen. De Joden zeiden echter: „wij hebben nog meer te vragen. Den man, die hier in dit graf reeds lang begraven ligt, tracht dien eens weer levend te maken! Mogt die weêr in 't leven komen, dan zullen wij u volgen." Nabi Ngisô blies op het graf, en de doode herleefde, groette, en zette zich neder, en begon daarop alles te verhalen van den

---

(1) Titel van een vorstelijk persoon.

(2) Hjang-Soekmô is eene benaming van de Godheid als de wereldziel. RED.

hemel en de hel, tot groote verbazing van ieder, die het hoorde (1). Maar nu zeiden de Israëliten: „Wanneer gij ons zoudt willen toestaan, wat wij vragen, doe dan eens allerlei eetwaren van den hemel neêrdalen; zoo als: fraai toebereide offerspijzen, vooral vruchten, gebak en wat er verder maar zoet en smakelijk is." Nabi Ngisô bad tot den grooten God. En op bevel van den Heer kwam Hjang's gezant, Djôbôraël, en sprak tot hem: „verhoord is uwe bede door den hoog verheven God." Door het wondervermogen van Nabi Ngisô daalden nu van den hemel neder offerspijzen en gebak in soorten, en bekoorlijk voor het gezigt. – Daar waren er dan die hem volgden, en ook die hem niet volgden. De eerstbedoelden vergezelden hem tevens op zijne reizen.

Eens was er eene kluizenaarster, die Ngisô zag met velen, die hem begeleidden. Bedaard (2) sprak de vrouw hen toe: „In wiens gezelschap gaat gij daar?" Zij antwoordden: „Wij wenschen den zegen te erlangen van den profeet Gods, Nabi Ngisô, Rohoellah (3) bijge-

---

(1) Eene andere lezing dienaangaande is de legende, dat Nabi Ngisô eens een' schedel in het leven terugriep, en dien daarna liet vertellen, wat hij bij en na den dood had ervaren. Men zie deze legende bij WEIL, pag. 194 (Holl. vertaling). Ook bij de Javanen is zij bekend onder den naam van Kabar Narôkô (berigt omtrent de hel).

(2) Ofschoon de woorden, door bedaard, zacht, vriendelijk en dergelijke vertaald, waar zij in dit fragment voorkomen, niet misplaatst zijn, meen ik toch, dat bij eene omwerking in proza zelfs een Javaan die nu en dan zou weglaten.

(3) Geest van God, of uit God. Deze bijnaam is ontleend aan den Koran, S. 4: 169. Of hij er echter in dezen vorm voorkomt, weet ik niet. (*) In mijn Jav. HS. vind ik: [illegible] Bij vergelijking van Rohoellah met Poetraningallah (zoon van God) is het niet van belang ontbloot op te merken, dat het Jav. Woordenboek

(*) Er staat in het Arabisch: warohoen minhoe, d. i. letterlijk: en geest uit hem. RED.

naamd; in waarheid een groot profeet, op wien de Kitab Indjìl is nêergedaald. Hij doet gedurig meerder wonderen; zijn wondervermogen komt hoe langer hoe schitterender te voorschijn." Hierop zeide de kluizenaarster tot hem: „Wel, Ngisô! als gij waarlijk een profeet zijt, maak dan van mij eens een' vogel die vliegen kan." Ngisô blies op de vrouw, en aanstonds veranderd in een' vogel, vloog zij zonder den grond te raken, tot verbazing van allen die het zagen.

Al de Israëliten nu, die het geloof aannamen, bewezen hunne hulde door met Nabi Ngisô mede te reizen; terwijl de anderen, die niet volgden, hem dreigden met al hunnen haat. Altijd tegenstrevende, zeiden zij, dat hij tooveren kon. En zóó weerstonden hem de ongeloovigen (Kafir), dat Nabi Ngisô er hartzeer van kreeg. Zelfs kwamen zij allen bijeen met het doel, hem te omsingelen; en rustten zich toe met hun volk, vast besloten om hem op te zoeken.

Op bevel van Soekmô – zoo wordt nu verhaald – was

---

behalve het arabische Roh, ook een Jav. woord van dien klank opgeeft, dat in beteekenis overeenkomt met rah (bloed), en daarvan slechts eene andere uitspraak moet zijn. Ik teeken dit hier aan, omdat mij wel eens gevraagd is, of wij naar aanleiding hiervan niet het aanstootelijke zonden kunnen wegnemen, dat in de uitdrukking: zoon van God voor velen schijnt gelegen te zijn; immers bij de omstandigheid, dat ook de Javaan zijne kinderen bij wijlen zijn rah = roh of bloed noemt. 't Is echter te vreezen, dat wij zoodoende de zinnelijke voorstelling, waarin dat aanstootelijke gegrond is, nog meer in de hand zouden werken. Opmerkelijk is mij intusschen altijd voorgekomen, dat in de Rôdjô Pirangon, (*) pag. 79, de bijnaam Rohoellah verklaard wordt door [illegible] of, naar eene verbetering van de hand van WINTER: [illegible] = door God als zoon erkend.

(*) Een Javaansch verhaal, door T. ROORDA uitgegeven, dat de geschiedenis van MOZES en FARAO volgens de mohammedaansche legende bevat. RED.

er een zekere Tojanoes, door de ongeloovigen als leeraar erkend, en in alles wat hij deed ([illegible]), door hen ontzien en geëerd. Dezen Tojanoes maakte de Heer in al zijne manieren, ook in voorkomen en stem, gelijk aan Nabi Ngisô. Toen nu de ongeloovigen uit de Israëliten Nabi Ngisô in grooten getale omsingelden, wilden ze hem insluiten en in 't naauw brengen. Doch hij werd door engelen naar de stad Mekka gebragt. Bij die gelegenheid ontmoette hij zijne moeder, die hem weenend toeriep: „ik stijg met u meê boven het luchtruim!" Maar Nabi Ngisô antwoordde: „blijf achter, moeder! later zult ge mij wederzien." – Terwijl Nabi Ngisô nu hoog in de lucht naar Mekka gevoerd werd, waren de Kafirs hem kwijt, en liepen ze in verwarring door elkander. In ontelbare menigte zochten ze hem naar alle kanten uit. Groot en klein zocht mede in steden en dorpen, in bosschen en op bergen, in valeijen en langs hellingen, in spelonken, overal. Noord- en zuid- en oostwaarts zochten de Kafirs, onder aanhoudend navragen. Daar vonden zij Tojanoes, en sloten hem in. Straks werd Hij door de menigte, die in gedurig grooter aantal toestroomde, aangegrepen. Te vergeefs sprak Tojanoes: „wat scheelt ulieden, dat ge mij gevangen wilt nemen? Ik heb immers geen kwaad gedaan." Te vergeefs zeiden ook (sommige) Israëliten: „Kijkt goed uit uwe oogen! Mankeert u wat?" – De Kafirs antwoordden: „Ja, wij kennen u wel; gij zijt Ngisô en geeft u uit voor onzen leeraar. Door uwe listen wilt ge ons misleiden. Ge wilt er niet voor uitkomen, dat ge Ngisô zijt, en zegt maar: „„ik ben Tojanoes!"" – Tojanoes werd daarop onder herhaald triomfgeroep der menigte vastgebonden. Vruchteloos was zijn erbarmelijk geklag. Men hoorde hem niet. Tot zijne straf zou hij nu gedood

worden. En daar al de Kafirs hem aanzagen voor Nabi Ngisô, niet wetende, dat hij slechts in uiterlijk voorkomen aan dezen was gelijk gemaakt, lieten zij hem dan ook de doodstraf ondergaan. Doch eenmaal dood zijnde, zag hij er weer net uit als vroeger. En nu eerst bemerkte men, dat de gestorvene niet Ngisô, maar werkelijk Tojanoes was. Toen weenden al de Kafirs bitterlijk, en baden den dooden Tojanoes om vergiffenis.

Verhalen wij nu weer van Bagéndô Ngisô. Boven het luchtruim zijnde in den vierden hemel (1), zal hij in het laatste der dagen weêr op aarde nederdalen, om te helpen in den strijd, waarvoor hij wordt gereed gehouden: den oorlog, die alsdan zal gevoerd worden tegen Djadjallanatoellah (2), tegen wien Nabi Ngisô zal optrekken (3). Na den dood van Djadjal zal Nabi Ngisô de orde herstellen, en als koning regeren te Mekka. Ook zal hij alle ongeloovigen verdelgen, en hen verpligten, de godsdienst-instelling aan te nemen van Nabi Moechamad, den uitverkorene. En nadat Nabi Ngisô later gestorven zal zijn, wordt hij begraven te Medina (dáár is de gewijde aarde) dezelfde Ngisô, die

---

(1) Aangaande de zeven hemelen is het noodige vermeld in de »Mededeelingen", 5e deel, 1e stuk, pag. 103 v.v.

(2) Djadjallanatoellah (de van God vervloekte Djadjal), ook Dadjallanat, of eenvoudig Dadjal en soms Dadjil genoemd, komt voor als het hoofd der booze geesten. Volgens de Anbiô is hij de engel Idadjil van weleer, die bij zijne verwerping door God ook den naam van Iblis kreeg. (*)

(3) Schoon deze strijd nog altijd tot de toekomst behoort, is hij toch reeds in bijzonderheden beschreven in de Sĕrat Achir-ing-djaman (geschrift aangaande het laatste der dagen.)

(*) De in de mohammedaansche wereld algemeen bekende Daddjál heeft zijn' naam ontleend aan het Syrisch. Het woord is eene verbastering van eene uitdrukking, waarmede in de syrische vertaling van het N. T. het grieksche Antichristos (1 Joa.) is weêrgegeven. RED.

vroeger verdwenen, naar den hemel gebragt werd. – In den Koran wordt gezegd, dat er in de Kitab Indjîl staat: „later moet gij Nabi Moechamad volgen. Hij is de Nabi Panoetan (leidsman), die eene andere godsdienst-instelling brengen zal, durende tot aan den dag der opstanding. Voorwaar! hij is de uitverkorene profeet!" – Luidens de Kitab Indjîl is er tusschen Ngisô en Moesô (MOZES) een tijdsverloop van 1153 jaren (1). Tijdens het profetisch gezag van Nabi Ngisô daalde Djôbôraël twaalf maal tot hem neder. En zijn leeftijd in deze wereld was slechts 33 jaren.

---

(1) Gelijk wij deze tijdsbepaling voor rekening van de Anbiô moeten laten, zoo ook de aanhaling uit den Koran, die daaraan vooraf gaat. Ten opzigte der hier bedoelde voorspelling vergelijke men echter het 61ste hoofdstuk van den Koran, waar JEZUS zelf (NB.) als het doel zijner zending o.a. opgeeft: de aankondiging van den godsgezant Ahmad, zooals MOHAMMAD ook wel genoemd wordt. Volgens eene aanteekening bij deze plaats van Kasimirski beweren de Mohammedanen, dat J. C. de komst van Ahmad of van den Periclytos, d. i. den beroemde, in het Evangelie van Johannes voorspeld heeft: en dat »de Parakletos" op de nederdaling van den H. Geest van toepassing gemaakt, slechts eene verminking is, door de kwade trouw der Christenen uitgedacht.

HET SCHOOLONDERWIJS IN DE MINAHASSE.

(Een woord naar aanleiding van de gesprekken onlangs in het Indisch genootschap over het inlandsch onderwijs gevoerd.)

Voor elk werk, ook het best aangelegde, breekt een tijd aan dat het hervorming behoeft. Die tijd is doorgaans te kennen aan den sleurgang, die zich bij de verrigtingen openbaart. Wanneer dan te regter snede een helder hoofd zich met de herziening belast, en door zijne veerkracht nieuw leven aan den arbeid geeft, dan gaat alles als verjeugdigd weêr zijn' opgewekten gang, en frisch bloed stroomt door de aderen; dan treedt vaak het goede van het bestaande aan het licht, omdat de doodende adem van den sleur verwijderd is; en het nieuwe vindt eenen hechten grondslag, waarop het zich krachtig ontwikkelen en met het oude organisch vereenigen kan.

Was deze waarheid niet zoo dikwerf uit het oog verloren, wij zouden menige omwenteling minder tellen.

De zwakte der omwenteling ligt doorgaans in hare verwerping van alles, ook van het goede oude, dat zij toch niet kan uitroeijen, en dat haar op den duur te magtig wordt.

De kracht der reactie bestaat juist daarin, dat onder het oude, dat zij met hand en tand vasthoudt, zooveel goeds verborgen ligt.

De kracht der omwenteling ligt in de onstuimigheid en veerkracht harer bewegingen.

De zwakte der reactie in den loggen gang, die haar niet veroorlooft zich ver buiten haar eens ingenomen terrein te begeven.

Vlugheid van beweging aan de eene zijde en vastheid van tred aan de andere, onderhouden vaak lang evenwigt in den strijd. Waarom leert de eene kampioen niet van den anderen, om ten slotte gezamenlijk denzelfden weg te kiezen, en met vereende krachten tot één doel zamen te werken?

„Dat is niet mogelijk," beweert men doorgaans van beide zijden. Maar in dat beweren ligt de uitdrukking van noodlottige verblinding, van driftig vooruitjagen of halstarrig dralen. Zou men niet beter doen te leeren van de groote mannen, die hunnen tijd kenden, en die met wijsheid het nieuwe aan het oude wisten te verbinden? Ik zal mij hier niet beroepen op staatslieden, geleerden, nijverheidsmannen. Ik beroep mij op het voorbeeld van den Heer, uitgedrukt in zijn woord: „ik ben niet gekomen om de wet of de profeten te ontbinden, maar te vervullen."

Pas ik het bovengestelde toe op ons zendingwerk, en meer bepaald op onze inlandsche scholen in de Minahassa, dan beweer ik, dat daarin reeds sedert vele jaren eene belangrijke hervorming heeft plaats gehad, die nog altijd wordt voortgezet, en alleen zich onderscheidt van eene omwenteling, (die door velen thans wordt beoogd), doordien zij zich aansloot aan het bestaande, en langs eenen geregelden weg van ontwikkeling en vooruitgang naar volmaaktheid streeft.

Heeft de heer BLEEKER onlangs, en teregt, gewezen op het bijna volslagen gebrek aan scholen op Java, het blijft

altijd waar, dat in de Minahassa dat gebrek niet bestaat. Heeft men gewezen op het onvoldoende van het onderwijs in de Minahassa, men heeft den toestand gelijk gesteld aan dien op Java, terwijl tusschen beiden een hemelsbreed verschil bestaat; de heer HARTHOORN heeft buitendien van dat onderwijs eene geheel valsche voorstelling gegeven.

Ik kom tegen zulke verwarring en valsche voorstelling op, maar men verwachte niet, dat ik hier alles van punt tot punt zal wederleggen. Ik reken op de onpartijdigheid van de mannen, die zich de belangen van Indië aantrekken, wanneer ik de verwachting uitspreek, dat zij de volgende bladen niet ongelezen zullen laten, en wanneer ik met nadruk vorder, dat men beide partijen zal hooren, aleer men voor goed uitspraak doe.

Ik zou mij zeer moeten vergissen, indien de denkbeelden in den jongsten tijd omtrent het onderwijs in Indië uitgebragt, niet in den grond overeenkwamen met die, welke door mij bij mijn onderwijs en in de briefwisseling met de zendelingen gevoerd, sedert jaren zijn ontwikkeld.

Ik zie mij genoodzaakt dit aan te toonen, en ik wil het doen op het gevaar af van de beschuldiging, dat ik aan mijne begrippen te veel gewigt hecht, of zoo daaraan werkelijk eenige waarde wordt toegekend, dat ik vroeger b e t e r en l u i d e r had behooren te spreken. Men vergunne mij dan op te merken, dat ik sprak in een' tijd toen de inlander nog niet het voorregt had, door zoo vele mannen van geleerdheid en aanzien te worden verdedigd en beschermd; dat ik zeker thans gezwegen zou hebben, indien men het werk, waaraan ik het grootste en beste gedeelte van mijn leven wijdde, niet wilde sloopen. Ik betreur het zeker meer, dan zich dit in 't openbaar laat zeggen, dat ik daarbij alweder sta tegenover een'

mijner vroegere kweekelingen, dien ik zoo gaarne, gelijk gedurende eenigen tijd, bij voortduring onder mijne medearbeiders had geteld.

En waarin verschil ik toch eigenlijk van den heer HARTHOORN op het punt van het onderwijs? Zeker niet in opvatting van de geschiedenis der inlandsche scholen in vroegere eeuwen. Ik heb aangetoond, dat men in de 17de eeuw op een' goeden weg was, dat men dien in de 18de eeuw geheel verliet; doch.... dat het niet meer dan billijk is, het onderwijs van die dagen te beoordeelen naar de kennis, die men toen van methode had; en... dat in ons eigen vaderland de lagere school geenszins de plaats was voor ontwikkeling en vorming. (1) In denkbeelden omtrent den aanleg van den inlander loopen wij ook zoo ver niet uiteen. Ik meen zelfs, dat wij daarin veel eenstemmiger zijn, dan het meerendeel der leden van het Indisch genootschap met ons, omdat wij op denzelfden grondslag staan, wat de begrippen van ontwikkeling en vorming aangaat. Ik verschil echter van den heer HARTHOORN, wanneer hij alle gezag ontzegt aan mannen, die dagelijks met den inlander verkeeren, en beweert het veel beter te weten dan zij. In opvatting van het gehalte van het onderwijs door inlanders gegeven, zijn wij weder vrij eenstemmig. Maar terwijl ik verwacht, dat dit beter zal worden, als wij alle middelen, die in ons bereik zijn, blijven aanwenden, meent de heer HARTHOORN eenvoudig tabula rasa te moeten maken. Doch ik behoef niet verder te gaan, om te doen gevoelen, dat ik mij altijd in eene moeijelijke stelling bevind, wanneer ik zijdelings of regtstreeks tegen den heer HART-

(1) Men zie mijne »Geschiedenis tegenover kritiek" in het 3de en 4de hoofdstuk.

HOORN opkom. In één punt hoop ik zeker nooit tot hem over te komen: ik hoop een oog te behouden voor het goede, dat ook bij mijne vinnigste tegenstanders gevonden wordt; ik hoop te blijven medewerken met hen, die mij de meeste welwillendheid betoonden, wanneer ik hun voorstellen deed tot verbetering en wijziging van methode. En als ten gevolge van verschil van gevoelen, dat zich onvermijdelijk in vergaderingen moet openbaren, de denkbeelden, die bij mij leven, niet dadelijk ten uitvoer komen, hoop ik geduld en volharding te behouden, en te werken, en dan weder af te wachten, of ze nog in mijnen tijd zullen zegevieren.

Doch ik beloofde de denkbeelden, die ik reeds jaren geleden ontwikkelde, nader bekend te maken, en ik ga daartoe thans over.

Toen mij in 1847 het zoogenaamde voorbereidende onderwijs van de kweekelingen aan 't zendelinghuis van 't Nederlandsche zendelinggenootschap werd opgedragen, waartoe ook de paedagogie gebragt wordt, begreep ik, dat vooral dit leervak, meer dan eenig ander eene zelfstandige opvatting vorderde. Zeker moesten de algemeene beginselen dezelfde zijn als in Europa, doch het kon niet anders, of de toepassing moest belangrijke wijzigingen vorderen. Ik trachtte mij bekend te maken met indische toestanden, maar vooral met den aanleg van het kind in die streken. Ik raadpleegde daartoe schrijvers van vroegeren en lateren tijd, las vlijtig, en veelal met het oog op mijne paedagogische leerstof, de brieven en dagboeken der zendelingen, en schiep mijzelven een beeld van het kind, zooals het zich in Indië onder de Alfoeren en in de Molukken voordoet. Op Java heb ik toen en later mijn oog minder gerigt, om dat de gegevens tot het

vormen van eene genoeg heldere aanschouwing mij ontbraken; buitendien Java werd eerst later door het genootschap tot arbeidsveld gekozen. Het kon zijn, dat mijn beeld niet juist geteekend was, ofschoon ik tegenwoordig meer dan ooit reden heb, het voor getrouw te houden in de hoofdlijnen; maar zeker was het dit beeld, dat ik mijnen kweekelingen voor oogen stelde, en dat voor hen het voorwerp werd van paedagogische beschouwingen; zeker is het, dat het schoolonderwijs voor de inlandsche bevolkingen met zorg en met hooge ingenomenheid door mij behandeld werd.

In Junij (1) 1850 geroepen om op te treden in eene vergadering van de Rotterdamsche onderwijzersvereeniging, sprak ik daar over „den toestand van het schoolonderwijs in Nederlandsch oost-indië, bepaaldelijk bij de europesche christelijke bevolking." Het stuk werd opgenomen in het tijdschrift der Vereeniging. (2) Ik bragt daar hulde aan de begrippen over de verpligtingen van Nederland jegens zijne koloniën, begrippen in die dagen eerst aan 't ontluiken. Ik veroordeelde den ijver van vroegere eeuwen niet, maar ik beweerde, dat men toen niet had kunnen beseffen, wat voor den inlander noodig was. „Wel," dus schreef ik, „was hier en daar de

(1) Ik vermeld dezen datum, omdat Prof. VETH in Augustus daaraanvolgende hetzelfde onderwerp bij de Maatschappij tot Nut van 't algemeen behandelde.

(2) Zie: de Unie, II D., blz. 150–208. Door de welwillendheid van de Redactie mogt ik aan mijne verhandeling een aantal Bijlagen toevoegen, die in een vijftigtal volgende bladzijden de bronnen van mijn onderzoek en bewijsstukken voor mijne voorstelling bevatten.

Twijfelt iemand, of mijne denkbeelden goedkeuring vonden bij het Zendelinggenootschap, ik antwoord hem, dat de Bestuurders te Rotterdam, die ik opzettelijk kennis deed nemen van mijne verhandeling, mij tot de uitgave aanspoorden.

ijver groot om Heidenen tot Christenen te doopen, kerken, ja, zelfs scholen te stichten; ..... maar wat het zegt verstand en hart te vormen," (ik had behooren te schrijven: „het verstand te ontwikkelen en het hart te vormen"), „door beschaving de volken te veredelen, het Christendom in het leven te doen intreden, en levende leden voor CHRISTUS koningrijk te winnen: daarvan had men geen denkbeeld. En hoe kon dit anders, daar de Christenen die behoefte voor zich zelven naauwelijks gevoelden? Kwamen al enkele mannen tot eenen hoogen trap van ontwikkeling, zij hadden zulks aan eigen nadenken en oefening, niet aan de openbare instellingen van hunnen tijd, te danken; allerminst was dit met den man uit het volk het geval; en zoo al later de behoefte gevoeld werd, bij sommigen aan godsdienstige, bij anderen aan verstandelijke ontwikkeling van het volk door het onderwijs, lang duurde het nog eer men tot de bewustheid kwam, dat het volksonderwijs de harmonische ontwikkeling van alle vermogens van den mensch moet bedoelen, nog langer, eer men die begrippen in den ruimsten zin, ook voor den natuurgenoot in de verwijderdste streken leerde toepassen.

„Ons vaderland heeft in geene geringe mate medegewerkt om europesche beschaving met geheele of gedeeltelijke wildheid in aanraking te brengen. Ook tegen Nederlanders hebben eenmaal arme natuurvolken als tegen halve goden opgezien. Nederlanders hebben gewoekerd met de stoffelijke voordeelen dier gelukkige gewesten, waar de natuur zich in den schoonsten glans vertoont, maar waar de mensch niet beantwoordt aan den luister der overige schepping. Doch konden zij zich verheffen boven de begrippen hunner eeuw, die den Indiaan en den Neger gelijk den Hottentot, beschouwden als wezens

van mindere afkomst, gedoemd om des christelijken Europeërs dwangjuk te dragen?

„Ons vaderland heeft in ruime mate het zijne toegebragt om door een verbeterd onderwijs de harmonische ontwikkeling van het individu te bevorderen, en daardoor de maatschappij tot vooruitgang te brengen. Nederland mag roemen op menige schoone inrigting, die de ontwikkeling van een jeugdig geslacht zegenrijk bevordert. Heeft het ook de leuze der eeuw „vooruitgang" begrepen, waar het gold de geheele menschheid te doen deelen in zijne onstoffelijke voorregten? Heeft het de bewijzen daarvan gegeven door te beginnen bij zijne O. I. bezittingen en dáár verlichting en beschaving te bevorderen? . . . .

„Hoe ook, wij hebben nog eene groote schuld af te doen, die ons wel voor een deel door 't voorgeslacht is nagelaten, maar die wij als regtgeaarde zonen erkennen te bestaan; die ons niet door eenen harden schuldeischer op eens wordt afgedwongen; maar waarvan wij iets dienen af te doen, al ware het ook slechts om van onzen goeden wil te doen blijken. Nederland, dat eeuwen de stoffelijke voordeelen van zijne broederen in verre gewesten trok, en zich daarmede stoffelijk verrijkte; Nederland, dat ruim zijn aandeel ontving in de schatten des geestes, moet van zijnen rijkdom aan die broederen afstaan; moet, door hen tot christelijke beschaving te brengen, hun goederen mededeelen, die geen stof of mot kan verderven. Doet het dit niet, het zal eindigen met den vloek op zich te laden van natiën, die thans nog in het stof voor Europeërs buigen. Doet het dit al, het zal zich de achting en liefde verwerven van nieuw gewonnen broederen, en de zegen van late nageslachten zal op het Nederland onzer dagen rusten."

Ik gaf in het derde deel mijner verhandeling, onder het opschrift: „Wat is te doen om het onderwijs in Indië meer aan zijne bestemming te doen beantwoorden, om het tot krachtiger vooruitgang te brengen?" wenken aan mijne medeonderwijzers. Daar heet het o. a.: „De koloniën en Nederland moeten meer één worden. Welk een verband bestaat er op het oogenblik tusschen het moederland en de koloniën? Die verre gewesten zijn den Nederlander nog in onzen tijd, waarin het kind op de lagere school reeds, van de vaderstad uitgaande, den aardkloot wordt rondgevoerd, ongeveer even zoo bekend, als de onherbergzame oorden, waarin een MUNGO PARK en de LANDERS doordrongen. Bekendheid met de koloniën, met hare heerlijke natuur, met hare talrijke bevolkingen, met hare talen en literaturen, met haren zedelijken en intellectuelen toestand, moet hier op den voorgrond staan. En hier kunnen wij, onderwijzers, voorzeker eenen belangrijken grondslag leggen. Het aardrijkskundig onderwijs op onze scholen mogt misschien van Nederland zich onmiddellijk op zijne koloniën uitstrekken, zich niet bepalende tot eene dorre nomenclatuur, die wij trouwens reeds van alle ontwikkelend onderwijs hebben uitgesloten; maar *zóó*, dat in krachtige, breede omtrekken een waar beeld der jeugd worde voorgehouden."

En verder: „Verdienstelijke mannen moeten zich aan de taak der opvoeding in Indië willen wijden.

„Heb ik hiermede gezegd, dat niet reeds werkelijk verdienstelijke mannen in Indië de taak hebben opgevat? Dan zou ik voorzeker slecht begrepen zijn. Maar het getal mannen, dat daar werkt is gering; de behoefte is groot. In die behoefte kan voorzien worden; maar wie naar Indië wenscht te gaan om daar zijn fortuin te maken, om na eenige jaren in vrede de vruchten van zijnen

arbeid in het moederland te komen genieten, is niet warm voor het heil van Indië's bevolking, verraadt ingewikkeld de zaak van het vaderland. Groot zijn de opofferingen, welke hij te brengen heeft, die zich voor zijn leven aan Indië verbinden wil. . . . .''

Eindelijk, om niet meer aan te halen: „De inrigtingen in Indië mogen aan Nederland ontleend zijn, doch zij mogen die slechts in geest, niet in vorm, noch in stof gelijken.

„Dit is, dunkt ons, zoo natuurlijk als dat roggebrood in Indië, gelijk rijst in Nederland, eene slechte huismanskost zoude zijn. En toch wij meenen op te merken (mogten wij ons bedriegen!), dat juist dit het meest uit het oog wordt verloren, door de mannen, die het krachtigst hervormingen in Indië voorstaan. Met een enkel woord reeds spraken wij over het onderwerp, en beloofden nader daarop terug te komen. Wij mogen echter niet meer dan eene vlugtige schets ontwerpen.

„Reeds zagen wij, dat de bewaarschool als het beste overgangsmiddel te beschouwen is, om in Indië de tegenwoordige huiselijke opvoeding te vervangen en eene betere voor te bereiden. Meer dan elders nog zouden wij daaruit alle wetenschappelijk onderwijs gebannen willen zien. De kinderen hunne zintuigen te leeren gebruiken; hen te leeren opmerken, aanschouwen, vergelijken, spreken; hen aan orde, stipte gehoorzaamheid, zindelijkheid, werkzaamheid en alle deugden van het wel ingerigte huisgezin te gewennen; hun gemoed voor te bereiden voor eene warme liefde tot den Zaligmaker; zietdaar wat wij als hoofddoel der indische bewaarschool stellen. Met genoegzame, maar niet overbodige middelen zoeke zij dit doel te bereiken, en, waar immer mogelijk, die middelen te s c h e p p e n. En welk een rijkdom van middelen ligt daar voor de hand!

„De lagere school neme vervolgens de leerlingen op. Zij late toch vooral het aanschouwelijk onderwijs niet varen, passe het op al hare leerstof toe; veel meer nog dan hier, bestaat dáár de noodzakelijkheid, om van het zinnelijke bij het onderwijs uit te gaan. Het in Indië geboren kind schijnt iets van zijne inlandsche landgenooten te hebben overgenomen, het bezit eenen grooten aanleg tot nabootsen; het teekenen worde dus reeds vroeg onder de leervakken opgenomen, en sluite zich bij de vormleer aan: zoo doende zal het denkvermogen aanvankelijk ontwikkeld worden. Al wat naar werktuigelijkheid bij lees-, of reken- of taal-onderwijs zweemt, worde zorgvuldig geweerd. Bij aardrijkskunde en geschiedenis worde de behoefte aan aanschouwing toch niet uit het oog verloren. Maar boven al het godsdienstig element doordringe alle onderwijs. Wij bevinden ons, helaas! in een tijdvak, waarin velen niet kunnen of willen inzien, dat dit mogelijk is zonder op dogmatisch terrein te komen; waarin zij zich met het onderwijs willen inlaten, die niet begrijpen kunnen, hoe de christelijke onderwijzer, door woord en voorbeeld, de zaden van deugd en godsvrucht in den akker des gemoeds kan uitstrooijen, ook zonder het gebruiken van kerkelijke vormen; maar ook waarin zij hunnen invloed niet ongebruikt laten, die het Christendom bloot als eene hoogstens volmaakte zedeleer beschouwen. Wat dit in ons vaderland nog te weeg zal brengen, wij weten het niet, ofschoon wij, steunende op den waarachtigen godsdienstzin van een groot deel der nederlandsche natie, een goed vertrouwen hebben. Maar wat de overplanting van die beginselen in Indië zou kunnen veroorzaken, wij voorzien het met schrik, wij deinzen er met ontzetting voor terug.

„Gij wilt de koloniën voor het moederland bewaren!

Welnu, doe het Christendom huis en school en kerk doortrekken, vorm eene christelijke maatschappij, en gij hebt uwe zaak gewonnen. Maar zoek het Christendom niet in vormen, niet in dorre geloofsleer. Het geloof zelf kome in de harten; het zal vruchten dragen; en moet ook dáár eenmaal de strijd tusschen de geloovigen ontstaan over het ingaan ten leven, dan zij die toch eene plant op eigen bodem ontsproten. Ligt zal de europesche Christen dan zeggen: hoe kan men daar in Indië over twisten! Maar beter dat, dan dat nu de ongeloovige u toevoege: Och wij vatten uwe haarkloverijen niet!"

Men zal zeggen: dit alles slaat op de kinderen van Europeërs in Indië; wij hebben te doen met de inlandsche bevolking. Ik vraag, of men verwachten kan, dat ik mijne beginselen juist tegenover die bevolking zou verloochenen? Maar ik kan gelukkig verder gaan, en ook aanhalen, wat ik sedert voor de zendelingen ontwikkelde ten aanzien van den aard van het onderwijs aan inlanders te geven. Ik deed zulks in het begin van 1851, namens Bestuurders van het Genootschap. (1) Na eene schets gegeven te hebben van den toestand der inlandsche scholen, zoo als ik die uit geschriften en door mondelinge mededeeling had leeren kennen, stelde ik de vraag: „Wat kan in den toestand van onze genootschapsscholen verbeterd worden?" En het antwoord, dat ik in zijn geheel geef, op het gevaar af van al te groote uitvoerigheid, en dat de welwillende lezer naar zijne hoofdstrekking gelieve te beoordeelen, luidde als volgt:

„In de eerste plaats zou het onderwijzerspersoneel dienen

(1) Het stuk werd eerst in 1857, maar geheel overeenkomstig het manuscript opgenomen in de „Mededeelingen van wege het Ned. zendelinggenootschap," I, blz. 124, e.v.

verbeterd te worden. Het ontbreekt den onderwijzers voorzeker niet aan kennis van en vaardigheid in het lezen, schrijven en zingen. Met de bijbelsche geschiedenis en den inhoud der evangelische waarheid zijn zij voorzeker voldoende bekend. Zoo staan zij op hoogeren trap dan hunne overige landgenooten, en verdienen onderscheiding, ja veler hoogachting wegens hun geloof. Maar een goed onderwijzer moet niet alleen zelf kennen en weten, hij moet ook goed kunnen mededeelen. En nu is de vraag, of dit wel met velen het geval is? De oorzaak hiervan op te sporen is voor het oogenblik minder noodig; maar zij weten toch naar het schijnt niet beter, dan dat het zoo als zij het doen in den regel goed gedaan is, en dat zou hun misschien anders moeten geleerd worden. Dit zou kunnen geschieden door het oprigten eener goede kweekschool voor inlandsche onderwijzers. Onder de leiding van een' der Broederen, die genoegzaam met den tegenwoordigen gang van ons onderwijs bekend is, en tevens in ruime mate oordeel en den geest der onderscheiding bezit, om de toestanden in het vaderland van die in de Menahasse te onderscheiden, zouden daar geschikte onderwijzers kunnen gevormd, ook wel de bestaande kunnen hervormd worden. Een noodzakelijk appendix van zulk eene kweekschool zoude eene normaalschool zijn, waar de kweekelingen onder toezigt van den zendeling in het onderwijzen konden geoefend worden.

„De hervorming der scholen zoude moeten beginnen met het verschaffen van betere hulpmiddelen, die echter op de plaats zelve behoorden vervaardigd te worden, en daarom betrekkelijk weinig zouden behoeven te kosten. Zoo zouden vooreerst geschikte schooltafels moeten worden ingevoerd, en al ware het ook slechts eene enkele kast in

de school dienen te wezen. Voor het aanschouwelijk onderwijs behoorde men eene kleine verzameling van voorwerpen aan het land zelf ontleend, des noods ook prentafbeeldingen van hetgeen niet in natura in de school te brengen is, voorhanden moeten zijn. Voor het leesonderwijs zou men zich van kuben kunnen bedienen, zoo als de laatst vertrokken Broederen die hebben mede gebragt, doch alleen om hun tot model te verstrekken, om daaraan voorts zelf die inrigting te geven, welke hun gepast zou voorkomen. Voor het rekenonderwijs, zou men zich kunnen bedienen van den zoo genoemden rekenaar, waarvan ook de laatstvertrokken Broederen ieder eene teekening bezitten. Maar vooral behoorde bij iedere klasse een schoolbord te worden gevonden, een geheel onmisbaar schoolmeubel.

„Zijn de schoolmeesters behoorlijk gevormd, dan zullen zij in deze hulpmiddelen zelven weten te voorzien, en bij gepast gebruik is eene betere vorming der schooljeugd te verwachten.

„De leervakken zou men niet moeten vermeerderen. Lezen, schrijven, rekenen, bijbelsche geschiedenis, maar deze vakken in hunnen vollen omvang en met hunne rijke toepassing, en daarbij het zingen mogen voor onze genootschapsscholen als ruim voldoende worden beschouwd. Maar de methode bij dat onderwijs behoeft hervorming. Vooreerst behoort het hoofdelijk onderwijs meer voor het klassikaal onderwijs plaats te maken, dat echter met beleid moet worden gegeven, zoodat met geestvermogens min bedeelde leerlingen niet achterstaan. Ten tweede worde gezorgd, dat het onderwijs niet afrigtend, maar vormend zij. Lezen, schrijven en rekenen zijn voorzeker nuttige zaken. Maar de werktuigelijke vaardigheid in die kunsten heeft alleen dan nut, wanneer

er veel gebruik van kan gemaakt worden. In onze nederlandsche scholen moeten wij aan de oefening in het werktuigelijke betrekkelijk veel tijd geven, omdat onze kinderen eene maatschappij binnen treden, waarin die kunstvaardigheden als onmisbaar zijn geworden. En toch zou het een slecht onderwijzer zijn, die niet meer het oog had op de verstandelijke en zedelijke vorming van zijnen leerling, dan op zijne afrigting tot kunstvaardigheid. Maar veel meer dan hier moet voor de leerlingen onzer zendingscholen het vormend element van het onderwijs worden opgespoord en aangewend. En daartoe behoort, ten derde, het onderwijs voortdurend aanschouwelijk te zijn; van het oogenblik dat de kinderen onze zendingscholen betreden, tot dat zij die verlaten, behoort men hun te doen zien en tasten, wat men hun leert. Zoo zal men hun de zintuigen tot een edel doel leeren gebruiken, hun lust voor natuuraanschouwing geven, hun den rijkdom hunner gewesten tot beter doel, dan bloote dagelijksche behoeften, leeren gebruiken; maar vooral hun oordeel scherpen, hun gevoel voor het schoone en goede verheffen, zoo zal men het geleerde tot een deel van hen zelven maken, het zal hun niet langer van buiten aangekleefd zijn, zij zullen weten wat en waartoe zij leeren; zoo zal men hen kunnen leeren te abstraheren, en van het zinnelijke tot het abstracte op te klimmen. Wordt zoo doende meer en meer alle gedachteloos handelen geweerd, zij zullen ook leeren met bewustheid den milden Gever van alle goed hunnen dank te brengen. Maar zoo zal de onderwijzer, en vroeger of later ook de zendeling, te beter toegang kunnen verkrijgen tot hunne harten, en daarbij het opwekken der zondaarsbehoefte, de begeerte naar den eenigen redder hunner zielen kunnen levendig maken, die zich dan ook

meer en meer in zijne waarde aan hen zal voordoen. Men versta dit wel, niet dat hier de meening zou zijn uitgesproken, dat verstandsontwikkeling, zedelijke en godsdienstige ontwikkeling ten gevolge heeft; maar de laatste zal dan vooral met vrucht kunnen worden bewerkstelligd, wanneer de eerste niet wordt verwaarloosd, wanneer beide hand aan hand gaan.

„Het gezegde betreft de methode in het algemeen. Misschien heeft het zijn nut tot de leervakken in het bijzonder af te dalen; niet om daarbij voorschriften aan te geven, die van hier uit niet kunnen gegeven worden, maar om duidelijk te maken wat wordt bedoeld, en de Broederen te beter in staat te stellen te beoordeelen in hoe verre voor onze leerlingen en bij onze hulpmiddelen de toepassing van het aangestipte beginsel mogelijk is.

„In zijnen eersten leertijd worde de kleine Alfoer niet met lezen bezig gehouden. Men leere hem zien, hooren, ruiken, proeven, tasten; – afstand, grootte, vorm, kleur, eigenschappen der stof, getal, maat, gewigt, enz., worden onderwerpen van waarneming, vergelijking, gesprek. Het kind leere in den eigenlijken zin spreken. Zingen op het gehoor is een tweede, en het vertellen van de voornaamste bijbelsche verhalen een derde allerbelangrijkst deel van dit onderwijs, waarbij de onderwijzer kind met het kind behoort te zijn, zonder liefderijken vaderlijken ernst te missen. Bij dat onderwijs moeten de zaden van godsvrucht gestrooid worden. Het is dus niet de taak van een' knaap, het vordert den zelfopofferenden man, den Christen; die taak is niet ligt, maar zij brengt haar eigen loon mede. De hulpmiddelen bij dit onderwijs zijn zeer eenvoudig. Men gewenne de kinderen, al datgene mede te brengen, wat hunne aandacht trekt, en eene rijke collectie van natuur-

voortbrengselen zal daaruit ontstaan; de onderwijzer vervaardige uit hout, wat hij verder noodig acht om begrippen van vorm, maat, enz. te verhelderen; een bord en krijt sta hem ten dienste, en worde door hem vlijtig gebruikt; een rekenaar worde hem gegeven, en daarmede zijn de hulpmiddelen, zoo men althans geen zeer goede prentverbeeldingen kan bezorgen, volledig.

„Is dus het kind voor het eigenlijk schoolonderwijs voorbereid, dan kan het, onder voortzetting van vorige oefeningen, met het lezen een' aanvang maken. Daartoe worde hem de vorm der letters op het bord duidelijk gemaakt, en nadat het enkele letters dus naar den vorm juist heeft leeren kennen en benoemen, tot het vereenigen derzelve tot korte woorden overgegaan, enz. Hier make men gebruik van de kuben en van het bord; boeken zijn minder noodig, ja lastig en overbodig. Spreken, vertellen, enz. wissele dit onderwijs af, en zette het levendigheid bij. De vraag of onze klankmethode op het Maleisch of Alfoersch van toepasssing zoude kunnen gemaakt worden, kan natuurlijk alleen beantwoord worden door iemand, die goed met den aard dier methode en tevens met die talen bekend is. Bij deze afdeeling worde het tellen voortgezet, maar steeds met den rekenaar en verschillende voorwerpen. Het is hier te doen, het kind een juist begrip van getal bij te brengen, daartoe moet de aanschouwing dienen, voorts de getallen te leeren behandelen door middel van voorwerpen, maar ook in het afgetrokkene en uit het hoofd. Cijferen kan ook hier gemist worden. Zingen en bijbelsche geschiedverhalen worden niet vergeten. Zeer wel mogelijk is het, dat hier ook het schrijven kon worden opgenomen; bij de groote geschiktheid, die de volken van den Archipel tot nabootsen hebben; zou misschien reeds

hier het tijdstip daartoe kunnen gekomen zijn, en dan eene soort van schrijf-lees-onderwijs kunnen worden ingevoerd. Noodig is zulks echter niet, alleen worde niet te laat met het schrijfonderwijs begonnen.

„De vormleer is minder noodzakelijk te achten, tenzij dan dat zij bepaald worde ingerigt om als voorbereiding tot het teekenen te dienen, maar dan ook moet dit laatste later, ofschoon op geheel eigenaardige wijze, zeker niet naar prentverbeeldingen, onderwezen worden.

„In eene derde of hoogste klasse, zou de leerling het tot nu toe geleerde slechts behoeven voort te zetten. De leerstof mag dus wat moeijelijker, echter vooral toch niet te afgetrokken worden. Wel moet er in de boeken hier en daar ook iets van dien aard voorkomen, om den zendeling en godsdienstonderwijzer aanknoopingspunten te verschaffen voor de waarheden van het Evangelie, om den leerling bij verdere ontwikkeling ook geschikt te maken, om moeijelijker gedeelten der H. Schrift b. v. met belangstelling te onderzoeken; maar steeds worde bedacht, dat dit voortgezet onderwijs niet in de eigenlijke school te huis behoort. Minder dan in de vorige klassen vertelle hier de onderwijzer zelf, de leerlingen hebben aanspraak op al den tijd, om zich zelven in het vertellen en spreken te oefenen, en zoo doende zich zelven bewust te worden van hetgeen in hen is.

„Het werktuigelijke schrijven worde slechts twee à driemaal 's weeks voortgezet, maar stof geleverd om langzamerhand schriftelijk gedachten uit te drukken. Als proeve, maar meer ook niet, van zulke leerstof, kan een werkje van de onderwijzers VAN DEN BRINK en VAN DEN HEUVEL (Handleiding tot practische taaloefening in de lagere scholen) dienen, hetwelk aan de laatstvertrokken Broeders tot dat doel werd medegegeven.

„Het rekenen worde nu door toevoeging van het cijferen op de lei uitgebreid, doch de oefeningen der vorige klassen worden daarbij niet vergeten. Eene heldere voorstelling van het getal en zijne behandeling, met toepassing op gevallen uit het dagelijksche leven, is en blijft hoofdzaak, en moge dan al de leerling het in het cijferen tot geene ingewikkelde vraagstukken brengen, bij eene goede behandeling zal hij ver boven den vluggen cijferaar, maar die niet tevens rekenaar is, staan.

„Dan hoe vlugtig ook, reeds woorden genoeg. Het geldt hier de toepassing van beginselen, met welke men zich eenigszins moet hebben vertrouwd gemaakt, om zoo gereedelijk hunne gegrondheid te kunnen toestemmen, en, wat nog meer zegt, ze te kunnen toepassen. Daarbij spreekt wel van zelf, dat die toepassing geheel gewijzigd moet zijn naar de behoefte van de bevolking, en daartoe zijn alleen mannen in staat, die zich met den toestand dier bevolking vertrouwd hebben gemaakt, en branden voor haar heil.

„Vreest men misschien, dat men zoodoende eenzijdig op het verstand zou kunnen werken, die vrees zal aan den eenen kant eene waarborg zijn tegen zulk eene verkeerdheid, aan den anderen kant zullen de Broederen, hunne hooge en heilige roeping in het oog hebbende, wel voortdurend waken tegen dat gevaar.

„Meent men, dat de Alfoer voor zoodanige verstandsontwikkeling niet vatbaar is, en heeft men daarbij het oog op de mate van zijne ontwikkeling, zoo zou te vreezen zijn, dat het Christendom onder zulk een volk geen stand zoude kunnen houden. Maar daartoe kennen wij onze alfoersche Broederen reeds te goed, en er bestaat dan ook geene vrees, dat dit bezwaar ligt zal worden in

het midden gebragt. Bedoelt men echter de methode, zoo zou eene gepaste proefneming kunnen bewijzen, dat juist door haar de weg voor den minst met natuurlijke vermogens begaafden onbegrijpelijk geëffend wordt, en de vruchten bestendiger zijn.

„Maar zegt men, hoe geschikte onderwijzers gevonden? Hier zal wel niet anders te verwijzen zijn dan op tijd en geduld, twee hoofdelementen in den zendelingsarbeid. Een geschikt leidsman, die zich meer bepaaldelijk met het vormen van onderwijzers belastte, die de bestaande voor korter' of langer' tijd tot zich nam, die hen in eene school onder zijn opzigt liet werken, enz. zou hier veel vermogen. Is deze te vinden, dan zal zijne kennis, zijne vlijt, zijn volhardende ijver onder den zegen des Allerhoogsten veel kunnen tot stand brengen."

Zoo werd de weg bereid, om het schoolonderwijs in de Minahassa, dat nog al te veel op de oude leest was geschoeid, te verbeteren. (1) En wat was nu het gevolg van deze voorbereiding? Is het gebleven bij redeneringen en voorschriften? Neen! Er is gewerkt, er wordt bij voortduring gewerkt. En dat niet in stilte; maar er is openbaarheid gegeven aan die werkzaamheden. Toen ik in 1857 aan Bestuurders het voorstel deed tot het uitgeven van een Tijdschrift van het genootschap, had ik daarbij hoofdzakelijk ten doel het openbaar maken van de verrigtingen van bestuurders en zendelingen. En men

(1) Tot mijn leedwezen werd daaraan op Ambon minder gevolg gegeven, dan in de Minahassa. Ik heb echter redenen gehad, om aan te nemen, dat daar vóór en na 1850 eene betere methode bestond, dan aanvankelijk in de Minahassa. En al was het ook, dat ik mij niet ten volle met die methode kon vereenigen, ik mogt niet vergeten, dat de heer ROSKOTT zelf onderwijzer was, toen hij het vaderland verliet, en dat hij regt had voor zijne opvatting het woord te voeren.

erkende het noodzakelijke van zulk een werk. Wel vermoedde men, dat aanmerkingen op de begrippen en handelingen van bestuurders en zendelingen zouden gemaakt worden; maar men moest niet schroomen die te vernemen; het was te verwachten, dat daaruit licht zoude voortvloeijen, en zoo verbetering in methode en middelen zoude ontstaan. Op één punt hebben wij ons vergist: hadden wij gehoopt, dat de kritiek in hare openbaring van het gebrekkige, ook het goede zou erkend hebben, zij heeft, met blijkbaar welbehagen, uitgemonsterd, wat den spot van een gedeelte der natie, en wel van mannen op wier medewerking wij prijs stellen, kon wakker maken; zij heeft daaraan uitdrukking en vorm gegeven. Dat hadden wij in billijkheid anders mogen verwachten. (1)

Er is gewerkt. De kweekschool, boven vermeld, werd gesticht, en onder de leiding gesteld van den zendeling N. GRAAFLAND, die van zijne eerste jeugd voor het onderwijs werd opgeleid, en getoond heeft, dat hij er hart en ziel voor heeft, die door woord en daad de bewijzen heeft gegeven, dat hij geen middelmatig onderwijzer is. Ik durf gerust ieder, dien het om waarheid te doen is, uitnoodigen de verslagen van zijne hand te lezen (2).

(1) Er komt zelfs kritiek van het zendingwerk in de »Mededeelingen" voor. (Men leze o. a. twee bijdragen van mijne hand in de »Mededeelingen," IV, blz. 367: »Hoe?" en V, blz. 361: »Wat kan dienen om het werk der zending te doen verachteren?") Persoonlijk schuw ik de kritiek zeker niet. Schreef ik »Geschiedenis tegenover kritiek"; ik vraag naar het bewijs, dat ik geen kritiek in mijne geschiedenis gebruikte? Ik vraag of in de definitie van »geschiedenis" niet reeds kritiek is opgenomen? Maar, om eene vergelijking te vinden op ander wetenschappelijk gebied, is physiologie niet denkbaar zonder anatomie, wie zal ooit eene anatomie, van de spieren b. v., voor een physiologie van den mensch verslijten?

(2) Zie »Mededeelingen," I, blz. 138, e.v.; VI, 93, e.v. en 318, e v.; VII, blz. 99, e.v. en 200, e.v. Zij zijn gekritiseerd; maar hoe eenzijdig! Hoe jammerlijk zijn zij daarbij uiteen gescheurd!

Wat kenmerkt GRAAFLAND's methode? Hij noemt haar werktuigelijk-ontwikkelend. Vreemde term! Maar de zaak? Het was niet mogelijk de inlanders, binnen eenen beperkten tijd, te brengen tot die ontwikkeling, dat zij als zelfstandige onderwijzers de leerstof voor de school bewerkten. Een voorbeeld, en wie met ons nederlandsch lager onderwijs bekend is, zal weten, dat het ook bij ons aan zulke voorbeelden niet ontbreekt. Het onderwijs in 't rekenen, nog maar al te dikwerf met het leeren van de cijfers begonnen, moest worden aanschouwelijke zamenstelling en ontbinding der getalwaarden. GRAAFLAND leerde de meesters aanvankelijk, hoe zij te werk moesten gaan, om kinderen tot die combinatiën en analysen te brengen. Hij gaf hun daartoe eene handleiding, en leerde hun hoe die te gebruiken: dus was de stof ontwikkelend gerangschikt; maar waren de onderwijzers nu ook in staat de geheele strekking van dien leergang te doorgronden? Geenszins. Zij volgden de oefeningen op dezelfde wijze, als PESTALOZZI's navolgers in Nederland voor vele jaren zijne eenheidstafels gebruikten; zij gingen daarbij werktuigelijk te werk, het zou hun niet mogelijk geweest zijn eenheidstafels te ontwerpen. Maar wat niet is kan worden, vooral als men er bij voortduring op werkt; en er zal toch ook nog wel eenige verdienste in liggen, wanneer men weet te roeijen met de riemen, die men heeft. (1)

(1) Het is waar, de onderwijzer is in de Minahassa, gelijk op Ambon en elders, ook belast met voorgaan in de gemeente en met het godsdienstig onderwijs. Maar moet hij daarom predikant zijn, en eene theologische opleiding genieten? De toestand is gelijk aan dien in alle maatschappijen, die in hare eerste ontwikkeling zijn: men mist er genoegzame verdeeling van arbeid. Maar kan dit niet anders, het heeft ook zijne goede zijde; en wanneer de behoefte aan meerdere verdeeling van den arbeid zich gaat openbaren, is zulks een gunstig verschijnsel. Werkelijk bestaat die in de

Hoe trachtte GRAAFLAND langzamerhand het onderwijs in de scholen in te rigten?

Dat het eene vormende strekking moest hebben, werd reeds nadrukkelijk opgemerkt. Maar het valt gemakkelijker dien term te gebruiken, dan de zaak te volbrengen. Het lezen werd op onze scholen tot in het begin dezer eeuw geheel werktuigelijk onderwezen. Wie met ons onderwijs bekend is, weet hoe dit thans geschiedt, of behoort te geschieden. Was het vroeger „nazeggen van letters," zoodat het geheele Alphabet achter elkander en door elkander door de leerlingen werd genoemd, daarna spellen, gedurende maanden, soms jaren, eindelijk lezen, regels en bladzijden achtereen, zonder veel op den zin te letten; werd dit onderwijs bijna uitsluitend hoofdelijk gegeven, en werden de leerlingen dus gedurende het grootste gedeelte van den schooltijd aan zich zelven overgelaten; thans wordt een welgekozen deel der letters zóó geleerd, dat de kinderen gemakkelijk den vorm in 't oog vatten, deze letters worden spoedig tot woordjes en kleine zinnen verbonden, en deze worden het onderwerp van gesprek tusschen onderwijzer en kinderen; voorwerpen en prentverbeeldingen leveren verder stof tot bespreking; kuben of letterplankjes geven het kind gelegenheid zelf woorden en zinnen te maken; en de onderwijzer houdt daarbij zijne geheele klasse voortdurend bezig.

Bestond vroeger het onderwijs in de aardrijkskunde in het opzeggen van een aantal namen, hoogstens ge-

Minahassa, en reeds voor eenigen tijd werden middelen beraamd, om het schoolonderwijs meer los te maken van de godsdienstige verzorging. Er zal intusschen tijd noodig zijn, om dit geheel tot stand te brengen. En wanneer het zoo ver gekomen is, dan zal het de vraag zijn, of de zendelingen die streken niet moeten verlaten, om het volk verder aan eigen ontwikkeling over te laten.

steund door het wijzen van deze op kaarten; thans gaat men uit van de woonplaats, brengt die in breede omtrekkken op bord en lei over, maakt opmerkzaam op voorwerpen, die in stad of dorp voorkomen, bespreekt die met het kind, om zoo zijn' gezigtskring gedurig uit te breiden.....

Maar ik word zelf onverduldig in het nederschrijven van zaken als deze. Hoe zal ik geduld bij mijne lezers kunnen veronderstellen, om mij daarbij te volgen? Kent hij ze, waartoe eene beschrijving? Kent hij ze niet, hij bedenke, dat hij dan zeker niet op de hoogte is om over ons onderwijs te oordeelen.

Genoeg: GRAAFLAND heeft getracht de nieuwe methode van onderwijs ook in de Minahassa in te voeren. En zijne kweekelingen tot onderwijzers te vormen, die in staat zijn zulk onderwijs te geven, dat was en is nog voortdurend zijn streven. Hij is niet zoo dwaas, kindertjes met vader Goedhart om den turfhaard te plaatsen, om hun de geschiedenis des vaderlands te vertellen; hij begint niet met hun de kaart van Palestina van buiten te doen leeren, of hen te vermoeijen met de heldenfeiten van Romeinen en Galliërs. Maar evenmin zal hij voor zijne meest ontwikkelde leerlingen westersche begrippen en aanschouwingen verbergen, veeleer zal hij trachten hun die zooveel mogelijk te verklaren, gelijk wij onzen leerlingen van vreemde landen een denkbeeld trachten te geven. Eigene natuur, eigene legenden, eigene huiselijke en maatschappelijke toestanden, zij vormen noodzakelijke bestanddeelen van zijn onderwijs.

Wie vermeet zich dit te loochenen? Zeker niet zij, die GRAAFLAND zelven zagen werken. Waarom dan de heer HARTHOORN, die nooit ter plaatse was, nooit door veelzijdige correspondentie in staat was op de hoogte van

den toestand te komen? Waarom moet het dan toch in de Minahassa gelijk op Java zijn? Waarom werd het op Java nooit als in de Minahassa? Hoe is het toch te rijmen, dat Bestuurders, die in de Minahassa ruimschoots gelegenheid gaven tot verbetering van het onderwijs, op Java anders zouden hebben gewild? En hoeveel meer zou hier nog te vragen zijn? Men zij toch billijk en overwege.

Dat zoo groot verschil bestaat onder mannen, die Indië door aanschouwing kennen, over den aanleg van de inlanders, spruit juist daaruit voort, dat zij, hoewel zelven hoog ontwikkeld, zich niet den ontwikkelingsgang bij het kind kunnen voorstellen; zij hebben zelven dien weg eenmaal werktuigelijk afgelegd, en voorzoover hunne levensroeping hen er niet toe brengt over dit onderwerp gezet na te denken, komen zij niet tot het ware begrip. Dit wordt waarlijk niet gezegd, om aan iemands verdienste te kort te doen. Men gelieve alleen dit aan te nemen, dat de gewigtigste en aangenaamste studie van den waren onderwijzer is de ontwikkeling der vermogens bij het kind; en dat daartoe dagelijksche omgang met kinderen noodig is, ligt voor de hand. Men meent, dat het kind ziet, wat het voor oogen heeft; ziet, gelijk wel ontwikkelden dat geleerd hebben; de waarheid is, dat het een' zeer oppervlakkigen indruk van de voorwerpen op de retina ontvangt, die eerst door verklaring, oefening en gebruik van de overige zintuigen tot eene aanschouwelijke voorstelling wordt. Men meent, dat het kind begrijpt, wat het weet na te vertellen, en bedenkt niet, dat het geheugen vroeger en sterker dan eenig ander zielsvermogen bij het kind ontwikkeld is. Geldt dit voor het kind, het vindt zijne toepassing bij den ontwikkelingsgang van volksstammen. Men rede-

kavelt over den meerderen of minderen aanleg van Javanen en Alfoeren, en vergeet daarbij, dat ieder volk, gelijk ieder individu zijn' eigen aanleg heeft, en dat men dien eerst moet ondertasten, alvorens men uitspraak kan doen over leerstof en methode. In eene vergadering van het Indisch genootschap drukte de heer HARTHOORN het op zijne wijze uit, toen hij de leden voorhield, dat het onderwijs in Indië onethnologisch was. Ik heb mijne kweekelingen steeds voorgehouden, dat alle lager onderwijs van aanschouwing behoort uit te gaan, en dat de leerstof zich moet wijzigen naar land en volk. Hierin ligt de noodzakelijkheid besloten, van zich zoo na mogelijk aan te sluiten aan de toestanden, die men vindt, d. i. uitgaande van de kennis van land en volk, zijn onderwijs altijd weêr in te rigten naar de behoeften van het volk.

Bij dezelfde gelegenheid gaf de heer HARTHOORN ook te kennen, dat maar enkele Europeanen in staat zijn een fatsoenlijk gesprek met inlandsche regenten, en dan nog wel op Java in 't Maleisch te voeren. Hoe juist heeft hij daar de bron der onbekendheid met inlandsche toestanden en behoeften opengelegd! Men wil een volk beoordeelen, en kent zijne taal niet! Het is niet ieders werk zich met talen van den Indischen archipel bekend te maken; maar dan is het toch billijk zich te doen inlichten door mannen, die met het volk dagelijks verkeeren, en door hunne kennis van zijne taal en gewoonten in staat zijn het te beoordeelen.

Dat eenigen van onze zendelingen goed begrepen hebben, wat noodig is om toegang te verkrijgen tot het volk, daarvan getuigen vele, (mag ik niet zeggen belangrijke?) berigten, die zij over de gewesten waar zij werken hebben gegeven. Ik beroep mij op ons Tijd-

schrift (1). Dat zij het niet bij waarnemen hebben gelaten, daarvan getuigt onder veel meer het werk van GRAAFLAND, die behalve eene handleiding voor onderwijzers, (tot nog toe niet in druk) rekenboekjes vervaardigde, waarin de voorstellen geheel geput zijn uit het dagelijksch leven in de Minahassa, die eene reeks leerboekjes leverde, waarbij onze klankmethode werd toegepast, een boekje schreef over planten, dieren en menschen, eene aardrijkskunde van de Minahassa, met groote kaart, voor de scholen, en voor zijne meer gevorderde leerlingen eene korte wiskundige aardrijksbeschrijving uitgaf.

En mag ik, wanneer ik ten slotte van de resultaten van het schoolonderwijs in de Minahassa zou moeten spreken, voor ditmaal niet volstaan met de getuigenis van den heer GEVERS DEYNOOT, die door veeljarige ondervinding met ons vaderlandsch schoolwezen goed bekend is, die zich de kosten en gevaren aan eene reis naar Indië verbonden getroostte, om met eigen oogen zich van toestanden te vergewissen, wanneer hij zegt: „In de Minahassa heb ik verscheidene scholen bezocht, en ik moet zeggen, dat ik bij de scholieren nog al ontwikkeling gevonden heb. Wel eens africhting, die men soms hier ook wel eens vindt, maar over het algemeen was dat onderwijs vrij goed, met uitzondering van de wat al te godsdienstige kleur, die aan het onderwijs gegeven wordt.” (2)

---

(1) Men gelieve na te gaan, wat over Saleijer en Bonthain geleverd werd door DONSELAAR, over de Sangi-eilanden door VAN CAPPELLEN; wat van EKRIS over taal en gebruiken op Ceram, WILKEN over taal, zeden, enz. in de Minahassa, GOUDSWAARD over godsvereering in Zuid-Celebes; HARTHOORN, SMEDING, HOEZOO, POENSEN over Javaansche toestanden leverden; om nu van andere bijdragen, die zijdelings voor de kennis van taal, land en volk van belang zijn, niet te spreken. En die arbeid is niet ten einde.

(2) Zie verslagen van het Indisch genootschap 1865, blz. 240.

Over die al te godsdienstige kleur kan groot verschil bestaan. De heer HARTHOORN zou waarschijnlijk gesproken hebben van de kerkelijke kleur. Maar waar hij gedurig van kerkelijk onderwijs spreekt, daar speelt hij met een woord. Over het begrip godsdienst kan men zeer van gevoelen verschillen; het woord kerk laat slechts eene meer of min beperkte, maar altijd bepaalde beteekenis toe. En dan moet hij beter dan iemand anders weten, dat het Nederlandsche zendelinggenootschap geen kerkelijk genootschap is, dat het juist door het gemis van dat karakter veel verdrietelijkheden heeft moeten doorstaan, en nog werkelijk ondervindt. (1) Dit is waar: de scholen in de Minahassa werden gesticht met het oog op de evangelisatie; zij bedoelden de kinderen te vormen, ook met het oog op een later aannemen van het Christendom, (heel wat anders dan een kerkendom), of wanneer hunne ouders reeds Christenen zijn, hen vatbaar te maken voor het godsdienstonderwijs. Maar vorming stond daarbij op den voorgrond, de leerstof was alleen in de hoogste klasse berekend voor de latere behoefte in de gemeente, want daar werden ook de Evangeliën gelezen. Maar ik vraag, of dit zoo ongerijmd is, wanneer men de leerstof van die boeken nagaat, niet met het oog op exegetische, dogmatische, historische, ethnographische, geographische en meer ische verklaringen, maar op hunne zedelijk-godsdienstige waarde. En nemen wij nu eens aan, dat werkelijk de Evangeliën op de scholen onder geene omstandigheden ooit te huis behooren, wat zijn wij dan met reuzenschreden vooruitgegaan, wanneer een verschil van

(1) Over de termen godsdienstonderwijs of onderwijs in de godsdienst, godsdienstig onderwijs of godsdienstige opleiding in de school bestaat eene vreemde spraakverwarring, voor een groot deel daaruit voortspruitende, dat men niet begrijpt wat voor het kind noodig, niet noodig of zelfs schadelijk is.

gevoelen daaromtrent alle andere punten van vergelijking vernietigt!

Laat ons elkander toch goed verstaan. Alle partijen, die het met Indië goed meenen, verklaren, dat iets, dat meer, dat veel, dat zeer veel moet gedaan worden voor de verstandelijke ontwikkeling en zedelijke vorming van den inlander. Allen willen daartoe onder anderen het onderwijs aangrijpen. Twee van die partijen zijn het eens, dat dit onderwijs zich zoo na mogelijk aan de toestanden van land en volk moet aansluiten. Deze zouden het moeten eens zijn over de methode. Maar neen! omdat de eene meent harmonisch den geheelen mensch te moeten omvatten, en dus ook het godsdienstig element in zijn onderwijs opneemt, verklaart de andere, al haar werk voor nul en van geener waarde. Wat meer is zij geeft eene verwrongen voorstelling van dat werk, tracht het in discrediet te brengen, te vernietigen! Als gij dan werkelijk zooveel voor de bevolkingen over hebt, werkt dan op uwe wijze, altijd beter dan uwe voorgangers gedaan hebben, laat uw licht schijnen, het andere overschijnen, maar tracht dat andere niet uit te dooven!

Zal het worden scholen zonder Bijbel of Koran? Het zij zoo. Maar altijd zult gij moeten komen tot christelijke of mohammedaansche scholen, want die godsdiensten zijn eenmaal met de maatschappij ineengeweven, maken voor het meerendeel der individu's een essentiëel bestanddeel van hun zijn uit. Evenmin als gij den polsslag kunt onderdrukken zonder stoornis in de levensverrigtingen te weeg te brengen, evenmin kunt gij op den duur de godsdienst ter zijde stellen, zonder u aan de massa des volks te vergrijpen. En wat onderwijzers behoudt gij, als gij u dezulken kiest, die te gedienstig uwe bevelen opvolgen, zelfs al strijden zij met hunne overtui-

ging en hun geweten? Ook de onderwijzers zijn mannen des volks; noem ze bekrompen, plaats ze in uwe voorstelling verre beneden u, maar tracht ze niet te maken tot uwe veile dienaren, of tot ijdele naklappers.

Iets anders: veroordeel traagheid, sleurgang, verzuim, slordigheid; bevorder gezonde paedagogie en didactiek in uwe scholen, en verwijder langzamerhand personen, die al te min zijn om als onderwijzers te dienen. Ook wij trachten gedurig betere onderwijzers te verkrijgen.

En eindelijk nog eens: verblijd u, als gij ziet, dat er reeds gewerkt werd, lang voor het u en de uwen in de gedachte kwam ook maar te beginnen.

Er is gezegd: Java telt slechts ééne school op ruim 285,000 zielen, één' leerling op ruim 6400 zielen; Soerabaja telt slechts één' scholier op ruim 22,000, Samarang één' op ruim 23,000, Cheribon slechts één op 36,000 zielen, „dat nog sprekender wordt, wanneer men zich voorstelt gemeenten als Delft, Haarlem en Leiden, ieder slechts tellende één' scholier." Wie zou zich over zulk een' toestand niet bedroeven? Maar wie werkelijk zulke droefheid gevoelt, moet zich toch ook verblijden over andere uitkomsten. In de Minahassa heeft men op welligt thans 110,000 zielen 149 scholen, met 12,940 ingeschrevene en 7765 gezet opkomende leerlingen, dat maakt ééne school op de 740 inwoners, één' scholier op de 8½ inwoners, of wel, wanneer men de gezet opkomende alleen telt, op de 14 inwoners. En hoeveel gunstiger worden die cijfers, wanneer men de negerijen aftrekt, waar tot nog toe geen scholen werden opgerigt, omdat de bevolking ze nog niet begeerde! Want wat men ten tegendeel moge beweren, er wordt daar geen school opgerigt, of de bevolking moet zelve door hare hoofden het verlangen daarnaar uitspreken. Er gaat

geen jaar voorbij of er worden nog scholen geopend.

In de Minahassa werken Regering, hoofden, bevolking met zendelingen in doorgaande harmonie, of wordt die soms verstoord, het misverstand is spoedig opgeheven. Wat wil men anders? Eene Regering, die het laisser faire tot het uiterste drijft, en weigert de hand te leenen ter bevordering van het schoolwezen? Hoofden of bevolking, die komen smeeken om scholen? Die o! zoo ingenomen zijn met alles wat daarop betrekking heeft? Kindertjes, die de school als een paradijs beschouwen?.... Maar moet toch ook in ons land de hand niet gehouden worden aan het onderwijs? Van waar toch die nog niet geëindigde strijd over schoolpligtigheid? Men neme toch de toestanden zoo als zij zijn, verbetere wat niet goed is; maar vergete niet, dat wij Nederlanders al zeer zwak van krachten zijn, en dat ons schoone motto helaas! maar al te dikwerf vergeten werd: EENDRAGT MAAKT MAGT.

Stel eens, dat men ons nederlandsche schoolwezen wilde gispen. Hoe ruim zou daartoe de gelegenheid niet bestaan? Reeds het eerste artikel van onze schoolwet is jammerlijk, wanneer men bedenkt, dat daarin in plaats van de aard van lager onderwijs, de leerstof wordt opgegeven; dat die leerstof in omvang en gehalte gelijk gesteld wordt voor de zonen der meest ontwikkelden en aanzienlijken in den lande en voor die van den dag aan dag voor zijn brood zwoegenden arbeider; dat de onderwijzersstand in den jongsten tijd scherp gehavend is, wegens gebrekkige wetenschappelijke kennis; dat de uitkomsten van ons vroeger zoo hooggeprezen onderwijs zijn geschat beneden peil; dat men afrigten meer dan vormen zou op onze scholen; dat de kinderen daar uitnemend zouden leeren, eenige uren daags stil te zitten; dat de school verderfelijk werkt op de physieke ontwikkeling van

het kind; dat onze methode de dood is voor alle opleiding tot krachtig en flink handelen, en dat daaraan is toe te schrijven die saaiheid bij ons tegenwoordig geslacht! En dat opleiden, tot alle maatschappelijke en christelijke deugden! O, jammer laat ons daarvan zwijgen, gelijk van zooveel meer, dat nog zou kunnen genoemd worden, als men zich wilde zetten, om eene schilderij van ons nederlandsch schoolwezen op te hangen, zoo als men dat heeft gelieven te doen van het inlandsche in de Minahassa! Wie lust heeft eene satyre van dat schoolwezen te leveren, behoeft waarlijk niet eens over het talent van een' JUVENALIS of RABENER te beschikken, om tijdschriften en dagbladen te doen uitroepen: Welk een toestand!

Maar immers zoo doen wij in Nederland niet. Wij mogen onze aanmerkingen maken, scherp en krachtig zelfs; maar wij breken niet af, met het uitzigt van weêr van voren aan te beginnen, om wel niet de oude, maar weêr andere, misschien wel onvergefelijker fouten te maken. Toen BILDERDIJK ons dijken- en rivierstelsel scherp veroordeelde, en bewees, dat wij in plaats van de natuur te gemoet te komen, haar werk bedorven hadden, daar anders in de 19de eeuw ons land reeds lang hoog en droog boven de zee zoude gelegen zijn, is het immers niemand in de gedachte gekomen, onze zeedijken te slechten! En laat men zich thans nog terug houden van het uitmalen onzer plassen en meeren, niettegenstaande die zelfde geleerde in zijn' tijd betoogde, dat onze polders het land ten verderve waren? Heeft onze Regering vóór het indienen van de spoorwegwetten ook voorgesteld de schuiten- en diligences-ondernemingen bij de wet te verbieden?

Onze Regering wil, dat Indië in het bezit kome van een goed schoolwezen. Dat kan niemand meer hebben

toegejuicht dan wij. Maar welk een reuzenarbeid! Dat de natie haar daarbij krachtig moet ondersteunen, 't is immers zoo klaar als de dag! Waarom dan niet de krachten en middelen aangegrepen, die reeds bestaan?

Een ieder helpe, die kan, en waar hij kan en mag. God geve maar, dat de krachten elkander niet verlammen! Het zendelinggenootschap zal niemand tegenwerken, zoo lang de geest er in blijft leven, die het sedert ruim eene halve eeuw bezielde. Maar het heeft daarbij behoefte aan sympathie en medewerking van hen, die óók wat voor Indië doen willen, en door hun geweten niet gedrongen worden, het den rug toe te keeren. Het zal, zoo lang God het laat bestaan, medewerken tot het heil van de bevolkingen, waaronder het zich geroepen acht te arbeiden. Het zal ook voor het schoolwezen blijven doen wat het kan. Helpt het, ondersteunt het daarbij, braven en edelen in den lande! Onttrekt gij u vooral niet, vrienden der zending, die niets vuriger verlangt, dan dat het Godsrijke kome en al wat mensch heet den broedernaam op prijs stelle, en wat meer zegt, zich broeder betoone jegens den evenmensch!

13 September 1865. J. C. N.

Godsdienstige en maatschappelijke beweging op het vasteland van Indië.

In TRÜBNER's „American and Oriental literary record" lezen wij het volgende, dat zeker wel de aandacht van onze lezers verdient:

„Een hindoesch genootschap ter bevordering van godsdienstige en maatschappelijke hervorming is te Agra gesticht. De grondleggers erkennen, in beginsel, den goddelijken oorsprong der Veda's, en nemen als regel voor hun gedrag de voorschriften aan, in deze boeken vervat. Hun hoofddoel is, hunne medebelijders te bewegen tot de zuiverheid van het geloof, tot de eenvoudigheid van gewoonten en gebruiken der oude tijden terug te keeren. Het dagblad, dat hun tot orgaan dient, heet Bahrat Khand Amrit (Ambrozijn voor Indië).

„Een ander hindoesch genootschap, met bepaald christelijke strekking, is te Madras gevestigd. Het heet Sathia Veda Samayam (genootschap der ware Veda's). Zijn doel is de bevordering van godsdienstigen, zedelijken en maatschappelijken vooruitgang onder de Hindoes door middel van openbare voorlezingen, beraadslagingen en door godsdienstige verhandelingen.

„De Mohammedanen in Indië trachten Muzelmannen en Hindoes in eene letterkundige en wetenschappelijke broederschap te vereenigen, door het vormen van een wetenschappelijk genootschap. Uit plaatsen door Garcin de Tassy uit hun programma aangehaald, dat in Hindostani geschreven is door Said Ahmed Khan, blijkt, dat het zich door verlichting en verdraagzaamheid onderscheidt. Het genootschap is gevestigd te Calcutta, en noemt zich: Genootschap ter bevordering van de wetenschappelijke ontwikkeling der Mohammedanen.

„In Indië zijn verscheidene nieuwe inrigtingen voor onderwijs en opvoeding tot stand gekomen, en nog andere zijn ontworpen. Te Lucknow, in Oude, hebben de Taloektars het Canning college (Cannings gymnasium) en de Britsch-indische Vereeniging gesticht. Het Burhampur Government college (het Regerings gymnasium te Berhampoer) zal aanmerkelijk worden uitgebreid. Er zullen veertien leerzalen en eene boekerij aan worden toegevoegd. – Op den 8sten October 1864 legde Sir BARTLE FRERE den eersten steen van het groote gymnasium, dat den naam zal voeren van „The college of the Deccan." – Voor het bouwen van een gymnasium te Suratte, heeft Sorabdji djamsetji djijibhoy de som van 65,000 ropijen (gulden) bijgedragen. Een rijke Pars schonk eene som van 50,000 ropijen, om aan vijf inboorlingen van Indië gelegenheid te verschaffen aan eene engelsche academie eenen graad te halen. Een aanzienlijke Hindoe, Prem Tjand Rao Tjand, heeft de som van twee lak ropijen (200,000 gulden – twee ton) bijgedragen tot het stichten van eene boekerij voor de hoogeschool te Bombay. – Een onlangs overleden Mohammedaan, Muhammed Habib Bhay, heeft twee en een half lak ropijen (250,000 gulden) nagelaten voor het stichten van eene school te Bombay.

„ De heer KEMPSON, directeur van het openbaar onderwijs in de noordwestelijke provinciën, heeft anoniem een roman in het Hindostani geschreven, die ten titel voert: Dastan-i-Djamila Khatoen, (geschiedenis van princes Djamila). Volgens Garcin de Tassy is het werk zoo volkomen in den Indo-muzelmanschen stijl geschreven, zoo rijk in zuiver oostersche beelden, en in hindostanische, arabische en perzische aanhalingen, dat het door iemand die onbekend is met den schrijver nooit geacht zou worden uit de pen eens Europeërs gevloeid te zijn.

„ Een guzeratische vertaling van ELPHINSTONE's geschiedenis van Indië is te Bombay uitgegeven."

Môdjô-Warnô en Samarang.

(*Uittreksel uit een verslag van den zendeling* W. HOEZOO.)

Was ik te Môdjô Warnô zoo te zeggen als Europeaan alleen te midden der inlandsche bevolking, in eene streek nog pas voor korten tijd bewoond en ontgonnen, hier ben ik lid eener vrij aanzienlijke europeesche maatschappij, die door duizenden Javanen en andere oosterlingen omgeven, zich hoe langer hoe meer uitbreidt, op eene plaats, sedert eeuwen bekend en in de groote gemeenschap opgenomen. Zoo staat dan de stille en eenzame desô tegenover de woelige en bedrijvige kota; dáár geene andere afwisseling dan die van den vredigen akkerbouw; hier de landman, allengs verder verdrongen, en plaats makende voor de lustige beweging van handel en industrie; dáár gebrekkige wegen – soms alleen smalle paden, die geene behoorlijke communicatie toelaten; hier naar alle zijden gemeenschap met vervoermiddelen van allerlei aard, waaronder zelfs de stoomwagen reeds zijne plaats heeft ingenomen; dáár volslagen gebrek aan beschaafd verkeer, en slechts met veel moeite in de benoodigdheden van het huisgezin te voorzien; hier te midden der westersche beschaving, voor wie de middelen heeft, allengs meer gelegenheid, om aan het comfort en de behoeften van het gezellige leven te voldoen.

Het is niet alleen de Europeaan, wien dit verschil tusschen het binnenland en de hoofdplaatsen in het oog valt en meer of minder onaangenaam aandoet, ook de inlander weet er u al ras van te spreken; en ofschoon hij daarover redeneert op zijne wijze, gij bemerkt toch reeds spoedig, dat hij er gansch niet ongevoelig voor is. Breng den Javaan der hoofdplaats naar eene desô, met het vooruitzigt er te moeten blijven, weldra verneemt gij de klagt, dat hij er niet op zijn gemak is. Hij mist er zijne snoeperijen, zijne vermakelijkheden, zijne gezellige bijeenkomsten, zijne familie en bekenden, in één woord hij vindt het stil en vervelend. Zich verre verheven achtende boven den landbouwer, spot hij niet zelden met diens boersche manieren, zijne slaafsche vrees voor de Hoofden en Europeanen, zijne sobere huishouding, zijne feesten en optogten, en verlangt weder naar huis, om te vertellen, wat vreemde dingen hij onder die desôlui heeft gezien en gehoord. — Van de andere zijde erkent de desôman gereedelijk de meerderheid van zijn' landgenoot uit de stad; gaarne verontschuldigt hij zich over zijne positie, zelfs waar hij beleefdheden bewijzen wil; doch schoon hij met welgevallen hoort, wat daar ginds zoo al te zien en te doen valt, naauwelijks neemt hij zelf eens een kijkje, of ook hij wenscht weder naar zijne eenzame stulp terug. Die drukte en dat gewoel zijn hem al te vreemd: hij durft zonder een' vertrouwbaren gids zich er niet in begeven; hij verdwaalt er in, hij wordt er gansch en al bingoeng van.

Ontegenzeggelijk staat de Javaan der hoofdplaats in verstandelijke ontwikkeling hooger dan die in de desô. Zijn verkeer met Europeanen en andere vreemdelingen, bijna allen in verstandsontwikkeling verre boven hem verheven, gaf reeds voor lang daartoe de beste aanleiding. En

schoon die meerdere ontwikkeling zich niet zelden openbaart in slimheid en geslepenheid, gemakkelijk te verklaren wegens de verhouding, waarin hij zich tegenover die vreemdelingen bevindt, zoo is toch niet te ontkennen, dat hij in anderen en beteren zin van het verblijf dier vreemdelingen heeft geprofiteerd, in zoo verre hij door aanraking met dezen voor de bedrijven en behoeften van het gezellige leven reeds meer geschikt geworden is, en dus ook in het algemeen zijn gedachtenkring ten opzigte van veel goeds en nuttigs is verruimd.

Geen wonder, dat de gevolgen hiervan ook in maatschappelijk opzigt onder de Javanen der hoofdplaatsen zigtbaar zijn. Noemde ik als zoodanig bij eene vorige gelegenheid verdeeling van den arbeid, in de desô nog bijna op geen enkel – hier reeds op zoo menig bedrijf toegepast, – ook op kleeding, huisraad, opschik, feestelijkheden en dergelijke mag te dien opzigte bij menigeen wel gewezen worden. En gelijk in dit een en ander bij velen zekere welvaart niet te miskennen valt, zoo spreekt het eveneens voor een beter gewaarborgd bezit, niet zoo zeer tegen bedrog of dieverij, waaraan men helaas! overal is blootgesteld, als wel tegen knevelarij of hebzucht van inlandsche Hoofden, waarvan de bevolking in het binnenland zeker wel het meest te lijden heeft. Inderdaad is de nabijheid van zooveel Europeanen in dezen niet zelden een heilzame teugel voor onregt en willekeur; en vindt de Javaan daardoor soms gelegenheid om bij verongelijking zijn goed regt te verdedigen, waar hem anders sub poene van grooter schade het stilzwijgen zou zijn opgelegd.

Dat het met de zedelijkheid op de hoofdplaatsen zoo veel beter gesteld is, zou ik niet gaarne beweren. De minder gunstige reputatie van hoofd- en zeesteden op

dit punt is bekend; en waarom zou Java hierop eene uitzondering maken? Men vergete echter niet, dat de aanleiding tot oneerlijkheid en dieverij, alsmede tot velerlei ongeregeldheid door spel, ontucht en amfioen hier veel menigvuldiger is dan in het binnenland, – de verleiding dus zooveel grooter, en dat daarin niet alleen militairen en zeelieden, maar de vreemdelingen in het algemeen geen gering aandeel hebben (tout comme chez nous!) Alvorens dus de Javanen uit de desô bij vergelijking in zedelijkheid te verheffen, dient men deze omstandigheden wel degelijk in aanmerking te nemen. Ook bedenke men, dat het genoemde kwaad, ofschoon dan ook op geringer schaal, zonder uitzondering in het binnenland is terug te vinden, om niet te zeggen, dat een aantal deugnieten op de hoofdplaats juist uit de desô's herwaarts komen, en dat in het algemeen de bevolking in de steden voor een deel door verhuizing uit de desô's aangroeit.

Wie het Mohammedanisme der inlanders beoordeelen wil, komt zeker op de hoofdplaatsen tot een ander resultaat dan in het binnenland. Let men op de aanwezigheid van geestelijken, zoo is wel waar, dat geene desô daarvan geheel verstoken is – en immers vervullen de priesters ook daar, gelijk in de kampongs hier, eene onmisbare functie bij het huishoudelijk of privaat bestuur; – doch veilig mag men aannemen, dat het getal der Modins op de hoofdplaatsen betrekkelijk grooter is dan in de desô's, terwijl hunne langgars (bidkapellen, scholen) hier ook beter bezocht worden dan daar. Voorts is bekend, dat de eigenlijke tempels ook slechts op grootere en kleinere hoofdplaatsen worden aangetroffen; en dat, terwijl onder de landbouwers de Vrijdag niet van andere dagen onderscheiden wordt, er op de hoofdplaat-

sen velen zijn, die op het middaguur van dien dag getrouw naar de Měsigid opgaan. Natuurlijk dat eene massa Arabieren, Maleijers en andere vreemdelingen op het een en ander van geen' geringen invloed zijn, om niet te spreken van die schaar van Hadji's of bedevaartgangers, onder de Javanen zelven, die er ongetwijfeld ook het hunne toe bijdragen. Hierbij komt, dat de Koran en andere godsdienstige werken ook op de hoofdplaatsen veel meer gelezen worden, en onder laatstbedoelde niet weinige in het zoogenaamde pégon (Jav. vertaling met Arab. karakter), waardoor menigeen tot de kennis van arabische geschriften zoo gemakkelijk wordt ingeleid. Over het algemeen moet men ook zeggen, dat meerdere welvaart en andere middelen van bestaan het hier velen minder moeijelijk maken, aan eenige uitwendige voorschriften van den Islam te voldoen. Terwijl bijv. de Javaan op het land bezwijken zou, wanneer hij onder vermoeijenden en geen uitstel lijdenden arbeid de jaarlijksche vasten in acht wilde nemen, ziet men in de stad, bij gelegenheid der poewôsô (vasten), velen rondwandelen, net gekleed en gansch op hun gemak. Van daar insgelijks, dat de feestelijkheden bij besnijdenis of huwelijken, zoowel als de plegtigheden bij sterfgevallen op de hoofdplaatsen dikwijls een meer uitkomend mohammedaansch karakter vertoonen; en dat, om niet meer te noemen, de Javaan hier zijne kinderen reeds in het vroege morgenuur naar de langgar zenden kan, terwijl de desôknaap op dienzelfden tijd met de karbouwen uitgaat naar het veld.

Ofschoon nu uit een en ander genoegzaam blijken kan, dat de Islam op de hoofdplaatsen dieper wortel geschoten heeft dan in het binnenland, zoo mag men evenwel hieruit niet besluiten, dat de bevolking er over het algemeen uit ijverige Mohammedanen zou bestaan. Behalve het

groot aantal dergenen, die ten opzigte der godsdienst volkomen onverschillig zijn, vindt men er ook niet weinigen, die bij meer of minder getrouwe naleving van sommige uiterlijkheden, zoo niet bloot aan zekere gewoonte, dan toch meer aan de eischen van fatsoen of goeden naam trachten te voldoen. Voorts ontbreekt het ook hier niet aan de zoodanigen, die de vrijheid nemen, in zake van godsdienstige wetenschap, van de Santri's te verschillen, en soms maar zeer weinig eerbied voor MOHAMMED en den Koran aan den dag leggen. Terwijl men er eindelijk evenzeer die ligtzinnigheid aantreft, die niet alleen godsdienstige gebruiken aanrandt, of de gebreken der geestelijken belagchelijk maakt; maar ook het ware en heilige der godsdienst in verdenking brengt, althans zich zelf aan den invloed daarvan maar al te onnadenkend onttrekt.

EENIGE JAVAANSCHE SPREEKWOORDEN.

(*Bijdrage van den zendeling* W. HOEZOO.)

Spreekwoorden leveren vaak belangrijke bijdragen tot de kennis der zeden, gewoonten en denkbeelden van een volk. Hierom gaf Prof. S. KEIJZER eene vertaling van eenige javaansche spreekwoorden in Deel VI der „Bijdradragen van het Koninklijk instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van N. I." De javaansche tekst is te vinden in Deel II der „Javaansche zamenspraken van WINTER," mede door S. KEIJZER uitgegeven. Onze lezers ontvangen hier thans eene nieuwe vertaling van een gedeelte der genoemde javaansche spreekwoorden, geleverd door onzen zendeling W. HOEZOO te Samarang. Hij wijkt, hetzij in de vertaling dan wel in de verklaring, of ook in beide, tamelijk af van WINTER en KEIJZER, welke laatste trouwens bijna altijd de door WINTER gegevene verklaring heeft gevolgd. Wij zijn overtuigd, dat de vertaling van onzen zendeling in het algemeen de voorkeur verdient boven die van den heer KEIJZER, zoowel omdat zij naauwkeuriger is, als dewijl daarbij meer acht is geslagen op het spraakgebruik der javaansche taal, en hierom hebben wij dan ook niet geaarzeld deze bijdrage in onze Mededeelingen op te nemen. Overigens herinneren wij, dat wij met de letters J. z. de javaansche zamenspraken Deel II

bedoelen; de daarbij gevoegde getallen duiden de bladzijden van dit deel aan. De pag. achter de vertaling genoemd, verwijst naar bovenvermeld zesde deel der Bijdragen van het Instituut. RED.

J. z. II, p. 64. – B. Inst., p. 170.

Een' tijger storen, die in rust is (eigenlijk die zich in de zon ligt te koesteren.)

Iemands toorn opwekken; ook, een voornaam persoon, die zich stil houdt, hinderen of onverschillig behandelen, zoodat hij toornig wordt.

J. z. II, p. 18. – B. Inst., p. 172.

Hij streelt een' aap.

Van iemand, die een slecht mensch toegenegen is; maar zeker ook door dezen slecht behandeld zal worden.

J. z. II, p. 132. – B. Inst., p. 183.

Hij stuift op als (kokend) rijstwater.

Hij is niet tot stilstaan – of bedaren te brengen.

J. z. II, p. 111. – B. Inst., p. 187.

Zijn poepoe'k lĕmpoejang is nog niet weg.

't Is nog een klein kind (van volwassenen). – Lĕmpoejang *is de naam van een' wortel.* Poepoe'k *bestaat uit fijn gewreven bladeren of wortels, die bij kinderen op de kruin van het hoofd worden gesmeerd, ter beveiliging tegen ziekte.*

J. z. II, p 183, 105. – B. Inst., p. 196.

Hij is een broêr van de vuurvliegen; alleen maar als er wat flikkert; of eenvoudig: Een broêr van de vuurvliegen.

In het algemeen van iemand, die de gunst zoekt van – of zich aansluit bij rijken en aanzienlijken. Van daar ook van iemand, die zich niet om zijne arme bloedverwanten bekommert, maar zich slechts aan de rijke laat gelegen liggen.

J. z. II, p. 106. – B. Inst., p. 225.

Hij is bedekt door – zit onder het kleedje (van zijne vrouw).

Hij zit onder de pantoffel.

J. z. II, p. 89. – B. Inst, p. 162, 163.

Waar groote palingen zijn verkoopt hij kleine.

Hij komt bij een kundig man op zijne geleerdheid pogchen.

J. z. II, p. 39. – B. Inst., p. 163.

Als iemand vischt, moet hij zorgen dat het water niet troebel worde.

Van iemand, die het een of ander bedoelt, en daarin slagen moet, vóór of zonder dat dit ruchtbaar worde.

J. z. II, p 13. – B Inst., p. 164.

Oppikken en nog met wat wegvliegen.

Na den maaltijd ook nog wat van het eten meê naar huis nemen. (Eten en slepen.)

J. z II, p. 119. – B Inst., p. 181.

Het opendrukken van ranti (eene kleine vrucht) duurt er lang bij.

Bij een gemakkelijk werk, dat weinig tijd vereischt.

J. z. II, p 119. – B. Inst., p. 223.

Water doorzijgen duurt er lang bij.

J. z. II, p 77. – B. Inst., p. 232.

Een windmolentje is er stil bij.

Van iemand, die zeer beweqelijk is.

J. z. II p. 102. – B. Inst., p. 184.

Suikerkoekjes (digt aan een en op elkander sluitend) zijn er los bij.

Van iemand, die zich van zijne familie of vrienden niet scheiden kan.

J. z. II, p. 7. – B. Inst., p. 165.

Gebraad van eend, niet geleend.

Als iemand een goed leven heeft door eigen middelen.

J. z. II, p. 17. – B. Inst., p. 167.

Zoo tam – of zoo trouw – als een vlieg.

Van een wispelturig mensch, dien men zelfs door weldoen niet duurzaam aan zich verbinden kan.

J.z. II, p 7. – B Inst., p.170.

Een lange ruggegraat.

Handelingen of gedragingen, die hoe langer hoe verder gaan.

J.z II, p.134. – B.Inst., p.173.

Een kalf op hol.

Iemand die onbesuisd te werk gaat, en van geen manieren weet.

J.z.II, p.43. – B Inst., p.173.

Als een paard, dat een dakstuk op het lijf gevallen is.

Van iemand, die eens in moeijelijkheid of ongeluk verkeerd heeft, en sedert altijd bevreesd is.

J.z. II, p. 85. – B Inst., p.174.

Een' vlugtenden reebok nazitten.

Iets najagen, zonder juist te weten, waar het is; iets met moeite zoeken, terwijl het te betwijfelen valt, of men het wel vinden zal.

J.z. II, p.53. – B Inst., p.182.

Al riekt het (al is er een luchtje aan), als het maar rijst is.

Al is hij slecht, hij behoort toch tot de familie.

J.z.II, p.112. – B.Inst., p.184.

Het is zijn rijst niet, en hij verkoopt ze.

Van iemand, die zich mengt in een gesprek, maar zich vergist in de zaak, waarover het gaat.

J.z.II, p.122. – B.Inst., p.185.

Als suiker en zoet.

Innig vereenigd; niet van elkander te scheiden.

J.z.II, p.112. – B Inst., p.186,223.

Al wierdt je gras, ik zou je niet willen uittrekken.

Al wierdt je water, ik zou je niet willen scheppen.

Verwenschingen, waarbij men alle gemeenschap met iemand afsnijdt. (Andere variaties zijn aan »een weg" en »een steen" ontleend).

J z II, p 153. – B.Inst., p.190.

Daar kan geen glad voorhoofd (d. i. eene vrouw, die er maar een weinig goed uitziet) zijn, of.....

Van een' wellusteling, die bijna geen enkele vrouw afwijst.

J.z. II, p.40. – B.Inst., p.191.

Van lippen (zoo dik) als een fornuis is nog maar een stroohalm over.

Van iemand, die onderrigt geeft of vermaant, zonder gehoor te vinden.

J.z.II, p.83. – B.Inst., p.192.

Wat hij met zijn pink heeft opgedaan, wil men met den duim hem weêr afhalen.

Van iemand, wien men iets vraagt, dat hij zelf pas met vragen heeft gekregen.

J.z.II, p.121. – B.Inst., p.193.

Een pens als een klapperdop.

Een onverzadelijk eter.

J.z. II, p.14. – B.Inst., p.194.

Iemand op den voet trappen en aantikken met het gelaat afgewend.

Ongemerkt elkander iets influisteren, of zamen iets afspreken.

J.z. II, p.64. – B.Inst., p.194.

Gescheidene beenderen weêr te zaam brengen.

Kinderen door huwelijk vereenigen. (Met toespeling op de schepping van EVA *uit* ADAM*).*

J.z.II, p.121. – B.Inst., p.196.

Eene vrouw is als een bord, daar een stuk af is.

Een man kan met zijn vrouw handelen zoo als hij wil (haar houden of wegdoen).

J.z.II, p.117. – B.Inst., p.196.

Aan een' broeder wordt een geheim toevertrouwd.

Van menschen, die met elkander bevriend zijn, en volstrekt geen argwaan jegens elkander voeden.

J.z. II, p.15. – B.Inst., p.221.

Zijn kleedje ophalen en (toch) nat worden.

Van iemand, die tegen zijn' zin of bedoeling veel moet doen of uitgeven.

J.z.II, p.110. – B.Inst., p.223.

Al waren ze ook door zeven rijen van zeeën en bergen gescheiden, toch......

Wordt gezegd van de bestemde wederhelft, die men waar en hoe ver ook, zeker zal vinden.

J.z.II, p.115. – B.Inst., p.223.

Een brandend hout in een opgeschort kleedje, en wandelend heet water.

Iemand, die ongeluk aanbrengt, en daarom vermeden wordt.

J.z.II, p 60. – B.Inst., p.226.

Hij bederft eene schoone heining.

Van iemand, die de vrouw of dochter des huizes verleidt.

J.z.II, p.88. – B.Inst., p.227.

Over eene doorzigtige omheining heen kijken.

Iemands armoede door noodeloos onderzoek nog meer aan den dag brengen.

J.z.II, p.100. – B.Inst., p.227.

Scheppen met een kopje.

Volstrekt veel verlangen, en zóó maar weinig krijgen.

J.z.II, p 141. – B.Inst., p.232.

Harde steenen zijn hem zacht; of noemt hij zacht.

Van iemand, wien het moeijelijke gemakkelijk valt.

J.z.II, p.98. – B.Inst., p.233.

Praten, zonder te weten waar de stam of de top is.

Van menschen, die over iets spreken, zonder het begin of het einde te weten.

J.z.II, p.121. – B.Inst., p.234.

Lĕgèn ('t zoete sap van den Arènboom), overstroomd door zoetigheid.

Iemand van een schoon voorkomen, en daarbij van een' goeden inborst.

J.z.II, p.135. – B.Inst., p.235.

Dik en lang, maar met ongeslepen tanden.

Van volwassenen, die nog geen manieren weten. (NB. *Het slijpen of vijlen der tanden geschiedt op bijna volwassen leeftijd*).

J.z.II, p 136. – B.Inst., p 235.

Bôlôdéwô (een der grootste Wajangpoppen) zonder handvatsel (waarmeê hij in beweging gebragt wordt).

Iemand, die het groot wil aanleggen, maar het vermogen daartoe niet heeft.

J.z.II, p.139. – B.Inst., p 235.

Hij grijpt er naar, maar kan het niet vatten.

Van iemand, wien alles tegenloopt, wat hij onderneemt.

SIWA-DIENST IN ZUID-CELEBES.

KARAËNG-LOWE.

(Door den zendeling A. GOUDSWAARD.) (1)

II.

In het tweede gedeelte wil ik een en ander laten volgen, dat meer bepaald op de vereering van Karaëng-lowe betrekking heeft. Het gebied waarin en de wijze waarop hij wordt vereerd, zijn de voornaamste punten, die ik nog behandelen wil.

Gelijk vroeger werd opgemerkt, bestaat de Karaëng-lowe-dienst in Bone en Gowa niet. Hetzelfde is het geval in de noorder-, ooster- en zoo ik mij niet vergis, ook in de zuider-districten van het gouvernement van Celebes en onderhoorigheden, alsmede op Saleijer en de daarbij gelegene eilanden. Dit neemt echter niet weg, dat men van daar toch wel herwaarts komt om Karaëng-lowe (meesttijds) te Tjelindo-lindo te offeren en zijne gunst zich te verwerven. Dat doen zelfs vorsten en grooten. Eenigen tijd geleden is de koning van Gowa hier geweest, en naar ik hoor met het voorname doel

(1) Dit tweede gedeelte van de verhandeling over de Siwa-dienst, door wijlen onzen voortreffelijken A. GOUDSWAARD, werd ons door zijne weduwe toegezonden, als het eenige nog afgewerkte stuk in zijne portefeuille gevonden. Hoe wenschten wij, dat hij zijn' arbeid had mogen voortzetten! RED.

om Karaëng–lowe een bezoek te brengen. En is het waar, wat men mij verzekert, dan moet jaren geleden zelfs de sultan van Soembawa naar Bantaëng (Bonthain) zijn gekomen, om Karaëng-lowe zijne offers aan te bieden. Op dezen oogenblik bevindt zich hier een voornaam Chinees van Saleijer, om voor eene groote winst, hem te beurt gevallen, Karaëng-lowe een' karbouw te brengen.

Het gezegde doet zien, dat het gebied van Karaëng-lowe, wat localiteit betreft, zich uitsluitend bepaalt tot het zuidelijke deel van Zuid-Celebes, en wel tot de afdeeling Bantaëng (die thans tot de ooster-districten behoort), het pas onderworpene Toerateija, dan het onafhankelijke rijkje Sanrabone, en misschien ook het mede nog onafhankelijke rijk Laekang. In deze streken is de Karaëng-lowe-dienst de hoofdgodsdienst.

De plaatsen daarin gelegen, waar men Karaëng-lowe offert, zijn in vier soorten te onderscheiden, n. l.:

a. in dezulken waar de zinnebeelden van Karaëng-lowe worden gevonden, eene bijzondere woning voor hem is opgerigt, en een pinati (priesteres) de dienst verrigt;

b. in dezulken, waar de zinnebeelden van hem worden gevonden, maar hem geen huis is opgerigt, en ieder den vrijen toegang tot hem heeft;

c. in dezulken waar huisjes bestaan, zonder de symbolen van Karaëng-lowe er in;

d. in dezulken waar een bijzonder voorwerp, als verblijfplaats van Karaëng-lowe, wordt aangewezen.

Van de eerste soort heeft men in de afdeeling Bantaëng twee, de reeds genoemde kampongs Gantarangkeke en Besampole, en in Toerateija mede twee, een te Djera en een te Tonrokasse.

Van de tweede soort bestaat er een te Bantaëng: te Tjelindo-lindo, een te Boeloekoempa bij Karam-

poewang, en volgens ontvangen inlichtingen vijf in Toerateija, n. l. te Teija-teija, Batoe, Maero, Bowolongi en Soeroelangi.

Over Gantarang-keke, Besampole, Tjelindolindo en Karampoewang heb ik boven genoeg gezegd. Gelijk werd opgemerkt, zijn zij in betrekking tot de Karaëhg-lowe-vereering de voornaamste plaatsen van Zuid-celebes, die in deze streken algemeen zijn bekend, en het drukst worden bezocht. Over de genoemde plaatsen en Toerateija kan ik geene bijzonderheden mededeelen. Ik heb die tot heden toe nog niet kunnen bezoeken, en geloof niet, dat ik dat in den eersten tijd ook doen zal. Het reizen toch is in het onherbergzame, dorre, arme, pas in opstand geweest zijnde Toerateija, hoogst onaangenaam en bezwarend; daarbij laten mijne werkzaamheden alhier, het mij niet toe lang van huis te wezen; voorts houd ik mij overtuigd, dat men mij niet zal vergunnen bij de plaatsen van de eerste soort een bezoek aan Karaëng-lowe te brengen, wat toch het voornaamste doel van mijne reis zou zijn, terwijl ik overigens zeker ben van niets nieuws te zullen ontdekken. Volgens de verzekering van den karaëng van Torowang, een' der vele vorstjes van Toerateija, moet men in die streken hetzelfde aantreffen als te Bantaëng, zoowel wat de woningen van Karaëng-lowe betreft, als wat de zinnebeelden aangaat waaronder hij voorgesteld wordt.

Plaatsen van de derde soort zijn het talrijkst. Bijna geen enkele kampong is er waarbij niet een Karaëng-lowe-huisje bestaat. Hier en daar vindt men zulke huisjes ook op zich zelf staan, zonder dat er in de nabijheid eene kampong is. Dit is bijv. het geval te Karangbatoe, eene rotsachtige hoogte, bijna aan het strand, digt bij de grenzen van Boeloekoempa in Batoe edja, een bosch,

waarin geen enkele kampong wordt gevonden; te Sanraboni, op het strand van het onafhankelijke rijkje Sanrabone en meer andere plaatsen.

Aan deze huisjes is weinig bijzonders te zien. Zij staan op 4 paaltjes, zijn doorgaans 1 à 1½ el lang en breed; van den grond tot den vloer 1 el, en van den vloer tot de nok mede 1 el. De vloer is van gespleten bamboe, die men over een paar dwarshouten, in de rigting van voren naar achteren, evenwijdig aan elkander heeft gebonden. De omwanding is (mede) van gespleten bamboe, in den vorm van schuine ruiten gevlochten. Men noemt die soort van omwandingen rinring (muurbeschot) walla-soedji, in onderscheiding van de gewone muren aan de huizen, waarbij de bamboezen horizontaal en digt op elkander gevlochten worden, en die men den naam van rinring palappará geeft. (1) Voorts vindt men aan de linkerzijde een trapje van 5 à 6 treden. De opening, die tot ingang dient, is zoo klein en het atappendak zoo laag, dat men er niet dan gehurkt binnen kan komen en vertoeven. – Rondom sommige dier huisjes, vindt men op een paar ellen afstands er van een hekwerk, even als om de huizen van Karaëng-lowe te Bisampole en te Gantarang-keke, waarbinnen niemand mag komen, dan de persoon, die zijne offers brengt.

De zorg voor die huisjes berust bij den kapala kampong, of gallarrang of djannang, in wiens gebied zij staan, en die niet gaarne zou nalaten, ze bij verval weder te herstellen.

---

(1) In den vorm van walla-soedji worden ook de zijwanden der inlandsche lijkbaren of lijkkoetsen gemaakt. Zie den Ethnographischen atlas van Dr. MATTHES, plaat 18, fig. 17; de zijde die onbekleed is, is weggelaten. (*) De rinring palappará ziet men in dien zelfden atlas voorgesteld plaat 1, fig. 3 en 4.

(*) Hiermede is wel bedoeld de hemel van wit doek, die weggelaten is, om het geheel beter te kunnen zien, zooals Dr. MATTHES daarbij aanteekent. RED.

De gewone oorzaak van de oprigting dier huisjes, op de verschillende plaatsen, is de behoefte der bevolking om Karaëng-lowe geloften te doen en te betalen. Soms echter is die ook gelegen in de eene of andere openbaring van Karaëng-lowe's toorn. Zoo bijv. bij Lasepang, eene kampong aan het strand, op den weg naar Boeloekoempa. Aldaar is onder eenen schoonen grooten boom, bij de Europeanen bekend onder den naam van jeneverboom, (1) voor eenige jaren een karaëng van Bantaëng van zijn paard gevallen. Dat was een bewijs van Karaëng-lowe's toorn. Om dien te verzoenen moest aldaar eene offerplaats worden gebouwd. Van daar het huisje, dat er nu nog bestaat.

Zoo ook te Sanrabone. Ten gevolge van den hevigen golfslag in de straat van Tanakeke, alwaar het door de bijzondere ligging der straat, in de westmoesson hevig kan stoken, zijn in de nabijheid van genoemde plaats meermalen praauwen vergaan. Daarin heeft men eene openbaring van Karaëng-lowe's toorn gezien, en om dien te bezweren, hem aan het strand eene offerplaats opgerigt. (2) Zoomede op het genoemde Karangbatoe. In vroegeren tijd zijn daar eens een paar geliefden, die de ouderlijke woning waren ontvlugt, vermoord en begraven, zonder dat er steenen op hun graf werden ge-

(1) Als in vroegeren tijd officieren of ambtenaren van Boeloekoempa hier een bezoek hadden gebragt, werd hun op de terugreis door hunne collega's gewoonlijk tot die plaats uitgeleide gedaan, en dan aldaar niet zelden een glaasje klare of bitter gedronken. Van dat gebruik van jenever heeft die boom dezen naam bekomen.

(2) Voor dezen Karaëng-lowe zijn de zeelieden zeer bevreesd. Van daar, dat men die plaats passerende geen woord mag spreken, en niet het geringste buiten boord mag werpen. Het zelfde is het geval in dat gedeelte van de straat Saleijer, 't welk tusschen den hoek van Bira en het noorder eiland gelegen is.

legd. Over dit laatste is Karaëng-lowe boos geworden. Dat ondervond een voornaam inlander, door op die plaats zoo ziek te worden, dat hij spoedig overleed. Vóór zijn sterven openbaarde hij de oorzaak van zijn' dood, en raadde nu aan, ter verzoening van Karaëng-lowe en ter voorkoming van verdere onheilen, in de nabijheid van die plek eene offerplaats voor Karaëng-lowe te bouwen; en tevens dat ieder, die plek voorbij gaande, steenen zou werpen op het graf der geliefden. Sedert staat er dan ook zoo'n huisje, dat echter weinig bezocht wordt, en is het de gewoonte van iederen inlander, om als hij Karangbatoe voorbij gaat, op bedoelde plaats, die juist aan den weg ligt, een steentje te werpen, dat hij daartoe van het strand heeft mede genomen. Door dat voortdurend steentjes gooijen, is er nu al een aanmerkelijke steenhoop ontstaan.

Van de plaatsen der vierde soort zijn er mede een groot aantal. Ik wil er slechts enkele noemen. – Te Tino (In Bantaëng) en te Bira (in Boeloekoempa) vindt men lage rotsen op het strand; op den Montjong Sarraoeng, den Sapa Bentoëng, beide in Bantaëng, en op den Slangenberg of Bangkeng-boekiet (in Boeloekoempa) vindt men eenige steenen. Te Tolo en te Matere (beide in Toerateija) vindt men een' put; op vele plaatsen een' grooten ouden boom, waar men nu en dan heen gaat, om daar als op verblijfplaatsen van Karaëng-lowe den grooten heer zijne offers te brengen.

Vraagt men den inlander, om welke reden deze plaatsen die onderscheiding te beurt valt, welke bijzonderheden haar eigen, of welke bijzondere voorvallen in hare nabijheid geschied zijn en daartoe hebben aanleiding gegeven, geen sterveling van wien gij eenig antwoord bekomt. – Met zekerheid is daaromtrent dus niets te zeggen; maar

gemakkelijk is er naar te gissen. Het geheimzinnige en gevaarvolle dier rotsen, die eeuwen achtereen door de golven geteisterd, toch staande zijn gebleven, en dat zelfs de zee haar nooit heeft kunnen overdekken, wat anders zou de onontwikkelde inlander er in kunnen zien, dan eene openbaring van dat wezen, dat hij Karaëng-lowe noemt? – De steile bergen, wier toppen bijna ontoegankelijk zijn, die niet dan met levensgevaar kunnen worden beklommen, en die toch met steenen van denzelfden omvang zijn bedekt, die door geen duizendmaal duizend menschen daar kunnen gebragt zijn, is het niet natuurlijk, dat de inlander daarin eene openbaring ziet, van dat wezen, aan wiens onmiddellijke tusschenkomst, hij alles toeschrijft wat hem onverklaarbaar is. Zoo is het mede met die bedoelde boomen. Hun omvang, hunne oudheid of grillige vorm treft ieder, die ze aanschouwt. Stelt men zich nu voor, dat onder of bij die boomen, dezen of genen eenig ongeluk is overkomen, dan ligt het voor den inlander voor de hand, om terstond aan Karaëng-lowe te denken. – Met de genoemde putten in Toerateija zal het mede zoo gelegen zijn. Hare bijzondere, onverklaarbare ligging, de ziekte die dezen of genen, na het onvoorzigtig gebruik van haar water, misschien heeft getroffen, ziet daar al meer dan genoeg, om aan openbaring van Karaëng-lowe te doen denken, en zoo aanleiding te geven, dat men er als verblijfplaats van Karaëng-lowe, dezen aldaar zijne hulde gaat bewijzen.

Buiten al deze plaatsen heeft nu bijna iedere inlander boven in zijn huis, op dat gedeelte wat wij de vliering zouden noemen, nog een huisje van Karaëng-lowe, dat als een bijzonder heiligdom beschouwd wordt.

Tot dusver over de plaatsen waar Karaëng-lowe

wordt vereerd. Uitvoeriger moet ik spreken over de wijze, waarop die vereering plaats heeft. Ik onderscheid hierbij de dagelijksche of gewone en de jaarlijksche vereering.

De eerste geschiedt op de plaatsen van de 3de en 4de soort op de allereenvoudigste wijze. De man of vrouw, die eene bede heeft te doen, of eene gelofte heeft te vervullen, gaat doorgaans (als de offerplaats, gelijk gewoonlijk, nabij de kampong ligt waarin zij wonen) geheel alleen er heen; zet in het huisje van Karaëng-lowe, of bij den steen, of onder den boom, dien men zich als zijne verblijfplaats denkt, zijne offers neder, en keert terug, zoodra hij dat verrigt heeft. – De offers daar gebragt bestaan gewoonlijk in jonge klappers, een brandende kandjoli, soort van inlandsche kaars, en de ingrediënten voor een sirihpruimpje. Is het dus niet zeer veel, wat men op deze plaatsen aan Karaëng-lowe geeft, aan de gebragte offers zelve is het te zien, dat men waarlijk niet veel voor Karaëng-lowe over heeft, en dat de zelfzucht der menschen steeds in sterken tweestrijd is met de zucht om bij Karaëng-lowe in gunst te staan; en is het niet overal zoo, dat men de gunst, van wien men het hoogste wezen acht, steeds zoo goedkoop mogelijk zich wil verwerven? – De klappers, die men brengt, zijn meesttijds te jong om gebruikt te kunnen worden, de kandjolies zóó bitter klein, dat zij dadelijk zijn afgebrand, en het sirihblad is zóó vuil en verdord, dat zelfs de grootste liefhebber van een betelpruimpje er geen' vinger naar uitsteekt om het weg te nemen.

Op dezelfde armoedige wijze wordt Karaëng-lowe vereerd in het genoemde huisje van Karaëng-lowe, dat men in de meeste woningen op de vliering vindt. Reeds zijne verblijfplaats is niet veel. Gelijk de geheele vliering,

zoo ziet ook dit huisje er meestal zoo vuil en smerig uit, dat men er naar van wordt, en men iedereen ten sterkste moet raden, zulke onderzoekingen nooit in witte kleeding of met witte handschoenen te doen. En wat is dit huisje dan nog? Niets dan eene ruwe, lage, kleine, van boven open kooi, van endjes ongespleten bamboe, doorgaans in elkander geslagen. Bij velen zijn die dingen omhangen met een stuk vuil gescheurd goed, dat voor gordijn moet dienen, andere plaatsen eene oude, gescheurde, soms halve, papieren pajong (zonnescherm) er boven. Moet Karaëng-lowe zich dus blijkbaar met het overschot tevreden stellen, de offers, die hij ontvangt, zijn geheel naar evenredigheid. Zij zijn: iederen avond eene kleine kandjoli, en bij andere gelegenheden een paar vuile blaadjes sirih, met een stukje pinangnoot en eenige korrels rijst.

Op de offerplaatsen van de tweede soort gaat het Karaëng-lowe oneindig veel beter. Hij krijgt er kippen, bokken, karbouwen, enz. De kippen, op zulke plaatsen het gewone offer der mingegoeden, en die men meestal geheel alleen, of in gezelschap van weinigen brengt, krijgt hij doorgaans geheel. Men brengt ze naar de offerplaats, en laat ze daar onder het prevelen van een paar woorden los. Wie ze begeert, mag ze later dan vangen! Van geiten en karbouwen, die men altijd in gezelschap van meerderen brengt, bekomt Karaëng-lowe den kop en de pooten, die dan natuurlijk door den eersten liefhebber den beste worden weggehaald, – soms op het eigen oogenblik, dat de offeraar de offerplaats heeft verlaten. Ook hier verraadt zich de zelfzucht, daar Karaëng-lowe alles behalve het beste krijgt! Nog duidelijker komt die uit, als men de schoone beloften met de vervulling vergelijkt. Eene moeder bijv. is in gevaar

van haar eenige kind te verliezen. In haren angst belooft zij Karaëng-lowe een stuk goud te zullen offeren, zoo lang als het kind is, indien hij het beter zal doen worden.... Het kind wordt beter, en wat is er nu van die belofte? Men geeft Karaëng-lowe een stukje gouddraad, zoo dun mogelijk, dat de lengte van het kind heeft; dat wordt dan op de offerplaats aan Karaëng-lowe als getoond, en dan onder de personen, die mede naar de offerplaats gegaan zijn, verdeeld.

Een ander voorbeeld. Deze of gene verkeert in moeijelijkheid. Nu doet hij de gelofte, dat hij Karaëng-lowe een' bok of karbouw met gouden horens zal geven, als hij zoo goed wil zijn hem uit den nood te helpen. De moeijelijke omstandigheden worden door betere vervangen; de gelofte moet nu worden vervuld. En wat is er nu van die gouden horens? Men laat een stukje goud in tweeën deelen, ieder deeltje zoo plat slaan als het kan, en dan op de hoorns van bok of karbouw hechten. De aldus versierde kop wordt dan aan Karaëng-lowe geofferd, dat wil zeggen even voor hem neêrgezet, en dan wordt het goud aan de deelgenooten van den offermaaltijd rondgedeeld.

Legt men het dus op zijn zuinigst aan, als men gaat offeren, door de omslagtige wijze waarop men die offers brengt, tracht men naar 't schijnt het geringe er van te bemantelen. – Op de langwijligste manier wordt de te offeren karbouw ten doode gewijd! Met de meeste plegtigheid wordt aan Karaëng-lowe zijn eten voorgezet, het steenen altaar met wit garen omwonden, enz. De regeling van dit alles geschiedt altijd door oude vrouwen, die bij zulke gelegenheden steeds de rol van priesteres vervullen. In een vroeger opstel heb ik gezegd, hoe een en ander te Tjelindo-lindo wordt gedaan. Het daar

gezegde is mede van toepassing op de wijze van offeren te Karampoewang in Boeloekoempa. Om niet in herhaling te vallen, neem ik de vrijheid daarheen te verwijzen (1).

Nu heb ik nog te spreken over de gewone (dagelijksche) vereering van Karaëng-lowe, op plaatsen van de eerste soort, n. l. Gantarang-keke en Besampole. Eerst dan van Gantarang-keke. De woning of tempel, die aldaar voor Karaëng-lowe bestaat, heb ik beschreven. Dat gebouw deelt hij te zamen met de priesteres of pinati, die er meer dan het grootste deel van voor eigen gebruik heeft, en wier pinatischap erfelijk in hare familie is. Gelijk gezegd is, moet zulk eene pinati eene vrouw zijn van gevorderden leeftijd. Of zij gehuwd is of weduwe doet niets ter zake. De dienst, die zij te verrigten heeft, bestaat daarin, dat zij het verblijf van Karaëng-lowe rein houdt, dat zij iederen avond eene kandjoli voor Karaëng-lowe ontsteekt, en voor het paleisje zet, en hem van versch water voorziet, Karaëng-lowe de offers aanbiedt die hem gebragt worden, en de wenschen of dankzeggingen der menschen hem overbrengt. Dit doet zij op zeer eenvoudige wijze. Zij legt zich haren rooden doek op het hoofd (die hare geheele priesterlijke kleeding uitmaakt), plaatst zich voor het trapje van het bekende huisje van Karaëng-lowe, bestrooit eerst Karaëng-lowe, dan zich zelven met eenige rijstkorrels, als om zich met hem in aanraking te stellen, en zegt daar: als Karaëng-lowe medelijden heeft, laat hij dan zoo goed wezen den wensch van dezen offeraar te vervullen. Vervolgens legt zij het offer voor

(1) Zie Mededeelingen, 4de deel, 4de stuk, pag. 356. Vergelijk mede DONSELAAR'S beschrijving van Bonthain en Boelekomba, pag. 20.

hem neder. Zoo als zij beweert, zou dit altijd op eene geheimzinnige wijze verdwijnen, zonder dat iemand weet hoe het wegkomt. Natuurlijk valt daaraan niet te twijfelen. Geen mensch, die het beter weet dan zij, en dwaas zeker zou het van haar wezen, zoo zij ging medewerken om het weinige, dat haar ten deel valt, zich te laten ontnemen. Of zij behalve deze gaven der offeraars, die in rijst, kippen, klappers, enz. bestaan, nog eenige toelage krijgt van den karaëng Gantarang-keke, die van dezen Karaëng-lowe zijne bijzondere voordeelen heeft, is mij niet bekend.

Is dit haar gewone dagelijksche dienst, en heeft zij tot haar spijt en nadeel er niet over te klagen, dat men het haar al te lastig maakt, daar gewoonlijk nooit bijzonder veel personen te Gantarang-keke gaan offeren, — eenmaal 's jaars heeft zij het tot haar voordeel veel drukker, en wel bij gelegenheid van het jaarlijksche feest, dat alsdan te Gantarang-keke, ter eere van Karaëng-lowe, gegeven wordt. Eene beschrijving van dat feest laat ik straks volgen.

De tweede plaats, die ik noemde, is Besampole. De woning van Karaëng-lowe aldaar en het beeld, dat hem vertegenwoordigt, kent men uit het voorafgaande. Hoe dat beeld daar gekomen is, daarover hoorde ik de volgende geschiedenis uit den mond van de pinati aldaar.

In vroegere tijden is dat beeld uit den hemel gevallen en door menschen van Besampole in de struiken nabij de kampong gevonden. Nu verzamelde men zich, om te overleggen, wat er met dat beeld gedaan moest worden; en kwam men overeen, het bij een' der bewoners van Besampole in huis te bewaren. Toen Karaëng-lowe nu aldaar in huis was, deed hij dag aan dag niets

dan weenen. De reden van zijne droefheid was, dat men voor hem geen afzonderlijke woning bouwde. Om hem genoegen te geven, bouwde men nu eene woning voor hem te Bonto soengoe. Daar beviel het hem evenwel niet. Den éénen dag was hij daar gebragt, den anderen deed hij zich weder in de struiken van Besampole vinden. Nu rigtte men een huis voor hem op te Boeloe boeloe. Maar ook daar wilde hij niet wonen. Hij stak dat huis in brand, en werd wederom in de struiken van Besampole gevonden. Nu kwam men overeen, dat de Karaëng-lowe misschien te Besampole zou willen blijven. Met toestemming van den karaëng van Bantaëng werd zulk een huis nu opgerigt. Toen dat klaar was, werd er een karbouw voor hem geslagt. Met plegtigheid werd hij naar zijne nieuwe woning gebragt, alwaar hij tot den huidigen dag is gebleven.

Eene nietige geschiedenis, niet waar? zoodat ik haast vergeving mogt vragen, dat ik ze u mededeelde; ik deed dit dan ook alleen, om u een bewijs te geven, dat de verhalen omtrent Karaëng-lowe nog al uiteenloopen, zoodat het zeer moeijelijk is, ze met elkander overeen te brengen; en tevens om u een proefje te leveren, van hetgeen de domme inlander hier voor goede munt aanneemt, waaruit gij kunt zien, hoe laag de trap is van ontwikkeling, waarop het grootste gedeelte der bevolking nog staat.

De wijze waarop dezen Karaëng-lowe wordt geofferd is zeer eenvoudig. Wie een verzoek aan Karaëng-lowe heeft te doen, begeeft zich naar de pinati, wier woning digt bij het huis van Karaëng-lowe staat. Door geschenken van allerlei aard, krijgt men verlof om binnen te gaan. Nadat men die aan den trap heeft neêrgelegd, brengt de pinati den belanghebbende vóór het kleine huisje, waarin het beeld van Karaëng-lowe ligt en

waarom heen altijd een gordijn is gespannen. Nu wordt door de pinati eerst doepa (reukwerk) gebrand, en terwijl dan die geur Karaëng-lowe verkwikt, heeft men vrijheid zijne begeerte aan Karaëng-lowe voor te dragen, en de belofte te doen van wat men geven zal als die begeerte vervuld is. Heeft men later zijn' wensch ontvangen, dan gaat men op dezelfde wijze Karaëng-lowe zijne gelofte betalen, terwijl men van de geiten of karbouw den kop en de pooten voor zijne woning legt. Dat deze dieren zeer plegtig ter dood worden bereid, behoef ik wel niet op te merken. Is men nu bij Karaëng-lowe geweest, en heeft die zijn deel bekomen, dan wordt de rest van het offerdier tot feestmaal gebezigd, dat men aan de genoodigden geeft.

De verdere dienst dezer pinati komt al op het zelfde neder als die der pinati te Gantarang-keke; ook hare inkomsten zijn geen andere dan de gaven der offeraars, terwijl het pinatischap mede erfelijk is in hare familie.

Zoo weet men welke de gewone dienst van den grooten heer is. Nu moet ik ook de feesten doen kennen, die ter eere van Karaëng-lowe jaarlijks gegeven worden. Zij onderscheiden zich in een bijzonder feest, dat alleen te Gantarang-keke plaats heeft – en in algemeene, die ook elders gevierd worden. Het eerstgenoemde is verreweg het voornaamste. Ik laat daarom de beschrijving er van voorafgaan.

De oorsprong van dat feest is mij geheel onbekend. Noch bij den karaëng van Gantarang-keke, noch bij de pinati heb ik daaromtrent eenige inlichting kunnen opdoen.

De tijd, waarop dat feest plaats heeft, is niet in de maand Augustus, zoo als TOBWATER verzekert, maar bij de eerste volle maan, die invalt na het eindigen van

de vasten, in de maand Ramadhán. – Dat nu die tijd vroeger wel eens in onze maand Augustus zal gevallen zijn, is duidelijk. Rekent men hier bij maanjaren, dan is het klaar, dat men ieder jaar 5 dagen, dus in 20 jaren 100, dat is meer dan drie maanden, met onze tijdrekening verschilt en die vooruitkomt.

De verhandeling van Ds. TOEWATER is geschreven in 1842. Het feest is toen 20 à 21 maal 5 dagen later gevallen, dan nu in 1863, toen het op ons Paschen viel. Toen had het dus wel in Augustus plaats, maar dat gaf nog geen regt om aan te nemen, dat het juist in die maand bepaald was.

Men meene evenwel niet, dat men nu hier aan invloed van het Mohammedanisme op de Karaëng-lowe-dienst behoeft te denken. Dat men zich aan die rekening houdt, is nog geen bewijs, dat men die van hen heeft overgenomen. Het is eene tijdrekening, die hier stellig reeds lang vóór de invoering van het Mohammedanisme gevolgd werd.

De duur van dit feest is niet langer dan 3 dagen; en wel de dag vóór, op en na de genoemde volle maan.

Vier of vijf dagen vóór de volle maan, wordt aan menschen van Gantarang-keke en elders de vergunning gegeven, om in de rivieren, die rondom Gantarang-keke liggen, te gaan visschen. Van alle kanten stroomen ze dan toe met hunne daris (schepnetten), en rijk is de buit, die daarmede gemaakt wordt. Daarvan mag men evenwel voorloopig niets nuttigen. Men is verpligt de vangst eerst naar Gantarang-keke te brengen, en het noodige er van mag men houden, of, wat men liever doet, aan de bezoekers verkoopen.

Is men zoo in de rivieren bezig te visschen, in de kampong zelve zijn mannen bezig met het maken van hutten, en de vrouwen met het klaarmaken van kalo-

lieng. Die kalolieng is niet anders dan gekookte rijst, die men in de lange smalle bladen van den kaloliengboom heeft gewikkeld. Een kalolieng is zoo ongeveer een span lang en twee vingers breed. Veel smaak is er niet aan, vooral als zij oud zijn geworden zijn zij alles behalve lekker. Van die kalolieng wordt eene groote massa gemaakt, en aan de bezoekers te eten gegeven of verkocht. Behalve die kalolieng en die visschen, wordt er gedurende het feest niet anders gegeten. Koken wordt er in die dagen niet gedaan. Koffij wordt niet gezet. Men moet zich met water en sagoweer behelpen.

Naar de voorbereidselen te oordeelen, heeft men dus groote drukte op het feest te wachten.

Die is er dan ook. Van alle kanten komt men zamen; dagen reizens getroost men zich, om het feest te Gantarangkeke bij te wonen. Men mag wel zeggen, dat meer dan 2000 menschen zich op dien tijd er bevinden, waarvan enkelen in de huizen, anderen in de ligt opgeslagen hutten, de meesten echter in de opene lucht moeten logeren. Ten gevolge van dat bezoek, is het nu ook een drukke tijd voor de pinati; ja zij heeft nu zoo veel te doen, dat zij in dezen tijd gewoonlijk 7 à 8 helpers heeft, die dan de offers hebben te ontvangen van de menigte menschen, die Karaëng-lowe bezoeken, en die daar, óf geloften komen vervullen, óf nieuwe beden komen doen, en hunne offers, kippen, kuikens, padi, kalapas, kandjolie, zilver, geld en wat niet al, komen brengen, en voor wie de pinati, terwijl de belanghebbenden vóór blijven staan, tot Karaëng-lowe heeft te gaan, om hunne wenschen en beden voor hem neder te leggen. Zij heeft het dan druk, die vrouw, maar zou het gaarne dagelijks zoo hebben, want hoe weinig men ook brengt, vele kleintjes maken een groot, en de

ruimte, die zij van den tempel van Karaëng-lowe voor zich inneemt, tot bewaarplaats van padi, enz. is groot genoeg om er een' rijken voorraad in te kunnen vergaderen. In den nacht van volle maan heeft zij bovendien nog eene bijzondere plegtigheid te verrigten. Tegen middernacht wordt, zoo als men dat noemt, Karaëng-lowe te eten gegeven. In statigen optogt brengen dan de pinati en hare helpers, onder het slaan der ganrang en gong eene menigte kalolieng en visch naar Karaëng-lowe's woning, die dan door de pinati voor Karaëng-lowe wordt nedergezet.

En waarmede houden nu de feestelingen zich bezig? Wat is het dat hen naar Gantarang-keke lokt? In den vroegsten tijd was dit de lust om de worstelspelen bij te wonen, die hier plaats hadden, en waarbij men in tegenwoordigheid van vorsten en prinsen der omliggende landen, menschen tegen menschen, gewapend en ongewapend, liet vechten. Sedert eeuwen bestaan die bloeddorstige spelen niet meer, maar thans zijn het de hanengevechten en andere dobbelspelen, die de menigte hier henenvoeren. Wat een genot voor de spelers, die overal door het gouvernement worden gedwarsboomd in de volvoering hunner speelzucht, dat zij hier drie dagen achtereen aan hunnen lust den vrijen teugel mogen vieren. Op de onbeperktste wijze heerscht in deze dagen dan ook de speelduivel, en op de vreeselijkste wijze woedt de hartstogt! Wilt ge er eene enkele proeve van? Daar ginds zitten op eene ruwe plek, onder de boomen, honderden menschen in een' kring geschaard. Gij ziet er vorsten en prinsen, daëngs, karaëngs in overvloed; verscheidene hunner zitten met hanen in de handen, die zij bevoelen, betasten; bezien en wegen. Men is bezig met overleggen. Na lang beraadslagen komen Karaëng A. en

Karaëng B. met elkander overeen, om hunne hanen te laten vechten. Terwijl zij nu te zamen spreken over de som, die zij op hunne hanen stellen, zijn de omstanders bezig tegen elkander te wedden; honderden wedden zij tegen honderden. De een stelt zóóveel op den haan van A., tegen den anderen haan van B. In dien tusschentijd worden de hanen door de respectieve eigenaars, de tadjis (scherpe mesjes) aangebonden. Eindelijk komt het oogenblik, dat beslissen zal. Eenige passen verder staat de wala-wala, eene groote, vierkante, van bamboe, in den vorm van walla soedji gevlochten kooi, ongeveer 2 à 3 el lang en breed. Twee personen begeven zich met de hanen, die vechten zullen, daarbinnen. De pabitjara saoeng (1) en de pasepa (2) stellen zich daarin op hunnen post, om toe te zien, dat het gevecht volgens de bestaande regelen geschiedt. De wedders scharen zich rondom de afgesloten ruimte. Ziet nu eens die blikken! Op aller gelaat staat het te lezen, in aller half waanzinnig starende oogen is het te zien, dat slechts ééne gedachte hen beheerscht: het uitzigt op winst of de vrees voor verlies.

Nadat men de hanen lang genoeg heeft gekoesterd en tegen elkander heeft opgehitst, laat men ze eindelijk los. Uit duizenden monden hoort gij nu niets anders dan m a t e k o ! m a t e k o ! (3) dat men wel op een uur afstands kan hooren, en dat al heviger en heviger wordt, en

(1) De scheidsregter bij de hanengevechten.

(2) De pootafsnijder (van sêpa) afsnijden. Deze persoon heeft den overwonnen haan met den kop op de parasila (eene soort van gaffeltje) te plaatsen; als wanneer de overwinnende haan verpligt is nog drie malen in den kop van zijn' mededinger te pikken alvorens de zaak uitgemaakt is. Tot loon voor deze bezigheid bekomt de man den linkerpoot van den overwonnen haan, dien hij op de plaats zelve hem van het ligchaam snijdt.

(3) d.i. sterf gij! of: sterf! RED.

iemand, die zich in de nabijheid bevindt, bepaald in den grootsten angst brengt, en doet vreezen, dat men hier zoo dadelijk, man tegen man, elkander te lijf zal vliegen! In trouwe, het is dan iemand, als of hij een troep razende waanzinnigen voor zich ziet.

Eindelijk is het gevecht beslist en de weddingschap gewonnen of verloren! Voor dezen of dien is echter de teleurstelling te groot. Reeds veel heeft hij verspeeld. Nogmaals heeft hij gewaagd al het verlorene in eens terug te vinden, maar te vergeefs; zijn verlies is dubbel geworden. Dat is hem te veel! Zijne zinnen raken verbijsterd! Hij grijpt zijn wapen, valt woedend op de omstanders aan....... maar is dan ook binnen korten tijd den weg gevolgd van den haan, aan wien hij de beslissing van zijn lot had toevertrouwd. Gebeurt dit nu dikwijls (1), ofschoon niet altijd, wat altijd plaats heeft is, dat velen zich diep ongelukkig maken, door alles te verspelen wat zij hebben. Hoeveel geld er zoo ongeveer in dien korten tijd wordt verdobbeld, ben ik niet te weten kunnen komen, maar duizenden en duizenden guldens, daar kan men zeker van zijn. Mij zijn personen genoemd, die in één half uur *f* 800 hadden gewonnen, anderen die met *f* 1500 en *f* 2000 verlies naar huis zijn gekeerd.

Van die spelen trekt nu de karaëng van Gantarangkeke groote voordeelen. Te zamen met den pachter geniet hij 10 °/ₒ van al wat gewonnen wordt. Als men dit indenkt, zal men het niet onverklaarbaar vinden, dat men tracht om zoo veel volk mogelijk naar Gantarang-

(1) Niet zelden komt het ook voor, dat hooge sommen worden verwed door personen die weinig of niets bezitten. Winnen zij, dan loopt alles goed af; maar zoo zij verliezen, dan is het doorgaans de kris waarmede zij betalen.

keke te lokken. Zoo is het verboden op die plaats duiten te brengen; wat men er meêbrengt moet zilver wezen, anders zou Karaëng-lowe boos worden. Zoo mag er tijdens het feest te Gantarang-keke geen bloed vloeijen, geen kip of geit of karbouw worden geslagt; wie het doet heeft Karaëng-lowe's toorn te duchten.

Zoo mag dan ook gedurende de drie dagen van en vier dagen vóór het feest, niemand eene reis overland of over zee ondernemen. Van verschillende plaatsen zijn dan de geesten op reis naar Gantarang-keke, en ze zouden iemand ongelukkig maken, als zij bemerkten, dat hij voornemens was geen hulde aan Gantarang-keke te brengen.

Zoo is het hoogst gevaarlijk even bij zich zelven te denken, ik wil naar Gantarang-keke gaan, en het dan niet te doen. Wie zelfs maar zoo eene opkomende gedachte heeft, moet zich naar Gantarang-keke begeven, daar Karaëng-lowe hem anders in 't ongeluk zou storten! Men ziet, alles is er op aangelegd om zeer veel volk op die plaats bijeen te krijgen; en men verstaat zeer de kunst, van de domheid, den hartstogt en de vrees der menschen de meest mogelijke partij te trekken, ter bevordering van eigene zelfzuchtige bedoelingen. En is het dan wel wonder, dat men niet gaarne Europeanen met opgeklaarder denkbeelden daar ter plaatse ziet, en doet wat men kan om den sluijer der geheimzinnigheid, waarmede tot hiertoe alles was bedekt, er over gespreid te houden? Wist het gouvernement goed, wat het toestaat door vrijheid te verleenen tot het houden van dat dobbelfeest; dat het den ergsten duivel de vrijheid geeft, om naar hartelust zijne verwoestingen aan te rigten, ik twijfel niet, of eerlang zou men aan die feestviering paal en perk stellen, en ze langzamerhand afschaffen.

Ziedaar het beroemde jaarlijksche feest van Gantarang-keke. Is dat feest aan ééne plaats verbonden, het andere feest, waarvan ik sprak, wordt op vele plaatsen gevierd; ik zou haast zeggen, in alle eenigszins groote kampongs. Bij de inlanders staat het bekend onder den naam van akawaroe parasangang, d. i.: door offers als anderszins, het land bevrijden van den invloed der booze geesten. Offeren aan Karaëng-lowe en dobbelen zijn er de hoofdzaken van. Laat mij het u doen kennen. De tijd waarop dat akawaroe parasangang plaats vindt, is twee, drie, vier of meer weken na afloop van den padi-oogst. Daar nu die oogst niet overal op denzelfden tijd eindigt, geschiedt dat akawaroe in de verschillende kampongs ook niet op denzelfden datum. In de eene wat vroeger en in de andere wat later, maar overal toch geschiedt het op den dag vóór, bij en na eene volle maan. Op eerstgenoemden dag komen vele der kampongbewoners bij het huisje van Karaëng-lowe, dat bij de kampong staat, om zich met gewijd water te besprenkelen. In of bij dat huisje n. l., is eenige dagen te voren een pot met water gezet, natuurlijk met de noodige formaliteiten. Tevens heeft men op eenigen afstand van Karaëng-lowe's woning een' grooteren pot of een' grooten bak geplaatst, met gewoon water er in. Zoo menigmaal nu bezoekers komen, wordt door eene pinati of eene bissoe (1) een schep gewijd water daarin gedaan. Daardoor wordt aan het gewone water eene geheimzinnige kracht geschonken, om van ziekte te vrijwaren, voor onheilen te be-

(1) Toovenaar of tooveres, die zich een' zekeren naam van heiligheid heeft weten te verwerven, door voor te geven van een' hoogeren geest bezield te zijn. (Makass. woordenb. s. v.) Volgens VAN DER TUUK (Tobasche Grammatica pag. 50) verbastering van het Sanskritsche bhikshoe, dat bedelaar en ook een' geestelijke, die van aalmoezen leeft, beteekent. RED.

veiligen, geluk aan te brengen, tegen booze geesten te beschermen. Geen wonder dus, dat velen derwaarts komen, om Karaëng-lowe hunne offers, siri, padi, kuikens, duiten, enz. te brengen, waarvoor zij zich dan met dat wijwater besprenkelen mogen.

Geschiedt dat nu in den morgenstond, aan den avond van iederen dag heeft er eene andere plegtigheid plaats.

Een groot gedeelte van de mannelijke bewoners der kampong komt bijeen bij het huis van Karaëng-lowe, en brengt aldaar sirit, eenige bossen padi en vier soorten van rijst, roode, gele, witte en zwarte. Die zaken worden in de nabijheid der woning nedergezet. Is dat alles in orde, dan scharen verschillende personen zich in een' kring daarom heen, terwijl dan de pinati doepa brandt, en voorts den pot met brandende doepa eerst drie malen links, dan vier malen regts den kring rond zendt.

Na afloop daarvan wordt een plegtige optogt door de kampong gedaan. – De gewijde offers worden door de verschillende personen opgevat, en dan in groote witte doeken, die om den hals zijn bevestigd, vóór het ligchaam gedragen. – De optogt wordt geopend door een aantal (meest naakte of met eene vuile sarong gekleede) kinderen, die voorzien zijn van eene menigte pabongka setang, (1) kandjolie, enz.; dan volgen de bespelers van ganrang en gong, voorts de dragers der offers, boven wier hoofden steeds de gewone pajong wordt uitgestoken en verder de pinati en eenige toeschouwers. Onder de onafgebrokene, oorverdoovende ganrang- en gong-muziek,

---

(1) Zoogenaamde duivelverdrijvers, d. i. middelen om booze geesten te weren. Een aantal van die voorwerpen kan men afgebeeld vinden in den ethnographischen atlas bij het Makass. woordenb. van Dr. MATTHES. RED.

gaat de stoet nu langzaam voort, om aan de vier hoeken der kampong een bezoek te brengen. Aldaar gekomen, treedt weder de pinati of de bissoe in functie. Zoo plegtig mogelijk plaatst zij een gedeelte der gewijde offers neder, en zegt Karaëng-lowe, dat die offers hem door het hoofd der kampong worden aangeboden, en deze dan voor hem vraagt, de kampong te beschermen tegen booze geesten, ziekten en alle mogelijke onheilen, en haar voorspoed te geven. Heeft die zelfde plegtigheid op alle vier de hoeken plaats gehad, dan keert men naar de woning van Karaëng-lowe terug, om dan in de nabijheid daarvan den ganschen nacht met dobbelen door te brengen, waarvan het hoofd der kampong weder de noodige voordeelen bekomt.

Op dezelfde wijze doet men op den 2den en 3den dag, en zoo wordt op de meeste plaatsen het feest ten einde gebragt.

In de kampongs, die in de nabijheid der zee zijn gelegen, en waarin de meeste visschers en zeevaarders wonen, heeft men deze plegtigheid nog aan den morgen van den 4den dag. Eene hoeveelheid sirihbladen, pinangnoten en de vier genoemde rijstsoorten worden, na op de beschreven wijze gewijd te zijn, in statigen optogt naar zee gedragen, en daar door de pinati op een pisangblad op het water gezet, en zoo Karaëng-lowe aangeboden met de bede, dat hij zich ontferme over de visschers en zeevaarders van de kampong, en zorg drage, dat de booze geesten hen niet ongelukkig maken.

Op den middag van denzelfden dag en van drie volgende dagen, hebben dan nog bij de kampongs Tanga-tanga, Kaëli, en zoo men mij zegt ook bij Rappowa, harddraverijen plaats, die door honderden worden bijgewoond, en waarbij, even als bij de hanengevechten te

Gantarang-keke, soms zeer groote sommen verwed worden.

Dit is dan het jaarlijksche akawaroe parasangang. Behalve bij den oogsttijd, heeft het ook nog bij andere gelegenheden plaats, als: bij het ten strijde trekken, bij het verplaatsen der rijksornamenten en bij de aanstelling van een' nieuwen regent.

Van het akawaroe bij laatstgenoemde gelegenheid ben ik eens getuige geweest. Ik geloof, dat het niet ongepast zal zijn, dat ik ten slotte van dat feest hier eene beschrijving geef.

De Regent, wiens installatie ik bijwoonde, was de tegenwoordige Karaëng van Bantaëng. De plaats der plegtigheid was onder eenen prachtigen, misschien eeuwen ouden waringienboom, in de kampong Maritjapa. Tegen dien boom aan was een huisje gemaakt op vier hooge palen, dat door middel van een' langen, vlakken trap, belegd met een' looper van wit katoen, gemeenschap had met den grond. Gelukkig voor den regent waren er leuningen aan verbonden, anders ware het hem moeijelijk geweest, langs die schuine helling naar boven te komen. Iets verder van den boom, stond eene groote baroega tot ontvangst der genoodigden.

Het feest werd ingeleid, door gedurende den tijd van acht dagen des daags te Besampole hanen te laten vechten, en des nachts in genoemde baroega zich te verlustigen met dobbelen en het zien naar de dansen der padjoge's en pakarena's (1). Eindelijk was de dag der installatie gekomen. Reeds in den vroegen morgenstond werd er aan Karaëng-lowe geofferd, en diens gunst

(1) De padjoge's zijn huwbare meisjes, de pakarena's jongens en meisjes beneden de 12 jaren.

over landbouw, zeevaart en visscherij ingeroepen. Het offer voor de beide laatsten bestond in eenige bossen padi, eene menigte sirihbladen, en kleine hoeveelheden gekookte witte, zwarte, roode en gele rijst. Deze zaken werden in een klein, zeer net bewerkt praauwtje geladen, en zoo in plegtigen optogt naar zee gebragt, waar men, na roer en zeil te hebben vastgezet, alles aan wind en golven prijs gaf, onder de bede om Karaëng-lowe's ontferming.

Het andere offer bestond uit eenige levende dieren, die schadelijk voor land- en tuinbouw zijn. Zij waren: een wild varken, eene slang, eene rat, een léguaan en een walang sangi, en allen bestemd om in een' put, in de nabijheid van den voet van genoemden trap, levend begraven te worden. De plek, waar die put gegraven moest worden, was reeds eenige dagen te voren afgepaggerd door wit linnen langs bamboe gespannen, en gewijd, door er iederen avond kandjoli's te branden en sirih te offeren. – Op den morgen van den dag der plegtigheid werd die put gegraven, en werden de bedoelde dieren daarin geworpen, onder de bede, dat Karaëng-lowe aan land- en tuinbouw zijne gunst zou betoonen.

Op deze wijze werd het feest godsdienstig begonnen. Tegen 9 ure ging de Regent naar boven. Twee priesteressen van Karaëng-lowe volgden hem, en bleven ongeveer een 20 minuten met hem in het hooge huisje, alwaar zij hem onder het uitspreken van allerlei formulieren met gewijd water besprenkelden, en zalfden met olie. – Toen dat was geschied, verlieten zij den Regent, waarop nu de hoofden zich een voor een met de beenen kruiselings onder het lijf, en met de ontbloote kris in de regterhand, aan den voet van den trap plaatsten, om daar onder de oorverdoovende, maar sterk aanhoudende mu-

ziek van eenige ganrangs, te Mangaroedi den eed van trouw af te leggen (1).

Hiermede was de plegtigheid afgeloopen, terwijl nu de dag verder werd doorgebragt met hanengevechten, die des nachts door de gewone dobbelspelen en dansen gevolgd werden.

Aan het slot van dit opstel teekent de Redactie nog aan, dat vereering der pudenda ook elders in den Archipel en ook op de Zuidzee-eilanden wordt aangetroffen, zonder dat blijkt, dat deze met Siwadienst in verband staat. Hoe groot echter de verbreiding der Siwadienst in den Ind. archipel geweest is, blijkt uit het voorkomen daarvan op Sumatra, Borneo en de Philippinen zoowel als op Java. (Zie SPENSER ST. JOHN Life in the forests of the far east. London, 1862. Tijdschrift van het Bat. gen., Dl. III p. 70 1865 en De los Santos, Vocab. della lengua Tagala, i. v. linga, om geen meerdere bronnen te vermelden).

---

(1) Zie eenige proeven van zoodanig mangaroe, in het Boegineesch heldendicht op den eersten Bonieschen veldtogt, door Dr. MATTHES, pag. 55, enz.

KA MOOOLELO.

GESCHIEDENIS VAN DEN HAWAIÏSCHEN ARCHIPEL,

(DE SANDWICH-EILANDEN.)

(*Vervolg van blz.* 192 *des vorigen jaargangs.*)

De hawaiïsche geschiedschrijvers, als om te doen gevoelen, dat de overgang van den ouden tot den nieuwen tijd met den dood van KEKUAOKALANI beslist was, leveren op deze hoogte van hun verhaal een hoofdstuk over de „gewoonten der ouden", dat eene belangrijke bijdrage vormt tot het vinden van den overgang van de tijden der onbeschaafdheid tot die der beschaving. Men bedenke, dat men altijd inlanders hoort, die de geschiedenis van hun volk beschrijven. Het luidt als volgt:

„Gewoonten der ouden.

„Vooreerst: de grond behoorde alleen aan de hoofden. Men kent niet het juiste tijdstip, men kent ook den koning niet, die het bezit van den grond aan de hoofden alleen verleende. Er bestaat een gevoelen, volgens hetwelk het volk den grond aan de hoofden zou hebben afgestaan. Men weet werkelijk hoe de hoofden en het volk van dezen archipel, in de vroegste tijden, tot elkander stonden; de minderen verbonden zich in menigte aan de opperhoofden om bij hen te wonen, met het oog

op lekker eten en ook wel om steeds van voedsel verzekerd te zijn. De opperhoofden voedden van hunnen kant een groot aantal mannen, met het doel zich krijgslieden te verschaffen, om hunne gronden te verdedigen. Wanneer in een' oorlog van een opperhoofd met een ander, de een den anderen overwon, gaf de overwinnaar het land aan zijne krijgslieden; en indien later het opperhoofd ontevreden werd op zijne manschappen, nam hij hun het land weêr af, en gaf hij het terug aan de hoofden, en de burgers zeiden niets tegen de hoofden, dat zij dus handelden.

„Voorts: ten tijde van een opperhoofd wien Hawaiï oudtijds toebehoorde, en wiens naam PUIAKALANI was, in dien tijd, verzochten de burgers dikwijls aan dat opperhoofd, de gronden voor hen te beheeren. Ten laatste Hawaiï moede zijnde, sprak dit hoofd dus tot de burgers: „„De zorg voor uwe gronden verveelt mij, het is mijne zaak niet, mij met uwe akkers in te laten; ziet hier wat beter zal zijn, burgers: verzorgt zelven uwe akkers, en ik zal op mijne beurt de mijne verzorgen."" De burgers namen dus de zorg voor hunne akkers op zich, echter niet voor lang; de burgers zagen spoedig in, dat het niet goed was, dat zij hunne landen beheerden; zij gaven ze aan dat opperhoofd terug, opdat hij ze op nieuw zou beheeren. Misschien gingen dus de gronden voor goed aan de opperhoofden over.

„Verder: onder de regering van een' koning van Hawaiï, HAKAU genaamd, beleedigde deze twee grijsaards, NUNU en KAKOHE; deze grijsaards waren daardoor als buiten zich zelven, en gaven den grond aan UMI.

„Al verder: onder de regering van een' koning van Hawaiï, KAMAIOLE, misdroegen zich zijne dienaren door het ontvoeren van de vrouwen van burgers; de burgers, even als de priester PAAO, waren zeer vertoornd, en schonken den grond aan KALAPANA.

„Nog meer: onder de regering van LONOIKAMAKAHIKI, koning van Hawaiï, bedroog LONOIKAMAKAHIKI twee grijsaards, die uit dien hoofde den grond aan UMIOKALANI schonken.

„Er zijn vele anderen zaken, die op dezelfde wijze gedaan zijn als de vorige.

„Nog dit: er waren in de oudheid dikwijls oorlogen; de burgers, uit vrees van vermoord te worden, verlangden levendig een opperhoofd, dat hen deed overwinnen. En wanneer dit opperhoofd de zegepraal behaalde, vreesde het volk hetzelve, en aanbad het opperhoofd even als men een' god aanbidt. Deze gewoonte, die de menschen hadden van zich tot het gevolg der opperhoofden te begeven, bragt te weeg, dat de hoofden vele wakers, vele vrienden, vele aangenomen kinderen, vele dienaren, vele dagelijksche gasten, vele priesters, vele gunstelingen, vele vrouwen, vele wachten en soldaten hadden. Zoodra ook het opperhoofd bemerkte, dat hij rijk was, drukte hij de menschen zwaar en vreeselijk, bragt hij hen ter dood en mishandelde hen op allerlei wijzen, en het hoofd des onderdaans lag aan de voeten der opperhoofden; de goede en de kwade woorden, die de opperhoofden uitspraken, waren de eenige regel voor de onderdanen.

„Daardoor is het misschien, dat de grond aan de opperhoofden alleen overging, maar het is vooral uit hoofde van de onwetendheid des volks, dat de grond ten slotte voor goed de eigendom der opperhoofden alleen werd.

„Hier volgt een andere vorm van de oude gewoonte, de zeer groote druk der kapus (1). Het kapu der opper-

(1) Zie over het kapu of tabu (kapoe of taboe) o. a. ook Med. VIII, blz. 171.

hoofden en het kapu der priesters, deze misdadige gebruiken geleken op giftige slangen.

„Als de schaduw van een' onderdaan een opperhoofd bescheen, zoo kostte dit het leven aan den man wiens schaduw het was; indien een onderdaan de kapa (een kleed van boomschors) van een opperhoofd aantrok, of zich opsierde met de malo (den gordel) van een hoofd, zoo werd hij ter dood gebragt. Zoo een onderdaan den muur beklom, die de omheining van het erf eens opperhoofds uitmaakte, kostte hem zulks het leven; indien een onderdaan de gewijde mat van een opperhoofd aanraakte, zoo werd hij gedood. Zoo een onderdaan het huis van een opperhoofd beklom, gedood werd hij; zoo een onderdaan bleef staan, wanneer men de waterkalabas waarin het opperhoofd zich wiesch of zijn kapa en zijn malo bragt, zoo volgde de dood. Bleef een onderdaan staan, terwijl de naam van het opperhoofd werd uitgesproken in een malo (lied), zoo kostte hem dit het leven; indien een onderdaan in de schaduw van het huis eens opperhoofds liep, het hoofd geverwd met witte aarde, of met bloemen omkranst, of ook met water bevochtigd, of ook met een kapa bedekt, zoo stond er de dood op. Zeer menigvuldig waren de misdaden, die de opperhoofden met den dood straften; wij hebben ze niet alle opgesomd, en dat omdat de hoofden belangrijke personen geworden waren, boven de andere menschen verheven, van waar het komt, dat de opperhoofden zooveel trots tegenover het volk betoonden.

„Ziet hier ook de voornaamste fout der priesters: als een priester voornemens was een' tempel te bouwen, wendde hij zich tot het opperhoofd, en het opperhoofd gaf bevelen aan de burgers, en de burgers maakten het werk tot den einde toe, en dan waren het hoofd en de

priesters gewijd; en op den dag, dat men den god van Ohia (1) binnenbragt, offerde men een' mensch om magt te geven aan den afgod van Ohia.

„Wanneer men offerhanden bragt, offerde men menschen, en plaatste hen op den altaar met varkens, en men doodde een' mensch (sic); en men doodde een' mensch bij vele andere plegtigheden der priesters.

„Indien iemand eene misdaad pleegde, werd hij ter dood gebragt; indien iemand ongodsdienstig was, werd hij ter dood gebragt; zoo een man met zijne vrouw sliep op een' kapudag, werd hij ter dood gebragt; indien iemand geraas maakte gedurende de openbare gebeden, zoo werd hij ter dood gebragt; indien eene vrouw varkensvleesch, of kokosnoten, of bananen, of visch, die men ulua noemde, of kreeften at, werd zij ter dood gebragt. Er waren vele andere overtredingen, die door de priesters met den dood gestraft werden; men komt niet aan het einde, wil men ze kennen.

„Nog meer: de onderdrukking van de priesters jegens de burgers. Trok men een' tempel op, dan moesten de burgers de steenen muren, het houtwerk, het dak maken, alles in een zetten en als proviand voor den tempel varkens, kokosnoten, bananen, oloavezels, kreeften, pakken kalo (2), hoenders en allerlei andere zaken leveren. De priester zag het opperhoofd aan, zeggende: „„Mannen voor den god!"" Het opperhoofd gaf zijne toestemming; „„Een' akker voor den god!"" Het opperhoofd

(1) Tronk van de metrosideros polymorpha. De ohia draagt een' saprijken rooden appel, flaauw van smaak. Het is de bekende kĕlạdi van den Indischen Archipel.

(2) Ook taro genaamd (arum of caladium esculentum), een belangrijk deel van het voedsel der Hawaiïers, waarvan de zoogenaamde poi gemaakt wordt, het voedsel, dat der bevolking alleen overbleef, wanneer vruchten ontbraken.

stemde toe; „„Eene woning voor den god!"" Het opperhoofd stemde toe. Dan zeide de priester weêr tot het opperhoofd: „„Men hange een varken op voor den god; de dij zij voor den god; de kop zij voor den god; die visch zij voor den god; de eerste visch zij voor den god!"" En het opperhoofd stemde toe.

„Dan voegde de priester er bij: „„De akker van den priester zij gewijd, geen belasting; de vrouw des priesters zij gewijd, zij hebbe geen gemeenschap met iemand; het huis van den priester zij gewijd, men trede daar niet binnen zonder verlof; laat al wat den priester toebehoort onaanrandbaar zijn."" Dus spraken de priesters tot de hoofden.

„Er zijn vele zaken, die van drukkenden aard waren van de zijde der priesters; wij kunnen niet alles opnoemen. Werkelijk geleken de priesters op de opperhoofden; zij waren beiden meerderen voor de burgers; er was niets boven hen, niets aan hen gelijk.

„Hier volgt nog een middel tot onderdrukking: het kapu der afgoden. De boomen waren afgoden voor het volk en voor de opperhoofden. Indien iemand tot afgod had den ohiaboom, zoo was de ohia voor hem kapu; indien een ander den broodboom tot afgod had, dan was voor dezen die boom kapu. Het kapu lag eveneens op alle boomen, van welke men zich afgodsbeelden gemaakt had, en zoo was het ook met het voedsel. Indien de kalo iemands afgod was, dan was de kalo kapu voor dien mensch. Zoo was het met alle eetwaren, waarvan men goden gemaakt had.

„Vogels dienden sommigen tot afgoden, was het eene hen, dan was de hen kapu voor den aanbidder. Zoo was het met alle vogels, die vergood werden. De afgod van een ander was een viervoetig dier, en was dit een

varken, dan was het varken kapu voor hem. Eveneens was het met alle dieren die goden werden. Een ander had tot afgod een' steen; deze werd kapu, en hij kon op dien steen niet gaan zitten. De afgod van een' ander was een visch, en was dit een haai, zoo was de haai kapu voor hem. Eveneens met alle visschen, en op gelijke wijze vergoodde men alle dingen op aarde en in de lucht, en alle beenderen der menschen. Dat waren de kwellingen, de gevaren, de onderdrukking die een groot aantal kapus medebragten, en wij zijn niet aan het einde met de opsomming.

„Hier volgt nog iets zeer drukkends: het eten naar de regels van het kapu. De man werd er door bemoeijelijkt, en de vrouw werd er ook door bemoeijelijkt. Ziet hier waarin de zaak drukkend was. Indien de man zich eene vrouw nam, en indien zij zamen woonden, moest de man een etenshuis voor zich zelven bouwen, en een etenshuis voor zijn' god. Dan bouwde hij een huis voor zijne vrouw, om er zamen in te slapen, en hij bouwde een ander etenshuis voor zijne vrouw, en hij bouwde nog een huis voor zijne vrouw; om het kapa (1) in te kloppen; dat waren vier huizen, die hij moest bouwen: dat was een drukkende last voor den man.

„Zie hier verder wat den getrouwden man drukte: hij moest opklimmen (den berg op), om het voedsel te halen en dan weêr af, om den oven klaar te maken voor het voedsel zijner vrouw en om het te koken; dan moest hij den oven voor zich zelven klaar maken en zijn eigen voedsel koken; dan moest hij den oven van zijne vrouw open maken en haar voedsel kneeden,

---

(1) Kapa of tapa zijn vezelstoffen van verschillende planten, die tot kleedingstukken bereid werden.

dan weêr zijn' eigen oven open maken. De man at in zijn huis, de vrouw at in een ander huis; zij aten niet zamen, op straffe van beiden ter dood gebragt te worden, omdat zij zamen gegeten hadden in hetzelfde huis met verkrachting van het kapu. Dit was het kapu, dat het eerst verlaten werd, uithoofde van zijne strengheid, en daarmede werden alle oude kapus afgeschaft.

„Dit is weder een gebruik van de oude instellingen: het volk werd verdrukt door de tallooze heerendiensten der opperhoofden en door belastingen van allerlei aard. Het was inderdaad zeer hard, aan de opperhoofden, bij elke aanvraag, varkens, voedsel en alle dingen van de burgers te moeten leveren, en de grooten de kleinen te zien berooven. Het volk werkte inderdaad elk oogenblik voor de opperhoofden, het verrigtte allerlei soort van moeijelijke werken, en het betaalde aan de opperhoofden alle belastingen, die zij goed vonden van hetzelve te eischen. Zoo was het gebruik vroeger, en dit is nog niet ten einde.

„Zie hier nog eene andere fout van de oude instellingen: de hoofden en de burgers waren overgegeven aan de vermaken en aan schandelijke daden. Zie hier wat men deed: bij de viering van het nieuwe jaar leverden de burgers, de hoofden, de vrouwen, de kinderen hevige vuistgevechten, en velen ontvingen bij die spelen zeer ernstige wonden.

„Nog een ander spel was de oorlog om te lagchen; men vocht met lansen van hau (hibiscus tiliaceus), of wel met lansen van auhau (broussonetia); anderen wierpen elkander met steenen, anderen vochten met nonivruchten (nauclea); nog anderen vochten met kalebassen; vele personen werden ernstig gekwetst in dit soort van gevecht, en eenigen werden er bij gedood.

„Nog andere spelen, het hakookoo (stokkengevecht), het loulou (handengevecht), het hanuhanu (roeijen met gebonden voeten), en het uma (beproeven van de kracht der armen); men deed elkander veel kwaad bij die oefeningen.”

Hier schijnen de jeugdige geschiedschrijvers wel wat al te zeer onder den invloed van den nieuwen tijd te staan. Volken toch, die op den duur zooveel behoefte aan ligchaamsoefening hebben, zullen steeds in hunne spelen proeven van behendigheid en kracht op den voorgrond blijven stellen. De spelen, die dan volgen hadden betrekking op echtbreuk. Wij gaan die voorbij; de geschiedschrijvers hebben de kieschheid ze slechts te noemen. Dat zij allen in den nacht plaats hadden, doet genoeg hun karakter vermoeden.

„Andere spelen waren: het heeholua (afglijden van een' heuvel), het heenalu (de branding klieven op eene plank), het lelekava (in het water springen boven van eene rots), het hula (de dans), het piliwaiwai (zeker hazardspel), het maika (zeker spel met kogels), het lelekoali (balanceren), het lelepinau (draaijend balanceren), het kulakulai (worstelen) in zee, het komokomo, het pehu in huis. Er zou geen eind komen aan het opsommen van de vermakelijkheden. De hoofden en het volk gaven zich hartstogtelijk aan die oefeningen over, sommigen bekochten ze met den dood, anderen deden zich daardoor veel kwaad; anderen ook leden honger om zich aan het spel over te geven; zij bebouwden hunne akkers niet, en hun leven was ondeugend, vuil, zonder schaamte: wij hebben niet al het kwaad opgenoemd, dat er uit voortkwam. De hoofden en de menschen waren bedolven in een' verpesten poel; zij stonden verre beneden de viervoetige dieren, die verre boven hen stonden.

„Zie hier nog eene fout van de oudheid: de veelvuldigheid van de gevechten. Wij hebben de oorlogen van KAMEHAMEHA verhaald, en hadden wij de oorlogen verteld van de hoofden vóór KAMEHAMAHA, dan zouden wij op verre na niet aan het einde zijn. De hoofden van Kauai leverden veldslagen, de hoofden van Oahu leverden veldslagen, de hoofden van Maui leverden veldslagen, de hoofden van Hawaiï leverden veldslagen; het waren voortdurend veldslagen. In het eene land was het eene opperhoofd, in het ander een ander opperhoofd, daarom twistten de opperhoofden onophoudelijk, stonden zij tegen elkander op, deden zij elkander weêrkeerig kwaad, deden zij elkaâr den oorlog aan. Zij kenden het goede niet, dat ons geopenbaard is in het woord van God, namelijk geduld, edelmoedigheid en liefde tot den naaste.

„Er waren nog vele andere kwalen in den ouden tijd: kindermoord, zamenleven van een groot aantal mannen met ééne vrouw en van een groot aantal vrouwen met een' enkelen man, onkuischheid, moord, zelfmoord, begraven vóór hunnen dood van grijsaards en oude vrouwen, het ter dood brengen van misdadigers zonder vonnis, rooverij en vele andere dergelijke. Die tijd geleek niet op den tegenwoordigen. In onze dagen wandelt en slaapt de oude man werkelijk op den open weg, en de oude vrouw wandelt en slaapt op den weg.

„Waar zijt gij lezer? Gij weet thans wat de oude gewoonten van dezen archipel waren; het land was vervuld met duisternis, dwaasheid, ongeregtigheid, onderdrukking, smart en dood. Het was een afgrond van verderf, het was een afgrond van duisternis, het was een afgrond vol van allerlei gruwelen, het was een afgrond van den dood, het was een afgrond van vuur

altijd gevoed: dat was de plaats waar al de Hawaiïers leefden in den ouden tijd. Thans is het licht opgegaan, maar sommigen verkiezen de duisternis, omdat hunne handelingen boos zijn. Naar welke zijde zullen wij het gelaat rigten? Misschien ook naar achteren, naar de zijde van den nacht?"

Wij kunnen hier eindigen met onze aanhalingen uit de Ka mooolelo; doch wij mogen niet nalaten den indruk terug te geven, dien de schrijvers nog openbaren aangaande de komst der vreemdelingen in hun eiland. Waren de eilanden in 1778 reeds door kapitein COOK ontdekt, en moet men van dat tijdstip af de eerste ontwikkeling van dat volk rekenen, de eerste vreemdelingen waren met zeer verschillende bedoelingen met de eilanders in aanraking gekomen. Sommigen, en daaronder twee matrozen, YOUNG en DAVIS, waren door de inlanders gevangen gehouden, om later hunne raadslieden en voorgangers op den weg der beschaving te worden, anderen hadden de eilanden alleen gebruikt tot ververschingsplaats; maar verreweg het meerendeel had door losbandigheid allerschadelijkst gewerkt op de onnadenkende bevolking. Met afgrijzen en verontwaardiging spreken de geschiedschrijvers van dezulken. Het was in 1820, dat de eerste zendelingen van de „American board of foreign missions" op Hawaiï aankwamen. Met groote dankbaarheid en ingenomenheid vermelden de schrijvers die komst en den invloed door hen op de bevolking geoefend. Eerst nu begon een nieuw leven voor het volk. Vooral door het beoefenen van de volkstaal, die de zendelingen in schrift bragten, door het stichten van scholen, het drukken van verschillende boeken, door zich ook de aanzienlijken aan te trekken, die gaarne van hen onderwezen wilden worden, door de prediking van het

Evangelie eindelijk gelukte het eene geheel onbeschaafde natie tot een volk van handelaars, zeelieden, industriëlen en landbouwers te maken, dat nog veel van den ouden zuurdesem bezit, doch ten volle aanspraak heeft op het verkeer met Europeërs; tot een volk, dat met vele europesche staten handelsverdragen heeft gesloten, welks koningin-weduwe thans in Engeland gevierd wordt, omdat zij waardig is met koninginnen en vorstinnen om te gaan; tot een volk, dat thans tot de christelijke gerekend wordt, terwijl het voor een vijftigtal jaren nog gebukt ging onder de vele gruwelen van het heidendom. Is echter alles gedaan? Wie zou dit durven beweren, of kunnen verwachten? Zijn aan de nieuwe toestanden geen nieuwe gevaren verbonden? Hoe kan het anders? Het is hier de plaats niet om daarover uit te weiden. Welligt komen wij daarop later, in verband tot ons eigen zendingwerk terug. Voor ditmaal zij het genoeg, wanneer wij de aandacht der zendingvrienden op een volk gevestigd hebben, dat in vele opzigten met de inlanders der Minahassa kan gelijk gesteld worden.

NEÊRLAND'S HELDEN EN DE EVANGELISATIE.

In 1859 verscheen een belangrijk werk van den kapitein der Artillerie, A. J. A. GERLACH, getiteld: „Fastes militaires des Indes orientales néerlandaises." Dat de vriend der zending niet in de eerste plaats het oog vestigt op een boek, dat geheel aan den krijgsroem gewijd, hem eene histoire de batailles et de combats levert, is waarlijk niet te verwonderen. Hij moge hoog opzien tegen de dapperen, die sedert eeuwen de eer van zijn volk ophielden, wier moed en beradenheid zijn vaderland belangrijke bezittingen schonk of waarborgde, zonder wier heldenarm de stille werken des vredes niet ligt in den Indischen archipel konden zijn aangevangen; toch strookt het krijgsrumoer te weinig met het doel, dat hij beoogt, dan dat hij zich bij voorkeur en in de eerste plaats met den krijgman op de slagvelden zou gaan verplaatsen.

Maar moet het dan niet dubbel zijne aandacht trekken, wanneer een kundig officier van het Nederlandsche leger als de kroon op eene onafgebrokene reeks van oorlogsfeiten beschouwt den vrede, die een uitvloeisel is van het Christendom?

Hebben wij in der tijd met ingenomenheid overgenomen eene Legerorder van den Luitenant generaal, kom-

mandant van het O. I. leger, VAN SWIETEN (1), wij deelen thans, hoewel zeker wel wat laat, mede de slotrede van het werk van kapitein GERLACH, die zeer verdient gelezen en overwogen te worden, al is het ook, dat wij op een enkel punt niet geheel eenstemmig met hem kunnen zijn. Deze slotrede luidt als volgt: (2)

„Men behoeft slechts een' blik te slaan op de kaart van den uitgestrekten Indischen archipel, waar zooveel rassen vermengd zijn, zooveel nationaliteiten elkander doorkruisen, zooveel belangen elkander weêrstreven, om te begrijpen hoeveel krachtige inspanning het vordert, om in het bestuur de eenheid te verkrijgen, die deze schoone koloniën als met éénen band omstrengelt. Men behoeft slechts na te gaan, hoeveel tijd, volharding en onderzoek het bestuderen van een volk vordert, om te bevroeden welk eene voortdurende zorg aan den arbeid moet besteed worden, als men het welzijn van zooveel bevolkingen wil behartigen, wier belangen in overeenstemming moeten gebragt worden met die der hoofdstad.

„Wanneer ernstige en gezette studie, naauwkeurige kennis van land, taal, wetten, instellingen, gewoonten en zeden noodig is, om de behoeften en geestesrigting van een volk te doorgronden, welk eene inspanning, welk een ruime en heldere blik wordt dan niet gevorderd, om de begeerten van zooveel volken op dat dubbele doel te rigten: de beschaving, die tot vooruitgang leidt en het christendom, dat tot het geluk voert!

„Voorzeker, dit is eene schoone taak, een edel doel!

„Komt aan onze vaderen de eer toe van het reuzenwerk der verovering van Indië te hebben begonnen, aan

(1) Zie Mededeelingen, V, blz. 199.

(2) Zie o. c. fol. 673.

ons is het dit te voltooijen; indien wij de verovering van den grond verschuldigd zijn aan hun heldenzwaard, hun geduld en hun' moed, ons voegt de zegepraal op zedelijk gebied over die volken. Is ons gezag in Indië gevestigd door de kracht der wapenen of door verstandelijk overwigt, dat dan de geschiedenis van die landen zich voortaan kenmerke door de zegepraal over den geest en over het hart der inboorlingen.

„Zal de worstelstrijd tusschen barbaarschheid en beschaving, tusschen de Halve maan en het Kruis nog veel bloed kosten, alvorens het Evangelie zijn' verlichtenden fakkel zal hebben doen schijnen? Zal de Indiër, die uit zijnen aard slechts langzaam den sluijer verscheurt, die het ware licht voor hem verbergt, eens Gods woord in zijn' geheelen omvang in zijne geheele volheid aannemen? De beantwoording dier vraag ligt in de toekomst, en de toekomst is in Gods hand. Wij weten slechts, dat het tegenwoordige ons toebehoort, en dat hoe moeijelijker de taak, het werk is, dat moet volbragt worden, des te verhevener de daad is, die de menschheid vordert, des te heerlijker zijn loon zal zijn. Laat ons dan met beradenheid en vertrouwen de toekomst te gemoet gaan, die God zelf heeft afgebakend.

„Niet zonder aarzeling roeren wij een zoo ernstig onderwerp aan, dat zooveel redenstrijd heeft uitgelokt, zoo verschillend is voorgesteld. Wij gevoelen onze zwakte, nu wij deze stof bespreken; maar waarom zouden wij, nu wij eenmaal dien bodem betreden hebben, onze stem ook niet verheffen tegen dezulken, die zich door eutopiën latende wegslepen en een' even halstarrigen als schadelijken geloofsijver openbarende, niet willen begrijpen, dat in onzen tijd de beschaving het geloof moet vooraf gaan, dat de vooruitgang en de zedelijke volmaking eerst

den afgrond moeten aanvullen tusschen de wetten van den Propheet en de godsdienst van CHRISTUS. Er zijn maar al te veel ernstig gestemde lieden, die in weinige jaren een werk zouden willen voltooijen, dat onder bescherming der Voorzienigheid nog veel tijds zal vorderen om vruchten te dragen. Zulke denkbeelden komen ons even kwalijk gegrond voor als de overdrijving van hen, die beweren, dat ons gezag in Indië slechts berust op de barbaarschheid en onkunde, waarin de meeste inlandsche bevolkingen gedompeld zijn; die meenen, dat de minste vooruitgang van hunne zijde ons gezag zal schaden, dat de eerste dageraad der beschaving de laatste straal van onze heerschappij zal zijn, en dat de indische Christen weldra den europeschen zou verjaagd hebben. Waarom zouden wij niet veeleer verwachten, dat die volken, hun eigen belang ontwarende en hunne neiging tot verstandelijke en godsdienstige ontwikkeling opvolgende, den blik zullen slaan naar dien horizont eener betere toekomst, welke hun geopenbaard wordt door de stem, die hen roept? — Meer dan twaalf eeuwen geleden werden de denkbeelden van een' bekrompen ziener van Mekka, die reeds op vooruitgang wezen, aangenomen, eerst als begoochelingen van een beneveld brein. Toch hebben zij de overwinning behaald over de oude godsdiensten van Azië: het bramanisme en het magisme hebben moeten bukken voor het stoute woord van MOHAMMED, dat in de harten doordrong, „alle Muzelmannen zijn broeders." Zou dan niet evenzeer het magtig woord van CHRISTUS, dat sedert achttien eeuwen de wereld vervult, op zijne beurt in den Indischen archipel weêrgalmen: „alle menschen zijn broeders"? Eens zal dat eeuwige woord weêrklank vinden in de harten van die bevolkingen, wier godsdienst thans slechts bestaat in eenige plegtig-

heden, bij zekere gelegenheden volbragt, en in eentoonige herhaling van eenige verzen uit den koran, wier zin zij niet begrijpen.

„Om tot het doel te geraken, moet men, naar wij meenen, eerst beginnen met den Indiër te doen gevoelen, dat de Nederlandsche regering niet anders dan haar welzijn bedoelt; dat onder hare wetten, onder hare bescherming, de persoonlijke vrijheid, de vruchten van den arbeid aan het volk veel meer gewaarborgd zijn, dan toen het gedwongen werd in het stof der paleizen van zijne vroegere meesters te kruipen. Wel verre van met de afgoderij een verbond te sluiten, moet men beginnen met het verbreiden van de beginselen des Evangelies onder de Heidenen, om een' steeds sterkeren slagboom op te werpen tegen het Islamisme, dat een' verloren invloed tracht te herwinnen. Dat is het krachtigste middel, om zijne verbreiding en de dweepzucht der hadji's (pelgrims naar Mekka) te keeren, die nog de inlanders tot moord en opstand aanzetten. Terwijl men de grenzen van het rijk van MOHAMMED beperkt, moet men, naar onze meening, de middelen trachten te vinden om de zeden te verzachten en te reinigen, de beginselen, de denkbeelden, de gebruiken der Muzelmannen te veranderen, zonder hen te verlagen: moet men christelijk onderwijs doen geven aan de kinderen, om eene hervorming voor te bereiden en de liefde voor het goede in de jeugdige harten in te planten. Maar, boven alles, moet men regtvaardig, edelmoedig en liefderijk zijn: laat ons zelf ons Christenen betoonen (1), opdat die bevol-

(1) „Vooral moeten dit de ambtenaren en allen, die door hunne maatschappelijke betrekking in de gelegenheid zijn eenigen invloed te oefenen op de inlandsche bevolkingen."

kingen tot ons komen, bestuurd door een gevoel van dankbaarheid, door geloof, hoop en liefde. Boven alles moeten wij, als Christenen, de hand reiken aan die aan ons gezag onderworpen volken: dan zal de oorlog in die rijke gewesten weldra slechts de vreedzame worsteling zijn tusschen onwetendheid en vooruitgang, tusschen Koran en Evangelie. Maar dit is evenmin een werk, dat geen gevaar met zich brengt, als de taak van een' enkelen dag. Er is tijd noodig, wij herhalen het, om langzamerhand de Indiërs tot beschaving, vooruitgang en zóó tot het Christendom te brengen; er zijn misschien eeuwen noodig, om die droevige en laauwe dienaars van den Profeet in getrouwe discipelen van CHRISTUS te verkeeren. – Intusschen kan de uitslag van den strijd tusschen de duisternis en het licht, tusschen goed en kwaad, tusschen leven en dood niet onzeker zijn. God zal ons de overwinning geven, en die zedelijke zegepraal zal edeler en op den duur de bescherming van den hemel waardiger zijn dan die van onze vaderen. Dan zal die archipel, tot hiertoe de onuitputtelijke bron van rijkdommen, tevens voor Nederland eene bron van eeuwigen roem worden. – En dan eerst zal het groote werk van de verovering van Indië voltooid zijn."

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENSTIGEN EN ZEDELIJKEN TOESTAND DES JAVAANS,

DOOR

den zendeling C. POENSEN.

1°. De panditô.

Het jav. panditô is eene aan het Sanskriet ontleende benaming voor leeraars, geleerden, priesters. Zoo wordt dan ook de zendeling op Java panditô genoemd. 't Ligt echter geenszins in mijn doel, hier over dezen te handelen. Wij denken thans aan echte Javanen, die reeds nu, vóór dat een enkele zendeling een' voet op Java had gezet, algemeen onder dien naam bekend waren en het nog zijn. Het zijn personen, die bij de Javanen over 't algemeen in hooge achting staan. Hunne wijsheid zoowel als hunne manieren en wijze van doen; de eerwaardigheid en grootheid, die zij zich zelven weten bij te zetten – alles draagt daartoe bij. En zoo zegt men dan ook van iemand, die dingen doet als en op de wijze van eenen panditô, als ook van iemand op wiens woord men meent staat te kunnen maken: sabdané panditô = (als) het woord van eenen panditô. Wij zullen straks gelegenheid hebben, dit nog nader op te merken, doch dan mede bespeuren, dat ook hier niet alles goud is wat blinkt, en menige panditô onder

kwade vermoedens staat; dat men dan ook wel spreekwoordelijk uitdrukt door te zeggen: panditaning antĕloe; waarmeê men wil te verstaan geven, dat de panditô zich slechts voordoet, uiterlijk vertoont als een ei, d. i. wit, rein, onbesmet; maar in zijn hart niet deugt en allerlei kwaad bedenkt; dat hij is even als het ei, dat van buiten wel wit, maar van binnen niet wit is. Zoo zijn die panditô's dan ook voor den booswicht, zoowel als voor den onschuldige, eene toevlugt en voorspraak; en zoo geven zij den eersten wel een toovermiddel of eene kracht, om een of ander boos opzet met een' goeden uitslag bekroond te zien. Deswegens treft hun zelven dikwerf een of ander onheil, waarom men zegt: sôrôprônô panditô moertjitô: „wijl de panditô een toovermiddel aan boosdoeners geeft, treft hem het ongeluk."

Met dezen panditô nu wenschen wij thans nader kennis te maken.

Vroeger sprak ik (1) over de tôpô of adjar, met verwijzing naar hetgeen reeds omtrent hen berigt werd. De levensgeschiedenis van zulk een' tôpô nu is niet immer begrepen in de mededeeling, dat hij zich aan de menschelijke zamenleving onttrokken heeft, in zijne vaak ellendige eenzaamheid, liefst op eenen hoogen bergtop woont, en daar, na verloop van zoo- en zooveel jaren, ook zijn graf vindt. 't Is daar verre van daan. En dit zou vooral tegenwoordig nog al moeijelijk gaan, nu de policie zoo scherp toeziet, dat niemand zich aan zulk een kluizenaarsleven gaat wijden. De ware tôpô zullen alzoo hoe langer zoo zeldzamer worden, en langzamerhand uitsterven. Reeds tegenwoordig zijn zij uiterst

(1) Zie Meded. VIII, p. 223–226.

klein in getal. In Kediri, zoo min als in Malang, wist iemand mij bepaald te zeggen, of er nog een tôpô op het gebergte was. Een enkele mag hier of daar welligt nog verborgen zijn.

Doch ook vroeger was 't lang niet algemeen, dat een tôpô zijn graf in eene grot of rotsspleet, hoog op het gebergte, op bijna ongenaakbare en zeker zeer zelden bezochte plaatsen vond. De meesten, mag men aannemen, keerden na verloop van tijd weder tot de zamenleving terug. En zoo zijn er tegenwoordig nog, die beweren zóó en zóó lang, hier of daar op een' hoogen bergtop verkeerd te hebben, hoewel hunne opgaven van tijd en plaats nooit nader onderzocht, en vaak ook wel betwijfeld worden. Hoe dit ook zij – de tijd, als tôpô in de wildernis of op eene kale rots doorgebragt; de gevaren, opofferingen en ellende daar doorgestaan, laat men zich duur betalen op allerlei wijze. Zij keeren dan weder, zeggende in hun kluizenaarsleven een zeker punt, het zenith van het kluizenaarsleven, te hebben bereikt, hetwelk zij het matĕng – rijp zijn van het kluizenaarsleven –, noemen. Dáár in de eenzaamheid, onttrokken aan het gewoel en gedruisch der wereld, als verzonken in zelfbeschouwing en bespiegelingen over 's menschen lot en bestemming, de zinnelijkheid doodende, koesterden zij slechts ééne hope, namelijk die van te kunnen nitis (1) – dáár werden hun op zeker punt des tijds de oogen des geestes verhelderd; het was hun te moede, als of hun geheel bestaan zich oploste in Hjang-Soeqsmô (2) en de geheimen der „werkelijkheid" van „het ware en wezenlijke leven en den waren en wezenlijken dood" hun wer-

(1) In een ander ligchaam overgaan. RED.

(2) God, als de wereldziel. RED.

den geopenbaard. Deze ervaring is hun het teeken, dat hun kluizenaarsleven matĕng en aangenomen is door Hjang. Als met goddelijke openbaringen begunstigd, gaan zij nu weder terug tot de maatschappelijke zamenleving; zij zijn nu onkwetsbaar, onbesmetbaar, verheven in heiligheid en kennis boven alle gewone menschenkinderen, en treden op als leeraar, panditô. Hunne houding en gebaren, spraak en manieren – alles doet in hen een' panditô kennen. Trotsch zijn zij er op, als zij zich onder hunne baardelooze landgenooten met een' langen, liefst wat grijzen baard kunnen vertoonen. Daarbij onderhouden zij stipt enkele gewoonten, zoo als bijv. van nimmer onder eenen waroe-boom te staan of te zitten. Voortdurend houden zij zich met onderwijzen bezig; ligchamelijken arbeid verrigten zij niet, en zij vestigen zich met der woon in eene bepaalde désô, of zwerven (nglĕlônô), van stad tot stad en van dorp tot dorp.

Een en ander is voor het volk het bewijs, dat het met eenen panditô, wiens kluizenaarsleven matĕng is, te doen heeft. Toch bestaat onder het volk nog de vrees, dat menige panditô niet tot het door hem beoogde doel zal komen; hetgeen met andere woorden wil zeggen, dat zijn kluizenaarsleven nog niet matĕng was, en hij te haastig als panditô is opgetreden.

Men redeneert aldus: daar zijn tôpô die loengô mĕrtôpô, tjikla-tjikloe, die met allen ernst en de beste voornemens een zeer streng leven der onthouding en ontbering gaan lijden – matèq'aké rôgô – en wier voedsel uit uijen, allerlei planten, ja zelfs verdord hout en nog wel mindere en vreemder kost bestaat. Nu heeft intusschen dit alles volstrekt geen waarde, zoo lang de tôpô nog niet de volmaaktheid van dit leven heeft bereikt. Verlaat de tôpô, vóór hij dat punt bereikt heeft, zijne

afzondering, dan verkrijgt hij ook niet het beoogde doel: 't is alles te vergeefs, wat hij uitgestaan en geleden heeft.

Het volk houdt het er nu voor, dat werkelijk menigeen als panditô is opgetreden, vóór hij tot dat hooge standpunt der volmaaktheid van het kluizenaarsleven was gekomen. Het laat zich dan ook moeijelijk door anderen beslissen. En letten wij op den aard en het moeijelijke van het kluizenaarsleven, en nemen wij daarbij de menschelijke natuur en 's menschen bestaan in aanmerking, dan kan 't ons niet verwonderen, dat menige tôpô het moet opgeven, en de menigte in haar goed regt is, als zij het er voor houdt, dat deze of gene tôpô bezweken is voor de opofferingen en bezwaren aan zulk een leven verbonden; dat zijne krachten tot volharding ten einde toe te kort schoten, en zijne begeerten naar zinnelijk genot, ijdelheid en wereldsche grootheid hem verleidden, wat al te schielijk als panditô op te treden. De zoodanigen zullen dan ook niet komen tot de panitis (overgang in een ander ligchaam), en moeten de kroon der overwinning derven. Ja, men spreekt 't zelfs vrij uit, (en blijkbaar is hierin een andere invloed van jongen datum te onderkennen), dat er zullen zijn, die nimmer de saloe vóór hun huis verlieten, en als stille en vreedzame bewoners der désô, Allah's wil volbragten, en toch het loon der tôpô zullen ontvangen. Algemeen is dan ook de formule bekend: „sidô tôpô, woeroeng tompô; woeroeng tôpô, sidô tompô!” van welke de bedoeling is: men wordt werkelijk tôpô, en toch verkrijgt men niets; men wordt geen tôpô, en toch verkrijgt men het loon, dat anders den waren en volmaakten tôpô weggelegd is.

Hoe een en ander nu ook zijn moge, zooveel is zeker, dat er op den huidigen dag nog vele panditô's zijn.

't Zijn meestal menschen op gevorderden leeftijd, en in den regel hoog geacht en gezien onder de Javanen. Ik achtte het dus belangrijk genoeg, mede eens te onderzoeken, wat zij nu toch eigenlijk wel leeren en onderwijzen. Ik durf niet beweren, in alles tot volkomen klaarheid te zijn gekomen; hoewel ik vertrouw, dat wat ik heb vernomen en hier in korte trekken laat volgen, toch nog wel eenig licht zal kunnen verspreiden.

Het laat zich van te voren reeds verwachten, dat hier weder veel over die geheimzinnige „ngelmoe's" wordt gehandeld (1). Iedere panditô toch ontvangt bepaalde openbaringen, deze of gene „ngelmoe." Aangezien de „ngelmoe" van den eenen panditô nog al aanmerkelijk van die van een' anderen kan verschilen, en om hen dus niet met elkander te verwarren, voegt men aan de benaming panditô doorgaans nog een' bijnaam toe, hoofdzakelijk aan den inhoud hunner woorden of den indruk van hun persoon en spreken ontleend. Zoo heeft men:

1°. „Panditô pring sadapoer." „Pring sadapoer" wil zeggen: een bamboestoel. Een bamboestoel nu bestaat uit verschillende stammen (bamboe's), doch deze groeijen vereenigd en vormen een' stoel. De bamboestoel wordt om die reden ook als beeld gebruikt, om te kennen te geven, dat vele afzonderlijke deelen tot één geheel worden gebragt. Zoo zegt men van eenen Djĕqsô (een Jav. ambtenaar), wiens geheele familie, broeders, neven, enz. met hem in ambtelijke betrekkingen werden geplaatst: „djĕqsô pring sadapoer." En zoo noemt men ook deze panditô „Panditô pring sadapoer", wijl zij in hunne leer alles wat bestaat tot eene éénheid terugbren-

(1) Zie over de ngelmoe of ilmoe: Med. IV, p. 212, e. v. en VIII, p. 246 vgg. RED.

gen. De verscheidenheid der dingen en voorwerpen wordt door hen in één algemeen denkbeeld opgelost. Luister maar! Zulk een panditô zal aldus redeneren: „Mijn leven is uw leven; mijn eten is uw eten; mijn kleeden is uw kleeden – 't is één. Daar is geen groot of klein – 't is alles gelijk! Daar is man noch vrouw, hoog noch laag, kort noch lang, verstandig noch dom, rijk noch arm, goed noch kwaad, verwoesting noch niet-verwoesting, hemel noch hel! Ik ben èn hemel èn hel! Alles te zamen is één – Koen is deszelfs naam!" (1)

2°. „Panditô kĕbo mati." Het toegevoegde „kĕbo mati" wil zeggen: doode buffel. Zoodanig een redeneert aldus: „bĕtjiq démoe ôlô démoe" (eene algemeene bekende, geliefkoosde uitdrukking onder de Javanen, die ongeveer zoo veel wil zeggen als: 't ga mij goed of kwaad – 't is me alles wèl! of: gaat 't mij goed – 't zij zoo; gaat 't me kwaad – 't zij zoo! Men wil er door te verstaan geven, dat men zich geheel aan 't eens bepaalde noodlot stilzwijgend overgeeft, zonder een eigen gevoelen en oordeel over 't goede en kwade van hetzelve te willen bezitten! 't Is eene stomme onderwerping!) „Doe wèl den goede, zoowel als den kwade! Slaat men u op de regterwang – keer ook de linker toe! Of slaat men u op de linker– zoo keer ook de regterwang toe! Vraagt men u om een kleedingstuk – 't zij een bĕbĕd, of koelambi, oedĕng, sroewal, saboeq of stangan – geef het! Hebt gij geplant, en de oogsttijd is daar – laat dan uw land aan 't lot over, opdat anderen deszelfs vruchten plukken! Ja! vraagt men u zelfs om uwe vrouw, zoo geef haar, weiger niet! Moetmaïnah!" (2)

---

(1) Over Koen zie: Med. IV, p. 230, e. v.

(2) Gelijk ik in den tekst reeds opmerkte, is deze formule of term (bĕtjiq démoe enz.) algemeen bekend. Geen Javaan sprak ik, of hij kende

3°. „Panditô gĕntong oemos.” „Gĕntong oemos” wil zeggen: een pot die doorzijpt, druppelt; en zoo wil de bijvoeging zeggen: panditô, gelijk een doorzijpende gĕntong (= benaming v. e. pot) „’nggĕntong oemos” is eene spreekwoordelijke uitdrukking, van toepassing op menschen, die alles maar uitspreken, niet in staat om iets geheim te houden. En zoo ook voor verkwisters, die al hun goed doorbrengen, en niets kunnen bewaren of wegleggen. Waar men die uitdrukking van iemand alzoo gebruikt, heeft zij eene ongunstige beteekenis. Dit is echter geenszins het geval ten aanzien van de bedoelde panditô’s, wijl men er door te verstaan wil geven, dat zij de gave bezitten, hetgeen voor ieder ver-

---

haar ook. Ik meen in de verklaring dezer woorden mij dan ook niet te vergissen. Toch kan ’t mij maar niet duidelijk worden, wat dat »démoe” voor een woord is, hetwelk ik nog nooit, dan juist in deze formule (naar ik mij meen te herinneren), heb hooren gebruiken (*) – De overeenkomst der woorden, doet welligt iemand denken aan de gelijkluidende spreuk onzes Heeren (Matth. 5: 39b.) Toch is de bedoeling geheel anders. De Heer geeft ons daar eene les der zachtmoedigheid; geen kwaad met kwaad te vergelden. De panditô hier leert zijne hoorders, het goede of kwade, dat den mensch treft, óók dat hetwelk zijn medemensch hem mogt aandoen, met onverschilligheid, ongevoeligheid, verachting en minachting te ondergaan, zonder er zich tegen te verzetten. Dáár hooren wij het onderwijs des zachtmoedigen, gevoelvollen en liefhebbenden JEZUS – hier het koude woord eens gevoelloozen, onverschilligen en indrukkeloozen panditô’s. Dáár is ’t liefde – hier onverschilligheid; dáár is ’t christendom – hier is ’t heidendom; dáár is ’t leven – hier de dood! Het is de strijd van den tôpô, die in het matèq’aké rôgô, die in het dooden van het menschelijke in den mensch, zijne opstanding en zijn leven vindt! (Med. VIII, p. 224–225 en de daar aangehaalde plaatsen.) – Bĕbĕd, koelambi, sroewal, saboeq en stangan zijn kleedingstukken: een om ’t lijf geslagen linnen kleed; een buisje, een broek, een gordel en zakdoek; terwijl oedĕng = hoofddoek is. Moetmaïnah, zie Med. IV, p. 222, waar men leest dat het een Arabisch woord is, dat: rust, kalmte, beteekent en bij de mohammedaansche mystieken vaak voorkomt.

(*) Waarschijnlijk is hier te denken aan het kawiwoord dĕ, den stam van mangdé of angdé (iets maken). Zie hierover VAN DER TUUK, Opmerkingen naar aanleiding eener taalkundige bijdrage van T. ROORDA, pag. 67. RED.

borgen is te openbaren. De gave der profetie en uitlegging is hun geschonken. Ja, ook hun sterven en herleven is hun volkomen bekend. „Plĕs kéné – tjowèr kônô." (1) En niet alleen in betrekking tot zich zelven, maar ook voor anderen is hun het geheim der toekomst ontsluijerd. „Vóór dat men 't een of ander, dat men zoekt of begeert, heeft verkregen, zullen zij u verzekeren het begeerde te zullen verkrijgen. Hetgeen nog niet bestaat, beschrijven zij als reeds bestaande. Wil men geld leenen – zij zullen de verzekering geven het te zullen ontvangen. De landbouwer wil gaan ontginnen (babad), en zij praten er over, als of hij reeds padi kan oogsten. Iemand is voornemens santri te worden, en zij verzekeren, dat 't een geleerde zal worden." Het nog niet bestaande is alzoo voor hen als reeds aanwezig, waarom men van hen zegt: „diringkĕs dadi tĕkaboer!"(2)

(1) Deze formule behoort tot de rapal eener ngelmoe, sorterende onder de péling. Zij komt hierop neêr in beteekenis: alles wat leeft moet sterven, maar niet om te verdwijnen; veeleer om terstond in eene andere gedaante of toestand weder geboren te worden. Het gaat met de stervenden als met de slang. Op eenen bepaalden tijd legt de slang hare huid af en laat die achter, maar blijft leven en wordt met eene nieuwe huid bekleed. Alzoo ook de mensch. De man, die deze ngelmoe bezit, sterft, d. w. z. legt zijn stoffelijk omhulsel af, om terstond weder geboren te worden; maar in hoogere, verhevener maatschappelijke positie. „Plĕs kéné – tjowèr kônô"! Plĕs, zegt men, is gelijk mati = sterven, en tjowèr = lair = geboren worden; en zoo wil de geheele uitdrukking zeggen: men sterft hier en wordt oogenblikkelijk daar geboren. – Plĕs is mij onbekend. Welligt is het verwant met plas. Ook tjowèr is niet in 't woordenboek opgenomen. Misschien is het verwant met tjoewèr. – Men gebruikt 't verder nog voor: het eerste geluid geven van een pas geboren kind. – En zoo ook van een kind, dat vrolijk en opgeruimd zijnde, plotseling bij de minste aanleiding (een vreemde zal 't toespreken bijv.) gaat weenen.

(2) „Diringkĕs dadi tĕkaboer", d.i.: kort gezegd: tĕkaboer! Ook dit woord is mij duister. In 't woordenboek staat op dit woord aangeteekend: = Ar. taqbar: zelfverheffing, verwaandheid, vermetelheid. Een Javaan zeide: „tĕkaboer poenikô, inggih angroemijini karsané Allah" en het werd voor eensluidend genomen met: „mĕmĕtjô" – profeteren; iets vooruit weten.

[illegible] = 100 [illegible]

[illegible] die [illegible] en [illegible] voor [illegible] en [illegible] de [illegible] de

[illegible]

[illegible] of dèmit [illegible]

[illegible]

[illegible] verwisseling van een Perzisch [illegible] RED.

[illegible] b.v. van [illegible] mogelijk worden [illegible] of ander, b.v. [illegible] RED.

5°. „Panditô édjir." Het toegevoegde „édjir" is zeker hetzelfde als „idjir" = rekenen, verrekenen, vereffenen, welke beteekenis ook uitmuntend op deze panditô's kan toegepast worden. Deze is 't vooral om veel te krijgen te doen. Gaan zij uit, dan keeren zij niet weder huiswaarts, voor zij een „tjangkingan" (een pakje aan de hand te dragen) bijeengebragt hebben. Zijn zij bij eenen buurman, dan gaan zij niet weg vóór men hun te eten en te drinken heeft gegeven. Bejaarden noch jongen zullen zij onderwijzen, of zij moeten eerst de betaling ontvangen hebben. Iedere „ngelmoe" heeft haren prijs, en, hetzij de formule dezer ngelmoe uit ééne „kalimah" (= volzin) of twee „kalimah" bestaat, terstond moet er de waarde van aanwezig zijn. Praten zij maar een oogenblik – altijd moet er hun iets voor betaald worden. Mogt men hen niet betalen – wèl, dan maken zij een leven als of ze een vreeselijk verlies hadden geleden. En zoo zegt dan 't volk: hunne lippen zijn glad! Kĕlamis lambéné! Zij kunnen slim praten!

6°. „Panditô mĕraq kĕsimpir", waarvan de bijnaam = een paauw met neêrhangende vleugels. In eene désô gevestigd, onderscheiden zich hunne woningen, enz. door netheid. Hun tuin, de plaats vóór het huis, heggen, enz. onderhouden zij goed (ngĕridjigi) en den weg vóór hun erf houden zij mooi schoon. Hunne kleeding bestaat uit een kĕtoe, – een buisje van sablah-koepat, – een gordel van tjĕndé, – een lange broek, – een kris met prachtig gevlamd hecht en gouden schede, vaak versierd met een snoer geregen bloemen, – en daarbij eene lange, mooije spies. Alles wat men aan en in hunne huizen ziet is schoon en sierlijk, zoodat de Javaan, dit een en ander ziende, misschien wel een weinig jaloersch, tot zijn' kameraad zegt: „Eh! ngoepôjô panggoenggoeng mawon!"

Het is hun maar te doen om geprezen te worden! (1)

7°. „Panditô bomboeng-boembang." „Bomboeng" is een bamboekoker, welke aan ééne zijde gesloten is door de geleding. Een bomboeng-boembang is zulk een bamboekoker, maar aan weêrszijden geopend; dus gelijk aan een pijp. Zie hier hunne manieren: praten zij met iemand, dan is dat zoo aangenaam mogelijk. Zijn zij bij een' landbouwer, dan zeggen zij de „sarat" (2), te bezitten, door welke zijne sawah van ziekte noch „ômô" kunnen getroffen worden. Vraagt nu zoo iemand om nadere opheldering, dan hebben zij een mooi praatje bij de hand en zeggen bijv.: „Morgen! morgen of overmorgen, of zóó kom ik terug! Dan zal ik 't je ophelderen. Want weet ge – 't is nu de dag niet, de „pasaran" (marktdag) niet. Wees maar niet bevreesd! 't Is immers der ouderen pligt, hunne kinderen voor te lichten?" Evenzoo doen zij bij den koopman en andere menschen. Echtelieden winnen zij 't hart, door de belofte hun de „sarat" te zullen geven, door welke zij kinderen zullen krijgen. Ja, tot voor de geringste bezigheden – voor water putten, koken, padi stampen, spinnen, weven, batikken, bij besnijdenis, enz. – in 't kort, voor alles zeggen ze een „sarat" te kunnen geven. Of deze panditô wel crediet bij 't volk hebben is twijfelachtig. Althans men geeft hun den bijnaam: „bomboeng-boembang", een bamboekoker zonder deksel of bodem, en dus zonder inhoud, zeggende: „diringkĕs kotong mawon!" Kort gezegd:

---

(1) Ngĕridjigi staat niet in 't woordenboek. Ik heb het weêrgegeven door: (iets) goed onderhouden (bijv eene heg.)

sablah-koepat = benaming van eene soort van batiq

tjĕndé = zijde, gebatiqd en met goud gestikt.

kĕtoe = een bijzondere vorm van muts, spits toeloopend.

(2) Sarat of Isarat = een toovermiddel.

zij zijn ledig! Wij zouden misschien zeggen: veel geschreeuw en weinig wol! – of wel: ledige vaten klinken 't hardst! Al te maal bombast!

Ten slotte noemen wij nog: 8°. „Panditô gong ginantoeng", wier bijnaam wil zeggen: een hangende gong, een muziekinstrument behoorende bij de gamĕlan, omtrent welke men zie Med. V, p. 129, 130.

Waarom deze aldus benoemd worden, zal duidelijk zijn, als wij letten hoedanig hunne gewoonte is. Zij zullen namelijk van hunne wetenschap of anderszins aan anderen niets mededeelen, of moeten er wel zeer bepaaldelijk en met veel aandrang eerst eenige malen om gevraagd worden. Zij doen, als of zij liefst alles voor zich zelven willen behouden, en als zij bijv. alleen maar een gesprek aanknoopen, willen zij dit als eene zeer groote gunst en gave aangemerkt hebben. Men moet heel wat dwang en drang gebruiken, om hen over te halen, wat van „ngelmoe" te vertellen; reden waarom men ook zegt: „ora moeni jen ora ditaboeh", zij geven geen geluid als zij niet geslagen worden; daarbij denkende aan de gong, die zoo min als onze trommel, geluid geeft, als er met de „taboeh", den trommelstok, niet op geslagen wordt.

Het medegedeelde zal eenige voorstelling van die panditô kunnen geven. Naar men zegt, bleven vroeger vele tôpô op 't gebergte wonen tot hunnen dood toe, doch als panditô. Wanneer zij de volkomenheid van het tôpô-leven hadden bereikt, begonnen zij zich hier en daar als panditô te vertoonen, en verzamelden zich langzamerhand leerlingen op het gebergte, die zij dan hunne ngelmoe mededeelden. Enkelen zijn zoo doende zeer beroemd geworden. Bij zijn sterven

werd zulk een panditô niet in een graf begraven, maar óf eenvoudig maar in eene rotsspleet, op eene bijna ongenaakbare plaats op 't gebergte neêrgelegd — óf met zijn huis en alles wat 't zijne was verbrand. Deze gewoonte nu schijnt door enkele panditô nog gevolgd te worden. Hunne leerlingen verbranden hun lijk op de plaats op het gebergte, waar zij vroeger als tôpô leefden, met een en ander van hunne nalatenschap op een' brandstapel. Men noemt dit: di sétraq'aké. (1) De asch laat men zorgvuldig onaangeroerd liggen. Na verloop van drie dagen komt men deze onderzoeken. Vindt men er de voetstappen of het uitwerpsel van een' hond in, dan is dit een teeken, dat hij (de panditô) nog niet aangenomen is bij Hjang. Men gaat de asch dus weder op een' brandstapel leggen, en steekt die in brand. Na verloop van 7 en 14 dagen komt men insgelijks weder terug, naauwkeurig onderzoekende, of een hond, paard of tijger ook op de asch is geweest. Vindt men ten derden male niets, dan is de panditô aangenomen, en reeds als poetrô van hooggeplaatste ouders geboren. Vindt men wat! — helaas, dan is de man ongelukkig! Welligt schiet men hem eerlang in de gedaante van een wild varken, of doodt hem weder in de gedaante van eene slang, misschien wel van een' kikvorsch!

Welk eene dwaasheid! — Ja, wèl moogt gij dit zeg-

---

(1) Waar 't van een tôpô of panditô gebruikt wordt, wil 't zeggen: zijn lijk niet in de aarde begraven, maar op den brandstapel of wel op de plaats van zijn vroeger verblijf nederleggen. En zoo gebruikt men het ook in 't dagelijksche leven van menschen die sterven aan bepaalde ziekten (sakit bĕrahĕn, enz), welke men wel in het bosch of op eene woeste plaats maar eenvoudig neêrlegt, zonder een' kuil in den grond te maken. Dergelijke aan besmettelijke ziekten bezweken lijders, zegt men, behooren verwijderd te worden, om verdere besmetting te voorkomen. — Voorts zegt men ook nog van iemand, wiens huis geheel afgezonderd staat: »disétraq'aké."

gen! En toch, de Javaan, al lacht hij er soms zelf om in onze tegenwoordigheid, toch is 't in zijne ziel verre van eene dwaasheid. Met zijn hart gelooft hij het. Gij vindt dat tôpô-leven, die redeneringen en ngelmoe's, die verwachtingen dwaasheid. 't Valt u zelfs bijna moeijelijk te gelooven, dat een mensch waarheid en ernst daarvan kan maken. En werkelijk hoorden wij dan ook eens iemand op grond van deze en dergelijke verschijnselen, in allen ernst beweren, dat hij er nog zoo zeker niet van was, of de Javanen wel waarlijk „menschen" konden genoemd worden, en of zij niet veeleer het midden tusschen dieren en menschen hielden! Bij ons bestaat daaromtrent geen twijfel! Wij hebben eene andere verklaring voor een en ander. Wij erkennen gaarne aan het Christendom onze meerdere kennis, onze verlichting, onze vaster hoop en ons troostrijker uitzigt in de eeuwigheid verschuldigd te zijn; en waar wij ons dankend nêerbuigen voor den God en Vader onzes Heeren JEZUS CHRISTUS, gedenken wij ootmoedig den javaanschen broeder in ons gebed. Hij is onze medemensch, die ook hoogere behoeften heeft. En die zoekt hij, ja! op zijne wijze en naar zijne kennis, maar dan toch wel vaak met ernst, te bevredigen. Laat mij u een javaansch verhaal meêdeelen omtrent zekeren Kadjèn. Ik geef 't zoo als ik 't zelf gehoord heb. Gij zult er uit zien, hoe zeer 't den Javaan ernst kan zijn met dat tôpô-worden, en het eene diep verborgene gedachte des harten uitspreekt.

Er was eens een man, met name paq Kantèng, gehuwd met 'boq Katidjah. Nu gebeurde 't op zekeren dag, wijl de vrouw juist zwanger was, dat daar een „tijang wasis djoeroe pamĕtèq" (1) tot haar inkwam en

---

(1) Een kundig man, voorspeller van het toekomstige. RED.

haar voorspelde, dat het kind, hetwelk zij zou ter wereld brengen, een zoon zou zijn, die later zeer geleerd en groot zou worden. Katidjah was met dit berigt uitermate verblijd. Haar kind zou een zoon zijn, en in hooge eere bij haar volk staan! Na eenigen tijd bragt zij dan ook werkelijk een jongske ter wereld, dat zich later, op nog jeugdigen leeftijd reeds, onderscheidde door nadenken en opmerkzaamheid. Vaak kon hij zijn' vader naar dat gebergte dáár vragen, met oogen en uitdrukking des gelaats, die het brandend verlangen zijns harten kenbaar maakten naar de wetenschap omtrent hetgeen daar op die hooge punten door tôpô's verrigt werd. Al spoedig begon hij zich dan ook in allerlei godsdienstige handelingen en ngelmoe te oefenen, tot hij ten laatste tot zijnen vader sprak: „Vader! laat mij daar naar 't gebergte gaan! Ik wensch derwaarts te gaan, wijl daar geene verzoekingen zijn, opdat mijne zonden minder mogen worden!" De vader is verbaasd over dat verzoek. Toch doet 't hem goed aan 't hart zijn' zoon derwaarts te zien gaan om als tôpô te leven. Hij verstaat het verzoek van zijnen zoon, en is er trotsch op, de vader van zulk een kind te zijn. „Ga, mijn kind!" spreekt de man met aandoening des harten, „doe wat gij wilt — alleen, betracht voortdurend het goede. Maar hoor nog een oogenblik toe, mijn jongen! gaat ge tôpô worden, volg dan niets dan alleen 't geen van uwen Heer komt, die magtig is u het eeuwige koningrijk mede te deelen. Want gij zijt van den Heer voortgekomen — gij moet weder tot hem terugkeeren. Uw huis is groot in den hemel — keer weder naar uwe hemelsche woning! Jaag niet naar grootheid of om geprezen te worden op aarde. Indien gij deze dingen najaagt, zal 't uwe ziel tot een gedurige strik en val zijn!"

Si Kadjèn vertrok naar het gebergte, met zich nemende twee aarden vaten. Toen hij nu op het gebergte was, wilde hij op zekeren dag in de laagte water gaan halen, en nam daartoe zijne twee steenen potten met zich. Na die gevuld te hebben, klom hij weder naar boven. Op de hoogte gekomen, zette hij die potten neêr; zij kantelden, en het water werd over den grond uitgestort. Si Kadjèn werd boos, – driftig nam hij de potten, en verbrijzelde ze tegen de rotsen. Plotseling komen hem daar de woorden voor den geest, die hij vroeger eens gehoord had: „Niet slechts in de Ngaré (= vlak land), of in de steden alleen zijn verzoekingen, op 't gebergte zijn ook verzoekingen!" Hij overpeinst die woorden, – denkt over zijn leven na, en komt ten laatste tot het besluit, dat hij het vroeger zoo vurig begeerde doel niet kan bereiken. Al langzaam aan wordt hij minder naauwgezet in zijne oefeningen, houdt zich niet meer aan de woorden zijns vaders, en tracht door zijn tôpô-zijn tot grootheid en vermaardheid in deze wereld op te klimmen. „Tĕmah'ané (zoo besloot de verhaler) ora bisô nitis ing salawaslawassé!" zoodat hij in eeuwigheid niet kon nitis!

Si Kadjèn bezweek alzoo voor den eisch en miste het eens zoo vurig begeerde doel. 't Zij nu dit verhaal waarheid of verdichting bevat, – zoo veel is zeker, dat de gedachte javaansch is. En zoo is ook het tôpô-worden – het als panditô optreden –, de leer en de ngelmoe, – alles echt javaansch. de uitdrukking van het hart der javaansche wereld. Zij zijn in waarheid uit het midden der javaansche wereld voortgekomen, en waar zulk een innige band hen met het volk geestelijk verbindt, moet er alzoo bij den Javaan voor hen ook veel meer sympathie bestaan dan voor eenig ander geestelijk per-

soon. De maatschappelijke inrigting en het europeesch gezag hebben nu eenmaal aan Pĕngoeloe, Kĕtib, Modin, enz. de magt en het uiterlijk aanzien gegeven. Bij hoog gezag erkend, moeten zij uiterlijk ook erkend worden. En misschien dat zoo doende het Mohammadanisme ook op Java de overwinning zal behalen. Het heeft zeker al veel gewonnen. Magt, uiterlijke vertooning, vermogen tot beschikking over velerlei stoffelijke middelen, – alles van zoo veel beteekenis, waar het aankomt op hervormingen. En hoe meer de voorstanders van dergelijke hervormingen in hunne personen en leerstellingen naderen tot het volkskarakter en tot de volksbegrippen, hoe eer en hoe meer zij zullen opgenomen worden. Uit mijn vorig verslag kan dan ook reeds duidelijk blijken, dat de mohammedaansche geestelijkheid menige concessie heeft moeten doen ten koste harer geloofsbelijdenis, alvorens zij onder het javaansche volk burger begon te worden. Zoo is 't verklaarbaar, hoe men hier niet slechts het volk, maar de mohammedaansche geestelijkheid in de eerste plaats ziet deelnemen aan volksgewoonten, en beginselen ziet omhelzen of helpen bevestigen, zoo ten eenenmale strijdig met den Koran. Men kan er uit leeren, het niet zoo ligt op te nemen met een volk, wanneer men het ook maar uiterlijk van godsdienst wil doen veranderen, laat staan wanneer men het innerlijk godsdienstig hervormen wil.

Daar heerscht onder ieder volk, zoo ook onder het javaansche, eene zekere rigting, een geest, eene gezindheid; hoe zal ik 't noemen? Er is een toestand, eene geaardheid, die zich bij alle mogelijke gelegenheden in een bepaald karakter uitspreekt en doet kennen. Daar zijn beginselen, overtuigingen, gezindheden onder ieder volk, die het beheerschen, bewust of onbewust ('t is

hetzelfde), van welke men zich maar zoo niet in eens ontdoen kan; vooral dan niet, als zoodanig volk nog op een' lagen trap van ontwikkeling en beschaving staat. Leert en onderwijst ter zake van godsdienst, zedelijkheid of in 't algemeen van nieuwe begrippen, wat en hoe gij ook wilt, al zult gij ook een zeker pogen en streven mogen ontdekken, om 't ware denkbeeld te vatten en meester te worden ('t geen intusschen reeds als een gunstig teeken moet beschouwd worden), altijd zal 't toch zoodanig ontvangen, begrepen, aan anderen overgebragt en vervormd worden, dat 't in overeenstemming begint te komen met eigen zin en rigting. Zich zelven onbewust, geeft men aan het ontvangen begrip nieuwe of eigenaardige tinten en kleuren, die soms de oorspronkelijke wel eens deerlijk kunnen wijzigen. En deze kleuring en vervorming ligt niet daaraan, dat men het nieuwe zoo maar rondweg niet wil, maar veeleer niet kan opnemen, zóó als het werkelijk medegedeeld werd.

Bij de javaansche christelijke gemeente heeft hetzelfde plaats. Hoewel mij toen nog niet zoo duidelijk, was 't toch hetzelfde verschijnsel, waarop ik doelde in een vroeger schrijven (September 1862). Ik schreef toen: „Dat het een Evangelie eens gekruisten en gestorven Zaligmakers is, – dat zonder dat kruis het Evangelie iets anders wordt, dan wat het Nieuwe testament ons bekend maakt, – is eene waarheid, die den meesten (zoo niet allen naar ik geloof) nog niet duidelijk is. De Heer JEZUS schijnt hun het meest of het liefst, of wel het gemakkelijkst in het karakter van stichter eener nieuwe godsdienst, als Leeraar en heilig voorbeeld voor den geest te staan, en dezen volgen zij nu als Christenen" (op dezelfde wijze als vroeger MOHAMMAD). Zoodat het een verwisselen van Panoetan (leidsman) is, wijl JEZUS

CHRISTUS boven MOHAMMAD behoort te staan. Dat er specifiek verschil tusschen beiden bestaat, kan men niet bevatten; en 't zegt weinig als sommige javaansche Christenen wel eens glimlagchend de schouders ophalende, zich over MOHAMMED uitlaten onder hunne medechristenen, en over hem twisten met hunne mohammedaansche landgenooten. „Het schijnt dat dit, zeker niet eenige of hoofdkenmerk des Heeren JEZUS, het meest in hunnen geest valt, zich meer aansluit aan hunnen gedachtenkring en hunne God- en wereldbeschouwing. Wat den Heer JEZUS ons zoo beminnelijk, onmisbaar en dierbaar maakt, is den javaanschen Christen nog niet helder. Zeker is het, dat dit zijn' dieperen grond in het karakter des volks vindt, dat zich de christelijke waarheid wel zoekt eigen te maken, maar het doet op javaansche wijze, en diezelfde waarheid dan ook weêr in een javaansch kleed steekt." „Doch", zoo ging ik lager voort, „die christelijke waarheid zal in strijd komen met de heerschende javaansche beschouwingen. In dien strijd zal ernstig gewaakt moeten worden; want anders zal 't gevolg zijn, dat die christelijke waarheid zoodanig gevormd en vervormd zal worden door het heerschende (in den geest en rigting der javaansche wereld), dat zij ter naauwernood meer kenbaar zal blijven."

Hoe de Javaan overigens met begrippen en leerstellingen kan te werk gaan, bleek mij onlangs nog in een verhaal, dat SYLVANUS, te Maron, mij deed van zekeren panditô uit Blitar, die hem een bezoek kwam brengen. Deze panditô woont (naar hij zegt) op het gebergte bij Blitar, waar hij vele leerlingen om zich verzameld moet hebben. Deze man is vroeger met den heer COOLEN in aanraking geweest. Hoe en wanneer kon mij niet duidelijk worden. Maar hij kent toch de tien geboden,

de twaalf artikelen des geloofs en het „Onze vader", met nog eenige bijzonderheden uit Oud of Nieuw testament. Het Christendom kon hem intusschen maar niet bevallen. Ook het Mohammedanisme was niet naar zijnen zin, zoo min als de leerstellingen der verschillende panditô. Hij werd tôpô, en belijdt nu als zijn Panoetan (leidsman, godsdienstig vereerd hoofd) Djih-Ollah, een' geheel nieuwen en pas uitgevonden Panoetan, bij niemand nog bekend. De diepte en wonderbaarlijkheid van deze nieuwe belijdenis is juist eene aanbeveling voor haar bij anderen, en 't is wel aan te nemen, dat hij werkelijk menigen leerling tot volgeling van dien Panoetan heeft gewonnen. 't Zou wel merkwaardig zijn, uit zijn' eigen mond eens te mogen vernemen, hoe hij tot die kennis gekomen is. Als leer van dien Panoetan stelt hij nu eene mengeling van christendom, mohammedanisme en ngelmoe voor, opgesierd en tot een geheel gebragt door eigen bespiegeling en vinding. Zoo treden Allah, met Batôrô Endrô en Siwah, in vriendschappelijk verbond met JEZUS en MOHAMMED, die zich te zamen door Djih-Ollah laten vertegenwoordigen, welke eene formule uit de christelijke geloofsbelijdenis met een javaansche rapal tot Pĕngandĕllan van zijne volgelingen heeft vereenigd.

Laat mij u nog een ander verhaal doen, dat tevens kan strekken om ons bekend te maken met de bezwaren, die de Javanen zoo al tegen het christendom kunnen opwerpen, gelijk ik in mijn vorig verslag reeds zoo menig sprekend voorbeeld daarvan aanhaalde. Zekere Javaan meldt zich aan om Christen te worden, en ontvangt daartoe eenig onderwijs. De twaalf artikelen worden hem als de Pĕngandĕllan (geloofsbelijdenis) der Christenen geleerd. Na eenigen tijd gevoelt de man zich gedrongen er van af te zien om Christen te worden, aangezien nadere

kennis making hem heeft doen inzien, dat het christendom ook al niet de ware agami is. De Allah in de geloofsbelijdenis vermeld, kan onmogelijk de ware Allah zijn, want hij verrigt nog werk. Daar wordt gezegd, dat „hij schept, enz." Dit nu is niet betamelijk voor Allah. „Een koning doet ook niets. Antwoordt mij: wie is dan nu de ware Allah, die dezen Allah overtreft, en hem bevelen geeft? Die moet de ware Allah zijn."

De medehelper. „Op zoo'n manier maak je Allah tot een Kabajan of dergelijk ondergeschikt hoofd. Nu, op die vraag kan ik je niet antwoorden. Dat is onmogelijk! Er is niemand die Allah overtreft of hem bevelen geeft. Meer weet ik er niet van. En eigenlijk gezegd: een koning kan ook gezegd worden te werken!"

De eerste. „Zoo!? Gij weet 't dus niet? Als ge mij die vraag niet kunt beantwoorden, dan zie ik er ook volstrekt geene nuttigheid in om Christen te worden. Vroeger wist ik 't niet, wie de ware Allah is! Als Christen kom ik 't ook niet te weten! Och! 't is alles en overal hetzelfde. Nu, dan blijf ik maar wat ik ben!"

„Dat moet jij zelf weten!"

De man is niet weer terug geweest, en dus ook geen Christen geworden.

Letten wij op deze en dergelijke uitingen der javaansche wereld, op die geheele rigting en geest, welke zich bij tôpô's, panditô's, bij allerlei feestelijke en godsdienstige handelingen van den Javaan kenbaar maken, dan erkennen wij daarin een zeker rondtasten, een streven der javaansche wereld. Het is haar ernst bij dat streven; alleen de zon der waarheid verlicht niet haar pad. Het is ook hier het zoeken der menschheid naar verlossing. In deze verloochent zij nimmer, waar dan

ook, hare menschelijke natuur. Die stemmen der in donker rondtastende menschheid, die zuchten en gebeden, 't zijn verzuchtingen naar God, 't is een zoeken naar den Verlosser! De javaansche wereld is zeer diep gezonken. Een breede stroom van ongeregtigheden, zijne oevers overschrijdende, heeft allerwege verderf en verwoesting aangerigt. Godsdienstzin en zedelijkheid, waarheid en reinheid – hoe zijn zij hier niet ballingen en vreemdelingen! En toch – toch is ook van de Javanen, in paulinischen zin, waar, wat ARATUS eenmaal van zich zelven zeide: „Wij zijn van Gods geslacht!"

2. Het javaansche offer.

„Het javaansche volk ook van Gods geslacht!" Vreemde belijdenis misschien voor menigeen, die voor die „Javaantjes" vaak niet meer dan een' glimlach en een minachtend schouderophalen ten beste heeft. Nog vreemder zeker voor hen, die er nog niet in 't reine over zijn, of de Javanen wel wezenlijk „menschen" mogen genoemd worden. Wij weten het zeer goed, dat ARATUS noch PAULUS aan de Javanen dachten, toen zij zeiden: „wij zijn van Gods geslacht!" En verre zij 't ook van ons de Javanen met de Grieken en Romeinen of Joden op ééne lijn te plaatsen. Maar hoezeer ook verscheiden van die volken, toch moeten wij ook op de javaansche wereld die woorden toepassen, waar wij zoo vele overeenstemmende verschijnselen kunnen waarnemen, die, ja in mate van licht en warmte en innigheid verre ten achter staan en zeer verscheiden, maar toch in beginsel één en dezelfde zijn. De javaansche wereld is een altijd nog levend organisme; 't geweten kan daar nog spreken, godsdienstige uitingen des harten (al is 't dan ook in zeer ruwe

vormen) worden waargenomen; genoeg, – want wij willen niet bewijzen, wij constateren slechts – de Javaan is mede van Gods geslacht!

Waar de Javaan van Gods geslacht is, moeten ook de sporen van betrekking tusschen hem en zijnen Schepper hier teruggevonden worden, en moet het javaansche volk onder de werking van Gods geest staan. Maar waarin moet nu de werking van Gods geest bestaan? Immers daarin, dat de javaansche wereld tot zelfbewustheid kome, tot vrijmaking van de banden, in welke zij thans nog gekluisterd ligt? Dat het verlangen naar verlossing in de ziel worde opgewekt, levendig gehouden, als een werk der voorbereiding, om tot de verlossing in CHRISTUS te komen. „Indien de volken des heidendoms door God niet zijn verlaten geworden, dan volgt daaruit, dat wij ook bij hen de teekenen van hun verlangen naar verlossing zullen kunnen aantoonen."

Dezelfde leeraar, die de zoo even aangehaalde woorden heeft geschreven, ik bedoel EDMOND DE PRESSENSÉ, heeft ook ergens gezegd: „De voorbereiding der verlossing in het heidendom was, volgens den apostel PAULUS, eene langdurige en drukkende ondervinding der menschelijke onmagt, eene reeks van wanhopige pogingen om God te vinden, een togt tastende naar licht!" Welnu, zien wij dit zelfde ook niet op Java plaats hebben? Wat anders leert u die tôpô daar in zijn leven der onthouding en zelfdooding? Van waar dat optreden van panditô's en dat geloovig hangen aan hunne woorden? Wat wordt u door het vereeren van dat heir van goden en geesten; dat begeeren naar ngelmoe, dat doen van geloften en gebeden, dat gedurig offeren, wat wordt u door dit alles geleerd?

Wij hebben het reeds gezien, dat al het opgenoemde

op Java in zeer ruwe, zinnelijke vormen plaats heeft, zonder diepte en innigheid; en onze beschouwing van het offer zal ons daarvan op nieuw doorslaande bewijzen opleveren. Met dubbelen nadruk noemen wij dan ook al die uitingen „onzeker rondtasten.” Mogten wij het leeren verstaan en waardeeren, en tot medelijden — tot belangstelling opgewekt worden! Geenszins om slechts onze weetgierigheid en onzen dorst naar kennis van land en volk te bevredigen, trachten wij het javaansche volk te leeren kennen, maar vooral om te weten, wat het is, ten einde het te kunnen helpen en leiden tot de bron des lichts en des levens in JEZUS CHRISTUS onzen Heer! Eerst dán zal ieder verschijnsel waarde voor ons verkrijgen, en zullen wij ons zelfs met belangstelling kunnen bezighouden in het beschouwen van zaken, die zich overigens al vrij nietig en onbehagelijk aan ons moeten voordoen.

Het gezegde in gedachten houdende, zullen de uitkomsten, uit de beschouwing van het offer onder de Javanen te verwachten, te eener zijde voor teleurstelling bewaren, en ten andere haar op juisten prijs doen schatten.

Na het christendom, dat de meest reine, volmaakte en verhevene opvatting des offers heeft, is Israël zeker het volk, onder hetwelk de idee des offers 't meest ontwikkeld en in den meest ruimen zin wordt gevonden. Hoe verder een volk nu afdwaalt, hoe minder rein en geestelijk de beteekenis wordt, die aan het offer gehecht wordt. Hetgeen wij met het woord offer benoemen, droeg onder Israël nevens andere ook de benaming Korban, een woord, dat wij in onze Staten-vertaling, Mark. 7: 11, nog terugvinden. Door de Arabieren ontvingen de Javanen het woord koerban. Meent nu echter niet,

dat de Javaan, omdat dit woord in zijne taal is overgebragt, daarmede te gelijk het begrip van het offer in Israëlitischen zin door de Arabieren heeft ontvangen! Dit is er verre van daan. En hier zal ons vooral kunnen blijken, hoeverre het javaansche volk bij Israël ten achter stond, en nog veel verder verwijderd is van de christelijke idee des offers. Doch voor wij verder gaan, laat ons eerst onderzoeken, hoe de Javaan het offer benoemt.

Wij noemden reeds het woord koerban. De Javanen, die ik in de gelegenheid was te vragen, welke beteekenis zij aan dit woord hechten, gaven mij bepaald te kennen, dat zij het woord koerban wel kenden, maar dat er niets was, hetgeen zij met dat woord benoemden. Wij spreken hier niet over de mohammedaansche geestelijken. Zij gebruiken veelvuldig het woord koerban, maar wat in den kring dier geestelijken bekend is, is daarom nog niet onder het volk gebragt. Het zou bovendien toch nog wel merkwaardig zijn, zoo daartoe gelegenheid bestond, om ook bij hen naar hunne opvatting van dat woord te onderzoeken. Welligt dat de uitslag ons zou tegenvallen. Ik moet bekennen, het geluk nog niet gehad te hebben, met een' mohammedaansch geestelijke over dit punt te kunnen spreken. Alleen een paar gewezen Santri's, thans Christenen, hebben mij wel iets uit de Pĕsantrèn verteld, doch niet voldoende om daarop met zekerheid te kunnen afgaan. De kring van mijn onderzoek was bepaald tot désô-Javanen, en onder hen (althans in de residentiën Kediri, Soerabaja en Malang) is het woord koerban wel bekend, maar niet in gebruik. Er is niets, dat zij koerban noemen. Het woordenboek geeft zelfs den causalen vorm: ngoerbanakĕn op, en dus schijnt dit woord in Midden-java meer bekend en in gebruik te zijn.

Gelijk in meer zaken, zoo moet ook van het offer gezegd worden, dat de Javaan voor het algemeene begrip „offer" geen afzonderlijk woord heeft. Tijd, plaats en vorm geven aan ieder afzonderlijk offer ook eene bepaalde benaming. Wilde men naar een woord zoeken, dat 't meest algemeene begrip moest weêrgeven, het zou misschien het woord pisoengsoeng kunnen zijn. Evenwel – als gij bijv. het offer, dat de Javaan in de maand Roewah voor de dooden brengt, of in de maand Moeloed aan MOHAMMAD wijdt, pisoengsoeng wildet noemen, dan zou hij u zeker vreemd aankijken en glimlagchen. Bovendien is dit woord hier zeldzaam in gebruik.

De Javaan heeft zoowel bloedige als onbloedige offers, die hij onderscheidt in twee klassen: in vrijwillige en verpligte offers (jav. sadjawining pĕrnôtô en pĕrnôtô), terwijl hij voor het brengen of aanbieden, offeren dezer offers, verschillende woorden gebruikt, al naar den tijd en de gelegenheid des offers. Een en ander zullen wij bij ieder der nader te vermelden offers aangeven. Alleen merken wij nog op, onder verpligte offers, hier te verstaan zoodanige offers, die volgens de gewoonte op dezen en dien dag in een' bepaalden vorm behooren gebragt te worden, en waarbij het een ieder vrij gelaten is, op andere tijden nog andere vrijwillige offers te brengen.

(Slot volgt.)

Leendert Johannes Guittart

EN DE

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER ZENDINGZAAK TE ROTTERDAM.

Op Zondag, den 3den December 1865, ging tot hooger leven over LEENDERT JOHANNES GUITTART. Op Donderdag daaraan volgende stond eene digte vriendenschaar rondom zijne groeve, en het ontbrak daarbij niet aan woorden van weemoed over zijn verscheiden, van dankbare herinnering aan zijne vriendschap en trouwe, van hope en verwachting van een zalig wederzien na korter of langer tijdsverloop.

Die vrienden waren geen geletterden, geen aanzienlijken, geen rijken. En toch waren er velen onder, die eene goede hoeveelheid wetenschap bezitten, die achting en liefde van hunne medeburgers genieten, dien het niet ontbreekt aan het dagelijksch brood en nog iets meer, om ook den armen te kunnen gedenken.

Daar was in grooten getale vertegenwoordigd de hooggeschatte brandweer van Rotterdam.

En daar waren niet weinige vrienden van de zending, die in de Maasstad voor vele jaren een nieuw leven ontving.

Het waren, met enkele uitzonderingen, mannen van bedrijf, mannen die de handen zoo goed als het hoofd weten te gebruiken.

Er waren er niet weinigen onder, die den Heer uit eigen ervaring leerden kennen, als den goeden, getrouwen Herder.

Eene schoone, eene liefelijke afspiegeling van onze christelijke maatschappij.

En hij, wiens stoffelijk overschot aan de kille aarde werd toevertrouwd, om onder de nederige zoden te rusten, was het beeld van den waren burger van het Godsrijk. Hij werkte zoo lang het dag was, waar hij kon, naar de kracht hem door God gegeven, in stilte, althans zonder ophef, maar met kracht en volharding.

Als handwerksman, onbemiddeld, en vaak worstelende met gebrek aan die mate van stoffelijke middelen, welke noodig is om gemakkelijk vooruit te komen in de wereld, liet hij geene gelegenheid ongebruikt, om op eerlijke wijze den kost te verdienen; en toen eene ongeneeselijke kwaal zijne ligchaamskrachten reeds ondermijnd had, was hij nog van den vroegen morgen tot den laten avond aan zijn werk.

Als brandspuitmeester stond hij bij nacht en ontijde vaak vooraan onder de wakkeren, die reeds zoo menig dreigend gevaar door hunne bedaarde kloekheid van onze stad wisten te weren.

Voor zijne broeders en vrienden had hij altijd zijne gaven en krachten ten beste.

Als een' liefhebbend zoon liet hij niets onbeproefd, om de laatste levensjaren eener oude moeder te veraangenamen.

Waarlijk al genoeg om den man de burgerkroon, de eenvoudige, maar schoone burgerkroon waardig te maken! Wie zou op zulk een leven van bedrijf laag durven neder zien? Wie zou in de raadzaal of in het studeervertrek de schouders durven ophalen over eene eer door stad-

en standgenooten aan den eenvoudigen handwerksman gebragt? Wie zou hem die ontzeggen met een koel: „maar zulke mannen zijn er immers bij duizenden!”

Gode zij dank! zoo zijn er bij duizenden, zoo zijn er ook velen in onze goede stad **Rotterdam**, en indien niet allen, ja slechts enkelen eene bijzondere eer te beurt valt, en indien om hunne graven slechts enkele bloedverwanten en vrienden zich verzamelen, Hij, die ieder onzer kent, die weet wat er in den mensch is, zag hun werken en zwoegen, hun worstelen en lijden, hun geloof en hunne overwinning! Hem kunnen wij veilig de schatting van hun leven en werken overlaten. Eene burgerkroon is schoon; maar wat is te vergelijken met de kroon, die den Christen wacht?

En GUITTART was Christen in de volle beteekenis van het woord. Was zijn gedrag als burger, vriend en bloedverwant reeds het uitvloeisel van christelijke naauwgezetheid en liefde, hij voelde zich gedrongen, om door voortdurend onderzoek zijne kennis te vermeerderen, en deze dienstig te maken aan de uitbreiding van Gods koningrijk. Met een uitstekend geheugen bedeeld, viel het hem niet moeijelijk zich eigen te maken, wat hij voor zijn doel noodig achtte, en zijn helder oordeel deed hem gemakkelijk de waarde en beteekenis van woorden en zaken begrijpen. Zeer goed ter taal en niet beschroomd, kon hij niet alleen in meer beperkten kring, maar ook voor een talrijk publiek het woord voeren. Dit laatste deed hij echter nooit dan in de Vereeniging ter bevordering der Zendingzaak; daar was hij onder de zijnen: en boven velen daarvoor toegerust, sprak hij ook in dien kring met warmte en wakkerheid, zonder eenige aanmatiging, zonder in het minst inbreuk te maken op de regten en het werk van de voorgangers in de gemeente, altijd met

hunne goedkeuring, nooit zonder dat enkelen, daarbij tegenwoordig, zich verheugden en zich wel eens verwonderden over den tact van een' man, die geen ander onderwijs in die zaken had genoten, dan dat de Schrift en de omgang met een' hooggeschatten leermeester hem verschaften.

God alleen kent ons, en wij zien slechts wat voor oogen is; maar er zijn kenteekenen, die ook den kortzigtigen mensch vrijmoedigheid geven tot oordeelen. Wanneer de man in de kracht van zijn leven, met eene nog schoone toekomst voor zich, bemind en geacht door alles wat hem omringt, op het ziekbed wordt neergeworpen, en zich na eenigen tijd de stellige kenmerken openbaren, dat zijne taak hier ten einde loopt; wanneer de Christen op zijn laatste ziekbed zegt: „Ik heb veel goeds van mijnen hemelschen Vader genoten; er is nog veel dat mij aan de aarde zou binden; met weemoed zie ik mijne oude moeder aan; maar de Heer maakt het wel met mij, boven bidden en denken; zijn wil geschiede! Ik weet, dat Hij mij een' schooner' werkkring bij zich in het huis des Vaders bereid heeft"; – dan zeggen zijne medebroeders: „Hoe liefelijk dus van het aardsche te scheiden! O! wij hadden hem nog zoo gaarne behouden; maar toch gelijk God het wil is het stellig beter." En dan kunnen zij met vertrouwen bij het afsterven van zulk een' vrome zeggen: „Zalig zijn de dooden, die in den Heer sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hunnen arbeid; en hunne werken volgen hen."

Hunne werken volgen hen; en voor die werken verdienen die gezaligden ook den dank van hunne achtergeblevene medebroeders. Ons Genootschap zal steeds dankbaar erkennen, dat het aan GUITTART groote verpligting had. „Reeds op jeugdigen leeftijd," dus verklaarde

een zijner vrienden, die zijne levensgeschiedenis grondig kent, „bezielde hem de lust voor het zendingwerk. Hij zou, indien daartegen geen gegronde bezwaren bestaan hadden, zelf de heidenwereld zijn ingegaan, om de blijde boodschap des Evangelies den volken te brengen." Zeker zoo iemand, dan had GUITTART de vereischten in zich vereenigd, om met goede hoop op zijnen arbeid te worden uitgezonden. Hij was daartoe niet geroepen; maar werkte hij daarom niet voor het Godsrijk? „Met eenige vrienden de Maandberigten van het Nederlandsche zendelinggenootschap lezende," hij moest dit doen op eene wijze, die voor hem als handwerksman niet te bezwarend was, „rees de gedachte bij hem op, aan dien kring meer uitbreiding te geven. Met zijn' oudsten broeder J. GUITTART en met zijn' neef POST, koos hij nog vier vrienden; en deze mannen bragten, onder goedkeuring van de Bestuurders van het Nederlandsche zendelinggenootschap, de Vereeniging ter bevordering der Zendingzaak tot stand. Geschiedde deze oprigting onder nederig opzien tot God, er moesten vele moeijelijkheden en bezwaren overwonnen worden, en het moeijelijkste werd steeds door LEENDERT JOHANNES verrigt. Nooit was hem iets te veel, hetzij in het maatschappelijke of op godsdienstig gebied; overal vond men hem dienstvaardig; warme menschenliefde bestuurde zijne daden; nuttig te zijn was zijne blijdschap; zonder loon of ijdele eer te bejagen was zijn streven alleen de goedkeuring van zijnen Hemelschen Vader te verwerven."

Die Vereeniging had aan GUITTART groote verpligting; en was hem wederkeerig in hooge mate lief. Hare geheele inrigting, in overleg met zijne medebestuurders tot stand gebragt, getuigt van eenen practischen, christelijken zin. Men moest hem zelf er over hooren, om te begrijpen,

dat het doel niet maar was om geldelijk voordeel aan het Genootschap te verschaffen, maar dat vooral ook de hoogere belangen van de deelhebbers beoogd werden.

Er kan verschil van gevoelen bestaan over het nut, over het wenschelijke, ja over het al of niet geoorloofde van zulke vereenigingen. Ziet! wanneer zij niet verder strekken, dan om op niet geheel af te keuren wijze den daglooner, den dienstbare eenige centen van zijn zuurverworven loon te doen aanwenden voor eene zaak, die men als hoogst nuttig voorspiegelt, doch die door den deelnemer niet begrepen wordt, dan mag men met volle regt zijne stem tegen zulke vereenigingen verheffen. Wij weten niet, of hier en daar vereenigingen bestaan, die op de onkunde en de goedmoedigheid van de menigte gebouwd zijn. Maar met vollen nadruk zeggen wij: zóó werkt de Vereeniging voor de Zendingzaak te Rotterdam niet; aan zulk eene wijze van werken zou GUITTART, zouden ook zijne vroegere en latere medebestuurders de hand niet geleend hebben.

Een belangrijk doel van die Vereeniging was, en is steeds, nuttige en voor het volk geschikte lectuur te verspreiden. Een goed deel van den tijd en de zorg der bestuurders wordt besteed aan de keus van boekjes; daartoe moet men in staat zijn de gevoelens der lezers te hooren, om met hun' smaak bekend te worden; daartoe behoort overleg, om de leesstof te verdeelen, en voor de kas niet te bezwarend te maken. Eene geregelde rondzending van die boekjes vordert orde en gezetheid, en hoeveel van den een' handwerksman zoo kostbaren tijd moet aan een en ander niet gegeven worden! GUITTART gaf veel tijd aan dat werk; hij kon dit beter doen, dan een zijner medebestuurders, omdat hij ongehuwd was, en (mogen wij het niet gerust aannemen?) vooral, omdat hij veel lust in dien arbeid had.

Vele van de leden der Vereeniging bezoeken den Maandelijkschen bidstond; niet allen kunnen dit doen; want, wat men ook zeggen moge, het is voor den handwerker zoo gemakkelijk niet door de week zijn werk te verlaten. Misschien ook voldoen de openbare bidstonden niet genoeg aan zijne behoefte en zijn' smaak. Toch zouden zeker gezette bijeenkomsten der leden, waarin op onderhoudende wijze over de zending gesproken werd, en waarin daardoor reeds vermeerdering van kennis, ook op ander gebied bevorderd werd, niet nalaten goede vruchten af te werpen. Het is eene gedachte, die ons bij het herdenken van onzen vriend dubbel aangrijpt, die zeker in zijnen geest was, en die steller van deze bladzijden ter overweging aanbeveelt.

„Wilt gij allen, die dit hoort," zoo sprak een vriend op de begraafplaats: „wilt gij onzen broeder nog eene liefdedienst bewijzen, nadat hij gestorven is, bevordert dan zooveel in u is de zendingzaak, waarvoor hij geleefd heeft. En wat ons aangaat, Bestuurders der Vereeniging, wij zullen voortgaan met bouwen, en God van den hemel zal het ons doen gelukken." Welnu Broeders! kunt gij ook door toespraak en onderwijs de leden uwer Vereeniging nog nader aan u, en aan de goede zaak verbinden? Overweegt, en, vindt gij vrijheid, handelt!

Hoe getuigden toch die jaarlijksche bijeenkomsten, waarin verslag wordt gedaan van uwe verrigtingen en waarin een opwekkend en bemoedigend woord wordt gesproken, tot nu toe van groote belangstelling! En moet gij daar den man missen, die meer dan eens als voorzitter zulk een' goeden en aangenamen toon wist aan te slaan, beproeft wat gij kunt, roept de hulp van andere vrienden in, en het voorbeeld van den ontslapene zij u tot waarborg, dat gij slagen zult. De Heer laat het een

goed werk, in zijne kracht ondernomen, nooit aan zijn' zegen ontbreken.

Zoo kunnen ook die vereenigingen voor den handwerkersstand meer nog dan tot nu toe bevorderlijk zijn aan de kennis van de verbreiding des Evangelies over den aardbodem; en waar wordt dat werk met meer ingenomenheid begroet, dan juist bij onze vrienden onder de arbeidende klasse?

Nog eene enkele werkzaamheid van GUITTART ten behoeve der zending mogen wij niet onvermeld laten. Toen de noodzakelijkheid ontstond eene Afdeeling van ons genootschap te *Rotterdam* op te rigten, kozen Bestuurders van die Afdeeling onzen Broeder tot haren Secretaris. Ofschoon natuurlijk minder gewoon de pen te voeren, vervulde hij die betrekking toch op voortreffelijke wijze. Niet weinige waren de werkzaamheden, die hem daardoor werden opgelegd; en hij toonde ook hier aan wakkerheid en kennis van zijne geboortestad, een helder inzigt in de vereischten van dat werk te paren. Veel ging van hem uit, veel werd door hem bewerkt; en zoo is op dezen oogenblik de nieuwe Afdeeling op eene wijze ingerigt, die den leden van het Bestuur het werken gemakkelijk maakt.

Lang zal de nagedachtenis van LEENDERT JOHANNES GUITTART bij zijne vrienden en bekenden in zegenend aandenken blijven. Een goed en wakker man is hun ontvallen. Maar zijne plaats zal niet ledig blijven. Rust op hem, die haar zal vervullen eene dubbele verpligting, hij drukke zich het beeld van zijnen voorganger diep in de ziel, en hij vergete niet, hoe Gods kracht in zwakheid vervuld wordt.

Ons Genootschap heeft eenen trouwen, eenvoudigen vriend verloren; geve God, dat het aan zijne oude, be-

proefde vrienden nog menigen jeugdigen broeder moge zien toevoegen! In de kracht des Heeren wenschen wij voort te arbeiden, zoo lang het voor ons dag is, gedachtig aan de leuze van ons Genootschap: „Vrede door het bloed des kruises!"

13 December 1865.

EENE GODSDIENSTIGE PLEGTIGHEID BIJ EEN' STAM VAN NOORD-AMERIKAANSCHE INDIANEN.

In TRÜBNER'S „American and oriental literary record" (4 Augustus 1856) wordt een boekje aangekondigd, slechts in 50 ex. gedrukt, ten titel voerende: „An account of an annual religious ceremony practised by the Mandan tribe of North american Indians," by GEORGE CATLIN, 4°. 67 pp. De plegtigheid, die de schrijver daarin aan het licht brengt, heeft haren oorsprong in de overlevering aangaande den zondvloed, onder dien indiaanschen stam bewaard. Zij dient ter herdenking van het vallen der wateren, dat zij in hunne taal „Me-ne-roka-ha-sha", dat is het wegzinken of dalen der wateren, noemen.

De referent in TRÜBNER'S „Record" roemt zeer de grondige kennis van den schrijver in alles wat op het volksleven der Indianen betrekking heeft, en noemt de bijzonderheden in zijn werkje medegedeeld hoogst belangrijk. Zoo wordt daarin gesproken van de „ark of groote kano", welke bewaard wordt in de medicijnkist van het dorp, en die als een gewijd voorwerp wordt beschouwd. Hij zegt, dat in de nabuurschap van dezen, even als van iederen anderen indiaanschen stam, dien hij bezocht, een of andere hooge berg wordt aangeduid als die, waarop de „groote kano" bleef zitten. Ofschoon de Mandanen

geen ander middel bezaten, om den tijd te berekenen dan bij „manen" en „sneeuwen", vernam hij tot zijne verbazing, toen hij naar den tijd vroeg, op welken de plegtigheid inviel, het antwoord: „Zoodra de wilgenbladen hunnen vollen wasdom hebben, onder den oever der rivier." „Wat heeft de wilg met deze zaak te maken?" vroeg hij. En het antwoord was: „De twijg, die de medicijnvogel te huis bragt, was een wilgentak, en droeg volwassen bladen." En toen hij zijn onderzoek voortzette, aangaande de vogelsoort, die men bedoelde, wees men hem op een paar tortelduiven, als den Grooten geest, den mysterie- of medicijnvogel. De vrees, door deze overlevering van den zondvloed verwekt, schijnt aanleiding te hebben gegeven tot het zorgvuldig acht geven op de voortteeling van den buffel, en daarom is in een gedeelte van de plegtigheid een stier opgenomen, hetgeen naar de meening der Indianen noodig is, om het verschijnen van buffels te bevorderen, ten einde zich gedurende het overige gedeelte van het jaar voedsel te verzekeren. Dit gedeelte van de plegtigheid heeft het karakter eener symbolische voorstelling van de voortplanting van den buffel en van den mensch. In een ander gedeelte van de plegtigheid worden de jongelingen aan ontbering en pijniging onderworpen, met het doel hunne spieren te harden, en hen tot het doorstaan van gevaren en moeijelijkheden in staat te stellen, en dit niet alleen om hen te sterken, en dus het geslacht in stand te houden, maar ook om de opperhoofden gelegenheid te geven, de ligchaamskracht hunner jonge manschappen op de proef te stellen, ten einde te weten op wie zij zich kunnen verlaten in tijden van nood. Van het mededeelen der bijzonderheden van deze plegtigheid onthoudt zich de verslaggever, en de reden daarvan is

ligt na te gaan, wanneer hij getuigt, dat bij de toenemende opgewondenheid eene ongebondenheid ontstond, die scheen te duiden op den toeleg om het uitsterven van het indische ras te voorkomen.

De overleveringen aangaande den zondvloed zijn niet de eenige opmerkelijke bijzonderheden in het boekje. De heer CATLIN voegt er aan toe een verhaal, eene overlevering of eene fabel, waarin voorkomt eene maagd, die eenen zoon ter wereld brengt, en die betuigt, dat zij zuiver is van alle zedeloosheid, een algemeen zoeken naar het wicht, eene krachtige tusschenkomst van het kind, waardoor de volken van den hongerdood gered werden en het ombrengen van het kind door den invloed van een' boozen geest.

ERRATA EN VERBETERINGEN.

In het zevende deel

Pag. 293 staat: de nakel, lees: de akel: maar in verband n-akel, zoo ook tweemaal op pag. 295.

» » » oumasaputna, lees: sumasaputna.

» 294 » uitgegist zijnde, lees: er gist zijnde of al gist waargenomen wordende.

» 295 » tweemaal supit, lees: supi.

» 296 zang 2 staat: Pahaleienku wia si Empung tentu ung keelakker, lees: Pahaleiengku wia se Empung tentu ung kalakker.

» 297 » 4 » werennanku ..... ajame: lees: werennangku ..... ajamo, en de vertaling: omdat het reeds licht is.

» » » 5 » wasian kantare am, lees: wasiang kantare um.

» » » » » a susuleng ..... sumber, lees: an suleng ..... sombor.

» » » 6 » kawanna, lees: kawanua.

» » noot 3 » Bakam ..... sumber, lees: Bakan ..... sombor.

» 298 staat: Sengemumokan, lees: Lengemumokan.

» » zang 9 staat tweemaal: un asar nn, lees: un n-asar un.

» » noot 3 staat: rurirunian, lees: runirunian.

(1) De zendeling WILKEN zond ons nog een en ander tot aanvulling en verbetering van de Alfoersche teksten in Deel VII van dit tijdschrift. Wij laten die hier volgen en merken slechts op, dat verreweg de meeste drukfouten toe te schrijven zijn aan onduidelijkheid en verkeerde opvattingen van het handschrift. Daardoor kunnen in eene taal, waarvoor het tot dusverre aan grammatica en woordenboek ontbreekt, ligtelijk misstellingen ontstaan. RED.

Pag. 299 zang 12 staat: winarantan, lees: winaranten.
» » noot 1 » pakenteen, lees: pahenteen.
» 300 zang 13 » wen kinapetorranno, lees: weng kinapetorranno.
» » » 17 » tendung nilolohoen, lees: tindung ni lolohoen.
» 301 reg. 20 » Leleleen, lees: Leleen.
» 302 zang 2 » werie, lees: weru.
» » » 3 » ipopojumei, lees: ipoipoijomei.
» » noot 1 » walian, lees: waloan.
» » » 3 » ipopojo, lees: ipoipoijo.
» 303 zang 4 » Tumalu talungtung, lees: Tumalutalungtung.
» » » 5 » wewe, lees: wene.
» » » 8 » pamoipojan .... weren kariaka, lees: pamoipoijan .... wereng kariaku.

De zangeres wil zeggen: wij hebben een gevoel in onze lendenen als of ze wilden breken; omdat ze (de lendenen) door het gedurige dragen van de vele padi op het hoofd geschud worden, zoo als iemand op een tak staande, die met de voeten schudt; zie de beteekenis pag. 302 noot 3.

Pag. 303 zang 9 staat: waris, lees: weris, zoo ook in de vertaling.
» » noot 1 » Tulungtung, lees: Talungtung.
» 304 reg. 17 en noot 2 staat: songkor, lees: sangkor.
» 305 » 18 staat: pinaira, lees: pinaria.
» » » 24 » Nasinindong, Komolontang, lees: Masinindeng, Kumolontang.
» 306 zang 1 ontbreekt in de vertaling o n s, als: voor u de goden, – en o n s worde gegeven, enz.
» 307 » 4 staat: wehennei, lees: wehannei.
» 308 » 2 » wajang, lees: wujang.
» 308 reg. 17–19 staat: kerorbene .... wukubene .... rewungbene seebene .... ranibene, lees: kerorwene .... wuku um bene .... rewung um bene .... seewene .... raniwene ... lolonwene.

Pag. 309 zang 8 staat: Giken, lees: Oiken of Oikeng.
» 310 reg. 10 » van de Leleen, lees: van den Leleen.
» 311 zang 2 » Tumulan, lees: Tumulau.
» 312 » » » un engket, lees: un n–engket.
» » » » » poipojan, lees: poipoijan.

Van dezen zang wordt in noot 4 gezegd: »Deze vertaling is niet wel te begrijpen, enz. Rumengan had de betrekking van verdeeler (zie pag. 315 zang 2); zijne woning was de berg Mahawu (zie de twistappel pag. 316). Deze berg nu heeft reeds eenige keeren rook en vuur gespuwd. Zoo als uit noot 1 te zien is, wordt patombokkan en mahatombok ook gebruikt voor eenen rookenden berg. Men wil daarom met dezen zang zeggen of verzoeken, dat de Meweteng Rumengan, even als de rook uit den berg, doen opdagen of uitkomen of opstijgen veel rijst om die onder hen te verdeelen.

» 313 reg. 1 en 2 staat: Meiikuamuma.... om bene, lees: Meiikuamuma.... am bene – en in de vertaling: Is gezegd geworden door u derwaarts, worde opgestegen, enz.
» » » 3 staat: Malialeia, lees: Malealeia.
» » zang 2 » u sakit wo rawoi, lees un sakit wo u rawoi.
» » » » » angkatutua kalawir o wei, lees: ang katutua ka lalawir e lumape wo lumawa owei.
» » » 3 » wana puser.... Lolilololin, lees: wanam puser.... Lolilololing owei.
» » » 4 en 6 staat: Nengket, lees: N–engket.
» » » 6 staat: onde, lees: endo.
» 314 » 7 » unengket, lees: un–nengket.
» » » » » nokki, lees: n–okki.
» » » 8 » lumolen tendelendennannei, lees: lumolin tendetendennannei, zoo ook in den volgenden regel.
» » » » » ambale, lees: am–bale.

Pag. 315 zang 1 staat: naku, lees: n–aku.
» » » 3 » dootua, lees: dootuu.
» » » » » Maan kang, lees: Maang kang.
» » » 4 » poromu, lees: koromn.
» 316 » 5 » taker, lees: takkar.
» » » 6 » tweemaal i meren, lees: im meren.
» » » 7 » kampei, lees: kampe.
» » » 9 » tweemaal namian, lees: n–amian.
» 317 reg. 3 v. o. staat: songkor, lees: sangkor.
» 319 » 9, 27, 28 » Mokotempaai, lees: Mokotempai.
» 320, 321 staat driemaal Panderiat: lees: Pandeirot.
» 323 reg. 2 v. b. staat: Pasanbangko, lees: Pasambangko.
» 326 » 11 » » Runtuwara, » Runtuwaro.
» » » 17,18 » » Mondolong, » Mandolang.
» 327 » 9 » » sóngkor, » sangkor.
» 329 » 7 » » Montuuntu, » Muntuuntu.
» 330 » 2,14 v. o. » Mondolung, » Mandolang.
» » » 4 v. b. » Kombengen, » Kombangen.
» 331 » 5,10 v. o. » driemaal Rimasa, lees: Riamasa of Riamasan.
» 332 » 5 v. b. » O Pandagian daal neder, hier tot ons weder, lees: O Pandagian daal neder, keer tot ons weder!
» 332 » 7 v. o. » pamumusis, lees: pamumuris.
» 373 » 10 en noot 3 staat uwak of uak, zoo ook uwakkan en uakkan; beide hoort men; de een schrijft deze woorden met, de ander zonder *w*; – uwakken beteekent ook: wordt bespot.
» 385 » 3 v. b. staat: waku, lees: wahu.

Voorts merkt WILKEN op dat *engket*, naar zijn inzien, beteekent: zang ter eere van dezen of genen ĕmpung of verzoek aan hem gerigt of wel: zang van een' ĕmpung; eengket is: hetgeen bij dien zang behoort.

MEDEDEELINGEN

VAN WEGE HET

Nederlandsche Zendelinggenootschap.

UITGEGEVEN DOOR

BESTUURDERS VAN DAT GENOOTSCHAP.

TIENDE JAARGANG.

TE ROTTERDAM, BIJ
M. WYT & ZONEN,
Drukkers van het Nederlandsche Zendelinggenootschap.
1866.

INHOUD.

ERRATA.

Blz. 85, regel 14 v. o. staat: October, 1854; lees: September, 1855.

» 190, regel 2 v. o. staat: bodo; lees: bodowa. De uitdrukking masa (of zoo men meestal zegt: mongsa) bodowa Allah beteekent letterlijk: God zal wel niet onkundig zijn.

» 191, regel 2 o. staat: pitra; lees: pitrah.

» » Noot 1 staat: moeddin; lees: modin.

» » » 2 » sepoelohon » sepoelochhan.

» » » 3 » soasahan » sohasahhan.

Lith. v. S. Lankhout   G. n. del.

UIT DEN WERKKRING VAN DEN ZENDELING

J. N. WIERSMA, te Ratahan. (1)

(Nov. 1862—April 1863.)

Uit mijn vorig schrijven zal gebleken zijn, dat ik in November 1862 mij voor goed vestigde op mijne standplaats Ratahan; ook heb ik toen met een enkel woord over de schoone natuur en 't heerlijk klimaat gesproken; ik kan dus in eens beginnen met te vertellen, dat ik op den 23sten November door Br. VAN DE LIEFDE in mijn werk werd ingeleid. Dit is een gewigtige datum in mijn leven. Op den 23sten November toch verliet mijn aardsche vader deze woonplaats, om tot mijn' Hemelschen vader henen te gaan; en wederom was het die datum, waarop

(1) De Redactie heeft zich wel eens te verwijten, dat zij achterlijk is in het leveren van bijdragen, die, zoo zij niet voor een zeker gedeelte der lezers en gebruikers van dit Tijdschrift gewigtig zijn, toch zeer de aandacht trekken van hen, die belang stellen in het leven en denken van sommige hun bekende broederen. Zij wenscht door het leveren van uitvoerige uittreksels uit de brieven, vooral van de jongere zendelingen, in dezen jaargang haar te kort van de laatste jaren eenigszins in te halen. De uittreksels zijn altijd vervat in de woorden der oorspronkelijke schrijvers. Het zou voor de Redactie aangenamer en gemakkelijker vallen de stukken in hun geheel terug te geven; de groote omvang, bij de beperkte ruimte van ons Tijdschrift is hiertegen echter een onoverkomelijk bezwaar. Intusschen zal het voornaamste niet ontbreken, en daarin zal voor den meer wetenschappelijken onderzoeker van land- en volkenkunde en zending nog wel iets te vinden zijn, dat zijne opmerkzaamheid verdient.

de Johannes Lodewijk uit Rotterdam zou vertrekken, om mij naar mijn nieuwe vaderland over te brengen, bij welke gelegenheid moeder mij nog in een' brief den sterfdag van vader herinnerde; en thans was het voor de derdemaal die datum, waarmede een gewigtig tijdperk mijns levens zou aanvangen. Wij gingen dan op den bepaalden tijd 's morgens naar de kerk, en vonden er een zeventigtal menschen bijeen. Weinig volk voor zulk eene gelegenheid; maar hiervoor was eene reden. Den vorigen zondag had ik gemeend, dat Br. VAN DE LIEFDE zou komen; maar hij was toen door koorts verhinderd. Ik kreeg daarvan wat te laat berigt, want er loopt hier nog geen sneltrein, veel minder heeft men een telegraaf, om de gemeente daarvan kennis te geven, zoodat men op den 16den in grooteren getale was opgekomen om de plegtigheid bij te wonen. Daar ik al twee zondagen den meester had gehoord, die zich zelven niet begreep, en veel minder door anderen begrepen werd, besloot ik dien zondag mij over den vorm heen te zetten, en zelf te preeken, wat ik dan ook volbragt heb. Door deze geschiedenis wist ik echter dien zondag nog niet, of VAN DE LIEFDE den volgenden zou komen, en kon dus geen kennis geven, zoodat er een zeer gewoon getal hoorders was opgekomen. Desniettemin was het een plegtig uur.

Br. VAN DE LIEFDE trad op met het woord uit Joh.: „God is liefde", en toonde aan de gemeente, hoe God die liefde op verschillende wijze openbaarde, vooral in zijn' Zoon, en hoe Hij die ook thans voor Ratahan openbaarde, door hun een' pandita te geven. Nadat hij mij onder plegtige zegenbede tot mijn werk had ingeleid, trad ik op, en zette voor hen uiteen, wie ik was (een zendeling uit Holland tot hen gekomen); wat ik voor hen zijn wilde (ik wilde hen leeren en met hen leven), en wat ik tot dat einde van hen vroeg (vertrouwen en

liefde). Br. VAN DE LIEFDE maakte mij de opmerking, dat hij voor het woord vroeg, liever hoopte had gehoord; misschien was dit ook beter geweest.

Aldus liep deze plegtigheid ten einde, en zoo was ik dan als wettig zendeling van Ratahan opgetreden. Hoe ik dat werk begrijp, zal ik u mededeelen. Beginnen wij met het terrein te verkennen, en wel het eerst met de negerij Ratahan. Ik heb hier een huis voor *f* 1200 gekocht, en ben van plan het nog wat te laten vergrooten. De negerij Tombatoe, die tot mijnen werkkring behoort, heeft meer aanmoedigends voor den pas begonnen zendeling dan Ratahan, doch ik denk dat het goed is, dat ik hier ben, ofschoon de gemeente zeer koud is.

Wat den meester betreft, ik heb reeds met een enkel woord mij ongunstig over hem uitgelaten. Als moerid heeft hij langen tijd bij Br. GRAAFLAND gewoond, en dezen vooral bij den dood zijner vrouw zeer vele diensten bewezen, zoodat Br. GRAAFLAND, om hem te beloonen, hem onder zijne kweekelingen opnam. Toen hij echter een jaar onderwijs had ontvangen, zag GRAAFLAND, dat hij ongeschikt was om het noodige te leeren; maar in dien tijd had Br. SCHAAFSMA dringend behoefte aan een' meester, zoodat GRAAFLAND hem dezen DANIËL afstond, zeggende wie hij was, en SCHAAFSMA heeft hem te Ratahan geplaatst, om er toch iemand te hebben. Verder behoef ik niets te zeggen, dan dat hij het Alfoersch alhier evenmin verstaat als ik, en hij dus voor de gemeente weinig geschikt is. In de school gaat het nog eenigszins. Van tijd tot tijd geef ik een' mijner beste moerids om hem te helpen. Over de school ben ik thans nog al tevreden; natuurlijk vergenoeg ik mij met kleinigheden. Er komen thans geregeld een zestigtal kinderen school; in het begin slechts een twintig, en het leeren schikt

nog al; bij velen kan ik vooruitgang bespeuren. 't Is waar, er konden veel meer kinderen opkomen; maar het schoolgaan heeft hier met groote bezwaren te kampen. De rijsttuinen zijn hier 8 paal van de negerij, zoodat de menschen geregeld in de tuinen wonen. De Christenen komen zaturdags t'huis, maar de Alfoeren blijven steeds in de tuinen. De huizen staan dus door de week leêg. De menschen leven in akelige hutten in de tuinen. En de kinderen moeten alleen in huis blijven, tenzij er eene oude grootmoeder of iemand te vinden is om hen op te passen. De kinderen moeten dus ook voor hun eigen eten zorgen; dit eenzame leven begint de lieve kleinen spoedig te vervelen, en wie mag het hun ten kwade duiden, dat zij gedurig aan hun kinderlijk gevoel gehoor geven, en de negerij uitsnellen, om hunne ouders op te zoeken. 't Spreekt van zelf, dat zij dan ook niet den volgenden morgen terug keeren, en hierdoor is het getal schoolkinderen zeer afwisselend, en heeft men steeds verandering van publiek. Dat is dus niet eentoonig; alleen die afwisseling begint voor mij onaangenaam te worden.

Daar ik nu toch eenmaal spreek over het leven in de tuinen, moet ik er nog bijvoegen, dat het ook zeer nadeelig werkt voor de zedelijkheid en gezondheid. Wat de eerste betreft, men leeft daar nog geheel ongedwongen, zonder eenige schaamte, zoodat het treurig verleden, waarmede de minahassische bevolking nu bijna gebroken heeft, daar nog met kracht wordt aangekweekt, en wat de ongezondheid aangaat, het leven in ellendige hutten, op nieuw bewerkte gronden, die allerlei kwade dampen uitwasemen, kan wel niet anders dan ongezond wezen; en komen zij dan na eene maand of drie eens weêr in hunne huizen, die al dien tijd gesloten zijn geweest, en die men zonder behoorlijke reiniging betrekt, dan wordt men daar door de koorts overvallen. Dit laatste is echter

niet van toepassing op de christen bevolking, ten minste niet op dat deel van hen, dat zondags geregeld ter kerk komt. Deze toch komen elken zaturdag t'huis, en reinigen behoorlijk hunne huizen. De andere die volstrekt geen reden hebben om in de negerij te komen, blijven waar zij zijn, maar oogsten dan ook de gevolgen. Op die wijze kan ook, en met regt, het christendom als voordeelig voor de gezondheid worden aangeprezen, en werkt het dus ook ten voordeele van 't Gouvernement, dat zich zeer in de vermeerdering der bevolking verheugt.

Dat het wonen in de tuinen ook op mijn werk van invloed is, behoeft wel geen betoog. Immers als het volk in de tuinen is, kan ik moeijelijk in de week catechiseren, of ik zou zelf naar de tuinen moeten gaan, waaraan zeer groote bezwaren zijn verbonden, zoo het al uitvoerbaar was. Ik kan dus voor als nog niet anders dan alleen zaturdag avonds en zondags mij met de gemeente bezig houden. Ik doe dit zoo getrouw mogelijk en begin zaturdag avonds om acht uur met catechisatie. Hoe ik dat aanleg? Ik was daarover niet lang in twijfel. Van vraagboekjes kon wel niet veel komen, omdat de meesten, vooral de meisjes, niet kunnen lezen, en ook omdat mijne gemeente op 't oogenblik zeer arm is. Echter moet ik tot hun' lof zeggen, dat zij de kinderen goed van schoolbehoeften voorzien, dat in vele andere gemeenten, waar meer welvaart is, niet zoo gunstig gesteld is. Het geld zou dus gevonden kunnen worden; maar dat zij niet kunnen lezen, maakt het gebruik van vraagboeken ten eenenmale onmogelijk. Sommige mijner meesters weten hier wel wat op te vinden; zij gebruiken eenige geschreven vragen van wijlen Br. HERMANN of SCHWARZ, en zeggen deze op de catechisatie de menschen zoo lang voor, tot zij ze gezamentlijk van buiten kunnen opzeggen; en als de meesters zeer ijverig zijn maken zij, dat

de leerlingen of doopelingen, die antwoorden ieder afzonderlijk kunnen opzeggen. Sommigen gebruiken tot dit doel ook het „Onze Vader", de geloofsartikelen of de tien geboden, ja soms allen te zamen. Men moet het geduld van de menschen bewonderen, dat zij deze woorden net zoo lang hebben nagezegd, tot zij ze van buiten kennen; maar dat is dan ook alles, want als dit, gelijk meestal, in het Maleisch gaat, verstaan zij er weinig van. (1) Br. HERMANN heeft dat ook gevoeld, en daarom heeft die de vragen en antwoorden in het Alfoersch gegeven, dat zeker verre boven het Maleisch te verkiezen is; maar toch acht ik ze om hunnen inhoud van weinig nut, want al zijn dit nu hunne eigene woorden, hoe willen zij de gedachten verstaan? Het is even onmogelijk, als dat men een kind van zeven jaar den catechismus laat leeren, en dus ook even ondoelmatig.

Maar gij dan, wat doet gij? zoo hoor ik mij vragen, en ik ben bereid daarop het antwoord te geven; evenwel denke men niet, dat ik laag neer zie op het werk mijner eerwaarde voorgangers. Dat zij verre, ik heb voor hen achting en eerbied, en zeker zal ik met niet meerder ijver mijn werk verrigten, dan dit door hen gedaan is, terwijl ik gaarne erken, dat zij voor ons de baan hebben gebroken, en zich vele moeiten en ontberingen hebben getroost, waarvan wij nu bevrijd zijn. Evenwel kan men zeer met iemand zijn ingenomen, zonder nu daarom al wat hij doet goed te keuren, of het oog voor zijne gebreken te sluiten. De opvolgers zien het eerst wat hunne voorgangers verkeerd of minder

---

(1) Dat het te Ratahan zoo gesteld was, moeten wij op het gezag van Br. WIERSMA aannnemen. Doch uit de berigten van andere Broederen blijkt genoeg, dat zij vooreerst veel gebruik maken van het Alfoersch, en ten tweede de stof van hun onderwijs naar de vatbaarheid hunner leerlingen kiezen. RED.

goed hebben gedaan; dit is nú eenmaal zoo des werelds loop, en zeker als ik eens opvolgers krijg, wat wel waarschijnlijk is, dan ben ik overtuigd, dat zij ook vele leemten in mijn werk zullen weten aan te wijzen. Menschenwerk is altijd voor verbetering vatbaar. Alleen op het werk van onzen grooten Meester, heeft volgens mijne overtuiging nog niemand iets met grond weten aan te merken, ofschoon men dit ook reeds dikwijls beproefd heeft. Hem in zijn leven en werken, lijden, strijden en overwinning te doen kennen, dat is naar het mij voorkomt de roeping van den zendeling. Ik doe dan op mijne catechisatie ook niets dan eenvoudig de geschiedenis van JEZUS vertellen, en daarbij vergeet ik het herhalen niet. Elken avond begin ik te vragen over hetgeen de vorige week verteld is, en dan krijg ik doorgaans de gewenschte antwoorden. Daarna vertel ik weder op nieuw, en ten slotte vraag ik, wat dien eigen avond verteld is. De antwoorden, die ik dan krijg, zijn doorgaans beter dan die van eene week daarna, dat ook niet te verwonderen valt. Dit onderwijs wordt door 30–45 leerlingen bezocht, mijne eigene jongens en meisjes meêgerekend, en ik mag zeggen, dat ik daar nog al voldoening van heb. Ik gebruik bij dit mijn werk den bijbel voor de jeugd van VAN DER PALM, dien ik volg zooveel dat mogelijk is; alleen zijne ophelderende aanmerkingen zijn soms slechts voor Europeanen geschikt. Ik verkies dit boek boven vele andere, omdat het de zaken smakelijk mededeelt, en de schrijver zich uit vele moeijelijkheden wonderwel weet te redden; in één woord, hij geeft van alles een geheel, en daaraan geloof ik, dat mijn volkje behoefte heeft, gelijk kinderen altijd gaarne het einde van de vertelling hooren; en ik voor mij maak er geen gewetensbezwaar van hun soms meer te vertellen, dan ik zelf weet; het betreft dan natuurlijk bijzaken van ondergeschikt belang.

Zoo ben ik gewoon o. a. de palen aan te geven, die de eene stad van de andere ligt, of ook hoe groot het eene of ander huis is, wel voeg ik er dan meestal **kira kira** (ongeveer) bij, maar dat vergeten zij, schoon zij de palen zeer goed onthouden. Indien de onderwerpen er mij toe dwingen, dan voeg ik tusschen de verhalen ook eenige zedeleer, maar toch spaarzaam, en ik geloof, dat zij daardoor te meer wordt opgemerkt. Indien ik het elken avond deed, zou het zoo gewoon worden, dat men het niet meer hoorde. Dat ik wat den toon betreft, want de toon maakt ook hier de muzijk, mij er op toeleg om te vertellen, behoef ik wel naauwelijks te zeggen. Ik heb geleerd, dat ik mij moet gewennen, mij kort en duidelijk uit te drukken, want ga ik omschrijven, en is mijne omschrijving ook maar eenigszins vaag, dan onthouden zij er niets van. Zoo b. v. wisten zij de verklaring van de gelijkenis van het onkruid in de tarwe: de akker is de wereld, die het goede zaad zaait is de Heer, die het kwade zaait is de booze, het onkruid zijn de kwade menschen, enz. enz., volkomen weer te geven, omdat men dit zeer gemakkelijk met weinige woorden aan 't verstand kan brengen, maar minder goed ging het met de gelijkenis van den zaadzaaijer, toen er sprake was van de vier deelen van het zaad, om daar vierderlei soort van menschen voor te zoeken. Ik noem dit slechts als voorbeeld, waaruit tevens blijkt, dat ik ook nu en dan eene gelijkenis tot onderwerp neem. Ik doorloop de geheele geschiedenis van JEZUS, en kies daaruit verhalen, die het best voor mededeeling vatbaar zijn. Doch al genoeg hiervan, vooralsnog hoop ik op dien voet voort te gaan.

Minder gemakkelijk is het mij, te bepalen hoe ik moet preeken, dat zondagmorgens aan de beurt is. Zooveel is mij wel helder, dat ook hier vertellen hoofdzaak is, en tot mijne blijdschap zag ik uit het laatste jaarverslag, dat ook

HH. Bestuurders er zoo over dachten. Mijne godsdienstoefening mag niet langer dan een uur of vijf kwartier duren, en daarbij wordt dan nog rijkelijk gezongen, want daar houdt men van. Mijn tekst is eene gelijkenis of een geschiedverhaal, meest uit het N. T., ofschoon ik van plan ben ook de geschiedenis van JOZEF al prekende te behandelen. Ik vertel dan mijn onderwerp wederom, zoo boeijend ik maar kan en daarna .... ja wat dan, daar zit nu juist de knoop, dien ik nog niet goed weet te ontbinden. Natuurlijk tracht ik dan eene toepassing te geven, op de wijze zoo als men dat in onze hollandsche kerken gewoon is. Men zal mij toevoegen, dat deze toch voor alle volken dezelfde is. In beginsel, ja; het ware beginsel van geloof en liefde is of moet overal hetzelfde zijn; maar de uitingen van het zondig beginsel zijn niet overal dezelfde, en ik weet waarlijk nog niet welke zonden ik hier vooral te bestrijden heb, eene enkele in het oogspringende uitgezonderd, daar ik toch ook niet altijd over kan praten. Misschien wordt dit later beter. Evenwel weet ik ook niet, of dat zoogenaamde toepassen, gelijk wij dat in Holland gewoon zijn, ook hier met vrucht kan gebruikt worden. Een ding vind ik treurig, dat ik mij zelven niet geheel kan geven, omdat ik vrees dan niet begrepen te worden. Ik zou wenschen in den zin van PAULUS te profeteren, omdat ik, met hem, dat boven alle dingen stel, en ik vrees dat men niet vatbaar is, om, als ik uit innige, eigene ervaring spreek, mij te begrijpen; een kind begrijpt niet de dingen die des mans zijn. Intusschen, zal men mij toevoegen, is het de roeping van den man met het kind kind te zijn, gelijk onze groote Meester dat zoo uitstekend wist te doen. Ik stem dit toe; daar moet het heen. Ik moet kind worden met de kinderen, en dan als kind profeteren; maar dat nu juist is zeer moeijelijk. In Holland, waar ik zelf kind geweest ben, terwijl ik mij nog

zeer goed mijne kinderlijke wijze van denken herinner, zou dat gaan; maar hier wil dat nog niet, ik heb er zelfs nog geen begrip van, en de menschen blijven tot hiertoe op een' afstand. Ik heb bij andere broeders geluisterd; maar ook zij geven mij niet veel anders dan toepassingen, die men in Holland kan gebruiken. Ik heb met sommigen hunner gesproken; maar ook zij bekennen dat dit moeijelijk is. Intusschen, zoo lang ik niets beters weet, ga ook ik voort op de gewone wijze toe te passen; nu eens als afzonderlijk deel achteraan, dan weêr nu en dan wenken onder het vertellen der geschiedenis. Intusschen jaag ik er naar, of ik iets beters mogt vinden, en elke hulp hierin zal mij welkom zijn. Deze godsdienstoefening wordt gemiddeld door een 60 menschen bezocht, meest jongelieden; de ouden zijn meest nog Alfoeren, slechts een enkele bejaarde laat zich vinden. Het publiek bestaat doorgaans uit dezelfde menschen, en die komen vrij getrouw; er zijn er verscheidene die nooit gemist worden. Ik heb dus goede hoop, dat zich langzamerhand een kern hier zal vormen, die als het zuurdeeg het meel zal doorzuren.

Des zondagmiddags — want zondags moet ik mijn' tijd waarnemen — heb ik eene soort van zondagschool. Ik was begonnen dit in de kerk te doen; ik zou dan met hen die konden lezen een Evangelie lezen, en de meester zou hen, die niet kunnen lezen, wat van buiten doen leeren. Dus, zoo hoor ik u zeggen, gaat gij ook zelf doen wat gij in anderen veroordeelt. Het zou zeer dwaas zijn, ten eenenmale het van buiten leeren te veroordeelen, ik doe dit alleen onder bovengenoemde omstandigheden; ofschoon ik moet toegeven, dat ook bij mij de omstandigheden niet gunstiger waren, en daarom ben ik spoedig weer daar van af gegaan, ofschoon ik er wél aan denk, eenige geschiedkundige vragen en

antwoorden over 't leven van JEZUS van buiten te doen leeren. Reeds in mijne buitengemeenten, waar mijne meesters bloot werktuigen zijn, heb ik dit in de plaats der leerstellige vragen ingevoerd. 't Lijdt toch geen twijfel, dat men in eene vreemde taal nog eerder geschiedenis zal begrijpen dan afgetrokken begrippen. Waar de meester meer ontwikkeld is, moet hij vertellen.

Doch ik was bezig over de zondagschool te spreken. Daar de meeste jonge meisjes van 15 à 16 jaar waren, besloot ik haar lezen te laten leeren, en nu moest de meester daarmede aan 't werk; maar door dat spellen en letters leeren maakte hij zulk een leven, dat ik het in mijne klasse al spoedig te kwaad kreeg, en bedacht was om elders mijn' tabernakel op te slaan, zoodat ik aan mijne leerlingen te kennen gaf, dat zij op dien tijd in 't vervolg bij mij aan huis moesten komen, en dat geschiedt nu dan ook. Ik lees daar met hen het Evangelie van MARCUS; ik laat bij beurten lezen, en verklaar bij ieder vers de vreemde woorden, die er in voorkomen, en die zijn legio. Ik lees dan zoo een half hoofdstuk met hen, dat ik vooraf zelf heb gelezen, en waarvan ik de vreemde woorden opgezocht en met de verklaringen opgeschreven heb. Hebben wij het zoo eenmaal gelezen, dan beginnen wij nog eens, en nu moeten zij de vreemde woorden verklaren. Ik vraag dan bij ieder vers naar die woorden; als ik dan in 't algemeen vraag hapert het nooit, soms krijg ik van 3 of 4 antwoord; maar vraag ik persoonlijk, dan hapert het dikwijls. Zijn wij zoo voor de tweede maal het halve hoofdstuk doorgegaan, dan begin ik nu eens vragende, dan vertellende, soms beurtelings over den inhoud te spreken. Bij het heengaan draag ik aan ieder op, nog eens het gelezene na te gaan, en de vreemde woorden met de verklaringen op te teekenen, en dan het mij te laten zien. Een zestal doet dit ge-

trouw, (er komen 12 of 13 in 't geheel), de anderen kan ik er nog maar niet toe krijgen. Bij den meester komen er ongeveer 25. En hiermede wordt het tijd van de zondagschool af te stappen.

Zondag avonds evenwel doe ik nog eens eene poging om onderwijs te geven, en wel ditmaal, om lidmaten te vormen. Het getal, dat zich van Ratahan hiertoe aanbiedt is klein. Slechts een negental, waaronder drie van mijne eigen jongens en de meester, die ook nog geen lidmaat is. Verder drie menschen van Ratahan en twee van Passang; de lezer wete, dat Passang met Ratahan ééne gemeente uitmaakt. Er hebben zich van Passang zes aangeboden, doch slechts twee, man en vrouw, bezoeken de catechisatie. Deze twee bejaarde menschen geven mij veel genoegen. Lezen kunnen zij niet, maar de man, een oud hoofd, verstaat goed Maleisch, en weet vooral over geschiedenis zeer goed te antwoorden. Op die catechisatie geef ik eenig onderwijs in de leer, en laat ook vragen van buiten leeren, maar toch ook daar is wederom het leven van JEZUS hoofdzaak. Ik ben het ook bij dat onderwijs met mij zelven nog niet eens wat het moet worden; maar mij dunkt die zoekt zal vinden. Dit onderwijs wordt geregeld elken zondag avond gehouden, behalve den eersten zondag in de maand, als wanneer ik met mijne gemeente vergader, om den zoogenaamden bidstond te houden. Ik zou vruchteloos pogen dit op maandag avond te willen doen, want dan zijn de menschen in den tuin. Ook hier is vertellen hoofdzaak; ik ben van plan kerkgeschiedenis te verhalen, en ben tot dat einde met het leven van JEZUS begonnen, dat ik in vier keeren ben doorgegaan, dus wat oppervlakkig; maar ik zou anders altijd over hetzelfde moeten spreken. Thans ben ik bezig met de geschiedenis der Apostelen, en daar sluit zich dan de kerkgeschiedenis als van zelf aan.

Hiermede heb ik mijne lezers al een tamelijk volledig denkbeeld gegeven van mijn werk te Ratahan, behalve van dat met mijne jongens, waar over ik later hoop te schrijven. Van huisbezoek kan bij mij nog geen sprake zijn, alleen aan ziekbedden en bij begrafenissen heb ik tusschen beide gelegenheid het woord des levens te verkondigen. Zoo was ik nog maar twee dagen te Ratahan, toen het slaan op de koelintang (ongeveer als de javaansche gamelang in 't klein) den dood van een' heiden aankondigde. Een mijner meesters bragt mij juist toen een bezoek, en met hem besloot ik het sterfhuis op te zoeken. Er waren vele menschen bijeen, zoo om de kist te maken, (dit geschiedt ook reeds bij de heidenen op hollandsche wijze) als om te weenen. De doode, een oud hoofd, lag gekleed op een dego-dego (rustbank), die door eenige vrouwen werd omringd op de hurken zittende. De weduwvrouw zat met loshangende haren in eene zeer wanhopige houding; de andere hielpen haar huilen, want een verwonderlijk schel geschreeuw, dat op tien minuten afstands kan gehoord worden, kan bezwaarlijk weenen genoemd worden. Men schijnt zich dan ook in die kunst te oefenen; doch dit heeft bij de christenen geen plaats. Dit huilen wordt afgewisseld door het eentoonig geluid van de bovengenoemde koelintang, die mij uren aan een in de ooren dreunt met zijn

Ik behoef wel niet aan te merken, dat ik dit vreeselijk vervelend vind. Behalve dit is ook nog het schieten in gebruik. Dit laatste is blijkbaar van de hollandsche soldaten overgenomen; het kondigt den dood van iemand aan, en wordt ook bij de begrafenis gebruikt. Het komt mij

niet voor, dat er veel gedachte in de begrafenis-plegtigheden zit; want ook het slaan op de koelintang wordt door eenigszins ontwikkelde inlanders eenvoudig als eene kennisgeving beschouwd. Het schieten is er nu wel is waar bij gekomen, maar heeft de koelintang nog niet kunnen verdringen. Evenwel kan men met zekerheid voorspellen, dat deze laatste haar einde te gemoet gaat; want waar er zijn daar worden ze nog gebruikt, maar er worden geen nieuwe aangekocht. Verder is men gewoon bij een' doode met alle vrienden en bekenden den ganschen nacht te waken; doch ik heb niet kunnen merken, dat hierbij grove ongeregeldheden plaats hebben. Doch ik was bezig te vertellen, dat ik zulk een sterfhuis opzocht. Toen ik kwam, en in huis klom, zwegen zoowel de weenende vrouwen als de koelintang, en allen verzamelden zich rondom mij. Ik begon toen, zoo goed ik kon, want het maleisch spreken was mij nog wat moeijelijk, over dood en eeuwigheid, onsterfelijkheid en eeuwig leven te spreken, en trachtte ook in dit nachtelijk donker een' straal van hemelsch licht te doen schijnen.

Dit zelfde doe ik, zoo vaak zich daartoe de gelegenheid aanbiedt. Zoo had ook de Hoekoem kadoea zijn kind verloren; hij is christen, en ik ging derwaarts om hem woorden van troost en bemoediging toe te spreken. Hij scheen met oplettendheid naar mij te luisteren. Van daar gaande, had ik nog een bezoek in de negerij af te leggen, waarvan ik na een uur terug keerde. Toen ik nogmaals het sterfhuis voorbij ging, hoorde ik daar een vreeselijk gehuil. Ik ging derwaarts om te onderzoeken, wat dat was en zag eene massa vrouwen het lijk omringen, en uit al haar magt schreeuwen. Mijne komst verwekte eene doodelijke stilte, en mijn woord „wat is dat hier?" deed den Hoekoem kadoea het woord opvatten, die mij zeide, dat het heidensche bloedverwanten en vrienden waren. Ik

sprak daarop, dat zulk huilen geen droefheid des harten uitdrukte, dat aangenaam, was voor God, maar dat het slechts een ijdel vertoon was waarvan God een' afkeer had, en dat geen troost kan verschaffen; daarop vertrok ik, maar dien avond heb ik het huilen niet meer gehoord.

Het zou te veel zijn om alles mede te deelen, wat ik op dat gebied heb gezien, gehoord en gedaan, en het zou ook niet belangrijk genoeg zijn. Slechts één verhaal nog. Ik heb een' alfoerschen jongen, wiens geheele familie ook nog in den nacht des heidendoms verzonken ligt. Zijne moeder werd ziek, en was al een' geruimen tijd ziek geweest eer ik er iets van wist, schoon zij maar eenige huizen van mij afwoonde; hij had ons vroeger al eens verteld, dat hij negen broeders en zusters had. Op zekeren dag vroeg hij verlof om zijne zieke moeder te helpen. Daar de liefde tot de ouders onder de bevolking niet zeer sterk ontwikkeld schijnt, wilde ik dit flaauw glimmende vonkje liever aanwakkeren dan verdooven, en hij ging dus. Des anderen daags terugkeerende vroeg ik hem: „Wel STEFANUS" (dezen naam heeft hij bij zijne komst te mijnent aangenomen) „wel STEPHANUS wat heb je nu voor je moeder gedaan?" – „Eijeren gezocht in de tuinen." – „En ook gevonden?" – „Neen" „Moet uwe moeder die eijeren gebruiken?" – „Ja" – „Waarvoor?" – „om te eten." Ik wist niet of dit goed of kwaad voor haar was, maar ik gaf hem drie eijeren, die hij verblijd naar huis bragt. Inmiddels bezocht ik ook de zieke. Het was een treurig gezigt, haar in een' hoek van 't vuile huis in rook gehuld op den grond te zien liggen, waar niets dan eene oude mat haar tot slaapplaats diende. Reeds sprak de dood uit hare trekken, en elke ademtogt scheen een zware stap te zijn op den moeijelijken weg, dien zij had te bewandelen.

Het was avond. De zon wenkte met hare laatste stralen

een vriendelijk goeden nacht, eene scherpe tegenstelling bij haar naderend einde, voor wie nooit de zon des heils had geschenen. Ik wenschte haar eenige woorden van troost toe te spreken, maar ik had moeite om geschikte woorden te vinden. 't Is moeijelijk, mijn lezer! om goed te troosten, wanneer men geen hechte troostgronden kan vinden. Maar, zoo hoor ik u zeggen, heeft de evangelieverkondiger dan geen troostgronden? Ligt er dan in het denkbeeld, „God is liefde" geen schat van vertroosting? Ik wil daar niet op afdingen, maar toch kan ik de gedachte niet onderdrukken: wat moet er nog veel gebeuren, eer zulk een hart vatbaar is om ook nog maar van verre Gods liefde te gevoelen; doch ik zag op de toekomst, en ontleende ook aan het geloof aan de toekomst mijne kracht, om een paar woorden te spreken, die door een' mijner jongens werden vertaald. Eenigen tijd daarna stierf de vrouw. Het was zondag morgen, en ik was juist van plan naar de kerk te gaan, toen STEFANUS tot mij kwam, mij den dood zijner moeder bekend maakte, en nogmaals om eijeren vroeg. Ik vroeg: „Wat wilt ge nu met die eijeren doen? Uwe moeder is toch gestorven." — „Ik wilde ze vermengen met rijst, en dan op het graf plaatsen." — „Waarvoor dient dat?" — „Het is gewoonte." — „Maar is die gewoonte goed?" — „Ik weet niet?"— „Gelooft gij dat de ziel van uwe moeder die rijst kan eten?" — „Zeker niet." — „Nu daarom, gij zijt nu al wijzer; vroeger meenden de menschen, dat de zielen der afgestorvenen dit eten gebruikten, en daarom plaatsten zij dit op het graf (dit was mijne eigene verklaring); maar nu er meer licht is gekomen moet dat ophouden. Hij hernam, dat de familie het verlangde; ik antwoordde, dat ik dan wel met de familie zou spreken. Ik vroeg hem, wanneer de begrafenis zou plaats hebben; hij antwoordde: om vier ure. Ik gaf hem te kennen, dat hij mij dan berigt

zou geven, dan wilde ik bidden op het graf van zijne moeder, terwijl ik ook hem opwekte om te bidden, dat God de ziel zijner moeder in den hemel mogt nemen. Hij beloofde dit, en kwam om half twee weerom; toen sprak ik nog met hem over verschillende zaken, o. a. vroeg ik hem, hoe het met al zijne broeders en zusters moest gaan. Hij antwoordde, dat hij maar een' broeder bĕtoel had. Maar die andere 8 dan?" – „Die hebben eene andere moeder." – „Zijn die dan ouder dan gij?" – „Neen die zijn jonger." – En uw vader woont die nog bij uwe moeder?" – „Neen die woont bij de andere vrouw." – „Dus hij heeft uwe moeder verlaten?" – „Zoo is het." Ik had dus te doen met een der vele treurige gevallen in de heidenwereld, dat de man vrouw en kinderen naar willekeur verlaat. Doch om weer op de zaak der begrafenis terug te komen. Ik had mij voorgesteld van deze gelegenheid gebruik te maken, om een goed woord te spreken. Gelijk bekend is heb ik, zondag middags van drie tot vier aan huis, en de meester in de kerk zondagschool. Ik was van plan met al de leerlingen naar het graf te gaan, en daar een woord te spreken; maar ik had mij misrekend; men was mij voor. Toen de les uit was, en ik had die wat korter dan gewoonlijk gemaakt, zond ik een' mijner jongens om te vragen, of zij gereed waren; en ik kreeg ten antwoord, dat alles was afgeloopen.

Zoo lag dan weer op eens mijn ideaal in duigen, en ik mogt zelf weten, hoe ik weer een ander wilde gaan opbouwen. Des avonds, toen ik met mijne vrouw eene wandeling deed, ontmoette ik STEFANUS. Ik vroeg hem, waarom men niet gewacht had? Hij antwoordde, dat hij het gezegd had, maar dat men niet wilde wachten, omdat men naar de koffijtuinen wenschte te gaan. Of dat nu de waarheid was, zou ik niet kunnen zeggen. Ik antwoordde hem, dat hij mede moest gaan; ik wilde het

graf zijner moeder zien. Ik wilde nu toch weten, of er ook rijst en eijeren op het graf waren geplaatst. Ik trad dan voor de eerste keer het alfoersche kerkhof op. Verbeeldt u eene uitgestrektheid van 3 bunders grond, die in waarheid eene wildernis geleek, en waarop het kreupelhout en het gras elkander de heerschappij betwistten; denk u daarop eene menigte hutjes, waaronder allerlei snuisterijen, als stukken borden, oude lampjes, enz., en gij hebt eene aanschouwelijke voorstelling van het kerkhof van Ratahan. Met moeite vervolgden wij door het struikgewas onzen weg naar de pas begraven doode. De sabowa (het hutje) bestaande uit vier bamboes, die een dak van katoe dragen, was nog niet voltooid. Te vergeefs zocht ik naar de rijst; zij was niet aanwezig, dat mij genoegen deed, omdat ik daarin voor 't minst een blijk van gehoorzaamheid zag. Een klein lampje brandde er op het graf, waarvan ik STEFANUS vruchteloos de beteekenis vroeg; hij wist alleen dat het gewoonte was. Ook wist hij, dat als het lampje was uitgegaan, men het niet weer opstak. Voor mij was dat lampje een beeld van 't heidendom in de Minahasse. Klein is ook dat lampje, en bijna uitgebrand, en als het eens voor goed zijn weinigje glans zal verloren hebben, wie zou lust gevoelen het weder te ontsteken? Doch genoeg; ik sprak daar bij het graf in die sombere omgeving eenige woorden tot STEFANUS, en vroeg hem, of hij nu gebeden had tot God. Natuurlijk antwoordde hij toestemmend, waarna ik hem opwekte dit voortdurend te doen.

EEN HUIS IN 'T BOSCH. (1)

In 't eeuwen oude bosch, waar 't zware en digte lommer
Het vriend'lijk licht der zon zijn stralenspel belet;
Waar 't donker is en stil, en waar in zachten slommer,
Natuur ter ruste ligt op 't zacht gespreide bed;
Waar als van ouds de bosch- en berg-godinnen zweven
En spelen om het bed, waar vrouw nature rust,
Met blonde lokken, als van 't fijnst satijn geweven,
Terwijl haar zephirspel de blanke koonen kust;

(1) De volgende dichtregelen vergezelden een paar teekeningen, door Zr. WIERSMA geb. STUCKI vervaardigd, die het huis van Br. ULFERS voorstellen en waarvan wij ééne hiernevens plaatsen. RED.

In 't groot en prachtig woud van zoeten, stillen vrede,
Waar ied're aanblik van Gods magt en grootheid spreekt,
Waar ieder ademtogt, gelijk een stille bede,
Genot en zaligheid in 's menschen boezem kweekt;
Waar elke reuzenstam een vinger is naar boven,
Die met ontzagbre taal ons op den Schepper wijst;
Waar 't zwak en teeder kruid den Vader leert gelooven,
Die voor 't geringste zorgt, en die het kleinste spijst;

Waar alles is een lied, een hallel en een bede,
Een schoone schilderij, het beeld van onzen God,
Vol majesteit en magt, en toch vol stillen vrede,
Genoegzaam in zich zelf, en boven 't wisslend lot;
In 't stil eerwaardig woud, een prachtgebouw van boven,
De schoonste tempel Gods, door de Almagt zelf gebouwd,
Waar 't talloos vog'lenheir in danken en in loven,
In eigen maatgeluid zich aan zijn God vertrouwt;

Daar werd een huis gebouwd. Natuur had uitgeslapen;
Zij stond van 't rustbed op, en bosch- en berg-god vlood;
De morgenstond ontluikt, en met zijn vriend'lijk wapen
Brengt hij in 't donker licht, en leven in den dood.
Waartoe dat huis? Waartoe dat treurig rustverstoren?
Is dan de mensch jaloersch op 't storeloos genot,
Dat hier de schepping smaakt? Is dan de mensch geboren
Als dwing'land der natuur en vijand van zijn' God?

Verheven is het doel van deze stille woning,
En grootsch het ideaal voor mijn' verrukten geest!
Hier roept men dwalenden tot hunnen Heer en Koning,
Hier noodt men de armen tot het eeuwig bruiloftsfeest;
Dit is een huis der rust, waar allen zamen stroomen,
Die in dit duister bosch de lange togt vermoeit;
Dit is een huis des lichts, in 't donkere der boomen,
Dat reeds van verre 't oog des moeden wand'laars boeit.

Dit is een huis van vrêe voor alle ontruste harten,
Een huis van onderwijs voor wie naar waarheid streeft,
Een huis van heil en troost, bij droefheid en in smarten,
Een huis van zaligheid voor ieder die er leeft.
Dit is een Bethel voor vermoeiden en verdwaalden,
Op 't kronk'lend levenspad. Hier woont een dienaar Gods.
Van hier ging 't zonlicht uit, dat door de blad'ren straalde,
Dit is een veilig huis, gegrondvest op een rots.

Dit is een huis der hoop, tot hiertoe hielp de Vader;
Een treffend zinnebeeld van 't eeuwig vaderhuis,
Hier komt het zoekend hart zijn hoogste wenschen nader,
Hier vindt het ruste bij een krib en bij een kruis.
Maar ook, hier wordt het vuur van fellen strijd ontstoken,
Hier vangt het oordeel aan, door JEZUS Geest gewerkt,
Hier wordt der zonde kracht door liefdezin gebroken,
Het zwake menschenhart door hooger kracht gesterkt.

Een huis van stil gebed, een huis van vast vertrouwen,
Een huis van moeite en strijd, bij 's werelds wenteling.
Een huis dat velen steeds met dankbaarheid aanschouwen,
Hier woont, in strijd en hoop, een stille zendeling.

J. N. WIERSMA.

Ratahan, 22 December 1862.

BIJDRAGEN TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENSTIGEN EN ZEDELIJKEN TOESTAND DES JAVAANS,

DOOR

den zendeling C. POENSEN.

(*Vervolg en slot van blz.* 359 *des vorigen jaargangs.*)

1. Menschenoffers worden, zoover mij bekend is, niet gebragt, en geen Javaan, dien ik er naar vroeg, kon mij daaromtrent ook iets vertellen. In vroegere jaren mag men menschen geofferd hebben. Althans in het woordenboek vinden wij op het woord tawoer aangeteekend: tawoer of tětawoer, kw. offeren, een mensch offeren vóór het aangaan van een oorlog of slag; terwijl de van dit woord afgeleide vorm patawoer K. N. wordt gezegd te beteekenen: een slagtoffer. (1) Ik ontmoette nog geen desô-javaan die dit woord kende; evenmin als het mede in het woordenboek opgegeven woord: bantěn, kw. een slagtoffer. (2)

(1) Het woord tawoer komt voor in de Brôtô Joedô, ed. COHEN STUART, Zang XII, 5, waar in den javaanschen tekst spraak is van een menschenoffer. Deze plaats is echter in kritisch opzigt verdacht. Zie de kritische aanteekeningen van denzelfden daarover, en vgl. V. D. TUUK'S berigt omtrent het maleische MS. n°. 2 der Royal Asiatic Soc. in Journal of the R. A. Soc. 1865. RED.

(2) Dit woord vinden wij in de Jav. zam. II, pag. 111, reg. 1 v.o. terug. Voorts vinden wij in het bijvoegsel tot het woordenb. onder ramon, dat dit afgeleid is van ramoe, kw. z.v.a. bantěn, slagtoffer. Doch ook ramon of ramoe kende geen mijner Javanen.

2. 'Adjat (ook wel kadjat geschreven en gesproken, Arab. hadijat, geschenk, offer), is de benaming voor een vrijwillig offer. Volgens sommigen voor ieder vrijwillig offer. Zoo wordt het offer kékah (zie n°. 3) 'adjat genoemd. Dien ten gevolge is tijd, plaats, aanleiding en vorm niet te bepalen. Het kan zoowel bloedig als onbloedig zijn, hetgeen altijd bepaald wordt door des offeraars vermogen. Het in den vorm van eenen maaltijd verrigten dezer offerande noemt men „Padjattan" (1).

In WINTER's Jav. zam. I, pag. 241 wordt de 'adjat-dalĕm genoemd, een offer, gebragt bij gelegenheid van het huwelijk van een' vorst door den Pangeran-agĕng, en aldaar p. 269, r. 4 v. o., het offer van den vorst, op garĕbĕg-moeloed van het jaar dal. Zoo wordt zijn offer bij gelegenheid van 't Tingkĕbfeest (zie beneden n°. 18) voor de vorstin, ald. p. 236, r. 17 v. o. 'adjat-dalĕm-wiloedjĕng genaamd, of aldaar p. 237, r. 2 eenvoudig: wiloedjĕng–dalĕm; terwijl eindelijk bij gelegenheid van het huwelijk van den vorst, ald. p. 233, of wel op zijn' geboortedag, wanneer die tegelijk met den pasardag zamenvalt, de wiloedjĕng-dalĕm-djati-ngarang of 'adjat-dalĕm-djati-ngarang geofferd wordt.

---

(1) In gemelden zin schijnt dit woord zelden gebruikt te worden. Toen ik het noemde, werd mij als goed bekend eene geheel andere beteekenis van dit woord opgegeven, welke niet in 't woordenboek opgegeven wordt. Door een paar voorbeelden zal de beteekenis duidelijk worden. Daar ginds staat of ligt het een of ander en iemand zal tot een' ander zeggen, dat voor zich te nemen, waarop de toegesprokene bijv. zal antwoorden: „wis orà padjàtan." Een ander heeft sedert eenige dagen in een zeker bosch gejaagd. Reeds twee- of driemaal ging hij er daar op uit, maar kwam telkens t'huis zonder iets gezien te hebben. Nu zal iemand tot hem zeggen, daar van daag weêr eens te gaan jagen, waarop hij dan zal antwoorden: „akoe orà wadjàtan loengô manèh." De beteekenis is ongeveer deze: ik heb er geen zin in! 't Bevalt mij niet! Toen ik er een Javaan naar vroeg, zeide hij: „meh kados botĕn poeroen" („het staat bijna gelijk met niet willen").

Al deze offers nu met de zamenstelling **'adjat** bestaan uit spijzen op bepaalde wijze en in vaste vormen gereed gemaakt, die door de aanwezige javaansche hoofden en het volk genuttigd worden. Het offer bestaat alzoo uit het aanbieden van eenen maaltijd. Om deze reden wordt dit offer dan ook **djati-ngarang** genoemd, gelijk de djatiboomen in den oost-moeson heeten. Gelijk alsdan de bladeren van de djatiboomen ter aarde vallen, zoo vallen ook hier de gaven (= bladeren) van den vorst (= den djatiboom; het djatihout is eene kostbare houtsoort op Java) zijn volk ten deel.

3. **Kékah** wordt in 't woordenboek omschreven door: **offer, offerdier, offerande;** teregt door het bijvoegsel tot het woordenboek nader omschreven door: **een offer, aan de priesters voor een kind;** hoewel de aldaar opgegeven waarde van zulk offer, **bestaande in een schaap of veertig duiven,** op Midden Java welligt bepaald is, maar in O. Java geenszins. (1)

Kékah behoort tot de vrijwillige offers. In O. Java behoeft het niet altijd een bloedig offer te zijn. Een Javaan heeft een' zoon ongeveer 12 à 13 jaar oud. Kort vóór of even na de besnijdenis van dien knaap, gaat de vader met hem naar den **pĕngoeloe,** en biedt dezen de **kékah** aan, bestaande, al naar des mans vermogen, uit een' buffel (zeer zelden), eene koe of een' os (ook zelden),

(1) Volgens de mohammedaansche wetgeleerden behoort dit offer, welks hier vermelde naam eene verbastering is van het arabische **aqîqat,** op den zevenden dag na de geboorte gebragt te worden. Zij stellen het op één schaap voor een meisje en twee schapen voor een' jongen. Volgens hen gaat dit offer gepaard met 't eerste afscheren van het hoofdhaar van het kind; de besnijdenis en het doorboren van de ooren worden hier en daar tevens daarmede verbonden. Cf. Abu Sjodjá ed. KEYZER, p. 42 en 56; HERKLOTS Customs of the Musulmans of India, p. 302; VON TORNAUW, Das Moslemische Recht, p. 85. RED.

een schaap (een enkele maal) of eene geit, doch meermalen, men kan wel zeggen bijna altijd uit rijst (ik hoorde wel van eene hoeveelheid van 2 pikol); ook wel geld of katoen, enz., opdat de pĕngoeloe voor den knaap (en zie hier de beteekenis of het doel van dit offer) zal bidden tot Allah om een' zegen en een lang leven. De vermogende alleen, en dan nog meestal een santri, zal eene koe brengen. Wordt deze geslagt, dan leidt men haar naar de moskee, waar de pĕngoeloe, bijgestaan door de santri's, enz. die slagt. De huid wordt vervolgens afgestroopt, en gedroogd ten voordeele van den pĕngoeloe, terwijl het vleesch door hem en de aanwezigen met den offeraar genuttigd wordt onder het doen van arabische gebeden en het zingen ter eere van Allah. Doch brengt men zelden zulk een kostbaar offer, nog zeldzamer wordt zulk een beest geslagt. Meestal biedt de offeraar zijn beest den pĕngoeloe aan, welke belooft voor zijnen zoon te zullen bidden, terwijl hij bevel geeft, het dier bij zijne kudde te voegen. Meermalen wordt de zoon des offeraars dan tegelijk in de leerschool der santri's opgenomen.

Slechts éénmaal in iemands leven wordt dit offer gebragt, en dan altijd op den genoemden leeftijd. Voor een meisje wordt nimmer de Kékah gebragt. Een bepaalde dag tot het brengen van dit offer is niet aangewezen. Liefst zal men het op Vrijdag doen.

4°. Sidĕkah is mede de benaming van een vrijwillig offer, dat immer ten behoeve of ter eere van overledenen geofferd wordt. Op den 1sten, 3den, 40sten, enz. dag na het overlijden wordt dit offer gebragt. Het is dienstig, opdat de overledene spoedig in gunst aangenomen worde. Aan deze bede verbindt zich terstond ook die voor den offeraar zelven, opdat de overledene

voor hem tot Allah om zegen, enz. zal bidden. En zoo breidt zich dit offer uit tot alle overledenen, de zoogenaamde pôrô sĕpah of pôrô loeloehoer, onder welke alle voorvaderen, profeten en heiligen, te beginnen met vader Adam en moeder Eva, begrepen worden.

Voor het brengen van dit offer zegt men: njidĕkah'i of ook wel: sidĕkah angatoerri, gelijk bijv. in Moeloed, de derde maand van het mohammedaansch jaar, op den 12den dag, aan den profeet MOHAMMAD. Het geschiedt weder als slamĕtan, maaltijd, voor welken bijzonder klaar gemaakte rijst, sĕkoel goerih genaamd, bepaald aangewezen is, benevens iedere visch die schubben heeft, tot toespijs. Ingesteld ter herinnering aan MOHAMMADS geboorte, is deze dag dan ook geheel aan hem gewijd. Alomme heerscht dan vrolijkheid en drukte, de gamĕlan laat hare melancholische toonen hooren, de wajang wordt vertoond, en de feestelijkheid is algemeen.

Sidĕkah-angatoerri op den 12den Moeloed behoort tot de verpligte offers. De offerande geschiedt ten huize des offeraars. Alleen waar eene bepaalde gelofte (poennagi, kahoel) daartoe gedaan wordt, geschiedt het offeren op een graf of elders, doch krijgt dan eene andere benaming.

Sidĕkah-angatoerri wordt ook gezegd van het offer, dat men vóór den oogst en bij het bergen der padi in de rijstschuur brengt. In WINTER's Jav. Zam. I, p. 78 v.v., vinden wij hieromtrent eene uitvoerige beschrijving. Het offer wordt daar gezegd, opgedragen te worden aan: 'boq-sri-sadônô en Goesti-Panoet'an (= MOHAMMAD). Hier vertelde men mij, dat het gewijd was aan: 'boq Sri en Sadônô, benevens Mohammad en Pĕrtimah. (1)

(1) Volgens het Jav. woordenboek is Sadônô eigennaam van eene godheid en Boq Srî Sadônô = Srî = de gemalin van Wisnoe. Pĕrtimah is Fátimah, de dochter van Mohammad. RED.

Aldaar pag. 79, 7. 6 vinden wij: siděkah moemoelé. Men zeide hier, dat zulks fout was. Siděkah en moemoelé (zie onder) konden niet alzoo verbonden worden. Het moest siděkah angatoerri zijn.

Siděkah-angroewah' akěn noemt men het brengen van ieder vrijwillig offer, wanneer ook, waar daartoe gelofte gedaan is, of eenige andere aanleiding bestaat, doch is immer opgedragen aan de pôrô loeloehoer (de voorouders). Angroewah' akěn is gevormd van Roewah, de 8ste maand van het mohamm. jaar. Hierop afgaande zou men meenen, dat 't alleen in de maand Roewah kon plaats hebben. Toch is dit zoo niet. Het kan in de eerste zoowel als vijfde of eenige andere maand plaats hebben. De verklaring schijnt deze te zijn, dat siděkah-angroewah' akěn altijd gewijd is aan de overledenen, (van ADAM en EVA te beginnen: niet de familieleden alleen), en geschiedt op de wijze gelijk in Roewah de offeranden aan de overledenen, maar als verpligte offers voorgeschreven zijn. (1) Siděkah-angroewah' akěn geschiedt hoogstens éénmaal 's jaars. Die 't betalen kan, slagt dan een' buffel, eene koe of een schaap; of ten minste eene kip. 't Is een bloedig offer, vergezeld van eenen maaltijd, bij den offeraar aan huis. De Santri's worden tot die feestelijkheid uitgenoodigd; zij slagten het offer en lezen of zeggen arabische gebeden op. Het gansche gezelschap is op matten gezeten in een vierkant, terwijl vóór den oudsten der Santri's de Sadjèn (zie onder) wordt geplaatst, en achter en ter zijde van hem wierook.

(1) Men bedenke hierbij dat Roewah eene verbastering is van een Arabisch woord, dat geest, ook geest van een' doode, beteekent, en dat de maand Roewah haren naam ontleent van de offeranden, die daarin gebragt worden aan de schimmen der overledenen, en dat niet alleen op Java, maar ook in vele door Maleijers bewoonde streken van den Archipel. RED.

Bij zulk een' maaltijd moet door den oudsten der aanwezigen verklaard worden, aan wien dit offer gewijd is, en dat het strekken moet om zegen voor familie en vrienden (ngoedjoebakĕn) te verwerven. Bij Sidĕkah-angroewah' akĕn luidt de 'oedjoeb (verklaring) immer, dat het offer gewijd is aan bôpô 'adam en iboe 'ôwô (vader ADAM en moeder EVA), boemi en langit (aarde en hemel), den Dannjang van hier en van daar, en de kéblat sĕkawan (= de vier hemelstreken.)

In WINTER, Jav. zam. II, p. 97 vinden wij: dipoen sidĕkah'i. In de verklaring van eene spreekwijze aldaar wordt gezegd: „want voor javaansche kinderen wordt de sidĕkah gebragt, benevens dipoen-bantjaq'i (zie onder bij bantjaq'an n°. 20), opdat het kind gelukkig zij, verre verwijderd van allerlei ziekten en rampen. De Javanen gelooven, dat wanneer de sidĕkah ontbreekt, het met veel beproevingen en moeijelijkheden zal te kampen hebben." Terwijl verder wordt gezegd, dat deze sidĕkah uit onderscheidene spijzen bestaat. Welk offer hier intusschen bedoeld is, wordt niet opgegeven. 't Schijnt het offer bij de geboorte te zijn. Straks zullen wij toch zien, dat voor de kinderen op verschillende tijden offers worden gebragt, die ieder eene afzonderlijke benaming dragen. Hoewel 't woord sidĕkah in Midden-java meer algemeen of ruimer van beteekenis schijnt te zijn dan hier, behoeft 't zoo even aangehaalde toch niet in strijd te zijn met de boven gegeven bepaling van de sidĕkah; aangezien het hier bedoelde offer wel ten behoeve van, maar geenszins aan het kind opgedragen wordt. Een sidĕkah kan voor een ieder – zoo als ik onlangs nog in eene courant las, als loon voor eene doekoen – gebragt worden; doch wordt immer opgedragen aan de overledenen.

5. Moemoelé noemt men het brengen van vrijwillige offers (sidĕkah), aan de overledenen; gelijk in 't bijvoegsel tot het woordenboek staat: ter eere van iemand (eene overledene) offeren. Sommigen zeiden mij, dat het woord moemoelé alleen gebruikt kon worden van het offeren in de maand Roewah (8ste maand); anderen weder gebruikten het ook voor offeren in andere maanden. Het is in beteekenis overigens volkomen gelijk, en wordt in Kediri meestal verwisseld met mĕmĕtri.

6. Mĕmĕtri is geheel van dezelfde beteekenis als moemoelé. Het eerste wordt meer in Kediri — het tweede in Soerabaja gebruikt. In 't bijvoegsel tot het woordenboek vinden wij onder pĕtri: mĕmĕtri = iets zorgvuldig bewaren of geheim houden. In de beteekenis van moemoelé wordt het niet opgegeven. De grondvorm is ook pĕtri, gelijk blijkt uit den gebruikelijken vorm: dipoen pĕtri.

Mĕmĕtri (= moemoelé) geschiedt immer ten huize van den offeraar; is (behalve in de maand Roewah) vrijwillig, en bestaat ook in 't aanrigten van eenen maaltijd, bij welken spijzen in bepaalden vorm aangewezen zijn. Geschiedt het in Roewah, dan zegt men ook: ngroewah'akĕn (zie beneden).

Het offeren voor de dooden of aan de dooden, in Roewah, is voorgeschreven, hoewel een bepaalde dag dier maand daarvoor niet aangewezen is. In Kediri geschiedt het gewoonlijk des avonds. Men zegt mij, in Soerabaja, des morgens ongeveer ten zeven ure. Het geschiedt echter niet op de graven, noch bij den offeraar aan huis, maar ten huize van het dorpshoofd, waar de désô-bewoners zich vereenigen. Een ieder, die deel aan de plegtigheid neemt, brengt zijn eigen offer mede, bestaande uit sĕkoel poenĕl met toespijs. De sĕkoel

poenĕl wordt als offer aangeboden in 8 ambĕng (= eene hoeveelheid, portie rijst, op een' bepaalden schotel tot offer bestemd), van welke 4 ambĕng voor vader ADAM en moeder EVA, om te ontvangen den zegen van hun gebed tot heil en zegen voor huis en familie, en 4 ambĕng voor den Dannjang Baöe rĕqsô désô (den beschermgeest van het dorp) om zijnen zegen voor dorp en rijstveld. Deze 8 ambĕng worden midden in den kring der aanzittenden geplaatst. De oudste der aanwezige mannen verklaart nu het doel der bijeenkomst, dat immer met den vasten term begint: „Mijne broeders! die hier nu allen te zamen vereenigd zijt! Ouden zoowel als jongen, (doch) die ik niet allen afzonderlijk kan opnoemen; hier op matten gezeten! Gij allen zijt getuigen!" waarop vermelding, aan wien de offerande opgedragen wordt, en waarbij vader ADAM en moeder EVA nooit vergeten en ook meestal genoemd worden, en waarop dan de beschermgeesten van het dorp (de Dannjang ambaoe rĕqsô-désô kang wontĕn ing keblat sĕkawan limô pantjĕr) en anderen volgen; terwijl het doel is om hun' zegen te ontvangen in huis en familie van onder (in hunne afstammelingen) en van boven (in ouders en voorouders), (sĕmpoelloerrô sapĕngisor sapĕndoewoerré); benevens over dorp en rijstveld, vee en verdere bezittingen. De geheele avond is voorts gewijd aan de feestelijkheid, gedurende welke de Kjaï Modin (priester) gebeden en formulieren leest.

Het medegedeelde heeft algemeen plaats bij het offeren aan de overledenen in Roewah. Wat er verder zou te zeggen zijn, is niet overal gelijk, en hangt te veel van eigen willekeur af. Zoo zal eene wajang-vertooning vaak plaats hebben, maar de vrome veroordeelt het, als er dansmeiden bij komen. Toch zijn zij er dikwijls bij. Zoo zal men soms wierook en benzoë, fijne pisang, on-

derscheidene spijzen in bepaalde vormen en kleuren (1) op de slaapplaats stellen, en eene lamp ontsteken, die op den vijfden dag na het feest eerst gebluscht mag worden, enz.

In tijdsorde volgt nu:

7. Malĕm'an heeft plaats in de maand ramĕlan (de negende maand), en heeft, gelijk de benaming van malĕm = avond, reeds doet vermoeden, des avonds plaats. Het is een verpligt offer. Deze maand is, gelijk bekend is, tevens de vastenmaand. Van den opgang tot den ondergang der zon is 't niet geoorloofd eenige spijze te nuttigen, en onthoudt men zich bovendien ook, wanneer men des avonds of vóór zonsopgang eet van een en ander (wijn, b.v.), tot de vasten geheel voorbij is. Het eten des avonds (het heet ten 8 uur) wordt boekô en vóór zonsopgang (4 à 5 uur) wordt saoer genoemd.

In 't woordenboek vinden wij onder 't woord malĕm

---

(1) Ik merkte het reeds een paar malen op, dat bij al die maaltijden of offers, immer spijzen in bepaalden vorm, kleur, hoeveelheid, enz. worden toebereid. Ik heb slechts spaarzaam daarvan in den tekst opgave gedaan. Mogt iemand verlangen ook dit te weten, dan diene hier de opgave der verschillende benamingen. De rijst levert meestal de grondstof voor die offers; en dan wit of wel gekleurd, rood, geel, enz. meer of minder hard of zacht gekookt (rijst of pap); ook gestampt; in vormen van ballen; peperhuisjes, vierkanten of kuben, enz.; in pisang- of kokos- of andere bladeren gewikkeld, of zonder deze; met of zonder kokosnootmelk, of eenig ander ingrediënt, suiker, enz.; op platte of diepe, van steen, hout, of bamboe gevlochten borden, grooter of kleiner, vierkant, rond of ovaal; de spijs met of zonder geraspte kokosnoot, suiker, enz. – Naar iedere bijzondere wijze van bereiding en aanbieding, heeft men ook verschillende benamingen: 1. sĕkoeltampĕng; 2. sĕkoel golong; 3. sĕkoel goerih; 4. sĕkoel poennĕl; 5. sĕkoel apĕm; 6. sĕkoel kĕpjoer; 7. sĕkoel poelĕng: 8. boeboer abrit; 9. djénang soengsoem, enz. Voorts: boemboe, gebraden kip, vleesch van buffels, koeijen, schapen, duiven, eijeren, visschen (alleen geschubden) als: bader, koetoen, andĕng, tĕri, itil, enz. Voorts gebruikt men: fijne pisang, enz. fijne sirihbladen, enz. Verder: allerlei javaansche bloemen, die een' sterken geur bezitten, als: mĕlati, tĕlasih, tjĕmpôkô, enz.

het volgende omtrent de malĕm'an: „offeranden van spijzen, die in de maand Ramĕlan tegen zonsondergang uitgedeeld worden, op den 21sten door den vorst, op den 23sten door den kroonprins, op den 25sten door de Pangérans aan het hof, op den 27sten door den Radèn Adipati, op den 29sten door de Toemĕnggoengs, ter gedachtenis van MOHAMMAD, die in zijne afzondering in eene spelonk op die avonden van de voor hem gereed gemaakte spijzen geen gebruik wilde maken, waarop die aan zijn volk uitgedeeld werden." Dit heeft bij gevolg plaats, waar de vorst zijne residentie heeft. In de désô's neemt men dezelfde dagen waar, op welke aan afzonderlijke profeten geofferd wordt, namelijk den 21sten aan Nabi Adam, den 23sten aan Nabi Noeh, den 25sten aan Nabi Ibrahim, den 27sten aan Nabi Moesô en den 29sten aan Nabi Kangdjĕng Rasoel Mohammad. De offeranden zijn volkomen gelijk aan die in Roewah, mede ten huize van het dorpshoofd. De bijeenkomsten duren niet lang, soms maar naauwelijks één uur. Sĕkoel poelĕng is aangewezen.

Vervolgens (den 29sten of 30sten Ramĕlan) begeeft men zich naar de graven, om die schoon te maken, een ieder die een graf heeft.

Op den 1sten Sawal (tiende maand), des morgens ten vijf ure, half zes, baadt men zich, brengt zijn vee in het wed, maakt zijn toilet, en begeeft zich in net gewaad naar de graven, met zich brengende eene offerande, bestaande uit bloemen, reden waarom men dit offeren njĕkar (zie beneden) noemt, benevens vuurwerk. Voorgegaan door den Kjaï Modin, rigt men gebeden tot de overledenen, en bidt om hun' zegen. Na afloop daarvan keert men huiswaarts, waar men zich aan den maaltijd vereenigt bij welken sĕkoel apĕm voorgeschreven is of

ook wel ten huize van het dorpshoofd, en wordt ook wel sĕkoel-goerih of toempĕng of golong genuttigd.

Hoewel de eigenlijke vasten met den laatsten dag van Ramélan geëindigd is, heeft men, bevreesd voor eene onvolkomen waarneming der vasten, de eerste zeven dagen van Sawal, nog ten overvloede als vastendagen aan de maand Ramĕlan toegevoegd; reden waarom men dit toevoegsel van zeven dagen vasten noemt: kaloewih' anné ramĕlan, terwijl men den zevenden of laatsten dezer dagen, met welken de vasten voor goed gesloten wordt, rihôjô sawal, of wel, met het oog op den vorm, in welken men alsdan de rijst moet koken en voorzetten, rihôjô koepat noemt. Alsdan is men regt feestelijk gestemd; gamĕlan en wajang met de danseressen ontbreken niet, en zoo gaat men met frisschen moed het nieuwe jaar in. Eigenaardig is het, hoe 't nieuwe jaar gerekend wordt, met Sawal te beginnen; eigenlijk de tiende maand van het mohammedaansche jaar. Volgens mohammedaansche rekening moest 't op den eersten van Moecharram nieuwjaarsdag zijn, doch alsdan is er niets te doen. De groote menigte weet het trouwens niet eens, dat Moecharram de eerste maand van het mohammedaansche jaar is. De viering van het nieuwjaar is dan ook wel het rihôjô sawal tevens, waarmeê men de vasten besluit, 't welk dit jaar hier op den tweeden Sawal geschiedt. De vijf overige dagen raken zoo wat op den achtergrond, en dan vergeet menigeen te vasten.

8. Njadran'i is volkomen gelijk aan moemoelé of mĕmĕtri, alleen met dit onderscheid, dat het laatste in huis – en njadran buiten 's huis plaats heeft. Zoodra men zijn huis verlaat, om hier of daar te offeren, wordt het njadran geheeten. Dientengevolge geschiedt njadran immer volgens eene poennagi of gelofte. Waar-

heen men alsdan gaat, is niet op te geven. Dit wordt door de gelofte bepaald. Zoo kan 't zijn: naar 't graf van den Soenan van Giri (1); hier in Kediri vaak naar Sélô-Manglèng (een grot ± 3 paal van Kediri); naar andere graven of grotten, bergtoppen of gewijde boomen of plaatsen — kortom: naar iedere plaats, die als gewijd beschouwd wordt. Men zegt alsdan: „Als ik van mijne ziekte volkomen hersteld zal zijn, dan zal ik njadran te......" of wel: „Als mijne vrouw bevallen is, en wel van een' zoon, dan zal ik njadran te......" „Als de oogst mij dit jaar goed gelukt, dan zal ik njadran te......" En zoo was er onlangs een mantri, die wegens aanklagt van knevelarij en diefstal gevangen werd gezet, en wiens zaak door vele getuigen nog al bezwarend voor hem werd gemaakt, die de gelofte deed: „Als ik uit de gevangenis ontslagen zal worden, en weder hersteld in mijne waardigheid, dan zal ik njadran te Ngampèl!" Het behoeft hier naauwelijks gezegd te worden, dat de meerdere of mindere vermogens van den offeraar het gehalte van het offer bepalen. Soms slagt men wel een' buffel of eene koe, en wordt er een groote maaltijd aangerigt. En zoo gebeurt 't dan ook wel, dat men zich met zijn tweeën of drieën vereenigt, opdat de offerande te ligter te dragen en toch luisterrijk zij.

Gaat men naar het graf van den Soenan van Giri om te njadran, dan (zoo zegt men mij) heeft dikwerf op den derden dag daaropvolgende nog een maaltijd plaats, bij welken de op te disschen rijst (de panjadran-an = het njadran-offer) in den vorm van sĕkoel goerih, sĕkoel golong, of boeboer abrit behoort

(1) Een der eerste verbreiders van den islam op Java, in het laatst der vijftiende eeuw. RED.

te zijn. Deze maaltijd wordt aldus aangerigt, omdat den derden dag na het overlijden van den Soenan van Giri, zijne Hoogheid met deze spijzen een slamĕt'an werd gebragt.

Volgens het woordb. (op het woord sadran) en plaatsen in WINTER, Jav. zam. I, bijv. p. 85 r. 7, schijnt in Midden-java de beteekenis van dit woord eenigszins verscheiden te zijn.

9. Sadji is de benaming van eene offergave, gelijk wij onder n°. 8 sidĕkah, reeds vermeldden. Zij is voor den Kjaï Santri bestemd, en bestaat uit: fijne pisang, fijne sirihbladen, 1 pitrah bras, aan geld kalih 'wang sa-kobang (= 22 duiten), een streng weefgaren, eenige javaansche suiker, eenige betelnooten, twee aan elkander gebonden kokosnooten, een rotanmatje, eene pas volwassen kip en bloemen. Naar het schijnt, zullen de bestanddeelen hier of daar niet noemenswaard verschillen. Ik hoorde althans dezelfde opgaven van personen uit verschillende residentiën. Waar bij een offer ook de gamĕlan of andere muziekinstrumenten ontboden worden, wordt de genoemde hoeveelheid als sadji ook den muziekanten gegeven. (Zie WINTER, Jav. zam. II, p. 229, n°. 463).

10. Tjoq-bakal is mede de benaming van een offer, dat o. a. bij gelegenheid van een huwelijk aangebragt wordt aan den eersten grondlegger en den beschermgeest der désô, benevens anderen, niet bepaald op te geven. Het offer zelf is gelijk aan de vorigen: rijstebrij, en brijpap, enz. in bepaalden vorm en kleur, hier rood.

Waar de Tjoq-bakal bij het zaaijen bijv. of ook bij andere gelegenheden gebragt wordt, kan zij bestaan bijv. uit: een ei, een' duit, eene toebereide sirihpruim en kĕmiri; een en ander nevens of bij elkander op de sawah geplaatst, onderwijl de Modin de gebeden doet, en den beschermgeest om zegen smeekt.

11. Pisoengsoeng noemden wij reeds; 't is ook de benaming van een offer, doch als zoodanig hier niet in gebruik. Althans onder de dorpslui wist men mij niets te noemen, dat dien naam draagt. Men kent 't woord overigens wel in de beteekenis van een gift, gave (aan eenen meerderen). De Christenen kennen 't woord, evenals koerban, in de beteekenis van offer, door de bijbelvertaling, in welke men, (ik heb hier de jongste vertaling met kleine letter voor mij) o. a. Luk. 2: 24 (Stat. overz. = offerande), Matth. 2: 11 (= geschenken), 1 Cor. 6: 1, 4 (gave), Efez. 5: 2 pisoengsoeng en koerban (= offerande en slagtoffer) en meer andere plaatsen, dit woord vindt.

12. Njĕkar (grondw. sĕkar). Gelijk het woord, njĕkar van sĕkar = bloem, reeds doet vermoeden, is dit de benaming van het aanbieden eener offerande, bestaande uitsluitend uit bloemen; dikwijls echter vergezeld van wierook en benzoë. Van eenen maaltijd of iets anders is bij njĕkar volstrekt geen sprake. Op de graven, aan heilige boomen en beelden gewijde plaatsen, enz. worden zij gebragt ten teeken van hulde aan den op zoodanige plaats vereerden persoon of geest. Onder n°. 7 boven merkten wij 't reeds op, dat de eerste Sawal op de graven njĕkar plaats heeft. Overigens is njĕkar geheel vrijwillig, en brengt men vaak zulk een offer van bloemen, zonder dat daarvoor eene bepaalde aanleiding zou op te geven zijn. Iedere javaansche bloem, die geur van zich geeft, wordt gebruikt voor zoodanig offer. Het zijn de mĕlati, tĕlasih, tjĕmpôkô poetih of tjĕmpôkô koening, enz. die een' sterken geur verspreiden. De roos gebruikt men nimmer. In den vorm van een geregen snoer worden deze bloemen tot een offer vereenigd, en op het graf, het beeld, in de grot of waar men dan offert, opgehangen.

13. In het woordenboek vinden wij (onder poendjoeng) omtrent het woord poendjoengan het volgende: hetgeen aan eenen meerderen wordt aangeboden, geschenk, gift, offer. In het bijvoegsel tot het woordenboek vinden wij het eerste nader omschreven: geschenk, aan een' meerderen tot bewijs van onderdanigheid of als huldebewijs. Zoo heeft bijv. een javaansch ouderenpaar eene dochter uitgehuwelijkt. Naar gewoonte blijft het jeugdig paar ongeveer een jaar of iets langer bij de ouders inwonen. Eerst dan gaan zij op zich zelven wonen. Alsdan zullen zij aan hunne ouders de poendjoengan aanbieden, bestaande uit smakelijke spijzen, op bijzonder daarvoor bestemde borden aangeboden. Het wordt geacht te zijn een teeken van hulde, dankbaarheid en onderdanigheid. De beteekenis van offer is alzoo slechts betrekkelijk juist. Ceremoniën, of 't een of ander, dat iets godsdienstigs aan deze aanbieding zou kunnen geven, worden er volstrekt niet bij waargenomen. 't Is een louter geschenk van spijzen, om de ouders te vereeren en dankbaarheid te betoonen.

14. Goenoengan is de benaming, die men aan de offerspijzen geeft, welke op de Garĕbĕg's (Mohammedaansche feesten) door den vorst aan zijn dienstdoende ambtenaren gegeven worden, en in bamboezen, ronde, van boven spitse, maar van onderen breed uitloopende werktuigen gedaan en plegtstatig gedragen worden.

15. Maesô-abon heeten tot de offerande van den vorst bestemde buffels, die door de in dienst van den vorst zijnde wĕdônô's geleverd moeten worden.

Deze offeranden, zoowel als de in n°. 14 boven vermelde, zijn mij alleen door het woordenboek bekend. Ik sprak nog geen' Javaan die haar kende.

16. In de verschillende maanden der eerste zwanger-

schap eener vrouw worden door de Javanen onderscheidene offers gebragt. Zoo heet dat van de tweede maand: ngĕmbang-maëssi, daarmede doelende op den toestand der vrouw ten opzigte van haren man. In het woordenboek wordt dit offer ngéborréborri genoemd, doch deze naam is hier niet bekend. Het offer zelf bestaat in 't aanrigten van eenen maaltijd: men viert feest.

17. Ngroedjaq'i noemt men het offeren in de derde maand, en wel omdat roedjaq alsdan tot de spijzen behoort, welke opgedischt worden. In 't woordenboek staat: nigan'i, doch dit is hier niet in gebruik.

18. Njakawanni anggangsali, ngĕnĕmmi, ningkĕbbi; pĕngoerippan. Volgens 't woordenboek brengt men in de vierde, vijfde en zesde maand der zwangerschap wederom offers; hier echter is zulks geen gewoonte. Ningkĕbbi, het offeren in de zevende maand, is alomme gebruikelijk. Dit is zeker het grootste der genoemde feesten gedurende deze maanden. In WINTER, Jav. zam. I, pag. 236–237, vindt men eene beschrijving dier plegtigheid voor eene vorstin. Het offer zelf is wederom niets anders dan een maaltijd, bij welken sĕkoel goerih behoort; de gamĕlan en wajang ontbreken meestal niet. Ook worden wel Santri's uitgenoodigd ter bijwoning van het feest, die dan tevens gebeden of formulen oplezen. Eene halfvolwassen kip, behoorende (volgens 't woordenboek i. v. roedjaq) tot de offeranden van het Tingkĕbfeest, noemt men Pĕngoerip'an, doch dit is hier niet bekend.

19. Kort vóór de bevalling rigt men wederom een' maaltijd aan, als offer voor de vrouw, opdat hare bevalling voorspoedig zij en gelukkig afloope, mrotjoq genaamd. Onlangs had deze maaltijd nog bij eenen javaanschen christen te Wônô hasri plaats, vijf dagen vóór

de bevalling zijner vrouw. Hij noodigde de overige christenen te zijnen huize ten eten. Vóór en na den maaltijd deed één der oudsten een kort gebed. Na afloop daarvan bleef men nog een' oogenblik zitten praten, en ging toen weder uit elkander.

20. „Ambroko'i; bandjir-bandang; njapĕkĕnni; bantjaq'an." Bij de geboorte wordt terstond een offer gebragt, bestaande uit spijzen (djangan mĕnir en trantjam-térong), welke genuttigd worden door de aanwezige vrouwen. Verder wordt er dagelijks, tot het afvallen van den umbilicus (poesĕr poepaq) geofferd, drie, vier, vijf dagen lang, hier bandjir-bandang (in 't woordenboek njĕpĕkĕnni) genoemd, en dit bestaat in 't aanrigten van eenen maaltijd. De omwonende kinderen der dêsô worden alsdan mede te zamen gebragt ten huize van den pasgeborene, en daar op allerlei lekkers en eten onthaald, hetgeen men bantjaq'an noemt. Den eersten dag offert men tevens aan de 'ariari = de placenta. Men moet namelijk weten, dat de 'ariari geacht wordt te leven, bezield gelijk het pasgeboren kind, waarom men haar ook wel „den broeder" van den pasgeborene (sadoeloerré kang botén krawat'an) noemt. De 'ariari blijft in leven; op onzigtbare, geestelijke wijze, en vergezelt immer het kind tot over graf en dood, als een' goeden beschermengel en trouwen bewaker. De vader neemt de 'ariari, doet die in een' gouden of zilveren ring, omwikkelt een en ander, en begraaft het op zijn erf. Van tijd tot tijd schijnt men, aan de ariari weder te offeren; want deze blijft immer leven! 't Gebeurt intusschen dat een kind sterft. Welnu, dan dient het offer om de 'ariari te bewegen, zich wederom in het ligchaam der moeder te begeven, om als nieuwgeborene het ouderhart te vertroosten en te verblijden!

21. Is het kind 35 dagen oud, dan wordt er wederom een offer in den vorm van eenen maaltijd gebragt, njalapan'i genoemd, even als wanneer het kind 7 maanden oud is, dat in Soerabaja oedoen siti en in Kediri gewoonlijk ngĕtingi wordt genoemd.

22. „Ambroko'i tijang pĕdjah; njoer tanah; nigang dintĕn; mitoeng dintĕn; ngawandôsô dintĕn; mĕndaq woelan; mĕndaq kaping kalih; njéwoni." Al deze woorden zijn benamingen van offeranden voor de dooden. Den doode brengt men onder geleide van den priester (modin) naar de begraafplaats, offert daar (zie n°. 12), leest de talĕkim en doet gebeden, hetgeen men 'ambroko'i-tijang-pĕdjah noemt. Huiswaarts gekeerd, is daar een maaltijd aangerigt, aan welken allen deelnemen, hetgeen men njoer-tanah noemt. Op den derden, zevenden, veertigsten dag, na een jaar, acht jaar en op den duizendsten dag offert men (volgens 't woordenboek) weder op het graf. Behalve den derden en veertigsten dag schijnt zulks hier niet plaats te hebben. Ik kon althans daaromtrent geen bepaalde inlichtingen krijgen.

23. Njoerô, njapar; moeloed; ngroewah'akĕn; malĕmi; nĕtĕpi sawal; nĕtĕpi bĕsar. In de eerste (Soerô), tweede (Sapar), derde (Moeloed), achtste (Roewah), negende (Ramĕlan), tiende (Sawal) en twaalfde maand (Bĕsar) brengt men bepaalde offers. Voor de eerste maand zegt men njoerô of nĕtĕp'i soerô, hetgeen bestaat uit boeboer-lĕmoe, dat den gasten behoort voorgezet te worden. Zoo in de tweede maand: boeboer-abang; in de derde aan MOHAMMAD, sĕkoel goerih, geplaatst in 't midden der aanzittenden in acht ambĕng, opgedragen aan Mohammad en Fátima. Alleen voor Moeloed is de dag (n. l. de 12de der maand) en de persoon aan wien geofferd wordt, aangewezen. In de

vierde, vijfde, zesde en zevende maand zijn geen verpligte offers te brengen. Over dat in de achtste maand, (ngroewah' akĕn), spraken wij reeds boven, even als over die in de negende en tiende maand. In de twaalfde maand offert men weder; sĕkoel-goerih schijnt het gewoonlijk te zijn, die voorgezet wordt. Acht ambĕng worden vermeld. Vier daarvan worden aangeboden aan Mohammad en Fàtimah en vier andere ambĕng aan de vorsten (Soenan), die te Giri en Bonang begraven liggen.

De beschouwing der verschillende benamingen van de offers, met de gelegenheden en vormen, benevens den tijd op welken zij gebragt worden, hebben wij hiermede geëindigd. Men ziet, de offeranden der Javanen zijn vele. En toch noemden wij ze nog niet alle. Een Javaan zal een beeldje of een' gewijden boom voorbijgaan, en tegelijk een weinig wierook of een paar bloemen daar offeren. Ik kwam eens van Soerabaja naar Kediri. Een mohammedaansche Javaan was bij mij. Een paar malen begaf hij zich stil ter zijde van den weg, waar ik een klein beeld zag staan, en waarvoor hij een weinig wierook neêrlegde, en dan even bedaard weder terugkeerde. Gebeden of iets anders komen daar bij niet te pas. 't Is wel merkwaardig op te merken, hoe spoedig de Javaan gereed is met een offer: aan zijn tjikar (kar of kruiwagen) een offer van geregen bloemen, aan zijne praoe, aan den balk van eene brug, aan zijne rijstschuur, zijn slaapplaats, zijne kris – ja! waar al niet, hangt hij zulk een snoer bloemen als offer. Of wel hij legt wierook en benzoë op of onder zijne slaapplaats, op de sawah, enz.

Zoo heeft in iedere déśô eenmaal 's jaars het Brĕsih-

désô plaats. Men vereenigt zich ten huize van het dorpshoofd, waar men aan eenen gemeenschappelijken maaltijd zich vereenigt, en daarmede de désô reinigt van allerlei twist- en policiezaken, in de hoop op voortdurende onderlinge vereeniging, geluk en voorspoed der désô.

Eene doekoen zal het geluk hebben een' Javaan van eene ziekte te genezen; na verloop van eenigen tijd, als de beterschap gebleken is, zal de herstelde een slamĕt'an geven ter eere van de doekoen; een offer, gewijd aan den geest of god, die de doekoen bij de behandeling harer zieken aanroept; ook wel sidĕkah genoemd, wijl aan een' of ander' persoon (één der voorouders) het offer gebragt wordt.

Voorts: offeranden om rijk te mogen worden, kinderlooze huwelijken met kinderen gezegend te zien, of om een zoontje te krijgen, wanneer men slechts dochters heeft, – om ngelmoe's aan te leeren en hare kracht deelachtig te worden – bij 't aanvaarden eener reis of handelsonderneming, enz. – om voorspoed en geluk; – offers, aan zoo vele goden gewijd, als er déwô's, demonen, mannelijke of vrouwelijke geesten, enz. door het volk vereerd en gehuldigd worden; – inderdaad, vele zijn de offers der Javanen!

Beantwoordde de hoedanigheid nu ook maar aan de hoeveelheid! Maar te dien aanzien verkeert de Javaan in primitieven toestand. Wie worden vereerd? 't Is waarlijk nog niet eens zoo bepaald op te geven! De overledenen, – de voorvaderen, – de profeten met vader ADAM en moeder EVA en profeet MOHAMMAD aan het hoofd, – allerlei geesten en goden, – onbestemde denkbeelden (de hemelstreken, aarde en hemel, enz.) – en..... de mohammedaansche Javaan vergeet zijnen Allah! met eene enkele uitzondering (de kékah-sidĕkah en nog een

enkele maal), hoewel het dan waarlijk ook niet zeer veel zeggen wil. De tegenwoordigheid van Modin en Santri bij deze plegtigheden zou andere dingen doen vermoeden. Jammer slechts, dat hetgeen zij van Allah vermelden, meestal in het Arabisch geschiedt, dat de menigte niet verstaat.

De geheele vorm der offerande, — meestal in een' maaltijd bestaande, en nimmer in het huis, aan de openlijke vereering van Allah gewijd, — leert ons hetzelfde. Ik heb vaak eene offerande zien plaats hebben en ontelbare malen met Javanen er over gesproken, maar immer stuitte ik op gebrek aan innigheid — of op gedachteloosheid, vormelijkheid en gering besef van het gemoedelijke, ware en edele in het offeren. Men geeft zich, — gelijk dat immer bij volken op dien trap van ontwikkeling moet plaats hebben — geen rekenschap van hetgeen men verrigt, en de aanwezigheid van dansmeiden en het opiumgebruik bij sommige gelegenheden doet ons al zeer geringe gedachten van des offeraars godsdienstige en zedelijke gezindheid opvatten!

Verder. Van zondegevoel of zondebewustheid, — een offer tot vergeving en reiniging, — is zoo min sprake, als er kennis aan zonde en heiligheid, liefde en godesleven onder het volk wordt aangetroffen. 't Is hier immer de kleine, domme en afhankelijke man, tijang apĕs lan bodo, die daar een offer als huldeblijk aan zijnen overheerscher, in den vorm van eenen geest, enz. brengt. 't Is hier te doen om allerlei aardsche zegen; en zelfs waar 't offer plaats heeft ten behoeve van een' pas gestorvene, daar is 't meer, opdat hij niet in een wild varken of een' tijger verhuize, maar weer spoedig als menschenkind geboren worde, dan wel om in gunst bij God aangenomen te worden in den hemel. En zelfs

hoorde ik het laatste wel beweren, maar in dien zin, dat de gestorvene in den hemel, d. i. soerôlôjô of swargô, een land, heel ver van Java verwijderd, gelukkig mogt aanlanden, zonder onderweg in aanraking te komen met den duivel en zijne trawanten, die immer op den loer liggen, om zoodanige reizigers omtrent den regten weg in de war te brengen, zoodat ze in de narôkô, de hel, teregt komen.

Is bij het offer dan alle godsdienstzin uitgesloten? Geenszins. 't Offer der Javanen is wel degelijk de uiting van hun godsdienstig leven. Alleen men houde daarbij in het oog: het godsdienstig leven der Javanen, Mohammadanen in naam – heidenen in hun hart! Op dezen regel zullen, naar wij hopen en vertrouwen, uitzonderingen zijn, maar vele zijn zij zeker niet!

Hierdoor komen wij mede tot de juiste schatting van wat wij anders blooten vorm zouden noemen. Zelfs de waarneming van dien vorm heeft voor den Javaan altijd eene ernstige beteekenis. De arme zou anders zoo dikwijls niet zooveel kosten doen voor dergelijke feesten. Want men mag het niet vergeten – zulk een offermaaltijd kost den Javaan véél; vooral als daar gamĕlan en wajang bijkomen, waarbij men immer opium behoort te verschaffen. Een en ander komt zelfs op hooge kosten. 't Is waar – niet iedereen geeft dikwijls partij, en bij allen is 't ook niet gelijk; al naar men vermag; doch daar zooveel vreemden te onthalen en te gast te hebben, dit veroorzaakt drukte en kosten genoeg, al is 't ook maar aan een eenvoudig maal. Bij bruiloften b.v. moet (volgens eene hier bestaande onderlinge désô-regeling), een ieder wel zijn contingent in geldswaarde meêbrengen; maar daarvan is bij die offers natuurlijk geen sprake. Vergoeding bekomt de offeraar alzoo niet. Alleen bij be-

paalde, voor eene geheele désô geldende offers brengt (zoo als wij boven reeds opmerkten) een ieder zijn deel meê. Soms schikt men 't ook wel zoo – vooral in de maand Ramĕlan – dat 't op de beurt bij dezen en genen plaats heeft.

Bovendien – bij een volk van zoodanige ontwikkeling moet men er zich aan gewennen, om de voor ons juist tegenstrijdige en elkander uitsluitende handelingen te zien vereenigen, en een' offermaaltijd bijv. zien opluisteren door wajang en gamĕlan, met dansmeiden en opium-gebruik.

Geen bespotting alzoo of minachting voor der Javanen offer! Het zou ons niet wèl staan! Mogt onze kennismaking met hun offer, waartoe ik hoop, dat 't bovenstaande eenigszins dienstbaar zal kunnen zijn, ons veeleer dringen tot medelijden en medegevoel, en de christelijke zending – beter dan tot nu toe in staat gesteld – als een engel der vertroosting en der verlossing, liefdevol zich opmaken, om ook Java's bevolking met een' beteren altaar en een heiliger en volkomener offer, aan den God des hemels en der aarde gewijd, bekend te maken; om hem door 't geloof in JEZUS CHRISTUS in geest en in waarheid, vrijheid en zelfbewustheid te verschaffen.

3°. Javaansche vertellingen.

De inhoud van dit hoofdstuk is van geheel anderen aard dan die der voorgaande. Gij wordt thans binnengeleid in den gezelligen kring van een javaansch huisgezin, om daar naar eene vertelling – de Javaan zegt: **dongèng** – te luisteren; die wel niet door geest en inkleeding uitmunt, maar toch sprekend genoeg is tot kenschetsing van den javaanschen geest. Ik weet niet of de

inhoud aan de eene of andere javaansche lajang is ontleend, doch wèl, dat deze dongèng nog al algemeen bekend is; hoewel ik er bij moet voegen, dat iedere verhàler er wat bij- of afdoet.

De vertaling geef ik zoo naauwkeurig mij dat mogelijk is. Waar ik een javaansch woord behoud, geef ik er onmiddellijk de verklaring bij.

Wij verbeelden ons dus in eene javaansche woning te zijn, waar eenige personen bij elkander zitten, en een man van middelbaren leeftijd aldus vertelt:

Er was een zeker man, met name Dônô Resô, Bĕkĕl (een ondergeschikt javaansch hoofd) te Môdjô Lĕngkô, destijds behoorende tot het rijk van den Ratoe (= vorst) van Sôlô. Het geschiedde nu, dat deze man naar Sôlô (in heeredienst) ontboden werd, om daar (volgens gewoonte) twaalf maanden in dienst van den Ratoe te zijn. Bij zijn vertrek was zijne vrouw juist drie maanden zwanger. Toen hij alzoo vertrekken moest, droeg hij zijne vrouw het volgende op, zeggende: „Vrouw, gij zijt nu zwanger! Als ge nu een' zoon mogt baren, noem hem dan Dônô Soerô; is 't evenwel eene dochter, noem haar dan Sarintĕn." Na zijne vrouw dit bevolen te hebben, vertrok hij naar Sôlô.

Toen nu de man vertrokken was, wilde de vrouw aan het weven gaan, en ging daartoe katoen koopen. Toen zij die gekregen had, werd die van de pitten gezuiverd, gehekeld en gekaard, gehaspeld en verder bewerkt, om ten slotte aan het weven te gaan. Zij zat daarbij op een balé balé of bajang vóór haar huis, digt bij de deur. Nu gebeurde het eens, dat, terwijl zij op het midden van den dag aan het weven was, haar tropong (= weverspoel) op den grond viel. Wijl zij, wegens haren toestand, niet in staat was, dien op te

nemen, zeide zij: „Die voor mij de tropong opneemt, zal, indien hij een jongeling is, later, indien ik een dochter baar, haar tot vrouw van mij hebben. Is 't echter een zoon, dien ik zal baren, dan zal zij, die de tropong opneemt, door mij tot schoondochter aangenomen worden!" Nu was daar juist een jongeling, een danôwô (booze geest) zeer leelijk van gedaante. Deze nam de tropong op. Déwi Sobro sprak: 't Is de wil des Heeren, jongen! dat gij mijn schoonzoon zult worden!

Na verloop van twee dagen was zij gereed met haar weven.

Eindelijk beviel zij van eene dochter, en noemde haar Sarintěn. Zij verzorgde haar bij uitnemendheid. Toen Sarintěn nu den ouderdom van 15 jaar had bereikt, kwam de bovengenoemde jongeling, Galěndoeng geheeten tot Déwi Sobro, om haar om de vervulling harer vroeger gedane belofte te manen, zeggende: „Hoe is 't met uw belofte van vroeger, betreffende uwe dochter Sarintěn? Ze is nu reeds groot!" Ja, Galěndoeng! ik zal die vervullen!" antwoordde Déwi Sobro; en zij gaf hare dochter aan hem tot vrouw.

Sarintěn had echter geen zin in haren man. Op zekeren dag zeî zij tot Galěndoeng: „Galěndoeng! als je wilt en kunt doen, wat ik je nu vragen zal, dan ben ik bereid je te dienen!" Galěndoeng zegt: „En wat wilt gij dan, mijne schoone?" Sarintěn: „Ik wil een goleq kěntjônô en een gilingan-kěntjônô van je hebben!" (1) „Galěndoeng: wees tevreden, mijne schoone! Ik zal ze gaan stelen in de něgôrô Bonang."

Galěndoeng ging op reis. Het was des avonds ten

(1) Goleq is eene pop; volgens den heer V. D. TUUK verbastering van het, ook in het Maleisch overgenomen, Portugesche woord boneca. Gilingan beteekent: iets dat in de rondte draait, een rad, molen, enz. Het andere woord beteekent: goud. Deze voorwerpen moesten dus van goud zijn. RED.

10 ure, dat hij te Bonang aankwam. Hij ging naar den Soenan van Bonang, diende hem een slaapverwekkend toovermiddel (dipoen-sirĕp'i) toe, en ontstal hem toen zijn goleq kĕntjônô en gilingan kĕntjônô, welke hij naar Môdjô Lĕngkô meênam, en zijne vrouw gaf. Deze liefkoosde ze hartstogtelijk, ze in den arm houdende, als of 't een kind was, zeggende: slaap, slaap toch, slaap! mijn kind! goleq kĕntjônô! kom, Mas! kom! Bapaq Sĕmar, Déwi Soerèng Bonang!"

Sarintĕn bleef intusschen een' innerlijken afkeer van Galĕndoeng gevoelen. Zij begaf zich ten laatste naar hare moeder, om afscheid van haar te nemen; want zij kon haren man niet langer zien. Toen zij van hare moeder afscheid genomen had, en van haar eenige toovermiddelen, als: zaad van watermeloenen, enz. had meêgekregen, ging zij vervolgens van hare grootmoeder afscheid nemen, welke haar een' staf van gĕlagah (soort van rietgras) meêgaf. Daarna ging zij heimelijk op reis, den weg op naar een groot woud, om alzoo haren man niet meer te kunnen ontmoeten. Haar man sprak echter bij zich zelven: „Al was zij ook naar Giri gĕntôkô gegaan, zoo zal en moet ik het uitvinden!"

Sarintĕn nu was diep het woud binnengegaan, en deed maar niet dan haar goleq kĕntjônô liefkozen. Daar komt Galĕndoeng aan: „Wel, wat is dat? „zegt hij," Sarintĕn! liefkozende haar goleq kĕntjônô?!" Sarintĕn strooit haar meloenzaad in de lucht. Plotseling schoot het op tot vruchtdragende boomen. Als een uitgehongerd wild dier ging Galĕndoeng aan het eten van de vruchten. Sarintĕn maakte van die gelegenheid gebruik, en vlugtte het woud verder in. Zeer verre verwijderd rustte zij, en ging weêr, als vroeger, aan het liefkozen van haar gouden voorwerpen. Galĕndoeng ging

haar weêr na, en vond haar. „Hé, wie is dat? Sarintĕn!" Sarintĕn werpt haren staf van gĕlagah van zich, die oogenblikkelijk tot een digt gĕlagah–bosch aangroeit. Galĕndoeng bevond zich nu midden in een gĕlagah-bosch. Sarintĕn ging weêr op de vlugt, en rustte eerst, toen zij zeer verre weg was. Als vroeger ging zij weêr aan het liefkozen harer goleq kĕntjônô en gilingan kĕntjônô. Terwijl Sarintĕn zich alzoo gelukkig (lekker) gevoelde in haar liefkozen en troetelen, ziet..... daar komt, waarlijk! Galĕndoeng weêr aan, die weêr zijne blijde verwondering te kennen geeft, haar gevonden te hebben. Sarintĕn neemt terstond zand van den grond, strooit dat in de lucht; zoodat oogenblikkelijk het terrein in eene zandzee (sĕgôrô wĕdi) herschapen werd. Galĕndoeng stierf nu, bedolven in de zandzee. Sarintĕn zette zich nu neder, om haar vroeger liefkozen te hervatten.

De vorst van Bonang nu had twee zonen; de oudste heette Soerèng Bônô – de jongste Soerèng Bonang. De vorst wilde zijn' jongsten zoon uithuwelijken, maar deze had geen' zin in de voor hem bestemde vrouw, waarom hij besloot heimelijk het hof te ontvlugten. Hij bragt dit voornemen ten uitvoer, met zich nemende twee Pônôkawans (volgelingen). Hij vlugtte in een groot bosch. Op zekeren dag nu kreeg Raden Soerèng Bonang lust, pĕrkoetoet's (eene soort van tortelduiven) in het bosch te zoeken. Zoo gebeurde het, dat hij, op eenigen afstand, het gefluit van een' vogel hoorde. Terstond ging hij in de rigting van het geluid, en ziet op eenigen afstand op een' der hoogste takken van een' waringinboom een' prachtigen vogel zitten. Daar hij intusschen door de duisternis overvallen werd, moest hij besluiten tot den volgenden morgen te wachten, en begaf zich met zijne volgelingen daar in het bosch ter ruste.

Sarintĕn nu zag een' kokosboom (krambil gading), dien zij aldus toesprak: „Kokosboom! kokosboom! Ik zal u dienen; buig u eerst voorover!" De kokosboom boog zich terstond naar haar over, waarop Sarintĕn zich op zijn' kruin nederzette; zij sprak toen den boom aldus aan: „Kokosboom! kokosboom! Begeef u nu weêr overeinde, met uwe kroon naar boven! Ik zal u dienen! De boom rigtte zich nu weder loodregt overeind, en oogenblikkelijk ontstonden daar op zijne kroon een prachtig huis met bijgebouwen, en een tuin met alle mogelijke gemakken en geneugten, zoodat Sarintĕn zich al spoedig daar bijzonder wel begon te gevoelen. Haar vroeger liefkozen herhaalde zij ook hier wêer.

De Radèn Soerèng Bonang was toevallig in de nabijheid genaderd, zoodat hij de liefkozingen van Sarintĕn kon hooren. Eene bij uitnemendheid zachte en liefelijke stem hoorde hij. Hij sprak tot Sĕmar, één zijner Pônôkawans: „Oom! Luister! Ik hoor daar het liefelijk gezang eener vrouw! Hoor, Oom!" Sĕmar: „Gij vergist u! Dat is niet de stem eener vrouw! Het is het geluid van een' Gĕndroewô, die huilt!" (1) — „Neen, Oom! Ik vergis mij niet! Het is nu, geloof ik, niet de dag voor booswichten.

Zij begeven zich dus derwaarts.

De Raden spreekt Sarintĕn aldus aan: „Li Mas! waar woont gij? Hoe heet gij, Li Mas?" Zij: „Ik ben van Môdjô Lĕngkô! Mijn naam is Sarintĕn!" De Raden hernam: „Li Mas! kom spoedig af! kom, ga met mij meê naar mijn huis te Bonang! 't Is ongetwijfeld Hjang's (Gods) besluit, dat gij mijne echtgenoote zult zijn!

(1) Soort van booze geest. Zouden het ook de Gandharven der Hindoesche mythe kunnen zijn, door invloed van den islam in booze geesten veranderd? RED.

„Sarintěn: „Ik voeg mij geheel naar uw verlangen, ik gehoorzaam u!”

Onder weg vroeg haar de Radèn: „Li Mas! Gij hebt daar een golèq kĕntjônô en gilingan kĕntjônô. . . . . hoe kómt ge daaraan?” „Dat zal ik u zeggen: ik werd vroeger uitgehuwd aan een’ ouden man, doch ik had geen’ zin in hem. Ik vroeg hem daarop om een golèq en gilingan, en waarlijk! hij kreeg ze ook.” Ik zeide namelijk tot hem: „Wanneer je mij een gilingan en golèq kĕntjônô kunt bezorgen, dan ben ik bereid je te dienen!” Hij vertrok daarop, en stal ze in de nĕgari Bonang! Toen ik ze nu van hem gekregen had, verliet ik hem heimelijk. Nu is hij reeds dood! Hij is omgekomen in de zandzee, die ik door tooververmogen deed ontstaan!”

Te Bonang aangekomen, vond de Radèn daar veel veranderd. De Ratoe (vorst), zijn vader, was overleden, en opgevolgd door zijn’ ouderen broeder, Soerèng Bônô. Radèn Soerèng Bonang en Sarintĕn werden nu al spoedig door den Ratoe aan het hof ontboden. De Ratoe zag, dat die vrouw van zijn’ adi (jongeren broeder) schoon was, en verzon eene list. „Radèn!” (zoo sprak hij) „Radèn! ik doe eene gelofte! Hij, die den witten tijger kan dooden, voorzeker! die wordt tot Ratoe verheven!” Des anderen daags ’s morgens was de Radèn gereed, en streed met den witten tijger! De tijger viel wel op hem aan, doch de Radèn trof hem zoodanig, dat hij stierf. De Radèn keerde daarna weêr naar huis. Hij werd weder ten hove ontboden. „Er blijft nog eene zaak van mijne gelofte over, Radèn!” sprak de vorst. „Niemand anders dan gij behoort nu ook den Waringin-koeroeng te snoeijen!” (1) – Den volgenden morgen

(1) Een waringin-koeroeng is een omheinde waringin (Indische vijgeboom). die op ’t midden van het plein vóór het paleis van een’ vorst staat.

werd hem een ladder gegeven, die op eene verborgene wijze voorzien was van zeven scherpe scheermessen, benevens vergif. Toen hij zich nu op dien ladder wilde begeven, om naar boven te klimmen, ziet..... de eerste sport van den ladder sneed hem zijn regterbeen af. Hij treedt op de tweede – deze snijdt hem zijn linkerbeen af. De derde sport snijdt hem zijne regter- de vierde zijne linkerknie af. De vijfde zijn' regterarm en de zesde zijn' linkerarm, terwijl de zevende sport hem het hoofd van den romp wegnam.

De Ratoe gaf daarop bevel, Sarintĕn voor zich te doen verschijnen. Hij sprak haar aldus aan: „Uw man is dood! Wilt gij nu mijne vrouw worden?" „Hoe zou mij dat nu reeds mogelijk zijn? Ik gevoel nog te vurige liefde voor uwen broeder." „Daarom kunt gij mij toch ook nog wel liefhebben – kom, genoeg!" – „Wanneer u 't dan volstrekt wil,..... welnu! 't zij zoo! Maar vergun mij dan eerst nog mijne familie te bezoeken!"

Zoodra Sarintĕn nu te huis was gekomen, deed zij (door bovennatuurlijk vermogen) een siwoer (waterschepper, van een kokosnootdop gemaakt) in eene vrouw veranderen, in gedaante haar volkomen gelijk, welke zij naar het hof zond, om voor den Ratoe van Bonang te verschijnen.

Wat nu Radèn Soerèng Bonang betreft – zijn hoofd voer, na zijn sterven boven vermeld, opwaarts naar de Soerôlôjô (hemel), verscheen voor den Heer, en verzocht in zijn' vorigen staat te mogen wederkeeren.

Sarintĕn bragt daarop zijne handen en voeten over naar den Soerôlôjô. Aan de Soerôlôjô nu zijn zeven op elkander volgende poorten. Aan de eerste poort gekomen, vroeg zij den portier: „Oom, is hier mijn man ge-

weest?" „Een enkel hoofd? — Ja, juffer! vraag maar naar hem aan de tweede poort." Aan de tweede poort gekomen, vraagt zij wederom als aan de eerste, en krijgt ten antwoord: „Ja! ga daar aan de derde poort maar naar hem vragen." Aan de derde poort gekomen, vraagt zij andermaal: „Oom! Is hier mijn man ook geweest?" „Een enkel hoofd! — Ja! vraag maar aan de vierde poort naar hem." Aan de vierde, vijfde en zesde poort herhaalt zich hetzelfde als aan de voorgaande, tot zij aan de zevende poort komt, en vraagt: „Oom! is hier mijn man ook geweest?" „Een enkel hoofd! — Ja! gij kunt binnen gaan!"

Haar man trof zij nu in den Soerôlôjô aan. Zijne handen en voeten werden met bronwater besprenkeld. Door de magt des Heeren werd de Radèn weêr geheel als vroeger. Hem werd daarop gelast, naar de Mĕrtjô pôdô (= de aarde) weder te keeren, en aldaar werd hij verheven tot Ratoe van het rijk Môdjô pahit!

„Sampoen!" („Het is uit!")

De verhaler zwijgt. Zijne vertelling is uit. Wij kunnen ons niet bezig houden met het behandelen der opmerkingen en aanmerkingen, welke wij onder het luisteren alreeds bij onszelven maakten, want ziet – wij worden al aanstonds uitgenoodigd, om een javaansch feest bij te wonen in de desô M.... Wij gaan met stilzwijgen de aanleiding tot en het begin der partij voorbij. Wij hebben de talèdèq zien dansen, en 't is nu ongeveer middernacht geworden. Wat zal er nu gebeuren? Nu zullen wij de Loedroeg of Badoet zien optreden. Wat wij onder beide benamingen van gelijke beteekenis te verstaan hebben, is ons doel hier eenigszins te doen kennen.

Het zijn immer twee mannen, die als loedroeg op-

treden, de Nijôgô, personen die de gamĕlan bespelen. Het doel der loedroeg is geen ander dan den toeschouwers stof tot lagchen te geven. Ieder woord, dat zij spreken – iedere beweging, die zij maken – de kleeding, met welke zij zich opschikken – alles is op dat doel ingerigt. Een groot deel van den nacht kan men met hunne vertooningen doorbrengen. 't Zal dus wel naauwelijks noodig zijn, op te merken, dat wij niet alles kunnen meêdeelen, wat zij bij zulk eene vertooning al weten te vertellen; om niet te zeggen, dat niet alles, wat zij spreken, geschikt is om op papier te worden gebragt. Daarbij zal men bij de beschrijving, het gezigt en het gehoor – twee voorname zaken bij deze vertooningen – moeten missen, dat een groot verlies is. De gebaren en bewegingen, de toon en de wijze van spreken, het hooren uitspreken van verbloemde gezegden en toespelingen, met de daaraan verbonden bewegingen en potsierlijke of triviale houdingen – kortom! een en ander is *zóó* noodig bij de woorden, die wij in deze beschrijving zullen lezen, dat 't regt begrijpen en verstaan eerst dan, wanneer alles bij elkander gevoegd is, regt mogelijk is.

Om nu niet slechts eene vrije vertaling van het gesprokene te leveren, zullen wij het oorspronkelijke Javaansch daarnevens plaatsen. Het zal eene kleine bijdrage kunnen zijn, om de taal des dagelijkschen levens in Oost-java te leeren kennen. De gemaakte aanteekeningen mogen daarbij van eenige dienst zijn.

Wij verbeelden ons dus onder een dak op stijlen rustende, aan twee zijden ter halver hoogte van eene gevlochten wand voorzien, van voren open en de vierde zijde verbonden met de woning, mede geheel open, waardoor wij dus den toegang tot de woning hebben. Wij verbeelden ons daar een aanzienlijk getal toeschouwers in

een' wijden kring, met de beenen onder 't ligchaam, ter neder te zien zitten (kalangan). De talèdèq houden op met dansen en verwijderen zich uit den kring. Daar komen uit de woning twee mannen aan; de één echter als eene vrouw gekleed, en zich geheel als zoodanig voordoende. Het zijn de beide loedroeg. Het gelaat hebben zij — de één regts, de ander links — aan ééne zijde geblanket. Een kĕmbĕn bedekt ééne zijde des ligchaams, overeenkomende met die zijde des gezigts, die geblanket is; terwijl een slèndang schuin over de borst, en vervolgens om het midden des ligchaams geslagen is (kawĕngan). (1) In dit kostuum, bespottelijk genoeg om allen terstond een' lach af te dwingen, gaan beiden aan het dansen. De loedroeg lanang (de man) roept daarop tot den loedroeg wadon (de vrouw), die buiten den kalangan bij de gamelan zich bevindt:

L.l.	[illegible]	Moeder!
L.w.	[illegible]	Wat is 't, mijn kind?
L.l.	[illegible]	Kom eens even gaauw hier! Een oogenblik maar!
L.w.	[illegible]	Ik kan nog niet!
L l.	[illegible]	Waarom niet?
L.w.	[illegible]	Ik ben nog bezig Pandjaq-Kĕndang de borst te geven!

Na deze zamenspraak gaan de beide loedroeg ter

(1) De kĕmbĕn is eene soort van borstkleed, namelijk een lange, breede strook waarmede de vrouwen hare borsten bedekken. Een salèndang of slèndang is een lange smalle doek, door de vrouwen over den schouder gedragen. Dit is de gewone wijze van deze kleedingstukken te dragen.

zijde en beginnen eenige talèdèq binnen den kring te dansen. De beide loedroeg maken intusschen kleursel gereed, om zich te blanketten ([illegible]). Hunne gezigten geven zij hiermeê allerlei kleuren, een deel zwart, een ander wit, enz. Hiermede gereed houden de talèdèq op, en begeven zich weder in den kring, tevens voorzien van eene verbazend groote flambouw, met welke zij elkanders aangezigten verlichten, opdat de toeschouwers hen goed kunnen zien, en in lagchen zullen uitbarsten, hen tevens toejuichende over de voorstelling. De Loedroeg lanang roept nu tot Pandjaq kĕndang:

L.l.	[illegible]	Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!
P.k.	[illegible]	Wat is 't, di?
L.l.	[illegible]	Kan ik uw neus eens te leen krijgen, kang?
P.k.	[illegible]	Wat wou je daarmeê doen, di?
L.l.	[illegible]	'k Wou hem gebruiken, kang! voor een pĕtarangan'é ĕntoet!
P.k.	[illegible]	Wel heb je me nou ooit! Een neus voor een pĕtarangan'é ĕntoet!
L.l.	[illegible]	Met je permissie, kang! Ik en jij – aangezien gij oud zijt en ik nog jong!
	[illegible]	Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!
P.k.	[illegible]	Wat is 't, di?

L.l. [illegible]

Wel, ik hier, kang! Hoe aangenaam 't ook zijn mag alléén – 't is toch altijd (prettiger) met zijn tweeën, niet waar? kang! (De L.l. wil zeggen: voor een man, zooals hij, ongetrouwd, is 't toch nooit zoo aangenaam als getrouwd te wezen: met zijn beiden te zijn).

P.k. [illegible]

Ja, daar heb je gelijk in, di!

L.l. [illegible]

Als dat zoo is, dan moest ge eens voor mij zoeken, kang! (n.l. eene vrouw).

P.k. [illegible]

't Kan niet, lé!

De Loedroeg lanang bewaart hierop het stilzwijgen. Niet lang daarna komt er eene Walidjô koetô (de Loedroeg wadon namelijk, als koopvrouw, die voorgesteld wordt van de stad te komen en beladen met koopwaren). De Loedroeg lanang ligt in den kring op den grond, zich houdende alsof hij slaapt. De walidjô roept hem toe, alsof hij een gĕrdoe-wachter is, zeggende:

W. [illegible]

Hé, man gĕrdoe! man gĕrdoe! Daar gaat een koopvrouw voorbij! roep haar aan, man gĕrdoe!..... Wat is dat voor een vent! Hij wordt aangeroepen, en houdt maar zijn' mond! Wacht, ik zal op de gĕntoeng gaan slaan!.. toeng!... toeng!.... wèl – hij blijft

zich maar doodstil houden! Wacht! – laat ik 'em maar eens wakker gaan stooten!

De Loedroeg lanang wordt nu verschrikt wakker en roept half slapende:

L.l.	[illegible]	Wie zijt gij, 'boq ajoe!
W.	[illegible]	Spreek jij me aan met: 'joe? Wat is dat? Ben ik met je ouderen broeder getrouwd.
L.l.	[illegible]	Wel hoe kieschkeurig! Zóó wil zij niet eens toegesproken worden.
W.	[illegible]	Als jij me toespreekt, moet je me 'biq ajoe noemen! ik jou: tjoeng!
L.l.	[illegible]	O hemel! Een mensch op zulk een' leeftijd nog te noemen: tjoeng!
	[illegible]	Waar moet ge naar toe, biq ajoe?
W.	[illegible]	Naar de désô! Wil je mijn goederen voor me dragen?
L.l.	[illegible]	Hoeveel wil je me er wel voor geven?
W.	[illegible]	Dat zal wel schikken!
L.l.	[illegible]	En hoe is 't met eten?
W.	[illegible]	't Eten... wèl, binnen eten en buiten ngising!
L.l.	[illegible]	Eh, tobat! (o hemel!)

[illegible] — Binnen eten en buiten ngising! wèl – dan moet jij me ook maar in huis laten ngising!

W. [illegible] — Als jij dat zóó liever wil – nou, óók goed!

De Loedr. lanang wendt zich hierop tot Pandjaq kĕndang:

L.l. [illegible] — Kang, Bĕndoel Djôjô, kang!

P.k. [illegible] — Wat is er di?

L.l. (naar de koopvrouw wijzende) [illegible] — Zij daar is ondeugend, kang! Zij schijnt wat met me voor te hebben, kang!

P.k. [illegible] — Pas maar op, tolé! dat ze je niet bekoort!

L.l. [illegible] — Laat ze me maar eens bekoren, kang!

P.k. (tot de koopvrouw) [illegible] — Zeg eens, doeq! beproef eens jouw djaran goejang!

W. [illegible] — Goed, kang! laat me eens proberen.

[illegible] — Ik prevel mijn formulier: Si djaran goejang! ik wed (mijn paard) in 't midden van de latar (plaats vóór een jav. huis.) Mijn zweep is een sôdô lanang. Ik sla er meê het hoofd van Si-goenô-Sari (zoo noemt zij den Loedr. lan.) Zie – hij is overwonnen! – zie – hij raakt verliefd! Bekoord door Allah!

De koopvrouw tot den Loedroeg lanang:

W.	[illegible]	Zie zoo – ga meê met me!
L.l.	[illegible]	Stampt ge bras, ik volg! ik volg! Stampt ge padi, ik doe meê! ik doe meê! Zet ge kippen achterna, ik loop meê! ik loop meê!

De Loedroeg lanang voegt zich nu bij de koopvrouw, en beiden rusten. Middelerwijl komen de talèdèq terug, en voeren een' dans uit, waarna de beide Loedroeg weder één voor één zich in den kring begeven. De Loedroeg lanang plaatst zich tegenover Pandjaq bonang, die hem alsdus toeroept:

P.B.	[illegible]	Di, Sari Djôjô Boedjèh!
L.l.	[illegible]	Waarom noemt ge uw' jongeren broeder Sari Djôjô Boedjèh, kang?
P.B.	[illegible]	Weet jij dat dan niet?
L.l.	[illegible]	Neen, kang.
P.B.	[illegible]	Saridjôjô boedjèh beteekent: als je binnentreedt, dan worden de oogen duister!

De Loedroeg lanang staat verbaasd en kijkt rond:

P.B.	[illegible]	Di, Sari djôjô!
L.l.	[illegible]	Wat is 't, kang?
P.B.	[illegible]	Daar staat een wanodijô (= vrouw) achter je!
L.l.	[illegible]	Hé – een wilodjô (= een ontloken bloem), kang?
P.B.	[illegible]	Wanodijô!
L.l.	[illegible]	Wilodjô, kang!?

P B. [illegible] — Eh! . . . . ik zeg tot dat kind wanodijô . . . . wel – wilodjô! Versta jij dat woord wanodijô niet? Nou dat is een mensch, di?

L.l. [illegible] — Dus is wanodijô een mensch!? zoo kang?

P.B. [illegible] — Ja, di! – – zie maar.

L.l. [illegible] — Ja, kang.

De Loedroeg lanang gaat nu de vrouw (= de Loedroeg wadon) van onder tot boven bekijken, en zegt daarna tot Pandjaq bonang:

L.l. [illegible] — Wel, wat is ze waarlijk nuffig, kang! kijk – haar reuk is geel – haar kleur welriekend, kang! (Deze uitdrukking geeft vooral stof tot lagchen, daar L.l. de kleur laat rieken en den geur geel noemt; in plaats van de geur welriekend en de kleur geel te noemen).

P.B. [illegible] — Nou genoeg, lé! Talm nou maar niet al te lang, en vraag haar maar eens spoedig wie zij is!

L.l. [illegible] — Goed, kang! ik zal 't haar eens vragen!

(tot de vrouw – Loedr. Wadon) [illegible] — Biq ajoe!

L.w. [illegible] — Wat is 't, tjoeng?

L.l (tot Pandj. Bon.) [illegible] — Hoor je die, kang!?

P.B.	(tot Loedr. lan.) [illegible]	Wat fatsoenlijk, di!
L.l.	[illegible]	Hoe dan, kang?
P.B.	[illegible]	Gele! zóó moet je haar noemen!
L.l.	[illegible]	Goed, kang! ik zal haar zóó eens noemen! Gele!.... Uw njai wordt langs den grond voortgesleept door 25 ĕndol!
L.w.	[illegible]	Nou ik, kakang mas! Uw kakiq wordt verslonden door 27 leguanen!
L.l.	[illegible]	O wee! (De oogappel is uit 't oog!) De oogappel is door een wit vlies overtrokken!
	(tot Pandj. Bon.) [illegible]	Kang! dat mensch daar, als je haar beleefd toespreekt, dan antwoordt ze je ook beleefd! Als je haar grof toespreekt, dan is haar antwoord ook grof!
P.B.	[illegible]	Di, Sari Djôjô!
L.l.	[illegible]	Wat is er, kang?
P.B.	[illegible]	Kom, di! Spreek haar nou eens lief aan!
L.l.	[illegible]	Ja, kang!
	(tot de vrouw) [illegible]	Gele!
W.	(De vrouw.) [illegible]	Wat blief je, Kakang mas!
L.l.	[illegible]	O, hemel!

De wanodijo (vrouw) wendt zich nu tot Pandj. Bon.:

W.	[illegible]	Kang, Běndoel Djôjô, kang!
P.B.	[illegible]	Wat is 't, doeq?
W.	[illegible]	Al dien tijd heeft mij het slechte karakter van uw adi bejegend!
P.B.	[illegible]	Zijn slecht karakter, doeq?
W.	[illegible]	Ja, kang!
P.B.	[illegible]	Wel – beschrijf dat eens!
W.	[illegible]	Goed, kang!
	[illegible]	Gondô rijô oemboet lěgi! De jonge blaadjes (uit-spruitsels) van de rotan sterven, gestoken door een běndoe! Uwe ouders nemen een mantoe (schoonzoon of –dochter) met een' dikken buik!
	[illegible]	Nog eens, kang?
	[illegible]	Gondô rijô sěkar poetjang! Slaat de klos van den stal der buffels (of koeijen). Heeft zin in den man; een beetje ver zijn huis!
P.B. (tot Loedr. lan.)	[illegible]	Di, Sari Djôjô?
L.l.	[illegible]	Wat blief je, kang!
P.B.	[illegible]	Wel, laat jij je zoo uitmaken, zonder een woord te zeggen?
L l.	[illegible]	Dus was dat schandmerken daar even op mij gemunt!?

P.B. [illegible]

Ja, di! Doe jij zelf 't nu ook, di!

L l. [illegible]

Ja, kang! ik zal 't ook doen!

[illegible]

Gondô rijô tjĕpoeq boemboeng! Uw huis staat op de helling eens bergs! Uw eten is sĕgô-gadoeng. Van jonge spruitjes van bamboe (kookt gij) de djangan bij uw eten! Voor visch eet ge de bĕkatoeng! Uw buik is opgezet! Uwe voeten staan buitenwaarts gekeerd! Uw neus is haast glad bij het gezigt af! Uwe ooren zijn als afgehouwen! Gij loopt alsof uwe voeten overal vastgebonden raken!

[illegible]

Ziedaar, kang! wat uw jonger broeder heeft te zeggen, kang!

L.l. [illegible]

Als een man aan 't schelden gaat, is 't gelijk het schuimende en bruisende aanslaan van het water tegen eene waterbloem! (eene uitdrukking om 't vele en harde van zijn zeggen te kennen te geven).

L.w. (tot Loedr. lan.) [illegible]

O ja, dat is zeker, (zoo goed als) een pinangschaar heeft een ijzeren hecht;

[illegible]

(als) een oorpiek heet oorpeuter; het bekleedsel (overtrek) des ligchaams heet buisje; (als) een lange put: rivier; de vracht (in den bek) der paarden: gebit; de trede om een paard te bestijgen: stijgbeugel; een buigzaam voorwerp om 't paard te slaan: zweep; poetro (= kinders) van eenden: mĕri (=kieken); boedĕq (= hardhoorig), toeli (=doof); een rijtuig door één paard te trekken: bèndi; om te brengen naar Batavia; Goenô Sari (= de Loed. Lan.) is koetsier: beladen met trasi; een holl. bankje (dingkliq londô) noemt men een stoel; een hol bord: een schotel.

En zoo voorts.

3. Javaansche fabel.

Daar was eens een witte tijger, die onder allerlei struikgewas lag te slapen, en droomde, dat hij bezig was een wit schaap te verslinden. Toen hij nu wakker was geworden, ging hij er op uit, of hij ook zulk een wit schaap mogt aantreffen. Zie – na niet eens zoo lang gezocht te hebben, vond hij er ook één! De tijger sprak tot het schaap: „daar ik van nacht gedroomd heb, dat ik een wit schaap verslond, zoo zult gij dat schaap

zijn geweest, en zal ik u dus verslinden. Wilt ge of niet?" — Het schaap antwoordde: „Als gij 't aan mijne keus overlaat — neen, dan zeker niet. Al ware 't zelfs in tegenwoordigheid van den Ratoe!" Het schaap begaf zich daarop tot een boeloes (zwarte rivier-schildpad), en zei: „Boeloes! ik kom hulp bij u vragen, want ik ben in moeijelijkheid! Als u mij niet helpt, dan moet ik sterven? De witte tijger zal mij dan verslinden! Helpt gij mij — al wat gij mij ook maar zult vragen, dat zal ik ook geven, zooals dat betamelijk is in hen, die hulp ontvangen!" De boeloes hernam: „Als ik u help, dan is 't niet noodig, dat gij mij daarvoor iets geeft!"

Zij gingen daarop met hun drieën, de tijger, het schaap en de boeloes tot den Ratoe (den vorst). Toen zij op de Pasében gekomen waren, bleef de boeloes aan den ingang van het paleis, terwijl de beide anderen zich naar binnen begaven tot den vorst. Het schaap sprak daarop tot den Ratoe. „Het zij mij vergund tot u te spreken allerdoorluchtigste Vorst en Heer!" De vorst sprak: „Ja schaap, spreek!" „De reden dat 's vorsten dienaar in uwer majesteits tegenwoordigheid verschijnt, is deze: uwer majesteits dienaar zal door dezen witten tijger verslonden worden! Om deze reden veroorlooft uw dienaar zich de vrijheid, tot in uwer majesteits tegenwoordigheid te verschijnen!" „Wil jij waarlijk dit schaap verslinden, witte tijger?" De tijger: „Met uw verlof, Sire! Het is zoo! Ik heb het plan dit schaap te verslinden!" „En waarom wil jij dit schaap wel verslinden?" De tijger: „Uwer majesteits dienaar heeft van nacht gedroomd, dat hij een wit schaap verslond." De Ratoe sprak: „Als dat zoo is, dan moet het schaap je ten buit verstrekken, want jij hebt 't gedroomd; jij bent aan 't zoeken gegaan, en hebt 't ook gevonden!"

Beiden vertrokken. De Boeloes begeeft zich daarop terstond tot het schaap, en hoorende wat de Ratoe gezegd had, liep hij maar al om het schaap rond, zoodat de tijger het niet kon verslinden, roepende: „Een groot geluk is mij te beurt gevallen! Een groot geluk is mij te beurt gevallen! Een groot geluk is mij te beurt gevallen! Wat ben ik gelukkig!" De Ratoe, dit hoorende, sprak tot den Boeloes: „Wat is er, Boeloes?" Hij antwoordde: „Uwer majesteits dienaar verschijnt in uwer majesteits tegenwoordigheid, want hij heeft van nacht gedroomd, dat hij met de Prinses trouwde!" Daar de Ratoe twee Poetri (= prinsessen) had, sprak hij tot den witten tijger: „Gij zult het schaap niet verslinden, want de droom is gegeven tot eene bloem des slaaps. Daarom wordt er ook gezegd: „ „Gelooft niet al te zeer hetgeen u in den droom wordt getoond, want de droom is geene werkelijkheid (waarheid), en wordt genoemd: de bloem van den slaap! Evenwel nu en dan komt hij wel eens uit!""

4. Bijgeloof.

Onder welke volken, zelfs de meest beschaafde ontmoet men geen sporen of overblijfselen van bijgeloof? In de meeste geschriften over Java worden voorbeelden van het bijgeloof van den Javaan aangetroffen. Een paar minder bekende staaltjes zijn de volgende.

De Javaan heeft verscheidene vogels, wier geluid of verschijning door hem als bepaalde aanwijzingen, enz. beschouwd worden van het een of ander toekomstig goed of kwaad. Als zoodanig wordt ook de vogel: Tjoeliq genaamd. Hij wordt in 't woordenboek niet opgegeven. De Tjoeliq heeft eene zwarte kleur, en komt in grootte overeen met een kraai of raaf. De vruchten van den Wa-

ringin, tandjong, growoq, enz, dienen hem tot spijs. In deze boomen maakt hij dan ook meestal zijn nest. Een enkele keer ziet men hem ook wel in een' kokosboom. Het schijnt, dat hij alleen bij nacht uitvliegt. Heeft hij een' zekeren leeftijd bereikt, dan begint hij een geluid voort te brengen, aan hetwelk hij zijnen naam te danken heeft. Tjoeliq! tjoeliq! En dit geeft weêr stof tot een raadsel voor kinderen: oeniné jô djĕnĕng'é ikoe ôpô?" (1)

Tot voedsel voor den mensch is deze vogel ongeschikt. De bestemming van den Tjoeliq is een spion voor den désôbewoner te zijn. De eenigszins geoefende Javaan kan uit zijn geluid en de rigting van waar dat komt, de komst en den weg van dieven opmaken. Hoort hij, „tjoeliq! tjoeliq!" roepen door dezen vogel, dan treedt hij naar buiten, en neemt den klank en de rigting waar, want daaruit besluit hij tot de nadering van eenen dief, en van waar die komen zal. Hij bewaakt dan eenige nachten achter elkander ijverig huis en erf. (De dief kan wel morgen of overmorgen terug komen, en het is niet zeker, dat de vogel hem dan weer zal waarschuwen.) Naar men mij zegt, komt de dief doorgaans in tegenovergestelde rigting van den kant, van waar het geroep des vogels komt; zoo zal, als b.v. het geluid uit 't oosten gehoord wordt, de dief van het westen komen.

Hoort men des nachts het geluid van den Tjoeliq tegelijk met dat van den Toehoe, dan is 't slimmer; want dan is 't uitgemaakt, dat deze of gene werkelijk reeds bestolen wordt.

Aan den Toehoe of Toewoe, hecht men alzoo evenzeer als aan den Tjoeliq. Zulks is ook het geval met

---

(1) D. i. Zijn geluid is eveneens als zijn naam; wat is dat? RED.

den Koliq. Ik heb wel eens hooren beweren, dat de Toehoe het wijfje, en de Koliq het mannetje is. Doch dit werd door anderen weêr tegengesproken. – Dergelijk geloof hecht men ook aan den Bĕntjé; ook deze zal zijn geluid laten hooren, als er een vreemde aanwezig is. Alleen is zijn geluid niet zoo zeker een teeken voor de komst van dieven, aangezien hij ook slaat, als er bijv. een wild varken rondloopt.

In hoeverre men nu onvoorwaardelijk geloof aan een en ander hecht, laat zich moeijelijk uitmaken. 't Gaat er mêe, als bij ons met van zelf vallende spiegels, met zijn dertienen aan tafel zitten, een' brief of doodcedel aan de kaars, een stokje op de thee drijvende, enz. Er zijn er bij ons, die aan een en ander nog gelooven, en anderen wêer niet. Zoo ook bij de Javanen. Men spot zelfs dikwijls met dergelijk geloof. Menigeen is onverschillig en ongeloovig genoeg, om niets van al die dingen zich aan te trekken.

Meer eigenaardig is hetgeen wij thans zullen vernemen van de Botjah-sampir. In een désô zal wegens eene of andere aanleiding bij iemand een partij gegeven worden, waarbij de gamĕlan en wajang natuurlijk behooren. Gebeurt het nu, dat in diezelfde désô eene vrouw bevalt, terwijl de toonen der gamĕlan zich laten hooren, dan wordt het pas geboren kind een botjah-sampir genoemd. Zulk eene geboorte, gelijktijdig met het klinken der gamĕlan, is in der Javanen schatting een vreeselijk ongeluk, „want (zoo zegt de javaan) dit kind is dan spijs voor kôlô = een Boetô (soort van booze geest)." 't Is dus eene eerste zorg voor vader en moeder, om hun' kleine uit de magt van dien kôlô te verlossen. Zoodra het wicht in doeken gewonden is, wordt het aan den „dalang," die juist in die désô bezig is met de vertooning van den Wajang,

overgegeven, met de woorden: „Kjaï dalang! ik stel mijn kind met geheel zijn lot in uw' handen! Ik verzoek u het aan te nemen?" De dalang neemt den zuigeling in zijne armen, en zegt tot de ouders: „Goed! ik neem 't aan, als dit het geval met dit kind is!"

De dalang neemt nu twee poppen, de één voorstellende een Boetô of Kôlô, de andere „Pandji," (1) welke laatste een bérang (eene soort hakmes) in de hand houdt. De dalang laat nu deze twee met elkander redeneren, dat natuurlijk door iederen dalang op zijne manier en verschillend van eenen anderen zal zijn. De gang en de uitkomst des gespreks blijven echter altijd dezelfde, bijv.

„Oom Pandji! wat is er, dat ik u hier voor mij zie?"

„Kjaï Boetô! ik kom hier om naar mijn kind te zoeken."

„En waarom zoekt gij dat hier?"

„Ik kom het hier zoeken, wijl ik hier en daar, van dezen en genen, zoo iets heb hooren praten. Men zei, dat mijn kind hier was. Daarom kom ik hier!"

„Ja, Pandji! Hier is een pas geboren kind! Is dat uw kind?

„Ja, dat is mijn kind!"

„Hoor eens, Pandji! Koop dan dit kind met uw bérang los, want ik zal gaan ontginnen, en heb geen werktuig. Neem uw kind meê naar huis, maar laat mij hier uw bérang!"

„Maar, Boetô! Ik heb niet anders dan deze ééne bérang! Wat moet ik zelf dan gebruiken?"

„Nu, wat wilt gij liever dat ik houd: uw kind of uw bérang?"

„'t Zij zoo, mijn bérang dan maar!" (Pandji geeft tegelijk zijn bérang aan den Boetô).

(1) Een beroemd held in de Javaansche overleveringen. Over hem bestaat een gansche cyclus van legenden. RED.

„Maar let er dan nu op, Pandji! over uw kind een teeken te stellen aan de zijde van de slaapplaats!"

„Wat moet dat teeken zijn?"

„Dit teeken moet zijn: ter zijde van de deur van de slaapplaats; hang daar een snoer geregen bloemen van die er in uwen tuin zijn, bind die aan den rand van de slaapplaats, en strooi die bloemen regts en links van daar! Opdat ik later, wanneer ik rondga, niet hier binnenkome, wijl ik alsdan die bloemen zal ruiken. Voorts breng nu de koepat loewar (= verlossing-koepat). Pandji brengt die nu."

„Wat is daarin?" vraagt de boetô.

„Daar is gele rijst, en 25 kètèng (= 13 duiten) in. De koepat is van gele kokosbladeren; 't is niemendal, Pandji; ik vraag 't je maar. De koepat loewar dient om het kind van den Kôlô te verlossen. Kom aan! laat ons zamen de koepat batĕq!"

De dalang blijft nu op zijne plaats, maar de vader des kinds begeeft zich tot hem, plaatst zich tegenover hem, en beiden nemen de koepat aan een einde in de hand. Op een te geven teeken van den dalang trekken beiden, de dalang en de vader, tegelijk aan de koepat, zoodat die uit elkander gaat, terwijl zij tegelijk de handen omhoog over den schouder werpen (batĕq), waardoor de inhoud van de koepat uitgestort wordt. De handeling is hiermede tevens afgeloopen. De vader begeeft zich huiswaarts, zorgt voor de bloemen naar de aanwijzing van den boetô, en het kind, is daarmeê verlost van het kwaad, dat 't anders onvermijdelijk zou hebben moeten treffen.

't Zal ten slotte wel naauwelijks opmerking behoeven, dat dergelijke handeling niet dikwijls kan voorkomen; en ik heb zelfs bejaarde Javanen gesproken, die dit nog nimmer bijgewoond hadden.

AANTEEKENINGEN.

(Uit hoofde van het groot getal aanteekeningen op dezelfde pag. vallende, zijn deze achter den tekst geplaatst).

Ad pag. 48. Wat de g o l e q en de g i l i n g a n betreft teekent POENSEN nog aan, dat met de laatste hier bedoeld is: een werktuig om katoen van de pitten te zuiveren, welke beteekenis het woord mede kan hebben. Naar het schijnt, moeten beide hier dienen tot voorwerpen van godsdienstige vereering.

Ad pag. 56. [illegible] letterlijk = m o e d e r v a n d e n j o n g e n, benaming voor eene getrouwde vrouw op middelbaren leeftijd. En zoo noemt men dan haren man: [illegible] Waar 't een ongetrouwd man op dien leeftijd mogt zijn, noemt men hem eenvoudig: [illegible] of [illegible] terwijl hij op meer ouderen leeftijd: [illegible] of [illegible] heet.

Ibid. [illegible] = [illegible] = i k, Mad. van het Kr. [illegible] en Ng. [illegible]

[illegible] is eene verkorting van [illegible] = j o n g e n; ook: een benaming, door de vrouw aan haren man gegeven, als zij hem lief wil toespreken.

Ibid. De Loedroeg lanang wil namelijk dat de L. W. bij hem in den k a l a n g a n zal komen. De vertaling, welke ik

van de uitdrukking: [illegible] heb gegeven, is wel vrij, doch, naar ik hoop, niet onjuist, en de bedoeling duidelijk genoeg wedergevende. Het is een term, die letterlijk wil zeggen: in een oogwenk – een part van een doerèn. Zie omtrent de doerèn, Med. I, p. 369, of ook CRAWFURD, I, p. 119, uit welke beschrijvingen dan tevens kan blijken, wat men onder een [illegible] = een part zich voor te stellen heeft. Hoe intusschen de uitdrukking: een part van een doerèn, als figuurlijke benaming voor »een oogenblik", »een zeer kort tijdsverloop", »eventjes", kan gebezigd worden, is mij niet regt helder. — [illegible] noemt men ook de van een tak van den waroe-boom afgeschilde bast, waarvan men een sterk touw weet te maken.

Ibid. Pandjaq–Kĕndang. – Pandjaq = een medehelper van de nijôgô en pandjaq-kĕndang = zulk een medehelper, die de kĕndang, een soort van trommel, bespeelt, omtrent welken men zie Med. V, p. 127 v.v.

Ad pag. 57. [illegible] ongev. z. v. a. [illegible] = bont (met allerlei kleuren door elkander) gekleurd worden.

Ibid. [illegible] (kang) = verkorting van [illegible] (kakang) = benaming voor een ouderen broeder, of iemand op ouderen leeftijd, of hooger in rang dan de spreker. Ook de vrouw noemt haren man wel: kang! Wij laten hier dit en alle dergelijke benamingen onvertaald.

De Loedroeg lanang noemt hier P. K. [illegible] (Bĕndoel Djôjô). De Javaan, hem die benaming hoorende geven, barst in lagchen uit.

Bĕndoel zegt men b.v. van een pop, met een buitensporig groot hoofd en een zeer, zeer kort, mager ligchaam daaronder. – Ieder rond voorwerp, waarin een onvenredig dun of fijn stokje of voorwerp gestoken is, noemt men bĕndoel –

[Javanese script] een groot hoofd op een klein ligchaam schijnt niet veel in beteekenis te verschillen.

Ibid. [Javanese script] = verkorting van [Javanese script] = benaming, die een spreker aan den toegesprokene geeft, als hij zijn jongere broeder is, of een ander als hij jonger is. - Waar een Javaan geroepen wordt, antwoordt hij vaak met het voornaamwoord van den eersten persoon enkelvoud.

Ibid. [Javanese script] = kippenest, en [Javanese script] = een veest. Wel mag P. K. van verbazing uitroepen: [Javanese script] In bijdragen tot de kennis van Jav. zeden is de mededeeling van enkele platte of onkiesche gezegden niet te vermijden.

Ibid. [Javanese script] = een uitroep van verbazing.

Ibid. [Javanese script] Het Mad. van Kr. [Javanese script] [Javanese script] is in 't Soerab. = Ng. [Javanese script] Mad. [Javanese script] Kr. [Javanese script] De keuze der woorden (in dit geheele stuk op te merken), doet zijn gezegde bespottelijk genoeg in der hoorders ooren klinken.

Ad pag. 58. [Javanese script] [Javanese script] Hier is [Javanese script] verkorting van [Javanese script] Hij doelt hier op zich zelf. Ik vertaalde 't door: »wel! ik hier, kang!" Ik geef het gaarne over voor eene betere vertaling.

Ibid. [Javanese script] hetzelfde als [Javanese script]

Ibid. [Javanese script] verkort. van [Javanese script]

Ibid. [Javanese script] = gĕrdoe = een wachthuisje, langs den pu-

blieken weg; ééne der verpligte diensten, door de désô-bewoners, naar de beurt, (ik meen) vijf dagen achtereen, te vervullen. Dat de gĕrdoe-wachter hier slapende wordt voorgesteld. is niet geheel onhistorisch.

Ibid. ꦩꦤ꧀ (man) verkort. van ꦥꦩꦤ꧀ (paman) gewoonlijk weêr te geven door: o o m. Een bejaard man, ouder dan ꦩꦏ꧀ (mak) noemt men zoo ook. Het is niet het Holl. man, gelijk men wel eens wil.

Het feit wordt voorgesteld des avonds of 's nachts plaats te hebben, als wanneer het de pligt der gĕrdoe-wachters is, de voorbijgangers aan te roepen. Waar nu iemand een gĕrdoe passeert, zonder dat dit geschiedt, is dit een bewijs dat de wachter òf afwezig is òf slaapt. Het laatste is hier het geval. De man slaapt zelfs zóó vast, dat de Walidjô er verbaasd van staat. Zij kan hem haast niet wakker krijgen. Zij moet dus meer geweld maken, om hem te doen ontwaken. Van daar haar besluit, om op de gĕntong, Jav. ꦒꦼꦤ꧀ꦛꦺꦴꦁ te slaan. In iedere gĕrdoe hangt zulk een gĕntong. 't Is een in de lengte aan de eene zijde uitgeholde, sterke boom, ongeveer ter lengte van een Ned. el, waarop met een T a b o e = Jav. ꦠꦧꦸ = een stuk hout, geslagen wordt; van welk geluid het klanknabootsend woord: tong! . . . tong! – en dat geschiedt, 't zij om de uren te slaan, of wel ten teeken van onraad, brand, diefstal, enz.

Ad pag. 59. ꦧꦺꦴꦏ꧀ꦲꦪꦸ (boq ajoe). Eene benaming, die men aan o u d e r e z u s t e r s geeft; en verder ook aan bejaarde vrouwen; bij verkorting: j o e! Hoewel de benaming letterlijk wil zeggen: s c h o o n e m o e d e r, laat men die toch liefst onvertaald, wijl dit geenszins in de bedoeling des Jav. sprekers ligt, om de aangesprokene een s c h o o n e moeder te noemen. Hoe, als een meisje van 8 jaar b.v. een zuster van 9 of 10 jaar B o q a j o e! noemt!

Ibid. [illegible] (bik ajoe) of [illegible] (bik) noemt men zijn tante.

Ad pag. 60. [illegible] = letterl. met de staart van een arit. De arit is een grasmes, gebogen, als een haak, uitloopende. Men zie verder Jav. zam. II, p. 8, n°. 49. In het geschrift [illegible] komt deze zelfde uitdrukking voor, en ter verklaring wordt gezegd: [illegible] 't geen vrij vertaald wil zeggen: Boentoet arit wil zeggen: regt gesproken, zoo lang men in iemands tegenwoordigheid is – ziet! naauwelijks zich verwijderd hebbende (achter zijn rug), verandert men van gedachte, wedersprekende het vroeger beweerde.

Ibid. [illegible] zoo veel als [illegible]

Ibid. [illegible] (doeq) verkort v. [illegible] (endoeq) = meisje! jouw djaran goejang d. w. z. de »Ngèlmoe; djaran goejang." Zie Med. VIII, p. 257.

Ibid. Sôdô-lanang = ieder voorwerp, waar men meê slaan kan, zweep, stok, rietje, enz., [illegible] De gegeven vertaling is zoo goed ik die leveren kan, d. w. z. ik sta er niet voor in, de beteekenis der woorden [illegible] en [illegible] hier juist gevat te hebben; [illegible] houd ik voor een stop- of klankwoord, meer niet, gemakkelijk te verklaren door 't voorgaande en onmiddellijk volgende woord, beiden op [illegible] eindigende.

Ad. pag. 61. [illegible] = [illegible]

Ibid. Pandjaq = zie boven Pandjaq-Bonang = zulk een medehelper die de Bonang bespeelt, omtrent welke men zie Med. V, p. 129.

Ibid. Sari djôjô wordt hier als naam behouden, en Boedjèh verklaart door rèdjèh = benaming van eene verjaarde oogziekte, bij welke het ééne oog reeds geheel en het andere op een weinig na, blind, duister is. De verklaring die men aan deze zinspelende uitdrukking geeft, laat ik achterwege. In de vertaling trachtte ik ze eenigzins weêr te geven.

Ad pag. 62. [illegible] = [illegible]

Ibid. [illegible] = uitroep van verbazing.

Ad pag. 63. De »njaî en »kakiq" zijn de ouders van een getrouwden man of vrouw. Wat een »èndol is, weet ik niet. [illegible] zegt men, is niet »het ei van den leguaan" maar »een leguaan." — De zamenspraak is hier overigens akelig.

Ibid. [illegible] zegt men van dieren, die den oogappel uit 't oog hebben verloren, en [illegible] zegt men van het oog, als de oogappel met een witachtig vlies is overtrokken.

Ibid. Kakang-mas noemt zij nu hem, dien ze eerst »tjoeng!" noemde, even als vroeger.

Ibid. [illegible] = uitroep van verbazing, mij overigens nog onbekend.

Ad pag. 64. [illegible] ongeveer z. v. a. [illegible] Ik ben in twijfel geweest, of ik [illegible] hier ook maar onvertaald zou laten (even als elders b. v. het woord ngèlmoe)

met afzonderlijke aanteekening omtrent de beteekenis van het woord. 't Laat zich zoo moeijelijk weêrgeven. 't Is ongeveer zoo veel als [illegible]

Ibid. [illegible] — Gondô rijô, benaming van eene bloem; oemboet beteekent de botten van de rotan en lĕgi, zoet (van smaak). Bĕndoe = naam van eene slang.

Ibid. [illegible] - Gondô rijô zie boven. Sékar-poetjang = benaming van de bloem van den pinangboom. - [illegible] = een stuk hout, ongeveer als een wig, dat men in het gat slaat, waar de lat van een koe- of paardenstal, om die af te sluiten, in rust, ten einde die beter te bevestigen, vast te zetten. [illegible] is in 't Soerabajasch gelijk [illegible] = een weinig, enz.

Ibid. [illegible] Mad. vgl. [illegible] Kr. [illegible] = noemt men het opheffen van den wijsvinger onder 't spreken, hoewel niet bepaald om iets, 't een of ander daar in 't gezigt, aan te wijzen, maar meer als onwillekeurige beweging onder het spreken. Hiervan is de figuurlijke beteekenis: 't op iets of iemand munten of gemunt hebben, met een of ander, overigens algemeen, gezegde, bepaald op iemand doelen.

Ad pag. 65. [illegible] = Gondô rijô zie boven. Tjĕpoeq = benaming van een gambier- of tabaksdoosje, behoorende in een sirihbak en boemboeng = een koker van bamboe. Tjĕpoeq-boemboeng = een tjĕpoeq van een bamboekoker. Sĕgô = benaming van de gekookte rijst, zooals die dagelijks gegeten wordt. Gadoeng = benaming van een witten wortel, die in den duren tijd veel gebruikt wordt als surrogaat-voedsel, maar ongezond is, als

hij niet goed toebereid wordt, en vooraf een nacht geweekt en in kalkwater gezet en vervolgens gewasschen wordt. Deze wortel nu alzoo toebereid en gekookt eet men, en noemt die: sĕgô gadoeng, even als men bijv. ook zegt: sĕgô djagoeng, waar de sĕgô niet van rijst (bras) maar van (gestampte) maïs gekookt wordt; een voedsel overigens, dat in voedende kracht op de rijst volgt. Djangan = de gekookte groenten, enz. als toespijs bij de rijst (sĕgô) gebruikelijk. Bĕkatoeng = naam van een' riviervisch.

Ibid. [illegible] is, naar men zegt: ongeveer z. v. a. [illegible] = als, wanneer, enz.

Ad pag. 72. ꦏꦸꦥꦠ꧀ = koepat de benaming van gekookte rijst in een van kokos-, bamboe- of suikerrietbladen gevlochten zakje. Pandji geeft zoo aanstonds de verklaring van hetgeen er in zijn koepat is, en waarmeê die is omvlochten.

Ibid. ꦧꦠꦼꦏ꧀ (batĕk) = aan de beide uiteinden van eenig voorwerp trekken, zoodat 't stuk springt of scheurt, en daarna oogenblikkelijk de handen met hetgeen zij hebben behouden in de hoogte over de schouders werpen, zoodat de inhoud rondom verstrooid wordt, gelijk hier de inhoud van de koepat loewar.

VERSLAG MIJNER VERRIGTINGEN EN BEVINDINGEN

over het jaar 1864,

door den zendeling J. KRUYT.

Tegen het einde van het jaar 1863 ontving ik het definitief besluit van Heeren Bestuurders, om mij in April d. a. v. naar Môdjô warnô te begeven, daar Br. HOEZOO tot zijn' werkkring te Samarang terugkeeren, en ik hem alhier vervangen zou.

Door omstandigheden, die ik reeds mededeelde in mijne letteren van 22 Maart 1864, geschiedde deze verwisseling van standplaats reeds eene maand vroeger dan bepaald was, zoodat ik reeds sinds medio Maart van dit jaar zendeling ben te Môdjô warnô.

Hoofdzakelijk moet dus dit verslag dezen werkkring betreffen, schoon ik over Samarang c. a. er nog een enkel woord aan toevoeg, te meer daar ik in gebreke bleef, mijn jongste verslag van mijne bevindingen en verrigtingen aldaar, over 1863, te voltooijen en in te dienen, daar te Samarang de tijd tot mijn vertrek door vele andere drukten werd ingenomen, en ik hier te vergeefs op gelegener tijd hoopte.

Nogtans met dank aan God denk ik terug aan de 4 jaren, waaronder ook het laatste, die ik als zendeling in den werkkring te Samarang doorbragt. Bij den aanvang scheen mij mijne taak te zwaar, en nog acht ik haar niet ligt; maar toch veel, dat tot haar behoort,

doe ik thans met veel meer gemak, en, zoo als ik hoop, ook beter, dan weleer. Ik reken daartoe het voorgaan in de gemeente bij hare zondag-godsdienstoefening, het houden van catechisatie, het geven van onderwijs op school en mijn' omgang, zooveel mogelijk met al de Christenen aan mijne zorg toevertrouwd.

Gedurende 1863 ging ik met genoemde werkzaamheden te Samarang en elders steeds voort, gelijk ik vermeldde in mijne verslagen over 1860–1862.

In al die jaren ontbrak het daarbij echter ook niet aan ontmoedigende ervaringen en teleurstellingen, waarbij van zekere zijde minachtende beschouwingen van, en beschuldigingen tegen het zendingwerk, zooals het tot nog toe verrigt werd, hetwelk alles Bestuurders zelven deed getuigen, dat dubbele moed en volharding en eene dubbele mate van Gods geest noodig waren voor hunne zendelingen op Java, om niet te bezwijken. En ziet, hulp van God ontvangen hebbende, sta ik tot op dezen dag, en verheug mij, dat mijn lust tot het zendingwerk en mijn geloof in de eindelijke uitkomst der evangelieverbreiding niet zijn verminderd; doch door ondervinding en beproeving zijn gelouterd en bevestigd.

In bijzonderheden te treden aangaande het gebruik, dat door de javaansche Christenen en hunne kinderen of die van nietchristenen gemaakt is van de gelegenheden tot onderwijs en opleiding is mij thans moeijelijk. Allééen wil ik eenige zaken vermelden.

De school of het schooltje voor javaansche kinderen te Samarang bleef in stand; doch het is, schoon het nooit druk bezocht werd, toch sinds ik het overnam aanmerkelijk achteruit gegaan. Het telde toen, in 1860, een getal van 20 à 21 leerlingen, die waren ingeschreven, met eene gemiddelde opkomst van drie vierden

Tot het einde van 1861 werd wel een deel der leerlingen door anderen vervangen, doch het aantal der ingeschrevenen en opkomenden bleef hetzelfde. Echter was op het einde van 1862 het getal der eersten tot 12 en dat der laatsten tot 8, en aan 't eind van 1863 tot 9 en 7 gedaald. De voornaamste reden daarvan was de verwisseling der bedienden van den Heer A. wier kinderen een deel der schooljeugd uitmaakten.

In de gemeenten te Kajoe Apoe, Njĕmoh en Ngalappan onderwezen de medehelpers eenige kinderen, nu eens meer, dan eens minder, soms waren er ook geen; en ik onderzocht en onderrigtte zoovelen als ik verzamelen kon, telkens als ik de gemeente bezocht en doorgaans eenige dagen onder haar vertoefde.

De catechisatie te Samarang, bij mij en bij den medehelper ASA aan huis, voor aankomende en nog weinig ontwikkelde lidmaten, werd steeds door eenigen getrouw bezocht, en in de opkomst in de kerk, zoowel te Samarang als elders, was evenmin achteruitgang als vooruitgang te bespeuren. In het zielental der gemeente kwam ook geen aanmerkelijke verandering. Alleen dat te Samarang is met 4 toegenomen.

En wat overigens de vrucht van mijn werk aangaat; ter verspreiding van meerdere kennis, geloof en godsvrucht, kan ik niets meer dan hopen, dat mijn arbeid niet te vergeefs zal geweest zijn.

Wat in mijn vermogen was, heb ik gedaan, om harten vatbaar te maken voor het aannemen van het geloof in God en den Heer JEZUS, of ze daartoe te bewegen; doch bij Javanen, — 't is reeds bekend, — is daartoe veel noodig!

Sla ik daarna het oog op mijn' tegenwoordigen werkkring, een tal van bijzonderheden zijn omtrent dezen

reeds door Br. HOEZOO medegedeeld, getuigen de jaarlijksche verslagen van het genootschap, van 1861 tot het jongste jaarverslag van 1864 toe, en de Mededeelingen dl. VI, blz. 150–188 en 265–284, en dl. VII, blz. 163–199 en 237–268.

Vooral de toestand der gemeente te dezer plaatse is dáár met zulke duidelijke trekken geteekend, en zooveel vermeld, dat in haar plaats had, dat Bestuurders daardoor geheel op de hoogte zijn van hetgeen ik hier bij mijne komst heb gevonden.

Wat zal ik daaraan toevoegen, vooral in dit mijn eerste verslag, na nog naauwelijks één jaar te hebben doorgebragt in dezen werkkring, den belangrijksten op Java, en, zoo als Bestuurders onlangs schreven, „de hun steeds dierbare nalatenschap van JELLESMA"?

Ik wil eenvoudig mededeelen, wat mij is voorgekomen, sedert mijne komst hier tot het eind van mijn verslagjaar;

wat ik in dien tijd verrigtte in het belang der javaansche Christenen, thans aan mijne zorg toevertrouwd;

om ten slotte met eenige opmerkingen omtrent den toestand van zaken te eindigen.

Bij mijne komst met de mijnen werd ik door sommigen der javaansche Christenen met teekenen van belangstelling ontvangen. Op eenigen afstand van Môdjô warnô wachtte ons, (hoewel reeds laat in den avond, en men had ons des middags verwacht,) eene eerewacht te paard, die ons tot aan onze nieuwe woning vergezelde, en tot eenige dagen na onze aankomst ontvingen wij menig bezoek van leden der gemeente (mannen en vrouwen), die begeerig waren ons te zien, en zoo ook was de eerste catechisatie voor volwassenen bij mij aan huis, en vooral de kerk op den eersten zondag na mijne

komst, buitengewoon druk bezocht, omdat men getuige zijn wilde van mijn eerste onderwijs.

Dit alles was dus bemoedigend. Nogtans op hoe hoogen prijs ik ook het een en ander stelde, toch kon ik mij daardoor niet tot te schoone verwachtingen laten verleiden. Daartoe waren de berigten omtrent Môdjô warnô e. a. te zeker en te helder, en weet ik ook al te goed, hoeveel gemakkelijker de Javaan hulde dan trouw bewijst. Waaruit zou ook zulk eene plotselinge omkeering van zaken te verklaren zijn geweest?

Evenwel heb ik ook nog eenige andere zaken te vermelden van meer waarde, dan die met mijne ontvangst bij mijne komst in verband staan, daar zij, zoo ik hoop, eenen langzaam voortgaanden opbouw der gemeente tengevolge zullen hebben, indien zij stand houden.

Ten 1ste vond ik het kerkgebouw, waarover reeds in zoo menig verslag sprake was, voltooid. Ook het erf der kerk verkeert thans in goeden staat. Voor den uitwendigen bloei der gemeente is dit een en ander van belang.

Ten 2de echter trof ik ook de school in eenen toestand verre boven mijne verwachting, welke toestand reeds in het jaarverslag van 1864 (bl. 45) werd vermeld.

En eindelijk ten 3de was de catechisatie voor aankomende lidmaten (vg. jaarverslag 1861, bl. 44 en 1863, bl. 72 of Mededeelingen dl. VII, bl. 191 e.v.) reeds sedert eenigen tijd in geregelden gang, éénmaal in de week; en PAULUS was begonnen, gelijk weder in het jaarverslag van 1864 reeds is medegedeeld, daaraan zoowel als aan zijne godsdienstige bijeenkomst op éénen avond in de week bij hem aan huis, eene meer voldoende inrigting te geven.

Zietdaar mijne ontvangst te Môdjô warnô en wat ik hier het eerst opmerkte.

Ook in 't vervolg had ik mijne ervaringen van bemoedigenden en bedroevenden aard; doch geene, die niet vooruit te verwachten waren, als ik lette op de berigten van Br. HOEZOO omtrent deze en de andere gemeenten tot dezen werkkring behoorende. Ook daarvan wil ik trachten zooveel mogelijk geregeld verslag te doen, eensdeels om Bestuurders met nog meerdere zekerheid, des noodig, en anderdeels wederom iets klaarder, zoo ik dit kan, den toestand van bedoelde gemeenten te doen kennen.

Môdjô warnô is de voornaamste gemeente van mijnen werkkring, en ik woon in haar midden, dus spreek ik hoofdzakelijk over deze. Zij telt 712 zielen: 201 mannen, 236 vrouwen en 275 kinderen. Zeven nieuwelingen en 8, die vroeger gedoopt waren, werden aangenomen, 21 jonge kinderen werden gedoopt. Van elders kwamen over 5 zielen; naar andere gemeenten verhuisden 22 zielen; 10 overleden; en eindelijk werden 7 huwelijken in deze gemeente ingezegend.

Eenigen trof ik in deze gemeente aan, die zich gaarne schaarden om den zendeling, en kennelijk zijne en zijner vrouws vriendschap en tevredenheid zochten te verwerven. De medehelpers te Môdjô warnô, PAULUS, BERNARDUS en JORAM namen in dit opzigt eene eerste plaats in, en ook eenige Christenen uit de dessa's Môdjô rôtô en Môdjô djèdjèr bleven niet achter. De bewijzen hunner belangstelling zijn, dat zij ons gaarne bezoeken, blijde zijn als wij wederkeerig bij hen komen, de zondaggodsdienstoefening in de kerk bijwonen, en doorgaands na deze zich te mijnen huize, of, bij mijne afwezigheid, bij den medehelper verzamelen, om over het gehoorde gevraagd te worden, te vragen en soms nog nadere opheldering te ontvangen; dat zij getrouw hunne grootere kinderen naar

de catechisatie en de jongere ter school zenden, en op alle andere mogelijke wijzen mijne bedoelingen in de hand werken.

Voorts zijn er ook anderen, die elken zondag ter kerk komen, en van andere gelegenheden tot onderwijs voor zichzelven of hunne kinderen gebruik maken; doch zij stellen zich te weinig tot den zendeling in betrekking, om hunne beweegredenen, gezindheid, zelfkennis en de vrucht, die hun kerkgaan, enz. ten gevolge heeft juist te kunnen beoordeelen. Wanneer zij de hulp des zendelings behoeven komen zij tot hem, doch overigens niet.

Weder anderen bezoeken nu en dan de kerk. Nog anderen één à tweemaal na ernstige vermaningen, en sommigen nimmer. Verwaarloozing van catechisatie en school door hunne kinderen staan daarmede natuurlijk in verband, terwijl onkunde, bijgeloof en gehechtheid aan hun vroegere godsdienst en slechte zeden en gewoonten daarvan meestal te gelijk oorzaak en gevolg zijn.

Ziehier eenige feiten en getallen ter staving van het bovenaangevoerde.

De opkomst in de kerk te **Môdjô warnô**, de verafwonenden daarbij gerekend, evenals bij het genoemde zielental, bedroeg soms tot 222 en soms slechts 70, gemiddeld 120 of 1 op de 3 à 4 volwassenen.

De gemiddelde opkomst der kinderen op school van de tot over de honderd ingeschrevenen, (waaronder eenigen van nietchristen ouders) bedroeg tot 63; doch soms ook 20–30; gemiddeld 41, welligt de helft der genen, die er konden zijn.

Voor de catechisatie voor aanstaande lidmaten behoorden p. m. 60 leerlingen te zijn ingeschreven; waaraan een derde ontbrak; terwijl de opkomst hoogstens ruim de helft, en soms slechts 5, gemiddeld 18 bedroeg.

Het aantal dergenen, wier kennis zeer veel, ja van velen soms alles te wenschen overlaat en die kerk noch bijeenkomsten bezoeken, kan ik niet bepalen. Alleen vermeld ik hieromtrent, dat ik daarvan al de treurige ervaring opdeed, vooral bij het doen van huisbezoek, en immer bij hen, die geen of weinig prijs stellen op het werk van den zendeling en zijne helpers. Met behulp van PAULUS en BERNARDUS ging ik na, dat uit 48 huisgezinnen en buitendien nog bij 20 mannen en 32 vrouwen, 't zij weduwenaars, weduwen of van gemengde huwelijken uit deze gemeenten de belangstelling in de christelijke godsdienst geheel als geweken schijnt te zijn.

56 paren worden aangetroffen, allen voor den pangoeloe, (mohammedaanschen priester) getrouwd, waarvan 15 gedurende mijn verblijf alhier, allen omdat één der partijen tot de mohammedaansche godsdienst behoorde.

4 Christenen der gemeente plegen veelwijverij, dat is helaas 2 meer dan in het vorige jaar.

Als opiumschuivers werden mij 9 personen genoemd. Volgens gevoelen van PAULUS, zou het aantal van deze in vergelijking van vroeger zijn afgenomen.

Van echtscheiding kwamen mij in deze gemeente 2 gevallen voor, waarin ik bewilligen moest, om onwil der vrouw.

Na vele vermaningen werd ook de gemeente weder van publieke huizen gereinigd. Moge die reiniging bestendig zijn!

Eindelijk werden ook openlijk eenige godsdienstige gebruiken van vroeger in eere gehouden, als het heiligen van sommige dagen, door het geven van wajang-vertooning, zooals ABISAÏ (1) de gewoonte heeft te doen, op dien dingsdag, die met den pasardag Kliwon (2) overeenkomt.

(1) Een der hoofden. (2) Zie Mededeelingen VIII, 259, o.a., e.v. RED.

Sommigen hielden ook tingkĕp, eene plegtigheid ter eere eener eerste zwangerschap, of meenden bezeten te zijn, of zochten toovermiddelen ter herstelling van ligchamelijke ziekten of tegen een of ander hartzeer voor zich of de hunnen en dergelijke meer.

Behalve dit moet ik hier echter ook nog mededeelen, dat in de dessa's Môdjô wangi en Môdjô rôtô moedins of mohammedaansche dorpspriesters zijn aangesteld, gelijk te Môdjô djèdjèr reeds sinds 12 jaar het geval was. Hieruit blijkt ijver van die zijde. Ook bij den Mantri-aris, het onderdistrictshoofd van Djapannan, waaronder Môdjô warnô behoort, is een Pangoeloe aangesteld door den Pangoeloe van Môdjô kĕrtô, (welke zijne aanstelling van het Gouvernement heeft), schoon anders door deze gouvernements- of hoofd-pangoeloe's alléén hulp-pangoeloe's in de districtsplaatsen worden verkozen. Ook moet onze Pangoeloe, een zoon van den Kjaï goeroe van de santri-school te Gajam op 3 paal afstands van Môdjô warnô, een zeer bekwaam en ijverig geestelijke zijn. Veelvuldig wordt hij door den Pangoeloe en Regent van Môdjô kĕrtô opgeroepen, en doet des vrijdags dáár en in de districtsplaats Môdjô agoong dienst; omdat hij verder in het lezen van den koran is dan beide bedoelde Pangoeloe's, die boven hem staan!

Dreigt de gemeente alzoo weder nieuw gevaar door deze omstandigheden? 't Onaangenaamste is, dat dit niet met zekerheid is uit te maken, daar er niet met open vizier gestreden wordt; maar integendeel de tegenstanders van Zendeling en Evangelisatie onder de Javanen van die soort zich meestal als vrienden van beiden, minstens als voorstanders van regt en billijkheid voordoen; doch in hun hart zijn zij vaak vijandig gezind.

Voor een goed verslag van geheel mijn' werkkring zou ik thans wel wenschen, minstens zoovele berigten, als ik omtrent de gemeente te Môdjô warnô geven kon, ook te kunnen mededeelen omtrent de andere gemeenten tot dezen werkkring behoorende. Doch met uitzondering van de Christenen te Kĕrtô redjô en Ngôrô, bezocht ik de overigen slechts éénmaal, die te Soerabaja gedurende eenige, en te Wioeng, Sidô ardjô, Taroean en Sôbô wirô (vroeger Djapannan; doch een ander Djapannan, dan boven genoemd is), gedurende slechts één of twee dagen.

Behalve dit ontving ik eenige mondelinge en schriftelijke narigten van de medehelpers der verschillende gemeenten en halfjaarlijksche lijsten, betreffende de opkomst des zondags in de kerk.

Wat ik door dit een en ander vernam aangaande dèn stand van en hetgeen voorviel in elk der gemeenten, vinde hier eene plaats,

Vooraf echter deel ik mede, dat SEM en ASIËL medehelpers van Ngôrô en Sôbô wirô, gelijk reeds door Br. HOEZOO bepaald was, kort na mijne aankomst alhier, als medehelpers zijn ontslagen, niet om hunne mindere geschiktheid in vergelijking der overige medehelpers als zoodanig; maar omdat het hun aan werk in hunne gemeenten ontbrak. De Christenen te Ngôrô worden thans door SESAM, te gelijk met die van Kĕrtô rĕdjô en de weinigen van Sôbô wirô c. a. met die van Sidô ardjô, door TIMOTHEUS verzorgd.

De Christenen te Kĕrtô redjô wonen ongeveer 1 uur zuidwaarts van Modjô warnô, te zamen met de overige nietchristen bevolking.

Hun aantal is 102 zielen: 30 mannen, 33 vrouwen en 39 kinderen. Vijf kinderen van Christenen werden ge-

doopt; 1 man en 2 kinderen kwamen van elders over; 1 man en 1 kind verhuisden naar Môdjô warnô; 2 volwassenen overleden, en 2 huwelijken werden ingezegend.

In de dessa Kĕrtô rĕdjô zelve woont drie vijfde der gemeente. Het overige gedeelte woont in 2 nabij gelegen dessa's.

Over het geheel ontbreekt het haar niet aan eenige belanghebbenden, waarvan SESAM gaarne een tiental met name noemt. Anderen echter volgen ook al de gewoonte slechts, om zondags ter kerk te komen en meer niet, en nog anderen betoonen zich geheel onverschillig. Met de kennis dezer laatsten, en vaak ook met hun gedrag, is het als met die van dezelfde soort in de gemeente te Môdjô warnô gesteld; en zoo ook met de belangstellenden en de volgers.

In de godsdienstoefening des zondags ging SESAM geregeld voor, ten zij hij door mij of een enkele maal door TITUS een lid der gemeente werd vervangen, daar hij elken zondag ook in de gemeente te Ngôrô voorging. De opkomst bedroeg gemiddeld 43. Ook hier moest ik in eene echtscheiding toestemmen, om onverzettelijkheid der vrouw. Af en toe hield SESAM school, sommige maanden met meer dan 30 kinderen, elken dag zelfs des zondags, en op andere tijden met 8 of nog minder, de kinderen der Christenen alléén of der meest belangstellenden onder hen, daar de anderen door arbeid voor hunne ouders verhinderd werden ter school te komen.

Weder ongeveer een half uur zuidelijker dan Kĕrtô rĕdjô ligt Ngôrô. De gemeente telt daar 121 zielen, 51 mannen, 39 vrouwen en 31 kinderen. Daarvan werden 6 nieuwelingen aangenomen en 3 kinderen ge-

doopt; terwijl 1 belijdenis des geloofs aflegde, 1 man en 1 vrouw overleden, en 1 huwelijk werd ingezegend. De helft der gemeente woont te Nôgrô en de andere helft in 5, doch niet zeer verwijderde, andere dessa's.

Ook hier trof ik eenigen ijveriger dan de overigen aan, waaronder ik vooral ééne der nieuwelingen tellen mag. De zondag-godsdienstoefening wordt gemiddeld door 26 bijgewoond, een ongunstig getal in vergelijking met Kĕrtô rĕdjô, te meer daar er velen zijn, die vroeger van den Heer COOLEN onderwijs ontvingen. Doch voor zoo ver zij niet gedoopt zijn, is er bij dezen niet de minste belangstelling op te merken.

De gemeenten noordwaarts van Môdjô warnô liggen allen op verderen afstand, dan Ngôrô en Kĕrtô rĕdjô, en wel van 1-3 dagreizen.

Tot deze behoort allereerst Taroe'an, waar de gemeente, doch in 11 verschillende wijd uit elkander liggende dessa's, 99 zielen telt: 28 mannen, 28 vrouwen en 43 kinderen. Drie kinderen werden door mij gedoopt; 1 man vertrok, waarover straks nader. Er overleden 3 volwassenen, en 2 huwelijken uit die gemeente zegende ik in. SABADIOOS is onder deze verspreid wonende Christenen als medehelper werkzaam. Vroeger woonde hij in de dessa Taroe'an. Daar er echter te dier plaats langzamerhand slechts 5 christenmannen overbleven, waarvan slechts één op zijn onderwijs toonde prijs te stellen, verzocht hij mij, en vergunde ik hem, naar de op 1 à 2 uur afstands (van Taroe'an) gelegene dessa Segarran te verhuizen, waar eenige Christenen meer wonen, en volgens SABADIOOS meer belangstelling wordt aangetroffen. Drie malen in de maand worden thans de zondag-godsdienstoefeningen te Segarran en eens te Taroe'an gehouden, het omgekeerde van vroeger. De opkomst bedroeg gemiddeld

16 van de 56 volwassenen of ruim een vierde. Des woensdagavonds hield SABADIOOS catechisatie, die door 3 of 4 Christenen werd bijgewoond. Ik trof bij mijn bezoek, (in de dessa Taroe'an) 10 schoolkinderen, 4 jongens en 6 meisjes aan, die dagelijks van 11—1 uur door SABADIOOS onderwezen werden. In lezen en schrijven waren eenige vorderingen gemaakt. In 't rekenen veel minder. De godsdienstoefening werd bij die gelegenheid door 29 volwassenen bijgewoond. Opgewektheid kon ik echter niet bespeuren. Sinds ontving ik ook nog 't berigt van den vertrokken man van Taroe'an, die omdat hij in hun onderhoud niet voorzien kan, zijne vrouw en 2 kinderen verliet.

Te Sôbô-wirô wonen met ASIËL, den gewezen medehelper, 3 mannen en 5 vrouwen, die christen zijn en 5 kinderen, terwijl de overigen tot gezamenlijk 46 zielen in 13 dessa's oost- en westwaarts tot op 2 uur afstand van Sôbô-wirô verspreid zijn. Ik doopte er 2 kinderen. ASIËL is ook zonder tractement steeds voortgegaan, de gemeente des zondags voor te gaan, en haar als vroeger te verzorgen, thans echter wordt hij bijgestaan door TIMOTHEUS van Sidô-ardjô op wien zijne taak overging. Door slechts 7 à 8 Christenen werd gewoonlijk de zondaggodsdienstoefening bijgewoond.

Van de Christenen te Sidô-ardjô zijn met TIMOTHEUS den medehelper nog 27 volwassenen en 17 kinderen overgebleven, die over het geheel noch door ijver noch door goed gedrag uitmunten. De godsdienstoefening wordt er door even velen (of weinigen) als te Sôbôwirô bijgewoond. Te voren was dáár eene school voor kinderen van christen en nietchristen Javanen, waar BENJAMIN javaansch en maleisch lezen en schrijven en rekenen onderwees; doch in het afgeloopen jaar werd zij

gestaakt, daar BENJAMIN door het bestuur in de dessa Tratap, district Trĕnggôlô, op 2 uur afstands van Sidô ardjô, als onderwijzer geplaatst werd; (1) en TIMOTHEUS is te weinig onderrigt, om hem te kunnen vervangen.

Ongeveer 1½ uur, van Soerabaja ligt de dessa Wioeng. Daar wonen de Christenen van Wioeng 53 zielen, 26 volwassenen en 27 kinderen, op enkele uitzonderingen na, allen in genoemde dessa bij elkander. Er werden dit jaar 2 nieuwelingen aangenomen en 3 jongelingen en meisjes legden belijdenis des geloofs af, en 2 volwassenen en 3 kinderen stierven, bijna allen aan de cholera. De medehelper NICODEMUS is aldaar voorganger. De meeste volwassenen, gemiddeld 24 van de 26, woonden de zondag–godsdienstoefening bij, en 15 kinderen ontvingen er van NICODEMUS onderwijs in lezen en schrijven. In deze opzigten laat dus deze gemeente het minst van allen te wenschen over. Tot mijn spijt echter was in haar midden gedurende mijn verslagjaar ook één man, die zijne dochter op mohammedaansche wijs aan een nietchristen jongeling uithuwelijkte. Geen der wioengsche Christenen wilde aan het huwelijksfeest van dit paar, het eerste in die gemeente tot nogtoe, deelnemen.

De gemeente te Soerabaja wordt steeds voorgegaan door den medehelper KLAAS. Zij telde, ult°. Dec., 78

(1) Gedurende mijn verslagjaar zijn op bevel van den tegenwoordigen Resident STEINMETZ in alle districts– en onderdistrictsplaatsen scholen opgerigt, en min of meer ontwikkelde Javanen, meest tot de familie der hoofden behoorende, tot onderwijzers aangesteld. Tot vergoeding ontvangen die 2 man, heeredienstpligtigen, daags en 1 bouw sawah, die zij zelven of vóór hunne rekening moeten laten bewerken. De scholen zijn door en op kosten der belanghebbende dessa's opgerigt, en worden dus ook op hare kosten onderhouden. Zelfs wordt voor gouvernements– of bestuurs–rekening niet in schoolmiddelen en behoeften voorzien, waardoor, naar ik vernam, de meeste dier scholen maar weinig bloeiden.

zielen: 47 volwassenen en 31 kinderen. Ik doopte er 3 kinderen; 1 volwassene en 1 kind overleden; 1 vertrok naar elders.

De opkomst was in vergelijking van Wioeng, waar echter allen meer bij elkander wonen, en minder verhindering hebben, slechts schraal, gemiddeld 14. Overigens scheen het mij toe, dat er onder de Christenen dáár, even als te Samarang, door hun' omgang met de beschaafde wereld, waren, die meer ontwikkeling aan den dag legden, dan ik bij de meeste Christenen in de andere gemeenten van dezen werkkring aantrof. Doch ook zijn er, die niet vrij blijven van de besmetting der beschaving. Zoo was er één, de vertrokkene, die zich overgaf aan spel, en ten laatste zijn' heer bestal, en de vlugt nam met achterlating van vrouw en kinderen.

Met meer genoegen dan aan dezen gedenk ik aan den christen Javaan JORAM, die in zijne betrekking als mandoer, even als ook anderen, zeer goed oppast, en des avonds ten huize van KLAAS aan een tiental kinderen van Christenen zonder eenig eigenbelang onderwijs gaf.

Eindelijk noem ik de Christenen in het gesticht voor melaatschen, vroeger te Pĕgirian, thans nog iets verder van Soerabaja te Samaron. Zij bleven allen, ruim 40 in getal, getrouw; terwijl 2 nieuwelingen door den chineschen voorganger SIAU werden onderwezen.

Laatstgenoemde toewan SIAU, KLAAS en NICODEMUS ontvingen weder, even als vroeger, hun tractement van het Zendelinggenootschap te Soerabaja, waaraan voor rekening van ons genootschap aan NICODEMUS, ook even als vroeger, *f* 20 's jaars toelage werd bijgevoegd en geld voor olie in de school. Ook KLAAS heeft voorziening verzocht in laatstgenoemde behoefte, welke ik hem voor 1865 heb toegezegd.

Hierna heb ik verder een en ander mede te deelen van mijne verrigtingen, 1e ter verzorging mijner gemeente te Môdjô warnô, 2e ter opleiding van kweekelingen, 3e ter onderhouding van kennis en ijver bij mijne medehelpers en 4e in het belang der buitengemeenten.

Wat het 1e punt aangaat, achtte ik het van het hoogste belang allereerst te trachten, zooveel mogelijk vertrouwen in te boezemen of te winnen. Even als Br. HOEZOO gedaan had, stelde ik daartoe van den beginne af mijn huis voor allen op alle tijden open, en besteedde een deel van mijn' tijd, om zooveel ik kon, de Christenen in hunne woningen te bezoeken. Voorts zeide ik dezelfde hulp toe, als zij van mijn' voorganger ondervonden bij het sluiten van huwelijken en in andere omstandigheden, en betoonde mij eveneens genegen, om aan alle zieken, die ik helpen kon, medicijnen uit te reiken. Geholpen door Br. KIJFTENBELT strekte zich de mogelijkheid daartoe in den beginne vooral zeer ver uit, zoodat daarvan soms tot door 16 patiënten op één dag gebruik werd gemaakt. Nadat ik hierin echter de hulp van Br. KIJFTENBELT ontberen moest, is het aantal der komende zieken ongeveer tot op de helft verminderd, schoon ik bijna allen, die tot mij kwamen, hulp verleenen kon, doordien ik reeds eenige, hoewel al te weinig, geneeskundige kennis medebragt op Java, en ik voorts profiteerde van de hulp mij geboden door Dr. v. D. te Samarang, en te dezer plaats van hetgeen ik zag en vernam van Br. KIJFTENBELT. Behalve dit was in dezen ook de Doctor van Môdjô kĕrtô, de heer C. V. B. wanneer ik mij tot hem wendde, steeds bereid mij met raad en daad bij te staan.

Ongetwijfeld is daardoor bij velen een goede indruk te weeg gebragt. Vooral KIJFTENBELT heeft door zijne hulp

eene plaats ingenomen in veler hart, dat mij te meer heeft aangespoord, in die rigting voort te gaan.

Ook in andere omstandigheden kwam men mij om hulp vragen, als in tijdelijken nood en bij oneenigheid tusschen echtgenooten, en een enkele maal ook tusschen dessa–bewoners en hun' loerah (hoofd).

De eersten kon ik tot nog toe geen hulp verleenen, dan alleen ouden, gebrekkigen en ongelukkigen uit de gemeente door middel van rijst van de kerk, die hun ten geschenke of in leen gegeven werd. (Zie Mededeelingen, dl. VI, bl. 270).

Ook ter bevordering van godsdienstige kennis of kennis der christelijke godsdienst, trachtte ik te doen wat in mijn vermogen was. Te dien einde deed ik ook vooral mijne reeds genoemde huisbezoeken, om al pratende van hoofd tot hoofd eenig godsdienstig onderwijs mede te deelen, en tot het getrouw bijwonen van kerk en bijeenkomsten op te wekken. Ook PAULUS en BERNARDUS spoorde ik daartoe aan, en zoo ook de medehelpers in andere gemeenten. Langzamerhand zal daarvan, geloof ik, eenige vrucht te wachten zijn. Echter zeer langzamerhand, en ook geen overvloedige en in 't oogloopende vrucht.

In de kerk ging ik des zondagmorgens in afwisseling met PAULUS voor, en trachte zóó te spreken, dat ik zoo mogelijk door allen verstaan werd, en voor velen nuttig wezen mogt, en besprak na kerktijd steeds met allen, die wilden, het gesprokene in de kerk nog eens. Een woord of verhaal uit de Schrift lag bij dit onderwijs steeds ten grondslag, dat naar omstandigheden meer of minder uitvoerig werd toegelicht, schoon het hoofddoel bleef, die zaken ter sprake te brengen, die in onmiddellijk verband stonden tot den toestand en de behoeften der hoorders.

Andere bijeenkomsten hield ik des donderdagavonds bij mij, gelijk PAULUS des dingsdags bij zich en BERNARDUS des vrijdagavonds bij den Loerah te Môdjô wangi aan huis, en 's maandelijks nog de zoogenaamde maandelijksche bijeenkomst in de kerk.

Het onderwijs bij eerstbedoelde zamenkomst was catechetisch. Ik ving aan met het verhaal van de boetvaardige zondares (Luk. 7: 37 e.v.), sprak daarna over de roeping van ZACHEUS (Luk. 19: 1 e.v.) en behandelde tegen Kersttijd de geschiedenis, die op dien feestdag door de Christenen herdacht werd, en hetgeen daaraan onmiddelijk voorafging. Gewoonlijk mogt ik mij in eene opkomst van 40 tot 50 toehoorders verheugen.

Minder talrijk waren de bijeenkomsten van PAULUS en BERNARDUS bezocht. Die des laatsten, vooral ook door gebrek aan belangstelling en slecht gedrag van den Loerah van Môdjô wangi, (hoewel Bernardus' broeder is hij één dergenen, die eene tweede vrouw genomen heeft), vond slechts zeer weinig, soms in het geheel geen' bijval. PAULUS trachtte vooral uitdrukkingen, bij de Christenen gebruikelijk, duidelijk te maken, als: wat geloof, aanbidden en dergelijken is. BERNARDUS behandelde eene of andere bijbelsche geschiedenis naardat het voorkwam.

In maandelijksche bijeenkomsten behandelde ik eerst het vervolg van het verhaal der Handelingen, door Br. HOEZOO tot Hoofdstuk 21: 26 verklaard; doch op dringend verzoek keerde ik tot het mededeelen van zendinggeschiedenis terug, waarbij ik eenige bijzonderheden omtrent de Minahassa en de Sandwich-eilanders ten voorbeelde stelde aan mijne Christenen te Môdjô warnô. De opkomst won daarbij ongeveer de helft, van 40 tot 70 à 80. Ook had ik door deze verande-

ring van stof gelegenheid een en ander over aardrijks-, land- en volkenkunde en dergelijken mede te deelen.

Ik ga hierna over tot eene andere zaak, mijne zorg voor de gemeente te Môdjô warnô betreffende, en wel die voor hare aanstaande lidmaten. Ik onderscheid hierbij nieuwelingen en die kinderen zijn van Christenen, en van jongs af reeds door den doop in de gemeente zijn ingelijfd.

De eersten, hoe weinigen ook, veroorzaakten mij niet weinig moeite en zorg. Ik zou wel wenschen, dat dezulken steeds langzamerhand met de waarheden der christelijke godsdienst bekend gemaakt, en tot haar als ingeleid wierden, te meer om de redenen, die hen doorgaans bewegen de christelijke godsdienst te omhelzen, welke reeds bekend zijn. De meest voorkomende is echter een voorgenomen huwelijk met een' christen-jongeling of meisje, of man of vrouw, en zelden lijdt die zaak lang uitstel. Het is daardoor gewoonte geworden, vooral te Môdjô warnô, daar men elders door de afwezigheid van den zendeling meestal langer opgehouden wordt, 3 weken, hoogstens ééne maand bij PAULUS te leeren, en daarna belijdenis af te leggen, en gedoopt te worden. Ik trachtte in het begin daarin verandering te brengen; doch stuitte op onoverkomelijke hinderpalen. De zaak van het huwelijk springt ter zake der godsdienst noch af, noch wordt om haar lang uitgesteld en Christenen met niet–christenen christelijk in te zegenen gaat niet, omdat daardoor het aantal der gemengde huwelijken nog veel aanzienlijker worden zou, dan het thans reeds is, en dit een' ontbindenden invloed op de gemeente hebben zou. Het kwam mij daarom, na rijp beraad, niet geraden voor, daarvan de proef te nemen.

En toch moeten zulke aannemingen slecht werken op het christelijk geweten der gemeente, aanleiding geven

tot misvatting van den aard, de eischen en de bedoeling der christelijke godsdienst, terwijl zij ook niet kunnen strekken tot opbouwing der gemeente, al wordt ook haar getal er eenigszins door gebaat; terwijl zij eindelijk ook tot een slecht voorbeeld zijn voor de reeds gedoopten, die belijdenis afleggen zullen, en die zich vaak met denzelfden tijd der voorbereiding te vreden stellen, en ter wille der anderen, die aangenomen worden, niet kunnen worden afgewezen.

PAULUS ontziet tijd, moeite noch inspanning, om bedoelde nieuwe Christenen en leden in den korten tijd, dien men zich gunt, zoo veel en zoo goed mogelijk te onderwijzen. Het onderwijs wordt dagelijks, meest zelfs tweemaal daags, gegeven en soms aan één man en ééne vrouw, of één' jonge en één' oude van dagen of aan een' enkelen meer vlugge of meer stompe van begrip afzonderlijk.

Vroeger meende hij meer een' zekeren omvang van kennis te moeten bijbrengen; doch later zag hij in, dat die meestal ongebruikt bleef liggen in 't hoofd der leerlingen, of weldra zelfs ook uit het geheugen verdwenen was, zoodat hij thans liever, gelijk hij zegt, „de gevoelens van hun eigen hart neemt," d. i. met hen spreekt over de voornaamste punten der christelijke godsdienst, God, zonde en verlossing, zoo min mogelijk mededeelende, en zooveel mogelijk vragende en uitlokkende.

Voor degenen, vooral de kinderen van Christenen, die zich langer voorbereiding gunnen, is de wekelijksche catechisatie, des vrijdagmorgens van 9–10½ uur geopend. Hun wordt hetzelfde onderwijs op dezelfde wijs, als bovengemeld gegeven, tevens met den toeleg, om kennis van de bijbelsche geschiedenis en Heilige schrift te bevorderen, en tot een' opregten en christelijken wandel

te vermanen. Het laatste wordt trouwens ook bij de nieuwelingen niet verzuimd. PAULUS en ik leidden het onderwijs te zamen, om onze leerlingen van ons beider kennis en inzigten te doen profiteren. Boven gaf ik het aantal reeds aan, dat onze catechisatie bijwoont en behoorde bij te wonen. Als een eenigszins verblijdend verschijnsel meen ik te mogen opmerken: 1. dat de catechisatie thans reeds meer dan een jaar heeft stand gehouden, dat vroeger het geval niet was, en 2. dat ook eenigen uit de catechisanten, die reeds werden aangenomen, ook daarna deze catechisatie nog bleven bijwonen, dat ik natuurlijk immer zeer aanprees.

Als weder eene andere zaak mijner zorg, voor of in de gemeente te Môdjô Warnô, noem ik ten laatste de school, geopend voor kinderen van christen, en niet christen-javanen.

Reeds wees ik er op in welken toestand ik haar vond. Een 100tal leerlingen was ingeschreven met eene opkomst van 20 tot 30, des morgens en des avonds. 's Morgens en 's avonds zette ik de school voort, elken dag, behalve des donderdagavonds, om de bijeenkomst bij mij aan huis, en des zaturdags en zondags. Even als vroeger klom gedurende den goeden moeson het aantal der opkomenden weder tot 50 en soms tot 60 des morgens, en des avonds tot 30 à 40. Bij het invallen van den regenmoeson, daalden die getallen weder nu en dan tot 20 à 30 en 10 à 20; doch slechts zelden, dat ook daaruit blijken kan, dat de gemiddelde opkomst tot ult°. December 41 des morgens en 26 des avonds bedragen heeft.

Hoewel trouw bijgestaan door mijn' helper BERNARDUS en zijn' jongeren broeder JORAM, sinds October insgelijks tot helper in de school aangesteld, bragt ik toch dagelijks steeds een groot deel van mijn' tijd in de school

door. Ik stelde er toch prijs op, getuige te zijn, van de wijze waarop BERNARDUS en JORAM de kinderen onderwezen. De eerste vooral heeft daartoe veel tact, en den laatsten ontbreekt het niet aan den besten toeleg. Bovendien nam ik ook eenige vakken, als het vertellen der bijbelsche geschiedenis, het rekenen uit het hoofd en dicteren op de lei, (het laatste om een of ander, dat ik zelf opgesteld had over den mensch te kunnen mededeelen), in den regel voor eigen rekening. Voorts ging ik nu en dan de vorderingen van al de kinderen na, en eindelijk vraagden ook mij, sinds October, 3 der 6 privaat leerlingen van Br. HOEZOO van vroeger, (alle drie tot de familie van den Wĕdônô of het districtshoofd behoorende), om onderwijs, om zich verder te oefenen, dat ik geheel alleen op mij nam, schoon in de school.

Deze bleef in 3 afdeelingen verdeeld.

De pas beginnenden oefenden zich op lettertafels, in spelboekjes, die echter, wat geschiktheid aangaat, nog al veel te wenschen overlaten, (1) en op het bord, alles om tot de leeskunst te komen. Ook wordt er een begin gemaakt met tellen, het namaken van letters op de lei en verstands- of spreekoefeningen.

Zij die zoover gevorderd zijn, dat hun een leesboek kan gegeven worden, vormen de 2[de] afdeeling. Hun leesboek is de Javaansche verhalen van SCHMID 1[e] stuk. Zij leeren voorts getallen schrijven en uitspreken, optellen en de tafel van vermenigvuldiging. Voorts net schrijven op de lei, verstandsoefening op de lei, een weinig geheugenoefening en rekenen uit het hoofd.

De 3[e] afdeeling is die der verstgevorderden. Zij lezen in de Javaansche verhalen van SCHMID 2[de] stuk, bijbelsche

(1) Met genoegen vernam ik daarom van Br. HOEZOO, dat hij met de vervaardiging van een nieuw javaansch *a. b. c.* en spelboek bezig was.

geschiedenis, 104 verhalen van Dr. BARTH, in 't Javaansch, en in het overzigt der geschiedenis van den Heer JEZUS met vragen door Br. HOEZOO. Het wordt noodig geacht de leerlingen dier afdeeling meer verklaring van het gelezene te vragen en te geven, dan in de vorige afdeeling. Het rekenen wordt voortgezet, en meer werk gemaakt van 't rekenen uit het hoofd. Ook de verstandsoefeningen worden moeijelijker gemaakt tot het geven of schrijven van eenig verhaal, behalve 't dictée op de lei, en eindelijk wordt schrijfonderwijs gegeven op papier. Als nieuw vak wordt het Maleisch opgenomen, zooals het voorkomt in de boekjes op Java geschreven en gedrukt.

Bijbelsche geschiedenis vertelde ik steeds aan al de kinderen te gelijk, 2 malen in de week, waarbij ik gebruik maakte van opgeplakte bijbelsche platen, mij gezonden van wege de Bestuurderessen van het Haagsche vrouwen-hulpzendelinggenootschap.

De verhalen der schepping, van ADAM en EVA, KAIN en ABEL, JOZEF en MOZES werden met aandacht en belangstelling vernomen, en niet het minst door hen, die niet geheel onbekend meer met dezelve waren. Thans is mijn voornemen, na het verhaal van MOZES geëindigd te hebben, weder met dat van de schepping te beginnen, om eerst langzamerhand iets meer te geven, en tusschen in liggende verhalen aan te vullen, en daarna weder een' stap voorwaarts in de geschiedenis te gaan.

Mijne privaatleerlingen, de 3 soedara's (broeders, neven) van den Wĕdônô, bevond ik, dat het onder de leiding van Br. HOEZOO in 't lezen, schrijven, rekenen en Maleisch reeds ver genoeg gebragt hadden, om daarin nog maar weinig oefening te behoeven. Ik ging daarom weldra over tot het onderwijzen der aardrijkskunde. Uitgaande van de plaats onzer woning trachtte ik hun weldra te doen begrijpen, dat wij met alle andere

levende menschen aardbewoners waren, waarvan zij reeds vreemd opkeken. Met nog meer verwondering hoorden zij van de gedaante, de grootte en den omloop van de aarde om de zon en hare wenteling om hare as, alsook van de wenteling der maan om de aarde. Dus is er maar ééne zon en éóne maan, vroeg mij een, in Holland en hier? Wij gingen daarna weder tot de aarde over, en spraken over de verdeeling van land en water, bergen vlakten, rivieren enz., waarna ik voornemens ben de ligging der werelddeelen en zeeën en van de voornaamste landen in elk dezer, en daarna tot de aardrijkskunde van Neêrlandsch-indië en Java over te gaan. (1) Menig genoegelijk uur verschafte dit onderwijs mij en mijnen leerlingen, en ik heb daarom moed, dat ik het later ook met vrucht aan de verst gevorderde mijner gewone scholieren zal kunnen mededeelen. (2)

Nog moet ik hierbij eene bijzonderheid vermelden, om van het punt der school te Môdjô warnô af te stappen, namelijk, dat ook p.m. 10 meisjes, die de school getrouw bezochten, van mijne vrouw leerden naaijen, en die zich daarin ijverig betoonden, zooals met bijna allen het geval was, insgelijks ook les in handwerken kregen.

Alzoo verschafte mij de verzorging der gemeente te Môdjô warnô, met inbegrip der school, inderdaad reeds veel werk. Evenwel noemde ik boven ook nog de opleiding van kweekelingen, leiding der medehelpers

---

(1) Eerst na het opstellen van mijn verslag ontving ik, na veel vergeefsche moeite daartoe te hebben aangewend, de beschrijving van Neêrlandsch indië door T. A. F. VAN DER VALK van Batavia, en zag daarin met genoegen denzelfden gang als door mij bij dat onderwijs gevolgd; zoodat ik bedoeld boek aanstonds als leesboek voor mijn' privaatleerling (2 hunner kwamen sinds eenigen tijd niet) heb aangewend.

(2) Over de leerstof op de scholen, vooral op Java, is thans weêr eene correspondentie met sommige broeders geopend, die, naar ik hoop, tot eene wijziging van de leervakken aanleiding zal geven. N.

en het toezigt over de gemeenten buiten Môdjô warnô. Ook daarvoor deed ik, wat ik kon.

Één mijner kweekelingen was AMMON, een Christen uit de gemeente te Kaijoe apoe, werkkring Samarang, die mij van laatst genoemde plaats herwaarts volgde. Alléén om zijn sterk verlangen daartoe, nam ik hem voor eenigen tijd als kweekeling aan, schoon ik er hem, als iemand van een stug gemoed, minder geschikt voor achtte. Na verloop van een half jaar huwde hij met een christen meisje uit Malang, en vertrok met zijne vrouw derwaarts, om eene christen dessa te helpen stichten.

Een tweede kweekeling was WAGIMAN een christen jongeling van Kĕrtô rĕdjô. Dringend verzocht ook deze mij, kweekeling te worden. Uit eigen ambitie had hij, gedeeltelijk bij den medehelper SESAM, zich reeds geoefend in lezen, schrijven en de kennis der bijbelsche geschiedenis, schoon zijne ouders hem in zijn streven wel niet tegen gingen, maar toch voor zichzelven nog weinig belangstelling betoonden. Met hunne toestemming, nam ik hem sinds medio April aan als kweekeling. Hij gaf mij steeds reden tot tevredenheid.

Een' derden nam ik aan, SAMGAR. Op hem had Br. HOEZOO reeds vroeger als toekomstig kweekeling het oog. Hij is nog jong, en leert gaarne en goed. In het afgeloopen jaar werd ADRIAN, een der medehelpers in Malang, zijn stiefvader, die mij even als zijne moeder, eene schoonzuster van BERNARDUS, den helper in de school, zeer verzocht hem onder mijn toezigt te willen houden.

Ten vierde nam ik WARNÔ aan. Zijne ouders zijn gedoopt, en hij zelf wilde gaarne Christen worden; doch had in zijne dessa, Bôgô ramé, onder Taroe'an, uren van daar en ook van Segarran verwijderd, weinig gelegenheid, om zich verder te oefenen dan hij gedaan had, namelijk: in het van buiten leeren van het „Onze

Vader", de 10 geboden en de 12 geloofsartikelen. Ik nam hem daarom voor één jaar aan, opdat hij ook meerdere kennis van de geschiedenis des Heeren verkrijgen, en zich in lezen, schrijven en rekenen zou kunnen oefenen. Hij gedraagt zich ook zeer goed.

Eindelijk was er nog één kweekeling, dien ik in de plaats van AMMON, het eerst genoemd, aannam, namelijk: JORAM; zoodat ik aan 't eind van het jaar 4 kweekelingen had. Deze laatste verloor reeds vroeg zijne ouders, die Christenen waren, en bleef eenigen tijd in zijne dessa onder Taroe'an wonen. Later echter kwam hij naar Môdjô warnô en schoon hij met zijn' ouderen broeder hun eigen kost verdienen moest, bezochten beiden, en vooral JORAM, toch ook zeer ijverig de school. Beiden lieten mij verzoeken, als kweekelingen te worden aangenomen; doch daar SEMSON (de oudste), er niet zoo erg op aandrong, en buitendien ouder, minder vlug van begrip en min of meer doof was, en JORAM meer aanhield, zoo bepaalde ik mij alléén tot hem. Aan het eind van mijn verslagjaar was hij nog slechts ruim eene maand bij mij. Nogtans gedroeg hij zich in dien tijd zeer goed en ijverig, en regtvaardigde mijne keus.

Behalve dezé genoemde kweekelingen vond PAULUS ook nog een' vervanger voor SILAS, Heeren Bestuurders uit de berigten van Br. HOEZOO bekend. Deze vervanger is MANASSI, aanvankelijk nog weinig ontwikkeld; doch hij schijnt zich gaarne te willen oefenen. Ook heeft PAULUS toestemming, tot zijne hulp, één kweekeling te houden. MANASSI is ook gehuwd, en ontvangt door PAULUS zijne maandelijksche toelage als tractement.

Tot de allereerste verpligting van al deze kweekelingen, en voor al die te mijnen huize, behoorde, dat zij immer het onderwijs op de school en catechisatie en in de kerk en de bijeenkomst bij mij aan huis bijwoonden,

waarbij zij nimmer, dan in geval van ziekte of uitersten nood, mankeerden.

Voorts begon ik sinds November elken morgen een gedeelte uit den Bijbel met hen te lezen, waaraan gewoonlijk een half uur tot drie kwartier besteed werd. Wij lazen uit het Evangelie van Lukas, dat ik met hoofdstuk I aanving, en tot nog toe voortzette.

Mijn doel was evenzeer leering als stichting. Ik begon en besloot daarom iederen morgen met gebed en dankzegging, en lette bij het lezen zoowel op het regt verstaan als op de toepassing, die zij daaruit voor zichzelven wisten te trekken.

Overigens stelde ik mijnen kweekelingen, zooveel ik kon, een goed voorbeeld, en hoop, dat zij èn door het geregelde onderwijs, dat zij krijgen, èn door dat voorbeeld, behalve dat zij aan handenarbeid niet ontwennen, daar zij daartoe in hun' vrijen tijd verpligt zijn, een ieder naar kracht en vermogen, alzóó op den duur tot goede en meer ontwikkelde Christenen, dan het meerderdeel der gemeente, mogen gevormd worden.

Hetgeen ik deed in het belang mijner medehelpers, om bij hen zooveel mogelijk kennis en ijver te onderhouden, bepaalde zich tot het volgende. Weder gelijk Br. HOEZOO reeds gewoon was, hield ik elke week des maandagochtends van 9–10½ uur met PAULUS, BERNARDUS, JORAM en SESAM (den medehelper van Kĕrtô rĕdjô en Ngôrô) eene bijeenkomst, waarbij het behandelde in de kerk gewoonlijk overvloedige stof tot zamenspreking opleverde, schoon ik somtijds ook wel eens iets meer of iets anders ter onderwijzing koos. Buitendien riep ik van 17–23 Junij en van 13–21 October al de medehelpers te zamen, waarbij echter de eerste maal KLAAS niet opkwam, en sprak met hen over hunne gemeenten en hun werk, en verklaarde hun, de eerste maal, op hun verzoek, den proloog

van JOHANNES, Johannes I: 1–18 en bij hunne 2de zamenkomst, op mijne aanwijzing, de gelijkenis van den verloren zoon, Luk. 15: 11–32.

Waren de afstanden van de woningen van sommigen der medehelpers niet zoo ver als zij zijn, tot 50 paal of 17 uur gaans van Môdjô warnô, zoo zouden zij meermalen, bijv. eenmaal 's maands, zulk onderwijs kunnen ontvangen; en juist de verst afwonenden hadden ook nog wel onderwijs in andere zaken noodig, als b.v. rekenen. Doch gedurende mijn verslagjaar was het mij niet mogelijk, daartoe ook maar een plan te vormen, en behalve voor BERNARDUS, JORAM en SESAM, zal dit misschien wel immer eene onmogelijkheid blijven.

En wat thans ten laatste mijne zorg voor de gemeenten buiten die van Môdjô warnô betreft, ik reken daartoe het onderwijs aan de medehelpers, reeds genoemd, hare voorgangers, de verantwoording, die zij mij verschuldigd zijn, en ik van hen vorderde, en mijne bezoeken, zooals ik reeds zeide, te Kĕrtô Rĕdjô en Ngôrô meermalen en in de andere gemeenten slechts éénmaal gedurende mijn verslagjaar.

Kĕrtô Rĕdjô bezocht ik 12 April, 31 Julij en 22 October.

Ngôrô; 12 April, 25 en 26 Mei, 10 Julij, 23 October en 11 December.

Soerabaja, 11–18 Augustus.

Wioeng; 19–20 Augustus.

Sidô Ardjô; 20–22 Augustus.

Djapannan; 25–26, en

Taroe'an; 26–27 Augustus.

Ten slotte beloofde ik eenige opmerkingen omtrent den toestand van zaken, natuurlijk ten opzigte der gemeenten.

De javaansche Christenen zijn als eene verzameling van

kinderen, wier opleiding verzuimd is. Zij wiesen op, namen ten huwelijk of werden ten huwelijk gegeven, traden op in de maatschappij of werden daarin opgenomen, zonder ontwikkeling naar verstand, of vorming van gevoel of wil. Zóó zijn zij menschen, door den nood tot arbeid, en de behoefte des menschelijken harten tot godsdienst gedrongen; doch bijna geheel zonder de minste redelijke leiding; zoodat zij, zooals van zelf spreekt, vervuld zijn van allerlei dwaalbegrippen, en dikwijls ook met velerlei booze neigingen. Wat zou ook van een kind zonder redelijke of verstandige en waarachtig godsdienstige leiding kunnen worden?

Hoe gaat het nu met de opleiding van verstandelijk, zedelijk en godsdienstig verwaarloosde kinderen op lateren leeftijd? Zal het hun gemakkelijk vallen het voor hen noodigste onderwijs voor hun verstand en hart door woord en voorbeeld zelfs te begrijpen? En hoevelen zullen zich genegen verklaren, en daarna betoonen, zich daartoe in te spannen? En tot in welke mate? Vooral als al, wat rondom hooger en lager is, en werkelijk invloed uitoefenen kan, van zulk eene inspanning afmaant?

En was nog maar alles met kunnen begrijpen of werkelijk begrijpen, gewonnen! Wij zouden dan ten minste bij eenigen boven verwachting geslaagd zijn. Doch 't gemoed ligt vaak dieper dan 't verstand, en zonder dat dit door waarheid geraakt wordt, zal, geloof ik, geen besef mogelijk zijn, eene zaak nog schaarsch onder de javaansche Christenen. Echter kan het anders?

En buitendien ligt tusschen het begrijpen, gevoelen en doen nog eene zeer breede klove, vooral als dat doen niet slechts een of ander gebruik of gewoonte of voorschrift betreft, maar den geheelen mensch omvat in al zijn denken, spreken en handelen, in zijne betrekking tot God, de wereld, zich zelven, zijn gezin, kortom

in alles; of m. a. w. een ander zijn van hem eischt. Van God is die vrucht, en in den regel eerst na veel arbeids en dat gedurende vele jaren, met betooning van veel liefde en onder niet al te ongunstige omstandigheden.

Ook verwacht men van de kinderen van een verwaarloosd en ongeregeld gezin, ook al worden daaraan van buitenaf eenige meerdere zorgen besteed, niet aanstonds een geheel verlicht, met de zachtste aandoeningen en beste gezindheden vervuld of daarvoor vatbaar geslacht. De boosheden der vaderen worden dikwijls aan de kinderen bezocht tot in het derde en vierde lid. Door aanhoudenden arbeid zal dus eerst langzamerhand een beter begin of grondslag of kern kunnen verkregen worden. Die dit haastig verwachten, zullen in hunne hoop bedrogen uitkomen.

Ziedaar twee zaken, die, zoo ik meen, bij de beschouwing van den toestand der javaansche Christenen alhier in den tegenwoordigen tijd en in hunne naaste toekomst niet uit het oog mogen verloren worden.

Doch zullen wij, als het alzoo staat, het werk op Java niet liever laten varen? Heeft dan de overwinning der wereld door CHRISTUS minder gekost dan de overwinning van Java voor Hem kosten kan? – Doch er is nog zooveel tegenstand en vijandschap? Hebben dan die Hem den weg niet gebaand, om de CHRISTUS, de Verlosser en Overwinnaar der wereld te worden? – Doch eindelijk zullen wij niet blijven stuiten op der Javanen dwaalbegrippen en onvatbaarheid? Ik geloof het niet, wanneer wij in wijsheid, geduld, liefde en volharding den Heer tot voorbeeld nemen, vooral bij de vorming zijner jongeren.

Môdjô warnô, 21 Maart 1864.

VERSLAG

VAN

den zendeling H. ROOKER, te Tondano.

(1864.)

In het laatst van Julij hield ik school-inspectie. Br. VAN DE WAL, toen met zijne vrouw bij ons gelogeerd, vergezelde mij naar en langs de negerijen aan het strand van Tondano. De indruk, dien ik ontving, was niet onvermengd; mijn reisgenoot echter was over meer dan eene zaak en meer dan eene plaats opgetogen. Hij bezag alles met het oog van den nieuweling, den pas uit het vaderland aangekomen' arbeider. Hem moest veel treffen, wat mij door de gewoonte niet meer bijzonder in 't oog valt: die hartelijke ontvangst, die eenvoudige zeden, die nette kleeding, dat gulle onthaal, die vrijmoedige blik, gepaard aan zoo ongekunstelde bescheidenheid, het eenvoudige nette logies, de ongeveinsde blijdschap bij het zien van den pandita en de eerste ontmoeting van eenen nieuwen pandita; dat alles en nog zoo veel meer moest wel een' diepen en goeden indruk maken op den zendeling, pas uit Nederland aangekomen, die, hoezeer ook reeds van zoovele ongelukkige denkbeelden aangaande heidendom en evangelisatie terug gekomen, toch nog altijd scheeve voorstellingen behouden heeft.

6

De scholen, het doel van onzen togt, maakten evenzeer een' goeden indruk op den nieuwen broeder. De kinderen waren over het algemeen zindelijk gekleed, op eene enkele plaats zelfs helder en net; zij hadden eene betamende mate van vrijmoedigheid, gaven doorgaans bevredigende blijken van gemaakte vorderingen, en ontvingen getuigenis van getrouwe opkomst. Ten einde den aangenamen indruk bij onzen broeder te verhoogen, vertoefde ik eenen zondag aan het strand, preekte 's morgens te Kapataran en des avonds te Kanowangko. Beide keeren was de eenvoudige kerk goed bezet, en de laatste was overvloedig verlicht; de oplettendheid der hoorders, de eenigszins beschaafde wijze van kleeden en zich voordoen, — ja, het geheel kon niet nalaten gunstige uitwerking te hebben op een gemoed, begeerig het Evangelie den heidenen en pas toegebragten te prediken.

Ik heb het bovenstaande doen voorafgaan, als een ongezocht bewijs, dat het strand van Tondano zijn' ouden roem blijft handhaven, ook al moet ik voor mij zelven mede van andere dingen getuigen, dan die blijdschap schenken. Tevens kan het welligt geen kwaad aan te merken, dat geen enkel persoon aan het strand uit eigen beweging een woord sprak over de verandering door het christendom te weeg gebragt. Zij pronken niet met wat zij verkregen hebben, — zij zijn natuurlijk in alles, en gebruiken de zegeningen des Evangelies tot tijdelijk en eeuwig gewin. Geen enkel christen, die ook maar de minste poging aanwendde, om iets te zeggen wat den leeraar, vooral den nieuwen leeraar, aangenaam in het oor zou klinken.

Den indruk, dien ik zelf gedurende dit schoolbezoek ontving, noemde ik niet onvermengd. Mij was alles overbekend, en alhoewel ik de hartelijkheid en eenvou-

digheid dier menschen telkens met blijden dank opmerk, ontvang ik toch niet weder dat weldadig gevoel op nieuw, hetwelk mij de eerste keer vervulde. In de scholen zag ik net gekleede kinderen, ik miste echter velen, die anders altijd in de school zijn, maar juist bij en wel om de inspectie niet, uit gebrek aan behoorlijke kleeding. De ouders hebben reeds te veel gevoel van welvoegelijkheid en schaamte, dan dat zij hunne kinderen in het daagsche pak, d. i. meer dan half naakt, onder ons oog zonden willen brengen. Dit waren meest kinderen uit de tweede en derde afdeeling. In de eerste klasse zag ik menige kabaja en sarong van vader en moeder, die op hunne beurt zich weder daarmede tooiden om welvoegelijk voor ons te verschijnen. Begrijpelijk is het, dat onder zoodanige omstandigheden het aanschaffen der noodzakelijkste leermiddelen eene onmogelijkheid is. Bij het bezoek vertoonde de eerste klasse overal sierlijk geschreven vellen papier, dat een fraai front gaf; dagelijks echter behelpt men zich met de lei, – voor zoo verre die aanwezig is, – met schrijfplankjes of pisangbladeren (1). Ik zag en gevoelde aan alles, dat de armoede aan Tondano's strand toeneemt, en natuurlijk niet zonder invloed is op het schoolwe-

(1) Eenige dezer schriften werden ons door Br. ROOKER toegezonden. Daar zijn er onder, die fraai mogen heeten. Alle zijn versierd met veelkleurige randen, uit bloemen, vogels, enz zamengesteld. Dat deze niet allen aan onzen europeschen smaak voldoen, ook doorgaans gebrekkig zijn van teekening, zal niemand verwonderen; zij getuigen echter van vinding en aanleg voor de beeldende kunst. Hoe wenschelijk is het, dat teekenen algemeen onder de leervakken worde opgenomen. Dat nog altijd de schrijfplankjes (zie daarover »Mededeelingen," D. I, blz. 148) en pisangbladen als schrijfmateriaal dienen, verwondert ons, als wij bedenken, welke hoeveelheden leijen; griffels, papier en pennen jaarlijks naar de Minahasse verzonden worden. Het is echter ook waar, dat in den regel deze hulpmiddelen door de ouders betaald worden. RED.

zen (1). In een paar betrekkelijk welvarende negerijen, b.v. Rerer en Ranawangko, vertoonden de kinderen dan ook nette kleeding en een opgeruimd voorkomen, terwijl zij tamelijk van leermiddelen voorzien waren. Over het algemeen kregen wij ook bevredigende resultaten van ons onderzoek, waar eenige welvaart zigtbaar was, of waar misschien het gebrek niet zoo groot is.

Eene andere oorzaak, waardoor ik geen' onvermengd gunstigen indruk ontving, ligt in de mate van belangstelling, die het schoolwezen bij de Hoofden geniet. Ik zou onbillijk zijn, zoo ik daarover klaagde. Onze onlangs afgetreden Resident, om 't zeerst geacht als Regent en mensch door ondergeschikten en particulieren, verdient met volle regt den lof van het schoolwezen in de Minahassa uit zijne diepe smadelijke vernedering in 1861, tot een voorwerp van belangstelling te hebben verheven. Hij was diep doordrongen van het groote nut en den uitgebreiden zegen, die de scholen aanbrengen. Wel overtuigd van niet alles te kunnen hervormen, nam hij ernstige maatregelen, om langs natuurlijken weg een' gewenschten bloei daarvan in het leven te roepen en alzoo een' beteren toestand voor te bereiden.

De Resident boezemde aan zijne ondergeschikte ambtenaren en aan de inlandsche Hoofden belangstelling voor de scholen in, die niet kon nalaten in vereeniging met zijne eigene bereidvaardigheid, gunstige uitwerking te hebben

---

(1) Vroeger had men aan het strand in de cacao-cultuur eene rijke bron van inkomsten, die naarmate de ziekte in deze vrucht toenam, minder vloeide en eindelijk geheel werd gestopt. Koffij wordt weinig of niet verbouwd, wijl de lagere gronden minder voor dit produkt geschikt zijn. Koortsen, die somwijlen langs het geheele strand heerschen, verhinderen het aanleggen en bebouwen van genoegzame rijstvelden (ladangs). Daarbij nog misgewas, al te gader oorzaken der toenemende armoede.

op het bouwen en onderhouden van schoollokalen, alsmede op het vervaardigen van schoolmeubelen, de gezette opkomst der kinderen, enz.

Aan Tondano's strand beseffen de ouders intusschen over het algemeen het nut van het schoolonderrigt vrij wel. Het mag daar onder de uitzonderingen gerekend worden, wanneer kinderen de school niet bezoeken. Onder de jongelieden, zoowel meisjes als jongelingen, vindt men dan ook maar zeer enkelen, die niet lezen en schrijven kunnen. Maar moet men elders, b.v. in de hoofdnegerij Tondano, een voortdurend toezigt van de zijde des bestuurs wenschelijk achten, om eene geregelde opkomst der opgeschreven kinderen te verkrijgen; aan het strand en ook eenigszins aan den meeroever heeft men wel eens te klagen, dat de negerijhoofden door hunne bemoeijing het den meester en in hem den zendeling lastig maken. Het geldt niet allen, ook niet de meesten; het zijn slechts enkelen, die door eigenmagtig ontslaan van kinderen tot uit de 2de afdeeling, het straffen der leerlingen wegens schoolbezoek den zendeling grieven, den meester bedroeven, de ouders ergeren en de kinderen ontmoedigen.

Het schoolbezoek leverde het bewijs, dat de kinderen getrouw hadden gebruik gemaakt van het onderrigt; dat de meesters zich over het algemeen ijverig van hunne taak kweten, en dat alzoo aan het strand van Tondano de belangstelling in het onderwijs niet verflaauwt. Het schoolwezen moge er nog altijd blijven beneden hetgeen gewenscht wordt; de staat waarin het verkeert is niet te min verblijdend te noemen. Men bedenke, dat de meesters voor het meerendeel weinig, d.i. niet op de kweekschool, gevormd zijn, en ook gelegenheid tot zelfoefening missen; men vergete niet, dat lokalen en meubelen, allengs ver-

beterd, nog gebrekkig mogen heeten, en beschouwe alzoo deze scholen als nog in een' primitieven toestand. De inlandsche onderwijzer heeft bij zijne geringe bezoldiging vele zorgen en moeiten voor het onderhoud van zijn gezin; even als ieder ander inlander moet hij een' rijsttuin aanleggen en bebouwen. De kinderen hebben evenzeer na schooltijd hun' arbeid te verrigten, benevens andere werkzaamheden tot hulp der ouders. Allengs neme men de belemmeringen weg. Eene geheele opheffing daarvan wachte men echter eerst van den tijd. Eene betere opleiding, zoo als die in de kweekschool, die wij van de meesters mogen verwachten, vereenigd met eene verbeterde maatschappelijke positie, waartoe de bezoldiging moet verhoogd worden, zal reeds veel doen ter bevordering van den bloei van het schoolwezen. (1)

In het laatst van October begon ik mijne jaarlijksche bezoekreizen aan den meeroever en het strand van Tondano, ter bediening van Doop en Avondmaal. Ik gebruik daartoe 3 weken, met dien verstande, dat ik

---

(1) Dat de meesters hunne eigen tuinen moeten bebouwen kan zijn nut hebben, als zij dan ook maar bij noeste vlijt geen gebrek behoeven te leiden. Dat meesters zich moeten blijven oefenen is niet te ontkennen, doch dan moeten ook de hulpmiddelen voor hen nog aanmerkelijk vermeerderen, en dit zal zoo ligt niet geschieden, als niet deze of gene zendeling zich zeer bepaald aan de uitbreiding der volkslitteratuur kan wijden. Ook de arbeid der kinderen is niet af te keuren, mits die ten voordeele van het gezin en niet ten nadeele van het kind strekke. Het komt ons zeer wenschelijk voor, dat de wetten van het maatschappelijk leven in de Minahasse nader in het licht worden gesteld, om regt te weten, wat het volk al of niet behoeft, en om vrij te blijven van illusies zoowel als van een laag nederzien op het bestaande. Hebben niet de jongste beraadslagingen in de Staten-generaal nog van veel begripsverwarring over indische zaken getuigd? Laat ons dan niet ophouden waar te nemen en te onderzoeken, maar ook onze resultaten tot regels of zoogenaamde wetten te brengen. RED.

tusschen iedere week telkens eene week te huis ben, zoo dat er 5 weken mede verloopen Ditmaal ging ik eerst naar den meeroever, beginnende bij Tĕlap. De meester is voor 2 jaren van Toelian kitjil herwaarts verplaatst. In der tijd gaf ik de redenen op, die mij daartoe noopten. Zoowel in de school, die ik steeds op bezoekreizen mede onderzoek, als in de gemeente zelve, meende ik meer dan één bewijs te vinden, dat deze meester hier goed geplaatst is. De toestand der school bevredigde mij wel niet zeer, maar het minder bevredigende lag in de afwezigheid van sommige kinderen en in gebrek aan leermiddelen. In de gemeente daarentegen mogt ik met blijdschap vooruitgang opmerken. Vroeger klaagde ik vooral over onverschilligheid onder de jongelingen omtrent godsdienstoefening en catechisatie. Thans mogt ik, na gehouden onderzoek, een 25tal jonge mannen en jongelingen, benevens een 10tal vrouwen en meisjes tot lidmaten aannemen. Eenige ouders, wier kinderen ik vroeger den doop niet mogt toedienen, wegens hun onverschillig of vijandig gedrag, ontvingen goede getuigenis, hunne kinderen werden gedoopt.

Te Watoemea was het mij niet mogelijk de school te inspecteren, omdat er te veel leerlingen ontbraken. De meesten durfden in hunne gewone kleeding niet voor mij verschijnen. Daarbij kwam, dat de kinderen voor deze gelegenheid in de nieuwe, nog altijd niet afgewerkte kerk waren zaam' gekomen, dewijl het oude lokaal, dat noodzakelijk had moeten afgebroken worden, door een afdak aan het nieuwe vervangen is, hetwelk echter uiterst gebrekkig dienst doet. Schoolmeubelen ontbraken te eenen male; wat er van het oude goed was, is onbruikbaar geworden, en het nieuwe gebouw heeft nog geen enkele bank. Hoewel de nieuwe kerk nog niet is

kunnen ingewijd worden, heb ik die echter gebruikt voor de avondvergadering, de godsdienstoefening en de Avondmaalsviering. Mijne stemming door den toestand der school aanmerkelijk gedaald, werd veel veraangenaamd door de werkzaamheid in de gemeente. Des avonds vooral, bij het houden van de gewone zamenspraak, bleek mij weder bij vernieuwing, dat de gemeente alhier belang stelt in de evangelieprediking, en niet zonder vrucht voor hoofd en hart onderrigt in de christelijke waarheid ontvangt. Hier is meer dan elders verspreid en in gebruik de Bijbelsche geschiedenis, door Br. WILKEN vertaald. De ouden van dagen en zelfs de menschen van middelbaren leeftijd zijn allen lidmaat; alleen jonge lieden zijn catechisanten; van hen nam ik een 12tal aan.

Eris en Tandengan, nog altijd gecombineerd, zullen eindelijk eene nieuwe schoolkerk bekomen. Ik moest mijn werk echter nog in de oude verrigten, die sedert is afgebroken. De meester handhaaft zijn' ouden roem. Hoewel als onderwijzer misschien minder geschikt, wat aanbelangt methodisch onderwijzen, volgens het onderrigt op de kweekschool, onderscheidt hij zich door minzaamheid en een' eigenaardigen, liefderijken takt, om met kinderen om te gaan. Zij hebben hem allen lief. De school mogt echter veel beter zijn. Hij mist ook de noodige hulp. De oudste leerlingen, die wij, op verzoek der meesters, soms in de school laten als ondermeesters, worden niet zelden, als zij werkelijk nuttig beginnen te worden, als negerijschrijvers of landmeters aangesteld. Ook verlaten zij wel uit eigen beweging eene betrekking, die hun niets geeft, om langs anderen weg iets te verdienen. Zoodoende is er bijna overal, althans in mijnen werkkring, gebrek aan eenigszins geschikte

hulponderwijzers. Als wij zulke jongelingen eene kleine tegemoetkoming konden doen genieten, zou dit bezwaar ongetwijfeld worden weggenomen. (1) De meester te Eris is echter als hoofd en leidsman der gemeente een achtingswaardig en belangrijk man. Hij draagt zijne gemeente op het hart, en beijvert zich een werkdadig christendom te bevorderen. Dat men hem wederkeerig lief heeft, blijkt uit de omstandigheid, dat, toen nu voor eenige weken te Eris een nieuw negerijhoofd moest gekozen worden, bijna de geheele bevolking den meester aanzocht zich de keuze en de benoeming te laten welgevallen. De kontroleur noemde hem schertsend reeds Hoekoem toewah, en het districtshoofd, de majoor van Toelian, ontbood hem, ten einde hem te bewegen de betrekking te aanvaarden. Ik liet hem volkomene vrijheid, betoogde hem zelfs, dat hij als negerijhoofd evenzeer, zoo niet beter de belangen der gemeente dienen kon. Hij vond daartoe echter geen vrijmoedigheid: als hij de betrekking van onderwijzer daarbij kon blijven waarnemen, dan wilde hij gaarne, maar nu niet.

De bevolking der beide negerijen Eris en Tandengan is echter wel wat groot voor ééne gemeente; en vooral kan de school op den duur niet voor Tandengan tevens dienen. Wij zullen er toe moeten komen, ook aldaar eene school op te rigten en er een' onderwijzer te vestigen. De gecombineerde gemeente geeft voortdurend blijken van belangstelling in evangelieprediking en onderwijs.

Te Toelian was eindelijk de onderwijzerswoning bij mijn bezoek zoo verre voltooid, dat de meester haar

(1) Dezer dagen werd daartoe een voorstel gedaan, dat door het Bestuur van het genootschap in overweging moet genomen worden. RED.

betrekken kon. Hier zal ook de schoolkerk verbeterd worden. School en gemeente bevonden zich in tamelijk bevredigenden staat. De meester, dien ik hier plaatste, toen zijn voorganger naar Tĕlap ging, was twee jaar op de kweekschool te Tanawangko, toen Br. GRAAFLAND naar Nederland ging. Ik heb hem toen geplaatst, ofschoon hij nog een jaar had moeten leeren. Hij werkt tamelijk ijverig, was echter verleden jaar genoodzaakt eenige maanden zijn' arbeid te staken door ongesteldheid.

De strandgemeenten, elf in getal, worden in tweeën bezocht. Eerst verrigtte ik de vaste werkzaamheden te Watoelanej, Kajoeroja, Kapataran, gecombineerd met Wenkol en Atep, Toelap, Laloempej en Ranowangko. Na eene week rustens trok ik naar Makalisoeng, en van daar terug langs Rerer, Kolongan, Sawangan en Kombie.

Van Watoelanej en Kajoeroja valt niets bijzonders te melden, dan dat in beide negerijen een aanvang werd gemaakt met den opbouw eener nieuwe schoolkerk. Het was zeer noodig. De bestaande lokalen waren onbruikbaar. De nieuwe zullen eenvoudig zijn, maar net en voor haar doel geschikt. Ik hoop, dat er alsdan ook nieuwe schoolmeubelen vervaardigd zullen worden in genoegzaam aantal en van goed model, vooral losse banken; opdat men voor de godsdienstoefening niet overal en allerhande soort van bankjes behoeve te leenen. De scholen in beide negerijen zijn in bevredigenden staat, vooral die te Kajoeroja. De gemeenten toonden hartelijke belangstelling in onderwijs en godsdienstoefening, en stellen prijs op reinheid van zeden en wandel. De verhouding tusschen de onderwijzers en de negerijhoofden is alleszins bevredigend; zij helpen den een den ander, en maken dus elkander het werk gemakkelijker. Te

Kajoeroja, dat vroeger met Kapataran gecombineerd was, mogt ik opgeruimdheid en opregte eensgezindheid opmerken. Hier begint een geest te leven en te werken, waardoor mij elders reeds lang het hart verwarmd werd, zooals te Ranawangko, te Rerer en anderen, een geest van eenvoudig geloof, kinderlijke blijdschap, vaste hoop en liefderijke werkzaamheid.

Kapataran gaf mij ditmaal veel verdriet. De meester had daaraan het grootste deel. Van ambonsch bloed, – alleen van moederszijde aan het volk verwant, – heeft hij den trotschen, driftigen aard van zijns vaders geslacht, en wordt hij door den Minahasser als vreemdeling beschouwd. Zijn vader was moerid, eerst bij den ouden Br. KAM, later bij Br. HELLENDOORN en nog later bij Br. RIEDEL. Hij vervulde de meestersbetrekking te Kapataran 20 jaar lang met ijver en trouw. De zoon was eenigen tijd moerid bij Br. RIEDEL, en werd door dezen op de kweekschool besteld. Vandaar teruggekeerd, na den dood van RIEDEL, werd hij op verzoek van Resident JANSEN in 1860 in zijns vaders plaats aangesteld. Hij was nog jong, kreeg eene gouvernementsschool, waaraan het dubbel traktement van de genootschapsscholen verbonden is, maar hooghartig en prat op de verworvene bekwaamheden, aanmatigend en verwaand tegenover de bevolking, kon botsing niet uitblijven. Het negerijhoofd had hem als kind gekend. Met voorzigtigheid had hij hier veel goeds kunnen verrigten en veel kwaads kunnen voorkomen; maar de jeugdige meester verstond de kunst niet, de harten te winnen. Weldra had hij oneenigheid met den Hoekoem toewah. Hij klaagde dezen bij mij aan, en deze deed op zijne beurt hetzelfde te zijnen aanzien bij het districtshoofd. De een wilde den ander doen vallen. De bevolking

was natuurlijk de dupe. School en gemeente leden er onder. In 1862 maakte ik vrede, vóór de viering des Avondmaals. Korten tijd ging het goed. Later echter ontdekte ik, tot mijne niet geringe smart, dat de vriendschap in 't eind meer kwaad brouwde dan de vijandschap ooit gedaan had. Ik ontving klagten uit andere gemeenten over het gedrag van den meester te Kapataran, die o. a. met den Hoekoem toewah vreemde vijvers van visch beroofde. Naderhand kwam de vijandschap weder boven. Elk had zijn' aanhang; het negerijhoofd den grootsten. De meester had aanleiding gegeven tot allerlei beklag. Ik ontving dan ook brieven, die, als ik de schrijvers niet beter gekend had, mij van de innige vroomheid der stellers, evenzeer als van de verregaande ergerlijkheid van gedrag des meesters zouden overtuigd hebben. Eene beschuldiging van onzedelijkheid kwam mij voor in verband met vroegere gebeurtenissen niet zoo geheel onwaarschijnlijk te zijn. Ik zond mijnen hulpzendeling om ter plaatste onderzoek te doen. Het resultaat daarvan vergrootte voor mij de waarschijnlijkheid. Het was in de vergadering der gemeente echter zoo onstuimig toegegaan, vooral door de drift des meesters, dat ik mij voornam, om bij mijn toen ophanden bezoek, als zij het niet eenigszins schikken wilden, geen avondmaal te bedienen. Daar kwamen nog andere zaken in de gemeente bij, die veler gemoed met bitterheid vervulden. Te Kajoeroja zijnde, daags voor mijne komst te Kapataran, zond ik mijn' hulp-zendeling derwaarts, om een eind-onderzoek in te stellen en zoo mogelijk vrede te maken. In stede van beter werd het erger.

De oude zoowel als de jonge meester vierden ter vergadering hunnen trots en hun' driftigen aard bot, totdat zij zich eindelijk zoover vergaten, dat zij den

Hulp–zendeling beleedigingen toeduwden en als te lijf wilden. Zij hadden namelijk, altijd als de zaak van den meester ter sprake kwam, hunne magt misbruikt, en der gemeente het zwijgen opgelegd, of wel de bijeenkomst geëindigd. De Hulp–zendeling verlangde regtvaardigheid voor allen. Hij achtte het echter verstandig de vergadering te sluiten. De besten der gemeente, vreezende voor de ontembare drift des meesters, jammerden over zulk eene gebeurtenis, en wilden mijnen Hulp-zendeling als wacht geleiden tot Kajoeroja, wat hij echter weigerde. Ik liet hem verslag geven van zijne bevinding. De jonge meester was in zijne opgewondenheid hem gevolgd, en wilde met geweld tot mij toegelaten worden, hetwelk ik echter niet toestond.

Nu vatte ik die oproerige vergadering in verband met vorige onstuimige bijeenkomsten als reden aan, om mij te onttrekken aan eene beslissing tusschen den meester en zijne vijanden. De zaak was mij nog niet regt helder, en toch zou ik regt hebben moeten plegen. Ik bepaalde er mij toe, in de avondvergadering de gemeente ernstig onder het oog te brengen, dat zij de bijeenkomsten in plaats van tot onderlinge stichting, vermaning en opwekking te gebruiken, verlaagde tot twist en vechtpartijen; dat zij in stede van ootmoedige schuldbekentenis hoogmoedige zelfverheffing kweekte. Waar zoo de hartstogten ruim spel hadden, kon ik niet verwachten, dat de regte stemming ter avondmaalsviering bestond. Ter plaatse waar men zoo veel liefdeloosheid en vijandschap had geopenbaard, mogt ik den disch niet aanrigten, die van liefde en vrede spreekt. Met een hart vol wraakzucht kon men niet van één brood eten, noch uit éénen beker drinken. Ik wilde niet beslissen of de meester schuldig was aan het hem ten laste gelegde feit; maar

verzwijgen mogt ik het niet, dat de meester en de gemeente zeer schuldig waren voor God en onwaardig de tafel des Heeren. Ik wilde echter als vredebode beschouwd worden, zou dus den volgenden dag godsdienstoefening houden en kinderen doopen, maar het Avondmaal bediende ik niet. Ik had inderdaad geen vrijmoedigheid, en zou het heiligschennis geacht hebben, indien ik het gedaan had.

Vóór dat ik naar de avondvergadering ging, had ik eerst eene afzonderlijke zamenkomst met den jongen meester, daarna met den ouden en eindelijk met het negerijhoofd. Den eersten verweet ik zijne ondankbaarheid, zijne verregaande drift, kortom al wat ik van vroeger en later tegen hem had. Op grond van vroegere conferenties met hem, was de zachtste straf, die ik hem opleggen kon, dat ik hem voor onbepaalden tijd al de werkzaamheden in de gemeente ontnam, en daarmede den meester van Kajoeroja belastte. Onder de bestaande omstandigheden ware het onverantwoordelijk hem die te doen verrigten. De school bleef echter onder zijne leiding, niet juist omdat het eene gouvernements-school is, en daarom zijn ontslag niet van mij kon uitgaan, maar omdat ik zijn ongeluk niet wilde. — De vader ontving eene ernstige vermaning. Hij had als oud leidsman der gemeente beter moeten voorgaan, zijne eer hebben bewaard door zijne drift te beteugelen, en als vader zijn' zoon moeten leiden en niet op zijnen boozen weg moeten steunen. — Het negerijhoofd bragt ik te binnen de vroegere vijandschap, de daarop gevolgde vriendschap en wedergekeerde vijandschap; hoe hemelsbreed zijne getuigenissen aangaande den meester in die drie tijdperken van elkander verschilden, hoeveel kwaad hij brouwde, door als hoofd zoo te handelen. Ik had eigenlijk deze

drie voornamen allereerst moeten straffen, maar uit hoofde van hunne betrekking, en omdat nog andere zaken waren voorgevallen, die almede vijandschap en wraakzucht kweekten, en dat onder ouders en kinderen, achtte ik het niet onregtvaardig de geheele gemeente te straffen. Ware ik gaan ziften, hoe menigeen zoude er zijn weg gebleven, en zouden die dan niet gevaar geloopen hebben van zich op hun goed gedrag en het hun verleende voorregt te verheffen?

Te Toelap, Laloempej en Ranowangko werd ik weder geheel genezen van mijne ontmoedigende gedachten, door het voorgevallene te Kapataran gewekt. Daar is het Koningrijk Gods gekomen, en werkt het onzigtbaar maar magtig op hart en wandel. Geleidelijk is daar de voortgang van den gezegenden invloed der evangelieprediking. Een enkel jaar op den weg van ontwikkeling en toeneming in kennis en godsvrucht zegt weinig, en allengs merkt men minder veranderingen op. Bijzonderheden zijn er uit deze drie gemeenten niet te melden. Zij geven mij ruime stof tot lof, en dank, en blijdschap in God. Alle drie zijn zij levende getuigen voor de eeuwige waarheid, dat het geloof de wereld overwint, dat God den kinderkens openbaart wat den wijzen soms verborgen is. De aan het kruis verhoogde Heiland trekt hier velen tot zich. Met groot welgevallen rust echter mijn oog op Ranawangko, die kleine gemeente zoo groot in haren ijver en hare naauwgezetheid. Alles werkt daar te zamen om den zendeling in zijn werk te verblijden. Die eensgezindheid tusschen negerijhoofd en meester en van allen met allen, dat belangstellend deelnemen, ook als ik er niet ben, aan godsdienstoefening, catechisatie en andere bijeenkomsten, die hartelijke vriendschap, – het zijn al te gader vruch-

ten van geloof, hoop en liefde. Daar vertoont zich het christendom in zijne eenvoudige voortreffelijkheid. Dat er verlichting kome en vermeerdering van kennis, maar dat de Heer hen beware bij die kinderlijke eenvoudigheid!

Van Ranawangko keerde ik weder huiswaarts. Na eene week van verademing en herzameling van krachten voor ligchaam en geest, preekte ik eerst des zondags hier te Tondano, en reisde ik des maandags weder naar het strand, en wel eerst naar Makalisoeng. Daar had men eindelijk eene nieuwe schoolkerk gebouwd, waaraan lang dringend behoefte bestond. Nu was zij betrekkelijk spoedig gereed gemaakt, en ofschoon nog niet geheel voltooid, toch voor deze gelegenheid ten gebruike bestemd. Des avonds was het kerkje schitterend verlicht door eene menigte zelf vervaardigde waskaarsen en lampjes, kunstig met gekleurd papier versierd: dat was om de inwijding. Men had een en ander uit eigen beweging, zonder dat ik er iets van wist, bewerkstelligd. Ik droeg het gebouw in den gebede den Heere op, zijn' zegen afsmeekende over al den arbeid, die daarin tot zijne eer en der menschen heil mogt worden volbragt.

Te Rerer smaakte ik weder veel genoegen. Een mijner zeer bijzondere vrienden aldaar was kortelings van den rand des grafs teruggebragt. Een zijner zonen, mijn moerid, was in October te Tondano tot lidmaat der gemeente aangenomen; te Rerer werden nu nog twee zonen en eene dochter bevestigd. Een en ander stemde den hoog beweldadigden man tot lof en dank, maar ook tot ootmoed voor den Heer. Hij gevoelde, dat alles onwaardig te zijn, en ondervond alzoo de genade Gods in Christus des te dieper. De gemeente is eene levende getuige voor de waarachtigheid van het Evangelie. Ik

tel haar onder mijne uitstekendste gemeenten. Betrekkelijk draagt zij in de bidstonden ook het meeste bij.

Kolongan was als altijd onverschillig. Toen de oude meester van Rerer zijn ontslag vroeg, en die van Laloempej, wegens familiebetrekkingen, wel verlangde derwaarts te gaan, achtte ik het raadzaam den meester van Kolongan naar Laloempej te verplaatsen. Het negerijhoofd had alweder allerhande middelen uitgedacht om hem te plagen. Ik stelde toen, het was in 1863, te Kolongan een' jongeling aan, die 2 jaren op de kweekschool geweest was. Nu in 1864, was er al weder een en ander, dat den meester belemmerde in zijn werk.

Is de Hoekoem toewah een regt vijandig mensch, de gemeente is onbegrijpelijk onverschillig. De armoede waarvan ik boven sprak, springt hier het meest in het oog, en heeft niet weinig invloed op den tragen vooruitgang in school en gemeente; soms twijfel ik, of er wel vooruitgang is. Nog onlangs werden er door het negerijhoofd kinderen uit de school ontslagen, en wel uit de 2e klasse, nadat ik pas in November bijna de geheele 1e klasse ontslagen had.

Sawangan lijdt ook onder armoede en gebrek. Aanhoudende koortsen namen betrekkelijk velen weg, zoodat de reeds niet groote gemeente nog kleiner werd. Veldarbeid kon gedurende de beide laatste jaren niet geregeld worden verrigt, en daarom werd er slechts weinig rijst verbouwd. De Minahasser is landbouwer; een jaar misgewas brengt hem tot armoede; — hoe dan als hij en de zijnen door ziekte verhinderd worden rijst te verbouwen. De strandbewoner, die geen koffij plant, moet van de rijst alles hebben, nu de cacao-cultuur mislukt is: zijn voedsel, zijne belasting, zijne kleedij en huishoudelijke benoodigdheden. Ongelukkig de negerij,

die herhaaldelijk door koortsen wordt bezocht! En thans heerschen aan het strand van Tondano reeds een paar maanden lang die koortsen! Bovendien bedreigt de aanhoudende droogte het veldgewas met geheele versterving. God geve uitkomst in den nood! School en gemeente mogt ik, niettegenstaande bedekte tegenwerking van het negerijhoofd, in tamelijk bevredigenden toestand vinden.

Kombie, de laatste negerij die ik aan het strand bezocht, is als gemeente met Sosolongan gecombineerd. Ook hier zag ik de gevolgen van koorts en misgewas, ofschoon niet zoo naakt als in de beide vorige negerijen. Ook hier werkt het negerijhoofd, dat van Kombie n. l., hoewel voor het oog welwillend en belangstellend, eer tegen dan mede. Maar de gemeente is te ver gevorderd in de waardeering van evangelieprediking en onderwijs, dan dat zij er veel onder lijden zou. De school viel mij mede; de gemeente gaf mij stof tot blijdschap en dankbaarheid.

Helaas! ik mag mijn verslag over den toestand der gemeenten aan het strand van Tondano niet besluiten zonder eene treurige tijding mede te deelen. De meester van Kombie, MESACH RAMBITAN, is den 8sten Maart l. l. overleden, na weinige dagen aan koorts en buikloop geleden te hebben. Hij ging henen met goede hope, zich vasthoudende aan CHRISTUS, zijn' Zaligmaker. Het verlies is niet gering. Hij was door zijne nederigheid en naauwgezetheid een zegen voor school en gemeente. Bijna elf jaren was hij werkzaam. Naauwelijks 40 jaar oud werd hij opgeroepen, nalatende eene weduwe met zes jonge kinderen. Zijn heengaan wordt door velen in de gemeente betreurd. Hoe ik zijne plaats zal moeten vervullen, is mij nog niet duidelijk. Aangezien de kweekschool eenigen tijd is moeten gesloten worden,

kan ik over geen' jongeling daar opgeleid beschikken. De gemeente kan niet aan zichzelve blijven overgelaten, ik zal dus trachten zoo goed mogelijk, tijdelijk in de vacature te voorzien.

In het begin dezes jaars bezocht ik de negerij Baharoe. De school zag er treurig uit. Daaraan had de meester veel schuld. Ik geloof, dat hij traag is. Wel ontbraken vele leerlingen ten gevolge van de heerschende koorts, maar dat de kinderen, die aanwezig waren, zoo gebrekkig lazen en schreven, en van de vier hoofdregelen der rekenkunde niets begrepen, dat was bepaaldelijk aan den meester te wijten. Want bij de gemeente is belangstelling aanwezig, en de kinderen komen tamelijk gezet ter school. De catechisanten leverden wel het bewijs van gewilligheid, hadden ook getuigenis van trouwe opkomst, maar, alhoewel zij een en ander goed van buiten geleerd hadden, begrepen zij daarvan weinig. Ook dat meen ik den meester te moeten wijten. De avondvergadering stemde mij weder aangenamer, omdat ik opmerken kon, dat de gemeente als zoodanig niet onverschillig is. Zij is belangstellend, welligt in weerwil van den meester, die zijne taak niet schijnt te behartigen. Eene ernstige vermaning kon wel niet uitblijven. Eer ik overga tot andere maatregelen, moet ik nu afwachten wat er worden zal van de beloften van beterschap.

Koja is sedert 2 jaren eene op zichzelf staande gemeente geworden. Men herinnert zich welligt, dat, hoewel daar elken zondag godsdiensoefening gehouden werd, men van daar toch te Tondano kwam Avondmaal vieren. Deze plegtigheid wordt nu te midden dier gemeente zelve verrigt, voor welke regeling ik den dank van vele ouden en zwakken inoogstte. De gemeente alhier

is meer gelijkvormig aan die van Tondano dan eenige andere buitengemeente. Ook hier vindt men, even als in de hoofdgemeente, uitersten van belangstelling en van onverschilligheid, van werkdadig christendom en van zondendienst vertegenwoordigd. Deze omstandigheid is mede oorzaak, dat ik de catechisanten van Koja, nog altijd met die van Tondano vereenigd, zelf onderwijs geef. Zij stellen daarop prijs, en waar zij zich de moeite willen getroosten daarvoor 2 palen ver te komen, wil ik hen gaarne onderwijzen. De meester van Koja is voor zijne betrekking tamelijk wel berekend. Ik zou echter wat meer hartelijke ingenomenheid daarmede bij hem wenschen aan te treffen.

Tonsea lama, de eenige gemeente uit mijn' werkkring, ofschoon op slechts een' paal afstands van Tondano gelegen, die niet tot de distrikten Tondano behoort, ontwikkelt allengs wat meerder leven. Vroeger kwam men van hier geregeld te Tondano ter kerk; sedert een paar jaren echter, nadat de negerijmeester aldaar blijken van ijver en goedwilligheid gegeven had, wordt er elken zondag ter plaatse zelve godsdienstoefening gehouden. Als de nieuwe kerk zal gebouwd zijn, waartoe magtiging bekomen is, zal de gemeente ook in haar eigen bedehuis avondmaal vieren, hetwelk zij nu nog met Tondano te zamen doet. Er is te Tonsea lama veel, dat mij stof tot blijdschap geeft.

Papakelan is nog altijd geheel met Tondano vereenigd, zoowel wat school als gemeente aanbelangt. Bestuurders gaven toestemming tot de oprigting eener school aldaar; van den Resident ontving ik officieel berigt, dat de Kontroleur van Tondano door hem gemagtigd was, te Papakelan een schoollokaal te bouwen, schoolmeubelen te doen vervaardigen, en eene onderwijzerswoning

daar te stellen. Een en ander zal eenvoudig zijn, en zoo min mogelijk bezwarend voor de bevolking worden tot stand gebragt. Ik heb dus hoop, aldaar eerlang eene afzonderlijke gemeente te zullen erlangen.

Te Tondano gingen de werkzaamheden een' geregelden gang. Ik ben gewoonlijk op de hoofdplaats zelve. Behalve tijdens 'mijne bezoekreizen, neem ik de dienst alhier altijd zelf waar. De gemeente te Tondano is reeds op zich zelve tot zoodanige ontwikkeling gekomen, dat de zendeling onafgebroken aan hare opbouwing dient te arbeiden. Maar bovendien maakt de concentratie van bestuur alhier, alsmede de inwoning te Tondano van eenige ambtenaren, het bezwarend, de godsdienstoefening anders dan bij hooge noodzakelijkheid te doen leiden door Hulp–zendeling of Meester. De godsdienstoefening op zondagmorgen moet hier anders zijn dan in de buitengemeenten. Eene eenvoudige toespraak of vertelling, aan strand en meer zeer gepast en gewenscht, voldoet te Tondano niet meer. Het spreekt van zelf, dat misschien het grooter deel der hoorders in ontwikkeling gelijk staat met of wel beneden die in de buitengemeenten. Maar het ander deel maakt aanspraak op eene eenigszins doorwerkte rede. Hier vindt men, gelijk in alle groote plaatsen, naast tamelijk goede ontwikkeling van eenigen, groote stompheid van geest bij anderen; bij veel wereldwijsheid niet zelden diepe onkunde betrekkelijk het ééne noodige, naast goede vorderingen in geestelijk leven eene overdreven waardering van het stoffelijke. De beste christenen leven hier te midden van dienaars en dienaressen der zonde. Christus maakt zich woning in het gemoed van eenigen, maar ook de booze sticht zich een' tempel in het hart van anderen. Niet evenwel dat ik voor de godsdienstoefeningen te Tondano geleerde

redevoeringen wensch; maar hier moet zooveel mogelijk op de veelzijdige en onderscheidene behoeften gelet worden. De minontwikkelde hoorder mag niet ledig henengaan, en de meer ontwikkelde niet onbevredigd. Bovendien moet de eerbied voor de openbare godsdienstoefening bewaard blijven. Ik vrees, dat, zoo hulpzendeling of meester dikwerf hier voorgingen, die eerbied alligt verflaauwen zou. Een deel der voornaamste ingezetenen, – ik zeg niet van de voornaamste christenen, – zou waarschijnlijk ergernis nemen, en nog minder ter kerk komen, dan nu reeds het geval is.

De zondagmorgengodsdienstoefening wordt geregeld tamelijk goed bezocht. De oude hulpkerk is slechts bij plegtige gelegenheden, vooral bij de voorbereiding, meer dan vol; gewoonlijk echter is er nog plaats over. Toch mag ik niet klagen over nalatigheid. – Ja, velen, ofschoon in verband met de grootte der gemeente, weder niet zeer velen, verwaarloozen de onderlinge bijeenkomsten. Eenige getrouwen ziet men altijd; hunne huiselijke en maatschappelijke omstandigheden veroorloven dan ook getrouw kerkbezoek. Anderen, daarom niet minder getrouw, komen geregeld om den anderen keer. Man en vrouw, b. v. die kleine kinderen hebben, gaan niet zelden om beurten. Zusters, die niet zoo gelukkig zijn elk een fatsoenlijk kerkpak te bezitten, evenzoo; en alzoo zijn er onderscheidene redenen, die eene gezette opkomst onmogelijk maken. Over het algemeen mag ik der gemeente van Tondano de getuigenis geven, dat zij de godsdienstige zamenkomsten waardeert. Bij de hoofden werkt gunstig het voorbeeld van onzen tegenwoordigen kontroleur, die meermalen de kerk bezocht, terwijl zijne gade bijna altijd mede opkomt. De besturende onderwijzer aan de onlangs alhier opgerigte school voor in-

landsche hoofden, enz. komt met zijne vrouw en den tweeden onderwijzer (Br. MANGINDAAN) geregeld ter kerk; zoo ook de onderpakhuismeester, vroeger zendelingwerkman op de Talautsche eilanden. Ik kan dit voorbeeld ten goede des te beter waarderen, en deel het openlijk mede, omdat ik vroeger al de ellende heb aanschouwd en ervaren van het tegendeel.

De opbouw eener nieuwe kerk is sedert mijn laatste schrijven daaromtrent niets gevorderd. De hoofden hebben echter gerekwestreerd om magtiging daartoe. Wij zullen blijven hopen en wachten, van God voorziening afbiddende in dezen langdurigen nood onzer gemeente.

Des zondag avonds houd ik gewoonlijk bijbellezing in de kleine kerk, welke bij te wonen ofschoon voor ieder toegankelijk, als een bijzonder voorregt geldt. Het lokaal is gewoonlijk goed bezet. Van sommigen twijfel ik, of zij wel de noodige belangstelling bezitten om regt aandachtig te zijn, en daardoor het beoogde nut te erlangen. Het is denzulken eene zekere eer mede in de bijbellezing te komen, en onder de godsdienstigen gerekend te worden. Alhoewel ik tot den arbeid op zondag avond niet altijd even opgewekt ben, aangezien het preeken in de groote kerk des morgens en het catechiseren in de kleine des middags mij nog al vermoeit, is mij die bijbellezing toch eene regt aangename ure. De zekerheid, dat vele der hoorders meer kunnen begrijpen dan de gemeente als zoodanig, leidt er mij toe, wel eens iets dieper te gaan dan bij de prediking, en ik merk altijd eenige zeer belangstellende, zeer aandachtige hoorders op. De overtuiging, dat niet weinigen in waarheid licht zoeken op hun levenspad, spoort mij aan tot opwekking en aanmoediging, ook wel tot vermaning en waarschuwing. Ben ik uit den aard der zaak, predikende voor

de gemeente, meer leeraar en voorganger, in die bijbellezing gevoel ik mij als broeder onder de broederen. Van dit schriftonderzoek verwacht ik veel zegen voor verstand en hart. In de lijdensweken behandel ik altijd tafereelen uit het lijden. Ik vind daarin aanleiding, een en ander regt ernstig aan het hart te leggen, wat mij in de groote kerk niet zoo goed wil gelukken.

Catechisatie houd ik zaturdagmiddags voor de meisjes, waarbij ook enkele jonge vrouwen, en des zondagmiddags voor de jongelingen benevens voor eenige mannen. Die tijd is voor mij als voorganger minder geschikt, maar aldus gekozen ten einde het minst inbreuk te maken op den geregelden gang van de werkzaamheden der bevolking. Verleden jaar hield ik nog tot October eene catechisatie voor de oudste catechisanten, des dingsdagavonds; daarbij kwam 3 maanden voor de aanneming nog eene avondcatechisatie op vrijdag. Den 14 October 1864 nam ik circa 300 nieuwe leden aan, waarvan de meesten drie jaren geleerd hadden. Ik had dien dag met opzet tot die plegtige handeling gekozen. Het is de gedenkdag van vader RIEDEL's komst te Tondano ten jare 1831, die jaarlijks den zondag op, vóór of na den 14den herdacht wordt. Hij viel nu op vrijdag. Ik had het genoegen des avonds een aanzienlijk deel der gemeente in de groote kerk verzameld te zien, en sprak met veel opgewektheid over de woorden: „Gij zijt duur gekocht." Zondags te voren in den namiddag had ik de nieuwe leden der gemeente voorgesteld en te haren aanhoore onderzocht; van hare zijde gaf zij mij getuigenis aangaande gedrag en wandel. Zij had geen reden om een' enkelen hunner niet als mede lidmaat te kunnen of willen erkennen.

Ik heb tegenwoordig bijna 300 meisjes en vrouwen, en

ongeveer 175 jongelingen en mannen in de catechisatie. Eenige ouden van dagen, ten getale van ruim 50, worden des zaturdagmiddags in het schoolgebouw door den meester onderwezen. Dit geschiedt in het Alfoersch. Nog nimmer had ik zoovele catechisanten, terwijl de opkomst zelden zoo trouw was als tegenwoordig. Ik merk daarin dankbaar op meerdere belangstelling bij de gemeente. Maar tevens zie ik daarin gedeeltelijk de vrucht der zondagschool en van het voorbereidend onderwijs tot den Doop. Een niet gering getal der tegenwoordige catechisanten werd in 1863 en 1864 gedoopt. Deze kunnen goed lezen, en zich daardoor beter voorbereiden dan menig ander, die, als kind gedoopt, het schoolonderwijs niet genoot door onverschilligheid van de ouders of anderszins. De catechisatiebus voor de Vereeniging tot uitrusting van zendelingen bragt verleden jaar de niet geringe som van *f* 40 op.

De zondagschool wordt nog altijd gehouden door den meester van Tondano, die daarin met ijver werkzaam is. Hij bewijst mij en der gemeente eene groote dienst. In het laatst van 1864 doopte ik ruim 100 jongelieden, zoowel meisjes als jongelingen, die langen tijd de school hadden bezocht, en des donderdagavonds in de kleine kerk onderwijs ontvingen van mij of den meester in de Bijbelsche geschiedenis en de Christelijke leer. Thans zijn er weder ruim 100 leerlingen. Als een verblijdend verschijnsel mag ik niet verzwijgen, dat er nu ook eenigen, reeds in hunne jeugd gedoopten, mede ter zondagschool komen om te leeren lezen.

Ik heb daar lang op aangedrongen, mij steeds beijverende om het dwaze denkbeeld weg te nemen, alsof de zondagschool uitsluitend voor ongedoopten ware, en er eenige schande in stak gedoopt te zijn en toch ter school

te komen. Nu eenigen begonnen zijn, heb ik hoop, dat anderen zullen volgen. Zoo kan onder den zegen Gods deze instelling onberekenbaar goede gevolgen hebben.

Aangaande het houden van den maandelijkschen bidstond heb ik verleden jaar uitvoerig verslag ingediend. Men vergadert tot dat einde te Tondano op 16 plaatsen, alzoo afgedeeld naar de 16 kampongs (wijken), waaruit de negerij is zaamgesteld. Eene dier vergaderingen wordt door mijzelven in de kleine kerk geleid. De gemeente stelt veel belang in den bidstond, en geeft naar vermogen. Ult°. December 1864 kon ik, met de collecte op den 14den October, ƒ 250 biduurgeld in de missiekas storten.

In den regel worden er om de veertien dagen kinderen gedoopt. Slechts zelden behoef ik den doop van eenig kind uit te stellen wegens onverschilligheid of ergerlijk gedrag der ouders. Ik mag echter niet verbergen, dat er ouders zijn, die hunne kinderen ongedoopt laten opgroeijen, en dat niet zoo zeer, omdat zij vreezen afgewezen te worden, als wel uit onverschilligheid. In de buitengemeenten treft men dit slechts bij hooge uitzonderingen aan. Daar kom ik eene enkele keer om kinderen te doopen. Bestaat er geene verhindering, dan worden al de jonge kinderen in de gemeente reeds vooraf toegelaten door de gemeente. Hier daarentegen stelt men het al ligt uit, omdat de gelegenheid zich immers herhaaldelijk aanbiedt, — wordt eindelijk teruggehouden door zeker schaamtegevoel, en komt er door het voorbeeld van anderen al ligter toe, uit gemakzucht zijne kinderen ongedoopt te laten. Bijgeloovige denkbeelden aangaande den Doop zijn mij slechts zelden voorgekomen.

Het Avondmaal werd in het afgeloopen jaar twee-

maal te Tondano gevierd, en wel met Goeden vrijdag en Paschen, en op den 16den en 23sten October. Er komen ruim 2000 lidmaten deelnemen aan de plegtigheid. Telken reize waren wij genoodzaakt eenigen uit te sluiten, maar hadden ook vrijmoedigheid anderen weder aan te nemen. Niet dat ik altijd zoo overtuigd ben van de opregtheid des berouws en de echtheid der belijdenis. Maar waar men van de gemeente goede getuigenis erlangt aangaande gedrag en wandel, daar maak ik volstrekt geen bezwaar mijn zegel te hechten aan het besluit der gemeente tot wederopname. Men stelt over het algemeen veel belang in de Avondmaalsviering, zoo zelfs dat ik niet geloof, dat een enkele zich zelven van de tafel des Heeren zal onthouden. Ik heb wel eens gevreesd, dat een zeker bijgeloof den grond daarvan zou uitmaken. Toch heb ik niet bepaald bijgeloovigheden ten dezen kunnen opmerken. Meermalen kwam bij mij de wensch op, hier te Tondano evenzeer voorbereidende vergaderingen te houden gelijk in de buitengemeenten geschiedt. Er hebben dan ook in de onderscheidene kampongs bijeenkomsten plaats. De meeste tijd wordt echter ingenomen door het bespreken en onderzoeken van zaken, betreffende uitsluiting en wederopname. Ook ontbreken mij de personen, geschikt genoeg om zoodanige vergaderingen te leiden. Wat mij ook in dezen voorkomt voorziening te kunnen geven, hangt zamen met andere zaken, hier niet ter plaatse. Ik behoud mij echter voor daarop terug te komen.

Aan het einde van mijn verslag van den voortgang der evangelisatie in den werkkring Tondano, is het mij behoefte den Heer te loven en te danken voor zijne genadige hulp en ondersteuning, mij steeds bij

mijn werk verleend en voor den zegen, dien Hij daarop doet rusten. Zijn Geest is overvloedig uitgestort, en werkt krachtig onder dit volk. CHRISTUS de Heer woont in veler harten, zijne kennis is veler troost en hoop. Zoo brengt menige zaadkorrel hier goede vruchten voort. Dat men in het vaderland Tondano bij de gebeden gedenke!

VERSLAG VAN DEN STAAT DER GEMEENTEN ONDER AMOERANG,

(Januarij, 1865.)

DOOR

C. J. VAN DE LIEFDE. (1)

. . . .

. . . .

De Godsdienstoefeningen en de onderwijsuren worden vrij trouw bezocht en te Boejengon en te Bitoeng is de belangstelling om Gods woord te hooren voortdurend

(1) Te Amoerang werkte de zendeling C. T. HERMANN van 1835 tot 1852, toen hij overleed. Hij was de grondlegger der zending in dat gedeelte der Minahassa. Met volharding en tact legde hij zich toe op de kennis van het alfoersch, of liever van het dialect dier taal in het Amoerangsche gesproken. Zijne vertaling van het evangelie van Mattheus is de eenige blijvende vrucht dier studie, die echter zeker door andere proeven zou gevolgd zijn, indien zijne gezondheid gedurende de laatste jaren van zijn leven, hem veroorloofd had, zich met dezelfde kracht aan zijn onderzoek te wijden. Met hoogen lof getuigde van zijn' arbeid zijn opvolger Br. S. VAN DE VELDE VAN CAPPELLEN, die hem sedert Julij 1851 ter zijde stond, en hem later opvolgde. Van dezen mogt men de beste verwachtingen voor Amoerang koesteren. Zijne stukken, vooral dat over de Sangi-eilanden in den eersten Jaargang van dit tijdschrift opgenomen, zijn o.a. daar om dit te bewijzen. In 1856 maakte de dood reeds een einde aan zijn werkzaam leven. In 1857 nam Br. H. J. TENDELOO dezen werkkring over, van wien wij een dagboek, loopende over het jaar 1859, plaatsten in den zeden jaargang van dit tijdschrift. Deze werd in 1861 door Br. VAN DE LIEFDE opgevolgd. Gaarne hadden wij thans eene beschrijving van den toestand van dezen werkkring geplaatst. Wij vertrouwen daartoe later te zullen worden in staat gesteld. RED.

klimmende. Alleen het onderwijsuur in den Kampong Burger, dat zooals ik u vroeger meldde zijn ontstaan te danken had aan een verzoek van een paar burgers, liep te niet, deels door gebrek aan belangstelling, en deels ook, door dat de weinige personen, die er getrouw gebruik van maakten, hunne rijsttuinen ver van Amoerang hadden, en nu dikwijls slechts eens in de week op Amoerang terug kwamen. Een nieuw uur van onderwijs, dat ik bij mij aan huis heb geopend, wekte bij aanvang grootere belangstelling, dan ik mij had voorgesteld. Toen ik in September eenige kinderen van school ontsloeg, stelde ik hen die lezen konnen voor, eens in de week een uurtje bij mij te komen lezen en zingen. Het was eene proeve, die ten doel had, het lezen aan huis langzamerhand meer aan te wakkeren, wijl ik bij mijn huisbezoek maar al te veel voorbeelden had opgedaan van ontslagen schoolkinderen, bij wie het lezen te huis tot de groote zeldzaamheden behoort. Ik had gedacht met 5 of 6 bezoekers te kunnen beginnen, en dikwijls komen er 16, waarvan 8 bijna nooit gemist worden. Wij zingen een kwartiertje, vervolgens zeggen zij den een' of anderen tekst op, dien zij te huis hebben uitgeschreven; ik vraag naar de geschiedenis, die wij de vorige maal gelezen hebben, die zij dan te huis meestal goed hebben nagegaan; wij lezen en bespreken eene nieuwe geschiedenis; van tijd tot tijd wijs ik hun de plaatsen, die daarin voorkomen, op de kaart aan, of laat hun van sommige afbeeldingen zien, enz. Zij die mij bezoeken zijn bijna uitsluitend kinderen van burgers; want deze alleen kunnen geregeld zonder veel moeite door de week een uurtje van den middag afzonderen; doch het gevolg daarvan is geweest, dat de nieuwe meester van Amoerang mijn voorbeeld heeft gevolgd, en op een' avond in de week te Boejongon een

70 tal jeugdige lezers bij zich aan huis ontvangt, terwijl dan vele ouden komen luisteren; (ook daar lezen zij dan de vertaalde Bijbelsche geschiedenis van BARTH); en te Bitoeng is zondagmiddags een uur voor bijbellezen afgezonderd, waaraan een groote 20 lezers deelnemen, waarvan een 10 tal vaders en moeders van gezinnen zijn. Daar wordt dan het teksthoofdstuk gelezen; over de beteekenis van het gelezene wordt gevraagd, terwijl daarna de tekstverzen meer bijzonder aanleiding geven om zich het gehoorde van dien morgen te binnen te brengen. De leiding dier bijeenkomsten deel ik met den Hulp–zendeling en den Meester. Aan uitwendigen ijver ontbreekt het dus niet, en gedachtig aan PAULUS woord: „het Geloof is uit het gehoor, en het gehoor door het woord Gods" is het een bemoedigend verschijnsel, als Gods woord meer algemeen wordt gelezen en onderzocht; en van enkelen weet ik, dat het hun ook meer en meer eene bron van rijke vertroosting en leering wordt. Op mijn huisbezoek bij zieken, onverschilligen of personen, die openbaar in de zonde leven, werd ik uiterlijk meestal nog al tamelijk vriendelijk ontvangen, hoewel het zoowel mij als den Penoelong en den Meester niet aan gevallen ontbreekt, waarbij men het achterhuis uitvlugtte, terwijl wij de voordeur inkwamen. Doch ook zulke vergeefsche bezoeken werken soms beter, dan eene ontmoeting, waarbij men ons toestemmend aanhoort, doch waarbij het hart ongeroerd blijft. Van een paar zulke vlugtelingen zag ik later, dat er zich eene begeerte naar verandering openbaarde, en dat zij begonnen zijn nu en dan bij het onderwijs te komen luisteren. Bij die gelegenheid ben ik in den regel de eenige prater, vooral als men begrijpt, dat de aanleiding van mijne komst in hun gedrag is gelegen, en doe ik dan eene vraag, dan behoort er dikwijls Jobs geduld bij, om daarop een kort

antwoord af te wachten. Doch ook somtijds ontmoet ik een' enkele die spraakzamer is, doch ook tevens daarbij dan de geestelijke blindheid, armoede en onwetendheid van velen openbaart. Een mijner ontmoetingen deel ik hier mede, zoowel omdat het u met een deel der gemeente als met mijne wijze van zamenspreking meer bekend kan maken. Niet lang geleden bezocht ik een oud man, die met zijne dochter een regt armoedig hutje bewoont. Ik kende hem als iemand, die reeds voor Br. Hermann's komst christen heette, doch die nooit ter kerk kwam of het onderwijs bezocht, terwijl zijne dochter daarvan hoogst zelden gebruik maakte. Op mijne eerste vraag: „Zoo Wilhelmus! hoe gaat het met u?" kreeg ik terstond tot antwoord: „Ja mijnheer zoo als het gaat met een oud man!" – „En hoe is dat wel?" vroeg ik verder. „Ik heb geen geld, en kan ook mijn eigen onderhoud niet meer zoeken," was het antwoord. „En als gij nu geld hadt zou dan alles goed zijn?" Hierop bleef hij het antwoord schuldig. Ik herhaalde mijne vraag met andere woorden: „Hebt gij aan niets anders behoefte?" en vervolgde toen: „Zie, gij zijt door God regt gezegend, want dat gij reeds zoo lang hebt geleefd, komt niet van u zelven, en dat hebt gij ook aan geen enkel mensch, maar alleen aan Gods liefde te danken." Zijn „ja mijnheer, dat is waar," scheen hem regt uit het hart te komen. Ik ging verder. „En weet gij nu wel waarom God u zulk een lang leven heeft geschonken? Hij deed dit, opdat gij in dien tijd alles zoudt bijeenverzamelen wat gij in het volgend leven noodig hebt. Hebt gij daaraan wel eens gedacht. Zie! als wij wijs willen handelen, dan maken wij alles gereed, eer dat God ons tot zich roept, want als de Heer roept moeten wij gaan." „Dit is waar," was het antwoord, „want niemand kan God

wederstaan." „Juist en daarom moeten wij vóór dien tijd gereed zijn. Toen ik onlangs vreesde dat mijn huis zou afbranden (1), pakte ik terstond alles zooveel mogelijk in, om als de brand kwam mij zelven en het mijne te redden; maar zijt gij nu ook gereed, als de dood komt, en God u roept om voor hem te verschijnen?" Ik hoopte, dat hij mijn beeld zou overbrengen, doch dit deed hij niet. Eerst antwoordde hij: „Neen! gereed ben ik nog niet!" Doch op mijne vraag: „Wat ontbreekt u dan nog?" kreeg ik tot antwoord. „Planken en een bundeltje!" Hij dacht, helaas! niet verder dan tot aan zijne begrafenis. Ik stemde hem toe, dat hij dat misschien noodig zou hebben, maar zeide ik, „als die kist klaar is, zijt gij dan met alles gereed? Die kist zou voor uw ligchaam dienen, maar waar zal uw ziel heengaan?" Na eenig nadenken antwoordde hij, dat hij dit niet zeker wist. Ik zeide hem nu, dat die naar God ging, die naauwkeurig ons geheele leven onderzoekt, en alles weet wat wij gedaan hebben, en ons daarnaar regtvaardig zal oordeelen, en dat wij dus het ergste te wachten hebben, indien wij niet in alles Gods geboden hebben vervuld. Ik helderde dit verder op, en zeide onder anderen: „Ik ken u niet bijzonder, maar dit weet ik zeker, dat gij in zeer veel Gods geboden overtreden hebt." Hij zette daarbij groote oogen op, en scheen over mijne wetenschap verbaasd, doch blijkbaar vond dit weerklank in zijn hart. „En", zoo ging ik voort, „als God u nu door den dood tot zich roept, dan vrees ik, dat gij van wege uwe zonden nog niet gereed zult zijn. Zijn met nadenken

(1) Ik doelde daarbij op eene hem bekende bijzonderheid. Den 6den September vatte het bladeren dak van mijn huis tot twee maal toe vlam, ten gevolge van overwaaijende vonken bij het tuinbranden, doch de Heer hielp gelukkig alle verdere gevaren afwenden.

uitgesproken wederwoord: „Neen! daarmede ben ik niet gereed," trof mij, even als de belangstelling waarmede hij, half in zich zelven gekeerd, mijne vraag herhaalde: hoe hij aan schuldvergeving en een nieuw hart komen kon om eenmaal met eene vaste hoop dit leven te kunnen verlaten. Ik wees hem nu op den Heer Jezus, die door zijn bloed de verlossing onzer zielen heeft mogelijk gemaakt, en wekte hem op dien liefdevollen Heiland dagelijks te vragen, opdat Hij hem het hart vernieuwen en voor de eeuwigheid bereid maken mogt. Of ik later nog hooren zal, dat zijn hart den Heer Jezus gevonden heeft, weet ik niet, doch bij aanvang verblijdt het mij, dat ons gesprek, dat door zijne dochter en een paar heidenen werd aangehoord voor deze eene vernieuwde opwekking is geworden. Ons werk is biddend te zaaijen. Mogten wij dat maar steeds getrouw, blijmoedig en geloovend doen. Op zijnen tijd zal God den wasdom schenken. Zijne belofte staat onwrikbaar vast: „Mijn woord zal niet ledig tot mij wederkeeren."

Van de lidmaten gaf er een meer bijzonder redenen tot droefheid. Het is een uiterlijk vrij beschaafd en aardig man, als men hem ontmoet, doch als men hem van nabij leert kennen, dan blijkt de uiterlijke beschaving slechts een verguldsel te wezen, dat veel ruwheid en onbeschaafdheid zoekt te bedekken. Hij is hier nog al iemand van invloed, en genoeg geslepen om ieder zooveel van zich te doen zien, als hij berekenen kan dat aangenaam zijn zal. Reeds meermalen hadden geruchten van zijn zedeloos gedrag tot veel ergernis aanleiding gegeven, doch als ik of anderen er met hem over spraken, ontkende hij alles. Intusschen zag ik, dat zijn geheim en straffeloos voortgaan niet anders dan nadeelig op de gemeente werken kon, en toen hij dus in 1864 op nieuw

aanleiding tot ergernis gaf, en ik niet meer op geruchten behoefde af te gaan, moest ik er toe overgaan, hem van de gemeente uit te sluiten, zoowel om te zien, of dit hem treffen kon, als om aan de gemeente te toonen, dat geen aanzien een vrijbrief voor een zondig leven is. Ik begaf mij daartoe, van mijn' hulpzendeling vergezeld, naar zijne woning. Ook thans bleef hij ontkennen, toonde zich uiterlijk diep beleedigd, dat men hem zulk een leven ten laste legde, en verzocht mij dringend, dat ik hem de personen zou noemen, die mij dat gezegd hadden. De strekking van zijn verzoek was gemakkelijk te doorzien; had ik hem een' negerijman genoemd, dan zou hij dezen wel òf door vrees tot een ander getuigenis hebben gebragt, òf hem zijne wraak hebben doen gevoelen. Ik zeide daarom, dat ik zelf de man was, die hem van een zedeloos leven beschuldigde, en dat ik volkomen bereid was ten aanhoore der geheele gemeente mijne beschuldiging in te trekken, indien ze bleek onwaar te zijn, en dat hij daartoe alleen in mijne tegenwoordigheid een paar personen had te ontmoeten, die in zijne zaak betrokken waren, en tegenover hen zijne onschuld had vol te houden. Durfde hij daarin niet toestemmen, dan hield ik mijne beschuldiging vol, en had hij zich van nu aan van de voorregten der lidmaten te onthouden.

Bij dit laatste is het gebleven. Wel heeft hij nog later allerlei pogingen aangewend, om zijne schuld te bedekken, doch in mijne handelwijze mag dit geene verandering brengen. Kort na het voorgevallene toonde hij zich verstoord; thans wordt hij iets vriendelijker, en bezoekt van tijd tot tijd de godsdienstoefening, waarvan zijne vrouw en huisgenooten getrouwe bezoekers blijven. Het oordeel van sommige gemeenteleden, dat er nu en dan een inwendige strijd bij hem te bemerken is, komt

mij niet ongegrond voor. Hij schijnt van tijd tot tijd als naar de kerk getrokken, terwijl hij van den anderen kant alles te baat neemt, om den indruk van het gehoorde voor anderen te verbergen, en misschien voor zich zelven tegen te gaan. Mogt Gods Geest hem nog eens te magtig worden!

Boven sprak ik reeds van den nieuwen meester van Amoerang. De oude HERMANUS, u reeds uit de berigten van Br. HERMANN als een ijverig evangelieverkondiger bekend, bij wien de meesten mijner tegenwoordige meesters, zoo wel als de hulpzendeling als kinderen ter school zijn geweest en die op verscheidene plaatsen de eerstelingen tot den Heer bragt, werd in den laatsten tijd zwak en ziekelijk, en verlangde naar rust, daar hij zijn werk slechts met groote moeite kon verrigten. Daar HERMANUS de laatste 2 jaren op de gouvernements-school te Amoerang werkzaam is geweest, sprak ik met onzen geachten Resident over hem. Deze hoopte, uit aanmerking van zijne 28-jarige dienst, termen te kunnen vinden, om hem bij zijn eervol ontslag ook een pensioen van 2 of 4 gulden 's maands te bezorgen. Later is evenwel gebleken, dat dit niet kon, wijl HERMANUS te korten tijd aan de gouvernements-school is werkzaam geweest. Ook aan een tweede verzoek van hem, dat zijne kinderen uit zijn tweede huwelijk te Amoerang onder de burgers mogten worden gerekend, waardoor zij later van de negerij-diensten verschoond zijn, en alleen als schutters dienst doen, kon geen gunstig gevolg worden gegeven. Hij bleef intusschen op zijn ontslag aandringen, en werd in November vervangen door den meester van Romoong-atas, die met veel ijver zijn werk begonnen is.

De buitengemeenten leverden algemeen meer verblij-

dends op dan Amoerang. Ik bezocht ze allen geregeld, minstens 3 maal in dat jaar, terwijl ik dan telkens meestal een dag in de verschillende negerijen bleef, des morgens in de school werkte en des avonds godsdienst-oefening of onderwijs hield, terwijl ik de tusschenuren naar omstandigheden gebruikte, om zieken te bezoeken of met dezen en genen te spreken, en gemeente-zaken en schoolzaken te regelen. Eene vergelijking met den toestand in het vorige jaar getuigt van langzamen vooruitgang, ook ten aanzien van het aantal christen gezinnen, waar de ouders op alfoersche wijze bleven voortleven, zonder in het christelijk huwelijk te treden, wijl dat aantal bijna tot op de helft verminderd is. – Romoong bleef daarbij het meest achterlijk. Onder hen, die in dien toestand bleven, zijn enkele paren, waarvan òf man of vrouw aan hevige huidziekte en beenwonden lijden, of waar andere huiselijke omstandigheden hun het gaan naar Amoerang tot heden onmogelijk maakten; bij anderen is het evenwel een nog niet overtuigd zijn van de heiligheid en onschendbaarheid der huwelijkstrouw. Een 40 tal maakten aldaar aan hunne heidensche leefwijze een einde. Op andere plaatsen was het de onverschilligheid van enkelen, die moeijelijkheid veroorzaakte; want nog steeds worden er in elke kampong dezulken gevonden, die er zich mede te vreden stellen, dat zij den naam van christen ontvangen hebben, en die voor zich zelven zoowel als voor hunne kinderen niets meer schijnen te begeeren, zoodat zij zoowel de godsdienstoefening als het schoolonderwijs verontachtzamen. Doch over het algemeen genomen gaven de wandel en de ijver der christenen en vooral der lidmaten redenen van blijdschap. De godsdienstoefeningen en de onderwijsuren werden geregeld bezocht, en vooral in de uren voor het onderwijs in de

bijbelsche geschiedenis en in die voor bijbellezing bestemd, wordt veel ijver en belangstelling getoond. Op alle plaatsen waar dit nog niet gewoonte was, wordt thans geregeld eens in de week met de geheele gemeente bijbelsche geschiedenis behandeld. De meester verhaalt dan eene geschiedenis, en spreekt naar aanleiding daarvan, en vraagt hij dan de volgende keer naar het gehoorde, dan krijgt hij van velen antwoorden, die bewijzen, dat zij ook te huis over het verhaalde hebben gesproken, of de geschiedenis (in de maleische vertaling van BARTH) hebben nagelezen: dit is de meest algemeene wijze. Elders, zooals te Talaitad, wordt de geschiedenis eerst door hen die lezen kunnen in het onderwijsuur gelezen, daarna verhaalt de meester haar nog eens in het Alfoersch, waaraan hij dan zijn onderwijs vastknoopt, en te Woewoek wordt dikwijls een der behandelde geschiedenissen door een der lidmaten, die zich dan daarop heeft voorbereid, in het Alfoersch verhaald, terwijl daarna zij, die lezen kunnen, eene nieuwe geschiedenis al lezende in het Alfoersch vertolken. Op de bijbellezingen, die op de meeste plaatsen zondags namiddags of des avonds gehouden worden, leest ieder een vers, terwijl dit lezen afgewisseld wordt door het vragen naar den inhoud van het gelezene en de beteekenis er van. Daarna herinnert de meester meestal in het Alfoersch wat men gelezen heeft, ten behoeve van hen die het Maleisch niet genoegzaam begrijpen, en voegt daaraan toe een woord van opwekking, bemoediging, vermaning of bestraffing. Op sommige plaatsen wordt, even als dit van Betoeng door mij werd gemeld, het teksthoofdstuk gelezen; op andere volgt men geregeld een Evangelie. In den vorm heb ik de meesters geheel vrijgelaten, en kom ik dan in eene negerij, dan schik ik mij naar hunne wijze van doen;

terwijl zij, als de hulpzendeling mij niet vergezelt, bij het alfoersch gedeelte mij tot tolk dienen.

In Julij vierde ik in de buitengemeenten het H. Avondmaal, en wel te Woewoek en te Ritej; op de eerste plaats kwam men van 6, te Ritej van 7 gemeenten bijeen. De plegtigheid werd verhoogd door dat bij die gelegenheden de nieuwe lidmaten werden bevestigd, die ik op het einde van 1863 had aangenomen. Beide malen waren het regte feestdagen. Den avond te voren, terwijl ik mij met de nieuwe lidmaten bezig hield, vergaderde een groot deel der gemeente op verschillende plaatsen in de negerij, en oefende zich in het zingen van een tweestemmig lied op de wijze van een mijner duitsche schoolliederen: „Frei von Sorgen treibt der Hirt am Morgen seine Heerd ins Feld”, eene wijze, die hun reeds door de schoolkinderen niet onbekend was, en waarop ik voor deze gelegenheid 8 coupletten had gemaakt, waarin wij God den Vader, den Zoon en den H. Geest verheerlijkten, en een zegen over de nieuwe leden en over ons zelven afsmeekten. Den volgenden morgen vergaderden de nieuwe lidmaten weder aan het huis des meesters, en onder het zingen van een onzer maleische kerkliederen, begaven wij ons kerkwaarts, waar het grootste deel der gemeente reeds bijeen was. Na het voorgebed hield ik eene korte toespraak, waarin ik mijne hoorders en mij zelven bij de rijke liefde Gods en bij het gewigt van dien dag bepaalde; en toen nu de gemeente andermaal zong, rees een derde der nieuwe lidmaten op, en begaf zich naar de voor hen bestemde plaats vóór den preekstoel. Ik deed hun nu de gebruikelijke vragen, en nadat ieder die bevestigend had beantwoord, sprak ik hun nog een kort woord toe. Zij knielden neder, wij baden, ik sprak den zegen over hen uit, en daarna hief de ge-

meente het bovengenoemde tweestemmig lied aan. De ingezegenden keerden nu naar hunne plaatsen terug, en maakten zoo voor anderen plaats. Toen dit driemaal was herhaald, en de nieuwe lidmaten waren ingezegend, beleden wij gezamenlijk onze zonden, en baden om Zijne genade, opdat wij des Heilands dood tot Zijne verheerlijking en tot ons heil mogten gedenken. Des avonds vierden wij Avondmaal, en ik geloof, dat veler harten een' waren zegen genoten. Ook de nieuwe lidmaten geven tot heden alle stof tot blijdschap door hunnen wandel. Dit geldt bijzonder ook van een arm gebrekkig man te Lelema, JOËL genaamd. Deze JOËL had in zijn jeugd, toen hij nog Heiden was, te Menado van een' makker de letters geleerd, doch daarbij bepaalde zich dan ook zijne geleerdheid. Toen hij op Lelema terug gekeerd was, en zijn hart langzamerhand het onvoldoende van het heidendom gevoelde, meldde hij zich bij den meester aan, en ontving van dezen onderwijs voor den Doop. Hij maakte zich dit met veel ijver eigen, en in 1861 werd hij door Br. TENDELOO gedoopt. Spoedig daarop verzocht hij nu ook voor lidmaat te mogen leeren, en kreeg hij tevens lust, hoewel hij reeds ruim 40 jaar oud was, nog lezen te leeren, ten einde zelf Gods woord te kunnen onderzoeken, en daarbij niet meer van goede vrienden en kinderen, die lezen kunnen, afhankelijk te zijn; om aan dit laatste te voldoen, leende hij van een' vriend de gedrukte bladzijden der vragen, die hij van buiten kende, en daar hij zich den vorm en den klank der letters nog herinnerde, begon hij zijne studie met de woorden in hunne enkele letters te ontbinden, en op die wijze gelukte het hem achter de kunst te komen. Toen de meester hiervan kennis kreeg, schonk hij JOËL een exemplaar van het vraagboekje, dat jeugdige personen, die vroeger reeds op de school hebben

geleerd zich moeten eigen maken, om tot lidmaten te worden aangenomen. Hierin begon hij nu ijverig in zijne vrije uren te lezen, zocht de daarbij aangehaalde plaatsen in een' bijbel op, en maakte zich die eigen, zoodat hij zich spoedig eenige meerdere kennis van Gods woord verwierf, dan vele jeugdige leerlingen. Ook in zijn dagelijksch leven gaf JOËL een voorbeeld, en getuigde met vrijmoedigheid van den Heer JEZUS, ook aan een' heidensch' priester en aan het vroegere zeer vijandige hoofd der plaats, en beide lieten hem daarvoor hunnen haat ondervinden, zonder dat dit hem afschrikte. Bij het onderzoek der lidmaat-kandidaten muntte hij bijzonder uit door zijne antwoorden, vooral toen ik zijne belijdenis, dat hij een groot zondaar was zocht tegen te spreken, door hem op zijn ijverig leeren en kerkgaan en op anderer minder goed gedrag te wijzen. Hij toont zich een regt levend lidmaat van CHRISTUS, en verheerlijkt zijn' Heer door woord en daad.

Ook op andere plaatsen openbaart het Evangelie zich heerlijk in zijne kracht. Zoo werden te Talaitad vele oude christenen versterkt in hun geloof door het zalig en blijmoedig afsterven van een aankomend meisje, dat aan elk, die haar bezocht, krachtig getuigenis van haar geloof en hare hoop aflegde. Ook te Kanajan verheerlijkte het tweede Hoofd den Heer JEZUS, dien hij in zijne gezonde dagen had gediend, ook op zijn langdurig ziekbed, en wekte ieder op om zich naauw aan den Heer JEZUS te houden. Hij overleed in het begin dezer maand met de verblijdende zekerheid, dat de Heer JEZUS hem riep om hem in Zijne heerlijkheid op te nemen. Vooral in die uren wordt het openbaar, dat het Evangelie ook onder onze Alfoeren eene kracht Gods tot zaligheid is voor een ieder die gelooft; terwijl zich van tijd tot tijd

ook enkele gevallen voordoen, die meer duidelijk de waarheid bevestigen, dat buiten JEZUS geen vrede te vinden is.

De meesters van Pondan, Toempaan, Pinamorongan, en vooral die van Paslaten en Popentolen, werden in het afgeloopen jaar veelvuldig door ziekte in hun' arbeid verhinderd, en sommigen hunner grootendeels belet, de van hunne woonplaats meer afgelegene kampongs veelvuldig te bezoeken. Zoo werd bijv. te Soeloeh, eene nog geheel heidensche negerij, waarvan de kinderen te Paslaten de school moeten bezoeken, doch daarvan hoogst zelden gebruik maken, wel een aanvang gemaakt met een geregeld bezoeken van die plaats, eens in de week, doch eerst waren hun de fosso's en later des meesters ongesteldheid daartegen beletselen. Ook de Penoelong heeft zich eenigen tijd van veelvuldig spreken moeten onthouden. Hij blijft zich voortdurend zeer ijverig toonen, en is met zeer veel liefde voor zijn werk bezield. Met de meesters hield ik, voor zooveel zij daar in niet verhinderd waren, sedert Maart geregeld onze maandelijksche bijeenkomsten.

Ik wensch te eindigen met een bij aanvang verblijdend berigt, dat de werkzaamheden van dit jaar betreft. Op den staat komt Lapi thans als eene afzonderlijke gemeente voor. Met blijdschap ontving de gemeente en ook ik de gunstige beschikking van Bestuurders, om daar op ons verzoek een meester te mogen aanstellen.

Op den 1sten Februarij j. l. is de nieuwe school aldaar geopend, en in den namiddag deed ik te Lapi voor het eerst dienst, waarbij ik een' nieuwen meester aanstelde, kinderen doopte, en een huwelijk inzegende. Ik behoef u niet te verzekeren, dat dit hier eene algemeene blijdschap was, toen de lang gekoesterde hoop

vervuld werd, en ik vond weerklank in aller gemoed, toen ik naar aanleiding van 1 Joh. 4: 8. ook de vervulling van hunnen wensch als een vernieuwd bewijs van Gods genadige liefde voorstelde. Ook van de naast bijgelegene gemeenten Romoöng en Talaitad waren vele christenen opgekomen, om in de feestvreugde te deelen. Het aantal ingeschreven schoolkinderen is van 40 tot 80 gestegen, en tegen 13, die in Januarij de school te Romoöng getrouw bezochten, telden Lapi en Wiaauw te zamen in Februarij 65 getrouwe bezoekers. Het school- en kerkgebouw is voorloopig eene groote sabowah; het hout voor het houten gebouwtje is wel grootendeels bijeen, doch nog niet compleet. Ik hoop, dat ik u later zal kunnen berigten, dat de ijver, dien men tot heden toont niet verflaauwt, en dat 's Heeren rijke zegen op uw' arbeid aldaar blijft rusten. Moge Hij zelf zoowel daar als elders op uw' arbeid der liefde genadig nederzien, en haar meer en meer dienstbaar maken aan de komst van zijn gezegend koningrijk! Hij vervulle daartoe meer en meer Gemeenten en Zendelingen, Bestuurders en Zendingvrienden met de krachtige werking Zijns H. Geestes!

STATISTIEK van de Buitengemeenten, behoorende tot den werkkring van Amoerang.

(1 Januarij 1865.)

NAMEN DER GEMEENTEN.	ZIELENTAL. Totaal 5349.			LIDMATEN. Totaal 523.			LIDMATEN-KANDIDATEN. Totaal 606.			DOOP-KANDIDATEN. Totaal 194.			HUWELIJKEN. Aantal.		
	Christenen.	Heidenen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.	Getrouwde paren.	Gemengde paren.	Buiten Chr. echt.
Pondan	422	101	523	8	10	18	44	53	97	14	8	22	84	4	3
Toempaan	312	158	470	10	25	35	27	33	60	4	6	10	54	—	1
Popontolen	69	145	214	3	3	6	—	5	5	3	—	3	8	2	2
Lelema	94	51	145	3	4	7	10	14	24	12	8	20	20	1	—
Paslaten	77	344	421	3	5	8	1	3	4	10	15	25	14	4	3
Pinalin	25	203	228	1	1	2	—	—	—	2	3	5	4	—	—
Talaitad	217	1	218	10	26	36	29	37	66	—	—	—	37	—	—
Romoong-atas..	541	207	748	18	36	54	23	31	54	32	19	51	78	12	15
Lapi	299	61	360	7	11	18	13	11	24	5	8	13	45	3	5
Woewoek	408	10	418	41	81	122	52	58	110	3	—	3	76	—	—
Pinamorongan..	300	46	346	8	21	29	12	11	23	3	3	6	58	3	4
Ritej	308	98	406	13	13	26	7	10	17	13	7	20	54	5	2
Malikoe	231	15	246	13	20	33	6	17	23	6	5	11	43	1	—
Kanejan	228	5	233	29	46	75	32	33	65	—	—	—	41	—	1
Koreng	301	72	373	25	29	54	15	19	34	1	4	5	49	—	6

UIT HET DAGBOEK VAN DEN ZENDELING

H. J. TENDELOO.

(1864.)

Tandjong-merah, reeds bekend uit de berigten van Br. LINEMANN (zie Mededeel., derde deel 4e st. p. 324 e. v.) is eene kleine negerij, thans 129 zielen bevattende. Vóór omstreeks 25 jaren werd zij aangelegd. Tot den aanleg werd besloten, om in eene zeer boschrijke nog niet ontgonnen streek aan de Oostkust, in de nabijheid van het eiland Lembeh, de gewone passage en aanlegplaats der zeeroovers, eene bevolkte plek als wachtpost te hebben. Even als bij elke nieuwe stichting van negerijen, waartoe men boschgronden te openen heeft, leed ook hier de bevolking in den beginne veel aan koortsen, die haar dunden. Thans schijnt die ziekte-oorzaak niet meer in die mate te werken. Te oordeelen naar het uiterlijk aanzien der plaats, zou de bevolking eene zekere welvaart genieten. Dit is echter in de werkelijkheid minder het geval, dan men zou meenen.

Het binnenkomen der negerij is allerliefst. Zij heeft eene straat, waarvan het verlengde de weg of het pad is, dat naar het strand leidt, (op omstreeks een paal afstands), en eene andere regthoekig met deze, waarvan het eene einde weder uitloopt op den weg, of liever het pad door tuinen, bosschen en velden, waar langs men van Kema de negerij bereikt; beide straten zijn geheel effen, goed onderhouden en met een' breeden grasrand

langs beide zijden der erven. Deze laatste zijn goed ompaggerd, schoon gehouden en met huisjes daarop, die wel niet alle nog dien naam verdienen, maar toch in zekere netheid niet voor elkander onder doen. Er is in het geheel eene zekere orde en gelijkmatigheid, die toch niet den indruk geeft van eenvormigheid. Het verschillend en minder geregeld plantsoen der erven, de verschillende toestand der huizen, sommige voltooid, andere nog in aanbouw, hoewel reeds onder dak, eindelijk het effect van een' verschillenden achtergrond, hier hoog geboomte, daar heuvelachtige grond, geeft aan het geheel de vereischte afwisseling. Genoeg, ik vond reeds bij een vorig bezoek Tandjong-merah eene lieve negerij. Mijn tweede bezoek nam van dien indruk niets weg, maar bevestigde en versterkte dien veeleer. Welligt droeg er toe bij, dat het een zeer warme dag was, die eene heldere, hooge lucht met zich bragt, waardoor alles zich in het schoonste licht vertoonde, de borst ruimer ademen kon, en zoo de geest door het aanschouwen eener schoone natuur onder de gunstigste omstandigheden als van zelf voor indrukken van schoonheid en liefelijkheid te beter toegankelijk werd. Maar het uitwendige daar gelaten. Wij hebben meer met het inwendige te doen. Mijn bezoek aan Tandjong-merah had niet ten doel er eenige kerkelijke werkzaamheid te verrigten. Het was een dag in de week. Van de bevolking was bijna niemand te zien. Zij was in de tuinen of elders werkzaam. Bovendien behoort Tandjong-merah tot die plaatsen, die wegens de uitgebreidheid van Tonsea en de vele andere zooveel grootere gemeenten, geen dikwerf herhaald bezoek van den zendeling vorderen mogen. Ook wordt er eerst nu een gebouwtje opgetrokken, dat voor kerk en school tevens bestemd is. De bevolking is

gedoopt. Br. LINEMANN doopte er de laatst overgeblevenen. Dat was de eerste en laatste keer, dat die plegtigheid te Tandjong-merah plaats had. In den regel worden de kinderen van daar te Kema gedoopt. Lidmaten zijn er nog slechts twee, die mede te Kema ten avondmaal komen. Het wordt echter dikwijls des zondags door mijn' Penoelong, HEHANOESSA, bezocht, die volgens zijn berigt er nog al hoorders vindt. Van de 129 zielen komen er alsdan van 30 tot 40 ter kerk. – Ik kwam te Tandjong-merah om de school te bezoeken. De school is hier natuurlijk klein, zij is ook uiterst gebrekkig. Van de 24 kinderen, die ingeschreven zijn, komen er bij afwisseling van 10 tot 16 op. Die school wordt nog altijd gehouden in het huis van den Hoekoem toewah, die daartoe bereidwillig plaats verleent; van banken en tafels voor schoolgebruik geschikt is daarbij natuurlijk geen sprake. Men neemt daarvoor wat men vinden kan. De meester is niet op de hoogte van zijn vak. Hij genoot geen geregelde opleiding. Vroeger goed scholier, later helper in eene school en onberispelijk van gedrag, werd hij bij gebrek aan beter als meester aangesteld, toen de bevolking hare begeerte naar eene school aan den dag legde. Hier geldt het: beter iets dan niets; liever een hoogst gebrekkig onderwijs, dan in het geheel geen onderwijs. De meester van Tandjong-merah munt alleen uit in het schrijven. Hij schrijft eene goede, nette hand, waarin hij echter door anderen nog overtroffen wordt. Dit bedenkende, bleek het mij bij het onderzoek, dat het niet aan zijne gebrekkige kennis alleen te wijten was, dat de kinderen slecht leerden, maar ook aan gebrek aan lust van zijne zijde. In geen enkel vak konden de kinderen ook maar eenigszins voldoen. Is het te verwonderen? – Men neme de gebrekkige

opleiding van den meester; zijn traktement – ik durf niet ter neder schrijven hoeveel het is – dat meer eene kleine toelage, dan wel eene bezoldiging mag heeten, daarbij geen schoolgebouw, geen schoolmeubels, en dan nog de afgelegenheid der plaats. Doch ik behoef dit niet meer uit te werken. – In elk geval, de meester had gebrek aan lust betoond, mijn Penoelong, zijn doopvader – de eerbied van den inlander voor zijn' bapa sarani is niet gering – had het hem reeds vroeger gezegd, en ook mij daarvan berigt; er moest dus eene vermaning en aansporing volgen. Ik gaf hem in bedenking, of hij meester wilde blijven, en naar vermogen zich van zijne taak kwijten, dan of hij zijn ontslag wenschte. Hij koos het eerste, en beloofde verbetering. Had hij het laatste gekozen, wie had ik dan in zijne plaats moeten aanstellen? Een' mijner anak pijara (kweekelingen) te huis, of een' helper uit eene school hier of daar, die het waarschijnlijk niet beter zouden gemaakt hebben. Maar door den nood gedrongen, zou ik, uitgaande van het „beter iets dan niets," daartoe wel hebben moeten besluiten. En het betreft hier nog maar eene zeer kleine school met zeer weinig leerlingen. Op andere, verre meer belangrijke plaatsen moet men nog zoo dikwijls gebreken, groote gebreken, ja, bijna tot het oordeel van geheele ongeschiktheid toe, door de vingers zien of verschoonend behandelen, omdat men wel een dusdanig ongeschikt persoon kan ontslaan, maar niet of zelden door een ander vervangen, die het beter maken zal. Dit zou mij als van zelf tot belangrijke punten in betrekking tot het onderwijs brengen, die ik echter hier kortheidshalve niet bespreken wil, ook omdat zij reeds herhaaldelijk besproken zijn: ik bedoel de uitbreiding der kweekschool en de bezoldiging der onderwijzers.

Ik bleef te Tandjong-merah ten huize van het hoofd het middagmaal gebruiken. Daarop was gerekend, en het ontbrak niet aan een goed, overvloedig onthaal. De tafel was overdekt met spijzen, alle inheemsch en inlandsch klaar gemaakt; doch naar mijn' smaak; terwijl er werkelijk geen reden was, hetgeen mij nog al dikwijls op mijne bezoeken gebeurt, om mij den eetlust te benemen. Ik at en keuvelde over tafel, dat het een aard had. De aanzittenden waren de gastheer en de Penoelong. Aan omstanders, zoowel werkzame als werkelooze ontbrak het niet. Maar waar was de gastvrouw? Deze zou wel afzonderlijk eten. Zij, eene tamelijk bejaarde vrouw, bleef uit opzien en verlegenheid achter. Is men bij hoofden te gast, dan is dit nog vrij algemeen het geval; bij de meesters zit de vrouw wel eens mede aan, en mengt zich in het gesprek. Geschiedt dit dikwijls niet, dan is de reden daarvan niet altijd verlegenheid, maar dikwijls eene Martha's bedrijvigheid. Het begin der opheffing van de vrouw door het christendom is daarin zigtbaar, dat er onder de Njora's in de Minahassa zijn, die ten minste den zendeling te woord durven staan, ofschoon er zeker nog zijn, die, hadden zij de keuze, liever achter bleven in heur huisgewaad, enz. Zij, de Njora's, verschillen daarin in het oogvallend van de meeste vrouwen van hoofden, (Hoekoem toewah), die zich nog slechts schoorvoetende en als gedwongen vertoonen. Bedenkt men dat vele meestersvrouwen opvoedelingen van den zendeling of van zijne voorgangers zijn, dan is de verklaring hiervan gevonden. Te Tandjong-merah kreeg ik de vrouw van het hoofd eerst te zien, toen ik omstreeks vier ure na den middag de terugreis weder aannam.

De tijd, dien ik ten huize van het hoofd doorbragt, steeds omringd van mijn' helper, den meester, het hoofd

zelf en nog enkele andere personen, ging niet geheel onnut voorbij. Reeds aan tafel had ik een en ander te vragen tot aanknooping van een gesprek. Zoo o. a. trokken de messen en stalen vorken, met heften van een fraai hout, één stel uitmakende, en van een bijzonder solied fabrikaat, mijne aandacht. Het waren de eerste van die soort, die ik zag. Van waar had men die gekregen? Ik behoefde er niet veel moeite voor te doen, om dit te weten te komen. De eigenaar had ze te Kema op een' amerikaanschen walvischvaarder gekocht, d. i. door ruiling verkregen. Deze schepen komen veel te Kema ten anker, om ververschingen in te nemen. Zij brengen tevens allerlei artikelen voor den ruilhandel of ten verkoop aan. De lieden van Kema, Tandjong-merah en Lilang zijn gretig op den handel met deze schepen, en niet zonder reden. Naar bijzonderheden toch, mij daarvan medegedeeld, is die handel vrij voordeelig voor hen. De Amerikaan betaalt of vergoedt ruim. De vorken en messen bragten nu het gesprek van zelf op de Amerikanen en Engelschen, en ik deelde verscheidene bijzonderheden omtrent die volken mede. Van tafel opstaande, bekwam ik nog meer aanleiding om over hen te spreken. Wat toch zag ik daar aan den wand? Een paar preuten. Naderbij gezien bleken zij mij te zijn: een blad uit het een of andere „Newspaper." De inlander is zeer verzot op prenten. Zelfs etiquetten van wijnflesschen of stukken katoen ziet men hem bewaren, in zijn huis op den wand, of in een boek (soms wel in zijn N. T. op het schutblad) plakken. Wat die houtsneê figuren dáár aan den wand voorstelden wist niemand der aanwezigen. Immers de tekst was Engelsch, en men verstaat door omgang met de Amerikanen wel enkele woorden van die taal, maar alleen in zoover het

handelsonderwerpen betreft. In schrift verstaat men haar niet, ook al leest men Maleisch. Toen ik dus voor de prent bleef staan, en mij bereid toonde inlichtingen te geven, had ik aanstonds een' kring van hoorders achter mij, bestaande uit de reeds bovengenoemde personen, die mij met geopenden mond aanstaarden. En wat was nu de inhoud dier prentverbeeldingen? Daar zag men eene zaal, gestoffeerd met allerlei voorwerpen, zoover de niet zeer uitgewerkte houtsneê te zien gaf, gerangschikt aan de wanden, den zolder en op tafels. Op den voorgrond en in het midden zag men dames en heeren rondwandelen, de voorwerpen bezien en met elkander spreken. Het was eene bazaar van vrijwillig bijeengebragte voorwerpen. De opbrengst daarvan moest strekken, blijkens het onderschrift, voor de herstelling van eene kerk.

Na een en ander verklaard te hebben, vond ik weder eene aanleiding, om te spreken over de christenen in Europa, hoe zij hunne godsdienst op prijs stellen, hunne kerken in eere houden, en welke opofferingen zij zich daarvoor getroosten. Ik sprak verder nog over het Engelsche volk, hoe godsdienstig het is, wat het over heeft voor de prediking des Evangelies, enz. En nu de toepassing voor mijne hoorders? Deze was niet zoo gemakkelijk gevonden. Ik hield geen preek. Het was slechts een gesprek, echter van mijne zijde met het doel, om belangstelling in de zaken des hoogeren levens te wekken. En daartoe kon ik, dacht mij, niets beters doen, dan te wijzen op de grootheid en welvaart van datzelfde Engelsche volk, en daarin te doen zien een naauw verband tusschen godsdienstzin en welvaart. Van ons, Nederlanders, sprak ik niet. Op dien oogenblik vond ik er geen aanleiding toe. Anders heb ik dit misschien reeds honderd malen

gedaan; want gesprekken als ik hier mededeelde, houd ik telkens, als de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, d. i. op al mijne bezoeken, steeds met het doel, om te verlichten en godsdienstzin te wekken. Ik tracht dit steeds, zooveel mogelijk, met beleid te doen. Mijne gesprekken moeten geen al te sterk gekleurden godsdienstigen tint hebben. Zij moeten meer zijn die van den christen in het dagelijksche leven. Niet zelden echter kan de zendeling er zich niet meer buiten houden. En dit behoeft ook niet. Maar zooveel mogelijk meen ik, dat de strekking van mijn spreken zich meer moet doen gevoelen, dan zich vooraf kenbaar maken. Dat ik het in dezen reeds tot de volmaaktheid zou hebben gebragt, het zij verre van mij dit te willen beweren. Gaarne wil ik aannemen, dat er anderen zijn, die mij daarin overtreffen. Mijn streven echter is daarheen gerigt.

Na nog eene wandeling door de negerij, en na het in aanbouw en reeds onder dak zijnde kerkgebouwtje te hebben bezigtigd, zat ik weder op, en ging het naar Kema. Den volgenden morgen zouden wij van daar per sloep naar Lilang vertrekken. Ten acht ure des morgens kwamen wij aldaar aan. Hier was meer te doen. Behalve het schoolbezoek waren er nog twee echtparen in te zegenen, lidmaten aan te nemen, en kinderen te doopen, terwijl ook het H. Avondmaal zou bediend worden. Niet lang na mijne aankomst begaf ik mij naar het kerkje, dat tevens tot schoollokaal dienen moet. Dit is echter niet meer hetzelfde gebouw, waarvan Br. LINEMANN vroeger reeds sprak, en dat ook ik reeds meer dan eenmaal zag. Het was een nieuw gebouwtje, gedeeltelijk uit de planken en balken van het oude opgerigt, echter zóó, dat het er als nieuw uitziet. Het is tamelijk goed gebouwd, vierkant, met boogvor-

mige ramen, waarin zelfs in het bovengedeelte van den boog de straalsgewijze roeden niet ontbraken, terwijl het vierkante ligchaam van het raam van schuinsche ruiten is voorzien. (Men denke hierbij aan eenvoudig latwerk, glasruiten vindt men nergens in mijn' werkkring).

Dat ik mij hier eene opmerking veroorlove, als bijdrage voor de kennis van den inlander. Ramen als de hier beschrevene vindt men nog zeldzaam. In mijn' werkkring zijn zij alleen in de kerk te Treman, de grootste en beste van allen. De bouwmeester van deze stichtte ook die van Lilang, omdat hij daar sedert eenigen tijd woonachtig is. Maar wat van dit kerkje meer bijzonder mijne aandacht trok was, dat de roeden in het bovengedeelte der beide ramen, ter weêrszijden van de deur van elkander verschilden. De stralen waren in het eene raam anders aangebragt dan in het ander; en dat voor de beide ramen van het front. Ziet, daar hebt gij nu weder denzelfden karaktertrek, of laat mij liever zeggen, het gebrek van den inlander, waarop men dagelijks stuit. Hij heeft navolgingszucht genoeg, maar geen begrip, geen schoonheidsgevoel, geen denkbeeld van symmetrie. Hij volgt alles na, wat hij nieuws ziet, zoo het slechts eenigszins in zijne magt staat. Al wat hem nieuw is, is hem begeerlijk. Maar zijn navolgen wordt nadoen, naapen, omdat hij zin en bedoeling, van wat hij navolgt, niet vat. De man door wien, of onder wiens leiding nu deze kerk gebouwd is, is de bekwaamste timmerman van mijn' geheelen werkkring, dus op 12,000 zielen. Hij is reeds bejaard, ofschoon nog krachtig. Hij is hoofd geweest, en heeft Java bezocht, waar hij veel schijnt te hebben geleerd. Hij maakt fraaije stoelen en andere meubels, en toch, zulk een misstand, die zoozeer het anders niet onbehagelijke kerkje te Lilang ontsiert,

ontgaat hem, of althans laat hij dien toe. Zoo is de inlander; men ondervindt het dagelijks. Hierover ware nog uit te wijden in zedelijk opzigt; maar voor het oogenblik genoeg.

Treden wij thans de school binnen. De oude meester werd, vóór een halfjaar, door mij „eervol" ontslagen. Het was hoog tijd, dat hij vervangen werd. Behalve dat het hem aan genoegzame kennis en bekwaamheid ontbrak, was hij nog zóó doof, dat men wel deed eene lei en griffel te nemen bij een onderhoud met hem. Intusschen schijnt hij, bijgestaan door een paar helpers, de leiding der gemeente getrouw te hebben behartigd: het onderwijs der jeugd echter was uit den aard der zaak gebrekkig. Hoe was het daarmede thans gesteld, nu de nieuwe meester ruim vijf maanden te Lilang gearbeid had. Er was vooruitgang op te merken, doch niet zooals ik had mogen verwachten. De klassen waren beter ingedeeld, er waren meer boeken en andere schoolbehoeften, de oudste klasse werkte een paar ligte rekenkundige voorstellen voor het bord uit. Van het lezen en schrijven echter was weinig werk gemaakt, en over het geheel bleek het niet onduidelijk, dat het onderwijs niet genoeg volgens een' geregelden gang gegeven werd. Dit was geheel in overeenstemming met de klagten, die ik reeds herhaaldelijk over den nieuwen meester vernomen had, en deze bevestigden mij weder in de meening, die ik omtrent hem koesterde. Bij de aanvaarding van mijn' werkkring vond ik hem te Mapangit. Daar arbeidde hij niet met lust, en hiervoor was reden. Hij vond toch geen genoegzame medewerking bij de hoofden aldaar, die oude onbekwame lieden zijn. Met de opkomst ter school was het dus slecht gesteld. Hij gaf mij reeds bij mijn eerste bezoek aldaar, in

1861, zijn' wensch te kennen, om naar eene andere negerij te worden overgeplaatst. Dien wensch vervulde ik, toen ik in het afgeloopen jaar door de komst van een paar kweekelingen van de school te Tanawangko, die hun' leertijd volbragt hadden, den ouden meester te Lilang kon vervangen, en nog eene andere overplaatsing om andere redenen moest doen plaats vinden. Met ingenomenheid scheen BASTIAAN de reis naar Lilang te aanvaarden. Maar ook daar schijnt hij zijn karakter getrouw te blijven.

Na den middag zegende ik een echtpaar in, en des avonds had het onderzoek plaats naar de kennis en den wandel dergenen, die lidmaten wenschten te worden. Dit viel boven verwachting uit, zoowel bij bejaarden als jeugdigen. Van de laatsten waren er 14, die allen tamelijk wel in het N. Testament lazen, terwijl niet één hunner vroeger de school had bezocht. Behalve dat doorliep ik met hen de geheele evangelische geschiedenis, van de geboorte des Heeren tot aan de Handelingen der apostelen, en dat niet volgens bepaalde van buiten geleerde vragen, maar geheel vrij. Wat de hoofdzaken betrof bleef niemand het antwoord schuldig; alleen in kleinere bijzonderheden faalden er sommigen. Het was zoo, dat ik vrijmoedigheid vond hen tot lidmaten aan te nemen; slechts één hunner zonderde ik daarvan uit, omdat hij nog te jong was. De zondagmorgen was bestemd tot eene ure van voorbereiding voor de viering van het H. avondmaal. Daarbij zouden tevens de nieuw aan te nemen lidmaten openlijk belijdenis van hun geloof afleggen. Hierna werd nog het huwelijk ingezegend van een paar bejaarde lieden, waarop weder de doopsbediening van een 24 tal kinderen volgde. Mijne toespraak handelde over de gemeenschap van den christen

met zijn' Heer, naar aanleiding van eene verklaring der zes eerste verzen van Joh. 15, die ik zoo duidelijk en krachtig mogelijk had trachten te maken. Hierin vond ik tevens aanleiding, om beurtelings de nieuw te bevestigen leden en hen, die dit reeds waren, toe te spreken. Ook diende het onderwerp later voor mijne toespraak aan de ouders, die hun kind ten doop bragten. Na den middag had de bediening van het H. avondmaal plaats; 92 lidmaten, oude en nieuwe te zamen, zaten daarbij aan.

Lilang schijnt mij toe een van de meest welvarende plaatsen van Tonsea te zijn. Het is dit vooral door het levendig handelsverkeer met Kema. Het is de rijstschuur voor de slamsche bevolking en vele christenburgers van die plaats. Doch behalve van de rijstkultuur, die daar meer dan in hooger gelegen streken aan mislukking onderhevig is, maakt de bevolking ook veel werk van de vischvangst, en verbouwt zij nog tabak en wijn, die nergens beter gedijen en in grooter hoeveelheid gewonnen worden dan daar. Bovendien kweekt zij nog varkens en kippen, en verkrijgt door dat alles artikelen voor den handel, die vooral met de schepen op de reede van Kema zeer voordeelig is. De lieden van Lilang schijnen ijverig te zijn om van alles partij te trekken. Aan het strand zag ik zulk een aantal kleine en grootere vlerkpraauwen, alle uit een' uitgeholden boomstam vervaardigd, dat men wel haast van eene vloot van zulke vaartuigen zou kunnen spreken. Deze dienen bij de vischvangst en voor den handel op Kema. Zij zijn in een' oogenblik met een paar man in zee gebragt of op het drooge gehaald. Verder zag ik nog in de sabowah (hut of loods) aan het strand verscheidene doodkisten uit één stuk hout vervaardigd, op elkander gestapeld staan. Op mijne vraag: waartoe dit? was het antwoord,

dat deze door de burgers van Kema hier gekocht werden. Te Lilang is dus het magazijn van die voorwerpen. Tot nog toe weet ik geen andere plaats in de Minahassa, waar men daarin handel drijft.

Bij al hunne bedrijvigheid en betrekkelijke welvaart echter schijnt het, dat de Lilangers hunne hoogere belangen niet uit het oog verliezen. Zij maken eene gunstige uitzondering op de meeste andere gemeenten in Tonsea. Men vindt daar eenige opgewektheid, leven, ja, Lilang is welligt de meest levende van alle gemeenten in Tonsea te noemen. De zondag wordt er geheiligd, wel niet als de joodsche sabbath, maar toch door trouwe opkomst ter kerk, meer dan elders. Verschuilt men zich op vele, ja, op de meeste plaatsen in Tonsea achter het voorwendsel, dat men kleine kinderen te verzorgen heeft, die men niet alleen te huis kan laten, te Lilang bewijst men, dat dit een ijdel voorwendsel is; men gaat daar des morgens en des avonds ter kerk, en regelt het zoo, dat de man of de vrouw op een van de beide tijden bij afwisseling de kerk bezoekt. Ook de hoofden alhier, het hoofd met zijne onderhoofden, achten het niet beneden zich de kerk te bezoeken, noch zoeken daarvoor uitvlugten in hunne vele werkzaamheden. Zoo komen er van de 515 zielen geregeld 130 à 140 ter kerk. Bovendien wordt er nog één of twee malen in de week godsdienstig onderwijs gegeven of kampongan gehouden.

Den ijver van de Lilangers stelt men nog meer op prijs, als men in aanmerking neemt, dat het hun niet aan verleiding ontbreekt. Juist de zondagen zijn de dagen, waarop de Slammen (Islamiten, Mohammedanen) en burgers van Kema Lilang komen bezoeken, om er zich van levensbenoodigdheden te voorzien. Zij weten, dat zij in de week niemand te huis vinden, omdat men dan in de tuinen

is, en eerst des avonds en niet altijd huiswaarts keert. De handel van inlanders gaat gewoonlijk niet vlug; de koop is niet spoedig gesloten. Maar de Lilangers laten zich, naar mij verteld werd, door niets terug houden. Als er ook al vreemdelingen bij hen in huis zijn, dat bijna elken zondag het geval is, en het kerkuur slaat, dan wordt aan de bezoekers gezegd: „vrienden, wij moeten naar de kerk. Gij kunt doen naar verkiezing, hier blijven of medegaan," en zóó gebeurt het dan niet zelden, dat christenen van Kema, die te hunner woonplaats nimmer de kerk bezoeken, op deze wijze als gedwongen, dit te Lilang doen. De gemeente oefent verder onderling eene goede tucht uit. Een helper van den anderen meester, die zich langen tijd ijverig had betoond in het onderwijzen van bejaarden en jeugdigen, (in de hoop van daardoor in aanmerking te zullen komen voor meester in de eene of andere kleine negerij), was in zijn' ijver om jeugdigen te vermanen zoover gegaan, dat hij daarbij ongepaste, de zeden kwetsende woorden had gebezigd. Dit kon de gemeente niet dulden. Zij bewerkte zijn ontslag. Kort daarop maakte hij zich, welligt uit wrevel, aan openlijk bijgeloof schuldig. Toen besloot men hem van het H. avondmaal te weren. Dit scheen hem tot inkeer te brengen; doch niet dan na dikwijls herhaalde pogingen, en eindelijk eerst na openlijke belijdenis van schuld, werd hij weder toegelaten.

Na afloop der avondmaalsbediening, tegen den avond, een weinig uitrustende, kwamen de nieuw aangenomen lidmaten mij bedanken. Dat ik hun nog eenmaal op het hart drukte, den dag hunner belijdenis nimmer te vergeten, en dien overeenkomstig te wandelen, behoeft hier naauwelijks vermeld te worden. Nog werden mij door den Penoelong 5 mannen voorgesteld, bejaarde lieden,

omtrent wie hij mij reeds vroeger had gesproken. Zij waren reeds lang als oudsten in de gemeente ijverig werkzaam geweest in het vermanen, opwekken en leeren, en de gemeente wilde gaarne hunne woorden aannemen. Zij wenschten nu van mij eene bekrachtiging te hebben, om te ijveriger en met te meer nadruk in dat werk te kunnen voortgaan. Wat zij eindelijk wenschten begreep ik zeer goed, al vernam ik dat niet met duidelijke woorden. Zij wenschten hetzelfde als onlangs zes dergelijke oude lidmaten te Treman, eene openlijke, plegtige aanstelling tot diaken der gemeente. Men weet nu eenmaal, dat er in de gemeenten te Kassar en Kema diakenen bestaan, (zij werden er voor eenige jaren, ik meen door Br. HARTIG aangesteld), en zij zouden nu ook gaarne dien rang en titel voor zich hebben. Ik ben echter vooralsnog niet voor de aanstelling van ouderlingen en diakenen in onze gemeenten. Personen, die voor die ambten genoegzame geschiktheid, degelijkheid en zelfstandigheid bezitten leveren mijns inziens onze gemeenten nog niet op. Ik heb hen in het Amoerangsche niet kunnen vinden, en ook hier niet. Waar het christendom naar kennis, geloof en leven nog zoo weinig gehalte bezit als over het algemeen in de Minahassa het geval is, daar acht ik den tijd tot het invoeren van eene gemeentelijke organisatie nog niet gekomen, en het aanstellen van ouderlingen en diakenen wordt mij *zóó* eene werktuigelijke navolging van wat elders geschiedde en geschieden kon.

De begeerte naar eenig ambt in de gemeente is geheel in overeenstemming met een' karaktertrek, dien de inlander dagelijks openbaart. Rang of titel, hetzij met of zonder geldelijk voordeel, daar is het hem om te doen. Met die zucht heeft men waarlijk genoeg te strijden; men

behoeft die niet meer te voeden. Is het innerlijk gehalte van den persoon in overeenstemming met de eischen van het ambt, dat hij verlangt, dan is het iets anders; maar zoo niet, dan kweekt en voedt de betrekking slechts hoogmoed, eigen geregtigheid en ijdele aanmatiging. De diakenen, die ik te Kassar en Kema vond, kan ik waarlijk niet roemen. Het was dus reeds lang, en het is nog altijd mijn voornemen, om geen nieuwe van dat soort in het leven te roepen. Maar nu kwamen mij onlangs de Penoelong en de meester van Treman, daar ter plaatse, en thans weder hier, met hunne vertoogen op zijde, over het wenschelijke en nuttige van den meester hulp te verschaffen, enz. Ik besloot dus, ten einde eensdeels mijn beginsel vast te houden, en anderdeels die goede lieden niet voor het hoofd te stooten, een' middenweg in te slaan. Ik gaf hun te kennen, dat ik met genoegen zag, dat zij als oudsten in de gemeente naar vermogen werkzaam waren door vermaning en leiding, en dat ik hen daarom erkende als medehelpers in de gemeente, en ook wenschte, dat de gemeente hen als zoodanig erkende. Daarom dacht het mij goed, den Penoelong op te dragen, om den volgenden zondag de gemeente met dit mijn besluit bekend te maken, en tevens dat het mijn wensch was, dat zij aan hunne leiding zou gehoor geven. Hiermede schenen zij voldaan, en ik hoop nu maar, dat het hierbij blijven zal, en zij mij niet verder zullen komen lastig vallen met hunne begeerte naar een pangkat (rang). Zoo lang zij niet op zulk eene formele wijze zijn aangesteld, is het gemakkelijker om hen, wanneer zij te kort schieten, weder te ontslaan.

Den volgenden morgen, maandag, ging het weder per praauw, ditmaal een zeer klein schommelend vaartuig, naar Kema. Na nog even in de school aldaar te zijn

geweest, zette ik mij te paard naar huis. Onderweg echter moest ik nog op drie plaatsen in de school vertoeven. Het waren Treman, Kassar en Toemaloentoeng, waar ik ter eerst- en laatstgenoemde plaats, behalve het gewone onderzoek, ook nog eenige scholieren te ontslaan had. Te Treman vond ik de school nog altijd in denzelfden toestand. De meester is een man, die wel wil, maar niet kan. Alleen in het schrijven munt hij uit. Overigens schijnt hij voor de gemeente niet geheel ongeschikt te zijn. Te Kassar gaat de school vooruit. Jozef, pas in Julij des vorigen jaars van de kweekschool gekomen, en in September aldaar geplaatst, schijnt in bekwaamheid en karakter zijn' voorganger, die een jaar vroeger van de kweekschool kwam, te overtreffen. Moge het zoo blijven! Het is toch niet vreemd, dat de inlandsche meester tot verslapping en lusteloosheid vervalt.

Ook te Toemaloentoeng was vooruitgang zigtbaar. Timotheus, mede in Julij ll. van de kweekschool gekomen, waar hij pas één jaar had doorgebragt, voegde ik tijdelijk aan den ondermeester toe. De school schijnt daarbij gewonnen te hebben. – Ik ontsloeg de jonge lieden, die den leeftijd daartoe bereikt hadden, uit de school met eene toespraak, waarin ik hen aanspoorde hetgeen zij geleerd hadden te blijven onderhouden en beoefenen. Mogt mijn woord hun daartoe iets baten, doch... Maar hierover misschien bij eene andere gelegenheid meer.

8 Maart. Gisteren keerde ik terug van Mapangit. Pas kortelings bezocht ik de gemeenten van Tatëlloe en Matoengkas, om er lidmaten aan te nemen en er doop en avondmaal te bedienen. De lidmaten van Talawaän, Mapangit en Tetej moesten daartoe naar eene van de beide plaatsen komen; ook bragt men van daar

enkele kinderen ten doop. Die van Mapangit echter had ik, wat de doopsbediening betreft, daarvan uitgezonderd, omdat ik zelf in die gemeente wilde komen. Daarom ging ik eerst des zondagmorgens, nog vóór dat de zon van achter de bergen te voorschijn kwam, van huis. (Mapangit ligt ruim acht palen afstands van mijne woning aan den weg, die van Manado naar Likoepang leidt; het telt 557 zielen.) Pas van het paard gestegen verschenen, overeenkomstig mijne regeling, de ouders, die den doop voor hunne kinderen verzochten met de getuigen. Nu begon van hunne zijde het verzoeken om den doop, van de mijne het onderzoek naar het gedrag der ouders in de gemeente, om daaruit te kunnen besluiten, of zij eenigszins van godsdienstige belangstelling blijken gaven. Andere gronden om hun den doop voor hunne kinderen toe te staan hebben wij in den regel niet. Zijn zij toereikend? In de praktijk en door de omstandigheden gedrongen, beantwoorden wij die vraag bevestigend. Wij hebben over alle bedenkingen heenstappende dit éénmaal zóó vastgesteld, en het is niet mogelijk van dien ingeslagen weg af te wijken. Men besluite dus niet van het aantal gedoopte kinderen, zijn het dan ook alle kinderen van gehuwden, tot den voortgang van het christelijk leven, noch zie in den inlander, die de godsdienstoefening bijwoont, een beter christen dan in dien, welke daarin nalatig is. Beide verschillen niet veel van elkander. Misschien in eenige oppervlakkige kennis van het Evangelie; maar in gezindheid, handelingen? – wij zullen die vraag vooreerst nog maar daar laten. Zij is hoogst moeijelijk voldoende te beantwoorden. Hoogst moeijelijk en alles behalve aangenaam is ook het onderzoek, dat den doop voorafgaat. Om dit zoo naauwkeurig mogelijk te doen, bezoek ik

de meer nabij gelegene negerijen eenige dagen vóór den dag van de doopsbediening, nadat ik vooraf heb laten bekend maken, dat de ouders, die den doop voor hun kind begeeren, zich daartoe met verzoek tot mij behooren te wenden; wie na dien tijd nog komt, wordt ordeshalve, niet meer ontvangen, tenzij bij wettige verhindering. Dit kon echter te Mapangit niet geschieden. Tweemaal ruim acht palen heen en terug, en tweemaal het den menschen lastig te maken, met mij ten minste des middags te gast te hebben, dit vind ik bedenkelijk. (Ofschoon ik voor mijn verblijf en onthaal nooit eenige eischen hoegenaamd stel, en natuurlijk alles voor lief neem, zoo als ik het vind, tracht ik toch zooveel mogelijk alles te vermijden, wat den schijn van last voor de bevolking zou kunnen hebben. Dit doe ik op grond van kennis van den volksgeest en van andere omstandigheden). Hier kwamen dus de ouders des morgens vóór den aanvang der godsdienstoefening, en het onderzoek begon. Daarbij lag eene lijst ten grondslag, mij door den meester geleverd van de namen der ouders, en daarachter hoe dikwijls zij ter kerk kwamen. Deze lijst was ver van naauwkeurig, en kon het ook niet zijn. De meester was hier eerst sedert vijf maanden werkzaam, en is bovendien een man, die weinig of geen begrip van zijn werk schijnt te hebben. Wat er aan ontbrak moest door mondelinge inlichting aangevuld worden. Doch ook deze was gebrekkig, want – en ziedaar weder de slaafsche inlander – regtstreeksch antwoord op eene bepaalde vraag bekomt men zelden. Eerst moet er over de strekking van die vraag nagedacht worden, er wordt een ontwijkend antwoord gegeven, of een antwoord, dat de aandacht van het punt in kwestie afleidt. Elk onderzoek bij den inlander wordt dus zeer moeijelijk, neemt veel tijd, en

vordert eene groote mate van geduld. Ook de meesters zijn in den regel nog niet vrij van het gebrek hier ter sprake, dat ik liefst onopregtheid uit slaafschheid zou noemen. De ouders komen daarbij één voor één voor, en ik ondervraag hen. Daarbij mag niet vergeten worden te vragen, als zij hun kind niet dadelijk toonen, hoe oud het is. Doet men dit niet, dan kan het gebeuren, dat men in de kerk bij de doopsbediening een' jongman of jonge dochter ziet voorkomen, soms grooter dan de ouders, om den kinderdoop te ontvangen. Dit zou mij hier ook gebeurd zijn. Maar men wordt eindelijk met de praktijk van den inlander bekend. Hij blijft nog altijd, ofschoon christen en lidmaat, in misleiding geen kwaad zien. Hoewel dikwijls betrapt en bestraft op dat kwaad, beproeft hij het telkens tegenover zijn' meerderen, vooral den Europeaan, op nieuw te bedrijven. Altijd zoekt hij ter sluiks te verkrijgen, wat hem regtens moet geweigerd worden. Slaafschheid, geheel in overeenstemming met den maatschappelijken toestand. En dat het hem moeite kost, zich van dat kwaad bewust te worden volgt hieruit, dat het hem niet ontbreekt aan middelen om het te bedekken of althans verschoonbaar te maken. Heeft men iemand b.v. op misleiding of iets anders betrapt, en ziet hij, dat hij de schuldigverklaring niet ontgaan kan, welnu, dan antwoordt hij eenvoudig, dat hij nog „zoo dom" is, en in vele gevallen moet men daarmede wel tevreden zijn. In alle echter niet. Ook zij, die zich anders schamen zouden, zich voor dom te verklaren, trachten zich in den uitersten nood daarmede te redden. Dan genoeg. Moet men ook elders na het zorgvuldigste onderzoek nog altijd twijfelen, of men niet onregt deed met dezen den doop voor zijn kind te vergunnen en genen dien te weigeren,

hier was het in de gegevene omstandigheden nog zooveel moeijelijker om juist te onderscheiden. Ik moest dus wel besluiten, alleen hen af te wijzen van wie het duidelijk bleek, dat zij zich aan verregaande onverschilligheid met betrekking tot godsdienst en onderwijs hadden schuldig gemaakt. Het getal doopelingen klom dus tot 62. Hierbij waren echter eenige jongelieden, die gedeeltelijk door omstandigheden, als ziekte, afwezigheid, enz. en gedeeltelijk wegens nalatigheid bij het onderwijs, bij vroegere gelegenheden den doop nog niet ontvangen hadden. Ook was het aantal kinderen zoo groot, omdat ik bij eene vroegere gelegenheid, wegens den treurigen toestand der gemeente, slechts enkele kinderen had gedoopt, uit de vele die aangeboden werden. Er waren nu verscheidene echtparen, die voor twee en drie kinderen tegelijk den doop verzochten. Te tien ure des morgens was mijn onderzoek afgeloopen (het had bijna twee uren geduurd), en was de gemeente in grooten getale in het kerkgebouw verzameld. Ik sprak naar aanleiding van Mark 16: 16 over de noodzakelijkheid des geloofs tot het verkrijgen der zaligheid, vooral met het doel, om zoo duidelijk mogelijk aan te toonen, dat de doop op zich zelf daartoe niet genoeg was. Mijne toespraak tot ouders en getuigen had dezelfde strekking. Altijd en overal tracht ik zooveel mogelijk, telkens in anderen vorm, hetzelfde duidelijk te maken en op het hart te drukken. Ook met vrucht? ..... De tijd moge daarover beslissen.

Het is hoogst moeijelijk, vooral als men zulk een groot aantal kinderen te gelijk moet doopen, de gepaste orde ter bevordering van eerbied te bewaren. De buitengewone opkomst der gemeente in een gebouwtje, dat meestal slechts berekend is, om een deel van de gemeente te bevatten, neemt de plaatsruimte geheel weg. Alleen daar,

waar het kerkgebouw ook bij eene meer dan gewone opkomst, nog ruimte voor het behoorlijk in- en uitbrengen der kinderen overlaat, kan men regelingen maken tot wering van wanorde, en het goed opvolgen daarvan blijft dan nog afhangen van de meerdere of mindere flinkheid van den meester en de meerdere of mindere mate van beschaving der gemeente. Beide laten in den regel veel te wenschen over. Hier werden alle oorzaken van wanorde vereenigd aangetroffen, en tot overmaat van smart kwam er thans nog eene buitengewone bij. Naauwelijks had ik mij bij een klein tafeltje, waarop het doopbekken stond, geplaatst en begon men de kinderen aan te reiken of krak.... krak.... krak.... krak.... klonk het met toenemende snelheid. Algemeene ontsteltenis en vlugt. Ieder zocht een goed heenkomen. De kerk toch dreigde boven de hoofden in te storten. Op het eerste oogenblik werd ik zelf onthutst; echter herstelde ik mij spoedig. Men was reeds begonnen eene plaats in den wand achter mij, vroeger eene deur, thans met gespleten bamboe digt gemaakt open te scheuren, ten einde mij door te kunnen laten. Ik had dan van daar de kerk uit kunnen springen. Maar pas is men daarmede begonnen, of het hoofd verheft zijne stem, om de menigte, die reeds onder groot gedruisch vlugtende is, te sussen en gerust te stellen. Het was nog geen balk, die gebroken was, maar slechts een van de groote steenen, die de onderste vloerbalken tot steunpunt dienden had zich begeven. Het kon echter ligt verder gaan, dacht ik, en daarom oordeelde ik het noodig te gelasten, dat de reeds voor het grootste gedeelte buiten staande gemeente, ouders en doopgetuigen met kinderen op den arm en aan de hand, slechts bij kleine gedeelten zouden binnenkomen. — Als men den toestand van vele kerkgebouwen

in aanmerking neemt, dan is het werkelijk te verwonderen, dat men nog niet van ongelukken heeft vernomen. Ik herinner mij hierbij nog het gebeurde te Romoöngatas in 1860. Door eene buitengewone gelegenheid, den doop van een aantal bejaarden en kinderen, waren er welligt omstreeks 400 menschen binnen de kerk, en misschien nog wel 200 daar buiten verzameld. Het gebouw was echter in vervallen staat. Herhaaldelijk had men het hier en daar gestut en geschoord. Ook nu had men mij omtrent de sterkte gerustgesteld. Toen ik evenwel opgetreden de schare in geregelde orde nedergezeten overzag, trof mij de golvende lijn der hoofden van die menschenmassa, veroorzaakt door den hier en daar verzakten bodem, de daarmede in verband staande golving van den zolder en de schuinsche uit elkander gewrongen deuren en ramen zóó, dat ik een oogenblik aarzelde om de godsdienstoefening te beginnen. Het is echter moeijelijk om in zulke oogenblikken het werk te staken. Geen godsdienstoefening en doopsbediening, terwijl men er op gerekend heeft, ja er zelfs tot op drie palen afstands voor gekomen is — welk eene teleurstelling! Daarbij eene schare voor het oog nedergezeten in de diepste stilte, blijkbaar met de meeste aandacht; dit kan niet anders dan eene godsdienstige geestdrift wekken in hem, die gereed staat der gemeente het Evangelie te verkondigen. Deze geestdrift was het, die toen besliste. Ik beval de gemeente en mijzelven Gode, en bragt het werk van dien morgen zonder ongelukken ten einde. Spoedig daarna evenwel kwam men mij berigten, dat de kerk gedurende het kerkuur aan eene zijde bijna een voet was verzakt. Maar nu was het ook voor het laatst, dat dit oude gebouw gebruikt was. Te Amoerang teruggekeerd gaf ik den kontroleur en het distriktshoofd terstond ken-

nis van mijne bevinding, en onmiddellijk daarop werd de kerk afgebroken. Men begon toen met geestdrift hout aan te brengen voor een nieuw gebouw. Of dit nu, na vier jaren, voltooid is, daarvan zou Br. VAN DE LIEFDE het best kunnen berigten. – De zorg voor kerkgebouwen laat in het algemeen veel te wenschen over. Toch heb ik wat mijn' werkkring betreft (Likoepang uitgezonderd) misschien de minste reden tot klagen. Dat hier en daar de kerk- en schoolgebouwen nog veel te wenschen over laten, ligt niet aan het hoofd van Tonsea, dat zich wel aan deze zaak laat gelegen liggen.

Na de kerk kwamen zij, die ik onlangs te Matoengkas tot lidmaten had aangenomen mij bedanken, hetgeen mij aanleiding gaf, hun nog een woord tot herinnering aan de verpligting, die nu op hen rustte, toe te spreken. Men komt niet altijd den Pandita bedanken; meestal niet. Ook is er niet altijd eene geschikte gelegenheid voor. Maar er is ook niet al te veel waarde aan te hechten, als blijk van gevoel en erkentelijkheid. Kwam men uit waar besef op dat denkbeeld, dan was het verblijdend te noemen. Maar òf de meester òf een ander lidmaat, eenigszins meer beschaafd, of wel een der nieuwe lidmaten zelf, die in dienst bij dezen of genen Europeaan eenige meerdere manieren leerde dan de andere, heeft hen daartoe aangespoord, en allen zijn gevolgd, omdat hij hun vertelde dat het zóó moest.

Te vier ure na den middag begaf ik mij naar Tetej, eene kleine negerij van 258 zielen. Daar zou ik des avonds der gemeente een opwekkend woord toespreken. Hoe is het met deze gemeente gesteld? – Naar de berigten van den meester te oordeelen, en ik vond geen bepaald bewijs, dat hij mij onware berigten gaf, betrekkelijk goed, althans in vergelijking met zoovele andere

gemeenten in Tonsea. Er zijn 40 lidmaten. Het aantal kerkgangers bedraagt gemiddeld 65, hetgeen eene gunstige verhouding geeft tot het zielental der gemeente. Tetej is eene nette negerij, en er heerscht in het maatschappelijke orde en welvaart; alles natuurlijk in betrekkelijke mate. De oude Hoekom toewah, die er sedert 1831 of 32 aan het bestuur was, eerst als onderhoofd (Hoekom kadoewa), schijnt dat bestuur op vaderlijke wijze te hebben gevoerd, ten nutte der bevolking. In 1855 werd ook Tetej, op verzoek van het hoofd en der bevolking, van een' meester voorzien. Er waren toen nog maar enkele christenen. In 1857 volgde ook de overige bevolking met het hoofd den stroom der beweging. Het schijnt den ouden man, een type van den echten Alfoer, veel gekost te hebben, om van zijne voorvaderlijke gewoonten te scheiden. Eindelijk echter begreep hij, dat het niet anders kon, en hij volgde. Meer is, mijns inziens, van dien overgang tot het christendom niet te zeggen. Hier van overtuiging en geloof te spreken kan men, dunkt mij, alleen met voorbijzien van het karakter van den inlander en van den lagen trap zijner verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Doch hoe dan ook, de man heeft zich sedert dien tijd tamelijk goed naar de nieuwe orde van zaken geschikt. Hij schijnt minder dan andere hoofden de bevolking door zijne „titah" (bevelen) van het kerkgaan des zondags te hebben teruggehouden; zelf de kerk te bezoeken, ja, is zelfs, nadat hij eenigen tijd het onderwijs genoten had, lidmaat der gemeente geworden. Werd hij ook onlangs door een paar meesters, die door zijne negerij kwamen betrapt, op „kabijasäan dholo" (oude gewoonten, d. i. alfoersche gebruiken), hij ontving goedwillig hunne teregtwijzing. Hij had namelijk een kleine „sabowah" (hier niet meer

dan een klein dak van palmbladeren op vier staken) op het graf zijner overledene vrouw opgerigt, en daaronder versch geplukte padi nedergelegd. Het was omdat de vrouw, die hem ontvallen was, nog zelve aan den tuin gearbeid had, waarvan hij nu de vruchten plukte. Zij moest ook haar deel daarvan hebben. Was dat verfoeijelijk? Ik zal de laatste zijn om het te beweren. En wie zal den staf over hem breken, die bedenkt, hoeveel bijgeloof er nog in Europa gevonden wordt? — De oude man is altijd de vriend geweest van mijn' voorganger, en ook ik sta met hem op een' goeden voet. Den „Pandita" te herbergen en naar zijn vermogen te onthalen, schijnt hem eene groote eere te zijn; met hem te zitten praten is hem een genot. En dezen is dit ook niet lastig of vervelend. De man toch is voor zijne jaren, meer dan zeventig, nog tamelijk helder van hoofd, en dat niettegenstaande hij een groot vriend is, zijn gezwollen aangezigt en hoogroode kleur getuigen er van, van sagoweer. De nieuwe Hoekom toewah, als „kapala djaga" (wachthoofd) in de school van den ouden gevormd, schijnt zich dezen waardig te willen betoonen. Althans het eerste jaar van zijn bestuur kenmerkte zich al dadelijk door een' buitengewoon gunstigen rijstoogst. Dit is natuurlijk wel niet geheel aan de bekwaamheid van het hoofd toe te schrijven, maar toch, ook bij de gunstigste omstandigheden, kan de oogst mislukken door nalatigheid van het hoofd. Het gouvernement heeft dit openlijk erkend door vijf negerij-hoofden van Tomsea, die den grootsten oogst binnenbragten, een blijk van goedkeuring te geven, zijnde een eerepajong (zonnescherm). Ook het nieuwe hoofd van Tetej behoorde tot de bekroonden.

Te Tetej aankomende, wees men mij de woning van het hoofd aan, waar alles voor mijne ontvangst was

gereed gemaakt. Ik had gedacht als vroeger bij den ouden Hoekom toewah te zullen ontvangen worden. Doch het schijnt, dat dit naar inlandsche begrippen het besturend hoofd toekomt. Den vorigen keer had de nieuwe Hoekom toewah nog geen eigene woning. Thans had hij in allerijl eene woning gebouwd, die echter niet den naam van huis werd waardig gekeurd: men noemde die „sabowah." Zij was echter meer dan gewoon goed en net gebouwd. Daarbij was het erf goed schoon, en waren de paggers goed onderhouden; in het kort, ik trad onder aangename indrukken binnen. De gastheer ontving mij vriendelijk. Hij is een man, zeker reeds de veertig te boven; reeds enkele zilverachtige strepen loopen door het zwarte hoofdhaar. De gelaatstrekken schijnen bij tevredenheid en vriendelijkheid, degelijkheid en kracht te teekenen. De man verstaat niet slechts maleisch, zooals de oude Hoekom toewah, maar spreekt het ook. Het onderhoud wordt dus zooveel gemakkelijker. Nedergezeten ontbreekt het daartoe niet aan stof. Ook de meester is er bij tegenwoordig, en spoedig komt ook het oude hoofd zich bij het gezelschap voegen. Ik begin met vragen over die onderwerpen, die ik weet, dat uit den aard der zaak het meest belangstelling wekken. Is het niet altijd even ligt eenige mededeelingen uit te lokken, zooals men die verlangt, hier had ik niet te klagen, en er ontspon zich een tamelijk wel onderhouden gesprek. Altijd tracht ik die gesprekken zooveel mogelijk te bezigen tot het geven van wenken, aanmoedigingen, enz., zoowel voor het maatschappelijk als christelijk leven. — Toen de avond gevallen was, verzamelde zich de gemeente ten getale van 90 personen, dus omtrent een derde der bevolking in het kerkgebouwtje. Voor de verlichting was gezorgd. Daartoe hadden eenigen

eene lamp uit hunne woning medegebragt, bestaande uit een gewoon nachtglas, in een' blikken rand hangende. De pit, gemaakt van katoen, wordt dan wat dik genomen, en aan klapperolie is in Tonsea geen gebrek. Met eenige van die lampen is de kerk genoegzaam verlicht. Op aansporing van den meester brengt men deze vrijwillig bij het avond-onderwijs mede; echter alweder ieder op zijne beurt. Als de een dit meer moest doen dan de ander, dan zou hij zich bezwaard gevoelen, en er zou twist ontstaan. – Ik sprak naar aanleiding van 1 Cor. 15: 3. Een tekst als deze dient mij slechts, om op het lijden des Heeren te wijzen, en voorts dat lijden in groote en sprekende trekken te schetsen. Verder sprak ik over hetgeen dat lijden voor ons had te weeg gebragt, en eindelijk toonde ik aan, dat wij alleen door het geloof aan dat heil deel konden verkrijgen. Toen ik mij bij het laatste van een beeld bediende uit het dagelijksch leven mijner hoorders genomen, ontstond er zigtbare aandacht. Geschiedenissen en beelden, levendig voorgesteld, moeten dienen, om onze inlandsche gemeenten iets van den diepen inhoud van het Evangelie te doen verstaan en gevoelen. En al heeft men dan naar zijn eigen gevoel zoo duidelijk en verstaanbaar mogelijk gesproken, dan nog meene men niet, dat de inlandsche christen de zedelijke gevolgtrekking, de toepassing van het gesprokene bij zich zelven vermag te maken. Ontelbaar zijn de bewijzen van het tegendeel, die men dagelijks ontmoet. Gezag en dat alleen is de kracht, die hem leidt. Het moet zóó, omdat het bevolen wordt; – het is goed omdat velen het volgen, of omdat het „gewoonte" is. Ziedaar de drijfveren van zijne handelingen. Men verwachte in het algemeen niet van hem de beoefening van het christelijk leven in volkomen zedelijke vrij-

heid. En van daar ook de zwakheid van de besten.

Na den doop te hebben bediend aan drie jongelieden, die nog overgebleven waren, en aan een paar kinderen, werd de godsdienstoefening en daarmede mijn dagwerk besloten. De overige uren van den avond bragt ik in gesprekken door. Daarbij was het nu vooral de oude man van straks, die uit den rijken voorraad van zijne ondervinding begon te spreken met opgewektheid. Bij vorige gelegenheden hoorde ik hem reeds over den strijd te Tondano in 1807. Thans verhaalde hij veel uit zijn krijgsmansleven in 1830, toen hij mede onder de hulptroepen uit de Minahassa tegen Dipô Nĕgôrô optrok, en een paar jaren op Java doorbragt. Den volgenden morgen keerde ik weder huiswaarts.

(*Het vervolg later.*)

HET GESTICHT VOOR LEPRA-LIJDERS TE MOLANO (AMBONSCHE EILANDEN).

DOOR

den zendeling J. J. VERHOEFF.

Met den Assistent-resident NIEUWENHUIJS en den officier van gezondheid voor de afdeeling Saparoea, bezocht ik, door den eerste daartoe uitgenoodigd, het leprozen-eiland Molano viermalen. Dit eiland was zeker in jaren door geen' leeraar bezocht; dewijl het onder geen der drie Oeliasser-eilanden is ingedeeld. Het eiland Molano ligt iets meer zuidelijk, tusschen de beide eilanden Saparoea en Haroeko, circa eene mijl uit de kust van het eerste en ongeveer eene halve mijl uit de kust van het laatste. Aan de noordnoordoostzijde heeft men eene zandige kust en ankerplaats; het overige des eilands is geheel rotsachtig en ook onbewoond, behalve dat men er een enkel nachthuisje vindt van menschen van de negerij Haria, die hier hunne tuinen hebben, voor zoover het eiland wat oplevert, hetgeen luttel is. Aan de genoemde zandige kust ligt het lazareth. Een 40tal lijders, christenen en Mohammedanen, zijn er op dit oogenblik aanwezig. Ze worden gefourageerd op last en kosten des Gouvernements door de negerijen van Haroeko en Saparoea. Het ziekenhuis en de bijgebouwen moeten in den

laatsten tijd zeer veel verbetering hebben ondergaan. Het vroegere was een oud, bekrompen en ondoelmatig gebouw. Als men thans op het strand aankomt, waar de frissche berglucht van Ceram door de zeestraat Saparoea komt aanwaaijen, vindt men een ruim plein. Men komt allereerst aan twee lange gebouwen, elk van eene koele voorgaanderij voorzien, het eerste voor de mannelijke, het tweede voor de vrouwelijke lijders. Dit gebouw heeft geen' zolder, maar alleen het hooge atappendak tot bedekking, en is dus zeer luchtig. In het midden van het gebouw over de gansche lengte is eene breede gang, welke, als men de in het midden des gebouws geplaatste groote poort intreedt, zich regts en links uitstrekt, en op welke aan weêrskanten 12 cellen uitkomen. Alzoo zijn er in de twee gebouwen 48 mannen- en 48 vrouwencellen. Deze cellen of kamertjes zijn vrij ruim en slechts voor één' zieke bestemd. Elk heeft daarin zijne brits, met een paar kussens en eene deken. Elk kamertje heeft een raam naar buiten. Het ziekenhuis is slechts van gaba-gaba, maar zeer sterk en netjes gebouwd. Wij vonden het gebouw, ook al kwamen wij onverwachts, zeer zindelijk. Tegenover deze gebouwen vindt men eene zeer lange keuken, waarin voor elk der zieken eene stookplaats en een hok (para-para) is ingeruimd. De zieken hebben dus al wat zij behoeven. Rijst, sago, visch, olie, enz. worden hun geregeld elke maand aangebragt. Verder krijgen zij nog elk eenig zakgeld; ik meen vroeger 80 duiten per maand, doch door den Gouverneur WILTENS, die zich even als de heer NIEUWENHUIJS het lot dezer menschen zeer aantrok, nu *ƒ* 1,50 per maand. Als men het lazareth voorbij is, komt men aan de nette gaba-gaba (doch gewitte) woning van den opziener, een gewezen toewah agama van Holalio (eiland

Haroeko), die tevens in de godsdienstoefening de zieken voorgaat. Daarna komt het huis van den dokter-djawa, dat men bezig is te bouwen, en daartegenover heeft men het nette, nieuwgebouwde kerkje, dat ik bij mijn jongste bezoek heb ingewijd met eene toespraak over Joh. 5: 2-9ᵃ, „een bezoek van JEZUS aan de gezondheidsbron te Bethesda", welke toespraak ik aan het H. kerkbestuur verzocht heb, ten voordeele der lijders te doen drukken. Het manuscript verzend ik op uitnoodiging met deze boot. Tevens heeft op mijn verzoek het kerkbestuur beloofd mij 50 bijbels voor de zieken te zullen toezenden. Als men de kerk voorbij is, komt men langs een' goed onderhouden en koelen weg aan eene bron, welke echter in de heete moeson veelal uitdroogt, weshalve het bestuur gezorgd heeft voor het aanwezig zijn van een zestal groote watervaten, die in de voorgaanderij van het lazareth liggen. – De eerste maal dat ik Molano bezocht, wil ik wel bekennen, dat ik niet op mijn gemak was, in de verwachting der dingen die ik zien zoude. En 't was vreeselijk, het gezigt van de verwoestingen, die deze vreemde ziekte aanrigt. Inzonderheid het gezigt der zoogenaamde „natte lepra." Er waren er toch, die bijna geen handen of voeten meer hadden, of wel die andere deelen des ligchaams misten, enz. Het trof ons echter, dat lijders aan zulk eene walgelijke kwaal, zóó opgeruimd en tevreden er uitzagen. Trouwens de ziekte veroorzaakt weinig pijn. Maar voor iemand, die pas het gesticht bezoekt, is het waarlijk een alles behalve opvrolijkend gezigt, de ellende des menschelijken geslachts in zulk een' vorm. Één man was er, een Tenimberees, die volstrekt geen aangezigt meer had. Slechts flaauw kon men onderscheiden waar weleer de neus en oogen zaten. De mond bestond uit eene zeer

kleine opening, in welke men de tong zich zag bewegen, als hij sprak. Hij was evenwel de vrolijkste van al de zieken, en bragt vaak het gansche lazareth-personeel aan het lagchen. Een ander had noch armen, noch beenen meer, en werd door de andere zieken gedragen, als ware hij een zak met rijst. Nog bezocht ik afzonderlijk in zijne cel een' stervenden lijder (een man van Nalahia). Zijn toestand was zoo ellendig, dat ik het niet waag dien te beschrijven, en dat het bijna niet mogelijk was het gedurende eenigen tijd in zijne tegenwoordigheid uit te houden. Ik verzamelde dus alle zieken op den gang vóór de cel, en sprak tot hen, waarna we zongen en baden en den stervende gedachten. Velen waren zeer ontroerd, ook de Slammen (Islamieten) wilden er allen bij tegenwoordig zijn, en er waren er, die weenden en mij bedankten, dat ik met hen had gebeden. Er zijn twee van die Slammen, die den doop hebben verzocht. Zoodra de bijbels komen, wensch ik aan hun verlangen te voldoen, en tevens de bijbels uit te deelen. Ik heb den opziener aanbevolen, die doopcandidaten eenig onderwijs aangaande de christelijke godsdienst te geven, want als eene bloote vorm wil ik den doop niet bedienen, al schijnen die menschen er ook begeerig naar. Ik heb hart voor die zieken, en bij velen zag ik blijde gezigten, telkenmale als ik weêr kwam. Over de walgelijkheid der ziekte ben ik nu al heen, ik die er vroeger zoo bang voor was; maar men gewent aan alles. De zieken hebben overigens een gemakkelijk leventje, daar het Gouvernement het gesticht voorziet van de noodige koelis tot het reinigen der gebouwen, het waterhalen, houthakken, enz. Het eenige is, dat zij van hunne familie zijn gescheiden; maar zij hebben het veel beter dan in hunne negerijen, waar zij den hunnen maar tot last zijn, en ik

kan dus niet begrijpen, dat er zóóvelen in de negerijen blijven. Molano is ongetwijfeld hun een schrikbeeld, daar zij het niet kennen. Overigens, hoewel de wet nog bestaat, dat de leprozen uit de negerijen moeten verwijderd worden, zoo is men in den laatsten tijd te zeer overtuigd geworden dat de ziekte niet contagieus is, dan dat men deze wet al te streng zou handhaven.

DE ZELFSTANDIGHEID VAN DEN MINAHASSER.

DOOR

N. GRAAFLAND.

Den 26sten November des vorigen jaars zette ik weder voet in de mij geliefde Minahassa. Welke gewaarwordingen mij toen bezielden, kan ik niet in woorden brengen. Maar dat dankbaarheid aan God, den hemelschen Vader, den grondtoon uitmaakte van die vele en afwisselende gewaarwordingen, behoef ik zeker niet te zeggen. Het doel – de herstelling van de gezondheid mijner vrouw – was bereikt, beter zelfs dan ik had durven verwachten; de reis naar het vaderland en terug naar dit mijn tweede vaderland was gelukkig geweest; – ik had nieuwe indrukken ontvangen, die mij bijgebleven zijn; ik had familie en vrienden mogen wederzien, en ik gevoelde mij aangespoord om met nieuwen moed het werk te hervatten, dat ik vóór 15 jaren hier begon. Is het wonder, dat ik geheel vervuld werd met dankbaarheid voor het verledene en het heden, en dat ik de toekomst weder met blijdschap tegenging?

Eene maand na mijne aankomst – den 1sten Kerstdag – ving ik het werk in mijne gemeente weder aan. Velen hadden ons bij onze aankomst te Tanawangko opgewacht; ik had van eenigen reeds ongevraagde hulp ge-

noten bij het vervoeren mijner goederen; en nu vond ik ook menig aangezigt, dat straalde van vreugd bij het wederzien. Maar of velen niet meer den vriend dan den leeraar en herder in mij begroetten? Ik durf er bijna niet meer aan twijfelen. Tot mijn leed moet ik echter melden, dat er ook waren, die mijne komst niet met verlangen hadden te gemoet gezien, ja welligt gewenscht hadden, dat ik niet gekomen ware. Dit laatste werpt zeker eene treurige schaduw over het geheel, en ik kan dan ook niet ontkennen, dat mijne blijdschap daardoor lager gestemd werd.

Den vriend en niet den leeraar en herder begroetten velen in mij. Dit geldt echter niet van allen. Ik weet, dat er ook zijn, die weder van nieuws af aan hun' dorst naar geestelijke kennis wenschten te laven, en dit ook door het getrouw bezoeken van kerk en onderwijs tot heden toonen. Mijne herderlijke leiding was hun dan ook tevens weder tot verkwikking en sterkte, en het is mij een genot te weten, dat zij zich verheugen hun' leidsman weder in hun midden te zien. Maar die anderen? Och, zij gevoelen wel betrekking op mij, omdat zij weten, en ondervonden hebben, dat ik het wel met hen meen; maar onderwijs en geestelijke leiding vragen en zoeken zij minder; sommigen in het geheel niet. Zal ik dit met een enkel voorbeeld ophelderen?

Daar hebt gij A. Nog gisteren kwam hij tot mij, en vroeg mij hulp in eene zaak, die geheel zijn tijdelijk bestaan geldt. De man weet wel, dat ik hem niet heen zend, zonder hem mijne tusschenkomst te verzekeren. Ik laat hem bij zulke gelegenheden niet heengaan, zonder hem ook over zijne geestelijke belangen te onderhouden, al naar het pas geeft. Zoo stemde hij mij dan ook gisteren gaarne toe, dat hij zijne pligten ten aanzien

van de godsdienst niet goed nakwam. Hij gaf mij daartoe eene ongezochte gelegenheid.

„ Ik ben een vijand van schulden te hebben," zeide hij, „ en daarom wenschte ik ook mijne schuld bij den heer N. te kunnen afdoen. Ik heb bij niemand anders schuld."

„ Zoo. Maar ik meen toch te weten, dat gij nog schuld heb bij een' ander' Heer."

„ Neen, volstrekt niet."

„ Kom, bedenk u eens goed."

„ Neen, ik heb bij niemand anders schuld."

„ Maar, heb gij dan geen schuld bij God?"

„ Ah ja! – Maar... ik ben gansch en al van streek geraakt; mijn hart is niet aangenaam over die ééne zaak, waarover ik mijnheer laatst geschreven heb."

Men had hem namelijk van iets ongeoorloofds in zijn gedrag beschuldigd tijdens zijne verloving met zijne tweede vrouw.

„ Maar A., ik heb u toen reeds gezegd, dat gij u zulke dingen niet behoeft aan te trekken, als gij voor God en uw geweten overtuigd zijt geen kwaad gedaan te hebben."

„ Ja, maar ik ben beschaamd."

„ Hoor eens A., er is iets anders nog, dat u van de godsdienst aftrekt. Gij zijt verward in uwe koopmanschap, en daardoor is er geen plaats in uw hart, en kunt gij er niet aan denken om uwe pligten omtrent God en uw geestelijk heil te vervullen. Denk er eens over na, of dit ook niet eene voorname reden is, dat ik u niet meer zie in de kerk, en dat gij het leeren voor het lidmaatschap hebt gestaakt."

De man stemde toe, als altijd, en beloofde beterschap.

Zoo zijn er meer. In ziekte en moeijelijke omstandig-

heden komen zij tot mij, maar de geestelijke hulp verlangen zij niet. Geestelijk leven, belangstelling in de godsdienst en het heil hunner ziel ontbreekt hun. Zij zijn niet slecht, maar hun wandel, zonder ergernis of aanstoot, is geen gevolg van een krachtdadig werkend beginsel.

Deze zijn echter de ergsten niet. Ik sprak ook van anderen, die mijne komst niet met verlangen te gemoet zagen. En hier zal ik in de onwelkome noodzakelijkheid zijn, eene treurige schets van een gedeelte van mijne gemeente te leveren.

Er is tijdens mijne afwezigheid in mijne gemeente veel geschied, dat oorzaak tot droefheid is. Er is gedurende dien tijd een invloed werkzaam geweest, die de gelegenheid heeft waargenomen, dat het herderlijk oog en de krachtige tusschenkomst niet in staat waren dien te verhinderen. Het is hier gegaan, als in de bekende gelijkenis van den Heer: goed zaad was er gezaaid, er was een heerlijk plantsoen ontstaan, en er was hoop op overvloedige vrucht.

„Van waar dan dit onkruid?" – Een vijandige invloed heeft veel van dat goede verstikt. De magt der zonde, voor een' tijd ten onder gebragt, heeft zich weder doen gelden. Er is kwaad zaad – er is zonde gezaaid!

Het doet er weinig toe, dat ik hier aantoone, van waar en door wien. Het zal genoeg zijn de treurige waarheid te vermelden. Het is nu eenmaal waar: de vleeschelijke mensch bedenkt niet de dingen die des geestes Gods zijn, – en niet genoeg, dat velen zelven niet willen ingaan; zij verhinderen ook hen, die anders zouden willen. De mensch der zonde heeft een welbehagen, ook anderen tot zonde te voeren: zonde is vijandschap tegen God!

Het maramba (een zekere dans) was een middel, dat nog algemeen en verderfelijk werkt, waar het met moedwil wordt aangedrongen. Ook hier maakt het zijne slagtoffers op zedelijk gebied. Ik heb die dansen vroeger elders beschreven, en het lust mij niet, dit hier weder te doen (1). Deze en gene zal mij wel gemakkelijk veroordeelen, als ik zeg, dat ik ze vroeger door mijnen zedelijken invloed heb trachten te doen ophouden, of ten minste uit Tanawangko te verwijderen; en dat mij dit ook eenige jaren lang gelukt is. Dat was de tijd van aangenamen vooruitgang mijner gemeente in ieder opzigt. Het is echter ligt, in Europa of elders, te lagchen over onze bekrompenheid in het tegengaan van eenvoudige dansen en volksvermaken. Zelfs kunnen wij misschien de veroordeeling niet ontgaan van hen, die meer van nabij met die dansen bekend zijn. Maar dezulken verschillen van ons in... begrippen van zedelijkheid, of zij hebben slechts de uitwendige vertooning en enkele zangen op het oog. Wel! ik neem aan de maramba te beschrijven, tot gij er eene afschaduwing in zoudt meenen te vinden van grieksche zangen, zoodat men meende de muzen te hooren, die met schoone stemmen elkander beantwoordende, de onsterfelijke gaven der goden en der stervelingen bezingen; en nu en dan zoudt gij meenen, dat de tijden van OSSIAN in de Minahassa herleefden. Maar... zou het waarheid zijn? – Ja, welligt, als ik mij voorstelde u de oorspronkelijke maramba's te schilderen: ik geloof werkelijk aan eenen tijd, dat het er met de zedelijkheid, en de fosso's, en de dansen en hunne bestemming in de Minahassa beter uitzag dan in

---

(1) Zie over de volksdansen: *de Minahassa*, door N. GRAAFLAND, bladz. 165, e.v. Het werk verschijnt in afleveringen bij de firma M. WIJT & ZONEN. RED.

den tijd, toen wij dit alles leerden kennen en de evangelisatie onder hen begon. Maar die tijden zijn niet meer, en zoo zij bestaan hebben zijn zij in een ver verleden te zoeken. Wilt gij het karakter der maramba's kennen, die ik bedoel, dan heb ik u slechts te zeggen, dat zij bij voorkeur plaats vonden in een huis, dat sedert jaren her – zoo lang ik hier ben – bekend staat als het slechtste van al wat er is, een huis dat door ontucht en vele andere wanbedrijven voor ieder geteekend staat. Wat mag men wel verwachten van de zedelijkheid van publieke vrouwen? – Men heeft eene poging gedaan om aan de maramba's eene minder verderfelijke strekking te geven, en zoo zou er nog wel een volksvermaak uit kunnen voortkomen; maar het volk hier heeft nog zoo weinig zelfbestuur en zelfbeheersching; het kent nog zoo weinig de grenzen.... en de slechten vatten de gelegenheid aan, om datgeen wat nog mogelijk is goed toe te passen – slechts aan te wenden.

Behalve de dadelijke aanleiding tot zonde – waarvan de gevolgen ook niet geheel onbekend blijven – hebben de maramba's nog de strekking gehad om ligtzinnigheid en losheid van zeden aan te kweeken. En hier blijkt het dan al weder, hoe schadelijk hun invloed is. Dat begint met losheid en ligtzinnigheid in taal, – dat plant zich voort op manieren, – en de zonde ligt voor de deur!

Dit over den nadeeligen invloed op de gemeente van buiten. Maar ook van binnen is er kwaad bijgekomen. De meester, die gedurende mijne afwezigheid de zaken voor een groot deel moest leiden, heeft aanstoot en ergernis gegeven. Dat gaf verwijdering van velen der besten in de gemeente, die niet gaarne het woord hoorden voeren, en opwekken tot reinheid van zeden en godzaligen wandel door iemand, die onder zware verdenking

lag van den weg der zonde te hebben willen bewandelen, terwijl de daad slechts verhinderd was. Maar al sprekende met afkeuring over zijnen wandel, trekken ook anderen zich dit aan, die allereerst de hand in eigen boezem hadden dienen te steken. Het voorbeeld werkt hier oneindig sterker dan in Europa, naar den aard van volken, die nog geen eigene zelfstandigheid kennen of bezitten. Zij, die door het goede voorbeeld van anderen vroeger getrouw kerk en onderwijs bezochten, bleven ook nu op het voorbeeld dier beteren weg; en met zich te verwijderen van kerk en onderwijs had de zonde maar te beter spel. Het gevolg is, dat er bij velen weder eene onverschilligheid ten aanzien der godsdienst is gekomen, zoo als die vroeger hier bestond.

Hoe is dat mogelijk?! – Maar wat is er dan toch van hun christendom?! Is het dan toch waar, dat het christendom zelf, dat de godsdienst geen' eigenlijken wortel schiet in het hart en leven des volks? – Is het hier dan in den grond wel beter, dan op de Ambonsche eilanden? De geschiedenis mijner gemeente is eene bijdrage tot de beantwoording der vraag: òf er te denken zij aan zelfstandigheid der nieuw opgerigte gemeenten uit de heidenen van den Indischen archipel – met name die der Minahassa –; en wanneer die verwacht kan worden?

Het is mijne schuld niet, dat ik hier weder moet terugkomen op een oud thema, dat hierdoor welligt zal worden aangemerkt als een mijner stokpaardjes.

Ik acht, dat bij nadenken, de toestand voor als nog niet wel anders te verwachten was, al heb ik zelf ook al soms mijne illusies, die ietwat hooger gestemd zijn, dan de werkelijkheid te aanschouwen geeft.

De volken van den Indischen archipel hebben niet die veerkracht, dat ontwikkeld zelfbewustzijn en dat

zelfstandig bestaan, dat eigen was b. v. aan de Germaansche volken. Ook onder deze werd het christendom gebragt door enkelen, en langen tijd nog van elders gevoed, maar toch was daar eene kracht, die zich werkdadig betoonde, om het levend beginsel des christendoms in zich op te nemen en zich zelven verder te ontwikkelen. Vandaar dat het christendom dan ook daar zijnen eigenen ontwikkelingsgang spoedig te gemoet ging.

Niet alzoo de volken van den Indischen archipel. Getuige Ambon. Sedert ruim drie eeuwen is daar het christendom gebragt. Ook daar kwam het eerst door de Portugezen, en dus in de vormen van de R. C. kerk. De krachtige XAVERIUS predikte, en bragt toe, en stichtte gemeenten, en liet zendelingen achter met het doel en stellige voornemen, om die nieuw gestichte gemeenten onder de hoede der kerk voortdurend van nieuwe voedingskrachten te voorzien, wel niet, naar ik vermoed, omdat hij in zijne beschouwing van landen en volken zal gekomen zijn tot de erkenning, dat dit hier bijzonder noodig was, maar meer naar de wijze van werken en de geheele inrigting der R. C. kerk.

Onze voorvaderen vervingen hunne plaats, en de O. I. Compagnie deed het hare om het christendom voort te planten en gedeeltelijk ook onder deze volken tot ontwikkeling te brengen; maar daar was te weinig eenheid in het werk, te veel proefneming en te gedurige afbreking door mutatiën en staatkundige aangelegenheden, dan dat van zulk eene wijze van werken veel degelijks zou te verwachten zijn. Hadden nu echter die volken meer veerkracht kunnen ontwikkelen, dan zou die verkeerde wijze van werken niet zooveel geschaad hebben; dan zouden zij door inwendige kracht het hun aangebragte beginsel zich toegeëigend en verder ontwik-

keld hebben. Dit geschiedde niet, en dewijl die streken later voor een goed deel verlaten werden, en slechts nu en dan bezocht om eenige vormen – doop- en avondmaal en kerkgaan te onderhouden –, kon het niet anders of de kiemen van het weinige christelijke leven, dat er aanvankelijk gebragt was, moesten versterven, – en een dood formalisme was alles wat nog overbleef. En behoef ik nu nog te zeggen, dat hiermede ook alle aansporing en kracht tot een' geheiligden wandel, tot verbetering des huiselijken en maatschappelijken levens verloren ging?

Het lijdt wel geen' twijfel, dat het hoogst moeijelijk is zulke toestanden spoedig te veranderen. Ik zie de schrale, dorre, ja doodsche vruchten van zulke werkzaamheid, van dat christianiseren – of nog beter christen maken – tot heden nog in onze strandgemeenten.

Wat is er tot heden nog van Kema? Vraag het Br. TENDELOO, en hij zal u antwoorden: Het staat er bedroevend; geen enkel heiden, maar – hoeveel christenen? En toch heeft Br. HARTIG onder die gedoopten met al zijn vermogen gewerkt. (1) Maar zij zijn zichzelven genoeg, om den naam van christen dien zij dragen. „Kennis hebben zij niet en begeeren zij niet; bijgeloof beheerscht hun geheele leven; zonde vreezen zij niet; zij spotten met God en godsdienst. Enkele vormen van het christendom houden zij aan; kerkgaan soms bij gelegenheid; doop voor de kinderen en avondmaal om met God af te rekenen." Deze beschrijving gaf HARTIG mij.

. . . . Van andere plaatsen spreek ik niet.

Tanawangko was bij mijne komst evenzoo. Hoe heb ik gewerkt en gezucht, gebeden en gestreden, om hier dat oude zuurdeeg van zonde, onkunde, bijgeloof,

(1) Br. HARTIG was van 1848 tot 1854, toen hij overleed, te Kema werkzaam. RED.

eigengeregtigheid, spot en doode onverschilligheid uit te roeijen! En – wat verkreeg ik? Ja veel: verandering en verbetering in vele opzigten. Er kwam leven, vooral onder het opkomend geslacht; er kwam kennis, zelfs onder hen, die reeds in jaren gevorderd waren; er kwam erkenning en afkeuring van zonde en ongeregtigheid; er werd prijs gesteld op eenen goeden naam en reinen wandel; het kerkgaan en bijwonen van het godsdienstonderwijs werd velen een lust, zonder als vorm waarde te hebben, als zouden zij daarmede de zaligheid winnen.

Maar daarmede was de werking van het oude zuurdeeg nog niet uitgeroeid. Velen heb ik nooit kunnen bereiken, en hoewel ik anderen onschadelijk heb gemaakt voor een' tijd, heeft toch de kracht der zonde weder de bovenhand gekregen, toen ik vóór anderhalf jaar hen gedeeltelijk aan zich zelven moest overlaten. Het is mij nu maar al te duidelijk gebleken, dat mijne persoonlijkheid nog meer invloed had uitgeoefend, dan de waarheid zelve; en hoewel ik dit eenigszins wist en doorzag, ben ik toch nog teleurgesteld bij het zien van het spoedig terugzinken tot vroegere toestanden. Ik had gehoopt, dat de waarheid meer had doorgewerkt, en hoewel ik niet had durven verwachten bij mijne komst alles zoo terug te vinden, als ik het verlaten had, hoopte ik toch, dat bij mijne terugkomst het verwelkte of beschadigde wel weder spoedig tot vorigen bloei zou komen.

Hoe het is toegegaan, dat er zooveel achteruitgang was, heb ik aangetoond. Veel is daaruit te verklaren, en gedeeltelijk te verschoonen. Het dient ook niet vergeten te worden, dat er reeds vóór mijn vertrek eenige verflaauwing bestond, zoo als ik in mijn laatste verslag vóór mijne reis mededeelde, terwijl de oorzaken meest te zoeken waren in invloed van buiten. Bovendien moet

ik nog doen opmerken, dat Tanawangko dit gansche jaar heeft gesukkeld met tijdelijken nooddruft, en dat die toestand ook door velen wordt aangemerkt, als eene der oorzaken der tijdelijke verachtering.

Uit alles blijkt genoeg, dat het oude régime nog niet geheel was uitgeroeid, toen ik de Minahassa verliet, en dat het sedert niet veel beter geworden is. Veel is te wijten aan de wijze waarop het christendom hier voor eeuwen gebragt en onderhouden – zegge overgelaten is. Zij werden gedoopt zonder kennis en zonder overtuiging; en verder van tijd tot tijd bezocht, om al weder te doopen, kerk te houden, avondmaal te bedienen en overigens de christenen of gedoopten aan zichzelven over te laten. Wat, mag ik vragen, was van zulk een christendom te verwachten? Daar was geen levend beginsel ingeplant, noch door het verspreiden van genoegzame en heldere kennis, noch door eene krachtige persoonlijkheid, die lang genoeg in hun midden bleef om den stempel zijns geestes en levens op het volk af te drukken. Van dat volk zelf eene degelijke, krachtige werkzaamheid te verwachten, om tot meerdere ontwikkeling en tot geestelijken wasdom te komen, is ijdel, daar dit strijd tegen zijn' aanleg en mate van energie, en met den eeuwenouden onmondigen, kinderlijken, afhankelijken toestand, waarin het zich bevindt, en waarbij geen zelfstandigheid denkbaar is. Ik acht, dat dit volk dient te worden opgevoed; dat er kennis moet worden gebragt; dat de persoonlijkheid van de voorgangers op hen dient te werken; en er middelen moeten worden aangewend om het tot zelfstandigheid op te leiden. Dat is de gang van de methode der zendelingen in de Minahassa; maar ik zal mij niet verwonderen, wanneer, nadat de geheele Minahassa zal zijn toegetreden, en het christendom op

de bergen reeds eenen zelfstandigen ontwikkelingsgang te gemoet gaat, de strand- of oude christenen nog even achterlijk zullen zijn, en in doode vormen voortleven, tenzij aan hen bijzondere zorg worde besteed, om het oude met wortel en tak uit te roeijen.

Het zal reeds genoegzaam duidelijk zijn, welke verachtering er in mijne gemeente heeft plaats gehad. Prijsstelling op de godsdienst, – zietdaar, wat zeer is afgenomen. Gebrek daaraan was de oude kwaal; daarin was te Tanawangko gedeeltelijk veel verbetering gekomen, maar nu zijn zij weder achteruitgegaan.

Daarmede hangt alles zamen. Het bezoeken van kerk en onderwijs neemt toe of af, naarmate de belangstelling in de godsdienst meer of minder is. Het leven naar Gods wil voegt zich daarnaar van zelf: zonder godsdienst geen heiliging van wandel; buiten God heerscht de zonde. Ik zie het hier alles duidelijk voor oogen. Vandaar dat er nu ook weder onder jongeren zamenleving is zonder wettigen echt; dat een meisje van goeden huize... maar waarom zou ik meer bedroevends opnoemen? De waarheid zou ons maar bij herhaling te treffender, maar ook te bedroevender voor de oogen treden: buiten God en godsdienst geen heil voor het individu, het huisgezin en de maatschappij. Wat al ontstemming en treurigheid, verwijdering en vijandschap is hier in die korte spanne tijds ontstaan! En dat alles – men begint het thans te zien en te erkennen – vruchten van de zonde! Daar schaamt een vader zich over den val zijner dochter, en durft het hoofd niet meer vrij opheffen! Daar zit eene moeder weg te smelten in tranen over de schande over haar huis gekomen! Ontstemming, droefheid, rouw – hier en ginds! Mijn God! vraag ik, wat moet er van Tanawangko worden?

En dan ziet de wereld nog verwonderd op: — „van waar toch zoo vele geschiedenissen op uwe plaats?” Van waar? Vraag het hun, die het eerste gif gebragt hebben, die ligtzinnigheid en wereldzin en zondelust hebben aangemoedigd. De wereld belacht ons, als wij strijden tegen het eerste ontkiemen der zonde. Zij ziet haar niet, en erkent haar niet! En dan heet het, dat wij het volk geen vermaken gunnen. Maar de reden ligt dieper: daar is geen kennis en erkenning van zonde voor God. Als de daad bedreven is; als er ongeluk uit geboren wordt, dan verwondert men zich. „Hoe slecht! Hoe gemeen! Wie had dat durven denken!?” Wie? — Hij, die tegen het eerste ontkiemen der zonde ijverde, en het ongeluk voorspelde. Ach, ik wil wel gelooven, dat velen nooit bedoelden ongeluk te brengen; maar daarom is het te meer te betreuren, dat men niet tot deze eenvoudige waarheid kan doordringen, dat zonde nooit tot geluk kan leiden.

Toch zijn er nog hoopgevende teekenen, die vroeger nooit gezien werden onder het oude régime. Die droefheid, die schaamte, die rouw — zij zijn gegrond in de betere opvatting van het leven en zijne bestemming, van het ontwaakt en ontwikkeld godsdienstig geweten der gemeente. Dat was vroeger onbekend, en daarom is er ten slotte nog groote vooruitgang. Daar ligt eene erkenning van zonde en schuld, en de weemoedige instemming, dat het anders zijn moest. Of het nu juist de ware droefheid over de zonde zelve is, wil ik thans niet beoordeelen. Berouw voor God, rouw over de zonde, omdat zij zonde is: dat veronderstelt een ontwikkeld christelijk standpunt, eene hooge mate van ontwikkeling, en zelfkennis, en bewustzijn van onze betrekking tot God. Zelfs in Europa vindt men dat nog maar al te weinig. Ik streef er naar, mijne gemeente tot dat standpunt op te voeren: vooreerst dank ik echter God reeds,

als ik zie dat er schaamte is over de zonde, en niet alleen berouw over de vruchten. Welnu! dat is nu mijn aanknoopingspunt om mijne gemeente weder terug te voeren tot haar vorig welvaren. God geve daartoe zijnen zegen!

In verband met het geschrevene betreur ik, dat ik nog geen hulp heb ontvangen voor mijn zendelingswerk, of beter gezegd nog geen' vervanger in dat werk mag begroeten. Er moet aan mijne gemeente hier en aan de gemeenten op de bergen meer zorg besteed worden, dan ik kan aanwenden. De kweekschool eischt al mijnen tijd, en zoo blijft er ten dienste der gemeente niet veel over. De meerdere zorg toch vereischt o.a., dat de gemeenteleden in hunne huizen worden opgezocht; dat men met alles wat invloed kan hebben op het welzijn der gemeente, haar leven en hare ontwikkeling, maar ook de hinderpalen, die daartoe in den weg staan, bekend worde, en door woord en leiding zorge, dat er niets van het plantsoen beschadigd worde. De gemeenten op de bergen dienen bezocht te worden; de scholen vereischen een naauwkeurig en gestadig toezigt.... Ziet! dat alles is mij bij de drukke en aanhoudende werkzaamheden op de kweekschool niet meer mogelijk.

Dat is het groot nadeel voor de gemeente. Men moet weten, dat de zendeling ambulant is — overal, altijd tegenwoordig; dat hij in huis of negerij altijd te verwachten is; dat men aan hem een' vriend en raadsman heeft, met wien men gemakkelijk in aanraking komt. Dat alles verwacht men thans van mij slechts in zeer geringe mate, omdat men het weet, dat ik dagelijks mijne werkzaamheden heb op de kweekschool.

Zendt daarom, Heeren Bestuurders, een jong en krachtig man, die met wijsheid, liefde en opgewektheid deze gemeente en den geheelen werkkring zal kunnen leiden.

Hij zal practisch werkzaam dienen te zijn; hij zal zich in huizen en tuinen (akkers) en op wegen hebben te begeven; hij zal moeten leeren met menschen, met kinderen uit de Alfoeren om te gaan. Hij behoeft zich niet in te laten met historische vraagstukken over den Pentateuch en de echtheid van Mattheus. Arme Alfoeren! als men uwe stompe hersenen in plaats van ze natuurlijk te ontwikkelen zou willen pijnigen met zaken, die u het weinig gezonde verstand, dat gij nog bezit, voor altijd zouden doen verliezen. Neen! hij hebbe liever een open oog voor de goede en slechte eigenschappen des volks, een warm hart, dat geen grooter geluk kent, dan het geluk des volks te bevorderen in ieder opzigt.

Hoewel dit jaar de opkomst in het onderwijs voor het lidmaatschap niet naar wensch was, kon ik toch een tiental ouden en jongeren op den laatsten dag des jaars aannemen, die sedert drie jaren getrouw het onderwijs hadden bijgewoond. Ik erken, dat ik ditmaal mijne eischen minder hoog stelde, om daardoor gelegenheid te hebben eenigen aan te nemen, en eene aanmoediging en opwekking bij anderen te veroorzaken. Of ik dit doel zal bereikt hebben, zal moeten blijken, als ik na de vacantie der kweekelingen van mijne school de catechisatie weder zal aanvangen. Gisteren (4 Januarij) kwam mij een blinde jongen, aan de hand van zijn zusje geleid, verzoeken ook voor het lidmaatschap te mogen leeren. Van de vroeger opgeschrevenen is er nog een achttal, dat vrij getrouw opkwam. Die zal ik zeker wel weder onder de aanstaande leerlingen kunnen tellen. Vroeger kwamen er 40: dus is het verschil nog aanmerkelijk groot. In aantal is de gemeente dit jaar ook niet vooruitgegaan. Bij verachtering van binnen is aan geen werkzaamheid naar buiten te denken. Dat moet hier van de gemeente uitgaan, omdat ik mij daaraan weinig wijden kan.

Tatelie is de tweede gemeente in mijn' werkkring. Zij is eerst bloeijende geworden onder de leiding van ISMAËL TIWOW. (1) Zijn werk was niet ijdel en ook niet vlugtig. Hoewel zij ook aan het strand ligt, en er soms een invloed van buiten werkzaam is, kan zij niet onder de oude of strandgemeenten gerekend worden. Zij behoort onder de nieuwe gemeenten uit de heidenen. Welnu, die plaats heeft ook verzoekingen doorgestaan. In vroegere verslagen heb ik daarvan gesproken. Ook gedurende mijne reis naar Nederland zijn daar pogingen in het werk gesteld om de gemeente tot ligtzinnigheid te brengen, en zelfs heeft dat nog na mijne terugkomst plaats gehad: maar de invloed op de kern der gemeente was gelukkig luttel; openlijke aanstoot is in die gemeente niet geweest; en bij het laatste avondmaal te Tanawangko gehouden, had ik al de ledematen van Tatelie bijeen; uitgenomen die door ziekte of ouderdom verhinderd zijn zoo ver te loopen. Te Tatelie zelf wordt nog geen Avondmaal gehouden, want.... het schoolkerkje is een zeer onaanzienlijk gebouwtje!

Hoe! Dus toch geen leven en kracht en goeden wil genoeg bij die gemeente om zich een goed bedehuis te bouwen!

Waar zijn wij? In het vrije Nederland welligt? In eenen vrijstaat? Of in eene wildernis te midden van eeuwenheugende bosschen onder de dieren des wouds? Trekken wij ook als nomaden rond over onbezette streken, om ons te vestigen waar wij willen — vrij als vogelen des hemels?....

Doen wij de oogen open, en droomen wij nu eens niet. Wij zijn in eene nederlandsche bezitting; maar aan veel wat gij ziet en hoort, zoudt gij niet zeggen, dat gij

(1) Zie over dezen Mededeelingen, 7den jaarg., blz. 200, e.v. RED.

waart in eene bezitting van het vrije Nederland. Hier is de zaak eenvoudig: de bevolking mag zich zelve geen kerk bouwen. Het is nu eenmaal zoo – dat gaat alles uit van het Gouvernement, of liever van het plaatselijk bestuur. Niet altijd is dit echter volkomen ingelicht over den inwendigen toestand, en nog minder omtrent de belangen der gemeente.

De gemeente van Tatelie wil wel eene andere kerk bouwen, niettegenstaande de lieden werk genoeg hebben. De Hoekoem toewa wil het ook; maar deze slechts ter verfraaijing der negerij, naar zijn inzien. Mag hij het nu doen? Durft hij met de bevolking zamenstemmen, en eene kerk bouwen? – Ik geloof, dat hij geen drie dagen langer negerijhoofd bleef. De Kontroleur zou dit niet als vrije werkzaamheid, vrijen wil der bevolking aanmerken, maar als „lasten, door den Hoekoem toewa het volk opgelegd," en dus – ontslag. Daar komt geen verdere redenering te pas van „het volk wil het," – „zij doen het niet tot schade der overige werkzaamheden," enz. De Hoekoem toewa „is zijne bevoegdheid te buiten gegaan," dat is de term, en ontslag volgt.

Maar de Hoekoem toewa van Tatelie is voorzigtig. Hij vraagt den Kontroleur verlof tot het bouwen eener nieuwe kerk. Heeft deze de magt om het toe te staan? Evenmin. Hij dient het voor te stellen aan den Resident. De reden is eenvoudig en prijzenswaardig: „opdat er geen noodelooze werkzaamheden zouden worden gevergd." Hier is niets te laken, maar wel te prijzen, al brengt zulk een régime nu ook zijne eigenaardige bezwaren mede voor den goeden gang van zaken in de gemeente, en een beletsel voor hare zelfstandige ontwikkeling en oefening van krachten. De Kontroleur moet dus redenen hebben. Was nu die Hoekoem toewa een goed gemeentelid, die voor de zaak durfde uitkomen, dan zou

hij zeggen, dat de tegenwoordige kerk beneden de waardigheid van haar doel is, dat er, ja! kerk gehouden, maar onmogelijk Avondmaal in kan gevierd worden, dat de bevolking, die bijna geheel christen is, het wenscht en zelve gaarne die kerk zal bouwen, enz. Maar van dat alles zegt de man niets. Hij meent de kerk „te achteraf," „daarvoor moet een groot terrein worden schoon gehouden, dat niet meer bewoond is," „het zou beter staan in het front der negerij," – en o, doemwaardig despotisme van vroeger dagen, dat het volk tot de ellendigste huichelarij verlaagt – „het zou gemakkelijker zijn voor den Resident en den Kontroleur!"

Kunt gij u verwonderen, dat de Kontroleur in dit alles geen reden vond om eene kerk te verplaatsen en te vernieuwen? Moest hij niet glimlagchen, en verachtelijk ten antwoord geven: „Als een Resident of Kontroleur opziet tegen die geringe moeite, om naar de school daar ginds te gaan, omdat zij ietwat achteraf ligt, dan is hij zijn ambt onwaardig!" Ik neem het den Kontroleur niet kwalijk, dat hij op zulke flaauwe nietswaardige redenen niet toestond tot verplaatsing en vernieuwing over te gaan.

Zoo behoudt dus de gemeente van Tatelie hare oude, doffe, wanstaltige kerk, en moet naar Tanawangko komen om het Avondmaal te vieren. Dat doet zij echter: geen enkele, die komen kan, werd gemist, al hadden sommigen ook nog den last van kleine kinderen op weg te moeten medenemen. En zij zal dat zoo lang doen, als er nog geen betere kerk te Tatelie aanwezig is.... Eene andere mag zij niet bouwen.

En ziet hier nu weder eene bijdrage tot de beantwoording der vraag: „Wanneer deze gemeenten tot eene zelfstandige ontwikkeling zullen komen – tot zelfstandigheid en zelfbestuur?

Men jaagt ook in dit opzigt in Europa dikwijls tijden en toestanden vooruit. Ik weet het, dat wij met betere hulpmiddelen werken; dat er meer gedacht wordt aan methode; dat in de Minahassa meer krachten geconcentreerd zijn. Maar dat alles in aanmerking genomen, wat is dan 30 jaren voor de ontwikkeling van een volk? En toch is er reeds veel veranderd. Maar die verandering geldt in de eerste plaats, en meest, de uitwendige gedaante van land en volk en zeden. De inwendige verandering bepaalt zich weder meest tot meerdere kennis, tot meer zedelijkheid en een redelijker geloof. Maar met dat alles is het eigenaardig volkskarakter, gevormd door eeuwen, nog niet veranderd – al is het ook in enkele opzigten gewijzigd en veredeld. Hoe zou het mogelijk zijn? Is het niet hoogst onverstandig het te willen? En nu, wat is meer karakteristiek onder deze volken dan het gevoel van afhankelijkheid, de gewoonte van slechts te volgen, en daardoor ook slechts te doen wat bevolen is? En hoe zal die karaktertrek gewijzigd of veranderd worden in eenig opzigt, als zij vooral stuiten op hinderpalen om zelf te willen en zelf te doen wat zij willen? En is het na het boven medegedeelde nog noodig, dat ik die hinderpalen aanwijs? – Hun maatschappelijk en staatkundig bestaan is onderworpen aan het strengste toezigt, de duidelijkste bepalingen en het naauwsluitendst verband. Ik spreek hier niet van despotisme. De Regering zelve is niet despotiek, d. i. niet hard en onbillijk voor de bevolking; maar toepassing en toon blijven despotiek, omdat de hoofden zelven onder dat régime zijn opgegroeid. Alles staat onder discipline, alles gaat militairement, alles geschiedt op bevel. Op bevel maken zij woningen; op bevel reinigen zij hunne erven; op bevel openen zij nieuwe tuinen; op bevel zaaijen zij; op bevel wieden zij de akkers; op bevel

oogsten zij; op bevel brengen zij het gewas naar huis; op bevel bewaren zij het; op bevel mogen zij het verkoopen..... De lieden van Ranowangko zagen in Mei, dat hunne tuinen niets hadden opgebragt; zij hadden toch de moeite van de ontginning gehad; daarom wilden zij ten minste nog miloe zaaijen op dien grond. De Hoekoem toewa stond het niet toe, maar beval nieuwe tuinen te openen, waar men eerst in September de miloe in den grond kreeg..... Wilt gij nog meer? Niemand mag iets koopen of verkoopen van eenige waarde van aanbelang, zonder kennisgave – en die kennisgave geschiedt meest in den vorm van verzoek, om verlof daartoe, of..... En het wordt dikwijls niet toegestaan. Niemand mag zich verhuren zonder voorafgaand verlof van den Hoekoem toewa, Majoor of Kontroleur, of.....

En nu de uitwerking van dit régime?

Dat zij niets doen – dan op bevel of met verlof. De man gaat „eten zoeken", – of „zout branden", – of „hout kappen", – op bevel of met verlof.

Zou de vraag wel ongepast zijn, hoe er bij zulk régime te denken valt aan krachtsontwikkeling en zelfstandigheid?

Immers gij kunt den mensch niet deelen. Is hij in onderdrukten toestand, is hij niet vrij in zijn maatschappelijk bestaan, is hij zelfs aan banden gelegd in zijn huiselijk leven: hoe zal hij dan zijn' geest kunnen verheffen, en zich vrij gevoelen om als gemeentelid zelfstandig te handelen? En bovendien, al ware dit mogelijk, dan nog zal zijne ontwikkeling als zelfstandig gemeentelid belemmerd en onmogelijk gemaakt worden, omdat hij overal stuit op grenzen en hinderpalen, die hij niet vermag weg te nemen. Nu mag vrij een vriend in het vrije Nederland mij vragen: „Kunnen de gemeenten

hare eigene voorgangers niet bezoldigen?" Ik antwoord eenvoudig met de stereotype vraag: „Mag de Minahasser het doen? Mogen wij daartoe opwekken? Zal men niet zeggen, dat het eene particuliere belasting is?"

Neen, men spreke hier niet van zelfstandige krachtsontwikkeling der gemeente, zoolang het volk nog staatkundig en maatschappelijk onder zulk verband ligt. Men kan het tot zelfstandigheid opleiden, ja! door allerlei gepaste middelen. Men brenge kennis, beschaving, industrie; men brenge bovenal goede zeden, kweeke ware trouw, leere ieder zijne regten en pligten kennen; sterke het geloof; vermeerdere de liefde; en men zal alzoo het volk doen rijpen voor zelfstandigheid ook als christelijke gemeente. Het Gouvernement gaat zijnen weg om langzamerhand eene vrije ontwikkeling te bevorderen. Daarvan zijn vele bewijzen. De zending kenne ook hare roeping in deze. Maar hoe gaarne ik ook dien staat van zelfstandigheid wensch te bevorderen, roep ik toch ieder toe: haast u langzaam! Geen mondigheid vóór den tijd.

Iets bemoedigends wil ik hieraan toevoegen. Het is namelijk niet te ontkennen, dat het volk, zelfs met zulk een verleden, dat er geheel mede schijnt in strijd te zijn, aanleg heeft tot een zelfstandig bestaan, en zelfs reeds kenteekenen geeft daartoe op weg te zijn. Wat ik door een en ander versta, dient vooraf gezegd. Door zelfstandig bestaan bedoel ik hier alleen, dat sommigen zelf middelen en wegen weten te kiezen, en die onafhankelijk volgen, en dat zij regten, hun toegewezen, weten te handhaven. De blijken daarvan mogen zeldzaam zijn: zij zijn niettemin bewijzen voor mijn beweren.

De onderdanigheid en afhankelijkheid van de hoofden is hier op verre na niet te vergelijken met wat men in dit opzigt op Java vindt. Ik heb Javanen den diepsten eerbied zien bewijzen voor gevallen, gebannen hoofden:

de Minahasser – ik zeg dit niet tot zijn' lof, – begint reeds eerbied en ontzag te veronachtzamen, zoodra slechts bij geruchte bekend is, dat een hoofd zijn ontslag zal vragen. Is hij buiten betrekking, dan ziet men eerst regt, dat de onderdanigheid niets anders was dan vrees voor feitelijke magt.

De geschiedenis der evangelisatie biedt hier echter betere en gunstiger gegevens. Mogè er al een district zijn, waar het districtshoofd de bevolking gedurende bijna 20 jaren zoo zeer heeft weten ten onder te houden in oogendienst en domheid, dat sommigen in zijn district wel christen zouden willen worden, maar eerst dat hoofd willen vragen, hoe hij er over denkt – zegge: vragen om toestemming, die niet gegeven wordt; – de komst des christendoms geschiedde op zeer vele plaatsen, niettegenstaande den onwil en tegenstand der hoofden. Zij vraagden niet – en verbod en straf kon velen niet terughouden. Maar ook in het maatschappelijk leven ziet men dat kiezen van eigen weg. Geen enkel hoofd ziet gaarne, dat zijne jongelieden zich elders gaan verhuren, of zich als leerling voor eenig ambacht of voor schoolmeester gaan aanbieden. (Op het laatste zijn loffelijke uitzonderingen.) Hoe lastig hun echter dat verzoeken wordt gemaakt, toch houden zij aan, dagen achtereen, om een verlofsbewijs te krijgen; zonder dat volgt er straf, en eindelijk ziet men werkelijk eenigen hunne kans waarnemen zonder verlof. Ook komen zij er allengs gemakkelijker toe uit eigene keuze uitlandig te gaan, een ambacht te kiezen, karren te voeren, enz., alle vroeger ongekende zaken, en die zij thans zoeken zonder eenige leiding en zonder dwang.

Ik heb ook van regten gesproken, die der bevolking zijn toegekend. Vroeger geschiedden alle heerediensten zonder betaling – en men voldeed daaraan.

Thans weet men, dat men geen vrachtje behoeft te dragen dan tegen betaling, en ik geloof niet, dat men het ergens in het gansche land op anderen voet zal doen.

Ook zijn er voorbeelden, dat het volk eener negerij in massa zich het regt niet heeft willen laten ontnemen om zijn eigen hoofd te kiezen; een regt hun door de contracten van vroeger toegestaan. (1)

Ik zou nog veel van dien aard kunnen noemen, maar mij dunkt, dat hier reeds genoeg gegevens zijn, om de hoop niet te laten varen, dat het volk bij meerdere vrijheid, in staatkundig en maatschappelijk opzigt, zich ook wel zal ontwikkelen tot een zelfstandig bestaan in ieder opzigt, ook ten aanzien der gemeente. Ja! reeds zijn hiervan sporen aanwezig. Ik ken toch reeds eenige plaatsen, waar men begrepen heeft, dat hier toch niet van ongehoorzaamheid of aanmatiging sprake kan zijn, als men zich zelven, met eigen middelen, met eigen krachten, zonder nadeel der overige werkzaamheden eene kerk bouwt. In enkele plaatsen deed de gemeente het geheel buiten het bestuur, in andere in vereeniging met den Hoekoem toewa, zonder voorafgaand verlof. Maar.... die plaatsen liggen achteraf, en werden minder bezocht door de districtshoofden en Kontroleurs. De kerkgebouwen waren alzoo door de gemeente opgerigt zonder bevel en zonder leiding van hooger gezag.

Dat de gemeente van Tatelie, bij gebrek aan eene eigene geschikte kerk, naar Tanawangko komt om Avondmaal te vieren, vermeld ik tot haren lof. Vroeger zouden zij – als heidenen – ja, dien afstand afgelegd hebben tot het bijwonen eener fosso; thans doen zij het voor iets hoogers en edelers en redelijkers. Of meent

(1) Van daar hun Pahendo 'n toewa = tot oudste genomen – voor Hoekoem toewa = negerijhoofd.

ge, dat het verschil toch niet zoo groot is? – Dan heb ik slechts te doen opmerken, dat zij vroeger gingen als negerij, onder aanvoering dikwijls van het hoofd, terwijl zij thans gaan als gemeente, als individus; vroeger gingen zij om zich te goed te doen aan zinnelijke genietingen, waaronder vooral ook overvloedige maaltijden, – het hoogste feestgenot der Alfoeren; terwijl zij thans gaan op eigene gelegenheid, eigene kosten, zonder eenig zinnelijk genot te erlangen.

Ik zeg het haar ook tot lof, omdat ik zeer betwijfel, of er te Tanawangko of op eenige plaats waar oude of strandchristenen zijn, zouden gevonden worden, die zulk een eind weegs zouden afleggen – 2½ uur gaans – om het avondmaal te vieren. Op de bergen onder de nieuw gestichte gemeenten heeft dit meermalen plaats. De belangstelling in de godsdienst kan daarnaar ook worden afgesmeten.

Te Tatelie kwam ik dit jaar zesmaal om bij de godsdienstoefeningen voor te gaan. Eens doopte ik een 20tal volwassenen, meest van de negerij Koha. Tweemalen bezocht ik de school, die in goeden staat is, maar thans minder kinderen telt, omdat de helft thans te Koha ter school gaat. De gemeenteleden te Koha komen echter te Tatelie ter kerk.

In mijne gemeenten te Lola, Taratara en Woloan kwam ik dit jaar slechts eens, zoo ook te Muntej. Te Taratara en Woloan nam ik volwassenen door den doop in de gemeente op. In geen dier plaatsen is echter eene bijzondere opwekking tot overgang in het christendom. Alleen schijnt het dat Taratara weder betere dagen te gemoet gaat. Bijzondere aandacht op het christendom is verleden ontstaan, nadat ik daar eene fosso had bijgewoond.

Of ik dan..... kampioen ben geworden? Ik ben het nooit geweest in den zin, dien men daaraan gelieft te geven. Ik spreek nooit bij eene fosso. Ik acht het niet de plaats: de heiden is daar ook in zijn goed regt. Ik sprak dus niet; maar na het bezoek sprak ik met den meester over hetgeen ik gezien had, terwijl ook anderen dit hoorden.

Later had een der walians gezegd: „dat ik hunne eeredienst geprezen had.” Men vraagde aan den meester of dit waar was? „Neen,” antwoordde hij, „Mijnheer heeft wel die lieden geprezen, dat zij getrouw de pligten van hunne godsdienst naleefden; maar mijnheer zeide, dat het jammer was, dat gijlieden niet een verlichter godsdienst hebt, en dat uwe godsvereering u zoo ledig laat.” – Of dit welligt aanleiding gegeven heeft tot meerdere gesprekken en opwekking is mij onbekend gebleven. Thans zijn er bijna elke week nieuwelingen in de kerk.

De scholen bezocht ik meermalen. Ik kan over het geheel tevreden zijn over haren staat. Alleen de school te Tanawangko is slecht bezet, en daarom achterlijk bij vroeger dagen. Ook Woloan was achteruit gegaan door gebrek aan opgewektheid bij den meester. In andere was vooruitgang. Hier en daar had ik aangename blijken van verstandsontwikkeling, en vooral is de toeleg, dat het geleerde bruikbaar zij voor de toepassing in het dagelijksch leven. De scholen voldoen zóó meer en meer aan hare bestemming wat de verstandelijke opleiding betreft. Voor de christelijk godsdienstige vorming der kinderen is hier vooreerst weinig te verwachten, omdat de kinderen meest van heidensche ouders zijn, en ook geen onderwijs in de christelijke godsdienst ontvangen. Wat zij dus ontvangen bepaalt zich tot eenige algemeene begrippen, de bijbelsche geschiedenis en de daaruit voort-

vloeijende zedeleer. Zij dragen dat mede; misschien ontkiemen die zaden later tot winst voor hen zelven en tot uitbreiding van Gods koningrijk. Regtstreeksche overgang tot het christendom van volwassenen en ontslagen scholieren had alleen te Tatelie plaats.

Te Arakan is de school tijdelijk opgeheven, en de meester is verplaats naar Lemo ter vervanging van een' anderen meester, die niet genoeg op de hoogte van het onderwijs was. De lieden van Arakan zijn door ziekte genoodzaakt te verhuizen. Als zij zich elders voor goed zullen gevestigd hebben, zal ik de school weder openen. Te Lola zal ik dezer dagen een' jongeling van de kweekschool plaatsen. Hij gaat dan een' anderen vervangen, ook een kweekeling der kweekschool, een zeer bruikbaar man in de school, maar die niet veel hart heeft voor het werk in de gemeente, en zijn ontslag heeft gevraagd, omdat zijne inkomsten te gering zijn. Gaandeweg zullen wij vele knappe jongelieden verliezen: voor het tegenwoordige tractement zullen wij niet lang meer goede meesters kunnen erlangen.

Ook voor den bloei der scholen is beter toezigt noodzakelijk. Ik kan mij slechts zelden naar de bergen begeven. Daarom herhaal ik hier mijn dringend verzoek om eenen vervanger voor de zendingwerkzaamheden in mijn district. Ik twijfel er niet aan, of bij meerdere zorg en eene ophanden zijnde verandering in het personeel van het inlandsch bestuur zal er voor het district Tombaririe, dat onder mijn toezigt staat, een betere tijd aanbreken. Achteruitgang, wij zagen het, was alleen te Tanawangko; elders was de toestand goed; op sommige plaatsen was stilstand, op andere is vooruitgang.

Gode zij het werk bevolen!

Tanawangko, 10 Januarij 1866.

DE WETENSCHAPPELIJKE EN GODSDIENSTIGE BEWEGING IN VOOR-INDIË.

In den vorigen winter verpligtte Professor KERN van Leiden de afdeelingen Rotterdam en Leiden van ons genootschap door het houden eener voordragt over den maatschappelijken en godsdienstigen toestand van Voor-indië. Met onverdeelde belangstelling werd deze rede door eene uitgelezene schaar van zendingvrienden aangehoord. Menig een was verbaasd over de vorderingen, die de beschaving in die schoone landen, de wieg en bakermat van het arische ras, gemaakt heeft, vooral in de laatste jaren. Niet weinig wonnen die mededeelingen in belangrijkheid, doordien de redenaar zelf te midden van de Hindoes verkeerd had; en voor den zendingvriend was het een waar genot uit den mond van den Hoogleeraar te vernemen, dat ieder die in Voor-indië den naam van beschaafd en verlicht mag dragen overtuigd is, dat de europesche wetenschap bestemd is om een nieuw leven in hunne maatschappij te doen ontluiken; dat hij zelf den indruk had gekregen, dat het christendom daar eerlang voor goed zijnen zetel zal vestigen, om een in den grond goed volk, dat een' uitnemenden aanleg blijkt te bezitten in de voorregten te doen deelen, waarvan Europa sedert eeuwen in het genot is.

Eenige weken vroeger (op den 4den December 1865) hield de beroemde Hindoestanist, GARCIN DE TASSY, te

Parijs zijne jaarlijksche openingsrede van den cursus in het Hindoestani, dien hij houdt aan de Ecole impériale et spéciale des langues orientales vivantes. Is het een opmerkelijk en voor ons Nederlanders tot naijver opwekkend verschijnsel, dat het fransche gouvernement sedert eenige jaren voor verschillende indische talen leerstoelen geopend heeft, en die doet bezetten door uitstekende geleerden; mogen wij ons verheugen, dat Leiden op den weg is om in de belangrijke wetenschap der linguistiek zijnen ouden roem te herwinnen, en dat mannen als T. ROORDA, VETH, PIJNAPPEL en KERN in de gelegenheid gesteld zijn, hunne wetenschap over te dragen op de kern van Neêrlands jongelingschap; de vrienden der zending, die bovenal de verbreiding van het Evangelie op het oog hebben, maar daarbij geen van de hulpmiddelen onzer maatschappij versmaden, hebben reden tot juichen, dat de vergeten of vertreden natiën, die sedert lang hun mededoogen gewekt hebben, door de grootsche en krachtige beweging van onzen tijd, worden opgenomen in den algemeenen broederbond door Christus tot stand gebragt, door hem voortdurend beschermd en geschraagd, die daarom tot in de verste eeuwen stand zal houden, en die bestemd is om de profetie te verwezenlijken: „de wolf zal met het lam verkeeren.”

Bij al den strijd, onder al de verdeeldheid, te midden van de woelingen onzer dagen is dit een troost, dien niets of niemand ons ontnemen kan, zoo wij het oog houden op de teekenen der tijden.

Mogen enkele trekken uit de rede van GARCIN DE TASSY het gezegde bevestigen, waarbij men echter niet vergeten moet, dat de geleerde spreker als linguist optrad, niet om over de zending te spreken.

„De tijd is lang voorbij, toen men de volkstaal van het Indië van onzen tijd voor eene brabbeltaal (jargon) hield; en zoo men nog enkele liefhebbers van paradoxen aantreft, die om haar gebrek aan eenheid met minachting van haar spreken, zoo vergeten deze, dat vele van onze europesche talen, en meer bepaald het Engelsch, uit verschillende bestanddeelen geworden zijn. In allen gevalle is het Hindoestani (Oerdoe) op weg om de eenige gebruikelijke volkstaal van Indië te worden: de taal des lands, zabân-i des, zoo als men haar noemt, om de uitbreiding, die zij van dag tot dag erlangt.

„Zoo schreef mij de eerste gouvernementstolk, kapitein H. MOORE: „„Ongetwijfeld zal het Hindoestani binnen weinige jaren eene der belangrijkste talen van het Oosten zijn, want zij wordt meer en meer het voermiddel, dat millioenen Aziaten tot een brengt, vooral tegenwoordig nu de spoorweg (dien de Indiërs het vuurpaard noemen) tot honderd mijlen binnenslands doordringende, menschen uit alle deelen van Indië en Midden-azië vereenigt, en de noodzakelijkheid doet bevroeden van het gebruik eener taal, waarin zij elkander verstaan. Het Hindoestani (Oerdoe) is uitstekend voor dat doel geschikt. Daar het is zamengevloeid uit het Hindi, Perzisch en Arabisch voldoet het aan de behoeften van twee afdeelingen van het volk in Indië, de Hindoes en de Muzelmannen. Het Hindoestani is dus bestemd om een groot gewigt te verwerven door de snelle ontwikkeling van de hulpbronnen, die het land zoo overvloedig oplevert, en die Europeanen van alle nationaliteiten daarheen trekken. Ik heb Franschen ontmoet te Kachemir, die daar gevestigd waren als agenten van groote handelshuizen in Frankrijk. Er zijn thans weinige belangrijke steden in Indië, waar men niet eenige Franschen aantreft. Te Calcutta en

te Bombay (1) is hun getal aanmerkelijk vermeerderd sedert de laatste jaren. De fransche vlag wordt bijna overal op de rivieren en in de havens gezien, waar maar koopvaardijschepen worden aangetroffen.""

Tot staving van de waarde, die hij aan het Hindoestani hecht, voert G. D. T. de getuigenis aan van Kafendra Lal Mitry, wiens aangename gelaatstrekken, juist terug gegeven in eene schoone photographie, aanzien en schranderheid teekenen. Hij noemt haar in eene in het Engelsch geschrevene verhandeling de lingua franca van Voor-Indië, sedert duizend jaren beoefend, en wier literatuur rijker en meer ontwikkeld is, dan die van een der overige dialecten van hedendaagsch Indië."

Terwijl wij enkele opmerkingen over den arischen oorsprong en het alphabet van het Hindoestani voorbij gaan, trekken onze aandacht eenige mededeelingen over het gebruik door aanzienlijke engelsche ambtenaren van de volkstaal gemaakt bij toespraken. Zulks deed o. a. (op 7 Januarij 1865) de luitenant-gouverneur van Pendjab en onderhoorigheden, ten aanhoore van een groot aantal aanzienlijke Hindoes. In Februarij werd eene zeer uitvoerige rede in de volkstaal uitgesproken door den engelschen president eener vergadering ter wille van het „Canning College" gehouden. Inlanders laten hunne zonen examens in verschillende talen afleggen. En de engelsche Regering laat niet na de beoefening dier talen bij zijne ambtenaren en de officieren van het leger aan te moedigen.

„Wie van de hoofdambtenaren van engelsch Indië zich misschien het meest aan het Hindoestani gelegen laat

---

(1) „Wij hebben," merkt G. D. T. hier op, „sedert lang een' consul te Calcutta; en de Regering heeft onlangs den Heer A. THENON tot consul te Bombay benoemd, die even als zijn ambtgenoot te Calcutta, de Heer LOMBARD, zich met de studie van het Hindoestani bezig houdt, en mij zijne hulp bij mijne studiën heeft toegezegd, even als de Heer LOMBARD."

liggen, is kapitein FULLER, directeur van het openbaar onderwijs te Lahore. Aan hem is men niet alleen talrijke herdrukken van zeldzaam geworden hindoestanische werken verschuldigd, maar hij heeft zelf nieuwe geschreven of onder zijne leiding doen zamenstellen. Hij geeft bekendheid aan zijn werk, niet alleen door zijn jaarverslag over het openbaar onderwijs, waarin men met een' oogopslag alles kan vinden wat gedurende dat jaar voor het onderwijs der inlanders gedaan is in de uitgestrekte streek, die aan zijn toezigt is onderworpen, maar ook door een maandschrift."

„Er bestaat te Londen," dus gaat G. D. T. voort, „eene vereeniging, die zich ten taak stelt alle berigten in te zamelen over den maatschappelijken, zedelijken en stoffelijken toestand der Indiërs. Op den 2den Mei jl. ontving de Heer KINNAIRD te zijnen huize met de leden dezer vereeniging, verscheidene inboorlingen van Indië en zendingvrienden, o. a. den eerw. JOHN LONG van Calcutta, die nadat hij drie jaren lang Europa doorreisd had, op het punt stond naar Indië terug te keeren. Daar gaf de Heer THOMAS van Madras belangrijke bijzonderheden aangaande de verbetering van den openbaren geest in het zuiden van Indië, en Dr. DODS over de vorderingen van het christendom, niettegenstaande de tegengestelde bewering van een' Hindoe, die getrouw bleef aan zijne vooroordeelen.

„De beroemde orientalist Dr. J. B. GILCHRIST, de grondlegger van de literarische beoefening van het Hindoestani ..... heeft aan de hoogeschool te Edinburg eene jaarlijksche rente van 300 £ st. vermaakt, tot stichting van drie beurzen ter tegemoetkoming in de studiën van drie inlandsche kweekelingen, een' uit ieder van de drie presidentschappen van Indië, die dit voorregt moeten verwerven door middel van een vergelijkend examen", dat in Indië zelf wordt afgenomen.

„De Indiërs blijven niet achterlijk in de beweging. De nabab NARIM van Moershid-abad, of liever van Bengalen, heeft, om de vorderingen der europesche opvoeding onder zijne geloofsgenooten, de Muzelmannen in Bengalen aan te wakkeren, voor den tijd van zes jaar vier beurzen gesticht (aan indische colleges). Zijne drie zonen bragten ter voltooijing van hun onderwijs een jaar in Engeland door, onder geleide van den geleerde SAYID WAZIR ALI en kolonel C. HERBERT. Twee van hen hebben eene europesche opleiding genoten en spreken het engelsch met gemak."

Niet minder dan 17 verschillende nieuwe dagbladen en tijdschriften, alleen in het Hindoestani, worden met name en gedeeltelijk met opgave van den hoofdinhoud in de redevoering vermeld. Een artikel, wordt daarbij aangehaald, waarin te velde getrokken wordt tegen zekere barbaarsche en onzedelijke gewoonten onder de Hindoes, zoo als die van het tjarkh-poedjâ, gewoonten die men wenschte, dat verboden wierden, even als dit gedaan werd ten aanzien van het weduwenverbranden. Men klaagt daarin over walgelijken last der bedelaars en over de algeheele naaktheid van sommige hindoesche vrouwen in Malabar, hoewel strijdig met de heilige geschriften; over het coelibaat, waartoe de vrouwen veroordeeld zijn, wanneer men ze niet in hare kindsheid heeft kunnen uithuwen en over hare toewijding aan de goden, d. i. aan prostitutie.

Eene breede lijst van werken, in het afgeloopen jaar in het Hindoestani uitgegeven, en waarvan een groot deel te Agra gedrukt is, bevat niet eens alles wat in 't licht kwam; bepaaldelijk moest de spreker de opgave der godsdienstige werken van allerlei soort daarvan uitsluiten. De inhoud van een enkel geschrift, door G. D. T. het breedst vermeld, diene tot proeve.

„De Madjm'a oel-fawâïd (verzameling van nuttige

zaken) (1). Dit werk .... is gelithographeerd en versierd met het houtsneê-portret van den schrijver, den leeraar Radja Rám, in zijn indisch gewaad, op oostersche wijze gezeten, met de hoeka (pijp) voor zich. In overeenstemming met zijn titel' bevat dit werk nuttige leering van verschillende soort, en het schijnt bestemd te zijn voor de inlandsche scholen. Men vindt er in eene beschrijving van de stad Akbarabad of Agra en van eenige andere steden van deze provincie, van Kachemir, Lahore, enz.....; de lijst der maharadjas, nababs en radjas van Indië; die der gouverneurs-generaal; opmerkingen over de bergen, den oceaan, de winden, den regen, den handel met Engeland; over de tegenwoordige organisatie van Indië; zedekundige raadgevingen over den nijd, den hoogmoed, de waarde van den tijd, de onwetendheid, enz., vermengd met andere raadgevingen van zuiver huishoudelijken aard, die den Muzelman doen kennen, ofschoon de schrijver volgens zijn' naam een Hindoe is; eene vertaling van het perzische werk getiteld Kimiya-i sa'âdat (de alchymie van het geluk), een zedekundig werk van Gazzâli; de geschiedenis van Dabischalim en de verkorte bewerking van de Kalîlah wa Dimnah.

„Bovendien vindt men in dit boek eenige belangrijke opgaven, die men moeijelijk elders zou vinden, b. v. de lijst van de indische steden, die bij de Muzelmannen heilig zijn (met verklarende bijzonderheden): Amir, Moeltan, Dehli, Lahore, Agra, Ilahabad, Panipat, Tahneçar, Kachemir, Lakhnau, en, wat zonderlinger is, de hindoesche steden Hardwar en Benares, waar fraaije moskeën gevonden worden, ge-

(1) »Een deel in 8o. van 198 blz. van 19 regels per blz., gedrukt te Agra 1864.»

sticht door AURENGZEB. Deze lijst wordt bij uittreksel gevolgd door die der pelgrimsoorden en heilige plaatsen van brahmaansch Indië. Verder volgen aanteekeningen over de teelt van mangga, betel, enz.; maar het belangrijkste en zeldzaamste stuk is de proclamatie van den Koning van Delhi, gerigt aan de radjas, aan de radjīs en alle Indiërs, bij den opstand van 1857, gevolgd door eene verkorte geschiedenis van het Mogolsche rijk.

Een ander werk door G. D. T. vermeld, voert den titel „Bagâwat Malwa" (De opstand in Malwa), (1) door NIZAM OEDDIN. Dit deel, dat door een inlandsch blad zeer geroemd wordt, wegens de getrouwheid van het verhaal en den stijl, bevat eene uitvoerige geschiedenis van den opstand in 1857 in de provicie Malwa, en daaraan toegevoegd vele feiten, die met dien opstand in verband staan. Het werk bevat portretten en kaarten van de streeken waarin de gevechten plaats hadden."

Vooral verdient opmerking wat G. D. T. over het onderwijs en de beschaving in Hindoestan mededeelt. Hij berigt daaromtrent het volgende:

„Ik moet thans overgaan tot het onderwijs, spreken over de eclectische genootschappen der inlanders en eindelijk over de vorderingen in europesche beschaving en over het christendom.

„De hindoestaansche schrijver Arsos heeft in de Arâïsh-i Mahfil gezegd: „„De bewoners van Hindoestan hebben allen bekwaamheid en kennis; zij stellen verdienste op prijs; wat zij met hun' mond zeggen, volvoeren zij gaarne; zij maken geen verschil tusschen koop en verkoop; zij bezitten zachtaardigheid, zedigheid, schaamte, trouw; zij zijn groothartig, edelmoedig, weldadig; hunne vriendschap gaat zoo ver, dat zij tot hun leven opoffe-

(1) Een deel van 204 blz., gedrukt te Mirat in 1864.

ren, hoeveel meer hunne schatten; zij bezitten in hooge mate de volmaaktheden van het menschelijk geslacht; in een' enkelen hunner vereenigen zich de deugden der gansche wereld."''

„Deze schets draagt de kenmerken der overdrijving van oostersche geschriften; maar er ligt waarheid in, en de opvoeding, die de Regering in ruime mate bevordert, moet bovendien de schoonste uitkomsten opleveren. De verbetering der hindoesche zeden, de hervorming hunner godsdienst, of ten minste van eenige hunner antisociale godsdienstige gebruiken, zal dus langzamerhand volgen, van binnen en niet van buiten uitgaande, zoo als de Heer J. B. NORTON het juist uitdrukt. (1) Reeds werken daartoe ijverig mede de Brahma Samadj (genootschap van Brahma), te Calcutta, de Wéda samadj (genootschap van de Véda), te Madras, en andere genootschappen. Het voorname doel van die vereenigingen is het zuiver deïsme, ontdaan van het indisch bijgeloof, die het verduisteren, aan te moedigen; langzamerhand de onderscheidingen van onderkasten te doen ophouden; het huwen met slechts ééne vrouw en de huwelijken van weduwen te bevorderen. (2) Een literarisch verkeer, dat een godsdienstig karakter kan aannemen, ontstaat meer en meer tusschen de Indiërs en de Europeanen. Zoo ruilt het Calcuttasch tractaatgenootschap zijne godsdienstige geschriften met die van het Brahmagenootschap.

„In de Pendjab werd het departement van openbaar onderwijs in 1856 ingesteld, toen sir JOHN LAWRENCE, tegenwoordig onderkoning van Indië, oppercommissaris

---

(1) „Address delivered at Madras upon the result of native education."

(2) Dus huwde in Januarij 1865 een baboe (Indisch heer) van Calcutta met eene jonge weduwe, kweekeling van de meisjesschool te Kischn-nagar, een huwelijk dat in tegenwoordigheid van de aanzienlijken der plaats gesloten werd, volgens het bijzonder rituëel der Brahma Samadj.

was; maar de opstand belemmerde de ontwikkeling, die echter volgde na het herstel van den vrede. Intusschen zorgde men, tot in 1860, slechts voor de scholen die wij lagere scholen (vernacular schools) zouden kunnen noemen, en eerst sedert dat tijdstip werkt men aan het hooger onderwijs. Sedert 1860 is het getal districtsscholen, waar Hindoestani en Engelsch onderwezen wordt, aanmerkelijk toegenomen; en lagere scholen, vindt men er tegenwoordig 2733, bezocht door 86292 leerlingen. De drie voornoemde scholen, die van de gouvernementen, Lahore, Amritsir en Delhi hebben kandidaten voor de examens der hoogeschool te Calcutta geleverd, waarvan verscheidene zijn toegelaten, even als anderen van de zendingschool te Lahore.

„De geneeskundige school te Lahore is verdeeld in eene engelsche en eene indische klasse. Om tot de laatste te worden toegelaten, moet men een examen in het Hindoestani doorstaan, waarbij gevorderd wordt het lezen en op dictée teruggeven van stukken in indisch-perzisch karakter.

„Het zou mij gemakkelijk vallen in uitvoerige bijzonderheden te treden aangaande het onderwijs, dat men in de genoemde inrigtingen geeft. Men vindt die in eene rede van kapitein FULLER . . . ., zoowel als in zijn jongste verslag, dat een juist denkbeeld geeft van de vorderingen, die het onderwijs gemaakt heeft in de uitgestrekte provincie, de Pendjab en onderhoorigheden, en over de vorderingen in de beoefening van het Hindoestani, waarin de Regering hare belangstelling getoond heeft door het benoemen eener commissie, bestemd om klassieke hindoestani werken ten behoeve van dit land te vervaardigen.

„In een' darbâr, te Lahore gehouden, op 7 Januarij 1865, sprak sir R. MONTGOMERY, luitenant-gouverneur

van de Pendjab, de vergadering in het Hindoestani toe, en leverde opmerkelijke bijzonderheden aangaande de opvoeding der vrouwen, voor welke thans 662 scholen in de Pendjab bestaan, die meer dan 13000 leerlingen tellen. Kapitein FULLER sprak ook in Hindoestani over dit onderwerp, en trad nog in nadere bijzonderheden.

„Er waren ook inboorlingen, die het woord voerden, en beloofden deel te nemen aan dit werk (et promirent d'entrer dans ce mouvement humanitaire).

„Vooral tot de zanânas of harems dringt het onderwijs moeijelijk door, daar de etiquette medebrengt, dat de vrouwen daar achter het gordijn blijven. Alleen vrouwen kunnen daartoe bijdragen, en reeds verleden jaar heb ik u medegedeeld wat men beproefd had. De eerwaardige Heer J. LONG heeft tot dat einde een beroep gedaan op de welwillendheid der engelsche dames, die hij aanspoort door het voorbeeld van de russische van den hoogsten rang, welke het niet beneden zich rekenen, zelven onderwijs te geven aan hen, die vroeger hare lijfeigenen waren. (1)

„Den 25 Februarij werden te Lahore op plegtige wijze prijzen uitgereikt aan de hindoesche en muzelmansche inlanders, die de gouvernementsscholen bezoeken. Bij die gelegenheid hielden de Heer ALEXANDER, inspecteur der scholen in het district Lahore, Dr. LEITNER, directeur van het college en de Heer COOPER toespraken in het Hindoestani."

(Nog enkele voorbeelden van gelijken aard worden verder aangehaald).

„Bij het nederleggen van zijne betrekking, als directeur van het openbaar onderwijs in het presidentschap Bom-

(1) „Het artikel van den Eerw. Heer J. LONG is eerst geplaatst in de Female missionary intelligencer, en is overgedrukt in de Colonial Church Chronicle van 1 Nov. 1862."

bay heeft de Heer E. J. HOWARD een verslag uitgegeven van de vorderingen van het onderwijs in dit presidentschap gedurende zijn bestuur. Daaruit vernemen wij, dat het getal scholen en halve colleges aldaar thans tot 954 en dat der leerlingen tot 66000 gestegen is. In dit getal zijn niet begrepen de indische scholen, die onafhankelijk zijn van het engelsche gouvernement, waarin bijna evenveel leerlingen zijn opgenomen. Door middel van de gouvernements–inrigtingen wordt de kennis van het Engelsch noodzakelijk bevorderd, maar ook het lezen, schrijven en de letterkunde van het Hindoestani en andere talen in het presidentschap gebruikelijk; en die talen worden verrijkt met vertalingen van engelsche klassieken en met oorspronkelijke werken.

„De hoogeschool te Bombay blijft bloeijen. In December ll. boden zich 241 kandidaten, meerendeels Hindoes, voor het admissie–examen aan, en daarvan mogten 109 slagen.

„Door den ijver van Dr. BIRDWOOD zal Bombay weldra zijn Victoria museum bezitten, waar Hindoestan en Dekkan op waardige wijze vertegenwoordigd zullen worden. Madras heeft reeds het zijne, en de doubletten der indische musea zullen worden afgestaan aan het India–house te Londen.

„. . . . Het Koninkrijk Oude, thans eene gewone provincie van Indië, is verdeeld in twaalf zillas of districten, onderverdeeld in tahcîls (ontvangsten) en in dîhas (dorpen). Even als in de overige provinciën van Indië is in ieder district een groot college, waaraan behalve andere onderwijzers, twee leeraars bepaaldelijk voor het Hindoestani verbonden zijn, de een voor het Oerdoe, de andere voor het Hindi. (1) Men onderwijst er daaren-

(1) Men onderscheidt namelijk in het Hindoestani twee dialecten, het

boven Perzisch, Sanscriet en Engelsch, de exacte wetenschappen, geschiedenis en alle nuttige kundigheden. Het onderwijs wordt er natuurlijk in het Hindoestani gegeven; evenwel heeft dit aan de hoogste klassen in 't Engelsch plaats.

„Van het Hindoestani bedient zich ook het „genootschap ter verspreiding van nuttige kundigheden" (Andjoeman ischâ'at matâlib moefîda), gesticht door den geleerden Dr. LEITNER, directeur van het college te Lahore onder bescherming van kapitein FULLER, in zamenwerking met verscheidene geleerde inlanders, zoo muzelmannen als Hindoes, o. a. van Harsoekh Râé, den uitgever van het dagblad Koh-i noer, die het secretariaat vervult.

„Dit genootschap, dat de Hindoes Siksh sabhâ (vereeniging van onderrigt) noemen, zet zijn' arbeid voort, en wint dagelijks in belangrijkheid. Het bezit eene bibliotheek, die toegankelijk is voor het publiek, en het is voornemens geschriften uit te geven over letterkundige en maatschappelijke vraagstukken; het heeft reeds afdeelingen in verschillende andere steden van de Pendjab. Sedert 1 October ll. werden onder zijne begunstiging openbare cursussen in het Oerdoe gehouden over verschillende nuttige onderwerpen. Dr. LEITNER wil zelfs te Lahore eene eigenlijke indische universiteit stichten op zeer breeden grondslag, om kennis onder de Indiërs te doen herleven, de hindoestani letterkunde aan te moedigen, of liever om eene nieuwe letterkunde in de gebruikelijke taal te scheppen. Tot dat einde heeft hij gelden beschikbaar gesteld, om prijzen uit te deelen aan

Hindi, dat alleen indische woorden bevat en het Oerdoe, dat vele arabische en perzische woorden heeft opgenomen. Het laatste is door den invloed der Mohammedanen ontstaan en meer bijzonder bij hen in gebruik. In de grammatica is tusschen deze dialecten geen verschil. RED.

hen die slagen zullen in de examens, die hij wil doen plaats hebben in het Hindoestani-oerdoe, Perzisch, Sanskriet en Arabisch, ten einde de beoefening dier talen aan te moedigen. Ik heb voor mij den beredeneerden prospectus, in Hindoestani geschreven, mij door den geleerden Doctor toegezonden, en die goedgekeurd is door de hoofden (raïs) van Lahore. De Luitenant-gouverneur, de Heer MAC LEOD, die de letteren van Azië op prijs stelt, en zelf een zeer verdienstelijk oriëntalist is, heeft aan de hoofden van het departement des openbaren onderwijs eene circulaire over deze zaak gerigt, die met geestdrift ontvangen is.

„De Andjoeman te Lahore houdt van tijd tot tijd openbare zittingen, waarvan verslag wordt gedaan in de hindoestani bladen, Sarkârî Akhbâr en Koh-i noer. Op 21 Januarij hield het zijne openingszitting, waarin Dr. LEITNER en de pandit MAN PHOEL de bedoelingen van het geleerde genootschap, in het belang van het volk, welks toestand het wenscht te verbeteren en van de meer ontwikkelde klasse, die het beter wil onderrigten, uiteenzette."

Uit de verslagen haalt G. D. T. het volgende aan, voorkomende in eene verhandeling van den baboe Nobin Chandr:

„„De eeuw, die wij beleven, is eene eeuw van vooruitgang; elke verlichte natie vordert in beschaving. Voegt het ons achter te blijven? Hoe lang zullen wij ons land nog de weldaden onthouden, die andere natiën genieten? Het is niet te laat. Laat ons de handen in een slaan, onze gewone letterkunde aanmoedigen; in Hindi de beste werken uit het Sanskriet vertalen, en daarin tevens wetenschappelijke en wijsgeerige werken van europeschen oorsprong opnemen. Muzelmansche landgenooten, laat de aanmoediging, die gij aan het Oerdoe verleent,

de regten van het Hindi niet doen vergeten! Wij moeten deze beide dialecten als tweelingbroeders beschouwen en elkander bij de beoefening meer steunen.""

Enkele bijzonderheden worden nog medegedeeld aangaande een dergelijk genootschap te Bareilly, voor *Rohilkhand*.

„Te Badaoen hebben zich verscheidene rajas en andere aanzienlijke Hindoes eenige maanden geleden vereenigd, om de beste middelen te overwegen, ten einde perk te stellen aan de misbruiken bij feesten en optogten bij gelegenheden van huwelijken. Men heeft bij die gelegenheid overluid, hoofdstuk voor hoofdstuk, voorgelezen de verhandeling in het Hindoestani over dit onderwerp geschreven door den baboe ISHRI–DÁS van Fathgarh, een' schrijver, die ook door andere werken bekend is, en die niettegenstaande zijn' geheel hindoeschen naam SRI–DÂS (dienaar der godin Srî of Lakshmi) een christen is."

Verder vermeldt G. D. T. nog eene muzelmansche maatschappij te Calcutta, die zich eveneens voorstelt kennis en verlichting onder de mohammedaansche bevolking te verbreiden. En dan gaat hij dus voort:

„Hoe wenschelijk zou het niet zijn, dat dit schoone land, Indië, ontrukt werd aan de duisternis van het heidendom, want naar waarheid drukte reeds 50 jaar geleden de bisschop van Calcutta, REGINALD HEBER, wien wij lieve gedichten en eene belangrijke reisbeschrijving verschuldigd zijn, het dus uit:

In vain with lavish kindness
The gifts of God are strown,
The heathen in his blindness
Bows down to wood and stone. (1)

---

(1) Vergeefs strooit God zijn gaven
Vol liefde mild daar heen,
Verblind buigt hier de heiden
Zich neêr voor hout en steen.

„„Het is echter beter polytheïst dan atheïst te zijn"" zegt te regt de perzische dichter KHAÇÀNÎ.

„Laat ons hopen, dat het werk der zendelingen in Indië en in de geheele wereld deze woorden van den Psalmist zullen doen vervullen:

„„God regeert (1) over de heidenen; God zit op den troon zijner heiligheid (Ps. 47 : 9).

„Mogen de Indiërs zich aan dat geheimzinnige scheepje toevertrouwen, dat hen in de haven des heils voeren zal; den stal binnen treden, waar men veilig is; mogen zij zich aansluiten aan de onwrikbare bent der waarheid. (2)

„Hoewel bekeeringen van Muzelmannen altijd zeldzaam voorkomen, zoo zijn er toch voorbeelden van. Zoo is een Muzelman, die eene goede opvoeding genoot en van den aanzienlijken stand, de maulawi SAFDAR ALI, van Nagpoer, school-inspecteur te Djabbalpoer, uit zich zelven tot het christendom overgegaan, nadat hij met zorg de feiten nagegaan en zich van hunne waarheid overtuigd had. Hij heeft daarna een' anderen Muzelman toegebragt, den meester van eene school, tot zijne inspectie behoorende. Men telt niet minder dan 515 anglicaansche en andere niet roomsch-katholijke zendelingen in de onderscheidene indische provinciën. Er zijn er zeker nog meer katholijke, omdat in Indië een millioen roomsch-katholijken zijn.

„De zendelingen laten geen gelegenheid voorbij gaan om hun' ijver te betoonen." Hiervan geeft de spreker

(1) „Zal regeren" heeft G. D. T.

(2) „„Haec est cymba quâ tuti vehimur
Hoc ovile quò tecti condimur
Haec columna quâ firmi nitimur
Veritatis.""

„(Prosa van de Dedicatio, uit de Parijsche liturgie)."

eenige voorbeelden, en na nog enkele gelukkige beoefenaars van het Hindoestani, die door den dood aan hun' werkkring onttrokken werden, te hebben herdacht, sluit hij zijne rede met de volgende woorden:

„Zoo Indië ver van Europa verwijderd is door zijne gebruiken, waarvan ik u enkele trekken voorhield, het ligt in onzen tijd nader bij ons door de stoomschepen en door den telegraaf. De handels- en bezoekreizen der Europeanen in Indië nemen in aantal toe, en die der Indiërs in Europa zijn minder zeldzaam. In het afgeloopen jaar werd Indië bezocht door den Hertog van Brabant en prins Frederik van Holstein, die aan de kennis van het Sanskriet die van het Hindoestani paart, waarop hij zich reeds te Parijs en te Londen heeft toegelegd. Op zijne beurt heeft Parijs een bezoek ontvangen van zijne koninklijke hoogheid den nabab IKBÂL OEDDAOELA BAHÂDOER, vorst van Oude, met wien ik mij in het Hindoestani heb mogen onderhouden, vergezeld van den Heer ED. H. PALMER, voor wien ik gaarne de vlag strijk wat de groote gemakkelijkheid en de verwonderlijke vlugheid aangaat, waarmede hij zich in de nationale taal van het hedendaagsche Indië uitdrukt; ja, de nationale taal, want de Indiërs vormen nog eene natie, zoo als zulks onlangs het hindoe-engelsche dagblad van Calcutta, getiteld Urdu-guide het uitdrukte; en het onderwijs, dat het engelsche Gouvernement hun edelmoedig in het Hindoestani doet geven, zal dienen om hen nog meer te verbinden, terwijl de europesche beschaving strekt om hunne godsdienstige scheuring te heelen. Engeland beijvert zich, gelijk wij gezien hebben, om de Indiërs op den weg van vooruitgang voort te helpen; zóó wil het niet alleen hen met zich verzoenen, maar hen aan zich verbinden, dus doende den raad volgende van een' zijner geliefkoosde dichters (BYRON):

> „„Safer to reconcile a foe, than make
> A conquest of him, for this conquest's sake;
> This tames the power of doing present ill,
> But that disarms him of the very will."" (1)

Is 't noodig nog wenken aan deze uittreksels toe te voegen? Of valt niet genoeg in 't oog, dat in Engeland de Regering haren weg gaat, maar nergens de zending in den weg treedt? Dat beiden, Regering en zending, op paralelle wegen naar één doel streven? Dat de ware wetenschap zich niet vijandig betoont tegen de zending, maar haar de vriendschappelijke hand reikt? Dat zelfs een Roomsch-katholiek de protestantsche, een Fransch-man de engelsche zending een goed hart kan toedragen? Dat gelijk op 't gebied der wetenschap, zoo op dat der zending geen nationaliteit geldt?

Is Nederland te klein om voor zulk eene grootsche opvatting van wetenschap en zending vatbaar te zijn?

Kan nog niet van Nederland gezegd worden, wat de Apostel in de gemeente van Colosse veronderstelde, toen hij haar aanspoorde niet tegen elkander te liegen: „Dewijl gij uitgedaan hebt den ouden mensch met zijne werken, en aangedaan hebt den nieuwen, die vernieuwd wordt tot kennis, naar het evenbeeld desgenen, die hem geschapen heeft; waarin niet is Griek en Jood, besnijdenis en voorhuid, Barbaar en Scyth, dienstknecht en vrije; maar CHRISTUS is alles en in allen?"

---

(1) 't Is veiliger een' vijand te verzoenen, dan
Hem te overwinnen, om der overwinningswil;
Het laatst stremt, ja, zijn magt om heden kwaad te doen,
Maar 't eerst ontwapent hem, beneemt hem zelfs den wil.

BELASTING OF HEEREDIENSTEN? LANDBEZIT OF LANDGEBRUIK? ADAT OF GEZOND VERSTAND? ETC.

Uit het wetboek van de TONGA- *of* VRIENDSCHAPS-EILANDEN.

Hoofd XXXIV. De wet aangaande de Schatting.

Art. 1. Alle wetten, vroeger in de wetboeken van Tonga aangaande het lijfeigenschap opgenomen, zijn ingetrokken, en het volgende in de wet van Tonga gegeven door den Koning en de hoofden van Tonga, in het Parlementshuis te Noekoealofa, op Tongataboe, op den 4den dag van Junij, in het jaar onzes Heeren 1862.

Art. 2. Alle hoofden en personen zijn ten eenenmale vrij gesteld van lijfeigenschap en alle heerediensten na de afkondiging dezer wet; en het zal niet geoorloofd zijn, dat eenig opperhoofd of persoon van iemand iets aanhoude, of met geweld neme, of met gezag verzoeke, op tongasche wijze.

Art. 4. Alle hoofden en andere personen zullen schatting (of belasting) aan de regering betalen; en de Koning zal de jaargelden van alle gouverneurs, regenten, regters, beambten (policie) en andere personen in gouvernements dienst betalen. De schatting voor het eerste jaar zal zijn drie dollars (*f* 7.50) per hoofd. Deze belasting is billijk; en na de afkondiging van deze wet zal niemand gratis canoes provianderen of reizigers ondersteu-

nen; omdat, als eene canoe voor zaken van den Koning of gouverneur uitgaat, zij geproviandeerd zal worden op kosten van het gouvernement, en voor alle openbare werken zal worden betaald door den staat. En indien andere reizen worden ondernomen, moeten de reizigers zich tot hunne eigene vrienden wenden, om hen te verzorgen; maar het zal niet geoorloofd zijn aan de regenten iemand in het land, waarheen zij gaan, te bevelen hun heerediensten te verleenen, of eenig werk door iemand te laten verrigten voor henzelven of voor den staat, uitgezonderd het schoonhouden van de openbare wegen voor zijne eigene woning.

Art. 5. De huur door het volk te betalen aan hunne wettige hoofden (landeigenaars) zal zijn twee schellingen (*f* 1,20) in het jaar per hoofd.

Art. 6. En de hoofden zullen aan het volk gedeelten lands toewijzen, naarmate zij behoeven, dat hunne pachthoeve zal zijn; en zoolang het volk zijne schatting en zijne huur aan het hoofd betaalt, zal het geen hoofd geoorloofd zijn, hem of iemand anders buiten het bezit te stellen.

Art. 7. En de koning beveelt dringend aan, dat de uitgestrektheid der hoeven vergroot worde naar de meerdere talrijkheid van het huisgezin.

Art. 8. En dit zijn de personen, die schatting zullen betalen: alle mannelijke individus van 16 jaar oud en daarboven.

(Overgenomen uit TH. WEST, *Ten years in South-central Polynesia*.)

EEN JAVAANSCH HANDSCHRIFT.

Voor hen, die eene meer dan oppervlakkige kennis van den toestand des javaanschen volks verlangen, is ongetwijfeld ook een rijke bron geopend in de handschriften, die de literatuur der Javanen vormen, en thans langs zoo meer bekend worden.

Wèl wetende, in hoeverre deze handschriften te achten zijn, als bronnen voor onze kennis van het javaansche volk, (daar zij, meestal navolgingen van niet-javaansche schriften zijnde, nooit volkomen de gedachten des javaanschen volks kunnen weêrgeven), zullen wij ze niet te hoog schatten, maar gelooven toch, dat door die omwerkingen vele zuiver javaansche gedachten daarin uitgedrukt worden. Bovendien worden de gedachten dier geschriften, voor zooverre zij niet oorspronkelijk javaansch zijn, toch langs hoe meer het eigendom der Javanen. In ieder geval kan ons uit die schrifturen blijken, onder welke invloeden het javaansche volk thans leeft, en welk onderwijs het uit javaansche boeken kan ontvangen.

Zoo heb ik hier een handschrift voor mij liggen in 4° formaat propatria, groot 101 bladzijden, nog al klein en beknopt geschreven. Het is een afschrift van een ander, dat ik in een desa leerde kennen. 't Ziet er daarom nog al wèl uit, vrij wat beter dan die men anders wel eens in gebruik ziet. Zoo heb ik er één ter

lezing, dat met een' lap wollen stof ('t schijnt wel van een oud wollen tafelkleed) als omslag voorzien is; met randen, waar ongetwijfeld muizen of dergelijken aan geknabbeld hebben. Het papier ziet er, even als dat van een ander, dat ik in bewaring heb, waarschijnlijk door ouderdom, slordig bewaren en behandelen en veelvuldig gebruik des avonds bij een ellendig oliepitje, vuil geel of bruin en vol vet- of olievlekken uit; de randen, hier en daar tot op het schrift zelfs, als afgekaauwd; op niet weinig plaatsen de bewijzen dragende, dat kakkerlakken en andere insekten er vaak eene verblijfplaats in vonden.

't Is geen uitzondering als men in de desa een handschrift in dergelijken staat ontmoet. Toch is dit niet zóó hinderlijk nog voor den lezer, als wel vaak het geval is met slecht schrift of foutief overschrijven. Ook in mijn handschrift, hoewel het schrift goed leesbaar is, ontbreekt het niet aan plaatsen, die corrupt of geheel onverstaanbaar zijn. Het heeft mij soms moeite gekost, om hier en daar eene dragelijke beteekenis te vinden, hoewel op enkele plaatsen de zin mij nog geheel verborgen is. Te zijner plaatse maak ik er, waar 't noodig wordt geacht, melding van.

Om nu niet te spreken van bepaald willekeurige of onwillekeurige veranderingen, uitlatingen of vergissingen (bijv. het overslaan van een' regel of wel van een enkel woord onder het afschrijven; ook wel het foutief spellen van woorden), zijn er eene menigte, meer of minder lastige fouten in het schrift der Javanen (en dat niet alleen in verhalen, maar ook in andere stukken, brieven enz.), die in den regel voor den javaanschen lezer geen bezwaar opleveren, maar vooral voor den pas-beginnenden vreemdeling soms zeer hinderlijk kunnen zijn. Voor den laatsten eischt het bovendien bij het lezen van handschriften, vooral van godsdienstigen inhoud, groote inspanning, om den schrijver

steeds te volgen en goed te verstaan. De wijze van verhalen, de betoogtrant, de logische verbinding der denkbeelden, de beelden, het geweld, den stijl soms aangedaan ter wille van de poëzij, de bijvoeging of verdubbeling van (vooral arabische en andere) woorden, dat niet noodig was – en zooveel meer, benemen vaak de opgewektheid onder het lezen, die toch buitendien zoo noodig is, om een javaansch geschrift ten einde te brengen.

In al het opgenoemde biedt het door ons te behandelen handschrift bezwaren genoeg aan, en had ik wel gewenscht van elders een ander exemplaar te kunnen magtig worden ter vergelijking.

Welk handschrift wij dan nu zullen behandelen? Het wordt u op het titelblad niet te kennen gegeven. Trouwens, dit is niets vreemds. Daar zijn dus twee wegen om dit te weten te komen: òf 't een' Javaan, die het gelezen heeft, eenvoudig te vragen, òf – wat niet zoo spoedig gedaan, maar toch het beste is – het zelf te gaan lezen. Wilt gij er dan een' titel opzetten, dan zal het deze moeten zijn:

Tjariossipoen djôkô Sĕ-lining,

d. i.

Verhaal van djôkô (=jongeling) Sĕ-líning.

In het handschrift zelf komt deze persoon onder nog twee andere benamingen voor, die te zijner plaatse zullen vermeld worden.

Ik weet niet, of dit geschrift van elders reeds bekend is. In de veronderstelling, dat zulks niet het geval is, hoop ik een niet geheel nutteloos werk te verrigten, door eene, niet al te korte mededeeling van den

inhoud te leveren. Nadat ik het aanvankelijk voor eigen oefening gelezen had, kwam het mij voor, dat de inhoud tevens zou kunnen strekken als eene kleine bijdrage tot de kennis van den inhoud der javaansche literatuur. De vraag naar den oorsprong van dit geschrift, die zoo min als de ouderdom of de schrijver vermeld wordt, laten wij geheel achterwege.. Ik beschouw het niet als een javaansch-literarisch voortbrengsel; ook komt het mij voor als zoodanig veel minder waarde te hebben dan andere reeds bekende handschriften. 't Is hoofdzakelijk om den inhoud te doen. Het overige doet thans minder ter zake. Van meer belang is de opmerking, dat betrekkelijk vele Javanen vrij wel bekend zijn met den inhoud, die dan ook geheel moet vallen in den kring hunner denkbeelden en van hunnen smaak.

De schrijver begint aldus:

Hetgeen nu zal verhaald worden is reeds lang geleden. Daar was een vorst in (1) het Westen, geheeten BALHOEM (2); een zeer groot en verheven vorst; een met bovennatuurlijke krachten toegerust dapper held; zeer gevreesd door zijn onderdanen en omringende volken, die hem allen onderworpen waren; een koning zonder wedergâ! Hij vereerde Allah (3) en had Hjang-Soeqmô innig lief.

Toen nu deze vorst reeds lang aan de regering was, werd hij door eene verzoeking getroffen. De Joden gehoorzaamden hem, en bekoord door Bĕlis-lânat (4) ging hij met al zijn volk, de geringeren zoowel als de Satriô, Poenggôwô, Mantri's (5) tot de ongeloovigen (6) over. Het geheele volk volgde den koning, en

---

(1) Zie deze en de volgende aanteekeningen op blz. 273 vgg. *Red.*

verliet de ware godsdienst. De Islam verdween uit het land. De Kaoem's (priesters) verlieten allen het land en volgden twee prinsen, zonen van den vorst, die hunnen vader niet volgden in het heidendom.

Deze beide prinsen begaven zich met allen, die hen volgden naar eene grot. Achter hen volgden ook eenige honden. De Kaoem's zeiden tot hen: „komt, keert weder, spoedig terug, gij honden! Volgt ons niet Wij willen niet dat gij ons volgt. Blijft bij uwen Heer, die van Islamiet (Sĕlam) een ongeloovige is geworden." Door de gunst van Hjang-Widi (1) jegens deze honden konden zij de woorden van de Kaöem's beantwoorden, en zeiden: „Wij kunnen niet doen, wat gij zegt. Wij willen niet dienen.... Vertrouwt ons! Gaat gerust in de grot als „tôpô" verkeeren. Wij zullen die bewaken aan de deur moestakimô!" (7). De honden mogten toen medegaan naar de grot.

De beide prinsen voegden zich vervolgens bij eenen handelaar, dien zij volgden op al zijne togten, tot zij zich op Malaka (8) vestigden. De oudste heette RADEN-JOENOES (9), de jongste RADEN DJOEMAL-MOECHADAS. RADEN-JOENOES huwde aldaar, en kreeg een' zoon, die zeer schoon en met bovennatuurlijke krachten begaafd was, genaamd DÔRÔ-POETIH (10).

DÔRÔ-POETIH werd een „tôpô," en hield zijn verblijf op den top van een' berg. Zijne wijze van leven beschrijft de schrijver aldus: „Hij doodde den zinnelijken mensch; bestreed zijne driften (hartstogten), en louterde het oog (des geestes), den inwendigen mensch geheel en uitsluitend rigtende op het onzienlijke." Hij werd een zeer verheven tôpô, die reeds geheel en al als geestelijk was geworden.

(1) Deze uitdrukking, waarvan de oorspronkelijke beteekenis onzeker is, duidt het Opperwezen aan. *Red.*

Zeer vele menschen voegden zich bij hem, om van hem onderwijs te ontvangen. Zelfs koningen kwamen met dat doel tot hem. Hij werd alom vermaard, en de goeroe van al de geloovigen.

DÔRÔ–POETIH was alzoo een ware tôpô. Even als iedere ware tôpô streefde hij ook niet meer naar wereldsche goederen. Deze gedachte doet onzen schrijver een oogenblik stilstaan en nader overwegen. Had Dôrô-Poetih nog naar wereldsche goederen gestreefd, dan had hij geen waar Panditô (11) kunnen zijn. Dan zou hij te vergelijken zijn met (12) doornen van de Poeng, omwoeld met nôgô-sĕkar. Of wel: gelijk een (13) roode koepi, gevuld met wĕraq. Ja, dit is het beeld van al dergelijke tôpô's. Of anders, daar is iemand, die bamboe sjouwt, niettegenstaande hij rijk is. En dit zijn de ware Panditô's; een (14) batôq-bôloe gevuld met siroop nôgô-santoen omwoeld met de doornen van de Poeng. Zij begeeren geen aardsche goederen. Doch nu zijn er ook anderen, die evenzoo wel geen aardsche goederen begeeren, maar die dat dan ook gaarne willen weten en laten zien. Hun gelaat is, als dat van een oud man, vermagerd door hunne dagelijksche onafgebroken oefeningen en ontberingen. Zij willen ware Panditô's zijn, vermoedende, dat zij door hun leven in gemeenschap met het onzigtbare, en als stomp van zinnen geworden, eindelijk déwô's (goden) zullen worden.

Na verloop van een' geruimen tijd huwde DÔRÔ-POETIH. Hij kreeg eene dochter, buitengewoon schoon van gedaante. De mannen werden bingoeng (15), als zij haar aanzagen. Zij was als eene soeprôbô (16). Haar lach was zoet als honig en suiker; haar blik als een juweel. Gelijk eene Widôdari (17), nedergedaald uit de Soerôlôjô (18) was zij. Als zij lachte werd stroop (19) bitter. Haar

gestalte was heerlijk; zij zag er uit als gepolijst goud. Haar gelaat was als de volle maan.

Sari-Langgĕng was de naam dezer dochter. Toen zij den huwbaren leeftijd bereikt had, was zij onovertrefbaar, daarbij was zij ervaren in het arabisch en javaansch. De (20) Ngabèhi, Ronggô, Adipati, en andere aanzienlijken kwamen naar hare hand dingen. Zij had echter nog geen zin om te trouwen, en wilde liever zich nog wat blijven oefenen in de geschriften, de gebeden dag en nacht vervullen, en de tijden des gebeds waarnemen. Groot was het onderscheid tusschen haar en andere meisjes, die zich lieten bekoren door schoone jongelingen.

Nu gebeurde het eens in een' nacht van Donderdag op Vrijdag, dat zij sliep en droomde.

Des morgens vertelde zij aan haar' vader en moeder, dat zij dien nacht gedroomd had. „En wat hebt gij dan gedroomd?" vroeg haar heur vader, „kom! vertel ons uw' droom eens!" „Ik droomde, dat de (21) glans van NOERBOEWAT zeer schitterend tot mij nederdaalde in mijn' schoot; hij werd begeleid door de zon en maan, die zich voor mij nederwierpen." Haar vader dacht een oogenblik na, en zeî toen: „Houd dien droom voor u zelf, mijn kind! 't Is een goede droom." „Maar wat wil hij dan wel te kennen geven vader?" „Houd u stil over dien droom, zoodat hij niemand ter oore kome. Als anderen uw' droom te weten mogten komen, dan zou 't slecht met u afloopen, want dan wordt hij een kwade droom! Dit is een reeds oude stelregel!"

Niet lang daarna kwam een gezant van den vorst van Natar, Palembang en Bandjar voor zijnen Heer de hand van SARI-LANGGĔNG vragen. Niettegenstaande DÔRÔ-POETIH (haar vader) den gezant vriendelijk ontving, en

hij vergezeld werd van een groot gevolg en rijke geschenken, wees SARI-LANGGĔNG ook dit aanzoek van de hand.

Belangrijker is, 't geen nu volgt, en ruim drie maanden na haar droomen plaats had; dat SARI-LANGGĔNG op zekeren dag hare moeder vertelde, dat zij zich al sedert eenigen tijd niet wel gevoelde. Haar toestand beschrijft zij tot in de kleinste bijzonderheden, waardoor hare moeder tot het besluit komt, dat zij in gezegende omstandigheden moet verkeeren. Ook haar vader komt dit te hooren, en wordt vreeselijk boos. Hij kan niet spreken van boosheid. De schrijver is over dit boos-zijn van den vorst zeer breedvoerig. Vader en moeder willen SARI-LANGGĔNG nu tot bekentenis brengen, wie haar onteerd heeft, doch zij blijft volharden bij de betuiging, dat zij met niemand verkeering heeft gehad. Het geduld van den vorst raakt ten einde. Hij slaat haar met een dikken rotan tot zij flaauw valt, doch niets helpt. Het geheele paleis geraakt in opschudding. Ten laatste gebiedt hij haar te vertrekken. „Vertrek oogenblikkelijk! Wil je niet bekennen, dan wil ik je niet als mijn kind erkennen. Vertrek! Als je in water veranderde, zou ik 't niet willen drinken; en als je later reeds (22) ten vierden male als mensch weêr geboren zult zijn, dan zal ik je nog niet willen ontmoeten (zien)! En vertrek nu maar spoedig! Laat ik je niet langer zien!"

SARI-LANGGĔNG weent bitter. „'t Zij dan zoo, mijn vader! Welaan, dat ik dan maar terstond afscheid van u neme! Ach, moeder! geef mij wat water, één slokje slechts!"

Maar hare moeder was bevreesd voor vader, en antwoordt weeklagende: „Ach, mijn kind! ik heb innig medelijden met je! Maar vader — ik ben bang voor hem!"

SARI-LANGGĔNG vertrekt Bedroefd en geheel ontsteld, weet zij niet waar zij heengaat; zij dwaalt rond en raakt

eindelijk verdwaald in een bosch. Vreeselijk heeft zij hier te lijden. „'t Was te rekenen voor een' weg des doods!" Struiken en doornen, in welke zij verward geraakt, verscheuren hare kleederen, en verwonden haar ligchaam, tot zij eindelijk, uitgeput en krachteloos, onder een' grooten Waringin (indische vijgeboom) zich neêrzet, en in bitter geween uitbarst en in verzuchtingen tot den Heer, wenschende maar liever te sterven. Duizenden stemmen van vogels vermengen zich met die van tjĕnggèrètnong, tjitjir en garèng! (23)

Daar doet zich de berg Poerwô-djati aan haren blik voor. Een groote berg, die vreeselijk werkt en allerwege verwoesting aanrigt. Een vreeselijke (24) storm, onweêr, aardbeving en regen met dikke duisternis vergezellen de werking van den berg, en maken haar toestand nog beklagenswaardiger. Zuchtende staat zij op, en gaat maar weêr verder, tot zij den berg bereikt en dien bestijgt. Eene vrouwelijke bediende, die haar achtervolgd was, en hier weêr ontmoette, vergezelt haar naar boven, waar zij zich op den top neêrzetten, de plaats van een' tôpô.

Hare bediende werpt zich voor haar neêr, en doet nog eene poging om haar tot bekentenis van hare misdaad te brengen, daarbij wijzende op den ongelukkigen toestand, waarin zij zich thans bevindt, en de heerlijkheid van het paleis haars vaders. Sari-Langgĕng volhardt in betuiging van hare onschuld.

Van deze bediende vernam zij, dat haar vader na haar vertrek al de santri's te zamen geroepen en ondervraagd had, doch geen hunner kon hem iets anders zeggen, dan dat zij allen haar als een voorbeeld van kuischheid en ijverig in 't gebed hadden gekend. „Gij moet dus maar weêr naar huis terugkeeren! Gij zult wel niet gedood worden! Hoe verscheurend een tijger ook moge zijn —

hij vermoordt toch nooit zijn eigen kinderen!" En nu vertelt zij haar de geschiedenis van Nabi Ibrahim en zijne beide zonen, den oudste Nabi Izaäk en den jongste Ismaël; hoe Bĕlis-Lannat (25) in de gedaante van Gabriël aan Ibrahim in een' droom verscheen en voorgaf een gezant van Allah te zijn, die hem gelastte zijn' zoon Ismaël te (26) offeren. En Ibrahim zou 't gedaan hebben ook, ware de gunst van Hjang-Widi (zie boven bl. 239) niet tusschenbeiden gekomen, die hem een schaap in de plaats van zijnen zoon gaf, om dat te offeren. „Gij dan ook alzoo; gij moet even als Ismaël weer naar huis terugkeeren." Te vergeefs. „Ga gij naar huis terug; ik blijf hier in leven en sterven! Vroeger — natuurlijk! zou ik uit mij zelve nooit mijn huis verlaten hebben, maar mijn vader verstootte mij, als of ik een worm ware! Als ik een weg werd - zei hij - zou hij dien niet willen betreden; werd ik gras, hij zou 't voor zijne beesten niet willen snijden; werd ik pari (rijst nog in de aâr), en het was als in de drooge moeson, dat er langen tijd geen regen viel, hij zou haar niet van water willen voorzien; ja, al ware ik reeds ten zevenden male weder mensch geworden — hij zou mij nog niet weêr willen zien!"

De ongesteldheid van Sari-Langgĕng neemt toe; hare ure is nabij. Zij geeft last aan hare bediende onderscheidene planten en bladeren te zoeken, die de javaansche vrouwen gewoon zijn in dergelijke gevallen te koken en te bereiden, terwijl zij, weeklagende en zuchtende, alleen blijft.

Een en ander bij elkander gebragt hebbende, kwam die vrouw spoedig weer bij Sari-Langgĕng terug, en ziende haar lijden en hare smart, barst ook zij in weeklagen uit, haar gemoed zich luchtgevende in de verzuchting:

„Heere! mijn Heer! ik kan haar niet helpen in deze ure, Heere!” Houd u bedaard, moei! ween niet!” roept haar Sari-Langgĕng toe! „Wees niet al te bekommerd!”

In eene grot op dezen berg, waar Sari-Langgĕng zich thans bevond, Poerwô-djati geheeten, woonde een tôpô, die zeer beroemd was, namelijk de profeet Kilir (27). Hij had eene dochter, Talirôsô genaamd, die buitengewoon geel, onovertrefbaar schoon en vroom was. Zij had geene moeder. Haar hart werd als verscheurd, toen zij daar iemand hoorde kermen. Terstond begeeft zij zich buiten de gewijde grot, vergezeld van Siloman (28) naar de weenende vrouwen. Zij gaat zitten, doch niemand spreekt een woord. Sari-Langgĕng zit in aandacht verzonken, terwijl hare volgeling, ontsteld door deze verschijning, meende, dat dit eene verschijning van den God des levens (29) was. Sari-Langgĕng brak het stilzwijgen af, door te vragen: „Wie zijt gij? Ratoe Mas! Een djim, pri, prajangan of wel widôdari?” (30)

Talirôsô: „Ik ben Talirôsô, de dochter van den profeet Kilir!... Ik hoorde iemand weenen, en ben daarom terstond hier heen gekomen, om te weten, wat daarvan de oorzaak is!” Zij zegt haar verder met weenen op te houden, wijl haar vader daar zeer boos over is, aangezien er toch wel een „ngelmoe” (wetenschap) in de wereld zal zijn, die haar kan helpen. Vertrouw u slechts aan den Heer toe!”

Sari-Langgĕng gaf zich geheel aan den Heer over. De ngelmoe waardoor men tot het „ngrôgô soekmô” komt, schijnt Sari-Langgĕng nu aan te wenden; althans na zich aan Hjang Widi geheel overgegeven te hebben, zegt de schrijver dat (31) haar rôgô (ligchaam) „een wajang werd,”

bewaard in het hart. (?) Sari-Langgĕng zeide liefkozend tot Talirôsô, „dat zij haar om hulp verzocht, en smeekte haar voor haar tot Hjang Widi (den Verhevene) te bidden om kleederen en voedsel voor den wordenden mensch." En op de vraag, wat zij den Heer tot vergelding daarvoor zal aanbieden, is het antwoord: „liefde! . . . . eerbied en opzeggen uit den Koran!"

Onder dit gesprek, werd Sari-Langgĕng ernstig ongesteld. Dewi Talirôsô haalde met spoed water, afkomstig van de bron Zemzem, die te Mekka is, en gaf haar dat te drinken. Spoedig daarna bragt Sari-Langgĕng een kind ter wereld; 't was echter slechts sa-sigar (een half, een helft). Zij werd vervolgens gewreven (naar jav. gewoonte), waarop zij weder herstelde, en schoon (heerlijk) werd als eene maagd. Dewi Talirôsô keerde met spoed huiswaarts – 't scheen dat zij beschaamd werd, als zij Sari-Langgĕng aanzag.

De leden van de pasgeborene werden gewreven en zachtjes gedrukt, (zooals dat, naar Jav. gewoonte, gedurende veertien dagen door de vroedvrouw geschiedt) terwijl de min intusschen een gesprek met Sari-Langgĕng aanknoopte.

„De zuigeling zegt de min, „is slechts sa-lining (33) (= een reep, afgesneden stuk), wat verkiest u? 't Moet toch zeker maar gedood worden, want in waarheid! 't is een onnatuurlijk en geheel en al buitengewoon schepsel van Hjang Widi. Later zal u er berouw van hebben. Het zal alom bekend worden, dat u zulk een kind hebt gebaard, en u daarom in veler oog veracht zijn. De wereld zal er door in opschudding geraken!"

Sari-Langgĕng antwoord heel bedaard: „Moeder! zóó als God wil." Zij neemt de kleine, zegt: „'t Is het raadsbesluit (taqdir) van den Heer, dat hij zóó zou geboren wor-

den!" En tot haar kind zich rigtende: „Helaas! mijn kind! Waarlijk, zóó is de taqdir van Hjang-Widi. Hij geeft de gedaante! Wat hebben de menschen al niet te zeggen! Willen zij huns gelijken verderven?"

Zij raakte in gedachten verzonken; nam echter spoedig het kind op, wikkelde het in een schoone dodot (34), maakte 't van roekoeq een kussen, en legde 't zóó in haar schoot.

Toch was Sari-Langgĕng innerlijk bekommerd over haar kleine; deerniswekkend was haar gesmeek, terwijl zij sterk weende, zoodat hare tranen den zuigeling, dien zij nu weder in hare armen opnam, besproeiden. Deze zeide toen zacht tot zijne moeder: „Moeder! wees niet zoo bedroefd! Wat is er aan mij te zien? De Heer geeft de gedaante (sipat). Mij aangaande, wasch mij met rein water! Verklaar mij wat dat is: roekoeq sĕdjati (de ware roekoeq) en de balé-achir-djaman. Waar zijn zij?"

Zijne moeder antwoordde hem, dat de roekoeq sĕdjati uit 5 zaken bestaat, die overeenstemmen met de iman sĕdjati (het ware geloof), gelijk er ook 5 njôwô (zielen) zijn, te weten: 1. belijdenis van den islam, 2. vasten in de maand ramĕlan, 3. gebed, 4. djĕkat-pitrah (door den islam geboden opbrengsten) en 5. de bedevaart naar Mekka. Dit zijn ze volledig."

Haar kind: „Neen, dit is 't niet, moeder! wat ik bedoel. Dit is alles nog maar uiterlijk."

De moeder, zeer vriendelijk: „O, ja! dit is het ware der roekoeq: napsoe gaïb!" (35)

Haar zoon: „Ja, dat is 't wat ik bedoelde!"

De moeder verklaart nu 't een en ander omtrent het gebed en zijne eigenschappen; het ware van de napsoe (aloeämah) en de noodzakelijkheid van kwade driften

en hartstogten te bestrijden; het zijn de verzoekingen tegen welke men moet strijden. Zij vergelijkt den innerlijken mensch bij een' vogel, wèl bewaard in eene kooi (het ligchaam). De verstandigen worden veilig bewaard, dit zijn de regtvaardigen en vromen. Zoo zijn ook de poppen der wajang zinnebeeldige voorstellingen van menschelijke hoedanigheden. Velerlei zijn de verzoekingen voor den mensch, door de kleuren: rood, zwart, blaauw en geel voorgesteld. Wit moet zijne kleur zijn, d. i. hij moet in waarheid rein (heilig) zijn. Dit is welbehagelijk aan den Heer.

Djôkô-Salining is eindelijk meerderjarig. De jaren tusschen zijne geboorte en het tijdstip, met hetwelk de schrijver zijne geschiedenis weder opvat, gaat deze met stilzwijgen voorbij. De schrijver vervolgt aldus: „Toen hij meerderjarig was, at noch sliep hij. Toekid (36) was zijne spijze; zijn Boekô was Taklim en Kaliman zijn drank. Hij dacht na over zijn bestaan, dat zonder einde zou zijn."

Drie bladzijden wijdt onze schrijver er aan, om zijnen lezers deze overpeinzingen van Sa-lining, en het daarover gevoerde gesprek met zijne moeder mede te deelen. Wij zullen hem daarin niet volgen, en slechts een kort verslag daarvan beneden mededeelen (37).

Djôkô-Sa-Lining geeft nu zijne moeder kennis, dat hij op reis wil gaan, en dus afscheid van haar wil nemen. Zij is daarover zeer bedroefd, en tracht hem daarvan af te brengen. „Waar wilt ge dan heengaan, mijn kind?"

Sa-Lining: „Ik wil den Heer zoeken, en Hem gevonden hebbende, zal ik Hem naar mijne zonde (dosô) vragen, daar ik niet ben als alle andere menschen. Ik zal voor Hem verschijnen en zeggen: Heere geef mij een ander ligchaam! Ik schaam mij zeer!"

Zijne moeder: „Maar waar zult gij Hem gaan zoeken? Zonder twijfel zult gij een schouwspel worden voor alle menschen, en mij beschaamd maken. Gij zult de wereld in opschudding brengen!"

Sa-Lining volhardt echter bij zijn voornemen; hij wil liever sterven, dan niet als alle andere menschen te zijn.

Zijne moeder geeft eindelijk toe. „Als gij dan volstrekt wilt – welnu, hoor mij dan aan. Op (38) den berg Sĕrandil-wiät is de verzamelplaats der profeten. Hij is gaïb (verborgen, geheim) en moeliô (heerlijk). Begeef u derwaarts, mijn kind! als ik u dan niet kan terughouden. En ik beveel u aan Hjang-kang-Agoong (den grooten God) en Goesti-Panoet'an (Mohammad), opdat 't u welga, en gij uw voornemen gelukkig moogt ten uitvoer brengen."

Sa-Lining verzocht nog zijne moeder, op deze plaats te blijven, tot hij terug zou zijn gekomen; neemt afscheid, terwijl zijne moeder hem nog eens op 't hart drukt toch niet al te lang weg te blijven – en vertrekt.

Sa-Lining is op reis, en komt ergens aan het strand der zee. Hier veroorzaakte zijn vreemd voorkomen een' verbazenden toeloop van mannen en vrouwen, die hem met nieuwsgierige blikken aanzien.

Er had toen juist op 't zeestrand eene groote plegtigheid plaats, die dezen toeloop tegelijk kan verklaren.

Daar regeerde destijds een zeer groot en verheven vorst, met vele bovennatuurlijke krachten toegerust, enz. Deze vorst heette (39) Moestahar, en regeerde over Boesôrô. Hij vereerde den Heer, en had een welgevallen jegens (40) de arme fakir's; hij deelde vele aalmoezen uit, en was bovenal goed voor de weezen der fakir's. Slechts ééne zaak, maar voor hem van de hoogste waarde, ontbrak den vorst. Hij had geene kinderen. Voort-

durend bad en smeekte hij den Heer om dezen zegen, tot hij dien ten laatste verkreeg. Hem werd eene dochter geboren, onovertrefbaar schoon, zoodat de Widôdari tot haar nederdaalden. Zij heette: Déwi-Asoeng-Brangti. Toen zij den huwbaren leeftijd had bereikt wilde de vorst zijne gelofte, vroeger gedaan, vervullen, en daarom had hij zich thans naar het strand begeven, om te offeren (41). Eene groote schare volgde hem. Tondô-mantri's, Ngabèhi's, Ronggô's, Toemĕnggoeng's, Dĕmang's, Wĕlandang's, Adi-pati's en meer andere aanzienlijke hoofden, gevolgd van veel volks, waren daarbij tegenwoordig. De gamĕllan's lieten zich van onderscheidene zijden te gelijk hooren, terwijl bedienden in menigte rondliepen, om den gasten spijzen en geregten voor te zetten, die er in allerlei vorm en soort waren, en waaraan verschillende bereidingen van rijst als sĕkoel-poenĕl, Sĕkoel-goerih, Kĕtan-wadjiq en Sĕkoel-soesoeh niet ontbraken.

In het midden van dit feest kwam men den vorst berigten, dat daar aan het strand een tiäng-sa-sigar (een half mensch) was. De vorst gaf aan zijn' Patih bevel, dien dadelijk vóór hem te brengen. Deze begeeft zich met spoed tot Sa-Lining, die door eene menigte volks omringd werd, en maakt hem met het verlangen van den vorst bekend. Sa-Lining volgt terstond den Patih naar den koning. De vorst, zoowel als al de aanwezigen waren verbaasd. Men verdrong elkander om hem te zien. Zelfs Radèn-Ajoe-Asoeng-Brangti kwam naderbij om hem te zien.

Op de vraag van den vorst van waar hij kwam, en werwaarts de reis lag, en met welk doel hij die ondernam, antwoordt Sa-Lining, dat hij van den berg Poerwô djati geboortig is, en nu op reis was om den „Heer" te zoeken. Heb ik heb hem gevonden, dan wil ik Hem

naar mijne zonde (dosô) vragen, aangezien ik niet als alle andere menschen er uit zie."

De vorst overluid: „Welk eene ongerijmdheid van u, het Opperwezen te willen zoeken! Waar zult gij Hem vinden? Onmogelijk dat gij den waren Heer (Pangéran Kang-Sĕdjati) vindt! Wat gij van Hem weet, is zelfs maar gissen! Uw gedaante is niet als andere menschen - uw hart is vervuld van Iblis (den duivel) – en gij wilt den Heer zoeken..... Als gij Hem ontmoet, (42) moogt gij wel van een buitengewoon groot geluk spreken, u ten deel gevallen. Iets anders is het met Chinezen en Hollanders!" (Als afgodendienaars behoeven zij hunnen God (zegge afgoden) niet meer te zoeken, wijl zij dien vóór zich hebben). „Maar de Heer, die waarlijk God is, is gaïb (verborgen, geheim). Geen Islamiet zelfs, die den waren Heer kan te zien krijgen! De ware Heer, de Almagtige, is niet te zien. Wij weten niets van Hem."

De menigte stemt met den vorst in, en – men gaat Sa-Lining bespotten. „Een ongeloovige! Misschien ben jij wel een Chinees of Hollander."

Sa-Lining houdt vol tegenover den vorst, dat de Heer wel degelijk kan gevonden worden, als men Hem met ernst maar zoekt Door betoon van hulde, door eerbied en reciteren van Koranstukken! Hij geeft toe, dat de (43) Heer wel nimmer met ligchamelijke oogen te zien is, maar dat Hij op geestelijke wijze toch te vinden is, en wel ontmoet kan worden.

Hij praat zoodanig, dat de vorst eindelijk zegt: „Nu, als gij den Heer later zult hebben ontmoet, dan volg ik u!" (dan zal ik hem ook gaan zoeken). 't Schijnt wel, dat Sa-Lining dit niet vertrouwde, en hij vroeg daarom, terwijl er een lagchende trek over zijn

gezigt kwam: „Wat zal 't teeken daarvan zijn?" De vorst werd vreeselijk boos, toen Sa-Lining zoo sprak. De woorden bleven hem in de keel steken – zijne oogen schoten vuur, zijne ooren waren als verscheurd, de punten zijner lippen beefden, zijne tanden kleefden aan elkander. Hij gaf den aanwezigen een teeken (wenk) met zijne oogen om den vreemdeling aan te vallen. Allen sloten zich nu digt aan elkander, om gelijkelijk op Sa-Lining aan te vallen, hem te dooden en in zee te werpen. Maar ziet – zij werden allen met lamheid geslagen, zoodat zij niet konden. Vreeselijk werden zij beangst, en meenden te zullen sterven. Sa-Lining bespot hen nu, en daagt ze uit hun voornemen ten uitvoer te brengen. Nu komt de vorst voorwaarts, trekt zijn zwaard, en wil Sa-Lining neêrhouwen. Doch naauwelijks is hij in zijne tegenwoordigheid gekomen, of hij stort ter aarde; hij was als lam en kon zich niet meer bewegen.

Toen verootmoedigde zich de vorst voor Sa-Lining, en met beide handen het gelaat bedekkende zegt hij: „Ik heb den regtvaardige geweld aangedaan en verdrukt. Billijk is 't, dat mij de toorn des Heeren treffe. Ik heb mij zelf zijn' toorn op den hals gehaald. Die kwaad doet, hem moet rampspoed treffen, maar de regtvaardigen ontmoeten geluk op al hunnen weg."

De vorst vraagt nu vergiffenis aan Sa-Lining, die hij hem terstond schenkt, er intusschen op wijzende, dat, daar hij (Sa-Lining) zelf magteloos is, dit van den Heer, den vorst moet gekomen zijn.

De koning herstelt volkomen, en zegt eerbiedig tot Sa-Lining: „O, Sa-Lining! Beminde van God!" en werpt zich eerbiedig voor hem neder.

Al de hoofden en het volk, hersteld van hunne lamheid, vereerden Sa-Lining.

Nu sprak de vorst tot Sa-Lining: „Als gij later Hjang-Agoong (den grooten Hjang) waarlijk hebt gevonden (ontmoet), kom mij dan berigten, wat mij bij mijnen dood zal geworden?" Terwijl hij niet vergeet hem te zeggen, hoe lief hij de arme fakir's heeft, den strijd tegen de ongeloovigen voert, en koning is.

Sa-Lining geeft den vorst zijne belofte, dat te zullen doen, en vertrekt.

Zeer ver weg zijnde, wordt Sa-Lining op zijnen weg achtervolgd van buffels, koeijen, wilde stieren, herten, gazellen, reeën, eenden, kippen, met die haar oppassen (z. o. a. herders), die hem ook het verzoek doen „wat hun zal geworden bij hunnen dood? Wij hebben geene zonde," zoo spreken zij, „en (toch) zijn wij dag en nacht in het bosch, worden gejaagd door den mensch, en ten laatste door hem geslacht. En wij zijn zonder zonde! Wat zal er in de toekomst van ons worden? (welk lot of bestemming is ons beschoren?)" – Er is iets van eene klagt in de woorden dezer dieren: zonder zonde en toch zulk een leven! – 't Is dezelfde klagt, die ook de paarden, bokken en kameelen vervolgens met dezelfde vraag tot Sa-Lining rigten: „Wij worden bestemd tot rijdieren; de mensch berijdt ons: welke is toch onze zonde, dat ons alzoo gedaan wordt? Wat zal ons lot zijn, als wij eens zullen gestorven zijn?"

Sa-Lining belooft allen, als hij den Heer zal hebben ontmoet, hun op hunne vraag een antwoord te zullen brengen, dat hij ook belooft aan de honden en wilde varkens, die hem ten slotte dit verzoek doen. De laatsten spreken 't ook met zoovele woorden uit: „Wij hebben geene zonde – en toch zijn wij zoo geheel verscheiden van den mensch onder al het geschapene." En als zij dan vragen: „Waarom dit onderscheid?" dan kunnen zij

daarvoor alleen (naar het schijnt) reden in hunne zonde vinden, want ook zij vragen: „Welke is onze zonde, dat wij alzoo zijn? En zullen wij dan niet éénmaal ophouden verschillend te zijn?”

De vraag naar het toekomstige lot, het bestaan na den dood, wordt Sa-Lining op zijne reis van alle zijden gedaan. Zoo komt hij aan het strand des oceaans, wiens golven hooger dan het gebergte rezen. Daar ontmoet hij een' zeehandelaar, een' man rijk in goederen, juweelen en edelgesteenten, zilver en fijn goud, die hem evenzoo vraagt, welke zijne bestemming na den dood zal zijn; eene vraag, die mede gedaan wordt door eenen landbouwer. Deze vergeet niet, tegelijk aan Sa-Lining te zeggen, dat hij van de voortbrengselen zijner gronden véél als aalmoezen uitdeelt.

Sa-Lining reist al voort. Op zekeren dag komt hij ergens, waar een groot aantal roovers hem staan op te wachten, aanvankelijk met het voornemen om hem te berooven. Doch naderbij gekomen, bemerken zij zijne gestalte, en het voornemen wordt vergeten. De geheele bende bestond uit 300 man. Zij hadden 4 hoofden: de oudste heette Mĕndoeng-djati, de volgenden Mĕndoeng-djôjô, Mĕndoeng-sĕqti en de laatste Mĕndoeng-gaïb. – Toen Sa-Lining in hun midden was gekomen, vroegen zij hem allereerst naar zijne woning, en waarvoor hij op reis was. Hij maakt hun nu zijn plan bekend, om den Heer te zoeken, en als hij Hem ontmoet zal hebben, naar zijne zonde (dosô) te vragen, wijl hij niet was als alle andere menschen. Merkwaardig is, wat de oudste der roovers daarop tot Sa-Lining zegt: „Dan zouden wij u ook wel willen opdragen, te onderzoeken, wat ons lot bij onzen dood zal zijn. Op aarde rooven en stelen wij; weidt er iemand zijn vee,

wij ontnemen het hem, en niemand durft er verhaal op zoeken. Wij dooden onzen evenmensch, verdrukken de ellendigen, haten volkomen de fakir's, en wij helpen elkander de rijken te bestelen. Wat zal ons dan geworden bij onzen dood?"

Sa-Lining: „Als ik den Heer ontmoet, dan kunt gij er staat op maken, dat ik aan uw verzoek zal voldoen."

Na weder zeer verre voortgereisd te zijn, bereikt Sa-Lining eene groote vlakte. In zeven dagen zou men die nog niet over zijn. 't Was er des nachts zeer donker, maar door de gunst van Hjang-Widi werd zijn pad verlicht door eene lamp hangende zonder haak, zoodat hij rondom zien kon. Zoo ook ontstonden bij dag tot schaduw links en regts prachtige, groote boomen, met nog jonge bladeren. Op den bodem was geen enkel blad te zien. – Daar het oord hem zoo heerlijk voorkomt, gaat hij onder een' boom zitten. Hij gevoelt zich regt op zijn gemak. Hij geraakt in gepeins, en 't is hem of iemand hem onophoudelijk toewenkt. Hij ziet op, en vraagt naar dien berg daar in 't gezigt „boven de lichtwolken (mégô)?" Ziet – het is de berg Sĕrandil, de pĕrtapan (plaats van boetedoening) van den profeet Adam – de eenige Sĕrandil! Sa-Lining denkt er nu over na, waar hij dien berg zal bestijgen, en smeekt om hulp tot „Hjang-Widi, den Heer, den Albarmhartige, den grooten Koning in hemel en op aarde, die de overleggingen des harten kent!"

Door de gunst van Hjang-Widi daalde nu tot Sa-Lining (43) de vogel „Boraq genaamd" neder (44); dezelfde op welken de Godsgezant (Mohammad) heeft gereden. Hij had de gedaante van drie paarden, met twee pooten en vederen met onderscheidene kleuren, die

zeer schitterden. – Terwijl de vogel zich nevens hem plaatst, verzoekt hij Sa-Lining onderdanig op te stijgen. Hij stijgt op, en terstond begeeft de Boraq zich met Sa-Lining in de hoogte; hij doorvliegt het luchtruim, al zwevende, gedurende één' nacht en dag, toen hij den Sĕrandil bereikte. Sa-Lining was opgetogen, toen hij hem zag. Het was er heerlijk schoon, en zeer ruim. In drie dagen reizens kon men die uitgestrektheid niet ten einde brengen. Allerlei hemelsche vruchten bragt de Sĕrandil voort (45).

Op den berg bidt Sa-Lining ijverig tot den Heer, en leidt een tôpô-leven. Hij onthoudt zich van allerlei zingenot; de ziel (Soeqmô) verlaat het ligchaam, dat als een lijk achterblijft, en zweeft omhoog, om te verschijnen voor Hjang-Soeqmô. Al spoedig ontmoet hij den engel GABRIËL, dien hij beleefd groet. GABRIËL vraagt hem: „Mijn vriend! wat mag er wel van uwe dienst zijn?"

De Soeqmô van SA-LINING: „Wijs mij den weg, Heere! opdat ik voor den Heer kan verschijnen! Waar bevindt Hij zich?"

GABRIËL: „In den hemel! Maar gij kunt nog niet opstijgen. Zijn hoogheid de gezant (MOHAMMAD) is nog aan de poort, wachtende met de vromen op al de volken. Daarom heeft hij ook leidslieden tot de volken, die hem nog niet volgen, gezonden, om hun den regten weg te wijzen en te leeren, opdat zij in hem gelooven. Keer terug naar de aarde; SA-LINING! Ik sta 't U niet toe, thans den Heer te ontmoeten. Als gij later met al de geloovigen komt, zult gij hem kunnen ontmoeten!"

SA-LINING: „Nu — als 't niet anders kan! 't zij zoo! . . . . ."

GABRIËL: „Welaan! een oogenblik zult gij toegelaten

worden, in de tegenwoordigheid van zijne Hoogheid den gezant!" (MOHAMMED).

Na verloop van een oogenblik slechts is hij bij hem.

Soeqmô van SALINING: „O mijn Heer! mijn leidsman! in tijd en eeuwigheid! Allah is de Heere God in waarheid! Uw volgeling smeekt U, dat Gij hem een ander, beter ligchaam (46) wilt geven, niet verschillend van andere menschen. Welke is toch mijne zonde, dat mijn ligchaam niet is als dat van andere menschen?"

MOHAMMAD: „Ik heb dat ligchaam niet gemaakt. Misschien heeft GABRIËL 't gemaakt!"

GABRIËL: „Ik heb 't niet gemaakt, Heer! misschien mijn broeder NGIDJRAÏL?" (47)

NGIDJRAÏL: „Neen Heer! ik niet! Misschien wel MIKRAÏL?"

MIKRAÏL: „Neen, Heer! ik ook niet! Misschien ISRAFIL?

ISRAFIL: „Ja, Heer! Ik heb 't gemaakt. Maar hoe komt 't? Ik was er juist aan bezig, toen ik plotseling overvallen werd door eene verzoeking van BĔLIS–LANNAT, zoodat ik 't te haastig maar heb afgemaakt!"

MOHAMMAD gelaste toen, dat de Soeqmô van SALINING in zijne tegenwoordigheid zou blijven, en wachten tot de vier engelen, welke intusschen vertrokken, zijn nieuw ligchaam zouden gereed hebben.

MOHAMMAD zeî daarop tot de Soeqmô van SA-LINING: „'t Is genoeg! Keer nu terug naar de aarde! Uw ligchaam (koeroeng'an) is gereed!"

Soeqmô van SA-LINING: „'t Zij Uw dienaar vergund, nog een enkel woord te spreken! Op aarde is een groot Vorst, die mij opgedragen heeft, voor hem te vragen, wat hem bij zijn' dood zal geworden?" en zij vermeldt nu

verder al de deugden van dien Vorst, zijne ijverige vereering en gebed, oorlogen tegen de ongeloovigen enz.", waarop MOHAMMAD hem slechts antwoordt: „zijne werken zijn uitnemend!"

De Soeqmô van SA-LINING vraagt nu verder omtrent de buffels, koeijen, eenden en kippen, wat er van hen zal worden, bij hunnen dood, en hoe 't komt, dat zij als ze sterven, tevens tot onderhoud aan den mensch verstrekken?

MOHAMMAD: „Om deze reden! Toen de profeet ADAM geschapen was, werd hem eene ziel (njôwô) geschonken. Hem werd gelast den hemel (Swargô) te bewaken, en niet toegestaan van de vruchten te eten. Hij moest alleen waken. ADAM was gehoorzaam, doch hij werd overvallen door eene verzoeking van BĔLIS-LANAT, die hem verscheen in de gedaante van GABRIËL. ADAM kende hem niet. Hij at van de vrucht, genaamd koeldi. In den hemel verbleekte zijn glans — hij deed zijne behoeften in den hemel, doch die verspreidden een vreeselijken stank aldaar, zoodat Hjang-Soeqmô vreeselijk boos werd, en den engel GABRIËL gelastte, ADAM spoedig naar de aarde te brengen. Deze moest van de vrucht koeldi medenemen, en een stuk van den boom, om die op aarde te planten, terwijl hem verboden werd, van die vrucht op weg van den hemel naar de aarde, te eten. Ook van zijn vuiligheden in den hemel (taï en oejoeh) moest ADAM meênemen. Op aarde zijnde, ontstond daaruit de boom djangkoeng.

„ADAM, op aarde gekomen, plantte de koeldi, die hem tot dagelijks onderhoud verstrekte; terwijl uit het meêgebragte stuk van den boom al het gedierte zijn oorsprong nam. Dit is de reden, dat zij den mensch tot rĕdjĕki (dagelijksch onderhoud) verstrekken, en hij geen gebrek

heeft. Voorts hebben ook de visschen der zee hun ontstaan aan den koeldi te danken. Er kwam bloed uit de bast, en druppelde in het water. Deze bloeddruppels werden tot visschen. Uit den boom djangkoeng ontstonden de wilde varkens en honden — alle onreine (charam) dieren ontstonden uit dezen boom!"

De Soeqmô van SA-LINING vraagt nu nog verder, hoe 't komt dat buffels en koeijen op eene andere wijze sterven dan de eenden en kippen, en waarom juist zóó. Ook vraagt hij naar een zeer vromen en trouwen Pĕngoeloe (opperppriester) op aarde, bij diens dood. „Deze zal den hemel ingaan!" Dit zal intusschen niet aan alle Pĕngoeloe's en Modin's vergund worden. Daar zijn er, die de godsdienstige inzettingen (Sarèngat) of wel den weg der zaligheid naar willekeur veranderen — die een' verkeerden weg bewandelen — alleen maar de djĕkat-pitrah zoeken enz., deze zullen de hel binnengaan.

SA-LINING vraagt nu verder naar het lot van de tôpô's (48). De tôpô's die ijverig zijn. en alle (49) hartstogten bestrijden — deze zullen den hemel (Swargô adi) beërven. Zelfs die tôpô's, als zij begeeren weder te worden geboren, sterven en komen weêr in het leven. Wali-wali is hun naam (d. i. gedurig terugkomen, herhaaldelijk). Maar onder de tôpô's zijn er ook die de wereld liefhebben; men noemt ze: kĕkĕl-kèrĕm. Er zijn vele zoodanigen onder de menschen. „Zij worden gejaagd door de straf des grafs (Siksô-koeboer), vuur en rood ijzer — zij willen de groote rivier (bĕngawan) oversteken en verdringen elkander, terwijl zij smeekende en weenende, om hulp tot Hjang-Widi roepen, zeggende: „Welke is onze zonde?" 't Zijn streken der hel, zij zullen in stukken gehouwen worden,

gekeeld en doorgezaagd. Op aarde nemen zij 't heel ligt (gemakkelijk) op met de Saréngat, willen geen djĕkat-pitrah opbrengen, noch vasten in de maand ramĕ-lan, en leven zoo gemakkelijk voort. Dit is hunne zonde!"

Mohammad gaat voort met spreken en zegt: „Dáár zijn nog anderen! Zij gaan al weenende, en smeeken om vergiffenis tot den Heer. Het vuur der hel jaagt hen voort! De vrouwen weenen luid! Wat deden ze dan op aarde? Zij hadden een afkeer van 't gebed en babbelden maar met elkaâr: Was er een gebuur overleden, de balé-balé was vol met die menschen. Als er veel te halen was, dan waren zij blijde, en hun keel schor van opgewondenheid; terwijl zij meesmuilden als er geen sĕlawat (geld aan priesters om voor de dooden te bidden) gegeven werd, en de menschen uitscholden! Als zij slagtten, wisten zij niet van hetgeen onrein, verboden is. Werden er gebeden gelezen dan begrepen ze er niets van, en wilden er zelfs niets over vragen ook; zij houden zich dan alsof zij heel knap zijn, en alles reeds verstaan! En zoo zijn er ook nog andere vrouwen, die evenzeer door 't vuur der hel voortgejaagd worden. Welke hare zonde was? Zij zochten naar tooverijen, en bedreven heimelijk zonden jegens hare mannen!"

Aan de Soeqmô van sa-lining werd toen gezegd, dat, daar er een nieuw, heerlijk ligchaam voor haar gereed was gemaakt, door de vier engelen, zij nu weêr naar de aarde moest terugkeeren, om allerwege dit teeken der magt en gunst van Hjang-Soeqmô te verkondigen, en vooral niet zich zelf als zoo bekwaam uit te geven. „Er is geen ligchaam op aarde zoo schoon als dit; belijd aan allen, dat Hjang-Soeqmô u dit gegeven heeft! Heersch als koning der godsdienst over allen! Ik

stel u tot mijn k ĕ b a j a n over de vromen aan, om hen op te rigten, en het goede te verkondigen aan al mijn volk!"

De S o e q m ô van SA-LINING buigt zich voor den Heer, kust zijne voeten, en verzoekt verlof om te vertrekken. Zij daalt neêr, en is in een oogenblik beneden, waar hij zijn nieuw ligchaam (k o e r o e n g ' a n) ontmoet, rustig naast het oude liggende. De S o e q m ô begeeft zich in het nieuwe ligchaam, waarna hij op zijn gemak gaat zitten, nadenkende over den Grooten Hjang en den leidsman (MOHAMMAD).

De „B o r a q" kwam nu weer tot hem; hij besteeg hem, het oude ligchaam achterlatende. Maar dat riep hem na, dat het niet zoo van hem achtergelaten wilde worden. SA-SIGAR (SA-LINING) boog zich voor H j a n g-S o e q m ô biddende neêr ter zake van dit oude ligchaam. Zijn gebed klom op tot den Heer. Daar ontstond een groot vuur, dat verschrikkelijk brandde, en het oude ligchaam verteerde. De rook vervulde de wereld, en de menschen werden er ziek van.

LANANG-SĔDJATI (onder dezen naam wordt SA-LINING of SA-SIGAR nu verder vermeld) gaat nu weêr op reis. Hij gaat denzelfden weg, dien hij vroeger bewandelde.

Het eerst ontmoet hij weêr de 300 roovers. Deze hem niet meer kennende, willen hem grijpen, en van zijne kleederen berooven. Hij vertelt dat zijne kleederen niet veel waard zijn, doch dat hij zich niet tegen hen zal verzetten, als zij hem toch berooven willen. Maar ziet! toen zij hem dan willen aangrijpen, werden zij allen eensklaps verlamd, getroffen door een t o e l a q (50). N o e r b o e w a t sloeg hen met ziekte. LANANG-SĔDJATI bespot hen nu. De roovers hadden berouw over hun voornemen, weenden en vroegen om vergiffenis. Deze

werd hun geschonken, en op de belofte van zich te bekeeren, werden zij genezen. Daar zij hem niet herkenden, maakte LANANG–SĔDJATI zich aan hen bekend, en herinnert aan hunne vroegere ontmoeting, waarop MĔNDOENG–DJATI (één der vier hoofden) hem terstond vraagt naar het antwoord op zijn vroeger verzoek.

Zoodra MĔNDOENG–DJATI dit hoorde, werd hij uitgelaten van blijdschap, en gilde het uit van lagchen! „Als 't zóó met mij is . . . . wacht! dan volg ik u niet! maar zal den dood zoeken, om spoedig den hemel te zien!" Hij klom in eenen (51) hoogen boom, en liet zich van boven neêrvallen. Zijn hoofd werd verbrijzeld tegen de steenen, zijne njôwô kwam in de (52) chawah teregt, terwijl zijne soeqmô de chawah–nĕrôkô binnenging.

De overige roovers volgen nu LANANG–SĔDJATI, die zijne reis voortzet. Hij onderwees hen in de godsdienst en veranderde den naam van MĔNDOENG–DJÔJÔ in MĔNDOENG–JOEDÔ en de beide anderen in DJÔJÔ–APRANG en DJÔJÔ–JOEDÔ.

Na eenigen tijd ontmoet LANANG–SĔDJATI drie menschen, een Panditô, Pĕngoeloe en een koopman. De kennis des eersten, de vroomheid van den tweede en de rijkdommen van den koopman worden met lof vermeld. Daar zij LANANG–SĔDJATI niet herkennen, en vernemen hoe hij heet, willen zij een weddingschap met hem aangaan, wie van hen het knapste is in het oplossen van raadsels en geheimzinnige vragen. Na de begroeting en eerste kennismaking doen zij elkander allerlei vragen, doch ten slotte blijkt het, dat LANANG–SĔDJATI de knapste is. Zoo wist o. a. de Panditô de volgende vraag van LANANG–SĔDJATI niet te beantwoorden: „Waar de Heer, en hoe is zijn naam? Waar is de werkelijkheid (djatiné)

van het gehoor, de spraak en het gezigt?" (53) LANANG-SĔDJATI verklaart intusschen al hun vragen, als b. v. één van den Pĕngoeloe: „ik zelf was nog een kind; toen had ik reeds vele kinderen. Mijn werk was niet anders dan liegen!" hetgeen doelde op 't geboren worden en weenen van het kind bij die gelegenheid!

Bij het beginnen van dezen wedstrijd waren de drie vrienden zeer stout geweest, er vast staat op makende, dat zij 't moesten winnen. Al hun goed en leven zelfs hadden zij tegen LANANG-SĔDJATI als prijs ingezet, indien zij 't mogten verliezen. De uitkomst had hen echter beschaamd. Ongeduldig over hun talmen en lang nadenken, zonder dat er een enkel antwoord kwam, begon MĔNDOENG-JOEDÔ (een hoofd der 300 roovers) al te roepen: „Ze verliezen 't! Hun hoofd moet afgehouwen worden! Hun goed is ons!" Maar LANANG-SĔDJATI bestrafte hem, zeggende, dat zij hem nog niet herkenden, en hunne vroegere kennismaking zich niet herinnerden.

Toen 't dan bleek, dat zij geen antwoord wisten te geven, moesten zij zich overwonnen verklaren, waarop LANANG-SĔDJATI zich aan hen bekend maakte. Onmiddelijk bogen zij zich ter aarde, en beloofden hem getrouw te zullen volgen. De koopman gaf al zijne bezittingen als aalmoezen aan de fakir's (arme devoten) weg, hoe meer zijne rijkdommen toenamen. Zij verminderden volstrekt niet.

LANANG-SĔDJATI zet zijne reis weder voort. Nu komen de eenden, kippen, buffels, koeijen en al het gedierte des wouds tot hem. Zij herkenden hem terstond. Zij vroegen hem omtrent hun vroeger verzoek, waarop LANANG-SĔDJATI hun antwoord geeft. De schrijver treedt hier in geene verdere bijzonderheden.

Al voortreizende bereikt LANANG-SĔDJATI Boesôrô

(54). 't Schijnt dat men hem daar terstond herkend, of wel, dat hij zich terstond bekend gemaakt heeft, althans, zóó dra hij in Boesôrô komt, bewijst een ieder hem hulde, aanzienlijken zoowel als geringen, en volgen hem als een stroom waar hij gaat.

Boesôrô was op dat oogenblik juist in grooten nood. De koning was in een oorlog gewikkeld met den vorst van Kodjô (55). De bewoners der dorpen en steden waren allen met vrouwen en kinderen gevlugt naar het gebergte, naar Boental'an (56), terwijl de stad Boesôrô zelve vol krijgsvolk was. Al de gebouwen waren veranderd in kazernen.

De Vorst van Kodjô, zelf zeer magtig, en daarbij geholpen door Chinesche hulptroepen, was al reeds tot aan de stad genaderd, en sloot haar in.

Nu ontbood de Vorst van Boesôrô zijn adipati om van hem te vernemen, of de gezanten al reeds terug waren, die hij naar (57) Soenda, Atjeh, Soekadana en Kotjing had gezonden, om hulptroepen te verzoeken, en of zij geslaagd waren in hunne pogingen? De adipati berigtte, dat de gezanten terug waren gekomen, maar dat hun togt vergeefs was geweest. Zij hadden geen hulp kunnen krijgen.

De nood van Boesôrô klom nu op het hoogst. De vijanden waren zeer magtig. Zij hadden reeds een djĕllalah (58) over Boesôrô doen komen, en een aardbeving die zeven dagen aanhield, terwijl de zon als vuur aan den hemel stond. De vorst van Boesôrô beraadslaagde daarop met de legerhoofden, zeggende dat als zij niet durfden, de stad maar moest overgegeven worden aan den Vorst van Kodjô. „Mij aangaande" zoo spreekt hij „voorzeker! ik zal moeten sterven!"

Maar plotseling wordt aller aandacht getroffen door

eene drukte en beweging daar buiten, even als van volk dat in opschudding geraakt. Het kwam in de rigting der pasar (markt), en men begon te vermoeden, dat 't de vijand was, die al reeds de stad zou binnengetrokken zijn. De vorst gaf terstond bevel aan zijn Patih te gaan onderzoeken, wat dat was. Op de pasar gekomen, ontstelt hij over hetgeen hij daar ziet, en vraagt LANANG-SĔDJATI, wien hij niet herkende, wie hij was, en van waar hij kwam. LANANG-SĔDJATI maakt zich aan hem bekend, o. a. zeggende: „Ik wensch Zijne Majesteit te ontmoeten. Vroeger heeft hij mij een last opgedragen, en ik wil geen leugenaar zijn, door niet te doen wat ik beloofd heb."

De Patih boog zich met eerhied voor LANANG-SĔDJATI ter aarde; hij gaf zijne verbazing te kennen over de gunst van God (Hjang-Widi) jegens hem, en verzocht hem een oogenblik te toeven, opdat hij den Vorst terstond berigt van zijn' komst kon geven. De Vorst, de tijding ontvangen hebbende, gelastte LANANG-SĔDJATI terstond tot hem te geleiden. Zóó als deze binnenkomt, neemt de Vorst hem bij de hand, en deed hem naast zich op de Siti-inggil (59) plaats nemen. De vorst, zoowel als al de aanwezigen, stonden verbaasd over de mannelijke schoonheid van LANANG-SĔDJATI.

De Vorst hield daarop een aanspraak tot LANANG-SĔDJATI dien hij zijn' zoon noemde, en droeg het bestuur over Boesôrô aan hem over. „Mijn zoon trekke op ten strijde — hij overwinne en make al zijne vijanden tot krijgsgevangenen!"

LANANG-SĔDJATI informeert zich nu bij den vorst, welke vijanden tegen Boesôrô opgetrokken waren, waarop de Vorst antwoordde: „De koning van den overwal „van Kodjô", is met Chinesche hulptroepen tegen mij

opgetrokken, omdat ik hem de hand mijner dochter geweigerd heb. Zij zijn gekomen in menigte als het zand der zee. Indien er geene hulp van God komt, ben ik verloren. Smeek voor mij tot den zeer verheven Hjang, en den leidsman (MOHAMMAD), dat zij mij beschermen!"

LANANG-SĔDJATI gelastte zijn volgelingen, benevens de legerhoofden en al het krijgsvolk van Boesôrô zich ten strijde gereed te maken. Toen alles gereed was, en MĔNDOENG-JOEDÔ met zijne makkers (de 300 roovers van vroeger, die hier gezegd worden den oorlog tegen de ongeloovigen te voeren, (prang-sabil) van hunnen Heer en den Vorst afscheid hadden genomen, vertrokken zij, gezegend door LANANG-SĔDJATI, die hun toeriep: „Voorwaarts!"

Eene (60) ontzettende menigte trok den vijand te gemoet. Toen zij het slagveld betraden, was 't, of eene aardbeving den bodem deed schudden. Men stelde zich in slagorde — hief het krijgsgeschreeuw aan, en daagde den vijand ten strijde. Nu wordt men handgemeen. MĔNDOENG-JOEDÔ en de zijnen doen wonderen van dapperheid. De vijand werd geslagen. De lijken vervulden het slagveld, het bloed stroomde er over als ware het een breede bloedrivier, in welke de lijken van menschen en paarden door den stroom medegevoerd werden.

De avond maakte een einde aan den strijd. Maar des morgens heel vroeg werd weder het teeken tot vernieuwing van den strijd gegeven; aan de zijde der overwinnaars van den vorigen dag gepaard met vreugdekreten en gejuich en het bespelen der gamĕl'an's. LANANG-SĔDJATI zeide tot zijne volgelingen: „Hier is mijn rozekrans; werpt dien in het midden des slagvelds!" Toen zij buiten kwamen, kwamen hunne vijanden als

de golven des oceaans opzetten, onder het aanheffen van krijgsgejuich, en trachtten het volk van Boesôrô in verwarring te brengen. Maar MĔNDOENG-JOEDÔ komt met de rozenkrans in het midden des strijds, en werpt dien onder de vijanden. Door de gunst van God veranderde hij terstond in verbaasd groote sprinkhanen, die in gesloten rei een woedenden aanval deden, en de ongeloovigen, op de vlugt geslagen, vervolgden, tot zij verstrooid en geheel uit elkander geraakten. Van de vijanden uit Kodjô of China was er niet een enkel man, die achterbleef. De overwinning was volkomen. Zij vlugtten en verdwenen in de bosschen, en op het gebergte . . . . en Boesôrô was gered.

De vorst van Boesôrô wilde nu de regering aan LANANG-SĔDJATI afstaan, en hem zijne dochter tot vrouw geven. Hij nam dit aan onder de voorwaarde echter, dat hij eerst zijne moeder zou gaan bezoeken, om als dan terug te keeren. De vorst neemt hiermede genoegen; LANANG-SĔDJATI neemt met de zijnen afscheid, en vertrekt.

Nu regeerde er destijds een zeer groot en magtig Vorst over Sĕmbodjô (61), genaamd Andar. Geen vorst was er, die zich tegen hem durfde verzetten. Toen hij nu hoorde van kooplieden, dat daar iemand was, die zich LANANG-SĔDJATI noemde, gebood hij zijnen Patih het krijgsvolk te verzamelen, want zijn toorn was ontbrand over dien persoon.

Toen er een maand verloopen was, had er aan het hof van dezen vorst eene andere gebeurtenis plaats. De Vorst had eene dochter, genaamd SARI-WOELAN. Zij had des nachts gedroomd. In haren droom had zij een uitnemend schoon jongeling gezien. Zijns gelijken was er niet. Deze had met haar gesproken, en o. a.

tot haar gezegd: „Trouw met niemand, tot dat gij mij zult hebben ontmoet."

Des morgens vertelde SARI-WOELAN haar droom aan haren vader. Hij verbood haar met iemand over dezen droom te spreken. Maar zij was zeer bedroefd en weende, waarop de vorst haar met vele woorden trachtte te troosten. Te vergeefs! Doch de Vorst geeft niets toe. Wilde zij trouwen, welnu! dat zij dan een' zoon van één der hoofden kieze! Het schijnt, dat haar in den droom ook de naam van dien jongeling bekend werd, althans maakt de vorst van deze gelegenheid gebruik, om nog eens zijn toorn tegen LANANG-SĔDJATI lucht te geven. (62) — SARI-WOELAN begeert nu van haren vader, om dien jongeling, LANANG-SĔDJATI te mogen ontmoeten, en haar daartoe naar het gebergte te geleiden. „Waarlijk! ik zal sterven," zegt zij „als ik hem niet ontmoet! Ik zal niemand anders ook maar toespreken, behalve dien jongeling! Hoe zou ik zulk een schande over mijn' vader en moeder kunnen brengen!" Tot haar geluk ondersteunt de Vorstin haar verzoek bij den Vorst, die eindelijk besluit haar verzoek in te willigen. Gij gaf last alles gereed te maken voor het vertrek naar Malaka. Eene menigte als de golven des oceaans, volgde hem. Zij kwamen van alle zijden als vliegende witte mieren opzetten. Ongeveer 5000 man bereden paarden en olifanten. De Vorst bereed een olifant. Zijn kroon schitterde van juweelen, paarlen en edelgesteenten. De prinses zat in een vorstelijken draagstoel, rondom behangen met zijde en met goud gestikte stoffen en bloemen.

LANANG-SĔDJATI naderde intusschen den berg, (63) op welken hij zijne moeder achtergelaten had, die met reikhalzend verlangen zijn komst te gemoet zag. Hij was nu al ongeveer negen jaar op reis. Hij werd gevolgd

door vele vorsten, die hem als hun Goeroe (leeraar) volgden, en onderwijs van hem ontvingen in de kennis der godsdienst benevens zijne 300 leerlingen die hem steeds omringden. bij zijne nadering herkende SARI-LANGGENG hem niet; doch hij maakte zich terstond bekend, waarop zij elkaâr omhelsden en kusten, en SARI-LANGGENG tot hem zeide: „Waarlijk, mijn lieveling! wel hebt gij barmhartigheid van den Heer ontvangen!"

LANANG-SĔDJATI diende en vereerde den Heer, den Hjang-Manon, (64) en vond genade in zijne oogen, zoodat al wat hij hem smeekte, hem ook gewerd. Poerwô-djati veranderde geheel van gedaante, en werd eene stad. Zijne 300 leerlingen beval hij alles gereed te maken.

Nu was daar op den berg (65) de beminde des Heeren, de uitverkoren profeet, die aangesteld was tot vertegenwoordiger van Allah, genaamd zijn Hoogheid KILIR met den profeet IZAÄK en KJAÏ-OMAR-MÔJÔ. Hij ging de grot binnen, om zijne kinderen te bezoeken. Zij waren zeven in getal. Toen DEWI-TALIRÔSÔ hoorde, dat haar vader kwam, ging zij hem te gemoet, viel voor hem neder, en kuste zijne voeten. Hij omhelsde haar, en begaf zich met haar in een gesprek. Hij zeide haar, dat zij zou trouwen, en zich gereed moest maken, om haren bruidegom te ontmoeten. Toen zij gereed was (zij was overheerlijk schoon!) verlieten zij de grot, en ontmoetten al spoedig LANANG-SĔDJATI. Men omhelst en kust elkander, en LANANG-SĔDJATI werd met TALI-RÔSÔ in den echt vereenigd. Bij de huwelijks voltrekking fungeerde Nabi ISÔ (JEZUS) als getuige, en de profeet KILIR als Wali (voogd en plaatsvervanger van de bruid), voor den Pĕngoeloe, terwijl Omar-môjô als Pĕngoeloe optrad.

LANANG-SĔDJATI wilde nu terug keeren naar den Vorst van Boesôrô. Zijne moeder SARI-LANGGENG en zijne vrouw TALIRÔSÔ nam hij mede. Op reis zijde, ontmoette hij die van (66) Moekadar (= Sĕmbodjô) welke reeds op Malaka gearriveerd waren. Zij bevalen hem, dat hij af zou stijgen. LANANG-SĔDJATI was verbaasd, doch steeg af. Hij bereed den „Boraq". DÉWI-SARI WOELAN zag in hem de vervulling van haren droom. Nadat zij zoowel als hare moeder en jongere zuster afgestegen was, zeide zij tot haren vader den Vorst van Moekadar: „Zie, Vader! hem heb ik in mijnen droom gezien!" De vorst werd vreeselijk boos, trok zijn kris, en zou zijne dochter doorstoken hebben, ware 't niet, dat LANANG-SĔDJATI tusschen beiden was gekomen, zeggende: „Welke is toch mijne zonde, dat Uwe Majesteit aldus jegens mij gezind is? Zie, ik geef mij geheel aan U over!" De vorst werd door het voorkomen en de woorden van LANANG-SĔDJATI zoodanig getroffen, dat zijn toorn geheel voorbijging, en zeide: „Wat zal ik er tegen doen? 't Is zeker zóó de wil van den grooten Hjang dat gij mijne dochter zult huwen! Welaan — neem haar tot Uwe vrouw!"

LANANG-SĔDJATI: „Ik ben niet in staat, o Vorst! Uwe liefde jegens mij te vergelden!"

Men ging nu gezamenlijk den togt voortzetten. Een ieder steeg weêr op. LANANG-SĔDJATI op den „Boraq" en men ging verder.

Toen men de grenzen van het rijk van Boesôrô naderde, was 't berigt hunner komst reeds ter oore van MOESTAHAR den Koning gekomen. Terstond gelast hij zijne dochter zich te kleeden en gereed te maken haren (67) bruidegom te ontmoeten. Ook het volk maakte zich gereed, en men ging vervolgens in plegtigen optogt

hem te gemoet, om LANANG-SĔDJATI met luister in te halen. Bij de ontmoeting hadden wederzijdsche begroetingen en omhelzingen plaats. De beide vrouwen van LANANG-SĔDJATI, TAIJIRÔSÔ en SARI WOBLAN, bogen zich mede voor den vorst van Boesôrô, die haar vriendelijk toesprak, en zijne dochter SOENG BRANGTI, de derde echtgenoote van LANANG-SĔDJATI, haar aanstaande maroe (benaming die de verschillende vrouwen van éénen man elkander geven) voorstelde. Na deze verwelkoming wordt de togt voortgezet, en bereikt men de hofstad, waar LANANG-SĔDJATI aan al de hoofden en het volk wordt voorgesteld, en door MOESTAHAR hem de regering over Boesôrô wordt overgedragen.

Na afloop van al de feesten vertrekt de Vorst van Moekadar weder naar zijn rijk.

LANANG-SĔDJATI heerschte nu als Koning over Boesôrô. Vrede en voorspoed heerschten onder zijn bestuur; de omringende vorsten vreesden hem en kwamen hem hunne hulde aanbieden.

Het volk van Boesôrô was zeer godsdienstig. Bégals (straatroovers) en slecht volk waren er niet meer; al wat men kocht was goedkoop; en koeijen, buffels en paarden waren er in menigte, en vervulden de weiden.

De Koning LANANG-SĔDJATI erkende het oppergezag van het eiland Java – was ijverig in 't gebed en de vereering van Allah, vastte des maandags en des donderdags zeer streng – deed des Vrijdags de dienst in de moskêe, en hield de (68) Soenat'an voor zeer noodzakelijk (pĕrloe).

En hiermede hebben wij de lezing van ons handschift ten einde gebragt. Gaarne had ik thans nog eenige opmerkingen naar aanleiding daarvan of wel over bijzonderheden daarin voorkomende, hier aan toegevoegd. Andere arbeid echter roept mij, en ik moet er dus van afzien.

Wat wij evenwel zouden kunnen of moeten opmerken, dit zou de slotsom van alles moeten zijn, dat wij er vernieuwde aanleiding en prikkel in vonden, om ons te beijveren, dat ook dit volk deelgenoot werd van de kennis die ons is geschonken, opdat 't zich mede mogt verblijden in het licht des levens, dat ons bestraalt in JEZUS CHRISTUS onzen Heer!

Kĕdiri. C. POENSEN.

AANTEEKENINGEN.

1. H.S. [illegible] Deze uitdrukking: atas-angin beteekent letterlijk: boven den wind, in 't maleisch veelvuldig gebruikt. Zoo ook di-bawah-angin (mal.) letterlijk: beneden den wind, voor »het Oosten."

2. [illegible] Balhoem is mede de jav. vertaling voor Bileam.

3. Jav. [illegible] en [illegible] Allah en Hjang-Soeqmô laat ik onvertaald. Allah, ons »God" leerden de Javanen met het Mohammadanisme van de Arabieren kennen. Hjang-Soeqmô behoort in de javaansch-hindoesche terminologie te huis, doch wordt door den Javaan ook als benaming van »Allah" veelvuldig gebruikt. Omtrent dit Hjang zie men Meded. IV, 115, VI, 166, VIII, 232. Soeqmô (ook wel Soeqsmô) = ziel, geest. Hjang-soeqmô wil zeggen: de Hjang (Godheid) die de ware ziel, geest is; de Hjang, die de ware, oorspronkelijke ziel is van alle zielen, geesten. Ook wel: wereldziel. 't Is de vraag, of deze laatste vertaling wel juist genoeg den zin weêrgeeft.

In dit H.S. worden ook nog andere benamingen voor »God" gebruikt, en zullen, waar wij ze ontmoeten, tevens verklaard worden. Alleen waar 't woord »Heer" voorkomt, heb ik niet vermeld, dat in het oorspronkelijk [illegible] staat; een enkele maal [illegible]

4. H.S. [illegible] Bĕlis verbastering van Iblis = de duivel en lanat van het arab. لعنة = vloek, zoodat bĕlis-lanat = de vervloekte duivel.

5. Benamingen van javaansche hoofden.

6. H.S. [illegible] Zij gingen tot de kopar over, welk woord een gejavaniseerd arabisch meervoud is van kafir of, zoo als de Javaan zegt, kapir = een ongeloovige, afgodendienaar, heiden, heidendom. (Woordb.)

7. H.S. [illegible] [illegible] Het arab. moestakim komt ook voor in çirâtoe-l-moestaqim, benaming der brug, die (volgens de Mohammadanen) alle zielen na het oordeel zullen

*

overgaan en gebouwd moet zijn over het midden der hel. De Javanen zeggen daarvoor ook wel [illegible] d.i. de wot-moestakim, waarin wot = vonder, bruggetje ('t zij een boom, plank of balk, neergelegd om over een sloot, enz. te kunnen komen. Zie G. K. NIEMANN, Inleiding tot de kennis van den Islam, blz. 248 en de aanteekening n°. 79). Wat intusschen hier van een deur of poort ([illegible]) moestakimô de bedoeling is, is mij duister.

8. [illegible] Omtrent de vroegere betrekkingen tusschen Java en Malaka zie men Dr. J. PIJNAPPEL'S Geographie van N I., blz. 72 § 85. Ook niet onbelangrijk te lezen voor de kennis van de geschiedenis van het Hindoeisme en Mohammadanisme is J. HAGEMAN, Handleiding tot de kennis van Java, blz. 66 v.v., 81 v.v.

9. H.S. [illegible] en [illegible] Radèn is een javaansche titel ter aanduiding van een adeltjken stand.

10. Over de tôpô's zie Meded, VIII, 228 vgg., IX, 336 vgg. Döro poetih is een titel. (Ook bij de Maleijers is Bĕdarah poetih een titel van vorsten. Vgl. NEWBOLD, British settlements in Malacca, II, blz. 288. RED.)

11. Omtrent de Panditô zie mijn jaarverslag over 1864.

12. De met scherpe en stevige, groote doornen voorziene takken van de »poeng" ([illegible]) gebruikt men om paggers, enz. voor beschadiging als anderszins (dieven bijv.) te beveiligen. De nôgô-sókar, nôgô-sari of nôgô-santoen is de benaming van een heester, die zeer schoone bloemen draagt. En zoo kan men zich het verschil van beteekenis voorstellen, of men de nôgô-sari omwoelt met deze doornen, dan wel de doornen met nôgô-sari.

13. Een koepi is een vierkante of kelderflesch, en wéraq = azijn, gemaakt van het vocht van den arènboom.

14. Een batôq-boloe (jav. [illegible]) is een soort doosje, gemaakt van een kokosnotendop met deksel. Ook benaming van eene gemeene vrucht in 't wild groeijende.

15. Jav. [illegible] Het woord bingoeng wil zeggen: verbijsterd, verward, in de war, verlegen zijn, het spoor bijster zijn, en heeft even als enkele andere inlandsche woorden zelfs een weinig burgerregt verkregen in de gezellige taal der vreemdelingen. Vaak zal men hooren: ik ben er bingoeng van! of iets dergelijks.

16. Eene Soeprôbô (jav. [illegible]) is een wezen uit den hemel van Indra, dat in de Wiwôhô en andere jav. gedichten voorkomt.

17. Een widôdari (jav. [illegible]) is ook een hemelsch wezen.

18. Soerôlôjô (godenverblijf) is de benaming voor »hemel" in de hind. godsdienstige terminologie. Zie verder 72.

19. Djoeroeh ([illegible]) = stroop, gesmolten suiker, suikerwater.

20. Titels van javaansche hoofden.

21. H.S. [illegible] Gelijk bekend is, is er bij javaansche en andere oostersche schrijvers sprake van Noer, in 't arabisch = licht, enz. Bij de Javanen wordt noer als iets persoonlijks, op zich zelf staands, gedacht, en spreekt men in dien zin van meer dan één noer. Vóór dat iets, zelfs de ledige ruimte, was, was noer. Alle noer heeft in één noer zijn oorsprong gevonden, en deze oorspronkelijke noer heb ik wel als de noerboewat hooren voorstellen. Over het algemeen meen ik echter opgemerkt te hebben, dat de voorstelling omtrent deze noerboewat zeer zwevende en vaag is. Men zie voorts de verschillende verklaringen van dit woord in het javaansch Woordenboek.

22. Aan deze gedachte om ten vierden male weder als mensch geboren te worden, ligt de idee der zielsverhuizing ten grondslag, volgens welke de overledene weder in een nieuw ligchaam (misschien niet van dezelfde soort als het vroegere) terugkeert.

23. Tjĕnggèrètnong is de benaming van eene soort van sprinkhanen; tjitjir, benaming van een spook, dat zich 's nachts laat hooren, en iets kwaads voorspelt; garèng, de benaming van een klein wild.

24. Als een bewijs, hoe hevig een wervelwind ([illegible]) toen den storm vergezelde, vermeldt de schrijver, dat een loemboeng (z.v.a. padischuur) opgenomen, een heel eind ver weg meêgenomen en neêrgeworpen werd.

25. Omtrent Bĕlis-lanat zie 4. Wijl deze verzoeking van ABRAHAM door den duivel in den droom plaats had, noemt de schrijver haar: [illegible] Op het verschil tusschen dit verhaal en dat van Gen. 22 behoeven wij naauwelijks te wijzen. Opmerking verdient, dat de schrijver Ismael als de te offeren zoon van ABRAHAM vermeldt, en

niet Izaak Volgens de Koran (Soer. 37: 99 v.v.) schijnt 't niet zeker te zijn of Abraham Izaak dan wel Ismael heeft willen offeren, en houden sommige geleerden Izaak dan ook voor den persoon, die geofferd zou worden. Vroeger deelde ik ook mede (Meded. IX, 173) dat ik onder de Javanen dezelfde bewering hoorde. (Zie verder over dit punt G. K. NIEMANN, Inleiding tot de kennis van den Islam, blz. 455 en de aanteekening 57.)

26. Deze is een der beide plaatsen in het H.S., waar van offeren sprake is. De schrijver gebruikt daarvoor hier het woord Qorban, waaromtrent men zie mijn jaarverslag over 1864 § offers der Javanen.

27. H.S. [illegible] ook [illegible] geschreven. In het laatste gedeelte van ons verhaal ontmoeten wij hem weder. Hij komt in andere jav. geschriften ook meermalen voor. Arab. Chidhr of Alchidhr. Hij wordt vaak met ELIA geïdentificeerd.

28. H S. [illegible] Siloeman is hier immers een eigennaam? (In het maleische stuk van Abdoellah over Bali (T. N.I., VII) zijn de siloeman eene soort van bovennatuurlijke wezens. RED.)

29. Den God des levens geef ik als vertaling voor het jav. [illegible] 't geen letterlijk wil zeggen: die bezit (het) leven.

30. Djim ([illegible]). Pri ([illegible]), Prajangan ([illegible]) en widôdari ([illegible]) zijn hemelsche wezens.

31. In 't algemeen schijnt de bedoeling te zijn dat door de kracht dier ngelmoe hare gedachten zich geheel gerigt hielden op den Heer, met vast vertrouwen vervuld op zijne hulp, zoo dat zij aanmerkelijk versterkt en bemoedigd werd. 't Volgende schijnt dit eenigszins aan te duiden.

32. Het is bekend, dat het gebruik van het water uit de bron Zemzem (die een engel aan HAGAR zou getoond hebben en in een der kleine gebouwen binnen de muren der moskee te Mekka zich bevindt), tot drank en tot wasschingen als buitengewoon heilzaam tegen alle ligchaamskwalen en als een middel om het hart te reinigen beschouwd wordt. Bijna geen pelgrim, die niet iets daarvan meeneemt om het ten geschenke te geven, bij ziekte te drinken, of om na zijn dood zijn lijk daarmede te laten wasschen.'' (Zie G. K. NIEMANN, ibid blz. 207.)

33. H.S. [illegible] (of [illegible]) Onder de benaming Sa-Lining zoowel als Sa-Sigar wordt hij verder vermeld in dit geschrift.

34. Een dodot ([illegible]) is een kleedingstuk, om het on-

derlijf te dragen. Omtrent roekoeq zie de woordenlijst beneden. (De dodot is eigenlijk een staatsiekleed, door ambtenaren en aanzienlijken om 't onderlijf gedragen, als zij aan 't hof verschijnen, ook wel door een bruidegom bij bevestiging van zijn huwelijk. RED.)

35. Omtrent de napsoe-gaïb ([illegible]) zie men Meded. IV, 231.

36. Toekid ([illegible]) = ? (Waarschijnlijk verbastering van het arab. tauhîd, bespiegelingen over Gods eenheid. RED.)

Boekô ([illegible]) de benaming van den avondmaaltijd in de vasten (zie mijn jaarverslag over 1864 § Offers der Javanen.)

Taklim ([illegible]) eerbewijzing, betuiging van hoogachting, eerbied, hulde, eerbiedige groete (bij welke men het ligchaam buigt en de handen gelijkelijk aan het hoofd brengt).

Kaliman ([illegible]) = ? (Waarschijnlijk moet men lezen: kalimat, dat in het arabisch woord en ook de mohammedaansche geloofsbelijdenis beteekent. RED.)

37. Zie hier den gang van des schrijvers redenering:

Daar zijn 4 soeqmô's (ziel, geest) 1. de soeqmô-poerbô, 2. de soeqmô-langgéng. 3. de soeqmô-wisésô. 4. de soeqmô-loehoer.

Iedere soeqmô heeft haar eigen karakter:

1. De soeqmô-poerbô is blaauw van kleur - bezit geene magt - zetelt in den neus - door haar heeft de mensch napas (driften, lusten, hartstogten, adem,)

2. De soeqmô-wisésô is rood van kleur - bezit blijkbaar magt - zetelt in den mond - zij wordt genaamd njôwô (= naar 't schijnt het dierlijk levensbeginsel in den mensch, de zinnelijkheid).

3. De soeqmô-loehoer heeft eene kleur, gelijk het water op een loemboe-blad (1) zich vertoont, d i. rein, wit, helder, schitterend - is volmaakt - onvermengd (ikoe nora tjampoer) - zetelt in 't gehoor (pamiarsô).

4. De soeqmô-langgéng zetelt in het gezigt. »Dit kan niet nader geopenbaard (verklaard) worden."

---

(1) Loemboe ([illegible]) is de benaming van eene in 't wild groeijende struik. 't Eigenaardige van dit blad is, dat eenig water daarop gedaan, zich voordoet als druppels, even als ware 't levende kwik, en het is daarbij bijzonder helder en doorschijnend. Van daar het gebruik, gelijk boven vermeld wordt, om 't het als een beeld der helderheid, klaarheid, reinheid te bezigen.

Deze 4 soeqmô's danken hun bestaan aan de Kodrat-olah (de magt Gods); deze (de magt Gods namelijk) is de werkelijkheid (= sĕdjatiné) aller soeqmô's. In de andere wereld geschiedt de vereeniging der soeqmô-sĕdjati (de ware soeqmô), nu nog 4 afzonderlijke, op zich zelf staande (patang prakôrô), in den mensch, maar ze zullen het ligchaam weder verlaten – daarheen vliegen (malĕsat) – en worden daar weder vereenigd.

Deze 4 soeqmô's vormen de verschillende napsoe's (neiging, hartstogt, begeerte, lust, toorn, enz.):

Napsoe-moetmainah (1) zij voert den geheelen dag strijd tegen de booze lusten – en heerscht als koning.

Napsoe-gaïb. Het arabische gaïb beteekent verborgen, geheim. Wat de schrijver overigens van deze napsoe zegt, is zeer duister.

Napsoe-amarah is als vuur – groote serpenten (sarpô-nôgô) bewaken haar – haar plaats is in het vleeschen hart (toetoet) haar weg het gezigt (de oogen) – kan nu niet gezien worden – alles is schoon (èndah) aan haar.

Gaïb (verborgen, geheim) is slechts één – in 't bewustzijn is zijn plaats – d.i. in machrifat (kennis).

Zoodat er zijn voltallig (2) vier zaken, en één slechts is een goede napsoe, enz.

38. H.S. [illegible] Later lezen wij van dezen berg: [illegible] ... [illegible] ... [illegible] en later: [illegible] enz Een en ander wijst er ons op, dat [illegible] zeker het arabisch-maleische Sereudîb is, de benaming van het eiland Ceylon, en dan hebben wij onder [illegible] de rots op dit eiland te verstaan, op welke (naar moh legende) ADAM als kluizenaar geleefd heeft, en thans nog zijne voetstappen in den grond getoond worden; anders bekend onder den naam van Adam's piek. Zie o.a. DE HOLLANDER, Chrestom blz. [illegible] (84) waar van deze legende sprake is.)

---

(1) In den tekst staat ([illegible]) dat allereerst wil zeggen: de heilige strijd, oorlog voor de godsdienst, godsdienstoorlog, strijd tegen de ongeloovigen, doch mede de beteekenis heeft verkregen van: strijd voeren tegen zijne hartstogten, gelijk in dit H.S. duidelijk blijkt. (Men zie: Adji Sôkô blz. 11, ook aangehaald bij G. K. NIEMANN, ibid. blz. 338 de noot.)

(2) De vierde napsoe noemt de schrijver niet (zij is nog gaïb) maar zal wel napsoe-aloeämmah zijn, boven ter loops reeds vermeld.

39. Moestahar (H.S. [illegible]) en Boesôrô ([illegible]) zijn mij van elders niet bekend. De beschrijving der grootheid van dezen vorst slaan wij maar over, daar zij geheel als alle dergelijke beschrijvingen is.

40. Omtrent de fakir's kan men zien G. K. NIEMANN, ibid, blz. 220, waar wij o.a. in noot 1 lezen, dat deze benaming »inzonderheid aan arme devoten" gegeven wordt. Bekend is 't, dat weldadigheid in 't algemeen (aalmoezen, enz) door MOHAMMAD onvermoeid aan zijne volgelingen wordt aangeprezen en bevolen, en als een hoofdpligt van de geloovigen wordt beschouwd. Een Mohammadaan zal nimmer vergeten, onder de deugden »van eenen vromen man" ook die »der weldadigheid" te vermelden.

41. H.S. [illegible] Omtrent dit offeren (njadran) zie mijn jaarversl. over 1864 § Offers der Javanen. De vorst ging njadran, om zich van zijne gelofte te kwijten. Omtrent njadran kan ik hier er nog aan toevoegen, dat ik 't te Grissee en te Giri (bij den Péngoeloe aldaar) evenzoo hoorde verklaren, als ik 't in mijn jaarverslag beschrijf. Te Grissee hoorde ik o a. ook nog omtrent njadran: Een inlander, die prauwen of vaartuigen bezit voor zijn handel, zal op zekeren tijd (naar zijne gedane belofte te bepalen) naar één zijner vaartuigen een grooten voorraad lekkere spijzen en dranken laten brengen, en dan op den bepaalden dag met eene menigte (waaronder zelfs wel Chinezen!) daartoe uitgenoodigde vrienden en bekenden zich in zijn vaartuig begeven, en een eind wegvaren, om alsdan den maaltijd te nuttigen en alzoo te njadran.

42. H.S. [illegible] Eene spreekwijze, die letterlijk wil zeggen; steenen op de beide armen vóór het ligchaam dragen, en van daar steenen, — een berg, — groot geluk op de armen dragen, groot geluk verkrijgen.

43. H.S. [illegible] Men treft deze benaming meermalen in jav. geschriften aan. Men zegt mij, dat 't wil zeggen »De Heer, het heerlijke Wezen." Ik ken 't overigens niet. (Het arabische hier voorkomende adam sarpin is een mohammedaansch-theologische term, die onveranderlijkheid, onveranderlijk beteekent. Hier staat dus: uw Heer, die onveranderlijk is. RED.)

44. H.S. [illegible] De Boraq is een soort van gevleugeld paard, door MOHAMMAD

op last van GABRIËL bereden, op zijne nachtreis van Mekka naar den tempel te Jeruzalem, waar hij plegtig welkom geheeten werd door zijne voorgangers onder de profeten. Van daar zou hij verder naar boven gedragen zijn, en achtereenvolgens de zeven hemelen bezocht hebben. In den bovensten of zevenden hemel zou God zelf zich met hem onderhonden en hem bevelen gegeven hebben. (Zie G. K. NIEMANN, ibid, blz 64, vergel. Koran, Soer. 17.)

45. H.S. [illegible] enz. Niet hier alleen, dat Soerôlôjô en Swargô van elkander onderscheiden worden. Ook in de zamenleving doet men dat. Zoo zegt men zelfs dat op een top van den berg Lawoe een pasar (markt) is van de Soerôlôjô, waar de koopers menschen, doch de verkoopers hemelsche wezens (widôdari, enz) zijn.

46. H.S. [illegible] d.i. kooi, fig. voor het ligchaam.

47. H.S. [illegible] d.i. Izrail, naam van den engel des doods. Met Mikraïl is de aartsengel Michaël bedoeld.

48. H S. [illegible] d. w. z. een tôpô wiens [illegible] (verblijf) geen dak of beschutting heeft; geheel open, ongedekt, niet beschermd voor zon, regen, enz.

49. H S. [illegible] Zie 37.

50. Toelaq ([illegible]) Een bezwerings- of betooveringsmiddel. Omtrent Noer-Boewat zie men 31.

51. Genaamd [illegible]

52. H.S. [illegible] kawah of chawah is een javaansch woord, dat volgens het Woordenboek den krater van een' vulkaan en verder ook: de hel der Boeddhisten beteekent. Het uit het sanskrit ontleende nĕrôkô wordt inzonderheid voor de hel der Mohammedanen gebezigd. (Verg. Woordb.) [illegible] (chawah-nĕrôkô) = nĕrôkô = de hel.

53. Aan den Pĕngoeloe gaf hij het volgende raadsel op: [illegible] waarbij men ook kan vergelijken G. K. NIEMANN, ibid blz. 371–386, vooral blz. 374.

54. Zie 39.

55. H.S. [illegible] Omtrent Kodja (eigenlijk een perzisch woord) vinden wij bij Dr. J. PIJNAPPEL Gz. in »Geographie van N.I." blz. 59 § 73: »De naam Kodja komt voor als die van een klein handelaars-gild op Java; maar zal wel oorspronkelijk van de kooplieden van de kust van Guzerate gebruikt zijn, in welke streken dat woord als titel van aanzienlijke kooplieden en andere lieden van distinctie geldt, ofschoon het tegenwoordig in het javaansch van geheel gelijke beteekenis is met moorsch," terwijl wij aldaar Aanteek. 31, blz. 179 o.a. nog vinden: »Tusschen den Archipel en de westkust van Vóór-Indië en wel bepaaldelijk het noorden, Goezerate, moet echter ook verkeer hebben plaats gehad. Ook over dit onderwerp blijft nog veel, bijna alles te onderzoeken over." De zin, dien men op Java aan Moor of moorsch hecht, is zeer uitgestrekt, (misschien beter onbestemd) en bezigen de Javanen het als benaming voor »alle vreemde Oosterlingen, met uitzondering der Bengalezen," waaronder »Arabieren, bewoners van het vaste land der beide groote indische schiereilanden, althans van Vóór-Indië" gerekend worden – een naam (Mooren namelijk), dien de Portugezen en Spanjaarden invoerden, welke alle Mohammadanen in Indië Moros noemen." J. PIJNAPPEL, ibid blz. 59 § 73 (Omtrent het verkeer tusschen den Indischen Archipel en Guzerate vindt men belangrijke bijzonderheden bij DE JONGE, De opkomst van het nederlandsch gezag in Oost-Indië. II, blz. 256, 453 en 495 en III, blz. 9. RED.)

56. H.S. Ik vat Boentallan hier als eigennaam op, hoewel ik 't niet in een lexicon als zoodanig opgegeven vind. 't Woord weet ik anders niet te verklaren.

57. H.S. [illegible] Onder de wong-Soendô verstaat men de bewoners van het westelijk deel van Java. Buitenlands werd Bantam vaak Soenda genoemd. Zou Ngatjèh = Atjih (اچه), haven en rijk aan de N.W. punt van Sumatra gelegen, zijn, dat in vroeger dagen een magtig rijk was? Met Soekôdônô of (volg. Bijv. op Woordb.) Sokôdônô is waarschijnlijk Borneo bedoeld, waar eene landstreek op de Westkust zoo heet. Met Kotjing is misschien bedoeld Koetjing, de hoofdplaats van Sarawak op de N.W. kust van Borneo.

58. H.S. [illegible] Men zegt mij dat djèllalah wil zeggen z. v. a. tjilôkô = ramp, ongeluk, onheil, tegenspoed.

59. Waarmede de vorst hem een zeer groote eer bewees. Sîti-inggil is de naam van eene verheven plaats in de kraton vóór het paleis van den vorst, op welke hij aan zijn volk verschijnt.

60. Met eigenaardige trekken geeft ons de schrijver eene voorstelling van deze menigte: [illegible]

61. H.S. [illegible]

62. H.S. [illegible]

63. H.S. [illegible] enz. Is [illegible] de naam van een land? Of moet 't [illegible] zijn, in 't Woordb. opgegeven?

64. H.S. [illegible] Ook in andere H.S. meermalen voorkomende. (Zie Woordb. op [illegible])

65. H.S [illegible] Zie 27.

66. H.S. [illegible] Uit 't vervolg blijkt, dat Mockadar hetzelfde moet zijn als Sĕmbodjô. 't Is echter vreemd. Zonder twijfel zal hier echter eene fout schuilen, tot welke gedachte buitendien nog meerdere aanleiding bestaat.

67. Hij noemt hem hier: [illegible]

68. Soenat'an ([illegible]) = niet verpligte, maar toch goede werken voor een' Mohammedaan.

AANHANGSEL,

bevattende eenige javaansche woorden, op Oost Java in gebruik.

[Javanese script] — vaak geschreven en uitgesproken als [Javanese script] z.v.a. [Javanese script] deerniswekkend, erbarmelijk, bijv. [Javanese script]

[Javanese script] K.N. Benaming der dijkjes, aan weerszijden der wegen.

[Javanese script] — [Javanese script] z.v.a. het huis (bewaarplaats) des woords voor overleg, enz., volgens Javanen in de buik.

[Javanese script] K.N. beletsel, verhindering (= [Javanese script] een accident, iets dat in den weg komt, verhindering). (Arab. عرض RED.)

[Javanese script] 1°. Arab. آدم. Eigennaam ADAM.

2°. Arab. عدم het ontbrekende, het niet zijn, de negatie van iets. — [Javanese script] en [Javanese script] twee benamingen voor God; ook veelvuldig in H.S. voorkomende. (Omtrent adam sarpin zie boven Aant. 43. In de laatste uitdrukking is saraq een vorm, die van het arabisch werkwoord شرك is afgeleid en zij beteekent dus: het zonder genoot, het één zijn, van God. RED.)

[Javanese script] — (van [Javanese script]?) benaming der gereedgemaakte spijzen voor een (offer)maaltijd, als zij gereed gezet en geplaatst ([Javanese script]) zijn, maar nog niet genuttigd (verg. [Javanese script]

[illegible] — [illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] — Mad. [illegible] in kr. [illegible] z.v.a. ik vraag verlof, bijv. om iemand te passeren.

[illegible] — [illegible] een draag- of lijkbaar.

[illegible] — [illegible] z.v.a. een sterke (harde) wind giert van alle zijden (?)

[illegible] — ook [illegible] geschreven en uitgesproken.

[illegible] K.N. Benaming eener in 't wild groeijende plant.

[illegible] — [illegible] z.v.a. ligt geraakt (?).

[illegible] Benaming der gaten, die men met een [illegible] in den grond maakt, nadat die bewerkt is, om er het zaad in te werpen. [illegible] zulke gaten maken (vgl. [illegible])

[illegible] Benaming eener ziekte, naar 't schijnt, z.v.a. beroerte.

[illegible] — [illegible] Spreekw. Zie Meded. Jaargang IX, blz. 341.

[illegible] opgaan, in de rekenkunde, van eene deeling bijv., wanneer er geen overschot is.

[illegible] Verkorting van [illegible] benaming van een kind, jonger dan [illegible]

[illegible] K.N. benaming van het kleed, dat, over het hoofd, op het ligchaam neerhangende en dit bedekkende, bij het gebed gebruikt wordt. Ook de vrouwen, die bij de begrafenis van een Chinees het lijk grafwaarts vergezellen, dragen alsdan een [illegible] zooveel als een (van wit katoen gemaakte) zak, door welks opening men het hoofd heeft gestoken en dan verder het ligchaam bedekt.

[illegible] ook [illegible]

[illegible] — [illegible] het bij wijze van verbeurd verklaren zich toeëigenen van een anders goed.

[illegible] K.N. een (van bamboe, langwerpig, gevlochten) mand om visch te vangen.

[illegible] ook [illegible] Holl. proces-verbaal.

[illegible] K.N. Benaming van eene in 't wild groeijende plant.

[illegible] N. hetzelfde als [illegible] In mad. [illegible] (Soerab.) [illegible] (Ked.)

[illegible] — [illegible] noemt men twee aan elkander gebonden kokosnoten.

[illegible] Een plat, in 't midden verheven, rond koekje javaansche suiker, waarvan een pak van 10 stuks [illegible] (of [illegible]) wordt genoemd (Ked.)

[illegible] [illegible] noemt men een pak van 12 stukjes (of pijpjes [illegible]) jav. suiker (Soerab.)

[illegible] Cochin (?)

[illegible] hetzelfde als Koetjing, de hoofdstad van Sarawak op de N.W. kust van Borneo. (?)

[illegible] Een pijpje (stukje) jav. suiker (in Soerab. vergel. [illegible]) 12 zulke pijpjes noemt men [illegible]

[illegible] Eene soort van postelein (niet spinaadje).

[illegible] Tijdelijk dwangarbeider of kettinggaanger (?)

[illegible] of [illegible] Een woord der [illegible] z.v.a. hetgeen was vóór dat iets (ook [illegible] of [illegible]) bestond (?)

[illegible] Een sandaal, maar van leder gemaakt, onderscheiden van [illegible] die van hout is.

[illegible] — [illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] Benaming eener plant, ook als medicijn gebruikt.

[illegible] Een slèndang, schuins over de borst, en vervolgens om het middel geslagen.

[illegible] K.N. Een riviervisch.

[illegible] [illegible] De profeet Chidhr, (الخضر) Zie WEIL, Bibl. Leg. der Musulm.

[illegible] In 't Soerab. z.v.a. [illegible] [illegible] [illegible] zal men bijv. roepen of zeggen, bij het binnentreden eener woning. Eene andere beteekenis schijnt 't te hebben in 't H.S. [illegible]

[illegible] — [illegible] Benaming van eene soort batiq.

[illegible] In 't Soerab. z.v.a. [illegible] [illegible]

[illegible] Eene ziekte van vrouwen (z.v.a. bloedvloeijing?)

[illegible] [illegible] z.v.a. [illegible]?

[illegible] K.N. opgezwollen, opgezet, benaauwd ([illegible] [illegible] bijv.) en zoo van eene zwangere vrouw: [illegible]

[illegible] — [illegible] [illegible] Spreekw z.v.a. één oogwenk, een part van een doerèn.

[illegible] (van [illegible]?) Steeds gejaagd, met groote haast werken, (gejaagd) zoodat het verkeerd moet uitvallen.

[illegible] Benaming eener plant, ook als medicijn gebruikt.

[illegible] Verkorting van [illegible] Abdoel. Zoo [illegible] benaming eener mohammedaansche secte, naar ABDOEL, den stichter. (Zijn naam is zeker langer geweest, maar het overige daarvan is onbekend. O Doel zou eene verkorting of verbastering moeten zijn van Abdoellah dat in het maleisch dikwijls tot Doelah verkort wordt. RED.)

[illegible] Ongeveer z v.a. [illegible] [illegible] (?)

[illegible] — [illegible] [illegible] Een spreekwoord. Zie Meded. Jaargang IX, blz. 339.

[illegible] Naar men zegt, z.v.a. [illegible] [illegible]?

[illegible] Van personen, die zich tot volvoering van kwade oogmerken afzonderen. (Vgl. [illegible] en طراقة RED.)

[illegible] — [illegible] = [illegible] en [illegible] — [illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] — [illegible] = [illegible]

[illegible] K.N. het (vleeschen) hart.

[illegible] — [illegible] een regtzaak verduisteren, niet aangeven.

[illegible] — [illegible] [illegible] spreekw. Zie Meded. Jaargang IX, blz 337

[illegible] [illegible] doortrekken, doorzuren (bijv. meel door zuurdeeg.)

[illegible] Benaming van een boom, van welks hout men wel gereedschappen maakt; ook wel fijn gehakt en gekookt als medicijn gebruikt.

[illegible] — [illegible] Een gewas, ook als medicijn gebruikt.

[illegible] Benaming van een inlandsch gebak.

[illegible] Een van gespleten bamboe gevlochten mandje, om zand, steenen, enz. te dragen.

[illegible] Een uitroep, (verg. [illegible] en [illegible].)

[illegible] K.N. [illegible] N. ...[illegible] K. vermenigvuldigen (in de rekenkunde). [illegible] vermenigvuldiging. [illegible] het vermenigvuldigen.

[illegible] rivierdijken, dijken langs een rivier.

[illegible] het eiland Ceylon. Zie boven blz 278. [illegible] benaming van den berg op dit eiland, op welken (volgens de legende) ADAM, na zijne verwijdering uit het paradijs, als kluizenaar (tôpô) heeft geleefd, en wiens voetstappen aldaar nog in den grond getoond worden; anders bekend als de Adamspiek.

[illegible] [illegible] benaming van God. Zie boven onder [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] [illegible] benaming van God. Zie boven onder [illegible]

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] Een kleine mier. Ook een zeer kleine djim of děmit. [illegible] (in de wajang) een heirleger van zulke geesten.

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] K.N. Ieder voorwerp, waar men meê slaan kan (bijv. zweep, stok, rietje, enz.)

[illegible] Het onwillekeurig opheffen van den wijsvinger onder het spreken. Fig.: met algemeene of bedekte woorden op iets of iemand bepaald doelen, het gemunt hebben.

[illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] benamingen van verschillende soorten van gronden, 1°. z.v.a. zware grond, kleigrond. 2°. klei- en zandgrond, gemengde grond. 3°. zandgrond. [illegible] (?) noemt men grond, in welken vele gaten zijn, waardoor mieren naar buiten komen. [illegible] landen, waarvoor de eigenaar als pacht geen geld, maar producten ontvangt.

[illegible] — Ook [illegible] N. ... [illegible] Kr. iemand, die aan eene besmettelijke ziekte ([illegible] enz.) overleed, op eene woeste of afgezonderde plaats neêrleggen. Ook van iemand, wiens woning geheel afgezonderd en alleen staat, zegt men: [illegible]

[illegible] Het ronde gat in een [illegible] [illegible] in dat gat stampen (bijv. om rijst te ontbolsteren, koffijboonen, enz.) Verg. [illegible] II.

[illegible] het tastende zoeken van een blinde.

[illegible] — [illegible] Spreekw. praten als een oude waterschepper, z.v.a. maar wat babbelen, zonder er bij te denken, geen meester over zijn tong zijn, zaniken, kletsen.

[illegible] — [illegible] Spreekw. bijv. van een oprukkend leger, om de groote menigte aan te duiden. [illegible] Zie [illegible]

[illegible] zegt men van de pisang, als er aan een struik een paar reeds rijp zijn. (Verg. [illegible])

[illegible] Hetzelfde als [illegible]

[illegible] II. Benaming van een [illegible] (Zie ook boven, blz. 276. RED.)

[illegible] Wordt gezegd van het suikerriet, als het reeds zoo ver opgeschoten is, dat de bladeren van het in twee naast elkander liggende voren geplante riet elkander raken, waardoor de tusschen in liggende grond bedekt wordt.

[illegible] of [illegible] II. Naam van een rijk.

[illegible] — [illegible] noemt men zoodanige (voor betooverd gehouden) plaats, die den bewoner of bearbeider immer ziekte bezorgt. Bamboe op zulk een plek gegroeid, kapt men nooit voor eigen gebruik, uit vrees voor ziekte. Soms zal men het bij het offeren gebruiken, omdat er alsdan geen gevaar meer is (= [illegible])

[illegible] — [illegible] = [illegible]

[illegible] — [illegible] N. ...[illegible] K. menschen naar de sawah zenden, om te [illegible]

[illegible] noemt men ontgonnen grond, op welken reeds éénmaal geplant is. (Zie [illegible])

[illegible] Hetzelfde als [illegible] — [illegible] = [illegible]

[illegible] Benaming der sawah, als zij niet beplant is. [illegible] zulk een gedeelte van een sawah, waar men bij den oogst ook de gesneden padi bijeenbrengt om te droogen, enz.

[illegible]? bijv. [illegible] een [illegible] wiens [illegible] geen dak of beschutting heeft.

[illegible] benaming van een inlandsch gebak.

[illegible] benaming eener plant, ook als medicijn gebruikt.

[illegible]? [illegible] = [illegible]

[illegible] Een van den steel van een pisangblad, vierkant gebogen raam, ter grootte van een (groot, plat, eet–)bord, van binnen met een raampje van gespleten bamboe verbonden, waarop men een pisangblad legt, en dat dan dient voor bord, om van te eten, bij gebrek aan steenen borden.

[illegible] Hetgeen tot onderhoud dient.

[illegible] Benaming der plaats op de sawah, waar de gesneden padi bij elkander gebragt wordt, om gedroogd, enz. te worden.

[illegible] schijnt de titel van een javaansch hoofd te zijn, onder een [illegible]

[illegible] K.N. Een bos padi. [illegible] bij bossen, van padi.

[illegible] — [illegible] Een medehelper van den [illegible] die de [illegible] bespeelt en [illegible] die de [illegible] bespeelt.

[illegible] Een stuk hout, ongeveer in den vorm van eene wig, om iets anders vast te zetten.

[illegible] — [illegible] en [illegible] twee verschillende soorten van [illegible] N. [illegible] K.

[illegible] — [illegible] Benaming van eene breede, niet lange praauw.

[illegible] een van eenen uitgeholden boom gemaakt schuitje met 2 bamboe-vlengels op zijde.

[illegible] Zie [illegible]

[illegible] — [illegible]? [illegible] N. [illegible] K. [illegible] soorten van bambce.

[illegible] of [illegible] Eene ziekte van de karbouwen (wormziekte?)

[illegible] N. [illegible] K. — [illegible] N. [illegible] K. solderen. [illegible] N. [illegible] K. het solderen. (Verg. 't Maleische patëri soldeersel. RED.)

[illegible] (Holl. patrouille), nachtwacht. [illegible] patrouilleren. [illegible] meervoud van [illegible] — [illegible] het patrouilleren.

[illegible] — [illegible] het hart verduisteren, voor: zich ernstig bekommeren, geen raad of uitkomst weten (vgl. [illegible])

[illegible] Benaming van een in 't wild groeïjend gewas.

[illegible] — [illegible] zie [illegible]

[illegible] Noemt men de koffijboomen, als de vrucht zich gaat zetten.

[illegible] Verkorting van [illegible] = [illegible]

[illegible] — [illegible] kubiek.

[illegible] Gelijk *f* 4 koper. Ook gelijk 400.

[illegible] K.N. zeer bekommerd, verlegen zijn, geen raad weten.

[illegible] [illegible] het kloppen (slaan) van het bloed in 't ligchaam.

[illegible] — of [illegible]?) Een riviervisch.

[illegible] = [illegible]

[illegible] muziek maken. [illegible] Een muziekant. (Cf. [illegible])

[illegible] leguaan (niet »het ei van een leguaan").

[illegible] (Arab. Mal. يتيم) hetzelfde als [illegible] wees, weeskind.

[illegible] Ondergeschikte javaansche ambtenaar.

[illegible] In Mad. ook [illegible]

[illegible]? (Beteekent: rust, kalmte, vertrouwen. Het is het Arabische مُطْمَئِنَّة Zie over dit woord ook Meded, Jaarg. IV, blz. 222. RED.)

[illegible] Zie Aant. 7.

[illegible] Ook z.v.a. uiterlijk, oppervlakkig, de letterlijke zin, in onderscheiding van een dieperen of geestelijken.

[illegible] Eigenlijk. (Van het Arabische حقيقي dat hetzelfde beteekent. RED.)

[illegible] K.N. vee (buffel, koe, schaap, enz.) verkoopen.

[illegible] Oneigenlijk. (Het is 't Arabische مَجاز oneigenlijk gezegde, metaphora. RED.)

[illegible] Scheldwoord.

[illegible] (Mal. id) gegoed, in staat zijn.

[illegible] Een korte zweep. (Verg. [illegible])

[illegible] Naam van een boom.

[illegible] z.v.a. [illegible]

[illegible] of [illegible] Hetzelfde werktuig als een [illegible] of [illegible], maar iets grooter.

[illegible] Een vliegend insect, dat een gonzend geluid maakt.

[illegible] Een diepe [illegible] cf. 't Holl. goot.

[illegible] K.N. [illegible] De aarde, tusschen de voren op een suikerrietveld, (als het riet [illegible]) met een [illegible] losmaken.

[illegible] In Soerab. = [illegible] of [illegible] Een groote [illegible] heet in Kĕd. [illegible]

[illegible] — [illegible] Zie [illegible]

[illegible] Benaming der heeredienstpligtigen eener desa.

[illegible] [illegible] Een bepaalde hoeveelheid opium.

[illegible] — [illegible] onder ééne algemeene benaming uitdrukken, van gelijksoortige of overeenkomstige zaken. (Verg. [illegible])

[illegible] of [illegible] [illegible] noemt men een pak van 10 koekjes ([illegible]) Javaansche suiker. (Kĕd.)

[illegible] I. Een pop, met een zeer groot hoofd op een klein, schraal ligchaam. Spottenderwijs ook van menschen als scheldwoord gebruikt.

II. Gèzwollen, dikke oogen, van een weenende bijv.

[illegible] Noemt men ontgonnen grond, waarop voor de eerste maal vrucht groeit. Daarna heet zulke grond [illegible] en eindelijk [illegible] (van [illegible]?)

[illegible] Men onderscheidt [illegible] van [illegible] [illegible] is z v.a. [illegible] Zóó de [illegible] van God, een Leeraar, vader aan zijne kin-

deren. Maar [Javanese] zegt men bijv. van de spijzen, die de huiswaarts keerende gasten van een bruiloft, enz. meênemen. (z.v.a. [Javanese] De Javaan zegt: [Javanese] is [Javanese], maar [Javanese] niet, als zijnde de benaming van spijzen.

[Javanese] Een ploeg. [Javanese] Een land ploegen.

[Javanese] = [Javanese]

[Javanese] [Javanese], — [Javanese], — [Javanese], — [Javanese], — [Javanese], — [Javanese] Javaansche beambten.

[Javanese] (of [Javanese]?) Een huidziekte. [Javanese] ([Javanese]) aan die ziekte lijden.

[Javanese] [Javanese] Aan de beide uiteinden van een voorwerp trekken, zoo dat het stuk springt of scheurt, en dan terstond de handen met hetgeen zij hebben vastgehouden in de hoogte over de schouders werpen, te gelijk loslatende wat de handen vasthielden.

[Javanese] Naam van een rijk.

[Javanese] Van dieren gezegd, die een oogappel kwijt waren.

[Javanese] BILEAM.

[Javanese] Noemt men de koffijboomen, als de vruchten reeds voor een deel rijp zijn. (Even als [Javanese] van pisang.

[Javanese] Een deel, part, stuk. [Javanese] met een wapen zich een vinger bijv. afhakken, afhouwen. [Javanese] pass. vorm. [Javanese] de van den Waroeboom afgeschilde opperhuid, waarvan men zich wel bedient om touw te maken.

[Javanese] Eene verjaarde oogziekte, bij welke het éene oog reeds geheel, het andere bijna blind is. (Verg. [Javanese])

[Javanese] — [Javanese] Een bamboe-koker zonder geledingen.

[illegible] K.N. [illegible] vee van de weide stelen.

[illegible] K.N. opgezwollen, dik van het tandvleesch. [illegible] daaraan lijden, pijn daarvan gevoelen (als bijv. de toebereide kalk ([illegible]) in het tandvleesch bijt.)

[illegible] Atjih (?)

[illegible] of [illegible] iets goed onderhouden, bijv. een pagger.

[illegible] hetzelfde als [illegible]

[illegible] I. Twisten, van een klein kind met een bejaard mensch.

II. Tegen een steile, moeijelijk te beklimmen hoogte opgaan.

S. E. HARTHOORN'S OORDEEL OVER HET ONDERWIJS IN DE MINAHASSA, TOEGELICHT

DOOR

N. GRAAFLAND. (1)

Als iemands liefde in haat verkeert, dan wordt hij vaak onbillijk, onregtvaardig, inhumaan. Wij zien het bevestigd in den heer HARTHOORN. Eenmaal had hij de zending lief, zegt hij (2); en waarom zouden wij hem niet op zijn woord gelooven? – Nu hij haar den rug toegekeerd heeft, is hij ook zeer op haar verbitterd. Zij moet al den last dragen van de bittere teleurstelling, die hij heeft ondervonden, en het komt zelfs geen enkele maal in hem op, zichzelven af te vragen, of hij zich ook meer van haar voorgesteld heeft, dan zij werkelijk ooit beloofd heeft voor hem te zullen zijn! – Zelfs de wee-

(1) Reeds een jaar geleden zond Br. GRAAFLAND mij de copij van het thans den lezers van dit tijdschrift aangeboden stuk. Toen lag ter perse het bij A. E. C. VAN SOMEREN te Zutphen uitgegeven boekje: »Wat is waarheid ten aanzien van de zending in de Minahassa?" van dezelfde hand, met begeleidend schrijven van H. HIEBINK. Zelf had ik kort te voren in dit tijdschrift het schoolonderwijs in de Minahassa besproken, naar aanleiding van de gesprekken door den heer HARTHOORN en eenige leden van het Indisch genootschap over dit onderwerp gevoerd. Een en ander gaf aanleiding, om de afzonderlijke uitgave van dit handschrift aan te bevelen. Door allerlei omstandigheden is het daartoe echter niet gekomen, en nu mag ik het in vele opzigten hoogst belangrijk stuk niet langer onder mij houden. Met goedvinden van mijne medeleden in de Redactie vindt het thans in ons tijdschrift eene plaats, terwijl ook overdrukken bij de uitgevers verkrijgbaar gesteld zijn. N.

(2) Evang. Zending in Oost-Java blz. 14.

moed van eene „oude liefde" treft men bij hem niet aan. Waar hij haar ontmoet, wordt er wrevel bij hem opgewekt; hij haat haar met eenen volkomen haat.

Maar kon het nu niet anders, of hij moest daarmede tevens den oorlog verklaren aan allen, die de zending toch nog — niettegenstaande zijn' afval — blijven aanhangen, dienen en liefhebben? Hoe nu? Een officier van de Marine heeft eene onaangename ontmoeting gehad met eenen Resident. Daar komt een ander oorlogsvaartuig ter vervanging van dat, waarop die officier geplaatst is. Aanstonds is hij aan boord. „Heeren! Gij moet dien Resident dood verklaren." „Dank je wel," is het antwoord, „hij heeft ons geen leed gedaan." — „Dan zijt gij mijne vijanden."

Schrijver dezes heeft zijn deel ruim gehad van onaangename bejegening door HARTHOORN. Men heeft mij gevraagd: wat hij toch wel tegen mij hebben mag? — Ik weet er geen andere verklaring van te geven dan deze: dat ik tot den huidigen dag nog altijd mijne krachten besteed ten dienste dier zending, die door hem verlaten is.

Dat spijt mij — meest om hemzelven. Hij heeft zich door zijne antipathie tegen de zending zóó ver laten vervoeren, dat hij blind is geworden voor het goede door haar gesticht, partijdig is in de beoordeeling van hare vruchten, en onbillijk en onregtvaardig jegens hen, die haar nog aanhangen.

Minder te verklaren, en te verschoonen allerminst, is het, dat hij de toevlugt neemt tot lage middelen om het pleit te winnen. Zulk middel noem ik den l a s t e r. Waar hem feiten in den weg treden, die, zoo hij ze liet gelden, zijne geheele redenering zouden doen vallen, maakt hij het zich gemakkelijk, en verklaart die feiten

stoutweg voor leugen. En waar hij zal trachten zijne sophistische redeneringen schijn van waarheid te geven, daar misleidt hij het publiek door onderscheidene feiten, berigten en gezegden te exploiteren, zonder het verschil van tijd en plaats te doen gelden, op zichzelf staande feiten te generaliseren, en uitzonderingen te doen dienen tot veroordeeling van het geheel, en eindelijk door die anachronistische zamenflansingen te groeperen om een zegevierend eind-oordeel uit te spreken.

In ieder zijner geschriften volgt hij die methode van strijden. In het eerste, tweede en laatste geschrift is het onder meerderen, vooral schrijver dezes, van wien hij óf insinueert óf onverbloemd durft zeggen, dat hij het publiek met valsche, leugenachtige berigten heeft om den tuin geleid. Nu mogen „sterke" geesten, waaronder HARTHOORN misschien behoort, het gaarne voor lief nemen, als zij zulke aanbevelingen ontvangen; of anderen zich ligtelijk troosten met de woorden van BILDERDIJK:

> **Als u geen lastertong ontziet,**
> **Dan moet gij naar geen reden vragen:**
> **De slechtste vruchten zijn het niet,**
> **Waaraan de wespen knagen;**

ik vind het wel zoo aangenaam niet gestoken te worden, en kan er mij maar niet gemakkelijk in vinden, om onverdiend door het slijk gesleurd te worden. Ik durf dan ook voor God en mijn geweten getuigen, nooit anders te schrijven of geschreven te hebben dan waarheid: d. w. z. overeenkomstig wat ik na onderzoek voor waarheid hield. Ik weet zeer goed, dat ik mij ook kan vergissen, maar dat is dan toch nooit opzettelijk; en dewijl ik gewoon ben eerst te onderzoeken, meen ik regt te hebben als waarheidlievend te boek te staan. HARTHOORN heeft mij gelieven te brandmerken als leugenaar of vervaardiger

van valsche berigten, dat wel op hetzelfde zal neêrkomen. Daarentegen meen ik altijd getoond te hebben een open oog te willen hebben voor de gebreken van ons volk, onze meesters, ons werk, en verklaar dan ook, dat wij nog verre verwijderd zijn van de volmaaktheid.

Jammer, nog eens, vind ik die wijze van handelen, door HARTHOORN overal volgehouden. Waarom toch moest zooveel waars en schoons ontsierd worden door zulk eene onedelmoedige, inhumane wijze van strijden? Tegen zulk schrijven is het onaangenaam op te treden, want gedurig komt men in de stuitende noodzakelijkheid, te wijzen op eene verkeerde, maar al te zeer te verdenken kritiek.

Gold het echter het oude thema - de zending - ik zou zeker de pen niet opgevat hebben; maar dewijl hier sprake is van het onderwijs voor den Inlander, — een onderwerp dat men kan beschouwen als op zichzelf staande, al wordt het ook door de zending gebezigd, — gevoelde ik mij gedrongen eenige „Toelichting" over het door HARTHOORN behandelde te geven. Ik schrijf dan ook heden minder als zendeling, dan wel als iemand, die een werkzaam aandeel wenscht te hebben in de ontwikkeling, zij het ook, van een zeer klein gedeelte van Nederlandsch-indië.

Het zal daarbij blijken, dat ik in meer dan één opzigt met HARTHOORN sympathiseer, dat onze inzigten van wat voor de intellectuële ontwikkeling van den Inlander noodig is, niet zeer verschillen; dat zijne wenschen voor het onderwijs door het bestaande, - wèl gekend en gewaardeerd, - in vele opzigten bevredigd worden.

Even als ik mijne berigten altijd zonder argwaan schreef, zal ik ze thans ook voor het publiek bloot leggen. Daardoor zal ik zeker op vele zaken een ander licht doen vallen, dan HARTHOORN deed, maar dewijl ik

der waarheid getrouw wil blijven, hoop ik behoed te zullen worden voor overdrijving, partijdigheid en zelfverheffing.

Om het den lezer gemakkelijker te maken in het volgen van het oordeel van HARTHOORN en mijne toelichting, zal ik mij aan zijne volgorde houden. Wij willen achtereenvolgens de vragen ter beantwoording stellen:

1. Onderwijs of geen Onderwijs?
2. Hoe is het Onderwijs in de Minahassa?
3. Is het voldoende?

Men zal het mij ten goede houden, dat ik mij alleen bepaal tot de beschouwing van het Onderwijs in de Minahassa. Te oordeelen over streken waar men nooit geweest is, of waarvan de locale toestanden ons weinig bekend zijn, en waaromtrent onze voorstelling altijd gebrekkig moet zijn, vind ik te veel gewaagd voor een gewoon menschenverstand. Ik heb van HARTHOORN geleerd, hoe deerlijk men zóó den bal kan misslaan (1). Wel heb ik de beide soorten van scholen, waarvan HARTHOORN spreekt, bezocht op Java: maatschappelijke scholen te Koedoes en Demak, en christelijke, niet kerkelijke scholen te Samarang en Tagal; maar om een grondig oordeel uit te spreken, dient men meer gezien en onderzocht te hebben, en zeker niet de zaken alleen te kennen door enkele verslagen en geschriften, die

(1) Men zal mij tegenwerpen, dat ik vroeger over de Evangelisatie op Java ook een woord heb medegesproken. Maar men vergete niet, dat dit is geschied na maanden langen omgang met KRUIJT en anderen; na het lezen der opstellen in manuscript, die de zendelingen voor elkander over de zaak geschreven hadden, en na het bezoeken van eenige gemeenten op Java.

zelden of nooit geschreven zijn met het oog op alle mogelijke quaesties en beoordeelingen, die er te eeniger tijd over het werk of de inrigting zouden kunnen worden te berde gebragt.

I. Onderwijs of geen onderwijs?

De kritiek schijnt bij HARTHOORN ten doel te hebben – af te keuren. Er moet aangetoond worden, dat er niets goeds is. Zoo ook ten opzigte van het onderwijs in Indië. De doorgaande toon en strekking van zijn betoog is afkeuring. Nog nooit is er goed gedacht en degelijk gehandeld in betrekking tot de ontwikkeling der indische volken. Nergens vindt hij iets, dat aan zijne eischen beantwoordt, noch in beginsel, noch in uitvoering.

Nu zou het dus zeer gewaagd zijn, als wij van onze zijde bij de volgende beschouwingen eenige stellingen ten grondslag wilden leggen. Daar zou altijd iets in zijn wat zijn' tegenzin of argwaan opwekte; wij zouden altijd gevaar loopen te weinig of te veel te willen. Dus zullen wij van hem hooren, wat hij bepaald goed en noodig acht voor de verheffing van den inlander.

En zoo wijzen wij dan vooreerst op het punt, door HARTHOORN op den voorgrond gesteld: dat er onderwijs gegeven worde.

Wij zouden kunnen volstaan met te wijzen op de derde vraag, die hij ter beantwoording stelt: „Welke middelen zijn er ter verbetering van het onderwijs aan te wenden?" – Waar sprake is. van verbetering, daar wil men geen vernietiging.

Wij willen het echter duidelijk doen zien uit de eigen woorden van den schrijver:

„Naar de voorstelling bij den inlander werken er drie

krachten in de wereld. Hetgeen plaats grijpt geschiedt òf door menschen, òf door geesten, òf door het noodlot. De magt der menschen is klein, die der geesten groot, die van het noodlot onwederstaanbaar voor menschen en geesten. Er zijn menschen, die met eenen geest of met geesten omgaan. Zij weten en kunnen, hetgeen gewone menschen niet weten en niet kunnen. Droomen uit te leggen verstaan zij. Voorspellingen te doen, vermogen zij. Het verrigten van wonderteekenen kan men van hen verwachten. Maar ..... daarmede is men van de toekomst nog niet volkomen zeker! Er kunnen bij de tegenpartij personen gevonden worden, die met magtiger geesten verkeeren, en daardoor tot grooter daden in staat zijn. Ook het noodlot, welks gangen voor menschen en geesten verborgen zijn, kan onverwacht op den loop der zaken ingrijpen, en eene niet te voorziene uitkomst bewerken. Dat bijgeloof nu, dat in weerwil van de teleurstelling waartoe het leidt, zich zelf staande houden kan, is de magt waarover de Arabier, geslepen waarzegger, geoefend toovenaar, beschikt. Dat bijgeloof voert den onnoozelen inlander tot verzet, dwingt Nederland tot den oorlog met zijne ellende. Dat bijgeloof is ook in tijden van rust den inlander tot groote schade. Toovenaars helpen iedereen. Zij leveren de middelen om maagden en vrouwen te belezen, om diefstal en roof, brandstichting en moord straffeloos te plegen ..... Ook bij ziekte is het bijgeloof de groote plaag van den inlander. Het bijgeloof verklaart de ziekte veelal uit tooverij of uit de werkzaamheid van geesten. En daartegen wordt dan met de onzinnigste maatregelen ten koste van den lijder te velde getrokken." (1)

---

(1) Toestand en Behoeften van het Onderwijs, enz. pag. 13—15.

Die voorstelling van de werking des bijgeloofs is volstrekt niet overdreven. Zij is waar, en kan allerwege door feiten gestaafd worden. Ten opzigte van de Minahassa zou zij nog aanvulling behoeven. Met den Arabier en het Islamisme hebben wij hier niet te maken; maar het bijgeloof vond hier vroeger zijne krachtige handhaving door de priesters, en zonder die was het in staat overal angst en schrik te verspreiden, het volk onder het ijzeren dwangjuk der vrees te houden, rijken tot de grootste armoede en vele familiën tot ongeluk te brengen. Gaarne zal men dan ook instemmen met de woorden van den schrijver: „Het is duidelijk, dat het vereenigd belang van Nederland en Indië, en menschlievendheid bovendien" – zij komt er wel wat schoorvoetend achteraan hinken! – „gebiedend vorderen, dat jammerzalig bijgeloof te keer te gaan. Maar hoe zullen wij dat te keer gaan? Niets kan hier baten dan onderwijs." Het gezegde wordt nog uitgebreid, als de schrijver er op laat volgen: „Maar welk onderwijs? Geen onderwijs op europesche leest geschoeid, over zaken, die . . . . hem geenerlei belang kunnen inboezemen." „Neen, een onderwijs, dat – ontleend aan de gevoelens van zijn land, de inrigting zijner maatschappij en geëvenredigd aan zijne bevatting en behoeften, – in staat is de hersenschimmen, die hem vervoeren, te verdrijven, zijn oog en hart te openen voor het werkelijke leven en gehechtheid aan Nederland bij hem aan te kweeken." (1)

Regt zoo. Wij wenschen hem daarbij tevens op te leiden tot eene hoogere opvatting van ons aanzijn, en tot waarachtig geluk door de kennis en ware vereering

---

(1) Toestand, enz. p 15.

van God, en tot het beoefenen van alle maatschappelijke en christelijke deugden. Maar toch hebben wij hier het voorname punt, waarin wij met den schrijver volkomen eenstemmig denken, en waarnaar wij altijd getracht hebben te handelen. De schrijver wil onderwijs voor den inlander; dus voor allen, want het gansche volk – grooten en kleinen – ligt onder de magt van het bijgeloof.

Zoo zoudt gij meenen. Toch moet ik u zeggen, dat gij u vergist hebt. Rijme wie het kan, als HARTHOORN op de volgende pagina toegeeft (aan anderen) „dat de groote menigte geen scholen begeert, geen scholen behoeft?" Hij motiveert zijne stelling door te zeggen: „Nooit kan hij (de inlander) tot lezen aandrang gevoelen. Het weinige, dat hij weten moet, kent hij zoo goed als de beste. Een afdoend bewijs (?) daarvoor is het volslagen gemis aan geschriften, waaruit hij iets voor hem van belang zou kunnen leeren. En gebeurt het al eens, dat hij een getal centen moet deelen, of vermenigvuldigen, of bij andere optellen, dan wel aftrekken; het baart hem geene moeijelijkheid." (?) (1)

Op een en ander is heel wat af te dingen. De opgenoemde kundigheden, waartoe wij ook het schrijven brengen, kunnen vele inlanders zeer goed gebruiken, en komen hem dus wel te pas. Ik spreek thans voor de Minahassa. De leerstof is uitgebreider, dan de heer HARTHOORN wel meent. Ik doel hier niet op den Bijbel alleen. Het schrijven brengen de inlanders veel in toepassing. Getuige daarvan de aanteekeningen, die zij zelven maken van opeenvolgende koopen en verkoopen; getuige daarvan bovenal de drukke correspondentie, die daar,

(1) Toestand enz. p. 16.

wordt gevoerd onderling door het gansche land. Het rekenen komt den Minahasser schier dagelijks te pas bij koop en verkoop, vooral met Chinezen; bij het verdeelen van gezamenlijk gewonnen geld, enz. Dat dit alles zonder eenig onderwijs zeer goed in zijn werk gaat, moet ik regtstreeks tegenspreken. Van waar anders de menigte bedriegerijen van de zijde der Chinezen, die slimme rekenaars? Van waar, dat er meermalen geld moet verdeeld worden, en dat men, na een' dag tobbens, eindelijk den meester te hulp roept, om de netelige zaak in het reine te brengen? Dat heeft dikwijls plaats waar oudsten en hoofden van den ouden stempel de zaken leiden; maar dit geschiedt niet meer waar jongere hoofden, die onderwijs genoten hebben, het bewind voeren. Bij al het bovengenoemde heb ik nu nog geen gewag gemaakt van die menigte jongelieden, die als onderhoofden, als landmeters, of opzigters van wegen, of opzigters bij de kultuur, of als vaccinateurs, of als klerken bij de koffijpakhuizen, kontroleurs of majoors, of als mandoer's in tuinen of toko's van particulieren werkzaam zijn, en die allen moeten kunnen lezen, of schrijven en rekenen. Inderdaad als men de ontwikkeling kende, die hier reeds bestaat, dan zou men niet meer behoeven te vragen, of er ook behoefte aan scholen is. Ik weet wel, dat deze kundigheden niet zoo algemeen te pas komen in eene inlandsche maatschappij, die nog geheel in den primitieven toestand verkeert; maar ik kan dat voor de Minahassa niet doen gelden, omdat de meerdere ontwikkeling hier een feit is.

Genoemde kundigheden kunnen hier niet meer worden gemist, en zoo komen wij voor de Minahassa tot een geheel ander besluit dan HARTHOORN, en zeggen: dat de groote menigte scholen behoeft. Of allen van

die behoefte evenzeer doordrongen zijn, is eene geheel andere vraag. Waar wij behoefte zien, en enkelen of, zoo als in de Minahassa, velen die gevoelen, is het nog geen vereischte, dat allen die erkennen. Ons is het genoeg te zien, dat de behoefte bestaat en door velen wordt gevoeld.

Of dit altijd zoo is geweest? Zeker niet. Of het thans overal het geval is? Ook niet. Maar dat het op vele plaatsen reeds bestaat, bewijst genoeg, dat er door de rigting, die de beschaving hier gekregen heeft, behoeften geboren worden; en dat is het immers ook wat HARTHOORN verlangt.

Tot hiertoe volgden wij den schrijver om enkel te letten op de maatschappelijke behoefte, en het maatschappelijk belang. Maar – wat is er nu bij zijne redenering nog overgebleven van de noodzakelijke ontwikkeling van het volk, en het daardoor bestrijden of beter ondermijnen van het bijgeloof – die groote kwaal van de inlandsche maatschappij?" Is het, bij het aanbrengen van genoemde kundigheden, werkelijk te doen om dat lezen, dat schrijven, dat rekenen? Zoo ja: dan geef ik hem dadelijk toe, dat wij daarmede het volk geen dienst doen. Dan zou ik het onderwijs een plaag en straf achten. Maar zijn die kundigheden middelen, om het te beschaven, te ontwikkelen, op te heffen, en van den druk van domheid, verdierlijking en bijgeloof te verlossen, dan noem ik ze eene weldaad voor de bevolking. Welnu, dat moet het streven en het doel zijn van elken volksbeschaver. Niet het aanbrengen van eenige kundigheden, het afrigten tot kunstjes, maar de ontwikkeling der bevolking door al de middelen, die daartoe onbetwistbaar leiden kunnen.

De schrijver wil dus geen onderwijs voor het volk,

Hij zegt het met duidelijke woorden: „Zooals gezegd is, niet tot de bevolking in het algemeen willen wij dat onderwijs uitstrekken. Ofschoon wij niemand begeeren uit te sluiten" – het zou nog al erg zijn! – „zoo hebben wij toch bepaaldelijk het oog op opzieners en schrijvers bij Europeanen, dus op die inlanders, welke geen landbouwers zijn." (1) Het doet ons echter genoegen te vernemen, dat het den schrijver „leed doet, dat wij tot de groote menigte nog met geen schoolonderwijs kunnen komen." (2) Immers als het nu hier of daar wel mogelijk is, tot de menigte met onderwijs te komen, dan mogen wij verwachten, dat de schrijver zich met ons verblijden zal over het uitzigt op eene betere toekomst voor de bevolking. Voorshands tracht hij ons te troosten met een' dubbelen troost. „In den geheelen Archipel zijn niet minder dan 20 millioen menschen. Zou het ons nu mogelijk zijn, al die millioenen zoo maar op eens – waartoe dat? – aan voldoend onderwijs te helpen?" (3) Gelieve af te trekken eenige millioenen, die nog niet onder ons bereik zijn! „Al konden zij het ontvangen, dan nog zou immers onze kracht te kort schieten!" (4) En als nu hier of daar de gelegenheid gunstig is, om tot het volk te komen met onderwijs, moeten wij daarom dat volk maar laten wachten tot dat geheel Indië bereid zal zijn het te ontvangen? Als het op Sumatra en Celebes in enkele streken met succès kan gebragt worden, mag dit dan niet geschieden, omdat er op Java nog te veel hinderpalen zijn? Gelukkig voor de Minahassa, dat de zending hare roeping anders en beter begrepen heeft. Daardoor is, wel is waar, een klein volk, van slechts 100,000 zielen voor

(1) Toestand, enz. p 18. (2) Toestand, enz. p. 18.
(3) id. p. 18. (4) id. p. 19.

het grooter deel reeds gebaat; maar wie durft het weêrspreken, dat die ontwikkeling zich verder zal uitbreiden en zich naar andere streken zal overplanten? Reeds worden de meeste schoolboeken van de Minahassa ook gebezigd op de Sangi-eilanden en in andere streken; in het onderwijs te Gorontalo wordt voorzien door meesters uit de Minahassa. Al wordt dan hier en daar van dit land uit slechts de eerste stoot gegeven, toch is daarmede reeds veel gewonnen; en het vooruitzigt bestaat, dat ook in die streken het onderwijs eene plant zal worden, die hoewel niet inheemsch, toch zeer goed gedijt.

Gelukkig dat ook het Gouvernement zijne roeping beter begrijpt, en toont vooruitgang te willen op dit gebied. Zal ik dit nog hebben aan te toonen? Is dan de oprigting van kweekscholen voor inlandsche onderwijzers daarvan niet een sprekend bewijs? Wordt niet gedurig de aansporing en aanmoediging herhaald tot het vervaardigen van geschikte leesboeken voor den inlander?

Maar . . . wat verwacht gij dan toch wel van die scholen? zal HARTHOORN vragen. „Het onderwijs wordt dikwijls, dank zij de abstracties, waartoe men zoo gemakkelijk vervalt, als eene zekere tooverroede beschouwd. Men stelt zich namelijk voor, dat men een onbeschaafd land slechts met een net van wèl ingerigte scholen heeft te overdekken, om welhaast nieuwe toestanden te voorschijn te zien treden.” . . . . „De school op zich zelf vermag niets. Geplaàtst buiten een aan haar voegend maatschappelijk verband, is zij een kostbaar pronkstuk, waarvan ieder last heeft, maar niemand voordeel trekt. Een school luistert naauw. Til uwen zoon over het paard, doe hem op een te hooge school . . . . wat is het gevolg? Overdek den Archipel met onze scholen, met lagere en middelbare, des noods met hoogere! Den Archipel in

rep en roer brengen." – wie wil dat? – „zal het niet. Hem zegen aanbrengen evenmin. De inlander zal het onderwijs niet vatten, niet begeeren." „De onmisbare onderwijzers zal men niet kunnen vormen. De scholen zullen, vóór zij nog gereed zijn, weder in duigen vallen." (1)

Hoe ligt maakt men zich toch schuldig aan overdrijving, als het slechts te doen is om zijne zaak te winnen! „Til uwen zoon over het paard!" Maar juist dat willen wij niet. Wij willen geen hoogere en middelbare scholen voor het volk. Wij willen ons nederig bij den weg houden, en verlangen alleen lagere scholen voor het volk. Wien is het ooit in gedachte gekomen iets anders te willen? En die scholen wenschen wij niet buiten een haar voegend maatschappelijk verband, maar juist in verbinding met den vooruitgang en de beschaving, die overal ingang vinden, waar het nederlandsch gezag voor goed gevestigd is. Of is dit te veel gezegd, waar, door de pogingen van ons Bestuur, de kultuur wordt uitgebreid, de industrie bevorderd, de handel aangemoedigd en de communicatie en afvoer van producten door goede wegen vergemakkelijkt wordt? Moet door dit alles de behoefte aan meerdere kennis en ontwikkeling niet geboren worden? Vindt hier niet eene wederkeerige werking plaats tusschen die maatschappij en de in haar midden geplaatste school?

„De school op zichzelve vermag niets." Ik zou zeggen weinig; want al denken wij haar ook buiten regtstreeks verband met de maatschappij, dan kan zij toch niet nalaten invloed uit te oefenen door de verspreiding van kennis. Maar in de Minahassa is de school allerminst te achten op zich zelve te staan. En dat geldt niet

---

(1) Toestand, enz. p. 10, 11.

alleen van de school in dezen tegenwoordigen tijd, nu de ontwikkeling in de Minahassa reeds zulke groote schreden voorwaarts gemaakt heeft; maar dat was ook het geval reeds in de eerste tijden der oprigting. Er werkten in de Minahassa onderscheidene krachten te zamen, om de bevolking hooger op te voeren. De Regering zorgde voor een net van wegen, voor schoone negerijen, voor het bouwen van goede huizen, voor de uitbreiding der kultuur. De meesters en hunne vrouwen, opgeleid in de huisgezinnen der zendelingen, bragten beschaving in de afgelegenste deelen des lands. Die beschaving deed behoeften ontstaan. In die behoeften moest voorzien worden door meerderen ijver. En in die maatschappij werden kennis en ontwikkeling allengs meer gezocht, en de school was er om daarin te voorzien. Zoo heeft dan de school in de Minahassa wel degelijk regt van bestaan.

Wel verre van in duigen te vallen, vóór zij nog gereed „zijn," bestaan de scholen nog overal, waar zij vroeger bestonden, en is het aantal gaande weg altijd toegenomen.

Hoe zij er gekomen zijn, zullen wij later bespreken. HARTHOORN zou ze niet gesticht hebben; ja, welligt meent hij het best, ze hoe eer hoe liever op te heffen.

Maar wanneer zal dan de tijd gekomen zijn, om ze met meer regt onder het volk te brengen?

Hier komt de andere troost, dien HARTHOORN geeft, ons te stade. „De school helpt die hoofden vormen ten nutte van het volk." „Afgezonderd van de groote menigte bevindt er zich eene klasse onder de inlanders, eene invloedrijke klasse, waarop aller oogen gevestigd zijn. (?) (1) Het zijn de hoogere en lagere ambtenaren,

(1) Dit geldt zeker voor Java. HARTHOORN generaliseert: voor de Minahassa kan dit niet gelden.

gewoonlijk hoofden genoemd. Dezen nu hebben wel degelijk behoefte aan schoolonderwijs." (1) Men bedenkt: behoefte die wij zien, maar die door henzelven zeer weinig wordt gevoeld . . . Tot voor korten tijd vond men onder de zonen van hoofden in de Minahassa juist de domste sujetten, die ook geen onderwijs wilden, en verre achter stonden bij velen onder de kinderen des volks! „Niet alleen komt in hun beroep lezen en schrijven te pas;" (2) – velen laten liever hunne schrijvers de pen voeren – „maar zij, die geroepen zijn, de door Nederland ten behoeve van de bevolking vastgestelde wetten ten uitvoer te leggen, behooren toch in staat te worden gesteld om die wetten te kunnen begrijpen en waarderen." (3)

Zeer waar. Wij zien die behoeften zeer duidelijk. Die hoofden ook? Dat doet weinig ter zake: de behoefte bestaat, en dus moeten zij onderwijs hebben. Zij vragen er wel niet om, evenmin als de bevolking, en nog minder soms, maar als men het hun begeerlijk maakt, en nog meer, en dat heeft wel iets, dunkt ons, van zedelijken dwang, tot „voorwaarde" van eene aanstelling vaststelt, dat zij onderwijs moeten genoten hebben, en zekere bekwaamheden deelachtig zijn, dan zullen zij wel moeten (!) volgen. „Genoeg, een ontwikkelend van zedelijke beginselen doortrokken onderwijs kan hier niet worden gemist." (4)

Dus wel onderwijs, maar alleen voor de hoofden?

En waarom dat onderwijs aan de hoofden?

Omdat wij zien, dat er behoefte bestaat aan onderwijs, om daardoor een beter, regtvaardiger bestuur te erlangen over het volk. (5)

---

(1) Toestand, enz., pag. 17. (2) Toestand, zen., pag. 17.
(3) Toestand, enz., pag. 16, 17. (4) Idem. pag. 18.
(5) Idem. pag. 17, 18.

Niemand die in dien wensch iets zal wraken; maar de behoeften van het volk, die wij ook zien, wegen die niet even zwaar? De bevolking blijft voorshands in hare onkunde en onder den druk des bijgeloofs voortleven, terwijl ons te haren opzigte de troost gelaten wordt, dat zij later ook deel zal krijgen „als verlichte hoofden met ons zullen medewerken om de maatschappelijke toestanden te ontwikkelen en te verbeteren!" (1)

Illusie! — Ach, wat hebt gij menigeen reeds teleurgesteld! Zoete vleister! Dat zelfs de een en andermaal zoo deerlijk misleide nog gehoor kan geven aan het aangenaam gekweel van uw sirenenstem, en onder het begoochelend genot van uw gefluister zich laat medevoeren tot nieuwe teleurstelling; het is wel een sprekend bewijs van de verleidende kracht uwer redenen. Maar toch — gij zijt wreed! — Al te onbarmhartig voert gij heerschappij zelfs over een rederijk mensch! Eerst hebt gij HARTHOORN, indisch gesproken, „meêgenomen," en hem het ontstaan voorgespiegeld van eene splinternieuwe polynesische godsdienst, zoo mooi als er nog nooit eene geweest is; en thans wilt gij hem diets maken, dat hij den „steen der wijzen" gevonden heeft, – en door zijne methode zal in den Indischen archipel van geslacht tot geslacht de behoefte aan onderwijs toenemen, allengs ook tot het volk doordringen!" (2).

Of hij er zelf geloof aan slaat? . . . Gij acht het toch duidelijk uiteen gezet en mogelijk, lezer? Och! daarbij is eenvoudig buiten rekening gelaten: de eeuwenoude verhouding van de hoofden tot het volk; daarbij is alleen niet aangegeven, dat door die meerdere kennis bij velen hunner de afstand van het volk grooter zou

(1) Toestand, enz., pag. 19.
(2) Idem. pag. 19.

worden. De hooge intellectuële en morele ontwikkeling, die tot het wèlslagen dier rigting wordt voorondersteld, verkrijgt men niet door de opleiding van een enkel geslacht; zij zal eerst de vrucht kunnen zijn van eene voortgaande ontwikkeling van opvolgende geslachten, en dat niet afgescheiden van een groot deel der bevolking, maar alleen in gelijkmatige ontwikkeling van de verschillende deelen onderling.

Geen onderwijs voor het volk! Het spreekt van zelf, dat daarmede de veroordeeling is uitgesproken van elk onderwijs en over alle scholen ten nutte der bevolking opgerigt, van welke rigting of gehalte dat onderwijs ook zijn moge.

De redenering van HARTHOORN sluit dan ook volkomen. Hij betoogt, dat de inlander geen behoefte heeft aan scholen, – en ze dus niet wil. Dan weder beweert hij, eene enkele inconsequentie moet men zoo zwaar niet doen wegen! – dat de inlander wel onderwijs zou willen ontvangen, als het maar goed was, d. i. ingerigt naar zijne bevatting. Maar dan tracht hij aan te toonen, dat het onderwijs niet goed is — ergo: dat . . . scholen geen behoefte zijn. Eindelijk wil hij helpend tusschen beide komen, en wijst hij aan, hoe men behoefte aan onderwijs kan doen ontstaan, maar alleen bij de hoofden en hun geslacht, waar die behoefte evenmin wordt gevoeld, als bij het volk. (1) Voor het volk heeft hij — helaas! — geen raad! Het moet geduldig wachten. Hij laat het in de eeuwenheugende rust, en vleit ons alleen met een uitzigt op de toekomst.

---

(1) Toestand, enz., pag. 168, zegt HARTHOORN: » Voorwaar, indien de opperhoofden zóó doordrongen waren van het nut en van de noodzakelijkheid van het onderwijs, dan had de school vasten grond onder den voet . . . . . Maar ...... dat is het geval niet."

Bij ons gelden de behoeften der bevolking evenzeer als die der hoofden. Wij achten het daarom niet alleen wenschelijk, maar ook noodzakelijk, dat haar onderwijs wordt gebragt. Wij wenschen dat te doen met de invoering van eene daaraan geëvenredigde beschaving van den uit- en inwendigen mensch en eene aan het onderwijs voegende maatschappelijke ontwikkeling. Eene proeve daarvan is in verband met de pogingen des Bestuurs door de zending geleverd in de Minahassa. Het is hier gebleken, dat die rigting mogelijk is en goede vruchten oplevert.

Thans willen wij overgaan tot de beschouwing van het onderwijs in de Minahassa. Ik verzoek verschooning van den lezer, die welligt vroegere stukken van mij las, als ik nu en dan genoodzaakt zal zijn enkele plaatsen van het vroeger geschrevene letterlijk terug te geven, tot regtvaardiging of tot toelichting van HARTHOORN's kritiek.

II. Hoe is het onderwijs in de Minahassa?

Al aanstonds moet ik mij verklaren tegen de benaming, die HARTHOORN zoo gaarne aan ons schoolonderwijs geeft. Het is bij hem christelijk-kerkelijk-onderwijs. Ik noem het eenvoudig christelijk onderwijs, omdat daarmede zoowel de oorsprong als de rigting van het onderwijs is aangegeven; en ik ontzeg hem het regt van het attribuut van kerkelijk daaraan toe te voegen. Kerkelijk veronderstelt, dat er dogmatisch onderwijs gegeven wordt. Maar dogmatisch onderwijs, als zoodanig, wordt in de scholen niet gegeven, tenzij mijne voorstelling van dergelijk onderwijs verkeerd zij. Wil men het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, in het leven

van JEZUS en het lezen in den Bijbel met den naam van dogmatisch onderwijs bestempelen, dan geef ik het gewonnen. Die voorstelling heb ik tot nog toe echter niet. Ik weet van geen kerkelijk onderwijs, en ik zou waarlijk niet weten, welke rigting in de kerk hier het meest vertegenwoordigd is. Ik acht, dat in de Minahassa wordt gebragt: het Christendom; en dat het onderwijs, zegge dogmatisch onderwijs, aan hen die toetreden een bijbelsch onderwijs is. Maar dat onderwijs wordt op de scholen niet gegeven. Het schoolonderwijs is met de komst der zendelingen in de Minahassa gaande weg toegenomen, en teregt mogt HARTHOORN schrijven: „Eene statistieke opgave, loopende over de laatste dertig jaren, getuigt van een' verbazingwekkenden vooruitgang." De zendeling-leeraar HELLENDOORN begon daarmede, en de latere zendelingen droegen allen tot die vermeerdering bij.

Teregt lezen wij, dat „de zendelingen van den beginne af een groot, voortdurend grooter gewigt aan de scholen hechtten. De Regering stond hen [daarin] krachtig ter zijde." Dat hebben wij altijd dankbaar erkend. En waarom deed de Regering dat? Om het Christendom te verspreiden? Volstrekt niet. Zij deed het om de ontwikkeling en beschaving, die door de scholen onder het volk kwamen. En zij had regt. De Regering behoeft niet te evangeliseren: dat is de roeping van de christelijke gemeenten. (1)

---

(1) Als HARTHOORN zegt, pag. 51 noot: » Toch durft men verhalen, dat hetgeen door de zendelingen is geschied, in weerwil, onder tegenwerking van het bestuur is tot stand gekomen;" dan weet hij zeker zeer goed, dat hij de waarheid verminkt en het publiek misleidt. Immers dat is nooit gezegd ten aanzien van de scholen, maar wel in betrekking tot de uitbreiding des Christendoms. En dat durven wij herhalen. De

Naarmate het aantal scholen toenam, gevoelden de zendelingen de behoefte ontstaan aan eene geregelde opleiding van onderwijzers. Zij wenschten daartoe eene kweekschool in hun midden te hebben, en aan dien wensch wilde het Genootschap gevolg geven, door zending van den schrijver dezes.

De toekomstige bestemming der onderwijzers gaf aan die opleiding eene eigenaardige rigting. „De schoolmeester," zegt HARTHOORN, „is tevens hulpprediker." (Voorgangers in de gemeente noemen wij ze eenvoudig). „De leiding der godsdienstoefeningen en het onderwijs der aanstaande lidmaten is hem aanbevolen. Bij de opleiding moet dus op die werkzaamheden het oog zijn gerigt." ... „Een en denzelfden persoon tot die dubbele betrekking van onderwijzer en hulpprediker (?) op te leiden, daarvoor terug te deinzen kwam bij niemand op;" – regt zoo; maar niet, omdat de school in den vollen zin des woords eene kerkelijke school is, en geen ander dan kerkelijk onderwijs beoogd wordt." (1) Neen, die dubbele opleiding vond haren grond in de dubbele betrekking van den onderwijzer – als schoolmeester en voorganger in de gemeente. Voor de school was de opleiding van „voorganger" volstrekt geen behoefte, en daarom vindt men ook vele schoolmeesters, die als zoodanig zeer goed voldoen, hoewel zij in betrekking tot de evangelisatie niet hoog staan aangeschreven. Evenzoo vindt men meesters, die als voorgangers zeer wel bruikbaar zijn, maar die in de school minder voldoen. Dit

---

verhouding tegenover de zending was bij welwillende Residenten meest: dat zij de ontwikkeling en beschaving wenschten en de Evangelisatie toelieten. Waar wij echter van Bestuur spreken, hebben wij nog met ander personeel te doen .... Dat weet HARTHOORN ook wel!

(1) Toestand, enz. p. 57.

vooral onder de ouderen, wier opleiding als schoolmeester gebrekkig was. Maar het dient tot volledigheid ook gezegd te worden, dat men er ook evenveel aantreft, die in beide betrekkingen lof verdienen.

Dat niemand er voor terugdeinsde, is waar..... Was het dan beter alles weg te werpen, dan zich te schikken naar de omstandigheden en er het beste van te maken? Meent HARTHOORN, dat wij allen zijn voorbeeld moeten volgen? Hij had in de zending dezelfde verbeteringen tot stand kunnen brengen, die hij nu wenscht buiten de zending; – maar de scheiding lag dieper. Zulk eene scheiding heeft bij ons nog niet plaats gevonden, en daarom konden wij van de gelegenheid, om door de zending nut te stichten, een dankbaar gebruik maken.

Over die dubbele betrekking van onderwijzer en voorganger in de gemeente, schreef ik vroeger: „Men heeft tegen die vereeniging wel eens ingebragt, dat zij geen zuivere toestanden vertegenwoordigt, maar wat men er grondigs tegen heeft te zeggen, is mij nog niet bekend. Voor den meester zelven kan het niets belemmerends hebben, dat hij des daags zich met de kinderen bezig houdt in het bevorderen van verstandelijke kennis, en des avonds met de ouderen, om onderrigt te geven in de hoofdwaarheden der christelijke godsdienst.” (1)

De aanmerking destijds door de Redactie der Mededeelingen gemaakt, kan ik ten deele beamen. Één man belast met de taak, waarvoor in Europa twee mannen vereischt worden, – en dat in eene maatschappij, die zoo groote behoefte heeft aan herderlijke leiding.” Hier is echter reeds sprake van bestaande gemeenten,.

(1) Med. VI, blz. 335.

en daarvoor laat ik de aanmerking gelden, vooral als die gemeenten groot zijn. Maar er kan geen sprake zijn van moeijelijkheid, als die gemeente nog niet bestaat, nog klein, nog in wording is. Voor grootere gemeenten acht ik ook die dubbele betrekking te zwaar, en die opleiding der meesters voor dit gedeelte van het werk is dan ook niet geëvenredigd aan de groote behoeften aan leiding en ontwikkeling, die reeds hier en daar bestaan.

Juist omdat ik degelijke schoolmeesters wensch te vormen in de eerste plaats, schiet er voor hunne opleiding als „voorgangers" te weinig tijd over. Daarom heeft de Zendeling-vereeniging reeds vóór lang gevoeld, dat er eene afzonderlijke opleiding moest bestaan voor hulpzendelingen. Voorstellen daartoe werden reeds aan het Hoofdbestuur des genootschaps gezonden. En zoo schreef ik reeds i. d. 24 Jan. 1863: „Daarom moet er in de Minahassa eene gelegenheid geopend worden, dat jonge meesters, die uitmunten als de eersten in kennis, geloof, trouw en ijver, bestemd kunnen worden voor eene hoogere opleiding. Een twaalftal zal voldoende zijn om eenen aanvang te maken. Twee zendelingen, tevens belast met het gewone zendingwerk, dienden die hoogere vorming gezamenlijk te leiden .... Eene driejarige opleiding zou hen tot eene genoegzame hoogte kunnen brengen, en zoo zouden wij degelijke en beproefde hulpzendelingen erlangen." (1)

In die rigting voortgaande, zal men langzamerhand tot zuiverder toestanden komen, en het werk is er in ieder opzigt mede gebaat.

---

(1) Med. VI dl. p. 323, 324. Het Bestuur des genootschaps heeft reeds maatregelen genomen voor het stichten eener inrigting tot opleiding van inlandsche voorgangers. Op goeden grond kan worden aangenomen, dat die in den loop van 1867 zal geopend worden. RED.

Gaan wij nu over tot de beschouwing van

De kweekschool voor inlandsche onderwijzers in de Minahassa.

Gewoon de zaken te nemen zoo als zij zijn, en de dingen bij den waren naam te noemen, heb ik nooit verbloemd, welke gebreken ons volk aankleven. Evenmin heb ik het ooit willen doen voorkomen, als of er door mijne of anderer leiding eene metamorphose had plaats gehad: wondervruchten heb ik nooit ter beschouwing gegeven. Daarom is ook de beschrijving mijner kweekelingen niet vleijend. Maar ik schreef ook: „Het kon mijn doel niet zijn, die fouten (die zij voor ons oog hebben) te vergoêlijken, maar toch wensch ik te waarschuwen tegen eene beoordeeling naar europesche toestanden en naar den maatstaf van eene beschaafde maatschappij.

„Het kan niet genoeg herhaald worden, dat elke beoordeeling van dat volk naar aard, ontwikkeling en toestanden moet uitgaan van de gedachte, dat men te doen heeft met menschen, die pas op den eersten trap van ontwikkeling staan; die pas uit het heidendom, met den aankleve van al wat duister en onbeschaafd en zondig is, nieuwelings zijn gebragt tot het licht des Evangelies en het aannemen eener hoogere beschaving; dat beschaving en christendom, zullen de vruchtèn blijvend en degelijk zijn, niet eensklaps metamorphoseren, maar ontwikkelen, leiden en langzaam tot volmaking voeren; – en dat dus in de korte spanne tijds, die hier gewerkt is, nog geen in Europa goed geachte toestanden konden worden voorgesteld." (1)

---

(1) Med. VI dl. p. 324.

HARTHOORN neemt van deze plaats eene enkele zinsnede over, en vervolgt dan: „De aanvankelijke vrucht van dien overgang geven zij ons echter te aanschouwen." (1) En nu gelieve men zijne eerlijkheid in het strijden eens ter toetse te brengen! Hij gaat zeggen (2), dat de kweekelingen moeten geacht worden tot de uitstekendsten van het jongere geslacht te behooren; de eerste min of meer rijpe vruchten van ons schoolwezen; – om daarop te laten volgen de niet vleijende schets, die ik van sommige nieuwelingen geef, die bij anderen verre achterstaan! – Maar de straks gespatieerde woorden geven juist eene valsche voorstelling van hetgeen ik schreef. In mijn verslag leest men: „De jongelingen, die de kweekschool bezoeken, moeten geacht worden gedeeltelijk tot de uitstekendsten van het jongere geslacht te behooren: de eerste min of meer rijpe vruchten van ons schoolwezen. Opzettelijk heb ik hier met eenige beperking gesproken. Niet altijd zijn de broederen, van wie ik de leerlingen ontvang, in staat uitstekende jongelieden te zenden, omdat deze er niet zijn, of omdat zulken dikwijls geen lust hebben in den onderwijzersstand. Bovendien zijn voor meer ontwikkelde jongelieden thans zoo vele wegen geopend om voordeeliger betrekkingen te verkrijgen, reeds terstond na het volbrengen van hunnen leertijd op de school, dat wij niet altijd meer de beste en meest ontwikkelde kunnen krijgen. Toch behoeven wij ons echter in den regel niet met de minsten te behelpen." (3)

---

(1) Toestand, enz. p. 68.
(2) Toestand, enz. p. 63.
(3) Med. VIe deel, 4e stuk, 324 pag.

Men ziet, dat dit laatste nog niet veel zegt; — en dat is de slotsom, die ik ook thans nog maken zou: In den regel niet de minsten — maar de besten zelden, en soms de minsten.

En nu, van de laatsten is het gezegd:

„De kennis is soms inderdaad schraal." HARTHOORN laat dit slaan op de uitstekendsten! Het contrast is aardig gevonden: dien lof moet ik hem geven. Of hij er voor de regtbank eener eerlijke kritiek ver mede zou komen, meen ik te mogen betwijfelen.

Maar als soms de kennis schraal is, moet ik dan nog zeggen, dat het in den regel met hen beter gesteld is? En was dan niet in 1861 het Schoolverslag verschenen — waarin de vorderingen der leerlingen in het breede besproken worden? Nu, dan kon men ook weten welke leerlingen ik op de kweekschool mag verwachten. Trouwens als ik later eens enkelen kreeg, die geen genoegzaam voorbereidend onderwijs genoten hadden, dan heb ik die, met goedvinden der zenders, verwijderd, eveneens als ik vroeger schreef: „waar luiheid in den eersten tijd reeds de bovenhand heeft; waar botheid bij den aanvang reeds belet het werktuigelijk-elementair onderwijs te bevatten, daar is weinig hoop te voeden voor de toekomst, en dezulken heb ik na korteren of langeren tijd verwijderd.' Men kan hun aantal stellen op één van de tien (1).

En nu weder een ander contrast. HARTHOORN houdt daarvan, om het even of er waarheid tot grondslag ligt of niet. Ik had gezegd: „dat wij ook nog een' anderen maatstaf van beoordeeling hebben in hunnen meerderen of minderen godsdienstigen aanleg en zedelijken wandel."

---

(1) Med. VIe deel, 4e stuk, pag. 329.

En nu zal HARTHOORN laten zien, hoe het met hunne zedelijkheid staat.

Hoe hij dat doet? Door van de karakterschets, die ik van hen lever, en waarin ik eigenlijk den Minahasser teeken, – juist de schaduwzijde over te nemen, zonder te zeggen waaruit die noodwendig voortvloeit; zonder van de uitzonderingen te gewagen; zonder iets van de keerzijde te doen zien.

En wat bewijst het tegen hen, dat zij nog fouten hebben, die geheel en al gegrond zijn in het volkskarakter, en dit weder geheel en al te verklaren is uit hunnen vroegeren toestand? – Men oordeele: „Open zijn zij niet; geheimhouding spreekt in al hunne handelingen: het noodzakelijk gevolg van het despotisme, waaronder het volk vroeger leefde." Is het geen onredelijke eisch, dat nu reeds anders te willen hebben? En mag men dit doen getuigen tegen hunnen „meerderen of minderen godsdienstigen aanleg en zedelijken wandel?" „Wraakzucht ligt in hun karakter" van ouds; – en hoe oefenen zij hunne wraak? – Om eene beleediging brengen zij eenig „kwaad" van hunne tegenpartij „aan het licht!" – 't Is verschrikkelijk!

„Lui kan ik ze niet noemen, en toch werken ze liever niet." Hoe onzedelijk! Hoe dit nog te vergoêlijken in zulke warme streken! . . . DES AMORIE VAN DER HOEVEN nam het ons geslacht zoo heel kwalijk niet, dat wij „trek naar rust" hebben. Men bedenke, dat hier sprake is van „rijststampen, het schoonhouden van huis en erf, enz." Hun twistgeest – echt Minahassisch! – gaat soms in tweedragt over, en wanneer zich onder het twintigtal een paar heethoofden bevinden, dan worden zij soms handgemeen." – Neen dit

gaat te ver (1): wat blijft hier nog over van zedelijkheid, en dat onder een volk waaronder reeds zoolang is gearbeid om beschaving en Christendom te brengen? Hoe jammer, dat wij nog geen' tijd hebben het duël in te voeren: dan zou het heel wat fatsoenlijker, beschaafder toegaan .... En wat moeten wij nu nog van hen denken, als wij moeten getuigen: „Zindelijk zijn zij, als zij voor mij verschijnen; maar in hun huis ten opzigte van hunne kleeding, boeken, enz. zijn zij het op verre na niet. Onverschilligheid in iederen vorm is hun hoofdgebrek: dat maakt hen gevoelloos voor hunne zieken, achteloos in het bezorgen hunner gereedschappen of eigendommen, onoplettend in den ergsten graad bij het onderwijs." – Het is waar, dat zijn nu wel eeuwenoude volksgebreken, maar als die nu nog niet verdwenen zijn – wat moet men dan denken van hunnen zedelijken wandel? – Waarom heeft HARTHOORN geen feiten van onzedelijkheid genoemd, die ik ook heb medegedeeld? (2) ....

„In zeven jaren één diefstal, en één geval van ontucht, onder ruim vijftig jongelieden." Zou eene vergelijking met menig ander corps in Nederland wel zeer ten nadeele van onze Minahassers uitvallen? Maar genoeg. Ik eisch van het geduld van den lezer te veel, als ik zoo wil voortgaan die karakterschets te doorloopen.

Maar als nu juist door het aangeven van hunne goede eigenschappen – hun' gelukkigen aanleg voor al wat goed en schoon is, en voor ontwikkeling van verstand en hart, den bij hen opgewekten leerlust, en later hunne gevatheid, helderheid van bevatting, hun ontlui-

(1) Het is tweemaal voorgevallen in tien jaren!
(2) Med. VIde deel, 4de stuk, pag. 327—335.

kend gevoel voor schoonheid en godsdienst, hunne eerlijkheid, het langzaam ontstaan van opregtheid — zou kunnen blijken, dat „wij geen hopeloos veld bearbeiden," — dan laat HARTHOORN dit alles stil ter zijde, en maakt er zich af door te zeggen, dat men in mijne karakterschets stuit op menige zielkundige onwaarschijnlijkheid!

En daarover zou hij kunnen oordeelen, die bij herhaling toont, dit volk in geen enkel opzigt te kennen; die met zijne zucht tot generaliseren al de volken van den Indischen archipel over den javaanschen kam scheert, zonder verschil van aanleg, volksaard, bestuur, gewoonten en geschiedenis in aanmerking te nemen! Wij zullen nog gelegenheid hebben dit aan te toonen; maar dit is zeker, dat zijn oordeel over die karakterschets voor ons geen waarde heeft hoegenaamd. Of zou men het eene zielkundige onwaarschijnlijkheid kunnen achten, dat zij hoewel niet lui, liever niet werken, d. i. handenarbeid verrigten, en toch „leerlust hebben," als men het hun smakelijk en bovenal gemakkelijk maakt," terwijl zij „nalatig zijn waar moeite vereischt en inspanning gevorderd wordt tot nadenken, zoeken, geheugenwerk?" (1) Eene eerlijke kritiek met degelijke kennis van zaken zal geen zielkundige onwaarschijnlijkheid vinden in deze karakterschets.

„Wij komen tot het onderwijs. De omvang is niet gering. Het is in twee hoofdafdeelingen gesplitst, met het oog op de dubbele betrekking van onderwijzers en hulppredikers, waartoe zij hier binnen den tijd van 3 jaren, moeten worden opgeleid." (2).

Tot zoover HARTHOORN.

---

(1) Med. VI dl. 4 st 327, 338.

(2) Toestand enz. p 65.

Drie jaren! 't Is weinig. Maar gevoel ik dat thans voor de eerste maal? In mijn verslag van 1861 leest men: „dat ook drie jaren nog weinig moeten geacht worden is duidelijk." (1) Maar, eilieve! laat ons eens eene parallel trekken met hetgeen in dat zelfde tijdsverloop moet onderwezen worden op de kweekschool te Soerakarta. De kweekelingen dáár komen in den regel stellig met minder voorbereidende kennis op de school, dan die wij hier ontvangen. Wij laten den regel, en niet zoo als HARTHOORN de uitzonderingen gelden. Of is de Javaan vlugger van bevatting dan de Minahasser? Er zijn er die beiden kennen, en aan den Minahasser den voorrang toekennen. Ik wil geen oordeel vellen, omdat ik den Javaan niet genoegzaam ken. Laat ons den aanleg gelijk stellen; de tijd is ook gelijk. Welke reden mag er dan zijn, dat HARTHOORN zulk een' ophef maakt over den omvang van het onderwijs te Tanawangko en geen aanmerkingen heeft op dien van het onderwijs te Soerakarta.

VAKKEN VAN ONDERWIJS OP DE KWEEKSCHOOL

te Soerakarta.	te Tanawangko.
Lezen.	Lezen.
Schrijven.	Schrijven.
Rekenen.	Rekenen.
Maleische taal.	Maleische taal.
Javaansche grammatica.	—
Madoereesch.	—
?	Taal- en redekundig ontleden.
Staatkundige aardrijkskunde.	Staatkundige aardrijkskunde.
Natuurkundige „	Natuurkundige „
Wiskundige „	Wiskundige „

(1) Med. VI dl. 4 st. p. 328.

te Soerakarta.	te Tanawangko.
Zingen.	Zingen.
Landmeten.	—
Teekenen.	—
Staten maken } ?	—
Dienststijl } ?	—
—	Bijbelsche geschiedenis.
—	Bijbelverklaring.
—	Inleiding op de Bijbelboeken.
—	Geloofsleer.

Welk verschil is er nu tusschen het aantal vakken en den tijd, die voor wederkeerig ontbrekende en door andere aangevulde vakken noodig is? Geen enkel waardoor eene verbazing en afkeuring ten opzigte van Tanawangko wordt geregtvaardigd.

Het verschil is, dat de eene inrigting uitgaat van het Gouvernement en de andere – we hadden het ook voorbijgezien! – van de zending; dat de vakken van Soerakarta bloot maatschappelijk zijn, – en er aan die te Tanawangko nog christelijk godsdienstige leervakken zijn toegevoegd.

Maar zie nu eens, lezer, op welken toon, met welke nijdige aanmerkingen het overzigt van dit onderwijs wordt begeleid; – en lees dan eens in HARTHOORN's boek p. 113, 114 en 115 over Soerakarta. Over de inrigting der zending afkeuring, bespotting, verguizing; – over de inrigting van het Gouvernement goedkeuring, lof, aanprijzing. Wat minachting aan de eene zijde; wat al strijkaadjes aan de andere! Zal ik u de moeite van het naslaan besparen, lees dan wat hier volgt over Soerakarta.

„Het lofwaardig streven om geschikte leerboeken te

verkrijgen, doet ons natuurlijk met verhoogde belangstelling kennis nemen van het onderwijs.

„Behalve het Javaansch en het Maleisch wordt er ook het Madoereesch beoefend. Javaansche grammatica is mede onder de leervakken opgenomen. Dit is in ieder geval een bewijs (?), dat men ontwikkelend onderwijs poogt te geven. (!) - Daarom vragen wij ook uwe aandacht voor het rekenen. Verre van zich te bepalen tot hetgeen voor het maken van staten gevorderd wordt, tracht men dit leervak te benuttigen tot opscherping van het oordeel. (!!) Veel zorg en tijd wordt besteed aan de leer der evenredigheden met hare verschillende toepassingen, interestrekening, interest van interest, kettingregel, de winst en verlies, de ruiling en gezelschapsrekening. Bij de staatkundige Aardrijksbeschrijving blijft het niet bij Java en den Indischen archipel. Ook Azië en Europa worden daarbij opgenomen. Niet alleen op eilanden met de landen, die zij in zich sluiten, wordt het oog gevestigd, maar ook op de aarde als een geheel wordt de blik gerigt. (!) Vooral als woonplaats van menschen leert men haar beschouwen. (!) Ook hare hoedanigheid als hemelligchaam wekt de verdiende belangstelling. Blijkbaar verlangt men hier het aanschouwingsvermogen te oefenen, het nadenken op te wekken en tot bestrijding van volksbijgeloof een licht te ontsteken over de dagelijksche verschijnselen aan den hemel, over de wisseling van dag en nacht, over zons– en maansverduistering. Bovendien is aan de kweekschool eene gewone kinderschool verbonden, om de leerlingen gelegenheid te verschaffen zich in het geven van onderwijs te oefenen." (1)

Wat is hier nu gezegd, dat niet evenzeer geldt van

(1) Toestand, enz., pag. 113, 114, 115.

de kweekschool te Tanawangko? Uitgenomen de strijkaadjes en beleefde vormen, waarom ik niet verzoek, kan men dezelfde beschrijving doen gelden voor de kweekschool der zending als voor die van het Gouvernement. En waarom ook niet? Wordt het taalonderwijs niet gebezigd om het voorstellingsvermogen te ontwikkelen, door de methode van VAN BRINK en VAN DEN HEUVEL te volgen bij het begin; en krijgen zij later geen heldere begrippen over taal? Wordt het rekenen niet benuttigd tot opscherping van het oordeel, dewijl ik kon schrijven: „Zij doen niets, of zij begrijpen waarom zij het doen?" Wordt hier niet evenzeer het aanschouwingsvermogen geoefend, het nadenken opgewekt en het bijgeloof opgeruimd door de aardrijkskunde in al hare onderdeelen?

Maar hoe zou dat alles nu kunnen plaats vinden op eene inrigting die uitgaat van de zending? . . . Over den omvang van het onderwijs te Soerakarta enkel lof, en over denzelfden omvang van het onderwijs te Tanawangko heet het: „Had hij (Schrijver dezes) zich enkel in die rigting bewogen, (om elementaire kennis aan te brengen), wie weet hoe hij door de ervaring geleerd, later den al te wijd getrokken kring naar de behoeften en de vatbaarheid der bevolking had weten in te korten, en met ter tijd geen domme veelweters, maar eenvoudige degelijke onderwijzers gevormd had." (1) Terzelfder tijd waarvan mijn verslag dateert, moest ik van eene andere zijde vernemen, dat ik den kring nog niet wijd genoeg had getrokken! Later wensch ik aan te wijzen, dat er behalve de zoogenaamde theologische vakken geen enkel vak onderwezen wordt, dat

(1) Toestand, enz., pag. 75.

niet door HARTHOORN zelven wordt gewenscht en noodig geacht!

Maar waar is het bewijs, dat hier domme veelweters gevormd worden? Kunt gij het welligt vinden in de verklaring die volgt, lezer? „Nu hij (Schrijver dezes) voor geen gewone scholen arbeidde, maar voor zendingscholen, die bijzonder ten doel hebben kinderen op te leiden tot leden der Christelijke kerk . . . . nu raakte hij geheel van de wijs. Hij wilde den Bijbel niet enkel gelezen, maar ook begrepen hebben. En om nu den eenvoudigen Bijbel te doen begrijpen, kon hij zijne theologische geleerdheid niet missen. Die theologische geleerdheid verbijsterde het brein van den ongevormden inlander, en voerde hem uit het werkelijke leven naar eene hersenschimmige wereld. Nu was het niet meer mogelijk uit hem een' onderwijzer te vormen, eenvoudig en ongekunsteld genoeg om met en voor het kind te leven, te denken en te werken!" (1)

Zoudt gij nu uit die tirade niet afleiden, dat mijne kweekelingen allen – op hun hoofd liepen? Of zoo zij het nog op de beenen hielden, zich met vertrokken oogen en gapenden mond voortdurend trachtten te verdiepen in diep theologische vraagstukken, en zich overgaven aan bespiegelingen en hersenschimmen? Gij ziet ze, dunkt mij, reeds voor u: de oogen hol en wild, soms ook mat; de wangen ingevallen, waggelend daar heen dwalende als geraamten! Stel u gerust, lezer! Zij zijn zeer goed in het vleesch, laten zich hun eten, goed smaken, en zijn zoo zeer gehecht aan het tastbare, dat zij nog geen enkel volk of individu zijne hersenschimmen benijden!

---

(1) Toestand, pag. 75–77.

„Die theologische geleerdheid!”

Ja, die is verbazend! **Harthoorn** geeft den geheelen omvang daarvan op met mijne eigene woorden. „Alle dogmatisch onderwijs moet uitgaan van den Bijbel, en elke voorstelling moet bijbelsch zijn. Ellende, verlossing en dankbaarheid zijn daarbij de hoofdmomenten, waarbij natuurlijk beschouwingen over God, den mensch en den persoon des Verlossers. Het leven en werken, lijden en sterven, de opstanding en verheerlijking des Heeren trekken mij het meeste aan, en worden ook het uitgebreidst behandeld. Dit moet ook de hoofdinhoud zijn van de prediking onzer helpers, en wat daar buiten ligt, moeten zij zelven (later) zoeken en verwerken.” (1)

Welk een' omvang! Wat al tijd zal daaraan te koste gelegd worden! Hoe veel kostelijke uren, die zooveel nuttiger konden besteed worden, b. v. met het verhalen van alifoersche legenden! . . . . Zij krijgen dit onderwijs eenmaal 's weeks — een geheel uur! — te zamen met mijne adspirant–ledematen. Het spreekt van zelf, dat bij zulk eene uitbreiding hun brein niet meer op stel kan komen.

En bleef het daar nu bij, dan zou men er nog vrede meê kunnen hebben; maar wij hebben slechts een deel genoemd. Zij krijgen ook eenmaal 's weeks een geheel uur onderwijs in de bijbelsche geschiedenis; ook hebben zij naar evenredigheid evenveel tijd te besteden of meer nog aan bijbelverklaring, en in het laatste jaar ook aan de inleiding op de bijbelboeken!

Ziedaar alles. Nog eens moet ik echter verklaren, dat de tijd van drie jaren, karig genoeg berekend is, maar

(1) Med. VI dl., 4 st., pag. 353, 354 enz. Toestand, enz. pag. 71.

de bepaling van dien korten termijn is eenvoudig het gevolg van de groote behoefte aan onderwijzers. Ik moet tevens mededeelen, dat dit onderwijs volstrekt niet voor allen hetzelfde is.

Even gelijk het eigenlijk taalkundig onderwijs en de wiskundige aardrijksbeschrijving wordt ook de behandeling van de inleiding op de Bijbelboeken uitgesteld tot het derde jaar. Zoo worden de kweekelingen dus eerst onderwezen in de elementaire vakken, die zij als onderwijzers behoeven, en hun brein loopt dan nog niet te veel gevaar; en later gaan zij over tot vakken, die meer dienen tot verdere ontwikkeling, en die noodig zijn in hunne betrekking als helpers bij de evangelisatie. Gebeurt het nu, dat er zijn, die na het tweede jaar in mijne schatting te achterlijk zijn, dan blijven zij in de tweede klasse, en nemen geen deel aan dat hoogere onderwijs – opdat zij bij hun vertrek ten minste als onderwijzers voldoen kunnen. Van dezulken is nog niet te bepalen, dat zij voor de evangelisatie niet tot hulp kunnen zijn.

Gaan wij nu eens de vakken van onderwijs nader beschouwen. Wij volgen HARTHOORN.

„Bij het onderwijs in het lezen, maakt GRAAFLAND gebruik van de door hem vervaardigde leesboekjes in drie stukjes, op de klankmethode gegrond." (1) Uit vergelijking met pag. 72 blijkt, dat HARTHOORN het wil doen voorkomen, als of de kweekelingen nog moeten leeren lezen, als zij op de kweekschool komen. Of hier nu opzet in het spel is, wil ik gaarne aan anderer beoordeeling overlaten. Uit mijn verslag blijkt genoeg, dat het gebruik dier spel- en leesboekjes dient om hen

---

(1) Toestand, enz. pag. 66.

te oefenen in het geven van onderrigt. „De leerlingen staan op eene rei, en een van hen werkt op het bord. Hij, die voor het bord staat, bekleedt de plaats van den schoolmeester, en de anderen zijn de kinderen. Zoo behandelen zij het eerste en tweede mijner spel- en leesboeken, afwisselend als meester of als kinderen fungerende. Op de school te Tanawangko brengen zij dat alles in beoefening." (1)

Kon het nu duidelijker worden aangewezen, dat het hier slechts om het oefenen in methode te doen is? — En hoe durft HARTHOORN dan zeggen: „Een onderwijs van drie jaren, dat met spellen aanvangt . . . . ? (2)

De leesboeken, die worden opgenoemd, zijn mijn Natuurlijke historie, de bijbelsche verhalen van BARTH, vertaald door WILKEN en het Nieuwe testament. Ik maak opmerkzaam, dat een gedeelte van mijne Aardrijkskundige beschrijving van de Minahassa ook tot leesboek is ingerigt, en dat de hoogste klasse ook leest in het leesboek voor de Wiskundige aardrijksbeschrijving.

Wat naar ons inzien nog ontbreekt zal ik later bespreken.

Bij het schrijven geen aanmerking.

Het rekenonderrigt. HARTHOORN haalt aan: „De jongelingen hebben voor dit vak veel lust en goeden aanleg, maar . . . . voor het rekenen uit het hoofd hebben zij minder aanleg en weinig lust. Het kost te veel moeite en daarvan hebben zij een' nationalen afkeer." De verklaring van dien minderen aanleg, gaf ik niet; over de reden van dien geringen lust sprak ik mij duidelijk uit. HARTHOORN weet het echter beter; het is niet door

(1) Med. VIe deel, 4e stuk, pag. 337.
(2) Toestand, enz. pag. 72.

minderen aanleg en weinig lust, maar de verklaring is deze: bij het cijferen op de lei kan veel werktuigelijk verrigt worden; bij het rekenen uit het hoofd komt het geheel en al op begrijpen aan, en dit juist wordt gemist." (1)

Zulke uit de lucht gegrepen verklaringen klinken sterk; met een weinig à plomb kan men menigeen verbluffen. De naauwlettende lezer zal echter wel gevraagd hebben: waar is het bewijs voor die stoute bewering? – Maar . . . dat blijft uit. Neen, toch is er een bewijs: bij HARTHOORN staat het vast! Daartegen is dus niets meer te zeggen, tenzij de lezer mijne verklaring zou willen aannemen, dat de kweekelingen zeer goed begrijpen wat zij doen, en waarom zij het doen; dat ik het werktuigelijke geen ruimer plaats bij het onderwijs doe innemen, dan daarvoor volstrekt noodzakelijk is. Om met iets gerings te beginnen, begrijpen zij zeer goed en kunnen zij het verklaren, waarom men bij het vermenigvuldigen met tientallen, enz., ook de gedeeltelijke producten op de tweede, derde, enz. plaats neêrschrijft; – bij herleidingen zullen zij onderscheidene wegen kiezen, en dan begrijpen zij zeer goed, en verklaren, waarom zij zoo doen; – en later – om de andere grens van het onderrigt te bespreken –, begrijpen en verklaren zij den aard van zamengestelde evenredigheden, enz. Het zou mij te ver doen uitweiden, als ik hier in bijzonderheden wilde treden. Maar waar ter wereld heb ik ooit gezegd, dat de kweekelingen geen' aanleg hebben tot verstandsontwikkeling? Waar ik ook van het volk gesproken heb, is „de gelukkige aanleg voor ontwikkeling van verstand en de vorming van het hart bijna schering en inslag.

(1) Toestand, enz. pag. 66.

Of wordt dat weêrsproken door de ontboezeming, dat ik „soms stuit op eene botheid en stompheid, die mij (wel eens) ter nederslaan?" Is daar sprake van het geheel; is daar sprake van regel? Heeft niet ieder onderwijzer ook in Europa soms ontmoedigende ondervindingen?

De verklaring van het schuwen van inspanning mogt niet gelden, en daarom moest eene reden gevonden worden, die het geheele onderwijs aan de kaak zou stellen, als werktuigelijk – als afrigting! – Maar met hun „lust in het rekenen," en hun zoo geprezen „willig geheugen," zouden zij dan toch dat werktuigelijke wel kunnen toepassen op de uitwerking van eenvoudige vraagstukken als waartoe het dagelijksch leven aanleiding geeft. Begrijpen doen zij vraag en bewerking zeer goed – maar het kost inspanning, en daarvan hebben zij meestal een' afkeer. Of is ook dat zoo vreemd in een land, waar noch de natuur, noch de leefwijze ooit veel inspanning noodzakelijk maakt – allerminst op intellectueel gebied? – En nu mogen er lieden zijn – bijzondere menschen – die bij het zoogenaamde rekenen uit het hoofd niet meer inspanning behoeven, dan wanneer zij van lei en griffel of papier en potlood zijn voorzien; onze Alifoeren werken liefst met die hulpmiddelen tot veraanschouwelijking, en zonder dat er inspanning van het geheugen en voorstellingsvermogen gevorderd wordt.

Hun mindere aanleg voor het rekenen uit het hoofd vindt zijne verklaring in hun nog gebrekkig voorstellingsvermogen, en de weinige inspanning, die zij zich geven willen. Waar zij dat echter wel doen, blijkt al spoedig, dat het hun niet aan het begrijpen hapert. In 1855 schreef ik dan ook:

„Hier heb ik soms het genoegen gehad, eeniger oplettendheid en vlugheid te bewonderen; want hoe snel ik

ook een en ander opgaf, wat voor hunne bevatting berekend was, altijd waren er onder hen, die mij op den voet volgden – d. i. het antwoord dadelijk gereed hadden. De zucht om de eerste te zijn strekt hun hierbij ten spoorslag." (1)

Het zingen liet HARTHOORN rusten. Liefst! Anders had hij ook moeten spreken van het opwekkende en aangename der uitspanning, die daarmede den leerlingen wordt aangeboden, en dat gaf hier nu geen pas.

Maar bij het bespreken van het rede- en taalkundig ontleden heeft HARTHOORN betere gelegenheid om mijn onderwijs te hekelen.

„Eenen opgegeven tekst, zoo die niet van al te ingewikkelde constructie is, kunnen zij (de kweekelingen) zonder moeite ontleden, eerst redekundig en dan ook taalkundig." Zoo haalt HARTHOORN van mij aan, om er dan de onschuldige aanmerkingen op te doen volgen; „De bijbel is de bron van verlichting des verstands. Men leert er uit lezen, men leert er uit ontleden, men leert er alles uit. . . . .! (2)

Die te veel wil bewijzen, bewijst niets. HARTHOORN geeft ons hier aanleiding om eenige onwaarheden in zijn schrijven aan te toonen.

Eerste onwaarheid. „De bijbel is de bron van de verlichting des verstands." Dat hebben wij, in dien zin, nooit beweerd.

Tweede onwaarheid. „Men leert lezen uit den bijbel." De bijbel komt eerst in handen der schoolkinderen als zij reeds kunnen lezen. De kweekelingen der kweekschool kunnen lezen vóór zij op de kweekschool komen.

---

(1) Med. III dl. 3 st. p. 294.
(2) Toestand, p. 67.

Derde onwaarheid. „Men leert er uit ontleden." Het ontleden wordt geleerd eerst op kleine volzinnen, allengs op grooter en meer ingewikkelde, die vrij gekozen, en uit het hoofd opgegeven of uit de gewone leesboeken genomen worden. Als proeve van ontwikkeling hierin wordt dan eindelijk nu en dan een tekst gekozen, die naar den bekenden bijbelstijl soms tamelijk inééngedrongen en ingewikkeld kan zijn.

Vierde onwaarheid. „Men leert er alles uit." Ik behoef naauwelijks aan te toonen, dat dit onzin is.

Een „tekst" – dat was de aanstoot. Het geldt dat oude, versletene boek, dat al zoo menig brein heeft verward! Had ik nu maar, in plaats van een woord van JEZUS of PAULUS, iets gelijkluidends genomen van SOCRATES, PLATO, CICERO of anderen – dan ware ik ongemoeid gebleven.... Zou ik welligt in mijn verslag duidelijker geweest zijn, als ik gezegd had, dat het eerste stukje van MEURSINGE's Maleisch leesboek goede gelegenheid aanbiedt tot ontleding?

„Het taalkundig onderwijs heeft betrekking – niet op de volkstaal, het Alifoersch; (het doodvonnis is over haar geveld!) maar op de taal der kerk en der school, op de taal van den hoog maleischen bijbel!" (1)

Het is ons bij het vele stuitende, dat ons tegenkomt in HARTHOORN's schrijven, werkelijk een genoegen, hier weder niet aan opzet te moeten denken. HARTHOORN praat eenvoudig na, en dewijl nu onkunde in dit opzigt te verschoonen is, kunnen wij het hem niet zeer euvel duiden. Wel hadden wij van hem mogen verwachten, dat hij eerst beter berigten had ingewonnen omtrent de taal, die bij ons onderwijs gebezigd wordt. Daartoe was zelfs gelegenheid te Rotterdam; maar........

(1) Toestand enz. p. 67.

Het is waar, de volkstaal wordt niet onderwezen — maar een doodsvonnis is ook niet over haar geveld. Dat zij niet geschikt is voor litterarisch gebruik voor het volk in zijn geheel, is jammer. HARTHOORN heeft niet beproefd de redenen (p. 182) daarvoor opgegeven te wederleggen. Daarvoor is trouwens nog veel meer te zeggen. Maar al geef ik geen onderwijs in die taal, daarom wordt zij toch wel ter sprake gebragt, daarom maak ik wel gebruik van vergelijkingen met het Maleisch, waar het te doen is om eenig taalkundig begrip; daarom is zij nog niet dood voor het volk, ook niet voor de scholen, ja zelfs niet voor de kerk! Zij wordt nog veel gebezigd, al erken ik gaarne, dat er voor praktisch gebruik meer werk van gemaakt kon worden.

Het onderwijs in de taal bedoelt niet de taal van den zoogenaamden hoog maleischen bijbel, maar wel de maleische taal zelve. Wel komt het in de Leijdekker-Werndleysche bijbelvertaling gebezigde maleisch ter sprake, en dan is het volstrekt geen bijzonderheid, dat de fouten tegen de maleische taal besproken worden, maar het is niet te doen om de taal van den hoogmaleischen bijbel!

Die Leijdekker-Werndleysche bijbelvertaling, wat al pennen heeft zij in beweging gebragt! Maar slechts enkele van die schrijvers verstonden Maleisch genoeg, om de zaak grondig te beoordeelen. Een der weinigen, die regt van spreken had was de Heer NEUBRONNER VAN DER TUUK. Zijne veroordeeling op taalkundig standpunt was gegrond; maar men moet toch niet meenen, dat die bijbel niet verstaan wordt. De bijbellezer in de Minahassa verstaat de belangrijkste gedeelten, en leest die niet, alsof hij Latijn voor zich had. Neem ik hiermede nu die vertaling in bescherming? Dat zij verre.

Ik wenschte, dat wij een betere bezaten. Reeds voor zes jaren heb ik hare gebreken besproken in een stuk dat aan het Zendeling- en aan het Bijbel-genootsthap gezonden, is eenvoudig tot mededeeling van gedachten.

Maar die taal van den zoogenaamden „hoog maleischen bijbel" is niet de taal der kerk en der school: HARTHOORN praat na, maar weet van de zaak zelve niets; wij zullen dat later doen zien.

De aardrijkskunde geniet de eer van niet geheel verwerpelijk bevonden te worden. Zoo zou men meenen. Maar vergelijken wij pag. 74, dan wordt het ons zeer euvel geduid, en wordt het belagchelijk gemaakt, dat de leerlingen kennis dragen van de ontdekking van Amerika, van de reizen om de wereld, van de pogingen om langs anderen weg naar Indië te komen; enz. Of wij hebben ons dus bezondigd met de jongelieden bekend te maken met de bewoonde aarde in haar geheel; òf wij hadden het moeten laten bij eene dorre opnoeming van namen!

Vraagt gij, of ik dan die kennis noodzakelijk acht? Ik antwoord: ja, tot meerdere ontwikkeling en het geven van eén' ruimeren blik voor hen, die tot meesters gevormd worden; voor de scholen hebben zij die nog niet noodig.

Hier ter plaatse is echter voor HARTHOORN eene gunstige gelegenheid om nog een' kráchtigen Seitenhieb te geven. „De aardrijkskunde van Palestina wordt allerminst vergeten."

De waarheid is, dat ik de aardrijkskunde van Palestina reken onder de vakken, die meesters noodig hebben tot eigene ontwikkeling en tot betere aanschouwing, om daardoor ook niet genoodzaakt te zijn bij het spreken over bijbelsche verhalen in het onbestemde rond te tasten.

Voor de school gebruiken zij deze kennis niet; want de aardrijkskunde van Palestina wordt in de school

niet onderwezen. Eerst in het derde jaar behandel ik die met de kweekelingen die ver genoeg gevorderd zijn. Dit vak blijft niet zoo lang wachten, omdat het zoo moeijelijk is; maar omdat ik het niet het meest noodig keur. Wat er dus van HARTHOORN's „'t allerminst" te denken valt, gelieve de lezer te beoordeelen ....

Overigens gelieve men hier HARTHOORN's eerlijkheid wel te waarderen. Wat hij van de aardrijkskunde van Palestina schrijft, geldt mijn verslag van 1855. Zes jaren later komt zelfs de naam van Palestina niet meer in mijn verslag voor. HARTHOORN schreef in 1865! – De reden, dat dit ook in 1861 niet meer vermeld werd, is, omdat ik in het laatste jaar van den leertijd, mij slechts korten tijd er mede heb op te houden. De schets daarvan wordt niet meer in dictée gegeven, maar de leerlingen copiëren die in hun' vrijen tijd.

Omdat ik wachtte op een boekje voor dit onderwijs van eene andere hand, en omdat het voor schoolgebruik niet noodig is, heb ik mijne schets daarvan niet doen drukken (1). Mede eene aanbeveling van HARTHOORN's „allerminst." – De schets gaf ik dus vroeger, in dictée, en terwijl ik het dictée gaf, liet ik spellen, en sprak ik over het gebruik van leesteekens en woorden. Ik deed zulks, om dat dicteren tot nut te doen zijn. De inhoud werd natuurlijk eerst later besproken. Nu doet HARTHOORN het voorkomen, alsof ik te midden van het aardrijkskundig onderwijs uitstappen maak op taalkundig gebied.

Dat .... „Om er niet meer van te zeggen," en

(1) Wat noodzakelijker is voor het algemeen en voor de scholen heb ik wel doen drukken. Daaronder reken ik de Wisk. aardrijkskunde en inzonderheid: eene aardrijkskundige beschrijving van de Minahassa, met eene groote kaart, beiden voor schoolgebruik.

(op pag. 145) „men kan het zoo naauw niet nemen," is verwaand; en de voorstelling is onwaar.

„Het onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis trekt de leerlingen niet bijzonder aan. Waarom niet?" Zoo vraagt HARTHOORN, en mijn antwoord daarop heeft hem weder aanstoot gegeven. Ik heb geschreven: „omdat zij gaarne hooren, maar liever niet leeren, en onderzoeken nog minder." (1)

Voor wie hier iets duister mogt zijn, zeg ik tot opheldering gaarne, dat het hooren gemakkelijker is, en de leerlingen dat ook wel willen. Wat hun daarvan bijbleef, zouden zij ook wel kunnen terruggeven. Maar langs dien weg wil ik hen niet tot kennis brengen. Er is bij het beoefenen der geschiedenis ook te leeren, dat wil zeggen in het geheugen te prenten, en dat juist doen zij niet gaarne. Veel minder nog willen zij onderzoeken. Ik mag volgens HARTHOORN hier niet van onderzoek spreken. Nu dacht ik, dat, op hun standpunt, het zelf zoeken en nalezen en in verband nagaan der geschiedenis wel met den naam van onderzoek kon bestempeld worden. Heb ik daarin gedwaald, dan maak ik *amende honorable* voor dat woord, en geef iedereen de vrijheid, om er het meest passende en nederigst klinkende woord voor in de plaats te stellen.

„Het oogpunt, waaruit ik die geschiedenis behandel, is: de opvoeding des menschdoms door God. Oorzaken en gevolgen worden in het breede besproken." Het schijnt, dat HARTHOORN mij die beschouwing ter wille van mijn behoudend standpunt wil vergeven; maar nu vraagt hij: „Begrijpen dat de trage leerlingen?" – Nu wist

(1) Zie Toestand, enz. p. 68.

ik niet, dat traagheid, natuurlijke vadsigheid en een zeker opzien tegen inspanning redenen waren, dat men iets niet zou kunnen begrijpen. Het is mij dus wel een raadsel geworden. Ik weet en zie genoeg, dat de lust tot inspanning bij mijne leerlingen dikwijls gering is, en dat ik hen dikwijls moet opwekken; maar ik weet ook, dat zij wel degelijk aan het werk en tot inspanning te brengen zijn, en dat daarbij hun verstand zich gelukkig ontwikkelt.

Maar . . . . . hoe het nu te verstaan als er „schier gelijktijdig," volgens HARTHOORN, dat is een jaar later, deze woorden uit mijne pen zijn gevloeid: „Hunne voorstelling omtrent (gebeurde) zaken en het verband tot den tijd, waarin die geschied zijn, is uiterst zonderling. Met de jaartallen in het geheugen, maken zij zich schuldig aan zulke grove anachronismen, dat het duidelijk wordt, dat zij moeijelijk, mag ik zoo eens zeggen, de zaken achter elkander zien staan, en er in hunne voorstelling, evenmin als op chinesche teekeningen, eenig spoor van zuivere perspectief in de geschiedenis te vinden is." (1)

On doit juger les écrits selon leur date . . . . en in verband met het onderwerp dat besproken wordt. Of dat hier door HARTHOORN gedaan is, neem ik de vrijheid te betwijfelen: trouwens hij doet dit nergens. — Het bovenstaande schreef ik in het stuk met het opschrift „ISMAËL TIWOW. Eenige gedachten omtrent Inlandsche Evangelie-predikers in de Minahassa." (2) Ik had betoogd (pag. 210), dat de Minahasser in het opnemen der aangegeven stof werkelijk eenen aanleg openbaart,

(1) Med. VIIe deel, 2e stuk, pag. 200.
(2) Med. VIIe deel, 2e stuk, pag 200.

die verblijdend is: in nadoen en toepassen zelfs, maar volgens eenen aangewezen weg, kunnen velen het verwonderlijk ver brengen; maar om zelfstandig zich eenen weg te kiezen en te blijven bewandelen, — dat vindt men niet, zelfs niet bij eenen enkelen."

Blijkbaar heb ik trachten aan te wijzen, dat er van zelf produceren bij hen nog weinig sprake is. Opnemen en zelfs toepassen, ja dit laatste soms werkelijk verblijdend, in eigen vormen en beelden bij het spreken en met eigenaardigen tact bij het onderwijzen, dat is tot heden nog het hoogste standpunt, dat wij bij hen waarnemen. Maar om dit te kunnen doen, moeten zij de zaken zelven tot zekere hoogte begrijpen. En dit doen zij ook. Echter is dit begrijpen geen vrucht van eigen nasporen, vergelijken, oordeelen en besluiten: het is hun duidelijk gemaakt voor hunne bevatting, en nu begrijpen zij het, en kunnen het ook toepassen. (1) Maar om nu zichzelven eene nieuwe baan te kiezen, een' stap verder te gaan, een zelfstandig, logisch besluit te vormen, en daarop voortgaande eene zelf gevormde aaneenschakeling

---

(1) Het is duidelijk, dat al het gezegde betrekking heeft op onderwerpen, die hun nieuw zijn, die buiten den kring hunner kennis en opmerking liggen — afgetrokken onderwerpen. Dat zij b. v. geen opstellen zouden kunnen maken over zaken, die zij nog niet hebben hooren behandelen, maar die zij bij ervaring en eigen opmerking kennen, kan hier niet bedoeld zijn. Als ik opstellen laat vervaardigen, neem ik juist dikwijls onderwerpen, waarover zij mij nog nooit gehoord hebben, maar die zij door eigene opmerking kunnen kennen. Zoo hebben zij gedurende de laatste maand opstellen gemaakt over: de mapaloes, — den wind, — het bestuur, — de zee. — Ik zend met de zeepost proeven aan het Genootschap. — Die onderwerpen zijn door hen behandeld, zonder dat zij mij daarover ooit bepaald gehoord hebben. In taal of stijl heb in geen enkele verandering aangebragt. Het zijn meest stukken van jongelieden, die thans een half jaar onderwijs genoten hebben. (*a*)

(*a*) Die stukken zijn bij het Bestuur ontvangen, en leveren aardige proeven van voorstelling en stijl. RED.

van begrippen te verkrijgen, – dat vindt men niet. Nog ontbreekt het hun daartoe in de eerste plaats aan het regte voorstellingsvermogen: zij zien de begrippen niet scherp afgeteekend; de lijnen en grenzen verliezen zich voor hen nog in een nevelachtig half–donker. Is het wonder, dat zij ook gebeurde zaken niet juist afgebakend achter elkander zien staan; dat zij in de geschiedenis nog niet het „zuivere perspectief" ontdekken, dat door ons ontwikkeld oog wordt waargenomen? Maar zou dat nu ter andere zijde eene reden zijn, dat zij gegeven voorstellingen niet zouden kunnen bevatten? Als wij hun oorzaken en gevolgen duidelijk voor oogen stellen, zouden zij die niet kunnen begrijpen? – Om slechts iets te noemen: zou men meenen, dat zij niet kunnen begrijpen, hoe het verblijf der Joden in de ballingschap, te midden van de uitspattingen der beeldendienst, hen voor altijd genezen heeft van hunne neiging om zich daaraan over te geven? – Zoo men het meene: ik kan niets anders zeggen, dan dat men zich dan vergist. Juist ten opzigte van dergelijk verband tusschen oorzaken en gevolgen krijgen de leerlingen een' ruimen en goeden blik in de geschiedenis.

En nu komen wij tot de alles bedervende „theologische vakken." – In het opnemen der aangegeven stof, hebben wij bij herhaling gezegd, openbaart de Minahasser werkelijk eenen aanleg die verblijdend is." Beteekent dit nu, dat zij alleen opnemen door het geheugen? Mag men ook niet spreken van het opnemen van begrippen door het verstand? En zouden zulke begrippen ook den leerling niet helder kunnen worden?

Ik wil mijnen leerlingen mededeelen, dat het zeewater soortelijk zwaarder is dan het rivierwater. Als ik hun dat zoo zeg, nemen zij het aan, en later weten zij dat

ook te zeggen. Begrijpen zij nu, dat het waar is? Neen. Maar laat ik het daarbij? Ik hoop niet, dat gij het meenen zult.

„Als ik een' steen in het water werp, wat gebeurt er dan met dien steen?"

A. Dan zinkt hij.

„En als ik een stuk hout in het water werp, wat gebeurt er dan met het hout?

B. Dan drijft het.

„Dus als ik een stuk ebbenhout in het water werp, dan drijft het? . . . . .

A. B. C. Neen, dan zinkt het.

„En B. zegt, dat het drijft.

D. Ja, maar alleen ligt hout.

„En zwaar hout?

E. Zwaar hout zinkt.

„Maar hebt gij nooit gezien, dat hout in zee dreef en in de rivier zonk?

A. Ja bij vlotten.

„Wordt dan het hout zwaarder, als het in de rivier komt?

B. Neen.

„En waarom zou een steen dan wel zinken in het zeewater en in de rivier?

(Dikwijls geen antwoord: de sprong is wat groot.)

„Als ik een glas water neem, en ik neem een ander glas met steentjes, welk glas is dan zwaarder?

A. B. C. Het glas met steentjes.

„Waarom zou nu een steen wel zinken?

D. Omdat die zwaarder is dan het water.

„En waarom zou hout op zee kunnen drijven?

E. Omdat het ligter is dan het water.

„Maar als het dan in de rivier zinkt?

F. Dan is het zwaarder dan het rivierwater.

„Is het dan zwaarder geworden, als het in de rivier komt?"

G. Neen, maar het rivierwater is ligter dan het hout.

„En het zeewater was zwaarder dan het hout, wat is dus zwaarder zeewater of rivierwater?

A. B. C. D. enz. „Zeewater is zwaarder."

Dit is, ik erken het, geen wetenschappelijke behandeling van het begrip specifieke zwaarte; maar ik vertrouw toch, dat zij niet verworpen zal worden, als middel om het denkvermogen te ontwikkelen. Op dergelijke wijze tracht ik mijne leerlingen velerlei begrippen bij te brengen, waarop zij door eigen nadenken zonder hulp niet zouden komen.

Zoo komen zij ook al tot „heldere begrippen omtrent den bijbel, zijn ontstaan, zijne waarde, kracht en zin." Ik zeg niet, dat zij dat uit zich zelven opdoen, maar een bevattelijk onderwijs is ook bij hen niet te vergeefs.

Zoo kan de Minahasser opnemen, zonder die innerlijke werkzaamheid van den geest te bezitten, die hem geschikt maakt om zelf te scheppen. Dus kan men hem alles leeren, even goed de strengst regtzinnige begrippen, als vrijere opvattingen en zelfs de ergerlijkste dwalingen." Maar belet dit nu, dat men hem door opleiding tot heldere begrippen brengt; dat hij eindelijk eene overtuiging zal hebben; dat hij die overtuiging zal weten te handhaven; en dat hij „in staat zal zijn een' vijandigen geest weêrstand te bieden?" Al weder: ik verheug mij het gezien te hebben; en de zamenvoeging door HARTHOORN van woorden tusschen wier inschriftstelling niet minder dan zes jaren verliepen, heeft mij volstrekt niet overtuigd, dat ik onmogelijkheden of onwaarschijnlijkheden mededeel.

„De geschiedenis des Heeren werd volgens mijn Verslag van 1855 in dictaten gegeven. In het Verslag van 1861 komt dit niet meer voor. Toch moest HARTHOORN het gebruiken. Hij schreef in 1865! . . . . In die tien jaren zou er wel niets veranderd zijn! Nu doet de tijd er wel niet veel toe; en had ik vroeger verkeerd gehandeld, onpaedagogisch, onpractisch of wat niet al, dan zou ik het erkennen; dewijl het blootleggen van verandering van vakken en methode reeds eene gedeeltelijke bekentenis in zich bevat, dat men veranderd is van inzigt, tenzij bijzondere omstandigheden daartoe aanleiding gegeven hebben. Ook dit dicteren heeft sedert eenige jaren opgehouden, en de leerlingen copiëren de schets in hunne vrije uren. Daarmede vervalt ook HARTHOORN's gemoedelijk bezwaar over de zamenvatting van meer dan één doel. Hoe onpractisch ook! Bij een dictée voor leerlingen, die nog veel oefening noodig hebben tot het schrijven eener zuivere taal, te spreken over leesteekens, woorden en het gebruik daarvan.

Bij het bespreken van „JEZUS omwandelingen," zoo als het in het Maleisch heet, op de kaart de plaatsen volgen, waar een en ander is geschied! 't Is niet te verdedigen!?

Toen later, zie verslag 1861, mijn eigenlijk taalkundig onderwijs toenam, en dat een vak vormde, kon ik nalaten te doen wat ik tot 1855 deed, toen ik mij zelven nog geen rekenschap kon geven, tot welke hoogte ik het mogt en moest brengen, en welke methode ik volgen zou. Ik behoef dus geen dictaten meer te geven, en die aan te wenden tot oefening in de taal. Is nu bij het vaststellen van een bepaald leervak vooruitgang waar te nemen, en komt daardoor het vroeger bestaande uit

als gebrekkig, wat nood? Wie bereikt op eenmaal de volkomenheid? Ik acht het beter om te werken en proeven te nemen, met gevaar er later van te moeten afzien, dan niets te doen zoo als sommigen, die altijd over methode gehaspeld hebben, en ten slotte alles opgaven! Alleen zorge men ten minste met het gebrekkige nut te stichten; en dat meen ik gedaan te hebben. Men zou meenen in HARTHOORN een' practicus te vinden van het eerste water: hij heeft echter nooit iets uitgerigt; . . . daarom is hij van fouten maken gemakkelijk vrij gebleven!

„De eigenlijke bijbelverklaring wordt natuurlijk (*sic!*) niet over het hoofd gezien." Neen, integendeel, ik acht dit onderwijs zeer noodzakelijk, en te verkiezen boven alle regtstreeksch dogmatisch onderwijs. Voor de leerlingen bijbelverklaring, voor de gemeente bijbeloefeningen, acht ik het voornaamste werk, waar het op godsdienstig onderwijs aankomt. En omdat de leerlingen later in de verspreide negerijen onze helpers zullen zijn, moeten ook zij daarin geoefend worden. Ik kan dan ook mijne door HARTHOORN aangehaalde getuigenis vrijmoedig herhalen: „Verblijdend is hunne bijbelkennis, het inzigt, dat zij hebben zelfs in moeijelijke gedeelten der Evangeliën." (1) Door eene goede leiding bij het onderzoek — met uw verlof! — der schriften, leeren zij JEZUS redenen hoe langer hoe duidelijker verstaan, en toonen dikwijls, dat zij een goed inzigt erlangen in de Schrift.

Dat is wat ik verlang voor de kweekelingen en de Gemeente. Het is genoeg bekend, dat ik van dogmatiek niet veel werk maak. De welwillende benaming van

(1) Toestand enz., pag. 70.

diepzinnig-theologisch onderwijs, door HARTHOORN aan mijn catechetisch onderwijs aan de Gemeente gegeven veroordeelt zich zelve. Ik heb daarover boven reeds gesproken, en in mijn Verslag staat het duidelijk, dat de leerlingen dit krijgen met de gemeente.

En wat nu aangaat hunne oefeningen des avonds — nu en dan — in het catechiseren en spreken, kan ik niet anders doen dan verwijzen naar wat ik vroeger schreef. (1) De enkele schetsen, die ik mededeelde, getuigen genoeg, dat het niet ontbreekt aan eigenaardige toepassing van wat zij hebben opgedaan, en dat sommigen eene goede, bevattelijke en levendige voordragt hebben.

Met den preekvorm ben ik volstrekt niet ingenomen, hoewel ik om het algemeen gebruik mijne leerlingen ook daarin min of meer oefen. Meest tracht ik hen echter op te leiden tot eene geregelde behandeling van hun onderwerp. Daardoor leeren zij tevens logisch denken, en hebben zij eene goede oefening in den stijl. Hoorde men op welke wijze sommigen gebruik maken van beelden, en was men getuige van hunne voordragt, dan zou men zeker zeer veel van zijn' tegenzin opgeven. Dit laatste geldt echter meer van meesters, die reeds meer praktische oefening verkregen hebben. Dat de toepassing op geloof en leven bij de kweekelingen „nog meest verongelukt" (2) is, meen ik, geen ongewoon verschijnsel bij menschen, die nog hoegenaamd geen ervaring hebben. Eerst als zij aan het hoofd eener gemeente staan, leeren zij de behoeften beter kennen, en dan verongelukt de toepassing bij velen niet. Uit dat naïve „onthouden" van HARTHOORN putten zij niet veel; — zij wachten nog op dat wonder-geheugen!

---

(1) Zie o. a. Med. VI dl., 4 st., pag. 331, 332.

(2) Toestand, enz. p. 71.

Wij hebben het onderwijs op de kweekschool afgehandeld. „Vóór wij van de inrigting scheiden, nog een enkel woord." HARTHOORN vat alsdan het besprokene te zamen, en maakt zijn veroordeelend besluit. Wij willen ook het geheel zamenvatten, en zien tot welke gevolgtrekkingen wij komen.

De geheele voorstelling van onze kweekelingen, ons onderwijs en onze meesters, bij HARTHOORN, is onwaar, is valsch.

Hij laat hen op de kweekschool komen met een minimum van kennis, zoo als dit nog nooit heeft plaats gehad. Mogen er geweest zijn – uitzonderingen maakt HARTHOORN tot regel –, die de vier hoofdregelen der rekenkunde nog niet konden bewerken, – zij zijn toch nooit meer geweest dan één op tien. In de laatste jaren werden dezulken teruggezonden. Zij zouden, volgens HARTHOORN, beginnen met spellen; maar de waarheid is, dat ik er nog nooit een' heb ontvangen, die niet kon lezen.

Ik begin op de kweekschool alles van meet af aan, om verzekerd te zijn, dat er niet een of ander gebrekkigs blijft bestaan, waarvan ik geen kennis zou dragen; maar als ik nu zeg, dat ik van Februarij tot Augustus – met aftrek van anderhalve maand – met de nieuw aangekomenen tot de herhaling der hoofdregelen met zamengestelde benoemde getallen, in mijn derde rekenboek gekomen ben; dat zij die herhalingen, waarin de voorstellen nog al tamelijk ingewikkeld en zonder eenige volgorde dooreen gemengd zijn, – heden (14 Augustus) geheel alleen bewerkt hebben; dat slechts twee van de twaalf leerlingen fouten hadden, door enkele voorstellen niet goed te vatten; – dat zij die voorstellen nooit hebben zien voordoen; en dat ik alleen enkele aanmerkingen had omtrent het opzetten en eene kortere

bewerking van enkele voorstellen; – dan geloof ik genoeg te hebben medegedeeld, om aan te toonen:

1°. dat zij de zaken begrijpen;

2°. dat zij vlug genoeg van bevatting zijn;

3°. dat er met zulke jongelieden nog al wat is uit te rigten.

Het is waar, ik heb in de laatste maanden veel met hen gerekend; maar zij hebben toch ook meer gedaan. Daar is veel gelezen, en over het gelezene gesproken; daar is veel geschreven; de aardrijkskunde der Minahassa is geheel afgehandeld; er zijn praktische taaloefeningen gehouden, en brieven en opstellen gemaakt.

Nu is er in dertig uren in de week, dunkt me, nog al wat uit te voeren; te meer als men de kunst maar een weinig verstaat om den leerling het leeren aangenaam te maken. Ik kan dan ook zeggen, dat er gewerkt is, en dat er goede vorderingen zijn gemaakt.

Maar .... welk gehalte heeft nu die verkregen kennis? Wat hebben wij te denken van wat zij nu weten? Zal het hun bij blijven?

Er zijn onder eene menigte leerlingen altijd enkelen die meêgaan. Zij werken gelijk met anderen op, zitten slechts nu en dan in het naauw, maar geven zelden eenig teeken, dat zij werkelijk de zaken zich hebben toegeëigend. Dat is overal het geval; van daar zooveel brekebeenen en middelmatigheden in elken stand. Heeft het onderwijs daarvan de schuld! Ik geloof niet, dat men het beweren zal. Men schrijft het immers meest toe aan persoonlijken aanleg, enz.

Welnu, dat treft men in de Minahassa ook aan. Van dezulken geldt het wat ik schreef: „dat zij soms

totaal verliezen, wat zij eens schijnbaar zoo helder en zeker geweten hebben. (1).

Maar aan welk soort van „helder weten" hebben wij hier te denken? (2) Is dit het ware weten? Neen: zij hebben slechts schijnbaar helder en zeker geweten; zij praatten dikwijls slechts na, wat hunne medeleerlingen goed, niet schijnbaar, begrepen, hadden. Zij geven zelden eenig teeken, dat zij zich de zaken hadden toegeeigend, – en als zij de school verlaten, verliezen zij meest alles wat zij hebben opgedaan. Hun geheugen, – en op hen is HARTHOORN's beoordeeling van toepassing, – had hen een' tijd lang geholpen; maar toen dat niet meer te hulp werd geroepen, was ook alles verdwenen. (3)

Gelukkig geldt dit van velen niet. Er zijn er, die beter weten, bij wie het „helder en zeker weten" niet schijnbaar is. Zij begrijpen het onderwijs: zij leeren onthouden wat zij met hun verstand hebben ingezien.

HARTHOORN weet niet te onderscheiden, of – misschien moest ik zeggen – wil niet onderscheiden. Het was hem toch te doen om de geheele veroordeeling. Hoe zou uit de zending – met dien bijbel – iets goeds kunnen voortkomen! Ik heb reeds vroeger aangetoond, dat ik het opnemen nog anders mogelijk acht, dan door het geheugen alleen; dat mijne leerlingen niet machinaal van buiten leeren, maar eerst verstaan en dan onthouden. Bij het rekenen wordt het goed begrip van alles op

(1) Med. VI dl. 4 st. p. 328.

(2) Toestand, enz. p. 72.

(3) Het spreekt van zelf, dat dit niet het geval is met die kundigheden, die hun door gedurige oefening en routine zijn eigen geworden. Zij zullen goed blijven lezen, schrijven, de lagere rekenkundige voorstellen tot den regel van drieën bewerken. Evenzoo zullen zij wel onderwijs kunnen geven – maar dan geldt HARTHOORN's woord, dat zij „naboo tsen." Dit alleen van die mindere soort: voor de anderen geldt het niet.

den voorgrond gesteld. „De oefeningen nemen toe in moeijelijkheid, oefenen het denkvermogen, scherpen het oordeel . . (1) Over het geheel maak ik veel werk van het rekenen; want ik meen, dat er bezwaarlijk eenig onderwijs zal gevonden worden, dat — oordeelkundig behandeld — zoo geschikt is, om hunne geestvermogens in alle opzigten te ontwikkelen als het rekenen." (2) „Zij doen niets of zij begrijpen, waarom zij het doen." (3) Ik doe zoo weinig mogelijk voor, en laat meest hen zelven zoeken. Daarom kunnen ook hunne oefeningen niet gezegd worden te bestaan in nadoen." Zelfs bij de theoretische behandeling laat ik zelden eene definitie van buiten leeren, maar moeten zij die in eigene woorden terug geven.

Bij de wiskundige aardrijkskunde zal men b. v. de bewijzen voor de rondheid der aarde nooit geven met de woorden van het boek, maar altijd in eigene bewoordingen.

Ik zou zoo kunnen voortgaan, maar mij dunkt, dat ik genoeg heb aangetoond, geen geheugenwerk te willen. Voor HARTHOORN geldt dat alles echter niet. Hij ignoreert eenvoudig het geschrevene, of zegt, dat het niet waar is . . . . Niets gemakkelijker!

Dat geheugen speelt bij HARTHOORN een groote rol: het behoort tot een zijner stokpaardjes, en moet al den last dragen. Ik zou niet gaarne mijne leerlingen de eischen doen, waaraan HARTHOORN meent, dat zij zoo gewillig beantwoorden.

Zal ik de waarheid zeggen? Ik heb mijzelven dikwijls afgevraagd of ik het geheugen mijner kweekelingen

(1) Med. III dl., 3 st., pag. 293.
(2) Med. pag. 293, 294.
(3) Med. VI dl., 4 st., pag. 340.

niet meer opzettelijk behoorde te oefenen. Alleen bij het onderwijs in de aardrijkskunde en geschiedenis heeft dat plaats: deze vakken geven daartoe noodzakelijk aanleiding. Bij de verstandsoefeningen kan het geheugen evenwel ook niet passief blijven. Maar terwijl bij ons Europeanen het verstand het voorname middel is waardoor wij de zaken magtig worden, en wij ons veel door eigen nadenken en onderzoek verwerven, moeten wij bij het onderwijs van dit volk het denken nog zeer te hulp komen, om hen tot begrijpen te brengen. Doen zij dit eenmaal, dan onthouden zij het begrepene en kunnen het ook op eigene wijze verwerken en toepassen, al is het ook, dat zij op hunne beurt nog niets nieuws voortbrengen.

Nu vertelt HARTHOORN ons iets, dat wij nog niet ondervonden hebben. Hij zegt, dat „die Minahasser, tot onderwijzer gevormd, een meester is in het onthouden." (1) Dat is de Minahasser zijner verbeelding, niet die der werkelijkheid. Ik heb nog niet bevonden, dat zij in het werktuigelijk onthouden zulke meesters zijn: trouwens ik erken, dat ik er nog nooit de proef van genomen heb. Maar ook zijn zij niet, in tegenstelling van dat monsterachtig wondergeheugen „kinderen in het begrijpen" (2) te noemen.

Dat ongelukkige product van HARTHOORN's verbeelding moet nu schoolmeester worden. Ik geloof, dat het al niet gekker kan uitvallen, en hij heeft de eer eene potsierlijke caricatuur geleverd te hebben. De werkelijkheid is gelukkig anders. Deze doet u vele meesters kennen, die toegerust zijn met eene goede hoeveelheid kennis, die

(1) Toestand, enz. pag. 73.
(2) Toestand, enz. pag. 73.

zelven het ontvangen onderwijs hebben begrepen, en die in staat zijn de kinderen te vormen voor de zich meer en meer ontwikkelende maatschappij. Zij doen dit met meerder of minder goeden tact, al naarmate van hunnen aanleg voor het geven van onderrigt. Ook in Europa zijn het niet allen koks die lange messen dragen. Maar toch kon nog onlangs de Resident mij verklaren, dat Z.W.Ed. Gestr. meesters had aangetroffen, „die goed voldeden en klonken als een klok." Dezulken „zeggen niet op, wat zij van buiten kennen" (1), maar deelen oordeelkundig mede, wat zij weten, dat de kinderen bevatten kunnen; ook zij vormen op hunne beurt dikwijls vlugge en helder denkende leerlingen. En dat niet door „min of meer gelukkig na te bootsen, hetgeen zij op de kweekschool hoorden en zagen"; (2) maar zeer dikwijls op geheel eigenaardigen trant.

Ik mag op die wijze van velen spreken, zonder weder de keerzijde van anderen even volledig op te nemen, omdat ik juist die meestal geleverd heb, hoewel daarmede voor sommigen evenmin eenig goeds wordt uitgewerkt. Zoo heb ik eens van een' der leerlingen, die nog op de kweekschool was, en dus nog leerde, eene proeve gegeven van weinig tact. Natuurlijk moet die proeve bij HARTHOORN nu dienen tot aanwijzing hoe allererbarmelijkst het onderwijs moet zijn. En waar hij dan nog geen proeven heeft van min gunstige resultaten, daar heft hij de handen weeklagend omhoog, en zegt: „Wat zal het lot zijn der maleische spraakkunst met hare pas door GRAAFLAND, in afwachting van beter, ingevoerde kunsttermen?" (Die op de scholen nog niet wordt gebruikt). . . .

(1) Toestand, enz. pag. 73.
(2) Toestand, enz. pag. 78.

„Hoe zal het gaan met taal- en redekundig ontleden?" (Waarmede slechts een begin is gemaakt, bestaande in practische taaloefeningen). „Met bijbelsche geschiedenis, met het lezen en verklaren van het Nieuwe testament met en voor kinderen?"

Maar nog erger! „En dan die aardrijkskunde van al de vijf werelddeelen!" (Nog op geen enkele school ingevoerd.) „Hoe zullen die pronkzieke en pedante meesters zoo het geheugen hun geen parten speelt, zich haasten om te toonen, dat zij even goed kunnnen spreken over COLUMBUS, enz. enz." (Waarvan zij nooit een woord reppen op de school). (1)

En nu, lezer! wat zegt gij van die ontboezeming! — Vindt gij ze niet edel? — Het is te doen om bespottelijk te maken. Van al de opgenoemde zaken wordt voor de scholen geen gebruik gemaakt, behalve van de Bijbelsche geschiedenis en het lezen in het Nieuwe testament. Dat weet HARTHOORN zeer goed. Maar hij wist ook, dat er sedert 1863 wel een Aardrijkskundig leesboek is en eene kaart van de Minahassa; hij weet ook, dat die gebruikt wordt, en er tot heden nog geen andere deelen der aarde op de scholen besproken worden; ...... waarom werd nu verzwegen wat er is, en genoemd wat er niet is? ....

Het is thans ons doel niet over de meesters te spreken in betrekking tot de evangelisatie, anders zouden wij HARTHOORN volgen in het bedehuis. Wij zouden dan in de gelegenheid zijn hem eenige onschuldige onnaauwkeurigheden aan te wijzen; wij zouden dan ook andere toespraken moeten mededeelen; en wij zouden ruimschoots

---

(1) Toestand enz. pag. 73, 74. Dat zij een en ander zelven weten is nog geen bewijs, en maakt het ook niet noodzakelijk, dat zij er onderwijs in geven.

gelegenheid hebben aan te toonen, dat de voorgangers niet alleen spreken wat hun van het onderwijs is bijgebleven, en wat zij hebben kunnen onthouden, – maar dat zij spreken kunnen naar de behoeften, die zij zelven zien, en in eigene vormen, die hun niet zijn voorgedaan.

Wij wenschen met HARTHOORN de scholen te zien, waar de meesters werkzaam zijn. Het zij ons daarbij vergund ook te spreken van de scholen, zoo als zij sedert vijf jaren zijn, en niet eene schets te doen gelden, die voor tien of voor twintig jaren misschien kon gediend hebben. Zullen wij nu en dan in vergelijking moeten treden van het heden met het verleden, wij hopen dan aan de waarheid getrouw te zullen blijven. HARTHOORN volgt een' tegenovergestelden weg. De gebrekkige toestand van vroeger – voor tien jaren – is zijn maatstaf; wat er later tot verbetering is gedaan, geldt voor hem niet, of is van „te jeugdigen datum!" Waar wij het gebrekkige schetsen, neemt hij onze getuigenis aan, en kiest daarvan dan nog liefst het slechtste; – waar wij van verbeteringen gewagen, daar verwerpt hij onze getuigenis als onwaar! Dat heet bij hem – kritiek!

Hij begrijpt bovendien van de beweging op maatschappelijk en verstandelijk gebied in de Minahassa niets. Hij kan zich niet voorstellen, dat terwijl hij op Malang niets deed, de vereenigde Zendelingen in de Minahassa met vaste schreden voortgingen op de baan, die zij reeds sedert jaren bewandelden. Wij hebben genoeg getoond, de voordeeliger voorwaarden waaronder wij werken te waarderen; wij hebben bij herhaling het Bestuur den lof gegeven, dien het regtmatig toekomt, en zullen dat ook thans doen; wij weten zeer goed, dat wij zonder de medewerking des Bestuurs niet zooveel zouden hebben uitgerigt; – maar

dit bewijst niet dat hetgeen er is, niet is. Veeleer zou er een meerdere waarborg uit volgen, dat het wel is.

Oude getuigenissen, die reeds vroeger (in de „Oude grieven", enz.) besproken werden, worden tegenover elkander geplaatst. Het zijn die der Zendelingen, – wel bekend, – ter eene; het zijn die van anderen, – onbekend, – ter andere zijde. Het getuigenis der eersten is: „De vrijere, gemakkelijker beweging, de beschaafde manieren, de ordelijke nette kleedij, de zucht naar pronk en weelde, die soms de grenzen overschrijdt, verheffen het boven allen twijfel, dat het maatschappelijk leven allereerst door de school eene groote verandering en verbetering heeft ondergaan. De onbekende „anderen" daarentegen zijn met afschuw van deze scholen vervuld! Zij noemen haar een broeinest van onzedelijkheid. Zij doen haar het verwijt van roof te hebben gepleegd aan onschendbare ouderlijke regten. Zij schelden haar een werfdepôt van christenen."

Harthoorn wil onpartijdig (sic!) onderzoeken. Hij wil licht zoeken – zoo als hij gewoon is dat te doen, – „bij de officiëele berigten der zendelingen!" Het kan niet beter. Laat ons zien. Harthoorn schrijft:

„Indien de scholen geen vruchten zijn van dwang, noch van schoone beloften, maar van vrijheid; indien geen school aan de negerij werd opgedrongen, maar alleen op verzoek werd geschonken; indien de ouders niet gedwongen werden hunne kinderen school te zenden, maar het uit eigen beweging deden;" „indien er werkelijk voorbeelden zijn, dat de Minahassers uit belangstelling in de godsdienst bedehuizen, (die tevens tot scholen strekken) bouwden, dan voorzeker hebben onloochenbare feiten den weldadigen invloed van school en kerk voldingend bewezen." (1)

(1) Toestand, enz. p. 78, 79.

Op deze redenering is weder heel wat af te dingen. Alleen de laatste praemissen en gevolgtrekkingen houden steek. De andere zou ik in mijn voordeel kunnen laten gelden; maar het is niet op die wijze, dat men de waarheid dient.

Al zijn de scholen vruchten der vrijheid, al zijn zij werkelijk op verzoek geschonken, al zenden de ouders hunne kinderen vrijwillig ter school – dan is hierin nog geen bewijs hoegenaamd van eenen weldadigen invloed van school en kerk. Het kan dit zijn, maar is het niet onvoorwaardelijk! Het kan dit zijn, als al het genoemde voortvloeit uit ervaring en erkenning van den weldadigen invloed der kennis; het kan dit zijn, als het ontstaat uit het ontwaakte bewustzijn bij de ouders van pligten omtrent de opvoeding hunner kinderen. Maar het is het niet, als er andere redenen in het spel zijn – geheel onderscheiden van dwang. Als er naijver ontstaat bij een' hoekoem-toewah, en hij dien mededeelt aan de inwoners zijner negerij, naijver ten opzigte van eene naburige negerij, waar eene school bestaat, en die waarlijk nabij genoeg is om de kinderen van zijne negerij daarheen te zenden, – dan komt men, ons verzoeken, zelfs lastig vallen om eene school. Ik zou zoo menige negerij kunnen opnoemen; ik zou er kunnen aanwijzen, waar men het schoolgebouw in gereedheid maakte, om in zeker opzigt ons te dwingen, een' meester te geven, of wanneer wij niet dadelijk konden helpen, zelfs een' meester aanstelde op eigene, d. i. negerijskosten. Hoe kan er sprake zijn van invloed van school en kerk, als dergelijk verzoek uitgaat van nog heidensche en onbeschaafde streken? En hoe zou dit met de eerste scholen het geval hebben kunnen zijn? En hoe moet men, in later' tijd, de beweegreden schatten, als het

verzoek voortkomt uit de voorstelling dat eene negerij niet behoorlijk is ingerigt, als er nog geene school is? Hier zijn wij welligt op de grenzen, waar de invloed van wat elders bestaat zich begint te openbaren. Maar hoe men een en ander ook schatten moge, het feit bestaat, dat er dikwijls scholen gevraagd werden, waar wij met moeite er toe overgingen uit gebrek aan personeel of geld, of ook omdat de negerij wel wat heel klein was. Ter wille van het Bestuur kon het veelal niet verzocht worden; want dikwijls wist men, dat dit verzoek niet welgevallig, de zaak ook niet strikt noodig was. Zoo zijn er dan wel degelijk scholen ontstaan op vrijwillig verzoek, zonder eenigen drang van welke zijde ook, – waar niet bepaald aan den invloed van school en kerk te denken valt.

Maar er zijn ook scholen ontstaan, waar die invloed niet is te miskennen.

Thans gaat het oprigten van scholen zoo gemakkelijk niet. De Regering geeft niet ligt toestemming tot de oprigting, als de negerij niet bepaald de behoefte daaraan gevoelt – uit hoofde van de werkzaamheden aan het bouwen verbonden. Ik wilde dat Koha, nabij Tatelie gelegen, zijne kinderen naar Tatelie zond. Zij hadden om onderwijs verzocht, en ik vond: dat kon zoo wel. Men verzocht mij om een' eigen' meester: de school zou spoedig gemaakt worden. Ik stelde uit – en weder uit – omdat te Tatelie eene goede school is, en ik geen personeel had voor Koha. Nu verzocht men verlof aan den Kontroleur. Deze moet zich wenden tot den Resident. De betrokkenen moeten opgeven, om welke reden zij die school verlangen. Eindelijk komt de toestemming. Weder verzoek om een' meester. Het schoolgebouw is gereed. Goed – ik bezorg een' meester.

Waarom Koha toch wel eene school verzocht? De negerij ligt niet aan den grooten weg; zelden of nooit komt daar een bezoeker. Men kan er dus niet mede pronken. Wilde men de kinderen niet zoo ver zenden, wel, niemand zou daartoe dwingen. Ranotongkor ligt even ver van Lola, waar eene goede school is, maar geen kind van Ranotongkor gaat ter school. Maar het heidensche Ranotongkor, dat wel aan den grooten weg ligt, gevoelt nog geen behoefte aan eene school, en vraagt dus niet; en men is daar nog te zeer ten achteren om naijverig te kunnen zijn; en .... den hoofden komt het niet in de gedachten sedert het tienjarig bestaan der negerij „om het Bestuur door eene school te believen!"

Maar Koha is gedeeltelijk christen; de negerij is van Tatelie uitgegaan, dáár waren de kinderen aan onderwijs gewoon, – en de bevolking verlangde het ook in hare eigene negerij te hebben.

Ik ken meer zulke negerijen, waar men uit behoefte aan onderwijs om eene school heeft gevraagd. Daar zijn de scholen dan ook geen vruchten van dwang of eenig prestige hoegenaamd; daar zijn zij ook niet door schoone beloften gekomen; maar daar zijn zij de vruchten van vrije keuze, niet opgedrongen maar alleen op verzoek geschonken.

Maar evenmin als ik het verzoek uit andere redenen ontstaande wil doen gelden voor bewijs van den invloed van school en kerk, evenmin is het eene getuigenis tegen dien invloed als men geen scholen vraagt, – zoo als in mijn district Ranotongkor, Poopo, en Mokoepa; of als er vroeger door ons of door het Bestuur enkele scholen zijn gesticht, zonder dat men er om had verzocht. Hoe zou zich die invloed kunnen openbaren op plaatsen, waar

zelfs geen verkeer is met eene meer ontwikkelde buitenwereld. Genoemde negerijen zijn uiterlijk door den wil des Bestuurs in minahassisch-modernen trant gebouwd, – maar inwendig zijn zij nog oud–minahassisch.

Bij het oprigten der eerste scholen heeft men wel degelijk overreding gebezigd, door het nuttige en wenschelijke zoo goed mogelijk aan te prijzen. Later behoefde dat niet meer. Maar dat men ze door aanprijzing ingang heeft doen verschaffen, bewijst niets tegen den invloed van het onderwijs ..... eenvoudig omdat het er toen nog niet was! HARTHOORN's wèl ontwikkelde hoofden der toekomst zullen eveneens het onderwijs moeten aanprijzen en smakelijk maken, — tenzij zij kortweg hunne magt bezigen en scholen willen.

Ook de geringe opkomst der kinderen is volstrekt nog geen bewijs tegen den invloed van kerk en school. Er kunnen oorzaken zijn, die niet ligt door dien invloed overwonnen worden. Ik ken plaatsen, waar de kinderen eenen tijd lang zeer slecht opkwamen, ... omdat de wachthoofden bij het uitgaan der school gereed stonden om de kinderen naar negerijwerkzaamheden te geleiden. Toen was de opkomst gering; nu er geen wachthoofden gereed staan, is die zeer goed! Ik ken ook eene geheele streek, waar in vroeger jaren een districtshoofd was, die niet alleen de lieden zijn' tegenzin in het onderwijs deed gevoelen door allerlei beschimping; maar die zelfs tot den meester zeide, „dat hij niet veel werk van het onderwijs moest maken", en mij eens in een gesprek toevoegde: „Waar zou het heen met het Bestuur, als alle menschen knap werden?"! In die streek zijn thans de scholen zeer goed bezocht. Soms is de opkomst onderhevig aan eb en vloed, zonder dat daarvoor bepaalde oorzaken zijn aan te wijzen.

Vele scholen worden goed bezocht door den invloed van het bestuur. Wij hebben dat meermalen erkend; — en wat waar is, dient gezegd te worden. Er zijn nog streken, waar zonder dien invloed de opkomst schraal zou zijn. Maar . . . . . . van welken invloed is hier sprake? Is er dwang? Bestaat er schoolpligtigheid?

De eenige invloed, waarvan hier sprake kan zijn, is: zedelijke invloed, prestige van het Bestuur. Van dwang komt niets voor. Schoolpligtigheid bestaat niet.

Den zedelijken invloed van hooger hand erkennen wij met dank, als de Resident en Kontroleur de scholen bezoeken; daar een' korter' of langer' tijd verwijlen; de vorderingen der kinderen onderzoeken; en goed- of afkeuring doen hooren. Wil men hierin iets ongeoorloofds vinden; wil men daarom den staf breken over den weldadigen invloed van het onderwijs, wil men smalend verkondigen, dat zonder dien invloed het geheel te gronde ging: ik wil niemand dat genoegen ontzeggen. Maar op welke hoogte moet een volk wel staan, waar men zulke middelen tot opwekking en aanmoediging niet meer bezigen mag?

Het prestige van het Bestuur gaat verder. Ik zoek dit in de aanwijzing van gebreken of leemten aan schoolgebouw en schoolmeubelen. Zonder goede middelen is het onderwijs moeijelijk. Maar dergelijke aanwijzing heeft tevens het gevolg, dat men kan gevoelen, dat het Bestuur prijs stelt op het onderwijs . . . . . . „daar hebben we het!" — Toch niet. Wat bewijst het? — „Dat er dwang is: want de wensch van het Bestuur, van den Resident is wet voor de hoofden." — Gelooft gij het inderdaad? — Harthoorn zal u zeggen: het kan niet anders; die oogendienaars zijn altijd gereed op den

minsten wenk te volgen." Maar wat leert de werkelijkheid? – Dat velen niet volgen, omdat zij weten, dat het geen regtstreeksche bevelen zijn, en dat er geen straf kan volgen op de nalatigheid. Maar wij stellen waarde op dat prestige, omdat de gewillige hoofden daarin aansporing vinden. Dezulken zullen de schoolgebouwen in goeden staat houden, en zullen bij verslapping de bevolking herinneren en opwekken door het rondroepen des avonds, te midden van of in éénen adem met: „goed oppassen voor het vuur," – „geen kwaadspreken van elkander;" – „niet stelen;" : „zendt de kinderen school." – In andere plaatsen zullen zij een' zoogenaamden »koster" aanstellen, die de nalatige kinderen gaat opzoeken. Maar dat rondroepen en opzoeken werkt alleen weder goed op volgzamen; die niet willen, gaan hun' eigen' weg. Van daar dan ook, dat op vele plaatsen slechts de helft ter school gaat; waar dit afdaalt tot een derde, kan men er op rekenen, dat er geen aansporing of opwekking is hoegenaamd.

Verder kan het Bestuur ook niet gaan, want dwang bestaat niet. Bevel kunnen de hoofden geven, door te laten rondroepen; en dat werkt bij eenigen en voor korten tijd. Geen ouder krijgt straf, omdat hij zijne kinderen niet ter school zendt; geen hoekoem toewah krijgt ontslag of „arrest" voor eene ledige school. Dat weten zij, en die niet willig zijn, of zelven het nut van de school niet inzien, laten er zich dan ook niet aan gelegen liggen. Waren er dus ouders, die het gemoedsbezwaar van de tegenstanders onzer scholen – ik weet niet of die er nog zijn – deelen: er is geen reden hoegenaamd, dat zij hunne kinderen moeten ter school zenden. Zenden ze hen, dan blijkt het, dat zij het nog al niet zoo hoog opnemen met dien roof aan hen ge-

pleegd. (1) Is het „christendom het struikelblok" – och, ik kan die gemoedelijke philanthropen dan geruststellen met de verzekering, dat er honderden na volbragten leertijd de scholen verlaten, die niet tot het christendom overgaan. HARTHOORN's verklaring van het voorstel van WILKEN (zie Toestand, enz. pag. 94) houdt dus geen steek. Het volk ziet in onze scholen geen „werfdepôt van Christenen," en het weet niets van „dien anderen God" enz., die in het brein van HARTHOORN ontstaan is.

Als er dwang bestond, dan zouden de scholen goed bezocht worden op alle plaatsen, waar dit thans niet het geval is, – even goed als daar koffijtuinen, wegen en negerijen, door dwang, zeer goed onderhouden worden. Schoolpligtigheid bestaat niet.

Ik ben op eene receptie bij een' Resident. Ik ben met ZwEd. Gestr. in gesprek. Wij komen op het onderwijs. Ik deel mede, dat de Amsterdamsche afdeeling der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen de schoolpligtigheid weder ter tafel heeft gebragt. . . . . . .

„Schoolpligtigheid! – spreek er mij in 's hemels naam niet van! Ik krijg kippenvel, als ik er aan denk. In het vrije Nederland zal men er nooit aan willen. En al mogt zij daar ooit tot stand komen, dan zou ik er voor deze volken toch tegen zijn. Men zou een' tegenzin krijgen in de school."

---

(1) Reeds vroeger schreven wij naar waarheid, dat de kinderen slechts vóór den middag ter school gaan, en dat zij die ter school komen hunne ouders beter helpen dan de anderen. Zie daarover Med. VIe dl. pag. 114—137.

Die niet ter school gaan, zijn daarom nog niet tot hulp der ouders. Men vindt ze dikwijls spelende aan den weg of dwalende in het bosch of langs het strand.

En . . . . . hoe staat het met de regten der kinderen? —

„Ja, zooals men vroeger had tegen goede wegen; thans stelt men ze op prijs."

„Een noodzakelijk kwaad noem ik allen dwang. Het onderwijs moet door zedelijke middelen komen."

Wij bezochten eene school. De vorderingen der leerlingen werden wel voldoende bevonden. Er waren echter weinig kinderen in vergelijking met het aantal ingeschrevenen.

De Resident. „Majoor! waarom zijn er toch zoo weinig kinderen ter school?"

De Majoor. „De ouders zenden ze niet."

De Resident. „Maar dan moest gij de ouders daartoe aansporen. Gij ziet toch, dat het onderwijs de kinderen vlug van begrip maakt. Zij gaven daar straks aardige antwoorden. Maar dwingen moogt gij niet: zij moeten het uit vrije keuze doen. Hoort gij! Gij kunt ze opwekken, maar niet dwingen."

Wij zijn bij eene aanstelling van een nieuw negerij's-hoofd.

De Kontroleur. „N. N! Bij dezen stel ik u aan tot negerij'shoofd van A. Uw voorganger heeft het slecht laten liggen. Zorg gij, dat de bevolking ··rkt; dat zij goed te eten heeft; dat negerij, wegen en koffijtuinen goed in orde zijn, en gij zult mijne tevredenheid ondervinden" . . . . . .

Geen woord over de school.

Dat zijn feiten. Schoolpligtigheid bestaat niet. Desniettegenstaande komt een gedeelte der kinderen door den invloed des Bestuurs, een gedeelte zonder dat ter school. Van degenen, die geheel uit eigen beweging ter school komen, mogen er nog zijn, die uit gewoonte komen: een groot deel komt toch door den weldadigen invloed van school en kerk.

Ik moet dat bewijzen.

Aan het meer van Tondano en aan gene zijde van het gebergte Lembean, dat zich aan de oostelijke zijde van de hoogvlakte van Tondano uitstrekt, woont de bevolking van Tondano, die genoemd wordt de „negerijen van meer en strand." Hoewel één in taal en stam, verschillen de toestanden met „groot Tondano" veel. Zij zijn daar afgezonderd van de bedrijvige wereld, leven rustiger en kennen minder verleiding. Ook daar is spoedig onder vader RIEDEL het Evangelie gebragt, en het christendom schoot er wortelen. Het strand van Tondano is sedert eenige jaren geheel christen.

Met de zending kwam de school. Maar zoo ergens, dan was zij, uitgenomen de zorg van den zendeling, overgelaten aan zich zelve. De vroegere opziener, later kontroleur, kwam daar zelden, even gelijk de zendeling — eenmaal 's jaars. Later is in een en ander niet veel verandering gekomen.

En nu, wat is dáár van de scholen?

Ik kwam daar in 1858, en vond de scholen goed bezet, en tot bewijs, dat het voortdurend zoo was, al de leerlingen gelijkmatig gevorderd. Ik kwam daar later nog een paar malen, en vond alles evenzoo. Zelf evenzeer scepticus in dit opzigt, als HARTHOORN, nam ik meer dan ééne gelegenheid waar, en onderzocht in verschillende rigting, wat er toch in waarheid was. Het had toch reeds lang de aandacht getrokken, dat volgens de ingekomen staten de opkomst der kinderen nergens zoo goed was, als aan Tondano's strand en meer. Er was bij sommigen twijfel. In mijnen werkkring had ik slechts 50 °/₀, de beste opkomst elders was 63 °/₀, en dáár was zij in het minste jaar nog 71,4 °/₀ en de gemiddelde opkomst

over de laatste tien jaren, tot 1861, ruim 82 °/₀ (1).

Wanneer zal het overal zoo zijn?

Wanneer zal de school eene inheemsche plant mogen geacht worden, die overal zal kunnen tieren, zonder kunstmatige verzorging? Ziedaar vragen naar welker beantwoording ik zocht.

En wat vond ik? Meer dan ik had verwacht. Ik had gedacht, dat de vaderlijke betrekking van vele hoofden daar, in verband met de magt, die zij door den afstand van de hoofdplaats welligt beter zouden kunnen uitoefenen, mede oorzaak was van de goede opkomst der schoolkinderen van Tondano's meer en

(1) Om de ware verhouding te leeren kennen dient men van de officiëele lijsten van het district Tondano drie negerijen af te zonderen, die niet tot de meer- en strandnegerijen kunnen gerekend worden. Het zijn Tondano, Koja en Negerij baharoe. Na aftrek daarvan krijgt men eerst eene zuivere statistieke opgave van de meer- en strandnegerijen. Men krijgt dan

In het jaar	Ingeschreven.	Opkomst gezet.	Ten honderd.
1852	860	751	87,3
1853	868	780	89,8
1854	901	779	86,4
1855	805	738	91,6
1856	914	763	83,4
1857	1030	830	80,5
1858	1050	874	83,2
1859	1080	848	78,5
1860	1115	831	74,5
1861	1084	774	71,4
1862	1029	784	76,1
1863	1010	834	89.5
1864	996	835	83,8

De vermindering over de jaren 1859—1861 wordt verklaard door het ontslag van een aantal oudere scholieren, die wel weder door kleinen vervangen worden, maar die komen nog niet zoo geset op.

strand. Het is waar, dan ontstond weder de vraag: van waar die belangstelling in het onderwijs bij die hoofden, die daartoe niet werden aangespoord? Maar wat ik ook bedacht en hoe ik zocht naar andere oorzaken, ik moest tot het besluit komen, dat de kinderen kwamen door den wil van de ouders, met andere woorden, door den weldadigen invloed van kerk en school.

Hoe ik dat onderzoek in 't werk stelde? Ik begon met te letten op de vorderingen. Die werden alleszins bevredigend, gelijkmatig bij alle kinderen bevonden; ja ik kwam in scholen (zie schoolverslag 1861), waar de meisjes vlugger waren en beter begrip toonden te hebben dan de jongens, en andere waar kinderen van acht jaren vlug en duidelijk lazen.

Vervolgens nam ik de vrijheid de dagelijksche schoollijsten in te zien, en daar de opkomst grondig na te gaan. De uitkomst was even bevredigend.

Eindelijk moest ik weten, waaraan dat dan toch was toe te schrijven. Ik begin met den meester en zeg: dat de Hoekoem Toewah toch zeer goed op de kinderen schijnt te letten; hij zal zeker dagelijks wel moeite daarmede hebben, enz. enz. . . . De meester ziet mij bevreemd aan, en zegt: „Neen."

„Wat, neen! Hoe zouden dan die kinderen komen? Gaat gij ze dan halen?"

„Neen, mijnheer!"

„Nu, maar hoe komen ze dan?"

„Uit zich zelven."

„Dat moogt gij anderen wijs maken; gaan de kinderen dan gaarne ter school?"

De ouders zenden ze, en de kinderen willen zelven

ook." „Orang toewah jang bekin soesah anakh-anakh masokh, tetapi kapala-kapala tijada." (1)

Ik wil andere getuigen hooren. Ik zoek de hoofden hier en daar afzonderlijk te spreken. Ik begin met lof te gewagen van de goede opkomst; ik laat volgen, dat daaraan toch heel wat moeite en hoofdbrekens verbonden is, dat de hoofden zeker gedurig in de weer moeten zijn om de kinderen te zoeken, enz. enz. En wat krijg ik ten antwoord? Een even verwonderd gezigt als van de meesters, eene ontkenning van al wat ik zoo mooi in het voordeel van de hoofden had gezegd, en de herhaling van het getuigenis door de hoofden zelven: „de ouders zenden ze!"

Dat zijn feiten. Dat is geschied vóór 1861 — vóór HARTHOORN de vrijheid nam om de vruchten der zending driestweg te ontkennen, of ze haar te ontzeggen, — omdat hij ze niet op Java had gezien. En wat ik verder zag aan Tondano's meer en strand, en bij herhaling zag, bragt mij tot de slotsom, dat „onloochenbare feiten den weldadigen invloed van school en kerk voldingend bewezen hebben." (2)

Hiermede wordt de geheele roman die HARTHOORN laat volgen, en die door het noemen van enkele namen en jaartallen het voorkomen van geschiedenis moet krijgen, totale onzin! Trouwens die slechte geschiedkundige roman (3) veroordeelt zichzelven, omdat de hoofdmomenten niet waar zijn.

Wij zullen dit kortelijk aantoonen.

1°. Het getuigenis van den heer PIETERMAAT, door HARTHOORN aangehaald, heeft hier betrekkelijke waarde.

(1) Lett. „De ouders (zijn het) die moeite doen (dat) de kinderen in (de school) gaan, maar de hoofden niet."

(2) Dit zou mede kunnen blijken uit de bewijzen, die ik kan bijbrengen, dat er wel degelijk kerken en schoolkerken zijn gebouwd door gemeenten uit eigene beweging.

(3) Toestand, enz. p 79—84.

Blijkbaar is zijn schrijven in 1840 gegrond op briefwisseling met den Resident CAMBIER, – want de Resident P. was reeds sedert negen jaren niet meer Resident van Manado. Gedurende zijn bestuur kunnen de zendelingen hem wel niet lastig zijn gevallen; want weinige dagen na zijne reis met RIEDEL EN SCHWARZ, kwam de Gouverneur ELLINGHUIZEN te Manado, en vertrok hij met ZHEd. Gestr. naar Gorontalo. Door tegenwind gingen zij eerst naar Ternate, en bleven daar acht dagen. In dien tusschentijd had Mevr. P., geassisteerd door den secretaris LANS, vendutie gehouden, en vertrok zij naar haren vader den Resident van Ternate, den heer MORREES. De echtgenooten zagen daar elkander weinige uren, en de reis naar Gorontalo werd vervolgd. Toen P. te Manado terug kwam, bleef hij nog twee dagen, gedurende welke hij het bestuur overgaf aan CAMBIER, en vertrok toen over Ternate naar Batavia. Dat was den 1sten November 1831 – en RIEDEL kwam te Tondano den 14den October 1831! (1)

(1) HARTHOORN schermt veel met den toovernaam PIETERMAAT. Behalve in dezen roman, komt PIETERMAAT in zijne vorige stukken ook voor. Op p. 92 van dit werk beantwoordt hij de vraag, hoe het toch gekomen is, dat RIEDEL zoo spoedig, SCHWARZ zoo spade vrucht zag, aldus: »De zaak is dood eenvoudig. RIEDEL kwam te Tondano, waar reeds eene kleine gemeente was, waar de hoofden zich bij zijne komst verbonden de belangen der gemeente te behartigen. SCHWARZ stond eerst te Kakas later te Langowan. Op beide plaatsen moest alles nog van meet aan begonnen worden. De hoofden hielden zich hier nog op eerbiedigen afstand van de nieuwe godsdienst. De hulp van den Resident P." (in het aanwijzen van de geschiktste plaatsen ter vestiging) »kon dus hier te Langowan niet zoo spoedig" (neen, eerst na p. m. 10 jaren) »worden gevoeld, als te Tondano", (waar RIEDEL na twee jaren arbeids vruchten zag!) Zou HARTHOORN niet weten, dat de invloed van een' Resident juist zoo lang duurt, als hij het bewind voert? En waar blijft dan na bovenstaande opheldering de magtige invloed van den Heer P., op welke de vestiging van het Christendom in de Minahassa zou berusten?

2°. De „omstandigheden”, waarom volgens dat schrijven van P. de ouders de kinderen niet naar school zenden, bestaan niet; want

a. Slechts in twee districten – Tombariri en Langowan – werken de vrouwen en jongens uitsluitend in de koffijtuinen, elders geschiedt dat overal door mannen en vrouwen gelijkelijk.

b. Overal werken mannen en vrouwen in de rijsttuinen.

c. Nergens bezigt men de kinderen bepaaldelijk om het huis op te passen. Men kan op werktijd door negerijen komen, waar de meeste huizen ledig en de trappen weggenomen zijn. Een Resident moet zich soms dergelijke redenen laten welgevallen, als hij niet genoeg bekend is met het huishoudelijk leven der bevolking.

3°. Het conflict tusschen de zendelingen en den Resident VAN OLPEN, dien HARTHOORN liever niet noemt, omdat dan de greep van den geschiedkundigen goochelaar zou in het oog vallen, gaf geen aanleiding tot de zending van den Resident JANSEN. Twee Residenten – SCHERIUS en ANDRIESSEN – voerden hier na VAN OLPEN het bewind, vóór dat JANSEN kwam. Genoemde heeren lieten aan de zaken hun' eigenen loop. (1) Hieruit volgt:

(1) Dat conflict gold het gebruik van het N. T. op de scholen. Maar... wat moet men denken van het besluit, waarbij „het godsdienstig onderwijs naar de catechisatie werd verwezen”, – als ik een boekje vóór mij heb, in het jaar 1846 te Batavia op verzoek van genoemden Resident gedrukt op 's Lands drukkerij, waarin – als aanhangsel – wordt gevonden, bl. 15, gebeden voor morgen en avond en vóór en na het eten; bl. 17—23 een kleine catechismus van 40 vragen over de christelijke godsdienst; bl. 23, 24 het Onze vader en de 12 artikelen des geloofs; – en bl. 25—29, een verhaal uit het christelijk leven, om het bestuur der voorzienigheid aan te wijzen..... Bijna de helft van het leesboekje voor kleine kinderen met godsdienstig onderwijs, dat voor ouderen past! Later werd dit boekje door het Genootschap herdrukt, maar het eindigt met bl. 16.

4°. Dat er geen schijn of blijk was hoegenaamd, „dat de zendelingen het gewonnen hadden". Waaruit volgt:

5°. Dat de hoofden volstrekt geen reden konden hebben „hunne ondergeschikten te gelasten vrijwillig school en kerk te bouwen; vrijwillig te verzoeken om een' schoolmeester, voor wiens woning en onderhoud zij gaarne zouden zorgen." (1) Ook hebben zij van het conflict geen kennis genomen, veel minder nog deel gehad „aan den strijd." De evangelisatie en de scholen gingen gedurende het bestuur van VAN OLPEN steeds vooruit. Vóór het conflict bestonden er reeds 51 genootschaps-scholen; gedurende het bestuur van den Resident VAN OLPEN klom dat getal tot 79 genootschaps-scholen en stichtte hij zelf 21 negerijscholen; – gedurende het bestuur van de Residenten SCHERIUS en ANDRIESSEN, de opvolgers van VAN OLPEN, werden vier scholen opgerigt, telt men 83 genootschaps-scholen; en gedurende het zesjarig bestuur van den Resident JANSEN werden er 20 genootschaps-scholen opgerigt tegen 28 onder VAN OLPEN. . . . toen de zendelingen de verliezende partij waren! Eindelijk

6°. Ontstond de achteruitgang in het schoolgaan niet „omdat de Resident BOSCH het met de zendelingen niet vinden kon", – maar omdat er tegenwerking was. Overigens was de belangstelling bij de „bekeerden," – eene benaming van HARTHOORN, den oud-zendeling; wij gebruiken eenvoudig den naam van Christenen, – nog altijd goed te noemen.

Tondano's meer en strand gaven daarvan een sprekend bewijs.

Om de tegenwerking wenschten wij de schoolpligtigheid: eenvoudig opdat men het regt niet zou hebben tegen te werken.

(1) Toestand, enz. p. 84.

De roman eindigt met een knal-effect! - Welk een vreeselijk misbaar! Ziet gij niet in uwe verbeelding de kinderen vlugten naar hunne ouders; dezen hun kroost met verrukking in de armen drukken over de verlossing van dat „kruis" - die gehate school; en de hoofden, hunne leden aangenaam rekken over de verligting van dien drukkendenden „last?" - Daar komen de regen en zonneschijn reeds vrijelijk door het schooldak; daar huizen varkens en honden, waar vroeger de jeugd was verzameld; daar haalt deze en gene reeds eene bank of tafel weg om brandhout te winnen; en eindelijk stort het gebouwtje met een' doffen slag ter aarde! - Die slag brengt den meester in bezwijming; en de zendeling staart in droevig gepeins op de puinhoopen van zijne goede verwachting! .....

Het tooneel van dien roman moet gij elders zoeken; in de **Minahassa** vindt gij het niet. Geen enkele school is te gronde gegaan, en alles gaat nog zooals het altijd is gegaan. Kunnen cijfers nog iets zeggen, dan stellen wij tegenover dien roman eenvoudig deze dorre opgaven. Het **aantal kinderen, dat de scholen bezocht vóór, gedurende** en na het tijdvak der zoo treffend geschetste verwoesting zal genoegzaam licht verspreiden over de beweringen van HARTHOORN.

Onder den Resident	In het jaar	Getal opkomenden in de Minahassa.	Onder den Resident	In het jaar	Getal opkomenden in de Minahassa.
VAN OLPEN....	1843	2442		1854	6604
	1844	2380		1855	6558
	1845	3048		1856	6323
	1846	3197		1857	6535
	1847	4067		1858	7268
	1848	5006	BOSSCHER (tot	1859	6945
SCHERIUS........	1849	6283	Mei 1861).	1860	7033
	1850	6291	BOSCH (tot	1861	6671
	1851	5930	Julij 1862).	1862	5476
ANDRIESSEN...	1852	5555	HAPPÉ (tot	1863	7747
JANSEN (tot Nov. 1859).	1853	5749	Jan. 1865).	1864	7765

Onder den Resident VAN OLPEN steeds klimmend – niettegenstaande „de zendelingen het pleit verloren hadden". Onder zijne opvolgers op- en neêrgaande, – toen de zendelingen het, volgens HARTHOORN, gewonnen hadden, en de bevolking haar best zou moeten gedaan hebben om het Bestuur te believen. – Onder den Resident JANSEN vooruitgang; – onder den Resident BOSSCHER variërend, en in 1861 teruggang tot nog 348 opkomenden meer dan in 1856 onder JANSEN.

Het jaar 1862 was een jaar van malaise in de Minahassa. Alle banden waren verslapt; de koffijtuinen waren verlaten; de wegen en negerijen . . . . maar genoeg: was het wonder, dat die algemeene verslapping op de scholen terug werkte? – (1) Maar hier was meer. Het onderwijs werd met minachting bejegend. Hoe hoog, zouden wij willen vragen, moeten bevolking en hoofden wel staan, als zulk eene vereeniging geen' invloed meer zal kunnen uitoefenen op hunne schatting van het onderwijs en opgewektheid om het te bevorderen? En als nu onder zulke omstandigheden toch nog 5476 leerlingen de school blijven bezoeken, terwijl een groot aantal, blijkens de vermindering van het getal ingeschrevenen, van de school ontslagen is, het deel, dat juist het

---

(1) Wil men dat malaise in een enkel opzigt in cijfers gestaafd zien, dan vergelijke men slechts onderstaanden staat van het koffijproduct over eenige jaren:

In het jaar 1858	22,866	pikol.	In het jaar 1862	7,584	pikol.
1859	21,580	»	1863	14,107	»
1860	15,010	»	1864	13,187	»
1861	15,240	»			

In dit loopende jaar zal het cijfer waarschijnlijk p. m. 30,000 pikol beloopen. De schraalte van het vorige jaar – toch nog bijna 74 °/₀ meer dan in 1862 – vond zijne oorzaak in eene ongekende langdurige droogte. Dergelijke oorzaken bestonden in 1862 niet. (a)

(a) De opbrengst over 1865 was 36894 pikol. waarvoor ruim ƒ 500000 werd uitbetaald.

best opkwam, mag men dan zeggen, dat de belangstelling der Minahassers in de scholen geweken was? De opkomst der kinderen, aan zichzelve overgelaten, daalde 18°/₀ bij het vorige jaar; de koffijoogst daalde 49°/₀! — Bij de koffijcultuur bestaat dwang. Bij het schoolgaan bestaat die dwang niet — want op nalatigheid in het schoolgaan volgt geen straf.

Laat ons duidelijk zijn, en de waarheid betrachten. Het cijfer van 1862 bewijst:

1° dat er een gedeelte ter school komt door den invloed der hoofden, al staat er ook op nalatigheid geen straf;

2° dat er hoofden zijn, die aanstonds de hand van de zaak aftrekken, als het hooger Bestuur zich aan de school niet laat gelegen liggen; —

3° dat er streken moeten zijn, waar men reeds prijs stelt op het onderwijs — zonder eenige aansporing van buiten.

4° dat er streken zijn, waar dit niet het geval is.

Zou het in verband met het besprokene ook van beteekenis kunnen zijn, dat de Gouvernements scholen aan de grootste daling onderhevig waren? (1)

---

(1)

	Gouv. scholen.			Gen. scholen.			Negerij scholen.		
	ingeschr.	opkom.	ten 100.	ingeschr.	opkom.	ten 100.	ingeschr.	opkom.	ten 100.
1860	2217	1119	50,4	9416	5084	54	1412	830	58,8
1861	2272	1013	44,6	9362	4839	51,6	1472	819	55,6
1862	2070	635	30,6	9197	4331	47	1102	510	46,3

Dus van 1861 tot 1862:

Gouvernementscholen	44,6 °/₀	— 30,6	= 14 °/₀	daling.
Genootschapsscholen	51,6	— 47	= 4,6 °/₀	»
Negerijscholen	55,6	— 46,3	= 9,3 °/₀	»

En van 1860 tot 1862:

Gouvernementscholen	50,4 °/₀	— 30,6	= 19,8	»
Genootschapsscholen	54	— 47	= 7	»
Negerijscholen	58,8	— 46,3	= 12,5	»

De Gouvernementscholen waren 10 à 12 °/₀ meer gedaald dan de Genootschapsscholen.

Om het bewijs te leveren, dat de „bekeerden" unne liefde voor de school niet verloren adden, besluit ik met te wijzen op Tondano's meer- strandnegerijen. De schijnbare achteruitgang in 1861 ıtstond door het ontslag van vele van de oudste scholieren. 'are de invloed van eene meerdere of mindere belang- elling van het bestuur ook dáár gevoeld, dan zou het ar 1862 ook een nadeelig jaar hebben moeten zijn. et tegendeel is waar. Men zie bovenstaanden staat . 368), en men zal bevinden, dat er vooruitgang as. In het jaar der malaise in de Minahassa ehielden de scholen aan Tondano's meer en rand 76,1 °/o, hadden zij zich hersteld van het ver- es van andere scholieren, en waren zij c. a. 5 °/o ooruitgegaan!

Tondano's meer- en strandbewoners zijn llen Christenen!

Harthoorn's praemissen zijn valsch bevonden, en de onclusie is het niet minder. Wij behoeven niet te eggen, hoe wij pag. 85 van zijn boek zouden schrijven, ı met meerder regt. Het is echter genoeg, dat wij a al het gezegde kunnen verklaren, dat wij geen' ıkelen volzin van die bladzijde voor waar erkennen. (1)

---

(1) De noot pag. 85 en 86 bespreek ik niet. Daar is weder zooveel valing, onnaauwkeurigheid en verkeerde voorstelling, dat het niet in enkele gelen is aan te toonen. Alleen dit wil ik voor den vragenden lezer niet rug houden: de Minahasser mag geen kerk bouwen zonder toestem- ing van het Bestuur. De Minahasser is niet vrij, en mag over zijn' jd en krachten niet zelf beschikken. Het is geschied, maar dat geldt einere plaatsen dan Tondano; en wat de Tondanezen vroeger onder iedel deden, gold de oprigting eener kleinere kerk voor 400 perso- en, die nog in goeden staat is, en die Harthoorn door oppervlak- igheid verwart met de groote kerk voor 2000 à 3000 personen! ene kerk voor Tondano kan men niet met geringe krachten daarstellen. aartoe zou in de eerste plaats vereischt worden vrijstelling van negerij-

Maar die valsche gevolgtrekkingen van HARTHOORN worden de grondslag voor de beoordeeling van wat nu aan de beurt ligt: de vruchten, die de scholen gedragen hebben voor het leven. Het spreekt van zelf, dat hij „geen geloof kan slaan aan al de zegeningen, die haar worden toegeschreven." Wij begrijpen dat zeer goed. Het zou eene vreemde verhouding geven met wat vooraf ging. Of zou ook mogelijk het voorafgaande kunnen geschreven zijn onder den invloed van dien twijfel aan de goede vruchten? Nu, dan kunnen wij het hem gedeeltelijk vergeven, want hij heeft er ook nooit iets van gezien. Op Java niet, en wij betreuren dat, ook om zijnent wil; en in de Minahassa is hij nooit geweest.

Hij zal echter de gronden voor zijnen twijfel bloot leggen, en dat moet ieder welkom zijn. Wij willen die gronden ter toetse brengen.

„Deze scholen heeten kweekplaatsen van kennis! Slaan wij de schoolverslagen op om te zien, of zij regt hebben op dien naam?"

Wij zullen dat mede doen, en dan zal het blijken, waartoe HARTHOORN's eenzijdigheid en partijdigheid hem gevoerd hebben.

„Die stompe, stugge, stomme Alifoersche jeugd" blijkt uit het verband van de plaats waar HARTHOORN zijne exploitatie-manie in toepassing brengt, niet zoo „onbevattelijk", als zij maar onder eene goede leiding komt. Daar staat: „Op laatstgenoemde plaatsen kunt ge de elders in mijn district zoo stompe, stugge, stomme

---

werkzaamheden voor hen, die er aan werken, en die wordt niet verleend! En in stilte of in de „gaauwigheid" zoo maar eens een gebouw voor 2000 à 3000 menschen neer te zetten, gaat ook niet. Hiermede vervalt de geheele redenering van HARTHOORN.

Alifoersche jeugd hooren en zien leven. De antwoorden op gedane vragen (geen van buiten geleerde) volgen om strijd, de verheffing van stem is soms meer dan gewenscht; de levendigheid, het vrolijke gelaat en die helder sprekende oogen maken eenen aangenamen indruk op elken bezoeker." (1) Blijkbaar geldt het gezegde van die dofheid enz. de alifoersche jeugd, zoo als zij is zonder de beschavende hand der school, zoo als wij ze ontvangen op de scholen, en zoo als zij op minder goede scholen zich ook lang vertoont. Maar ligt daarin een bewijs, dat de kinderen niet tot helderheid te brengen zijn? En als dit geschiedt, waaraan is dat dan toe te schrijven, zoo niet aan den invloed van het onderwijs?

Die jeugd wordt door de meesters niet „aangesproken" in het „Maleisch" maar in het „Alifoersch", tenzij het plaatsen geldt, waar het maleisch in de huizen ook reeds tot de kleinen is doorgedrongen. Zij leeren letters — moeten dat welligt alifoersche letters zijn . . . . die niet bestaan? — Zij leeren verbindingen van l . . . a la, enz.; zouden dat ook alifoersche verbindingen moeten zijn?

„Uit herhaald voorzeggen" (sedert tien jaar voor een groot deel niet meer in gebruik) „bij het bord en uit een leesboek heeft zij (de jeugd) soms zonder van het spelboek — eene dorre woordenlijst — gebruik te maken, het spellen en eindelijk het werktuigelijk lezen geleerd." (2)

In het verslag van 1861 leest men echter:

„Met de invoering der nieuwe reeks van spel- en leesboeken was het ook mogelijk een' beteren gang van het spel- en leesonderrigt in te voeren. Geheel ingerigt naar de klankmethode, met hare gemakkelijk opklimmende en ontwikkelende oefeningen, werd het

(1) Med. VI dl., pag. 40, 41.
(2) Toestand, enz. pag. 87.

mogelijk dit onderwijs klassikaal en aangenaam te behandelen. Is hier sprake van voorzeggen? Meent HARTHOORN welligt, dat wij in vergelijking van hem - antediluvianen zijn? - „Het zwarte bord doet daarbij goede diensten. Met het spelboek in de hand, staan of zitten de kinderen afwisselend en naar de ruimte waarover men te beschikken heeft, dagelijks voor het bord, en terwijl in het boek wordt aangewezen, waar men met het letterleeren of spellen is, worden de lesjes, al spellende en afzonderlijk of in koor door de kinderen herhaald, langzaam opgeschreven, en onder goede orde maar levendige oefening, gemakkelijk geleerd". (1) „Zoo is dus de eerste schrede in de school niet meer zoo afschrikkend, als dit vroeger het geval was." (2)

Is het niet vreemd, dat HARTHOORN van deze plaats geen gebruik heeft gemaakt? Of zou hij dat niet noodig geacht hebben voor zijn betoog? Dan zou het de vraag worden, of hij beschreven wilde hebben wat hij wilde, dat er was of niet was? Of . . . . . zou die serie van spel- en leesboeken, sedert tien jaren in gebruik, ook behooren tot de dingen, die hij de vrijheid neemt te betwijfelen of die er wel zijn? . . . . . Neen: 't is waar ook, hij liet de kweekelingen der onderwijzers-kweekschool daaruit leeren, (!) voor de scholen mogten zij echter niet gelden!

Dat „spelboek – een dorre woordenlijst" – door mij zelven zoo gekwalificeerd, behoort tot den vorigen tijd. Vóór mij heb ik liggen den eersten druk van de nieuwe spel- en leesboeken, en vind daar het

(1) Kuben of letterkast vindt men nog niet, om de eenvoudige reden, dat die moeijelijk voor zulk een groot aantal scholen zijn aan te schaffen.
(2) Med. VI dl, pag 121.

jaartal 1853 op het titelblad. In 1855 werden zij in mijn district reeds gebruikt. Sedert dien tijd zijn zij overal ingevoerd. Dat is heden tien jaren, dat nog al wat zegt in een land, waar zooveel krachten zamenwerken om de ontwikkeling te bevorderen. Die vorige tijd mag niet meer in aanmerking komen, als men wil beschrijven wat er is! (1)

Welnu, dat eerste spelboekje heeft op de tweede bladzijde reeds verbindingen, die de gelegenheid aanbieden tot het vormen van kleine volzinnen – en het dus verheffen boven de dorre woordenlijsten. Bladz. 2 vinden wij:

B . . . . ba-bi a-da la-ri.
A . . . . a-ku su-ka ba-bi
M . . . . ma-na kuda
K . . . . ku-da a-da la-ri (2)

enz.; genoeg tot aanwijzing. Trouwens ik had deze uitweiding – waarvoor ik verschooning vraag – niet behoeven te doen, dewijl ik had kunnen volstaan met de aanhaling van de volgende zinsnede uit hetzelfde verslag. „De leeslesjes reeds bij de tweede bladzijde van het eerste spelboek beginnende, en geheel ingerigt naar toestanden, die hier bekend zijn, geven ruimschoots gelegenheid tot gesprek, tot gemakkelijke ontwikkeling van het verstand en tot oefening in het Maleisch.” (3)

(1) Schrijver dezes herinnert zich nog zeer goed, spellen geleerd te hebben uit een boek, dat ook niets bevatte dan woordenlijsten – hij meent vervaardigd door den Rott. onderwijzer VAN DRIEL. Wat zou men zeggen, als hij het tegenwoordig onderwijs in Nederland beschrijvende, daar neêrstelde: „de kinderen leeren lezen uit boeken, die dorre woordenlijsten bevatten”!

(2) Het varken loopt weg. – Ik houd van het varken. – Waar is het paard? – Het paard loopt weg. De alifoersche maatschappij is zonder het varken en het paard niet compleet. Het gelezene geldt zaken uit de onmiddellijke omgeving van het kind!

(3) Med. VIe deel, pag. 122.

HARTHOORN schijnt dit te hebben voorbijgezien! Hij zegt wel: „Het leesboekje waarvan zij (de jeugd) zich bedient, hetzij een „Wester," hetzij „een brave (?) Jozef," hetzij „Bijbelsche verhalen," zijn in taal, inhoud en strekking onbruikbaar en ondoelmatig"; (1) — maar hij vergeet er bij te voegen, dat daar aanstonds op volgt in het verslag:

„Zoo was het nog vóór vijf jaren. Thans (in 1861) mogen wij in dit opzigt aangenamer berigten indienen, omdat in dien toestand eene groote verbetering heeft plaats gevonden. — Voor het onderrigt in de beginselen van het lezen bestaat eene reeks van spel- en leesboeken in drie stukjes, geheel ingerigt naar de klankmethode. De overgang van het derde spelboek tot het straks genoemde leesboek (Wester) heeft thans geen bezwaar meer in. Dat boek zelf heeft eene verbetering ondergaan, en hopen wij eerlang uit Nederland te ontvangen. Bovendien is er nog een ander en meer ontwikkeld leesboek vervaardigd, en (sedert 1858) in gebruik gekomen, getiteld: „Over den mensch, de dieren en de planten," — eene natuurlijke historie." (2)

Hieruit blijkt, dat van de oude boeken, die HARTHOORN als gebruikt wordende voorstelt, nog slechts één boek in gebruik is — „Wester" — en dat dit boek eene verbetering heeft ondergaan, — die in verband met onze eigene verklaring omtrent die boeken geen ander kan zijn dan taal, inhoud en strekking, bruikbaar en doeltreffend" te maken. En als wij zelven gezegd hebben omtrent die oude leesboeken, „de leerling stuit wel eens op westersche toestanden, die hem zelfs de

(1) Toestand, pag. 87.
(2) Med. VIe deel, blz. 108.

onderwijzer moeijelijk zou kunnen ophelderen", (1) dan mogten wij van HARTHOORN verwachten, dat hij welwillend genoeg zou zijn om te veronderstellen, dat wij die gebreken zouden verholpen hebben; . . . . . tenzij het bij hem vast staat, waartoe zijn schrijven overal aanleiding geeft, te gelooven, dat hij in het uitsluitend bezit is van gezonde paedagogische begrippen ten opzigte van de behoeften der volken van den Archipel.

De nieuwe boeken, die in het verslag van 1861 genoemd worden, heeft HARTHOORN goed gedacht niet te vermelden in dit verband; want dan had hij – tegen zijnen wil – doen uitkomen, dat er ook andere leerstof gegeven wordt. Het boek „over den mensch, de dieren en de planten", zou hij ter inzage hebben kunnen verzoeken, – maar hij had dit nu juist voor zijn betoog niet noodig. Het is thans bijna in elke school. Vier duizend exemplaren zijn geheel uitverkocht. Wij hebben weder groote aanvraag om meerdere exemplaren. Eene uitbreiding daarvan, – door het Gouvernement bekroond, – wordt thans verwacht van 's Lands drukkerij te Batavia. (2) – Ook de „Bijbelsche Geschiedenis" een leesboek van de hand van WILKEN, schijnt niet de eer der vermelding waardig gekeurd te zijn.

Gelukkig dat onze minahassasche jeugd meer waarde schijnt te hechten aan die boeken. Die duizenden exemplaren van onderscheidene boeken, die daar soms binnen weinige maanden na ontvangst verkocht worden, –

---

(1) Med. 1ste deel, blz. 159 en Toestand, pag. 87.

(2) Wij ontvingen dezer dagen van het Ministerie van koloniën eenige ex. van dezen nieuwen druk. De titel van het boekje is: Kitab batja akan segala machluk jang hidop diatas muka bumi ja itu: segala manusija, hinatang dan tatanaman. Tarkarang oleh N. GRAAFLAND. – Batavia, ter Landsdrukkerij. 1866. *Red.*

en dat zonder de minste pressie of dwang, maar geheel vrijwillig, – getuigen genoeg, dat men prijs stelt op het onderwijs.

Wat HARTHOORN gelieft te noemen, zijn de boeken die vóór 1855 bestonden, en waarover wij zelven een afkeurend oordeel geveld hebben. Dat doet hij ook ten opzigte van vraagboeken, die vroeger gebezigd werden, en thans niet meer. Hij noemt volgens het verslag van 1855: „Brink", „het kort begrip", (1) „en het Nieuwe Testament"; maar dat die in 1861 blijkens het Verslag verdwenen zijn, en er alleen gebruik wordt gemaakt van „Westers vraagboekje voor bijbelsche geschiedenis", in Nederland wel bekend, en in 1864 te Rotterdam nog in gebruik op eene openbare school voor meer uitgebreid lager onderwijs, dat gaat hij stilzwijgend voorbij . . . . Het mogt anders ook eens blijken, dat de zending niet werkt zoo als HARTHOORN schetst, en dat er werkelijk vooruitgang en verbetering is!

Gij ziet, lezer! dat HARTHOORN schoon baan maakt, om tot zijne gewenschte conclusies te komen. Hoe hij dat doet zult gij ook bespeurd hebben. Hij komt nu tot de vraag of „het gebrekkige (?) der hulpmiddelen door degelijke en heldere kennis van de onderwijzers vergoed wordt?"

Het spreekt van zelf, dat het antwoord ontkennend is. Niets gemakkelijker. Hij verwijst eenvoudig naar ons eigen afkeurend oordeel in het verslag van 1855, zonder er natuurlijk bij op te nemen, wat daar nog wordt bijgevoegd omtrent veler beter gehalte. Men leest dáár tegenover de schets van hunne onkunde en onervarenheid:

---

(1) Of een uittreksel daarvan, zijnde de 40 vragen.

„Men moet echter niet meenen, dat allen zoo onervaren zijn. Er zijn ook velen, die gepaster weten te spreken en te vragen. Men heeft meesters, die gemakkelijk weten van eenen of anderen wenk in een boek partij te trekken, of eenige nuttige les te geven; ook zijn er, die als zij vragen, op een' gemakkelijken toon en gemeenzaam met de kinderen spreken." (1) En verder: „In ontwikkeling zijn de meesten gewoonlijk den gemeenen man ver vooruit. Van daar dat zij in hunne negerijen dikwijls tot vraagbaak dienen. Die meerdere ontwikkeling is trouwens zeer natuurlijk. Het onderwijs, dat zij genoten hebben, de omgang, dien zij met ons of in onze huizen hebben of gehad hebben, eigene oefening, enz. zijn zoovele middelen om hen boven het alledaagsche te verheffen." (2)

Dat geldt van de meesters vóór 1855. Wat daarna gedaan is, komt bij HARTHOORN evenmin in aanmerking. De invloed der kweekschool, niet slechts door nieuwe en beter opgeleide onderwijzers aan de Minahassa te geven, maar ook de meerdere verspreiding van kennis en betere methode door dezen onder de anderen gaat hij voorbij, of, zoo als veel hier, begrijpt hij niet. Immers in het verslag van 1861 vinden wij omtrent die anderen gezegd: „Velen hebben door ijver en onderzoek (met behulp van de leerstof, die op de kweekschool gegeven wordt en door hulp der jongeren) getracht in menig opzigt het nieuwere onderwijs zich eigen te maken, en daar zijn er, die dit voorbeeldig in beoefening brengen." (3) En over het geven van onderrigt wordt

(1) Med. I dl., pag. 168.
(2) Idem pag. 169.
(3) Med. VI., dl. pag. 116.

gezegd: „Inderdaad in dit opzigt zou men zeggen, dat het grooter deel eene zekere gave bezit. Hetgeen zij kennen, weten zij meestal, ieder op zijne eigenaardige wijze, mede te deelen . . . Geregeld, logisch en verstaanbaar vragen, blijft echter voor de meesten een struikelblok." (1) Vooral echter kon HARTHOORN het volgende omtrent de jongeren niet goed plaatsen in zijn betoog: „Bij de meerdere kennis en het gebruik eener betere methode van onderwijs hebben de jongeren hierin over het geheel den voorrang. Bij hen is meer beknoptheid en orde, waarbij juistheid van voorstelling en levendigheid van voordragt. Hun onderwijs is meer berekend naar de kinderlijke bevatting, behoudens de uitzonderingen, waarbij zij willen vliegen en pronken; en geschikt om het verstand te ontwikkelen, terwijl vroeger alleen het geheugen werd geoefend. Daarom vinden de kinderen in hun onderwijs meer genoegen, en kan men daarvan betere en duurzamer vruchten verwachten, dewijl het aan het geheugen toevertrouwde grootendeels verloren gaat, maar de eenmaal verkregene ontwikkeling niet zoo gemakkelijk wordt uitgevaagd." (2)

De hulpmiddelen had HARTHOORN verwerpelijk bevonden en de onderwijzers konden het gebrekkige daarvan niet vergoeden. Maar sedert tien jaren zijn die hulpmiddelen bij het onderwijs verbeterd; sedert acht jaren levert de kweekschool goede meesters; met welk regt kon hij nu de slotsom opmaken: „Derhalve: de onderwijzers deugen niet; de hulpmiddelen bij het onderwijs deugen niet; de taal, die bij het onderwijs gebruikt wordt, is den leerling vreemd en den onderwijzer slechts onvol-

(1) Idem pag. 117.
(2) Idem.

dig bekend." (1) Het laatste is even onwaar als het rerige. In het Verslag van 1855 lezen wij: „De al, die vrij algemeen gebezigd wordt, is de Maleische. it heeft vooral dáár plaats, waar de Broeders daarop indrongen: waar dit niet het geval is, spreken de kineren dikwijls meer Alifoersch, hetwelk soms met het zen in maleische boeken een vreemd contrast oplevert. Vaar de meester slechts ernstig wil, spreken e kinderen het Maleisch vrij goed. De meesters ennen het Maleisch wel voor het gebruik, al weten zij og niet taalkundig rekenschap te geven van elken vorm." k zou even goed kunnen zeggen: de Alifoeren kunnen lkander niets mededeelen — want zij hebben geen studie emaakt van de grammatica!

Ten laatste doet het geweten bij HARTHOORN eene oging om zich te doen gelden. Maar het helpt niet: et is maar om in éénen slag al wat er veranderd en erbeterd mogt zijn, voor het tegenwoordige nog geen' nvloed toe te kennen — tot nihil te reduceren! — Hij zegt:

„Stel nu, dat de kweekschool voor onderwijzers en ulppredikers" (natuurlijk!), „die eerst sedert sedert 1858 (2) voldoende en bevredigende vruchten opleverde, degelijke onderwijzers gevormd heeft; stel verder, dat sinds dien ijd op vele scholen" (zegge op allen) „de oude, onbruikbare oekjes door nieuwe en betere vervangen zijn, dan zijn

(1) Toestand, enz. pag 88.

(2) In 1861 schreef ik: »sedert vier jaren". 1861 min 4 geeft 1857. t Is maar eene kleinigheid, maar de partijdigheid moest toch niet zoo ver gaan om nog een jaar te smokkelen!

Er waren echter vroeger ook reeds een twaalftal opgeleid, maar die bragt ik niet in rekening, omdat zij te korten tijd — twee jaren — geleerd hadden. Hieruit blijkt, dat de drang der behoefte aan onderwijzers moest wijken voor den eisch van vollediger onderwijs!

die verbeteringen toch van te jeugdige dagteekening (!). dan dat zij nu reeds zigtbare vruchten in de maatschappij zouden kunnen vertoonen! (1)

Wat het geweten vermag!

Maar immers is het onzin te stellen, dat er beter meesters zouden gevormd zijn, dewijl „het onderwijs op de kweekschool ook zoo onoordeelkundig gegeven wordt!" Waartoe nu nog zulk eene hinkende concessie?

Er is nog meer, waar het geweten den schrijver parten schijnt te spelen. Hij krijgt, zijns ondanks, in gedachten, dat die verslagen van 1855 en 1861 nog al wat verschillen. Hoe dit te verklaren? – 't Is weder doodeenvoudig: hij betwijfelt slechts, dat die verslagen waarheid behelzen. En toch zijn beide – zelfs dat van 1861 – in menig opzigt niet vleijend, dunkt ons. Dat heeft hij zelf gevoeld, want hij schrijft (zie noot pag. 89): „In 1855, moest hij (de verslaggever) de oudere zendelingen sparen, en maakte het dus niet erger dan het was."

Dus in ieder geval erg genoeg! Moest ik ook overdrijven? Er schijnt dus door HARTHOORN verondersteld te worden, dat die nadeelige zijde wel waarheid bevat; want die doet hij ook gelden. De andere zijde komt niet in aanmerking. Of is het geen kenmerk meer der waarheid, dat men beide zijden – gunstige en ongunstige - zonder omzien durft schetsen. Men leze dat verslag van 1855, en vrage dan of ik iemand ontzien heb. Evenmin als ik het echter in 1855 „erger maakte dan het was", toen ik volgens HARTHOORN „het onderwijs schetste, dat ik geroepen was te hervormen"; evenmin heb ik in 1861 te hoog opgegeven van de

(1) Toestand, enz. pag. 88.

veranderingen, die er zijn tot stand gebragt. – Of ik n 1861 aanmerkingen op onze scholen moest beantwoorden, doet niets ter zake: men behoeft niet onwaar te worden, als men tegenover tegenstanders staat. En moesten wij kiezen tusschen eene warme verdediging der waarheid, en . . . . . een zeer bezadigd uitventen van onwaarheden, – dan zouden wij nog altijd aan het eerste de voorkeur geven.

Tot verklaring echter van den grooten vooruitgang van 1855 tot 1861 moet ik den belangstellenden lezer het volgende tot opheldering mededeelen.

Er is zeker geen tijdvak in de Minahassa geweest, waarin zooveel in het belang van het onderwijs is gedaan als gedurende die jaren. Alle homogene krachten werkten zamen. De Resident JANSEN – nogmaals zij het erkend – zorgde voor goede schoolgebouwen, tafels, banken en borden. Volgde men niet overal stipt zijne bevelen op, een groot gedeelte was er door gebaat. (1) In het geheel was het meubilair der scholen zeer veel verbeterd, en op vele plaatsen goed te noemen. - De zendelingen – niet het hoofd van de kweekschool alleen – beijverden zich zeer om het onderwijs te verbeteren. In de eerste plaats gold dit de onderwijzers, en in de tweede plaats het onderwijs zelf. Van dien tijd dagteekenen de zoogenaamde onderwijzersvergaderingen, elke maand ten huize van de respectieve zendelingen. Op die vergaderingen wordt het grootste gedeelte van den tijd gewijd aan bespreking en beoefening van methode van onderwijs en aan vermeerdering van kennis of herhaling van hetgeen de meesters op de kweekschool en buiten deze opdeden. Dat gaat sedert onaf-

(1) Zie Med. VIe deel, pag. 103, 104.

gebroken voort. Daarbij kwamen de schoolbezoeken, zoo als altijd, waarbij de zendelingen werkten met de kinderen, ook om de meesters het gebruik der nieuwe hulpmiddelen – boeken, methode enz. – mede te deelen. Bovendien werden enkele meesters voor eenige maanden naar de kweekschool gezonden, om zich met de methode van onderwijs bij het lezen, rekenen, enz. bekend te maken. Eindelijk werden de pas opgeleide jongelieden van de kweekschool gedurende een jaar ambulant gesteld, om afzonderlijk of twee te zamen, in onderscheidene negerijen de meesters ééne maand of meer ter zijde te staan. Dat noem ik zamenwerking.

Ons dunkt, dat uit zulk eene vereenigde aanwending van krachten nog al iets goeds kan voortkomen. Is het nu zulk een ongeloofelijk wonder, dat er in zes jaren veel veranderd was? De invoering van eene goede methode moest medebrengen, dat – wij volgen HARTHOORN – „het verstand ontwikkeld werd" in tegenstelling met vroeger, toen nog bijna alleen het geheugen werd geoefend"; – „dat er methode was in den striktsten zin des woords," (1) terwijl vroeger het onderwijs ontbloot was van alle methode; – dat men bij het gebruik van goede tafels en banken en ruime schoollocalen, die eene goede schikking toelaten, op vele scholen reeds met een' oogopslag eene goede klassenverdeeling opmerkte, terwijl daaraan vroeger „doorgaans gebrek" was; (HARTHOORN zegt: „niet bestond," maar op eigen gezag;) – dat het rekenen vroeger „vervelend, dor en onvruchtbaar" was, omdat het onderwijs te werktuigelijk was en de toepassing ontbrak; terwijl het thans „aangenaam en ont-

(1) Dat dit niet van allen gezegd wordt blijkt, dewijl in het verslag even te voren gezegd wordt: »Zij (de meesters), die den ouden sleur volgen, zijn zeker nog op meer dan de helft van het geheele personeel te schatten."

wikkelend" is door eene goede methode en menigvuldige toepassing op gevallen in het dagelijksch leven, zoo als die in de rekenboeken, – ook nieuwe hulpmiddelen sedert 1855 – voorkomen. Wie vindt het nog wonderspreukig, dat dit alles geschied is op zulk eene kleine oppervlakte gronds, waar de plaatsen zoo digt bij elkander liggen, door de vereenigde zamenwerking van tien zendelingen, onder zulke omstandigheden, met goede hulpmiddelen, en dat in zes jaren, een tijdvak waarin men elders zat te broeden over methode en eindigde met . . . . niets te doen!?

En hoe is het nu gesteld met de „liefde voor betamelijkheid" door ons aangegeven, door HARTHOORN ontkend, als vrucht der scholen?

Vooraf dient men te weten, hoe het in de echte alifoersche maatschappij was.

De jongens liepen allen naakt tot het tiende, soms tot het twaalfde jaar, zelfs zonder tjidako (1); de meisjes — wel een bewijs dat er aanleg tot betamelijkheid was — tot het zevende, soms ook tot het tiende jaar, terwijl men plaatsen had, waar men ze reeds op het vijfde jaar begon te kleeden. Zij leefden onder elkander, speelden, stoeiden en vochten naar hartelust. Afzondering bestond er niet, en „de eerbiedige afstand van jongens en meisjes," die HARTHOORN welligt op Java heeft aangetroffen, bestond in de Minahassa van vroeger her niet. Op ouderen leeftijd werkten personen van beiderlei kunne te zamen in de tuinen, de mannen geheel naakt, alleen voorzien van den tjidako, zongen elkander allerhande toespelingen toe van niet kuischen aard, stoeiden even vrij als de kinderen

(1) Van vóór afhangende smalle lap van bereide boomschors of andere stoffen, van onderscheiden maaksel.

en bij eene veronderstelde betrekking of een mogel
aanzoek, maakte het meisje voor den jongeling ee
slaapplaats gereed in haar huis! Afscheiding door kame
had men niet. Vrouwen en meisjes kleedden en on
kleedden zich in tegenwoordigheid van mannen. Dikwij
liepen zij met den boezem bloot. En waar de beschavin
niet doorgedrongen is, gaat het tegenwoordig nog even een

Onder deze omstandigheden komen de kinderen op zes of zevenjarigen leeftijd ter school. Kleeding hebbe velen der jongens nog nooit aan het lijf gehad, en d ouders zien daarvoor — ouder gewoonte — ook gee reden. Toch kunnen zij niet zóó ontvangen worden, e de ouders moeten ze t'huis houden of van kleeding voo zien. Wat nu te doen? Zij gevoelen, dat die kleedin de welvoegelijkheid geldt, en . . . zij knoopen hunne jongens een' zakdoek, groot en bont, om den hals Zoo is het ligchaam van vóór bedekt, en aan de wel voegelijkheid is voldaan! Niet lang echter duurt het of de zakdoek maakt plaats voor broek en kabaai. Ei alleen de kleinsten komen met den zakdoek gedekt.

De meisjes, die op de wegen en in huis of tuin naak liepen, of, zoo al gekleed, eene sarong droegen, hebben in de school altijd eene kabaai bovendien.

De kleine Alifoer, die geen kleedingstuk aan het lijf kreeg, heeft dus in de school reeds een' grooten zakdoek, die zijn geheele lijf bedekt. Een weinig later, en nog in de laagste klasse, ziet men hem in broek en kabaai; terwijl hij, zoo er geen school was, met zijn tiende of twaalfde jaar eerst een' tjidako zou gebruiken, maar overigens naakt zou blijven loopen. Dat naakt loopen onder de mannen is zoo algemeen, dat eens een kontroleur, die voor de beschaving veel deed, er zich aan ergerde, en last gaf, dat geen mannen

naakt over den weg mogten loopen. Het gold eene heidensche onbeschaafde streek.

Die beschrijving verschilt nog al van die van HARTHOORN! Zou hij mogelijk ook niet beter geweten hebben? .... In het Verslag staat: „de kleineren komen met een' zakdoek om den hals geknoopt, die dan het voorste gedeelte van het ligchaam moet bedekken." (1)

Er moest echter een schandaal geleverd worden, en daarvoor is de exploitatie van de berigten zeer dienstig .... Die jongens „zijn geplaatst tegenover de meisjes!" waar „soms aan weêrszijden van eene smalle plank eene bank staat, zoodat de kinderen met de beenen door elkander zitten." (2) .... Uwe verbeelding hebt gij daarbij niet te hulp te roepen!

In het Verslag van 1855 lezen wij: „De plaatsing van banken en tafels is over het geheel zeer gebrekkig. In vele scholen zijn de jongens en meisjes tegenover elkander geplaatst, zoodat men b. v. de jongens ter regter, de meisjes ter linkerzijde heeft en een gangpad in het midden overblijft." (3) Dit is reeds eene afscheiding, die in de alifoersche maatschappij niet zoo gewoon is! En dat geldt nu de ouderen, die allen welvoegelijk gekleed zijn. Als er kinderen tegenover elkander aan ééne tafel zaten (vroeger), dan was dit nooit het geval met die van onderscheidene kunne. De kleineren zaten aan weêrszijden op de achterste banken regts en links aan de beide uiterste zijden van de school, zoodat die aanstoot gevende zakdoeken volstrekt niet in het oog vielen. Zoo was het in 1855 nog op vele plaatsen. Maar in het Verslag van 1861 leest men met blijkbaren

(1) Med. I dl., pag. 167.
(2) Toestand, enz. pag. 89.
(3) Med. I dl., pag. 146.

terugslag op die verkeerde plaatsing: „De banken en tafels worden meer in den regel in twee rijen geschaard (dus niet meer tegenover elkander), waarvan de eene bestemd is voor de jongens en de andere voor de meisjes, met een gangpad in het midden.” (1)

De kwalificatie van HARTHOORN's voorstelling laat ik den lezer over.

Om aan te wijzen, dat in de scholen geen liefde voor orde kan geboren worden, wijst HARTHOORN op de wanorde in de plaatsing van tafels en banken, op het gebrek aan methode en klassenverdeeling en op de neiging der meesters, om zich „met enkelen bezig te houden.” — Intusschen leest men reeds in het verslag van 1855: „Evenwel treft men het toch ook aan, dat de plaatsing der banken en tafels voldoende is. Hiertoe rekenen wij o. a. de scholen, waar de jongens regts en de meisjes links, of omgekeerd geplaatst zijn, en niet tegenover elkander zitten.” (2) En in het verslag van 1861 staat, en volgt op de laatste woorden door HARTHOORN aangehaald: „Meer en meer komt hierin eene gunstige verandering. De klassenverdeeling in drie afdeelingen wordt als de meest geschikte voor onze scholen meer algemeen, en zal eindelijk wel door allen gevolgd worden. Bij de intrede in eene school ziet men de verdeeling op vele plaatsen dadelijk, op andere moet men er nog altijd naar raden, of vindt men ze niet dan na bepaalde aanwijzing.” (3) — Eindelijk, als ik in het Verslag van 1861 gewag maak van de neiging der meesters, om zich met enkelen bezig te houden, lezen

(1) Med. VI dl., pag. 120.
(2) Med. I dl., pag. 146.
(3) Med. VI dl., pag. 120.

wij, dat dit vroeger het geval was, maar dat hierin meer en meer verandering komt. (1)

Welke naam voegt aan zulk eene kritiek? . . . .

„Zachter zeden" zullen ook niet gekweekt worden in scholen, „waar de straffen geëvenredigd zijn aan den toestand des volks," waar de onderwijzer het meeste heil van de zweep verwacht. – Als men de geheele plaats leest, waaruit HARTHOORN aanhaalt, dan zal men zien, dat de meesters vroeger (vóór 1855) ook de rotan of zweep gebruikten, maar dat er ook waren, die „zachte toespraken" bezigden, terwijl er ook vele andere straffen waren, waarbij de rotan niet in het spel kwam. (2) Later - nog onder den Resident JANSEN – is de rotan-straf verboden.

Doch . . . . . met HARTHOORN zeg ik: waartoe langer bij deze en andere bijzonderheden stilgestaan? HARTHOORN heeft de zending en al wat uit de zending is als onnut veroordeeld; en nu moge er geschreven zijn en geschreven worden, het helpt alles niets.

Het is onaangenaam redeneren met iemand, die de zaken maar al te oppervlakkig kent, en desniettegenstaande zijne eigene scheeve, aprioristische, uit de lucht gegrepen beschouwingen voor werkelijkheid wil doen doorgaan. (3)

---

(1) Med. VI dl, pag 120.

(2) Zie Med. I dl., pag. 167.

(3) Zoo wordt — onder veel — in de noot pag. 90 het bezit van gouden versierselen - de kĕlana (soort van halsketen) en timbega (soort van oorbellen), erfstukken van de rijke familiën, en die alleen bij feestelijke gelegenheden te voorschijn kwamen - verward met de zucht naar weelde en pronk, die in de kleedij uitkomt van het jongere Minahassa! De insinuatie, die daar volgt, laat ik voor rekening van HARTHOORN. Als hij zich zelven tot model gekozen heeft om anderen te beoordeelen — volgens een oud spreekwoord — dan ziet het er bij hem niet fraai uit. Zijne krenpele voorstellingen van het volk en den gang der evangelisatie hier zijn hem te vergeven, . . omdat hij de toestanden niet kent.

Wij maken op onze beurt ons besluit op.

Met de gedurige aanwijzing van wat er nieuw is op het gebied van het onderwijs, heb ik alleen ten doel gehad aan te toonen wat er is, omdat HARTHOORN geeft wat er niet is. Hiermede heb ik volstrekt niet willen beweren, en ontken het ten eenenmale, dat het onderwijs vóór 1855 geen goede vruchten zou hebben opgeleverd, – evenmin als ik het wil doen voorkomen, alsof het onderwijs thans de volmaaktheid heeft bereikt. Het is nog alles in wording; maar én vroeger én later heeft de school goede vruchten gedragen.

Bestond er vroeger bij het onderwijs eene gebrekkige methode, HARTHOORN is de eerste om toe te geven, dat „Gebrekkig onderwijs, dat de vatbaarheid der leerlingen niet te boven gaat, met geen volkomen onvruchtbaarheid geslagen is. (1) De leerwijze van het vroeger onderwijs in Nederland — uit den plakkentijd! — had ook niet veel wat haar aanbeval; maar zouden wij nu durven beweren, dat het onderwijs dier dagen geen goede vruchten had gedragen?

Om de mogelijkheid van eenige goede vrucht niet te doen in het oog vallen, moest HARTHOORN eene karikatuur leveren, in strijd met de waarheid. Bovendien liet hij zeer veel buiten rekening, – hetzij dan, omdat hij dat niet zag of niet wilde zien. Hoe gebrekkig het onderwijs mogt zijn, de meesters spraken toch met de kinderen, en waar de laatsten het Maleisch niet genoeg verstonden, geschiedde het in het Alifoersch; zij maakten hen opmerkzaam, ook naar aanleiding der schoolboeken, op alles wat om hen was; bevorderden de beoefening van maatschappelijke en chris-

(1) Toestand, enz. pag. 196.

telijke deugden, oefenden het geheugen, in enkele opzigten het verstand en het schoonheidsgevoel. Of zou het wel mogelijk zijn, dat kinderen zelfs werktuigelijk leerden lezen, schrijven, rekenen en zingen, zonder dat zij daardoor eenige ontwikkeling deelachtig worden? Veronderstelt dat alles geen oefening van het oog, de hand, het geheugen en het verstand?

De invloed der school op de beschaving en ontwikkeling van het volk wordt, als zoodanig, door HARTHOORN niet besproken. Maar ook van de scholen vóór 1855 geldt hetzelfde wat wij schreven in het Verslag van 1861.

„De school is als een vreemd element in de alifoersche maatschappij opgenomen. In strijd met het bestaande, verscheen zij om licht te verspreiden, orde en regel in te voeren, en gehoorzaamheid en reinheid te verkondigen. Daar dwaalde de jeugdige Alifoer in het veld of in de bosschen rond, vuil en onoogelijk met zijnen eigenen wil ten meester. Zijn verstand werd niet ontwikkeld, zijn geest niet verhelderd, en zijne zeden en gewoonten droegen den stempel van verwildering. Hoe goedig ook van aard, kende hij in zijne jeugd geen gehoorzaamheid, en was hij op lateren leeftijd stijfhoofdig. Moest niet de school eene weldadige verandering te weeg brengen, toen zij die verwilderde kinderen der natuur tot eene geregelde vereeniging gevormd had, die gewend werd aan orde en tucht, die leerde luisteren naar de hardere of zachtere stem des bevels, en die zich langzamerhand begon te oefenen in reinheid en een welvoegelijk voorkomen?

„Daar slaat het uur, dat het onderwijs zal beginnen. Reeds vroeger is er op de tifa geslagen, of op de hoornschelp geblazen, of op eene zware bamboe-geleding ge-

klopt, om de kinderen bijeen te roepen. Sommigen vroeger, anderen later, komen zij, nog wel niet zoo geregeld op den tijd, maar toch meestal tijdig ter school. Het gelaat en de handen zijn gereinigd en de haren gekamd, dat het soms een lust is te zien. De nalatigen worden beknord, of naar de rivier of bron gezonden, om zich te wasschen. De kleeding, beter of slechter, moet zindelijk zijn, of de aanmerkingen, – immers van oplettende meesters, – blijven niet achterwege. Kan het anders, of dit moet ook terugwerken op het huisgezin? Degenen onder het volk, – en zij zijn velen, – die den invloed van het schoolgaan en het onderwijs op hunne kinderen begrijpen, zien dit dan ook gaarne Wij hebben dezulken hooren betuigen, dat hunne kinderen door de school gehoorzamer werden en meer orde kenden, en daardoor is het verlies van den halven dag, dat het kind school gaat in het eind toch tot winst voor de ouders, omdat het regel en gehoorzaamheid leert kennen, en na den middag zijne ouders helpt. Behalve door de aansporing der meesters, worden zij daarop o. a. ook indachtig gemaakt in een hunner pantons, die zij „bij het uitgaan der school" dikwijls zingen, waar het in een der coupletten heet: „Hebben wij gegeten, dan gaan wij met vreugd onze ouders helpen, om hun het werk te verligten." En met die verandering bij de kinderen te weeg gebragt, komt er in het huiselijk leven aanvankelijk toch eenige verbetering; de zwakke lichtstralen, die van de kleinen uitgaan kunnen toch niet nalaten eenig licht te verspreiden.

„Wil men daarvan de bewijzen zien, dan moet men het oog rigten op het maatschappelijk verkeer der hervormde alifoersche zamenleving. En dan wijzen wij in de eerste plaats op de meerdere kennis, die allerwege

verspreid is. Dat die zonder invloed zou blijven is even onmogelijk, als dat het zonlicht geene uitwerking had. Trouwens men heeft maar het verschil te zien tusschen het doffe, domme uiterlijk van den nog geheel onbeschaafden Alifoer en den vrijen, helderen blik van het jongere Minahassa, om van dien invloed overtuigd te worden. Daarbij hebbe men te letten op het getuigenis van verlichte hoofden, dat zij liever met die ontwikkelden te doen hebben, omdat zij zelven begrijpen, wat en waarom zij werken. En als men dan daarbij in rekening brengt de vrijere, gemakkelijker beweging, de beschaafde manieren, de ordelijke, nette kleedij, de zucht naar pronk en weelde, die soms zelfs de grenzen overschrijdt, dan blijft er geen' twijfel over, dat het maatschappelijk leven allereerst door de school eene groote verandering en verbetering ondergaan heeft. En die verandering geldt niet alleen de jongeren, zij strekt zich ook uit tot de ouderen, die van zelven min of meer met den stroom medegaan. En wel verre, dat de onderdanigheid met dien vooruitgang zou geleden hebben, is de bevolking in orde en tucht vooruitgegaan. Het is daarom eene geheel verkeerde en zeker misplaatste beschouwing, dat men bij vermeerdering van kennis en ontwikkeling zou te vreezen hebben voor eenen ongeoorloofden vrijheidszin. Mogelijk achten wij zulks wel, wanneer men kennis en beschaving geheel alleen zonder eenig besturend geleide, onder een volk wil invoeren; maar zoolang die invoering gepaard gaat met de verkondiging van het Evangelie en de vestiging van het christendom, heeft men voor geen schadelijke gevolgen te vreezen. Daarin ligt het geheim, dat men hier eene gehoorzaamheid en werkzaamheid vindt, die veler verwachting te boven gaat, zoodat men na eene gunstige beoordeeling van het volk dan de zeer mis-

plaatste toevoeging vernemen kan: „en dat niettegenstaande zij christenen zijn."

„Is die invloed van de school zigtbaar in het huiselijk en maatschappelijk leven, het zal dan wel niet veel betoog behoeven, dat zij ook en vooral van gunstige uitwerking moet zijn op de vorming der christelijke gemeente. Het vreemde der zaak moet indruk maken. Ligtelijk verhalen de kinderen wat er in de school gesproken of geleerd wordt, en daardoor worden de ouders met dingen bekend, waarvan zij te voren nooit gehoord hebben. Is het wonder, dat zij met opmerkzaamheid zitten te luisteren naar de wonderen van wijsheid, die door hunne kinderen worden uitgekraamd? Wat hun echter inzonderheid moet aantrekken, zijn de verhalen, die zij van de kinderen hooren, omdat zij daarvan groote liefhebbers zijn. En dewijl die vertellingen dikwijls bestaan in bijbelsche fragmenten, worden die geschiedenissen door de herhaling langzamerhand bij de ouders bekend.

„Maar er is meer. Het kind hoort in de school naar aanleiding dier geschiedenissen spreken over God als schepper, onderhouder en bestuurder van alles; over den mensch als zondig en ongelukkig door de zonde; en over den Zaligmaker, die kwam om ons te verlossen; en die kennis deelt het aan zijne ouders mede: wat wonder, dat velen door hunne kinderen tot de kennis der waarheid komen? De school is alzoo voor een deel het middel geweest, waardoor het Christendom in de Minahassa zulke snelle vorderingen heeft gemaakt. Maar bovenal legt die kennis bij de kinderen zelven den grondslag voor godsdienstig onderwijs in later dagen. Zij worden door schoolgaan nog wel geen christen, en ook geen „christen gemaakt," zoo als men wel eens heeft gelieven te zeggen; en als zij ook gedoopt worden, dan is het

naar vrije keus of op verzoek der ouders, en met de kennis aan hunnen ouderdom geëvenredigd; maar in ieder geval is er zaad gestrooid van godsdienstige kennis en godsvrucht, dat in lateren tijd het onderwijs in christelijke waarheden te spoediger ingang doet vinden. En weet men niet, dat de indrukken in het jeugdig gemoed geprent, later heilzame vruchten kunnen dragen voor het leven?"

En nu ons besluit.

De scholen waren aanvankelijk in de Minahassa een uitheemsch element: thans zijn zij dat niet meer. Zij werden eerst gebragt door aanbeveling bij de hoofden en het volk, van de zijde der zendelingen en van het Bestuur, maar werden later door de bevolking zelve begeerd. HARTHOORN's wel ontwikkelde hoofden der toekomst zullen langs denzelfden weg de scholen onder de volken van den Archipel moeten doen komen. Thans heeft de school, naar het oordeel van HARTHOORN, reeds „een' vasten grond onder den voet, en zijn haar de schoonste uitzigten verzekerd" – want er zijn in de Minahassa reeds hoofden, die zóó doordrongen zijn van „het nut en van de noodzakelijkheid van het onderwijs" (1), dat zij gaarne hunnen invloed aanwenden om de school te doen bloeijen. Hechter steun voor de school vinden wij daarin, dat de christen-bevolking de scholen zelve wil, en aan haren bloei medewerkt door hare kinderen vrijwillig te zenden. Het Bestuur zorgt daarbij loffelijk voor goede schoolgebouwen en schoolmeubelen, zonder dat dit een last is voor de bevolking, die dien arbeid niet met tegenzin verrigt. De ouders stellen hunne kinderen in staat, zich van allerlei

(1) Toestand, enz. p. 168.

schoolbehoeften te voorzien, of de kinderen trekken uit hunne kleine koffijtuinen waarover de meester het bestuur heeft, de middelen daartoe, en dat alles zonder eenigen dwang hoegenaamd. De scholen worden bezocht door den Resident, de Kontroleurs en de Zendelingen. Deze keuren af wat verkeerd, prijzen wat goed is.

De meesters ontvangen nog voortdurend leiding bij het onderwijs, maandelijks bij de zendelingen aan huis, en door dezen ook in de school. Toezigt en leiding zijn dus naar wensch.

Het onderwijs wordt gaandeweg beter, en doelt hoe langer zoo meer op de ontwikkeling van het verstand en de vorming van het hart. De hulpmiddelen vermeerderen voortdurend, en de omvang van het onderwijs wordt langzamerhand uitgebreid. Vooral is de toeleg op verbetering en vermeerdering der leerstof. Deze is gekozen naar de behoeften van de alifoersche maatschappij, en geldt geen uitheemsche toestanden of zaken, die buiten het bereik hunner bevatting liggen. De leesboeken zijn geen vertalingen van europesche boeken. Het godsdienstig element geldt geen dogmatiek of theologische wetenschap, maar alleen den christelijken godsdienstigen geest bij leervakken, waar die van toepassing is. Het godsdienstig onderwijs bestaat in het lezen van geschiedenis, hetzij in het Nieuwe testament, of in het Bijbelsch leesboek van WILKEN, en het leeren en bespreken van de vragen uit het eenvoudig boekje van WESTER.

De vruchten, die de scholen gedragen hebben, zijn allerwege te zien in de ontwikkeling en beschaving van een groot gedeelte des volks, in tegenstelling van wat vroeger bestond, en in verwijderde streken gedeeltelijk nog bestaat. Daarvan is door ons nooit te hoog opgegeven, maar alle reizigers getuigen daarvan eenparig.

Ook het verschil van hetgeen vroeger was en thans bestaat, is door ons nooit overdreven, maar integendeel – om redenen – nog nooit genoeg in het licht gesteld.

Een en ander zal door den lezer, die ons tot hiertoe welwillend heeft willen volgen, zelven kunnen worden aangevuld.

III. Is het onderwijs voldoende?

Onze taak is ten einde. Met tegenzin heb ik nu en dan het onware van HARTHOORN's voorstelling en daarop gegronde veroordeeling van het bestaande moeten tegenspreken. Zijne idée fixe, dat het onderwijs onnut moet zijn, omdat wij „alles verwachten van het godsdienstig onderwijs" – godsdienstig rekenen en godsdienstige aardrijkskunde b. v.! – moeten wij hem laten.

Moesten wij zijn geheele boek op die wijze blijven doorloopen, en altijd maar weder op nieuwen onzin stuiten, dan zouden wij hierbij de pen nedergelegd hebben. Ons wacht echter een aangenamer taak. – Zóó heeft HARTHOORN het terrein der zending niet verlaten, en niet zoodra is hij buiten den invloed van zijne antipathie tegen haar, of hij wordt natuurlijker, behoeft zich niet op sluipwegen te begeven – en wordt onze bondgenoot! – (1)

(1) Zoo is het. En ik neem hier de vrijheid nogmaals den goedgunstigen lezer opmerkzaam te maken op de groote overeenkomst, die er bestaat tusschen de paedagogische opvattingen van HARTHOORN en de herhaaldelijk en sedert jaren door of van wege het Bestuur van het Nederlandsche zendelinggenootschap geopenbaarde. Waar zooveel eenheid bestaat, daar bleef zamenwerking niet alleen mogelijk, maar had zij in onzen tijd noodzakelijk mogen heeten. Wat is tusschen beiden gekomen? Niet anders dan de jammerlijke theologische strijd, die in ons vaderland zoo veel ellende baart, en die vooral in de zending, meer dan ergens anders veel bederven kan, als God het niet verhoedt. Maar wat heeft de zending daarmede te maken? Bedoelt zij niet de volken langs den eenvoudigsten,

HARTHOORN heeft de zending verlaten. Wie het hem verwijten moge – ik niet. Heeft hij zich, als anderen, een levensdoel gesteld, en heeft hij gemeend, dat niet te kunnen bereiken door de zending: hij heeft dan niet meer of minder dan regt gehandeld. Wat hij wil, is nu min of meer duidelijk. Hoewel zijn plan nog niet geheel is afgebakend, zooveel zien wij, dat hij onderwijs wil voor den inlander – en verstandelijke ontwikkeling der bewoners van den Indischen archipel is zijn doel. En hier vinden wij dus in hem onzen bondgenoot. Hij wil meer omvatten: ik heb mij slechts met anderen tot een klein deel bepaald. Maar ook wij, zendelingen, willen door de zending niet anders, en dit doel wordt o. i. volstrekt niet onmogelijk gemaakt door het einddoel der zending: de volken te brengen tot Christus – en Christus tot de volken.

Het bereiken van dit doel zou volgens HARTHOORN slechts kunnen geschieden langs den weg, dien hij aangeeft. Wij meenen echter in het feit, dat de scholen in de Minahassa werkelijk vrucht gedragen hebben, en thans reeds „vasten voet" onder het volk verkregen hebben, een' waarborg te zien, dat het ook geschieden kan langs anderen weg. Hiermede doen wij niets te kort aan zijn veel omvattend plan, en ik wil mij volstrekt niet aan gelijke overschatting van onze methode schuldig maken door te zeggen, dat zijn plan niet uitvoerbaar zal zijn, en niet de gewenschte vruchten zal kunnen dragen. Verkeerd zou het echter zijn, en hij

---

meest practischen weg te brengen tot de voorregten, die ons uit het christendom geworden zijn? En heeft zij niet reeds schoone resultaten geleverd, daar waar het Evangelie door degelijke, vrome mannen in eenvoudigheid gebragt is?

J. C. N.

zou zich nieuwe teleurstellingen bereiden, als hij zich weder te veel voorstelt van de werking en vruchten van dit plan. Er is veel, waarop hij niet rekent, dat hij door eene oppervlakkige beschouwing voorbij ziet. Misschien is dit echter goed: anders zou mogelijk zijne ingenomenheid met zijn ontwerp te zeer afnemen, en de kracht, die hij nu vindt in zijne illusie zou hem dan zeker min of meer begeven. (1)

Bovendien moeten wij waarschuwen tegen eene opvatting waartoe HARTHOORN's schrijven naar inhoud en toon aanleiding geeft. Hij doet het namelijk overal voorkomen, als of hij altijd nieuwe dingen voordraagt. Dat is echter niet zoo. Nieuw is er bij hem weinig – dan zijn plan. Waar het aankomt op de toepassing – het onderwijs aan de volken van den Indischen archipel – daar geeft hij niets nieuws, niets wat niet verspreid, maar bescheiden, hier en daar elders gezegd, en wat meer beteekent, reeds gedaan is. Zelfs het gebruik van de legenden, enz. tot wezenlijke, eigenaardige vorming van het volk, is reeds vroeger door ons vastgesteld, – en door een ijverig en begaafd voorstander

(1) Voor sommige geesten kan het zeker wel eens goed zijn illusies te hebben. HARTHOORN is echter de man, die in zijne illusies altijd zijne gevaarlijkste vijanden zal vinden. Zal hij nog iets uitrigten voor de Indische maatschappij, dan moet hij terug tot de naakte werkelijkheid. Laat hem als eenvoudig schoolmeester onder een dertigtal javaansche jongens, gedurende zes jaren toonen wat hij vermag, dan zal hij zich het regt verworven hebben anderen de les te lezen, te leiden, te besturen. Niet uit de kritiek, maar uit het practische leven tot hooger moet het voor hem worden, of hij zal veel bederven. Dat vooral zij dit bedenken, die nu in de plannen van HARTHOORN de oplossing meenen gevonden te hebben van het groote vraagstuk der schoolopvoeding van de indische bevolkingen, en die, het wordt zonder eenige bitterheid gezegd, zich niet de moeite hebben gegeven vooraf te onderzoeken, wat ons genootschap sedert vele jaren bedoelde en met veel moeite en niet zonder tegenwerking tot stand bragt. J. C. N.

van de ontwikkeling der Minahassa buiten de zending reeds lang in toepassing gebragt!

Ons heeft hij eene dienst bewezen. Het is toch dikwijls een waar woord, dat men van zijne tegenstanders meer leert dan van zijne vrienden. Waar wij geen fouten hadden te erkennen, moesten wij natuurlijk van hem verschillen; maar dit neemt niet weg, dat wij hier en daar opmerkingen hebben aangetroffen, die ons aangenaam waren, of omdat wij daarin met hem eenstemmig denken en daarnaar reeds handelen, of ook omdat hij behartigingswaardige wenken geeft. In één woord: wij hebben gelegenheid gehad ons werk ter toetse te brengen, en dat wel naar den eisch van een' vijand, die zeker niet verschoonend te werk gaat. Een waar genot is het mij, te kunnen getuigen, dat er door hem veel wordt gezegd, dat hij zich niet kon voorstellen reeds te bestaan, en dat hij dus geeft als nieuw, maar dat door ons reeds langer of korter tijd in toepassing is gebragt. Zijne schampere bejegening van ons onderwijs kan ons dus niet treffen. Maar wat wij als bruikbaar bij hem vonden, en nog geen bestaan heeft erlangd, hopen wij evenzeer mettertijd te kunnen opnemen. In dank nemen wij die aanwijzingen aan.

En zoo komen wij tot de beantwoording der vraag: Is het onderwijs voldoende? Moet die vraag worden opgevat in den zin alsof het onderwijs in de Minahassa de volkomenheid had bereikt, dan antwoorden wij kort weg: neen. Er is nog veel dat moet verbeterd worden. De leerstof moet nog worden uitgebreid. De leesstof moet nog vermeerderd worden. De ontwikkeling van het verstand moet nog meer bevorderd worden. Het onderwijzerspersoneel moet nog verbeterd worden. De positie van den onderwijzer moet nog verbetering ondergaan. Kortom de

gezonde paedagogische beginselen, die reeds tot grondslag zijn gelegd, moeten meer en meer in toepassing worden gebragt. Maar dat alles hebben wij zelven meermalen erkend, en er is geen enkele der genoemde zaken, waarin het streven naar verbetering niet zigtbaar is. Waarom zou er ook op het gebied der zending geen vooruitgang kunnen zijn? Wat er echter reeds bestaat, is in zeker opzigt wel voldoende. Nemen wij de tegenwoordige behoeften van het volk tot maatstaf, en bepalen wij ons tot plaatsen, waar het onderwijs goed gegeven wordt, naar onze bescheidene meening, dan kunnen wij verklaren, dat het is ingerigt overeenkomstig de behoeften der bevolking. „Voorwaarts!" is daarbij ons wachtwoord: voorwaarts op de baan, die wij reeds betreden. Geldt dat goede getuigenis nu nog niet van het geheel, welnu! het ligt voor de hand, dat wij wenschen, en er naar streven, dat het van de geheele Minahassa zal kunnen gezegd worden. In beginsel en gedeeltelijk in de werkelijkheid mogen wij dat getuigenis echter uitspreken.

Waarop wij onze getuigenis gronden? Met uw verlof: op de kennis, die wij zelven hebben van het volk en zijne behoeften; op onze ervaring van de vruchten van het onderwijs; en . . . . op de gedeeltelijke beantwoording daarvan aan de eischen door HARTHOORN gesteld.

De schoolboeken „moeten handelen over de dingen, waarover de inlander denkt en spreekt, en waarmede hij van doen heeft." (1) Wij mogen zeggen, dat dit meestal het geval is. Immers, gij sluit daarvan toch niet uit, wat hij ook uit den vreemde heeft leeren kennen of vernomen? Al kende de oude alifoersche maatschappij

(1) Toestand, enz. pag. 240.

het papier, b. v. niet, tegenwoordig is het allerwege bekend. Zou hij ook in zijne boeken niet mogen vinden hoe het vervaardigd wordt? Hoe de boeken, die hij leest, ontstaan? enz. enz. Wat het meest nabij ligt, wordt natuurlijk niet gemist. Daaronder rekenen wij, even als HARTHOORN, „eene aanschouwelijke beschrijving der inheemsche gewassen," (1) en wij voegen er aan toe: de wijze van planten, verzorgen, bewerken, enz. Evenzoo leert hij de dieren uit zijne omgeving kennen, hunnen aard, hunne diensten, hunne verzorging, enz. enz. Zou het daarbij schaden, dat hij evenzeer wordt bekend gemaakt met enkele vreemde dieren, die hij slechts kent door het hooren noemen, als den leeuw, den tijger, den olifant, den kameel, wier beschrijving zoo hoogst onderhoudend kan zijn? Weder voegen wij hierbij — en dit hadden wij eerst moeten noemen, maar vinden het bij HARTHOORN niet — eene beschrijving van den mensch naar ligchaam en geest, zooveel als voor der kinderen bevatting geschikt is.

Treedt gij eene school binnen, dan ziet gij daar de kaart der Minahassa hangen. Bij die kaart is een leesboek, waar men de beschrijving van het land en van het volk en zijne verschillende wèl bekende deelen vindt, met de middelen van bestaan van allen en van sommige streken afzonderlijk, alsmede aanwijzingen voor verbetering daarvan; verder de voortbrengselen, dieren en planten van het land; en eindelijk eene beschrijving van elk district en elke negerij afzonderlijk. „Verklaringen van namen" van bergen en negerijen zijn daarbij opgenomen. (2) Een boek „over voorwerpen en verschijn-

(1) Toestand, enz. pag. 240.
(2) Toestand, enz. pag. 241.

selen in de natuur" gaat weldra ter perse, maar toch vindt men hier en daar in de boeken reeds min of meer uitgebreide noties daarvan. „Over visschen en vogels, insecten en wormen, wilde en tamme dieren, hunne wijze van bestaan, schade en nut voor den mensch" (1) wordt gehandeld in een boek over Natuurlijke historie, eene uitbreiding van het reeds bestaande, dat te Batavia ter perse ligt. (2)

Wat nog niet in toepassing is gebragt op de scholen, is toch reeds op de kweekschool. Waartoe? – Waartoe anders, dan om het te geschikter tijd, en ter plaatse waar het mogelijk geworden is, toe te passen in de school? Wij denken daarbij aan de aanbeveling van HARTHOORN: „Een schets van de voornaamste eilanden van den Archipel" (3); . . . . aan „de eilanden van de Stille zuidzee" heb ik nog mijne aandacht vroeger niet gewijd ter opname in het onderwijs. Maar daarvoor zou ik nog liever eene korte schets van de vijf wereld-deelen in de plaats stellen, zonder in de beschouwing van veel bijzonderheden te treden. Dat is zoo tot heden geschied. Ieder heeft zijne eigene wijze van zien. – „Over de verschijnselen aan den hemel, het op- en ondergaan der zon, maan en sterren, eclipsen, kometen, enz." bestaat ook reeds een leesboek – en HARTHOORN rekent zulk een boek onder de geschriften, „die niet minder gevorderd worden."

Er zijn een paar zaken, wier belang ik volstrekt niet betwijfel, maar die reeds vroeger mijne aandacht getrokken hebben, hoewel zij nog geen bestaan erlangd

(1) Toestand, pag. 242.

(2) En thans reeds gebruikt zal worden. *Red.*

(3) Toestand, pag. 241.

hebben. HARTHOORN noemt „huiselijke tafereelen, die volksondeugden ten toon, volksdeugden in het licht stellen, die doen zien, dat van geen toevallige toovermiddelen, maar van het gemoed en van het verstand het lot des menschen afhangt;" (1) en „eene bloemlezing van kernspreuken". – Een boek heb ik daarvan nog niet vervaardigd. De bouwstoffen worden daartoe wel verzameld. (2) – Bovendien noemt HARTHOORN de „geschienis van den Indischen Archipel." Ik geloof, dat die later ook als een vak bij het onderwijs zal worden opgenomen; maar dan zal het voor den Minahasser meer eene geschiedenis zijn van andere streken. De geschiedenis van den invloed van buiten op de Minahassa is zeer kort.

Eindelijk hebben wij geheel eenstemmig met HARTHOORN van vroeger reeds de rekenkunde en taalkunde gebragt tot de vakken, die moeten onderwezen worden. „De rekenkunst ontwikkelt de wetten van het denken, die alle volken gemeen hebben." (3) Daarom wordt van dit vak èn op de kweekschool èn op de scholen thans veel werk gemaakt. Werktuigelijkheid wordt zooveel mogelijk vermeden: zelf zoeken wordt meer en meer de rigting van dit onderwijs. Evenzoo hebben wij in het verslag van 1861 reeds de taalkunde tot de vakken van onderwijs gebragt willen zien. „Aardrijkskunde en taalkunde zijn een paar leervakken, die voortaan

---

(1) Ik betwijfel of deze beide factoren genoeg zijn om het lot van ieder mensch te verklaren.

(2) Wij meenden dit op andere wijze onder het volk tot leesstof te geven. Het uitzigt daarop schijnt echter niet bemoedigend! – (a)

(a) Allezins, want tot het uitgeven van een Maandblad, waarop GRAAFLAND hier doelt, is thans besloten. Het Bestuur staat gereed eene drukpers naar de Minahassa te zenden. J. C. N.

(3) Toestand, enz. pag. 246.

in de Minahassa noodzakelijk tot het schoolonderwijs gebragt zullen dienen te worden, wil men het niet stationair doen blijven, en beneden de ontwikkeling en behoeften doen staan. Voor een en ander zijn de noodige handleidingen onder bewerking. (1) Het aardrijkskundig onderwijs begon op de scholen met de Minahassa, de woonplaats des volks.

Met de taalkunde wenschen wij te beginnen met practische taaloefeningen, waardoor men langzamerhand tot de bepaalde taalvormen komt, en geleidelijk den zin dier vormen leert verstaan. Benamingen en bepalingen volgen later, in verband met het regt verstand van het gegevene. Wij zijn het geheel met HARTHOORN eens, als hij zegt: „Onderwijs in taalkunde wordt bij ons gegeven op de hooge school, op de middelbare school, op de school voor meer uitgebreid lager onderwijs, op de lagere school, ook op die ten platten lande. Het valt in het oog, dat, ofschoon op al deze verschillende scholen, één en hetzelfde vak – taalkunde – wordt onderwezen, de methode van onderwijs verschilt naar het onderscheiden doel dat men beoogt." (2)

Zoo vinden wij dus in het verslag van 1861, dat er op een paar scholen reeds een begin was van taal– en redekundig ontleden, naar – zegge vrij gevolgd naar, – de methode, die te vinden is in de Praktische taaloefening van VAN BRINK en VAN DEN HEUVEL."

Hiermede meen ik het schema van HARTHOORN's voorstel geheel gevolgd te hebben. Van zang schijnt hij niet te houden, misschien is daarvoor een persoonlijke reden, of hij spreekt daarvan niet, onder den invloed van de javaansche wanklanken, die hem nog in het

(1) Meded VIe deel, pag. 182.
(2) Toestand, enz. pag. 248.

geheugen liggen. Wij meenen, dat hij daarmede een zeer voornaam middel tot beschaving van het gevoel en tot verzachting van zeden ongebruikt laat liggen. Schreef hij nu voor Java alleen, dan zou ik hiervan geen woord zeggen, want het oordeel over den aanleg tot zang bij den Javaan is van verschillende zijden niet gunstig: ik kan er niet over oordeelen. Maar in andere streken van den Archipel is dit geen hopeloos gebied. Onze Alifoeren kunnen na eenige oefening en leiding zelfs zeer welluidenden zang voortbrengen. Daarover is maar ééne stem uitgebragt, door hen die kennis en gevoel hebben van eenen schoonen zang. Wat het leven daarbij nog veraangenaamt en het zachter gevoel kan kweeken, mag hier niet vergeten worden. Ik bedoel het welluidende, melodieuse, soms melancholische fluitspel. Ook dat wordt hier en daar schoon uitgevoerd, en de Alifoer heeft én voor den zang én voor dat spel gevoel! Een en ander is hier ook door de zending ingevoerd: ontwikkeling van gevoel voor het schoone en aangename stelt zij op hoogen prijs. (1)

Als wij nu eens terug zien op hetgeen HARTHOORN wenscht onderwezen te zien, dan zullen wij bespeuren, dat hij „den kring" niet minder „wijd getrokken" heeft, dan wij op de kweekschool gedaan hebben. Hij beantwoordt de tegenwerping, die op eene te groote uitbreiding van zijn te geven onderwijs zou kunnen gemaakt worden, met te zeggen: „Nu zullen toch inlandsche hoofdonderwijzers en voorname opperhoofden

(1) En door geen van beide schrijvers is het teekenen genoemd, dat toch voor volken, die zulk een' gelukkigen aanleg voor nabootsen hebben, niet had mogen vergeten worden, dat echter ook niet onbeoefend blijft, en waarschijnlijk meer en meer onder de leervakken zal worden opgenomen.

J. C. N.

van de taal meer dienen te weten dan een schooljongen." Juist zoo. Maar dit geldt dan toch evenzeer ten aanzien van andere vakken; waarom dan de aanmerking van domme veelweters te vormen door zulk eene uitbreiding?! Ten opzigte van onze „taalkundige termen in afwachting van beter," die hij met schampere minachting bejegent, wordt HARTHOORN ook al onze pleitbezorger, als hij zegt: „Naam en zaak zijn twee. Al mogen de kunsttermen, aan eene vreemde taal ontleend, op zichzelven niets tot den inlander zeggen, wat nood? Zoo men slechts zorgt, dat hij aan dien term eene beteekenis hecht, die aan den aard der zaak, waarvoor deze als naam dient, beantwoordt, dan kan het gebruik van dien term bij het onderwijs goede dienst bewijzen." (1)

Zoo vinden wij dus, dat het onderwijs niet voldoende kan geacht worden zonder dat daarbij is opgenomen: lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde, (staat– natuur– en wiskundige), en taalkunde, juist de vakken, die door mij behandeld worden, terwijl HARTHOORN nog aanbeveelt: geschiedenis, en ik het zingen. De zoogenaamde theologische vakken heb ik niet genoemd. Laat daarbij bijbelsche geschiedenis staan tegenover geschiedenis van den Archipel, bijbelsche zedeleer in verhalen, tegenover alifoersche zedeleer in verhalen, dan staan wij nog gelijk, maar heb ik zingen over, dat echter meer als verpozing wordt behandeld.

Eindelijk is er nog eene belangrijke zaak, waarin HARTHOORN zich wel zeer heeft vergist te onzen aanzien,

---

(1) Toestand, enz. pag. 249. Toch kan m. i. die term bij eene oordeelkundige overbrenging in de taal die gesproken wordt, wel iets zeggen.

maar waarover ik mij verblijd hem en allen die belang stellen in de zaak beter in te lichten.

Het Maleisch is wel het eenige medium, om meer beschaving en kennis onder deze volken te brengen. Het Maleisch is de taal der toekomst voor een groot gedeelte, zoo niet van den geheelen Archipel. Het zal ten minste gaande weg wel meer bekend worden, en overal doordringen. Van het eene einde van den Indischen archipel tot het andere, van Malaka tot N. Guinea wordt het gesproken, wel in onderscheiden dialect, maar toch die allen zijn loten van éénen stam. Maar niet het locaal-maleisch zal den Archipel beheerschen, ook niet een conventie-maleisch, door iederen vreemdeling naar vermogen nog meer verminkt en verward; maar het Maleisch dat in goede, verstaanbare geschriften voorkomt, als in „de reis van Abdallah" of zoo als het gesproken wordt op het schiereiland Malaka. Dat Maleisch heeft zijne taalregels; in dat Maleisch kan men zeer goed zijne gedachten uitspreken; dat Maleisch zal zich met het volk en de kennis onder het volk ontwikkelen, uitbreiden, verrijken.

Dat Maleisch vindt men niet in de Leydekker-Werndlysche bijbelvertaling, maar wel in onze schoolboeken, en dat nog wel eenigszins geaccommodeerd, wat enkele woorden en taalvormen en idiotismen aangaat, naar het hier bestaande locaal-maleisch. Het doel is echter langzamerhand dat deel van het locaal-maleisch te doen opgaan in het literarisch of - klassiek Maleisch. Voerden wij het op eenmaal strikt door, ook met het gebruik van alle woorden van dat Maleisch, in de plaats van enkele locale uitdrukkingen, dan zouden wij even onverstaanbaar worden, alsof wij voortdurend spraken in de taal van den zoogenaamden hoog maleischen Bijbel.

Dit laatste geschiedt echter nooit en nergens — noch in de kerk, noch in de catechisatie, noch in de school. In de leerboeken vindt men een geheel ander en veel gemakkelijker maleisch, en bij ons spreken nadert de een al meer dan de ander tot het locaal-maleisch, om de verstaanbaarheid, bij den toeleg om een min of meer zuiver en echt maleisch te bezigen.

Het Maleisch, dat HARTHOORN dus zou wenschen, wordt hier sedert jaren her gebezigd .... Vraagt men nu, hoe hij dan in den waan is gekomen, dat hier een zoogenaamd hoog Maleisch wordt gebezigd? Ik heb de zaak boven reeds verklaard. HARTHOORN heeft tot autoriteiten genomen schrijvers, die van het Maleisch bitter weinig kennis hadden. Of hij beter had kunnen weten, willen wij laten rusten.

Genoeg, de jeugd en de ouderen worden onderwezen in een verstaanbaar Maleisch. Wij hebben nog de onmogelijkheid niet bij ervaring, dat men in dat Maleisch niet zou kunnen onderwijzen en boeken vervaardigen over alle bovengenoemde leervakken. Daarom vertrouwen wij ook, dat die taal voor den vervolge zal kunnen voorzien in al de behoeften, om te dienen als voertuig der geestesontwikkeling, die wij met HARTHOORN in onzen kring beoogen. (1)

---

(1) Wie met de nieuwste literatuur over het Maleisch bekend is, weet genoeg, dat onze kennis van die taal nog zeer veel te wenschen laat. Het Maleisch van Malaka en Riouw is nog veel te weinig bekend en beoefend. Van klassieke maleische geschriften heeft men nog slechts enkele goede uitgaven. Onze zendelingen kunnen dus niet anders doen, dan zich de wetenschap van het zuiver Maleisch, voor zoover men die thans bezit, zooveel mogelijk ten nutte maken, en waar dit noodzakelijk is, moeten zij zich eenigermate schikken naar het locaal maleisch, dat in hun' werkkring de heerschende taal is, om bij hun onderwijs verstaan te worden. Dit tot toelichting van het gezegde door GRAAFLAND. *(Red.)*

Ieder ga daarbij zijnen eigenen weg, naar zijn beste weten en met al zijne vermogens, met het oog gevestigd op het doel. Het hoogste doel is het meest mensch- en Godewaardig!